

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№ 4
2022

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія KB № 15252-3824P
від 22.06.2009 р.

Виходить з 1997 р. До 2006 р. – “Вісник Одеського інституту внутрішніх справ”. Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Швець Д.В.,
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук, професор

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Домброван Н.В.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу організації наукової роботи

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Аброськін В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Албул С.В., кандидат юридичних наук, професор
Бондар В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Братель С.Г., кандидат юридичних наук, доцент
Денисова А.В., доктор юридичних наук, професор
Галуцько В.В., доктор юридичних наук, професор
Горошко В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Дришлюк В.І., кандидат юридичних наук, доцент
Ізбаш К.С., кандидат юридичних наук, доцент
Ісмаїлов К.Ю., кандидат юридичних наук, доцент
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук, професор
Корнієнко М.В., доктор юридичних наук, професор
Крикун В.В., доктор юридичних наук, доцент
Кузніченко С.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Є.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Ю.О., доктор юридичних наук, доцент

Матієнко Т.В., кандидат юридичних наук, доцент
Меркулова В.О., доктор юридичних наук, професор
Миронюк Р.В., доктор юридичних наук, професор
Нікітін А.А., кандидат юридичних наук, доцент
Павлютін Ю.М., доктор юридичних наук, доцент
Пасько О.М., кандидат юридичних наук, доцент
Прудка Л.М., кандидат психологічних наук
Резніченко С.В., кандидат юридичних наук, професор
Тетерятник Г.К., доктор юридичних наук, професор
Тильчик В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Шкута О.О., доктор юридичних наук, професор
Ярмак Х.П., доктор юридичних наук, професор
Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Tallinn, Estonia)
Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil. (Wismar, Germany)

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 5 від 26.12.2022 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 627 від 14.05.2020 р. (додаток 2) та Наказу Міністерства освіти та науки України № 1166 від 23.12.2022 р. (додаток 3) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право», 262 «Правоохоронна діяльність»).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі “Південноукраїнський правничий часопис”, допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на “Південноукраїнський правничий часопис” обов’язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

Обсяг статті має бути обсягом від 12 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел. Стаття повинна містити назву, анотації та ключові слова українською та англійською мовами. Середній обсяг кожної анотації має бути не менш як 1800 знаків.

Технічні вимоги:

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела.

Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Адреса редакції

Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: editor@sulj.oduvs.od.ua
Веб-сайт: www.sulj.oduvs.od.ua

КОНЦЕПЦІЯ «НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ»: СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ТА СТАН ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Павлов Н. С.

У статті згадано про існування трьох концепцій публічного управління: класичної (бюрократичної) концепції; нового публічного менеджменту та належного врядування. Дано їх коротку характеристику, негативні риси перших двох концепцій, визначено, що «належне врядування» як концептуально новий підхід до погляду на організацію державного управління сформувався під впливом негативних факторів та в час, коли було необхідно подолати світову кризу державного управління, що виникла у цій сфері.

Розглянуто визначення поняття належного врядування в актах Організації об'єднаних націй, вторинного законодавства права Європейського союзу, доктринальних працях вітчизняних науковців, та на підставі цього дано своє визначення цього поняття – зазначено, що «належне врядування» можна визначити як концепцію, яка регулює правовідносини громадянського суспільства, публічної адміністрації та приватного сектора на основі базових принципів демократії та верховенства права.

Після дослідження актів Організації об'єднаних націй, вторинного законодавства права Європейського союзу, доктринальних праць вітчизняних науковців з'ясовано дев'ять принципів, на яких базується концепція «належного врядування»: участь; верховенство права; прозорість; ефективність та результативність; відповідальність; підзвітність; орієнтація на консенсус; субсидіарність і пропорційність; стратегічне бачення; розкрито їх зміст. Досліджено п'ять принципів належного врядування в праві Європейського союзу: принцип відкритості; принцип участі; принцип підзвітності; принцип ефективності; принцип узгодженості.

Проведено аналіз сучасного стану імплементації даної концепції в національну правову систему, зазначено кроки, зроблені в цьому напрямку, з'ясовано причини, що цьому заважають.

Доведено тісний зв'язок принципу верховенства права і належного врядування, зазначено, що без імплементації в правову систему держави принципів належного врядування неможливе і повноцінне встановлення і функціонування принципу верховенства права.

Ключові слова: належне врядування, принципи належного врядування, стандарти належного врядування, верховенство права.

Pavlov N. S. Concept of “good governance”: current understanding and the state of its implementation in Ukraine

The article mentions the existence of three concepts of public administration: the Old Public Management; New Public Management and Good Governance. Given their brief characteristics, the negative features of the first two concepts, it was determined that “good governance” as a conceptually new approach to the view of the organization of public administration was formed under the influence of negative factors and at a time when it was necessary to overcome the global crisis of public administration that arose in this area.

The definition of the concept of good governance in the acts of the United Nations Organization, the secondary legislation of the law of the European Union, the doctrinal works of domestic scientists is considered, and on the basis of this, the definition of this concept is given – it is stated that “good governance” can be defined as a concept that regulates the legal relations of civil society, public administration and the private sector based on the basic principles of democracy and the rule of law.

After researching the acts of the United Nations, the secondary legislation of the European Union, the doctrinal works of domestic scientists, nine principles on which the concept of “good governance” is based were found: participation; Rule of Law; transparency; efficiency and effectiveness; responsibility; accountability; consensus orientation; subsidiarity and proportionality; strategic vision; their content is revealed. Five principles of good governance in the law of the European Union were studied: the principle of openness; principle of participation; the principle of accountability; principle of efficiency; principle of coherence.

An analysis of the current state of implementation of this concept into the national legal system was carried out, the steps taken in this direction were indicated, and the reasons preventing this were clarified.

The close connection between the principle of the rule of law and good governance is proved, it is stated that without the implementation of the principles of good governance into the legal system of the state, the full establishment and functioning of the principle of the rule of law is impossible.

Key words: good governance, principles of good governance, standards of good governance, rule of law.

Постановка проблеми та її актуальність. У 2014 році українське суспільство зробило остаточний вибір в бік європейської інтеграції, який було підтверджено Революцією Гідності і скріплено Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Ця угода містить перелік вимог, так званих Європейських стандартів, у відповідність до яких Україна повинна привести своє національне законодавство. Загалом ці стандарти передбачають, що сучасний демократичний устрій у державі базується на трьох базових підвалинах, а саме: демократії, верховенстві права і належному врядуванні (Good Governance).

Враховуючи те, що сучасний етап розбудови України як демократичної, соціальної та правової держави відбувається за моделлю управління, що містить в собі величезну кількість залишків радянського минулого, для зміни парадигми необхідний час і орієнтування (але не копіювання) на практики Європейських держав. Вищезазначене вказує на те, що саме останній принцип необхідно розглянути, оскільки він є досить новим для вітчизняної сфери публічного управління, і через це потребує більш глибокого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість вітчизняних науковців, які досліджують процеси реформування державного управління на всіх рівнях, погоджуються з ефективністю моделі «належного врядування» (Good Governance) і необхідністю впровадження принципів європейської моделі «належного врядування» в нині існуючу систему державного управління України. Проблематику даного питання досліджували такі вітчизняні науковці, як: Ткаля О., Кухарева Г., Бедний О., Дніпров О., А. Єзеров А., Батан Ю., Берназюк А., Пухтецька А., Радишевська О., Шаульська Г., Бережна К., Галіцина М., Лендьел М., та інші.

Виклад основного матеріалу. Протягом ХХ ст. в різних демократичних країнах сформувалися і діяли три концепції публічного управління, такі як: класична (бюрократична) концепція “Old Public Management”, новий публічний менеджмент “New Public Management” та належне (добре) врядування “Good Governance”.

Класична (бюрократична) концепція “Old Public Management” домінувала в теорії та практиці діяльності системи публічного управління починаючи з 30-х рр. ХХ ст. та характеризувалася закритістю діяльності державних органів та значною бюрократизацією у сфері взаємодії держави

з суспільством. Але її було піддано жорсткій критиці наприкінці 70-х рр. ХХ ст. Основою для такої критики виступили закритість адміністративно-бюрократичної системи, низький рівень реагування на швидкі зміни в довіллі, незначний вплив громадськості на діяльність державних установ.

Результатом кризи вищезначеної концепції стало виникнення нової моделі публічного управління, що стала результатом тривалого періоду пошуків її ефективності. Базові принципи функціонування нової моделі публічного управління були запозичені у приватного сектора економіки. Їх остаточне формування як нової концепції і практики публічного управління відбулося в другій половині 70-х рр. ХХ ст., але світова економічна криза 70-х рр. ХХ ст. відкрила недоліки новоствореної моделі, що спонукало як науковців, так і управлінців замислитись над подальшими шляхами суспільного розвитку. У політичній сфері криза комуністичних політичних систем в Центральній і Східній Європі й переорієнтація багатьох країн Африки та Латинської Америки від тоталітаризму до демократії в 1980-1990-х рр. також здійснили величезний вплив на виникнення численних проблем у них. Особливе місце серед них зайняли якомога скоріше подолання бідності, масових захворювань і голоду в країнах, що розвиваються, необхідність прискореної інтеграції колишніх соціалістичних країн до європейського та світового політичного й економічного простору. Вирішити вищезазначені проблеми за допомогою важелів існуючої на той момент концепції нового публічного менеджменту не виявилось можливим.

У результаті під кінець ХХ століття в наукових і управлінських кругах демократичних країн почала формуватися новітня на той час концепція публічного управління, що отримала назву «належне (добре) врядування» (Good Governance) [1, с. 120-151].

Про це вказували у своїй роботі і Єзеров А. та Батан Ю. [2, с. 109].

Концепція «належного (доброго) врядування» (Good Governance), як вже було зазначено, зародилася на підставі базових для західної правової науки критеріїв демократії та верховенства права. Беручи їх за основу, європейськими та американськими правниками було сформовано новітню систему цінностей, за допомогою яких реалізується ефективно управління суспільством шляхом взаємодії держави, громадянського суспільства та приватного сектору. Виходячи з вищезазначеного, слід почати дослідження з визначення поняття «належного врядування».

Кембріджський словник визначає поняття “governance” як «спосіб управління організаціями чи країнами на найвищому рівні та системи для цього»

Першими згадали поняття «врядування» як «націлене на забезпечення розвитку застосування політичної влади для управління національними справами» фахівці Світового банку у своєму дослідженні «Від кризи до сталого розвитку» щодо держав Південної Африки.

Саме Світовий банк, розуміючи неспроможність існуючої тоді системи вирішити проблеми, запропонував концепцію належного врядування, що була спрямована на оцінювання позитивності соціально-економічних показників діяльності держави [3].

У червні 1996 року на II Конференції ХАБІТАТ, що проводилася в Стамбулі, було визначено, що «належне місцеве врядування – це сукупність безпосередніх суспільних відносин громадян, публічного та приватного секторів».

Своє закріплення у вигляді концепції належного врядування отримало після ухвалення в 1997 р. Програми розвитку ООН «Врядування для сталого розвитку людства», яка визначила врядування як «здійснення економічної, політичної й адміністративної влади з метою управління життям країни на всіх рівнях» [4, с. 104].

Окрім цього, в 2002 р. Програмою розвитку ООН було підготовлено «Звіт про розвиток людства», котрий визначив, що з погляду розвитку людства поняття «належне врядування» та «демократичне врядування» є синонімічними й означають повагу до прав та основних свобод людини; визнання того, що громадяни можуть ухвалювати обов’язкові для врахування рішення; визнання існування приватної та публічної сфер життя й ухвалення рішень; врахування в сучасній політиці потреб майбутніх поколінь; визнання метою економічної та соціальної політики подолання бідності й урахування людського вибору [5].

Науковці у більшості своїй погоджуються з твердженнями, зазначеними у вищевказаних документах. Наприклад, Г. Кухарєва зазначає, що належним урядуванням називають «процеси, під час яких рішення приймаються та втілюються (або не втілюються) в життя з метою необхідності забезпечення державою належного рівня життя громадян, належного рівня надання їм послуг та належного управління державою» [6, с. 78]. Галіцина Н. вказує, що належне урядування є категорією, що виникла в межах європейської теорії адміністративного права і покликана сформулювати

єдині стандарти функціонування публічної влади, які би сприяли максимально повній реалізації прав, свобод та законних інтересів приватних осіб [7, с. 104-105].

Таким чином, поняття «належне врядування» можна визначити як концепцію, яка регулює правовідносини громадянського суспільства, публічної адміністрації та приватного сектора на основі базових принципів демократії та верховенства права.

Окрім визначення поняття належного врядування, Програма розвитку ООН «Врядування для сталого розвитку людства» закріпила також низку принципів, які лягають в основу цього поняття.

Що стосується наукових досліджень у працях вітчизняних науковців, то можна зазначити таке. Наприклад, Галіцина Н. виділяє вісім принципів що включають: участь, верховенство права, прозорість, відповідальність, орієнтацію на консенсус, справедливість, ефективність та результативність, підзвітність [7, с. 104]. А. Єзеров та Ю. Батан зазначають, що основними рисами належного врядування є: участь, верховенство права, прозорість, відповідальність, орієнтація на консенсус, справедливість, ефективність і результативність, підзвітність, стратегічне бачення [2, с. 109]. Кухарєва Г. зазначає про такі принципи, як: участь, прозорість, чутливість, орієнтація на консенсус, рівність та інклюзивність, ефективність та дієвість, підзвітність, змагальність [6, с. 79-80]. Г. Шаульська звертає увагу на такі основні принципи як: участь у прийнятті державних управлінських рішень; консенсус під час прийняття рішень, зворотний зв’язок, ефективність у проведенні державної політики, відповідальність усіх учасників процесу, прозорість, рівноправність, верховенство закону, стратегічне бачення [8, с. 140]. Наприклад, Дніпров О. загалом виділяє такі ж принципи, як і інші зазначені науковці, але об’єднує їх у 5 категорій: легітимність і голос, напрям, продуктивність, підзвітність, справедливість. [9, с. 115]. З ним погоджується і О. Кухарєва [6, с. 80].

Таким чином, можна виділити 9 принципів концепції «належного врядування»:

1. Участь. Полягає в організації волевиявлення громадян у прямій (виборах, референдумах, загальних зборах громад) та опосередкованій (через представницькі органи) формах. Участь повинна бути інформаційно забезпеченою й організованою, тобто держава має всебічно забезпечувати громадянам дану можливість, створюючи умови для реалізації їхніх прав.

2. Верховенство права. Означає, що правова система держави забезпечує реальне дотримання та захист прав всіх людей однаково (справедливо). Слід зазначити про такий похідний від нього, як законність. Він означає, що всі органи публічної влади повинні діяти лише в передбаченому законодавством порядку.

3. Прозорість. Означає, що всі державні інституції повинні працювати відкрито, що повинно досягатися через свободу і доступність інформації для всіх, хто її запитує, активний обмін інформацією між всіма ланками влади. Даний принцип забезпечується залученням громадян до формування бюджетних асигнувань та контролю за видатками з нього, прозоре проведення тендерних закупівель, забезпечення дотримання професійної етики держслужбовцями тощо.

4. Ефективність та результативність. Полягає в досягненні максимально можливого позитивного результату відповідно до потреб суспільства при найбільш раціональному використанні ресурсів.

5. Відповідальність. Даний принцип покладає на державні інститути обов'язок нести відповідальність за всі рішення, дії та бездіяльність, вчинені її представниками.

6. Підзвітність. Означає підконтрольність органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства та приватного сектора громадськості. Даний принцип забезпечується шляхом ефективного нагляду і контролю з боку цих інституцій один одному.

7. Орієнтація на консенсус. Полягає в дотриманні балансу публічних і приватних інтересів із метою досягнення узгодженості в суспільстві з будь-яких питань з метою сталого розвитку людства.

8. Субсидіарність і пропорційність. Пропорційність передбачає співвідношення заходів, що здійснюються адміністративними органами, з результатом який необхідно досягти з точки зору достатності. Субсидіарність полягає у зменшенні контролю центральної влади над громадами і регіонами. Все це забезпечується розподілом компетенції державних органів, широкою децентралізацією влади.

9. Стратегічне бачення. Оскільки концепція належного врядування покликана забезпечувати сталий розвиток людства, то вона повинна орієнтуватись на довготермінові результати з урахуванням інтересів майбутніх поколінь. Для цього застосовується індикатор сталого розвитку, який передбачає баланс між різноманітними критеріями розвитку через узгодження інтересів всіх учасників суспільних відносин.

Щодо даного переліку, то слід зазначити, що однією з особливостей даної концепції є її гнучкість до змін, тобто він не є вичерпним.

У 2001 р. Європейською комісією у Білій книзі Європейського врядування, яка закріпила основні

принципи «належного врядування» для всіх держав-членів Європейського союзу, було визначено 5 принципів належного врядування, які характеризували концепцію європейського адміністрування – відкритість, участь, підзвітність, ефективність та узгодженість. Зміст даних принципів загалом є аналогічним тим, які були зазначені ПР ООН. К. Бережна охарактеризувала їх так:

Принцип відкритості (англ. – openness) передбачає, що інститути ЄС повинні надавати більшого значення прозорості та комунікації в процесі прийняття рішень.

Принцип участі (англ. – participation) акцентується на більш систематичній участі громадян Союзу в розробленні та здійсненні політики ЄС.

Під підзвітністю (англ. – accountability) розуміється необхідність детальнішого визначення повноважень кожного з інститутів Союзу в процесі прийняття ними рішень.

Принцип ефективності (англ. – effectiveness) передбачає, що рішення мають бути прийняті на відповідному рівні і в належний час, чітко визначати зміст заходів та мету їх запровадження.

Водночас принцип узгодженості (англ. – coherence) запроваджує скоординованість різноманітних політик, котрі проводяться інститутами ЄС [11, с. 280].

Про це згадує і дає характеристику даним принципам у своїй роботі і Пухтецька А. [12, с. 39].

Слід зазначити про стан запровадження даної концепції в правовій системі України. Вітчизняне законодавство містить низку норм, що дають змогу зробити висновок про поступове реформування української правової системи відповідно до вимог концепції «належного врядування». Прикладами є: ст. 69-74 Конституції України, Закон України «Про всеукраїнський референдум», Виборчий кодекс України (Принцип 1. Участь), ст. 8, 21-68 Конституції України (Принцип 2. Верховенство права); ст. 34, 40 Конституції України, Закон України «Про публічні закупівлі», Бюджетний кодекс України (Принцип 3. Прозорість); ст. 19 Конституції України (Принцип 5. Відповідальність) тощо.

Після революції гідності і переорієнтації політичного курсу України на Європейський союз справа правових реформ значно активізувалась. У квітні 2014 року Уряд схвалив основний концептуальний документ – Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, яка започаткувала реформу децентралізації. Після цього було внесено зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України, ухвалено Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», низку законів, що його доповнюють, встановлено урядом новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня. Паралельно із цим було ухвалено низку законів, що зробили

систему державного управління більш прозорою, прийнято виборчий кодекс тощо.

Складність запровадження в Україні концепції належного урядування зумовлюється, окрім специфіки історичного розвитку українського суспільства, низкою об'єктивних факторів, які перешкоджають цьому процесу, наприклад: високий рівень корупції, недостатній рівень розвитку громадянського суспільства, спротив бізнес-еліт.

Запровадження стандартів належного урядування, що сформувалися під впливом часу в сучасній європейській правовій науці, залежить в першу чергу від більш детального розкриття в законодавстві України вимог до принципу верховенства права як фундаментального принципу демократичної правової системи, оскільки на сучасному етапі нормативне регулювання принципу верховенства права у чинному законодавстві України характеризується недостатньою конкретикою змісту зазначеного принципу та критеріїв його дотримання як органами державної влади, так і громадянами.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що необхідність запровадження в Україні принципу належного урядування як нової концептуальної форми організації життя суспільства пояснюється, насамперед, тим, що наразі в Україні функціонує змішана система державного управління, яка містить в собі ознаки концепції нового публічного менеджменту, що тісно переплелася з пережитками радянської адміністративної системи. Але незважаючи на це, виходячи з вищевказаних прикладів, можна зробити висновок про те, що поступово, але стабільно українська влада у співробітництві з суспільством успішно продовжує процес реформування системи державного управління в напрямі імплементації європейського права в національну правову систему.

Література

1. Ковбасюк Ю. В. Державне управління. Том 2. Навчальний посібник. Дніпропетровськ: НАДУ. URL: http://epidruchniki.com/book/20_Derjavne_upravlinnya_Tom_2.html (дата звернення: 20.11.2022).

2. Єзеров А., Батан Ю. Належне урядування й надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування. *Юридичний вісник*. 2016. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/10594> (дата звернення: 20.11.2022).

3. From crisis to sustainable growth – sub Saharan Africa : a long-term perspective study. *The world bank*. 1998. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/498241468742846138/from-crisis-to-sustainable-growth-sub-saharan-africa-a-long-term-perspective-study> (дата звернення: 20.11.2022).

4. Governance for Sustainable Human Development, An Integrated Paper On The Highlights Of Four Regional Consultation Workshops on Governance for Sustainable Human Development. *United Nations Development Programme*. 1997. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3831662> (дата звернення: 20.11.2022).

5. Human development report 2002 Deepening Democracy in a Fragmented World. *UNDP (United Nations Development Programme)*. 2002. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2002> (дата звернення: 20.11.2022).

6. Кухарєва Г. Належне урядування як шлях до становлення дієвої системи публічного управління в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2015. № 3. С. 76-83. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Tpdu_2015_3_15.pdf (дата звернення: 20.11.2022).

7. Галіцина Н. Принципи “good governance” і “good administration” в адміністративному праві. *Юридичний Бюлетень*. 2020. № 13. С. 101-110. URL: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/13/14.pdf> (дата звернення: 20.11.2022).

8. Шаульська Г. Принципи «належного урядування»: перспективи впровадження в Україні. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2019. № 2. С. 140-143. URL: http://pa.stateandregions.zr.ua/archive/2_2019/26.pdf (дата звернення: 20.11.2022).

9. Дніпров О. Принципи належного урядування в сучасній системі адміністративного права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 114-118. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/20.pdf> (дата звернення: 20.11.2022).

10. European Governance A White Paper. *Commission of the european communities*. 2001. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_01_10. (дата звернення: 20.11.2022).

11. Бережна К. Принцип належного урядування та його вплив на стандарти реалізації прав громадян в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 279-281. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2020/70.pdf (дата звернення: 20.11.2022).

12. Пухтецька А. Запровадження принципів та стандартів належного урядування у діяльності публічної адміністрації. *Наукові записки*. 2010. № 103. С. 36-39. URL: <http://ektair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3840> (дата звернення: 20.11.2022).

Павлов Н. С.,

аспірант кафедри бізнес-економіки та адміністрування

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ПИТАННЯ АКТУАЛЬНОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОДНОГО З ВАРІАНТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ УСПІШНОГО ЮРИСТА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Пальона А. В., Петрик О. Л.

У науковій статті досліджено питання актуальності здійснення адвокатської діяльності як одного із варіантів професійної самореалізації успішного юриста.

Відзначено про те, що здійснення адвокатської діяльності є одним із варіантів успішної професійної самореалізації юриста, оскільки ця діяльність характеризується невичерпними можливостями самореалізації, проявом творчості та нестандартного мислення, максимально ефективним застосуванням теоретичних знань і практичного досвіду.

Україна обрала шлях до Євроінтеграції. Відповідно до цього відбувається побудова демократичної, правової, соціальної держави, в якій забезпечення, дотримання та ефективний захист прав і свобод людини й громадянина є пріоритетним вектором діяльності. Одним із інструментів такого захисту є безпосередньо адвокатська діяльність.

Запровадження в Україні стандартизації адвокатської діяльності зумовлено існуванням уже впродовж багатьох століть у світі стандартів адвокатської професії. Стандартизація адвокатської діяльності стане привабливою для адвокатської спільноти не тільки через фактори значного підвищення морально-професійного рівня адвоката, а й через більш якісний обмін знаннями, досвідом, напрацюваннями, які стануть можливими у разі створення відповідних дискусійних майданчиків як в інтернет-просторі, так і в реальному житті.

Передусім саме усвідомлення необхідності розвитку громадянського суспільства, членами якого є, звичайно, й окремо взяті адвокати, робить введення стандартизації адвокатської діяльності. Розвиток громадянського суспільства неможливий без якісних змін у кожному з його членів, якими є й адвокати

Також здійснення адвокатської діяльності сприяє успішній самореалізації юриста завдяки тому, що наша держава значно розширила сферу діяльності адвокатури, визнала її вихід за межі судової системи, підвищила її соціальний статус у суспільстві, що найважливіше, консолідувала значення адвокатури як інституту.

У висновку зазначено, що адвокатська діяльність є однією з організаційно-правових форм адвокатської діяльності та реально працюючим варіантом професійної самореалізації успішного адвоката; з огляду на те, що адвокатура України покликана сприяти побудові ефективного правозахисного механізму, здатного реально забезпечити принцип визнання прав людини найвищою соціальною цінністю, проголошеною Конституцією України, відзначено існування системи реального впливу людини на державу через інститут громадянського суспільства.

Ключові слова: професія, юрист, адвокатська діяльність, громадянське суспільство, самореалізація, успіх, стандартизація, європейські цінності, стандарти.

Palona A. V., Petryk O. L. The issue of the relevance of advocacy as one of the professional self-fulfillment options of a successful lawyer in the conditions of european integration of Ukraine

The scientific article examines the issue of the relevance of advocacy as one of the options for professional self-realization of a successful lawyer.

It was noted that the practice of advocacy is one of the options for the successful professional self-realization of a lawyer, since this activity is characterized by inexhaustible opportunities for self-realization, the manifestation of creativity and non-standard thinking, the most effective application of theoretical knowledge and practical experience.

Ukraine chose the path to European integration. In accordance with this, the construction of a democratic, legal, social state in which ensuring, observing and effectively protecting the rights and freedoms of a person and a citizen is a priority. One of the tools of such protection is direct advocacy.

The introduction of the standardization of advocacy in Ukraine is conditioned by the existence of the standards of the advocacy profession in the world for many centuries.

Standardization of advocacy activities will become attractive to the advocacy community not only due to the factors of a significant increase in the moral and professional level of a lawyer, but also due to

a higher quality exchange of knowledge, experience, and achievements, which will become possible in the event of the creation of appropriate discussion platforms both in the Internet space and in real life

First of all, it is the awareness of the need for the development of civil society, whose members are, of course, individual lawyers, that makes the introduction of standardization of advocacy attractive to the advocacy community. The development of civil society is impossible without qualitative changes in each of its members, including lawyers.

Also, the practice of advocacy contributes to the successful self-realization of a lawyer due to the fact that our state has significantly expanded the scope of advocacy activities, recognized its exit from the judicial system, raised its social status in society, and most importantly, consolidated the importance of advocacy as an institution.

The conclusion states that advocacy is one of the organizational and legal forms of advocacy and a really working option for the professional self-realization of a successful attorney; given the fact that the bar of Ukraine is called to contribute to the construction of an effective human rights mechanism capable of realistically ensuring the principle of recognizing human rights as the highest social value proclaimed by the Constitution of Ukraine, the existence of a system of real human influence on the state through the institutions of civil society was noted.

Key words: *profession, lawyer, advocacy, civil society, self-realization, success, standardization, European values, standards.*

Актуальність теми дослідження. Розвиток сучасного українського суспільства, комплексні перетворення в економічній, соціальній, духовній та інших сферах життя диктують постановку нових цілей і завдань правової політики, які є стратегічно важливими для розвитку правової держави та громадянського суспільства та реального забезпечення та захисту прав і свобод людини й громадянина.

Лише через створення ефективної системи механізмів і узгоджених процесів удосконалення захисту прав і свобод людини й громадянина можна створити умови для вільного, рівноправного, захищеного, впевненого існування соціуму, і кожного її члена зокрема.

Становлення правозахисної діяльності та системи забезпечення прав людини в Україні є тривалим і складним процесом. Провідна роль у цьому процесі відводиться інституту адвокатури як найважливішому складовому елементу правозахисної системи України та системоутворюючій ланці громадянського суспільства й можливого варіанту професійної самореалізації успішного професійного

юриста, оскільки правова держава, використовуючи такий ефективний і потужний інструмент захисту прав людини, здатна забезпечити дотримання та реалізацію виключного переліку прав, свобод і законних інтересів своїм громадянам.

У сучасних умовах євроінтеграційних процесів в Україні особливого значення набувають питання діяльності інституцій, що спрямована на гарантування та захист прав й інтересів усіх учасників суспільних відносин.

Одним із таких недержавних самоврядних інститутів, який покликаний забезпечувати захист, представництво та надання усіх видів правничої допомоги на професійній основі, є адвокатура України.

Відтак здійснення адвокатської діяльності за своєю суттю є дієвим інструментом забезпечення захисту прав і свобод та представництва законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, надання їм будь-якої правової допомоги.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Україна обрала шлях до Євроінтеграції. Відповідно до цього відбувається побудова демократичної, правової, соціальної держави, в якій забезпечення, дотримання та ефективний захист прав і свобод людини й громадянина є пріоритетним вектором її діяльності. Одним із інструментів такого захисту є безпосередньо адвокатська діяльність.

Національна європеїзація та демократичний розвиток можливі за умови впровадження загальноприйнятих, визнаних багатьма розвинутими демократичними країнами стандартів, які народжувалися там протягом десятиліть. Вони стосуються професійної організації та діяльності правових інститутів, зокрема й адвокатури.

Внаслідок історичних подій та національних особливостей процес побудови інституту адвокатури України є дещо запізнілим порівняно з розвинутими європейськими країнами, у результаті чого українська адвокатура є однією з наймолодших у світі [5, с. 108].

Сьогодні вона потребує певного орієнтиру, взірцевих стандартів щодо організації та функціонування. Таким орієнтиром є загальноприйняті у міжнародному просторі стандарти адвокатури, закріплені низкою міжнародно-правових документів і національними актами, які стосуються адвокатури.

Запровадження в Україні стандартизації адвокатської діяльності зумовлено існуванням уже впродовж багатьох століть у світі стандартів адвокатської професії. У більшості розвинутих

правових систем подібні стандарти формально або неформально присутні тією чи іншою мірою. Одним із яскравих прикладів існування багатовікових стандартів в адвокатурі є Велика Британія.

Умовами реалізації теорії «стандартів адвокатської діяльності» є розуміння та прийняття її як суспільством, так і адвокатською спільнотою.

Таке розуміння аргументовано тим, що стандартизація адвокатської діяльності стане привабливою для адвокатської спільноти не тільки через фактори значного підвищення морально-професійного рівня адвоката, а й через більш якісний обмін знаннями, досвідом, напрацюваннями, які стануть можливими у разі створення відповідних дискусійних майданчиків як в інтернет-просторі, так і в реальному житті.

Передусім саме усвідомлення необхідності розвитку громадянського суспільства, членами якого є, звичайно, й окремо взяті адвокати, робить введення стандартизації адвокатської діяльності привабливим для адвокатської спільноти. Розвиток громадянського суспільства неможливий без якісних змін у кожного з його членів, якими є й адвокати [6, с. 60].

Серед держав, що визнали європейські цінності й обрали шлях до євроінтеграції, Україна є відносно молодю державою. Євроінтеграційні прагнення нашої держави зобов'язують її прийняти нові правила гри - європейські, давно визначені ЄС.

Адвокатське співтовариство України у зв'язку з євроінтеграцією також повинно прийняти відносно нові правила побудови і функціонування зазначеного правового інституту.

У цьому випадку у світлі «тектонічних соціальних змін», яких зазнала Україна на шляху до ЄС, сама стандартизація адвокатської професійної діяльності є настільки необхідним кроком зі зміцнення позицій адвокатури в громадянському суспільстві та державі, що без неї важко уявити нормально функціонуючу правову модель держави. За своєю суттю стандартизація адвокатської діяльності буде підтвердженням прагнення до розвитку турботи про громадянина і правову державу, а також введення нових еволюційних принципів права.

У свою чергу, адвокатура як самостійний, незалежний інститут є одним із показників розвитку суспільства, що свідчить про її виняткову важливість не лише в площині юриспруденції, а й у контексті соціальних, культурних, політичних, економічних аспектів держави і суспільства. Вона не є державним органом і тому вільна від тиску влади, нав'язування кон'юнктурних мірку-

вань, тобто адвокатура здатна відволіктися від нагальних потреб.

Слід зазначити, що здійснення адвокатської діяльності є одним із варіантів успішної професійної самореалізації юриста, оскільки ця діяльність характеризується невичерпними можливостями самореалізації, проявом творчості та нестандартного мислення, максимально ефективним застосуванням теоретичних знань і практичного досвіду [1, с. 5].

Інститут адвокатури сучасного періоду розвитку суспільства характеризується розмаїттям моделей його упорядкування та самоорганізації, організаційно-правових форм адвокатської діяльності, а також наявністю універсальних ознак і рис.

На сучасному етапі розвитку української держави та її правової системи з подальшою євроінтеграцією суспільство, як і держава, потребують докорінних змін, які необхідно починати з основних правозахисних інститутів, до яких належить й адвокатура.

Відповідно, сучасна правова система, з виробленими стандартами права і правових інститутів, зокрема й стандартів адвокатури, вказує на свою зрілість і готовність до відповідальності, до розвитку, до захисту інтересів громадянина та держави.

У молодій державі з нерозвиненою правовою системою й інститутами ми навряд чи побачимо стандарти, яких дотримуються ті чи інші правові інститути і, зокрема, адвокатура, що підтверджує та зумовлює необхідність стандартизації адвокатської професії в Україні.

Введення стандартів адвокатури дасть можливість подальшого розвитку інституту, а адвокатура, ставши привабливою для суспільства, буде цікавою і для держави. Введення стандартів адвокатури в Україні дасть поштовх до розвитку як самого інституту, так (у подальшому) і правової системи.

Стандарти адвокатури у переважній більшості прийнятні для України; у своїй основі мають спиратися на сталу міжнародну практику їх застосування у сучасних країнах.

Хоча можливі деякі особливості подібної стандартизації з урахуванням національної культури, традицій, звичаїв, але загалом кардинальних відмінностей між державами, які визнають верховенство міжнародного права над внутрішніми правовими актами, бути не повинно.

Йдеться про стандарти, що стосуються професійних аспектів діяльності адвокатів. Що ж до стандартів етичної поведінки адвокатів, то вони можуть відрізнятися з урахуванням національних особливостей.

Сучасний стан функціонування інституту адвокатури безпосередньо пов'язаний із перенаправленням вектору його вдосконалення відповідно до ідеології реформ в Україні, у контексті реформування судової системи та системи правозахисної та правоохоронної діяльності.

Що стосується покликання, то слід зазначити, що юрист повинен любити свою професію, захоплюватися нею, мати схильність до роботи з людьми та виняткове бажання надавати допомогу та захищати. Адже громадяни, зазвичай, звертаються до нього в екстремальних ситуаціях, у важкі та безвихідні хвилини. Незалежно від того, вірить юрист людині чи ні, він зобов'язаний їй допомогти.

Також варто зазначити про те, що ефективність адвокатської діяльності багато в чому залежить від рівня професіоналізму та сумлінності адвокатів. Останні повинні робити все від них залежне, щоб сприяти захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб і в жодному разі не завдавати їм шкоди при виконанні доручень [2, с. 88].

На нашу думку, для розуміння справжнього значення професії адвоката не слід обмежувати її вузькими професійними правовими рамками. Юрист - це спосіб мислення та спосіб життя, домінантами якого є справедливість, принциповість, незалежність та служіння ближньому. Професія юриста дуже відповідальна, адже, як і лікар, якому пацієнти довіряють власне здоров'я, доля клієнта часто знаходиться в його руках.

Для того, щоб бути успішним професіоналом у сфері адвокатури та постійно вдосконалюватися, важливо насамперед зростати над собою, бути кращим, ніж учора, бути в курсі тенденцій ринку, законодавства та практики, не забуваючи при цьому розвивати професійний рівень, «фішки» в собі, які стають конкурентною перевагою над однолітками [3, с. 28].

Зростання ролі адвокатури через створення та діяльність в сучасній правовій системі незалежної правозахисної інституції, яка сприяє реалізації та захисту прав і свобод людини, розглядається як один із способів додаткового впливу на державну владу та її посадовців.

Також зауважимо, що здійснення адвокатської діяльності сприяє успішній самореалізації юриста завдяки тому, що наша держава значно розширила сферу діяльності адвокатури, визнала її вихід за межі судової системи, підвищила її соціальний статус у суспільстві, що найважливіше, консолідували своє бачення як інституту.

Розвиток, удосконалення та збереження інституту адвокатури має бути на порядку денному кожної держави, метою якої є високе правове забезпечення громадян і, зрештою, народження демократичного суспільства. Поряд із загальнодержавним значенням адвокатура переслідує мету і захист суб'єктивних прав конкретної особи.

Часто необхідно захистити громадянина від порушень і проявів протиправності з боку державних органів, посадових осіб, і тут проявляється винятковість і найважливіша відмінність адвокатури від інших складових правоохоронної системи - незалежність. Саме в таких випадках автономія адвокатури є вирішальним чинником у боротьбі з посяганнями держави на права і свободи особи [4, с. 108].

Правова держава без висококваліфікованої та незалежної адвокатури є просто фікцією, яка не тільки не в змозі забезпечити пріоритет прав і свобод людини, але й не в змозі забезпечити своє існування.

Все це викликає зацікавленість до адвокатської діяльності, викликає суспільну потребу в людях цієї професії.

На наше глибоке переконання, адвокатура як правозахисна недержавна інституція має бути аполітичною, справді незалежною та самоврядною. Там, де є адвокація, не повинно бути політики. Головне завдання - захистити всіх громадян, незалежно від їхніх політичних поглядів та інших особистих переконань. Тож лише якщо адвокатура буде дійсно незалежною та самоврядною, вона зможе повною мірою реалізувати себе як ефективний конституційний інститут.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи викладене, варто наголосити на тому, що одним із варіантів успішної самореалізації юристів є саме здійснення адвокатської діяльності.

Роль і значення адвокатури в суспільстві буде тільки зростати, у зв'язку з євроінтеграційними процесами, які зараз як ніколи швидко розвиваються. І йдеться не лише про запровадження монополії на процедурне консульство. Ми переконані, що адвокати будуть міцною незалежною правовою опорою для всіх громадян і бізнесу в процвітаючій європейській державі - Україні.

Відтак для успішного функціонування інституту адвокатури в нашій державі така діяльність має будуватися на таких засадах, як широкі професійні права, гарантії адвокатської діяльності, максимальна чіткість та прозорі механізми формування, функціонування та фінансування.

Література

1. Бакаянова Н.М. Адвокатура крізь призму судово-правової реформи. *Адвокатура: минуле та сучасність : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 12 листопада 2016 р.* Одеса : Фенікс, 2016. С. 5-6.

2. Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 ; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2016. 490 с.

3. Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє : матер. X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 6 листопада 2020 р.) / редкол.: Н.М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса, 2020. 720 с.

4. Меліхова Ю.О. Проблеми адвокатури в Україні на сучасному етапі розвитку. Наукова конференція аспірантів, молодих вчених і практиків -«Актуальні питання законодавчого й організаційного забезпечення здійснення правової допомоги в Україні. Часо-

пис Академії адвокатури України. Том 8. № 1(26). 2015. С. 107-109.

5. Святоцька В. Адвокатура України у світлі євроінтеграційних прагнень. *Право України.* 2015. № 10. С. 105-112.

6. Проценко Ю.В. Світові стандарти адвокатури: поняття, структура та особливості правового регулювання. *Юриспруденція: теорія і практика.* 2011. № 5. С. 57-64.

Пальона А. В.,
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Національного університету
«Чернігівська політехніка»

Петрик О. Л.,
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри кримінального права
та правосуддя
Національного університету
«Чернігівська політехніка»

КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ ЄС ЩОДО ВИДІВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ

Перелигіна Р. В., Семенюк І. М.

Проведено компаративістський аналіз кримінального законодавства України та держав-учасниць Європейського Союзу щодо звільнення від покарання. Визначено види звільнення від покарання. Окреслено основні напрями вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність в зазначеній сфері. Наголошено на проблемах, які можуть виникати на різних етапах реалізації кримінальної відповідальності, призначення засудженому покарання та його виконання. Кримінально-правові наслідки встановлення цих фактів регламентовані кримінальними законами як України, зокрема в межах інститутів звільнення від покарання та його відбування, так і законами зарубіжних країн. Здійснено аналітичний огляд літератури щодо поділу звільнення від покарання на види та досліджено підстави різних критеріїв, серед яких: ступінь наблизеності покарання до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; ступінь обов'язковості застосування звільнення; наявність спеціальних обов'язків у засудженої особи; за юридичними фактами, з якими законодавець пов'язує звільнення від покарання та його відбування; критерієм умовності/безумовності подальшої поведінки особи, звільненої від покарання. Вказано, що враховуючи різноманітність видів звільнення від покарання, встановлених у положеннях національних кримінальних законів, можна констатувати, що найвдалішим критерієм їх класифікації є стадія судового провадження, на якій вони можуть бути застосовані, а саме залежно від ухвалення щодо особи обвинувального вироку. Наголошується, що у законодавствах держав ЄС передбачені різні види звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувального вироку та, відповідно, не призначено покарання, при чому лише одне з них передбачене у Кримінальному кодексі України: це звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 Кримінального кодексу України). При цьому доцільно звернути увагу на різну нормативно-правову оцінку одних і тих самих обставин.

Ключові слова: покарання, звільнення від покарання, види звільнення від покарання, законодавство держав Європейського Союзу, вітчизняне законодавство.

Perelyhina R. V., Semeniuk I. M. Comparative analysis of the criminal legislation of Ukraine and the EU states on the types of exemption from punishment

A comparative analysis of the criminal legislation of Ukraine and the member states of the European Union regarding exemption from punishment was carried out. Types of exemption from punishment are defined. The main areas of improvement of the legislation of Ukraine on criminal liability in the specified area are outlined. Emphasis is placed on the problems that may arise at various stages of the implementation of criminal liability, the imposition of a sentence on a convicted person and its execution. The criminal-legal consequences of establishing these facts are regulated by the criminal laws of both Ukraine, in particular within the framework of the institutions of exemption from punishment and its serving, and the laws of foreign countries. A literary review of national and foreign legal literature was carried out regarding the division of exemption from punishment into types and the basis of various criteria was investigated, including: the degree of proximity of the punishment to the person who committed the criminal offense; degree of mandatory application of exemption; presence of special duties of the convicted person; according to the legal facts with which the legislator connects exemption from punishment and its serving; criterion of conditionality/unconditionality of further behaviour of a person released from punishment. It is indicated that, taking into account the variety of types of exemption from punishment established in the provisions of national criminal laws, it can be stated that the most successful criterion for their classification is the stage of the court proceedings at which they can be applied, namely, depending on the decision regarding the person of the guilty verdict. It is emphasized that the legislation of the EU states provides for various types of exemption from punishment, which can be applied to a person against whom a guilty verdict has not been passed and, accordingly, no punishment has been imposed, and only one of them is provided for in the Criminal Code of Ukraine: this exemption from punishment in connection with the statute of limitations of criminal liability (Part 5 of Art. 74 of the Criminal

Code of Ukraine). At the same time, it is advisable to pay attention to the different normative and legal assessment of the same circumstances.

Key words: *punishment, exemption from punishment, types of exemption from punishment, legislation of European Union states, domestic legislation.*

Постановка проблеми. У процесі реалізації кримінальної відповідальності виникають юридичні факти, що зумовлюють недоцільність призначення засудженому покарання. Процес встановлення зазначених фактів регламентовано кримінальними законами як України, зокрема в межах інститутів звільнення від покарання та його відбування, так і законами зарубіжних країн. Регламентація інституту звільнення від покарання у законодавствах держав-членів ЄС, на нашу думку, є перспективним напрямком наукового дослідження, адже сприятиме вдосконаленню положень кримінального законодавства України у зазначеній сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у вивчення питань звільнення від покарання зробили Ю.В. Баулін, В.А. Бадира, П.С. Берзін, В.М. Бурдін, О.П. Горох, Є.О. Письменський, О.О. Наумов, В.К. Грищук, Т.А. Денисова, О.О. Дудоров, О.М. Костенко, В.М. Куц, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Є.О. Письменський, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та ін. Незважаючи на значну кількість досліджень проблем звільнення від покарання, деякі питання про застосування норм цього інституту кримінального права залишається не розв'язаними або недостатньо висвітленими, ґрунтуються на нормах законодавства, яке вже втратило чинність, або не відображають актуальних проблем регламентації звільнення від відбування покарання.

Метою статті є порівняльно-правове дослідження видів звільнення від покарання за кримінальним законодавством України та держав-учасниць Європейського Союзу.

Вклад основного матеріалу. У національній юридичній літературі поділ звільнення від покарання на види здійснюється на підставі різних критеріїв, серед яких:

1) ступінь наближеності покарання до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;

2) ступінь обов'язковості застосування звільнення;

3) наявність спеціальних обов'язків у засудженої особи;

4) за юридичними фактами, з якими законодавець пов'язує звільнення від покарання та його відбування;

5) критерієм умовності/безумовності подальшої поведінки особи, звільненої від покарання.

Доцільно звернути увагу, що умовність/безумовність подальшої поведінки особи, звільненої від покарання як критерій класифікації також відображено у зарубіжній літературі. Наприклад, польський дослідник G. Gopiewicz у праці, присвяченій підставам умовного припинення кримінального провадження, також акцентує увагу на поділі видів звільнення від покарання на безумовні та умовні, до яких відносить призначення умовного покарання обвинувальним вироком суду та умовно-дострокове звільнення від відбування покарання [1, с. 19].

Деякі вчені розглядають окремі види звільнення від покарань як такі, що, не пов'язані із застосуванням ні примусових, ні заохочувальних заходів кримінально-правового впливу. Зокрема, науковці відносять до таких видів звільнення від покарання:

1) у зв'язку з усуненням караності діяння (ч. 2 ст. 74 КК України);

2) за хворобою (ст. 84 КК України);

3) у зв'язку із закінченням строків давності вчинення кримінального правопорушення або виконання обвинувального вироку (ч. 5 ст. 74, ст. 80 КК України);

4) в порядку амністії чи помилування (ч. 2 ст. 86, ч. 2 ст. 87 КК України) [2, с. 401].

Причому звільнення від покарань, які не пов'язані із застосуванням ні примусових, ні заохочувальних заходів кримінально-правового впливу, розглядаються як квазізаходи кримінально-правового впливу – уявні заходи кримінально-правового впливу (характеру), які застосовуються у випадках, коли немає ані підстав для застосування заохочувальних заходів, ані підстав чи необхідності у застосуванні примусових заходів кримінально-правового впливу [2, с. 398]. Натомість звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України); звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75-78 КК України); умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України); звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України) – становлять заохочувальні заходи кримінально-правового впливу, оскільки в основу їх законодавчого визначення покладена така поведінка особи, яка свідчить про можливість досягнення мети покарання без його виконання або відбування [2, с. 392].

Зазначені класифікації певною мірою змістовно пов'язані із класифікацією видів звільнення

від покарання, запропонованою Ю.М. Бауліним, яка, на нашу думку, є найповнішою:

1) за «ступенем наближеності» покарання до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;

2) залежно від того, правом чи обов'язком суду є звільнення особи від покарання;

3) залежно від того, чи висуваються певні умови щодо подальшої поведінки особи, звільненої від покарання [3, с. 322].

Дещо відмінний підхід до систематизації видів звільнення від покарання запропонував О.П. Горох, який пропонує виокремити щонайменше такі її підсистеми:

1) у межах якої суд вирішує питання про застосування різних за ступенем суворості правових наслідків для засудженого видів звільнення від покарання:

– підсистема видів звільнення від покарання під час ухвалення вироку;

– підсистема видів звільнення від покарання під час виконання вироку (містить окремі, об'єднані в групи, види звільнення від покарання покарання, що застосовуються до початку відбування покарання; після початку відбування покарання; як правовий наслідок позитивного випробування);

2) за категорією засуджених, до яких застосовуються різні види звільнення від покарання, а саме:

– підсистема видів звільнення від покарання повнолітніх засуджених;

– підсистема видів звільнення від покарання неповнолітніх засуджених;

– підсистема видів звільнення від покарання засуджених вагітних жінок;

– підсистема видів звільнення від покарання засуджених жінок, які мають малолітніх дітей;

– підсистема видів звільнення від покарання засуджених військовослужбовців [4, с. 80-81].

На нашу думку, для цілей дослідження видів звільнення від покарання за національним законодавством та законодавством держав ЄС найоптимальнішою є класифікація видів звільнення від покарання на підставі стадії судового провадження, а саме залежно від ухвалення щодо особи обвинувального вироку:

1) види звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувального вироку або у разі ухвалення такого вироку та призначення покарання – до початку його відбування;

2) види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно виключно до особи, щодо

якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання;

3) види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду звернений до виконання в частині відбування покарання, так і до осіб, які відбули певну частину покарання [5, с. 220; 6, с. 65].

Перевагою такого поділу, передусім, є універсальність його критерію, оскільки, на відміну від КК України, Загальна частина якого налічує 12 різновидів звільнення від покарання, кількість видів звільнення від покарання у кримінальних законодавствах країн ЄС, є незначною. Зокрема, це умовне засудження (пробація), умовно-дострокове звільнення від подальшого відбування покарання та звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, а виокремлення особливостей нормативно-правового регулювання у цій частині є винятком [6, с. 115].

Це обумовлює недоцільність запровадження складнішої класифікації видів звільнення від покарання. Зокрема, до видів звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувального вироку та, відповідно, не призначено покарання, можна віднести:

1) звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України, ст. 53 КК Естонії) [7];

2) звільнення від покарання, накладеного у порядку кримінального судочинства, із призначенням адміністративного покарання (ст. 78а КК Болгарії) [8];

3) укладення угоди обвинуваченого або його представника з потерпілим, якщо протягом останнього року особа не звільнялася від кримінальної відповідальності або від покарання за вчинення умисного кримінального правопорушення та повністю усунула шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, або відшкодувала завдані збитки (ст. 48 КК Латвії) [9, с. 12];

4) вчинення злочину під примусом особою, яка є жертвою торгівлі людьми (ст. 48 КК Латвії) [9, с. 12];

5) вчинення особою кримінального правопорушення або менш тяжкого злочину через алкогольну, наркотичну, психотропну або токсичну залежність, якщо ця особа погодилася лікування від алкоголізму, наркотичної, психотропної чи токсикоманії (ст. 59 КК Латвії, ст. 20 КК Іспанії) [9, с. 12];

6) наслідки вчинення злочину є настільки важкими для особи, яка його вчинила, що призна-

чення покарання явно не призведе до виконання його завдань (§ 57 гл. 4 КК ФРН) [10, с. 136];

7) відмову суду від призначення покарання в разі повідомлення особою інформації, яка запобігла вчиненню іншого правопорушення (ст. 48 КК Латвії, ст. 61 КК Польщі) [9, с. 12];

8) звільнення від покарання при передачі особи на поруки (ст. 50 КК Естонії) [8, с. 71];

9) звільнення від покарання за надання допомоги при з'ясуванні обставин вчинення злочину чи виявленні злочинця (ст. 48 КК Латвії, ст. 50-1 КК Естонії) [8, с. 71];

До видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно до особи, щодо якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання, відносяться:

1) умовне невиконання (незастосування) покарання (ст. 55 КК Латвії, ст. 75 КК Литви, ст. 47 КК Естонії, § 56 гл. 4 КК ФРН, ст. 43 КК Австрії, ст. 56 КК Хорватії, ст. 81 КК Чехії, § 43 КК Данії, ст. 132-29-132-34 КК Франції, ст. 65 КК Угорщини, ст. 28А КК Мальти, ст. 77dd КК Нідерландів, ст. 69 КК Польщі, ст. 50 КК Португалії, ст. 91 КК Румунії, ст. 94 КК Іспанії). Певним різновидом умовного невиконання покарання також є умовна заміна призначення покарання «громадським вироком» («*community sentence*»), передбачене гл. 8 КК Норвегії) [11, с. 15];

2) умовне невиконання покарання щодо неповнолітнього (ст. 66 КК Латвії, ст. 67 КК Литви, ст. 77ссa КК Нідерландів);

3) умовне невиконання покарання щодо військовослужбовця (ст. 482 КК Естонії, ст.ст. 335-336 КК Польщі);

4) умовно-дострокове звільнення від покарання (ст. 61 КК Латвії, ст. 55 КК Естонії, ст. 81 КК України, ст. 70 КК Болгарії, § 57 гл. 4 КК ФРН, ст. 46 КК Австрії, ст. 59 КК Хорватії, ст. 88 КК Чехії, § 38 КК Данії, ст.ст. 132-58, 132-59 КК Франції, ст. 38 КК Угорщини, ст. 15 КК Нідерландів, ст. 44 КК Норвегії, ст. 66 КК Польщі, ст. 90 КК Португалії, ст. 99 КК Румунії, ст. 88 КК Словенії, Акт про пробацію Мальти);

5) умовно-дострокове звільнення від покарання неповнолітнього (ст. 82 КК Литви, ст. 71 КК Болгарії);

6) вплив давності виконання обвинувального вироку (ст. 54 КК Естонії, ст. 62 КК Латвії, ст. 79 КК Болгарії).

До видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду не був звернений до вико-

нання в частині відбування покарання, так і до осіб, які відбули певну частину покарання, можна віднести:

1) звільнення від покарання за хворобою (КК Латвії, КК Литви, КК України, КК Естонії);

2) амністія та помилування, умови якої визначаються саме нормативно-правовим актом про амністію, з огляду на що її підстави не визначаються безпосередньо у кримінальному законі (ст.ст. 78, 79 КК Литви, ст. 83 КК Болгарії, ст.ст. 85, 87 КК України, ст.ст. 96-97 КК Словенії).

З викладеного вбачається, що у законодавствах держав ЄС передбачені різні види звільнення від покарання, які можуть застосовуватись до особи, щодо якої не ухвалено обвинувального вироку та, відповідно, не призначено покарання, при чому лише одне з них передбачене у КК України: це звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України). При цьому доцільно звернути увагу на різну нормативно-правову оцінку одних і тих самих обставин. Так, якщо у ст. 53 КК Естонії закінчення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності є підставою для звільнення від покарання, то відповідно до ч. 5 ст. 74 КК України закінчення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності є підставою як для звільнення від кримінальної відповідальності, так і від покарання [12]. Також в ряді кримінальних законів країн ЄС ця обставина розглядається як юридичний факт, який виключає кримінальне переслідування, а не підстава для звільнення від покарання (наприклад, КК ФРН, КК Чехії, КК Данії).

Серед видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно до особи, щодо якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання, найбільш поширеними є: призначення умовного покарання/умовне невиконання (незастосування) покарання із подальшим покладенням на засудженого обмежень та обов'язків, в тому числі накладених у порядку здійснення пробації, якому в українському кримінальному законі кореспондує звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України), а також умовно-дострокове звільнення від покарання, яке закріплено у кримінальних законодавствах усіх держав ЄС. Проте, на відміну від КК України, у більшості кримінальних законів країн ЄС не виокремлюються окремі інститути звільнення від відбування покарання та умовно-дострокового звільнення від покарання вагітних жінок і жінок,

які мають дітей віком до трьох (семи років), які передбачені у ст.ст. 79 та 83 КК України). Також характерною ознакою кримінальних кодексів держав-членів ЄС є обмежена кількість положень про звільнення від покарання неповнолітніх осіб, що пояснюється тим, що зазначені питання регламентуються окремим актами (наприклад, КК ФРН, Хорватії, Чехії, Франції, Угорщини, Норвегії, Польщі) або здійснюються в межах інших правових процедур, не пов'язаних із призначенням та звільненням від покарання в межах кримінального провадження (КК Мальти, КК Іспанії). Також, на відміну від КК України, для кримінальних законів ЄС не є характерним виокремлення особливостей звільнення від покарання військовослужбовців, що також спостерігається у КК Болгарії та ст.ст. 335-336 КК Польщі, тоді як у інших державах – членах ЄС ці питання регламентуються окремим законами.

Необхідно констатувати, що види звільнення від покарання, які можуть бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду не був звернений до виконання в частині відбування покарання, так і до осіб, які відбули певну частину покарання, у кримінальних законах держав – членів ЄС, не є поширеними у кримінальних законах держав-членів ЄС. Зокрема, звільнення від покарання за хворобою (ст. 59 КК Латвії, ст. 76 КК Литви, ст. 52 КК Естонії, ст. 84 КК України) є скоріше винятком, оскільки у більшості кримінальних кодексів країн-членів ЄС така підстава не закріплена [12].

Також на відміну від КК України, у більшості країн ЄС амністія та помилування не передбачені безпосередньо у кримінальному кодексі, оскільки ці інститути здебільшого регламентуються Конституціями відповідних держав. Лише у кримінальних законах небагатьох держав-членів ЄС (ст.ст. 78, 79 КК Литви, ст. 83 КК Болгарії, ст.ст. 96-97 КК Словенії), як і в КК України, згадується амністія та помилування як підстави для звільнення від покарання, причому умови яких визначаються безпосередньо тим правовим актом, яким оголошено амністію чи помилування. Також законодавство окремих держав-членів ЄС, наприклад Великої Британії, взагалі не передбачає інституту амністії. Помилування ж розглядається як прерогатива голови держави [13, с. 147].

Висновки. Таким чином, враховуючи різноманітність видів звільнення від покарання, встановлених у положеннях національних кримінальних законів, можна констатувати, що найвдалішим критерієм їх класифікації є стадія судового про-

вадження, на якій вони можуть бути застосовані, а саме залежно від ухвалення щодо особи обвинувального вироку.

Серед видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані під час відбування покарання, відповідно виключно до особи, щодо якої ухвалено обвинувальний вирок та якій призначено покарання, можна виділити універсальні: призначення умовного покарання/умовне невиконання (незастосування) покарання із подальшим покладенням на засудженого обмежень та обов'язків, в тому числі накладених у порядку здійснення пробації, якому в українському кримінальному законі кореспондує звільнення від відбування покарання з випробуванням та умовно-дострокове звільнення від покарання. Натомість серед видів звільнення від покарання, які можуть бути застосовані лише до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду не був звернений до виконання в частині відбування покарання, а також серед видів, які можуть бути застосовані як до осіб, щодо яких обвинувальний вирок суду не був звернений до виконання в частині відбування покарання, так і до осіб, які відбули певну частину покарання, можна констатувати різнобічний підхід до оцінки одних і тих самих обставин, які можуть розглядатись як підстава для звільнення від покарання у кримінальних законах одних держав, і підлягати оцінці в межах іншого інституту кримінального права.

Література

1. Goniewicz G. Przestanki stosowania środków związanych z poddaniem sprawcy próbie na gruncie kodeksu karnego z 1997 r. w ujęciu prawno-porównawczym. Kraków, 2018. (S. 392).
2. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право. Київ : Ваіте. 2014. 944 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина / В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін. Харків : Право, 2015. С. 423-425.
4. Горох О.П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2019. 697 арк.
5. Семенюк І.М. Окремі питання звільнення від покарання за законодавством України. *Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні*: матер. Х Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 25 травня 2020 р.). Рівне : Волинські обереги, 2020. С. 219-223.
6. Семенюк І.М. Щодо системи видів звільнення від покарання. *Актуальні проблеми сучасної юридичної науки та практики*: матер. кругл. столу (м. Київ, 01 жовтня 2020 р.). Київ : Ліра-К, 2020. С. 62-66.

7. The Criminal code of the Republic of Estonia. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/04/Estonia_CC_amDec2017_en.pdf.

8. Criminal Code of the Republic of Bulgaria. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/15686>.

9. The Criminal code of the Republic of Latvia. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/22937>.

10. Головненков П.В. Уголовное уложение Федеративной Республики Германия. Научно-практический комментарий. Universitätsverlag. Potsdam. 2021. 494 с.

11. Criminal Code of the Kingdom of Norway. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/eb/Norway_General_Civil_Penal_Code_1902_amended_2005-eng.pdf.

12. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-II / Верховна Рада України. Зако-

нодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

13. Назимко Є.С. Компаративістський метод дослідження інституту помилування. *Юридична Україна*. 2011. № 7. С. 79-85.

*Перелигіна Р. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Київського університету права НАН України*

*Семенюк І. М.,
аспірантка
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ПРАВ ЛЮДИНИ – БЕЗУМОВНА ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ЦІННІСТЬ

Словська І. Є.

Метою статті є розкриття змісту прав людини, міжнародних стандартів у сфері захисту прав. Наголошено, що основоположні людські права – це можливість, необхідні для існування і розвитку людини в конкретних історичних умовах, що об'єктивно визначаються досягнутим рівнем (економічним, духовним, соціальним) розвитку людства і мають бути законними й рівними для всіх.

Акцентовано увагу, що міжнародні стандарти в галузі прав людини – це загальновизнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості і встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження.

Автор зазначає, що впровадження в національне законодавство міжнародних норм з гарантування прав особи покликано забезпечити єдиний гуманітарний простір для забезпечення її добробуту і безпеки. Україна ратифікувала низку міжнародних договорів у цій сфері.

У статті аналізується зміст окремих міжнародних договорів щодо захисту прав особи. Наголошується, що внутрішньополітичним пріоритетом України повинна стати практична реалізація правових норм згаданих міжнародних стандартів як один з проявів гарантування національної безпеки, підлаштування національних стандартів у сфері захисту прав особи до міжнародних. Підкреслено, що, на жаль, нині вбачаємо невідповідність між законодавчою і правозастосовчою практикою. Попри певний прогрес у законодавчій царині, держава неповною мірою дотримується міжнародних стандартів з прав людини, що є значною проблемою державотворчого процесу. Про таку ситуацію свідчить статистика ухвалення Європейським судом з прав людини рішень, в яких визнано Україну такою державою, що порушувала права людини.

Ключові слова: права, людина, ратифікація, міжнародний договір, державний захист, цивілізаційна цінність.

Slovska I. E. The universality of human rights is an unconditional civilizational value

The purpose of the article is to reveal the content of human rights, international standards in the field

of rights protection. It is emphasized that fundamental human rights are opportunities necessary for the existence and development of a person in specific historical conditions, which are objectively determined by the achieved level of (economic, spiritual, social) development of humanity and must be legal and equal for all.

Attention is drawn to the fact that international standards in the field of human rights are generally recognized international legal norms that establish the status of an individual at the universal human level and establish a list of fundamental rights and freedoms, the obligation of states to observe these rights and freedoms, as well as the limits of their possible or acceptable limitation.

The author notes that the introduction of international norms on guaranteeing the rights of the individual into the national legislation is intended to provide a single humanitarian space to ensure his well-being and security. Ukraine has ratified a number of international treaties in this area.

The article analyzes the content of individual international treaties on the protection of individual rights. It is emphasized that the domestic political priority of Ukraine should be the practical implementation of the legal norms of the mentioned international standards as one of the manifestations of guaranteeing national security, adjusting national standards in the field of protection of personal rights to international ones. It has been investigated that, unfortunately, we currently see a discrepancy between legislative and law enforcement practice. Despite some progress in the legislative field, the state does not fully comply with international human rights standards, which is a significant problem of the state-building process. Such a situation is evidenced by the statistics of decisions adopted by the European Court of Human Rights in which Ukraine was recognized as a state that violated human rights.

Key words: rights, human, ratification, international treaty, state protection, civilizational value.

Постановка проблеми та її актуальність. Побудова демократичної правової держави в Україні забезпечується значною мірою дотриманням

на нашій території низки міжнародних правових актів з прав людини. Втілення в життя їх приписів набуває особливо важливого значення у сучасних умовах, коли питання гарантування життя, безпеки, недоторканості особи є однією із гострих проблем.

Наполегливо і послідовно втілюючи в практику принцип універсальності прав людини, Україна намагається посісти чільне місце на міжнародній арені серед передових країн світу.

Ідеї невідчужуваності, пріоритету прав людини є безумовними на теренах більшості держав. Вони є мірилом рівня їх лібералізму та еволюційного розвитку. Система вітчизняного законодавства імплементує окремі статті міжнародно-правових актів і головне призначення такого підходу до регулювання правового статусу людини й громадянина полягає у забезпеченні соціальних, економічних, політичних, екологічних, культурних передумов для захисту. Саме в цьому полягає глибокий зміст універсальності прав, який вимірюється правами кожного.

Універсальний або загальний характер прав означає, що вони стосуються всіх без винятку людей завдяки приналежності людському роду; вічність (позаісторичність) змісту таких прав, який із плином часу не змінюється, адже породжені одного разу і назавжди такі права є незмінними; абсолютність (невід'ємність) таких прав, заперечення існування яких неприпустиме з огляду на «вмонтованість» у природу людини й тому можна кваліфікувати як посягання на саме існування людської істоти як такої.

Можливості людини є одним із найважливіших інститутів права будь-якої сучасної держави і розглядаються вони насамперед як узагальнення практичного досвіду міжлюдського спілкування [1, с. 111-112; 2, с. 8-9]. Міжнародні процедури з питань, які стосуються різних аспектів правового статусу особи, досить різні і з позиції прагнення України стати справді правовою державою, імплементувати норми у національне законодавство, підлягають прискіпливому аналізу.

Дослідити правову сутність прав особи, універсальної системи міжнародного визнання та захисту прав і основних свобод людини (міжнародних стандартів) є метою запропонованого рукопису.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час підготовки матеріалу були використані праці таких авторів, як: В. Карташкін, Б. Кофман, С. Максимов, П. Рабінович, Т. Слїнько, О. Фрицький та ін. Крім того, опрацьовувалися міжнародні договори у сфері захисту прав особи, ратифіку-

ванням яких Україна підтвердила своє прагнення розвиватись і зміцнюватись як демократична, соціальна, правова держава. Нормативні і теоретичні положення стають підґрунтям подальших наукових пошуків, адже не існує вичерпних напрацювань.

Виклад основного матеріалу. Основоположні людські права (можливості, необхідні для існування і розвитку людини в конкретних історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем (економічним, духовним, соціальним) розвитку людства і мають бути законними й рівними для всіх) [3, с. 177]), їх реалізація, використання покликані забезпечувати мінімально необхідні обставини життя людини у всякому суспільстві. Такі умови повинні бути надані кожному його члену, а зрештою кожній людині, де б вона не перебувала. Отже, однаковість буттєвих умов – принаймні в їх мінімально життєво забезпечувальному вимірі – є одним з найпереконливіших проявів засад людяності, гуманності, справедливості у функціонуванні будь-якого сучасного середовища.

Одним із основних засобів забезпечення цього соціального стану слугує певна уніфікація, стандартизація прав і свобод людини, тобто встановлення всесвітніх взірців, еталонів, так званих стандартів, яким мають відповідати права і свободи людини.

Для відповідних організацій (держав, міждержавних об'єднань, міжнародних органів тощо) такі правила зазвичай стають або формально (юридично) обов'язковими, або є, принаймні, бажаними, рекомендаційними. І завдяки цьому однією з їхніх функцій стає забезпечення гарантування буттєвих прав і свобод [4, с. 144].

Отже, міжнародні стандарти в галузі прав людини – це загальноновизнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості і встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження [5, с. 31].

П. Рабінович звертає увагу на низку ознак міжнародних стандартів у галузі прав людини, а саме: – на їх внутрішній управлінсько-змістовий потенціал. Так, він вважає, що такі стандарти прав людини встановлюють, власне, «мінімальний стандарт», є «мінімально допустимим консенсусом»; вони не лише закріплюють перелік назв загальноновизнаних прав, а і фіксують їх певний необхідний обсяг, мінімальний рівень, на якому

останні мають реалізовуватись (критерій мінімальної змістово-функціональної корисності);

– на їх організаційно-діяльнісний потенціал. Вчений переконує, що стандартизуватись також можуть певні вимоги до засобів гарантування прав людини (зокрема, позитивні обов'язки держави із забезпечення, охорони та захисту таких прав) (критерій апріорної гарантованості);

– на їх суб'єктно-облігаторний потенціал. Треба враховувати обов'язковість (або принаймні бажаність) дотримання державами міжнародних праволюдських стандартів. Отож, він вважає, що такі стандарти, з огляду на їх деонтичний статус, можуть бути настановами або формально-обов'язковими, або ж рекомендаційними, які мають братись до уваги і у разі міжнародно-правового та національного конструювання всіх інших юридичних норм стосовно прав людини. Тому таку властивість цих стандартів деякі автори називають «модельністю» (критерій нормативної модельності, що базується на облігаторному потенціалі таких стандартів);

– на їх обов'язково-реалізаційний потенціал. Звертається увага на специфіку санкцій за порушення зазначених стандартів, тобто такі санкції здебільшого мають або політико-юридичний (стосовно обов'язкових приписів), або ж суто політичний (стосовно приписів рекомендаційних) характер, але так чи інакше обов'язок чи рекомендація щодо їх дотримання і певна відповідальність за ухилення від цього покладаються саме на держави (критерій належної відповідальності) [6; 7, с. 111].

Впровадження в національне законодавство міжнародних норм з гарантування прав особи покликане забезпечити єдиний гуманітарний простір для забезпечення її добробуту і безпеки. Україна ратифікувала низку міжнародних договорів у цій царині, зокрема, Загальну декларацію прав людини, затверджену і проголошену Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Зауважимо, що саме після ухвалення Загальної декларації прав людини почався процес її визнання на міжнародному і національному рівнях. Цей документ став ядром всієї системи універсальних міжнародних актів з прав людини в рамках ООН (на сьогодні це близько чинних 200 документів) [8, с. 177].

Європейська інтеграція України неможлива без дотримання норм Конвенції про права дитини (1989 р.); Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.); Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.); Конвенції про попередження злочинів

геноциду і покарання за нього (1948 р.); Конвенції про політичні права жінок (1952 р.); Конвенції про статус біженців (1951 р.); Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.); Європейської конвенції про захист прав і фундаментальних свобод людини з протоколами (1950 р.); Європейського соціального статуту (1961 р.) Заключного акта Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975), Підсумкового документа Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1989) та ін. Внутрішньополітичним пріоритетом України повинна стати практична реалізація правових норм згаданих міжнародних стандартів як один з проявів гарантування національної безпеки, підлаштування національних стандартів у сфері захисту прав особи до міжнародних.

З ухваленням Статуту ООН у сучасному міжнародному праві утвердився принцип поваги прав людини, що виражає визнання державами необхідності надання особі певного комплексу важливих прав і свобод у регламентації міжнародної співпраці, яка сприяє ефективності реалізації таких прав. Проте міжнародно-правова регламентація такої кооперації має певні межі. Вони зумовлені, по-перше, соціальними причинами (співпраця між різними державами з різним соціально-економічним ладом і різним підходом до гарантування прав особи), і по-друге, тим, що індивіди не можуть бути учасниками міждержавних відносин. Це означає, що, попри визнання у міжнародному праві певних прав основними, необхідними для всіх людей, вони надаються конкретним особам не міжнародним співтовариством загалом, а певною державою. Через об'єктивні закономірності суспільного розвитку послідовна реалізація прав людини і громадянина можлива лише у правовій державі, яка формує умови для всебічного розвитку особистості.

Один із важливих напрямів міждержавної співпраці у сфері прав людини – боротьба з масовими і грубими їх порушеннями. Певну роль тут відіграють і відповідні міжнародні процедури. Слід відзначити деякі принципові положення, які стосуються такої співпраці: а) права людини і основні свободи – сукупність важливих (таких, що суттєві для характеристики правового статусу індивідів) загальнодемократичних прав і свобод; загальнодемократичних у сенсі, що їх надання не стосується соціально-економічного ладу, наявного у певних країнах; відповідно, соціальний зміст таких прав, повнота їх здійснення в різних державах буде

різнитися залежно від історичного типу держави; б) згідно з принципом поваги прав людини держава зобов'язується надати вказані права людям, які перебувають у межах її юрисдикції; конкретний зміст і обсяг наданих прав встановлюється національним законодавством; в) порушенням цього зобов'язання (принципу поваги прав людини), що тягнуть за собою міжнародно-правові наслідки, є масові і грубі порушення прав особи (певна політико-правова ситуація), тоді як питання про ліквідацію окремих, одиничних порушень прав конкретних осіб належить до внутрішньої компетенції держав, оскільки не потребує для свого вирішення міждержавних зусиль; г) права людини неділимі, формують певний комплекс (у тому сенсі, що певні права і свободи не можуть протиставлятися іншому праву і свободі чи групі прав і свобод); г) повна реалізація всього комплексу прав і основних свобод можлива лише в умовах послідовної реалізації соціально-економічних прав, що, природно, не применшує значення інших категорій можливостей; д) принцип поваги прав людини має прийматися лише в контексті інших основних принципів міжнародного права і не протиставлятися їм; е) міждержавна співпраця у сфері прав особи є основним складником міжнародної кооперації зі зміцнення миру і безпеки.

Предметом гострої дипломатичної боротьби є питання критеріїв розмежування порушення прав особи, що має міжнародний характер, і порушень, які стосуються виключно внутрішньої компетенції держав. Розгляд в ООН та інших міжнародних організаціях питань про порушення прав не повинен призводити до втручання у внутрішні справи держави, посягання на суверенітет, нав'язування певного рішення, попри національну волю. З іншого боку, ідея суверенітету не може бути прикриттям відхилення від прав людини. У практиці міждержавної співпраці у цій сфері склалося правило, що дає єдине точне тлумачення співвідношення принципів поваги державного суверенітету, невтручання у внутрішні справи держави, рівноправності і поваги прав особи: порушеннями прав, що мають міжнародний характер, визнаються масові і грубі порушення. Формула «масові і грубі порушення» є критерієм, що дозволяє розмежувати питання про порушення прав, що мають міжнародний характер, від питань про порушення таких прав, що стосуються внутрішньої компетенції держав. У першому випадку посилання на суверенітет і невтручання не можуть вважатися обґрунтованими, оскільки йдеться про ситуації, які вийшли за межі агресії, й іншими порушен-

нями безпеки у світі. Безперечно, спроби порушувати в ООН питання про реальні випадки порушень прав окремих осіб чи груп осіб не повинні кваліфікуватися як втручання у внутрішні справи держави [9].

Нині функціонуюча універсальна система міжнародного визнання та захисту прав і основних свобод людини склалася після Другої світової війни і в основному в рамках ООН. До основних прав людини належать такі можливості, початково закріплені у Загальній декларації прав людини: право на життя, на свободу і на особисту недоторканність (ст. 3); свобода від катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (ст. 5); право на рівний захист від якої б то не було дискримінації (ст. 7); право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами в разі порушення основних прав людини, наданих їй конституцією або законом (ст. 8); свобода від довільного арешту, затримання або вигнання (ст. 9); право на справедливий судовий розгляд (ст. 10); право вільно пересуватися і вибирати собі місце проживання в межах кожної держави (ст. 13); право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком (ст. 14); право на свободу думки, совісті і релігії (ст. 18); право на соціальне забезпечення (ст. 22); право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття (ст. 23); право на освіту, спрямовану на повний розвиток людської особистості і на збільшення поваги до прав людини і основних її свобод (ст. 26); право на соціальний і міжнародний порядок, за якого права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені (ст. 28) [10].

Важливим міжнародно-правовим актом про права людини, який вплинув на розвиток конституціоналізму в Україні, є згадувана Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Виходячи з положень документа, основні права і свободи особи є природними, а не такими, що даровані державою, і належать кожному від народження. З огляду на це, у ст. 21 Конституції України закріплюється, що «права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». Згідно з Конвенцією, права людини регулюються тільки законом, який обов'язково публікується, і ніякий нормативно-правовий акт не може її обмежити. Своєю чергою у ч. 2 ст. 22 Конституції встановлено, що «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані», а у ч. 3 ст. 57 закріплено,

що «Закони та інші нормативно-правові акти, що встановлюють права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, визначеному законом, є не чинними».

Стаття 5 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, закріплюючи право кожної людини на свободу й особисту недоторканність, забороняє свавільні арешти або утримання під вартою. В ній, зокрема, зазначається, що жодна людина не може бути позбавлена волі інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом, у таких випадках, як: 1) законне ув'язнення людини після її засудження компетентним судом; 2) законний арешт або затримання людини за невиконання законного рішення суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом чи з метою забезпечити її присутність перед компетентним судовим органом на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні злочину. У цій же самій статті встановлюються правила, згідно з якими кожна заарештована (чи затримана) людина: 1) має бути поінформованою зрозумілою для неї мовою про підстави її арешту і про будь-яке звинувачення проти неї; 2) негайно постати перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу; 3) має право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або тією мірою, що визнана судом суворо необхідною [11; 12].

Негативним фактом є те, що починаючи з 1997 р., відколи Україна ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд ухвалив понад 500 рішень, в яких визнав Україну такою державою, що порушувала права людини [5, с. 33]. Отже, нині вбачаємо невідповідність між законодавчою і правозастосовчою практикою. Попри певний прогрес у законодавчій царині, держава неповною мірою дотримується міжнародних стандартів з прав людини, що є значною проблемою державотворчого процесу.

Право на життя тісно пов'язане із захистом людини від злочинів проти миру і людства, якими є військові злочини, катування та інші види жорстокого та нелюдського поводження. Україна ратифікувала Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або інших видів поводження та покарання, які принижують людину (1984 рік). Конвенція проголошує злочинним не тільки виконання катування, але й видання про це наказу. Причому виконання злочинного наказу не може виправдовувати або звільняти від відповідальності.

У Конвенції проти катувань викладено заходи, яких мають вжити держави, щоб запобігти застоюванню катувань та жорстокого поводження. Так, кожна держава-сторона вживає ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під її юрисдикцією. Жодні виключні обставини, якими б вони не були, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан не можуть бути виправданням катувань [13].

Перебування України у спільноті цивілізованих демократичних країн неможливе без дотримання норм таких міжнародних документів, як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Перший нормативний акт забороняє піддавати людину без її згоди медичним або науковим дослідженням або експериментам (ст. 7). Це означає, що ні позбавлення волі, ні проходження військової служби, ні психічне захворювання не дають права ні владі, ні приватним особам використовувати такий стан людини для проведення над нею експериментів без її згоди. Міжнародний документ закріплює право на особисту свободу: «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність» (ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права); недопущення незаконного позбавлення волі (ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права). Це означає, що держава зобов'язана: 1) у законі чітко назвати ті органи, які мають право позбавити людину волі; 2) у законі чітко вказати повноваження цих органів; 3) людина повинна завжди мати можливість оскаржити у суді законність обмеження або позбавлення її волі [14].

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права декларує детальний перелік прав на: працю (ст. 6), справедливі і сприятливі умови праці (ст. 7), соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування (ст. 9), достат-

ній життєвий рівень для себе та сім'ї (ст. 11), освіти (ст. 13), участь у культурному житті, користування результатами наукового прогресу (ст. 15). Такий документ наголошує, що закріплені у ньому права впливають з властивої людській особі гідності [15].

Висновки. Впровадження міжнародних стандартів у сфері захисту прав особи у правозастосовчу практику, безперечно, потребує часу і зусиль як з боку державних органів, інститутів громадянського суспільства, так і громадян. Проте термін, який пройшов з моменту ухвалення міжнародних договорів, є досить тривалим, аби можна було показати успішні результати. Стверджувати формування демократичної правової держави можна лише за умови, якщо Україна не матиме проблем із забезпеченням усіх без винятку основних прав і свобод людини й громадянина. Декларування євроінтеграційних прагнень зобов'язує дотримуватися міжнародних норм і принципів у галузі захисту прав людини.

Література

1. Максимов С. Універсальність прав людини. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 110-117.
2. Сокурєнко В.В. Права людини як універсальна цінність. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини* : Всеукраїнський круглий стіл (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 7-9.
3. Фрицький О.Ф. Конституційне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.
4. Рабінович П. Міжнародні праволюдні стандарти: поняття, класифікації. *Публічне право*. 2020. № 1 (37). С. 144-150.
5. Слінько Т.М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. *Права людини і демократія* : збірник наукових статей за матеріалами наукової конференції, м. Харків, 15 травня 2018 р. Харків, 2018. С. 30-34. URL: http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15177/1/Slinko_30-34.pdf.
6. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-19-29.pdf.
7. Кофман Б.Я. Роль міжнародних правових стандартів прав людини у формуванні правового статусу людини і громадянина. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 109-114.
8. Шамраєва В.М. Права человека в современных международных отношениях: эволюция развития, проблемы и перспективы. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2020. Вип. 30. С. 175-183.
9. Карташкин В.А. Международная защита прав человека. Основные проблемы сотрудничества государств. Москва : Междунар. отношения, 1976. 224 с.
10. Загальна декларація прав людини. ООН від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93, с. 89.
11. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
12. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
13. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або інших видів поводження та покарання, які принижують людину, від 10 грудня 1984 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
14. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
15. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.

Словська І. Є.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри та галузевих дисциплін
Національного університету водного
господарства та природокористування
ORCID: 0000-0001-9587-2300

РЕАЛІЗАЦІЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ У ПРИЗМІ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Уварова Н. В., Логвиненко Б. О.

Метою статті є наукове обґрунтування реалізації Україною євроінтеграційних прагнень у призмі соціальної сфери. Слід зазначити, соціальна сфера є багатоаспектним і складним поняттям, основоположними складовими частинами якої виступають освіта, культура та охорона здоров'я. Наголошено на важливості соціальної сфери. Вказано, що ключовим аспектом успішної реалізації євроінтеграційних прагнень Україною має виступати орієнтир на всебічне й належне забезпечення прав і свобод людини (т. зв. «людиноцентризм»), а інструменти досягнення зазначених пріоритетів в діяльності держави мають другорядне значення. Акцентовано увагу, що будь-які якісні трансформації, спрямовані на наближення до стандартів ЄС, мають реалізовуватись у органічному поєднанні нормативно-правового та організаційного рівнів. За кожною зі складових частин соціальної сфери України визначені позитивні і негативні моменти на нормативно-правовому та організаційному рівнях, що відображають євроінтеграційні зміни. Вказано на наявність певного дисбалансу в реалізації євроінтеграційних реформ, які властиві для всіх розглянутих складових частин соціальної сфери (охорони здоров'я, культури, освіти). Наведене призводить до успішної реалізації окремих проєктів, тоді як найбільш проблемні напрямки залишаються невирішеними або частково реформованими. Зроблено висновок про те, що державна політика у соціальній сфері України потребує систематизації. Вимагають уточнення й нормативного закріплення складові частини соціальної сфери, згідно з якими мають прийматись стратегічні документи. Запорукою успішного вступу України в ЄС на правах держави-учасниці визначено чітке окреслення перспективних напрямків, кола суб'єктів та меж їхньої відповідальності за досягнення поставлених цілей.

Ключові слова: соціальна сфера, культура, освіта, охорона здоров'я, реформування, інтеграція.

Uvarova N. V., Logvynenko B. O. Realization of European integration aspirations of Ukraine in the prism of the social sphere

The aim of the article is the scientific justification of Ukraine's realization of European integration aspirations in the prism of the social sphere. It should be noted that the social sphere is a multifaceted and complex concept,

the fundamental components of which are education, culture and health care. The importance of the social sphere is emphasized. It is indicated that the key aspect of the successful realization of European integration aspirations by Ukraine should be a reference point for the comprehensive and proper provision of human rights and freedoms (the so-called «people-centeredness»), while the tools for achieving these priorities in the state's activities are of secondary importance. It was emphasized that any qualitative transformations aimed at approximation to EU standards should be implemented in an organic combination of regulatory and organizational levels. For each of the components of the social sphere of Ukraine, positive and negative points are determined at the regulatory and organizational levels, which reflect European integration changes. It is indicated that there is an imbalance in the realization of European integration reforms, which are characteristic of all considered components of the social sphere (health care, culture, education). The above leads to the successful realization of individual projects, while the most problematic areas remain unresolved or partially reformed. It was concluded that the state policy in the social sphere of Ukraine needs to be systematized. The components of the social sphere, according to which strategic documents must be adopted, require clarification and regulatory consolidation. The key to Ukraine's successful accession to the EU with the rights of a participating state is a clear outline of promising directions, the scope of subjects and the limits of their responsibility for achieving the set aims.

Key words: social sphere, culture, education, health care, reformation, integration.

Постановка проблеми та її актуальність. Збройна агресія проти України, розпочата росією 24 лютого 2022 року, мала за мету повернення нашої держави в орбіту пострадянських країн на правах сателіта. Героїчний спротив українського народу засвідчив вірність євроінтеграційним прагненням. Підтримка України передовими демократичними державами свідчить про віру у перемогу демократії. У зв'язку з викладеним представляє собою інтерес реалізація Україною прагнень на

вступ до Європейського Союзу (далі - ЄС), яку пропонується розкрити у нормативно-правовій та організаційній площинах. Враховуючи широту об'єкта дослідження, фокус наукового пошуку обмежено окремими складовими частинами соціальної сфери. Важливість останньої пов'язана з її безпосереднім зв'язком із фундаментальними правами людини, визнаними на міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій цієї проблематики представлений працями фахівців в царині права. Так, В. Теремецький досліджував проблеми трансформації національної системи охорони здоров'я. У свою чергу, В. Стеценко обрала предметом наукового пошуку обґрунтування запровадження в Україні загальнообов'язкового медичного страхування. О. Копієвська вивчала культурну функцію держави в контексті національного державотворення. Л. Могілевський здійснював аналіз забезпечення трудових прав громадян. Адміністративно-правове регулювання надання послуг у сфері освіти розкрито на монографічному рівні Б. Деревянко. Водночас проблема наближення вітчизняної соціальної сфери до вимог і стандартів ЄС не досліджувалась комплексно, що обумовлює своєчасність представленої роботи.

Метою статті є наукове обґрунтування реалізації Україною євроінтеграційних прагнень у призмі соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі статтею 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Разом із тим держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини [1].

Відповідний обов'язок держави повною мірою стосується соціальних прав і свобод людини, об'єднаних соціальною сферою. Індивідуальне та громадське здоров'я, культурне розмаїття та свобода світогляду, доступність освіти для кожного та освіта впродовж життя є основою сталого розвитку суспільства.

Слід зазначити, що соціальна сфера є багатоаспектним поняттям. Тут варто підтримати М. Кальницьку, яка, спираючись на визначення, подані у Великому тлумачному словнику сучасної української мови та Економічній енциклопедії, розкриває її як «сукупність галузей, підприємств, організацій, які безпосередньо пов'язані і визначають спосіб і рівень життя людей, їх добробут, спожи-

вання (освіта, культура, охорона здоров'я тощо)» [2, с. 530]. Таким чином, основоположними складовими частинами соціальної сфери слід вважати охорону здоров'я, культуру та освіту.

Також слід погодитись з тим, що для забезпечення ефективності державного управління розвитком соціальної сфери слід враховувати економічні та соціальні чинники, що формують тенденції, які ведуть до її динамічних змін [3, с. 237], але обмежуватись виключно економічними чинниками тут не можна. На наше переконання, ключовим аспектом тут має виступати орієнтир на всебічне й належне забезпечення прав і свобод людини (т. зв. «людиноцентризм»), а інструменти досягнення зазначених пріоритетів в діяльності держави мають другорядне значення. Тут також варто наголосити на тому, що будь-які якісні трансформації, спрямовані на наближення до стандартів ЄС, мають реалізовуватись в органічному поєднанні нормативно-правового та організаційного рівнів.

Тож критерієм розкриття євроінтеграційних прагнень України у призмі соціальної сфери виступатимуть якісні зміни в охороні здоров'я, освіті та культурі, втілені у національному законодавстві та практиці діяльності суб'єктів публічного адміністрування.

Охорона здоров'я. Право на охорону здоров'я гарантоване кожному статтею 49 Конституції України [1]. Питання реалізації цього права на фундаментальному рівні закріплені Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 [4] (далі - ОЗ). ОЗ визначають правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, регулюють суспільні відносини у цій сфері з метою забезпечення гармонійного розвитку фізичних і духовних сил, високої працездатності і довголітнього активного життя громадян, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження і зниження захворюваності, інвалідності та смертності, поліпшення спадковості [5, с. 11].

Наголошуючи на важливості ОЗ як титульного Закону у сфері охорони здоров'я, ключовим нормативно-правовим актом, який спрямований на наближення вітчизняної системи охорони здоров'я до вимог і стандартів ЄС, слід вважати Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017. Цим Законом були втілені у життя положення про запровадження в Україні системи медичного страхування та програми медичних гарантій для фізичних осіб [6].

Важливим завданням на найближчий час є кодифікація медичного законодавства України. В цьому аспекті І. Сенюта слушно вказує на те, що медичний кодекс «зможе комплексно охопити регулюванням усі правовідносини у сфері медичного обслуговування, а відтак зменшить прогалини й контроверзії в нормативному забезпеченні» [7].

Разом із тим на організаційному рівні питання трансформації національної системи охорони здоров'я також лишаються актуальними. Зокрема, потребує належного врегулювання статус суб'єктів санітарно-епідеміологічної діяльності. Крім того, вимагають перегляду повноваження Національної служби здоров'я України, яка лишається посередником між державою та закладами охорони здоров'я у розподілі бюджетних видатків. У свою чергу, вбачається доцільною оптимізація закладів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління МОЗ України.

Сьогодні не мають належного вирішення складні біоетичні проблеми: евтаназії, зміни статевої належності, сурогатного материнства, примусової психіатричної допомоги. Досвід держав-учасниць ЄС може слугувати орієнтиром для врегулювання окреслених питань на національному рівні.

Культура. У сучасному світі саме культура стає одним із найважливіших складових частин суспільного розвитку. Завдяки культурі суспільство може реалізовувати свій творчий потенціал, долучитись до всіх надбань світової цивілізації, зберігати й збагачувати не лише матеріальні, науково-технічні, інтелектуальні багатства власної країни, але й її історико-культурну спадщину [8, с. 7]. Українська культура як цілісне явище зазнала надзвичайного підйому із початком «війни за незалежність» у лютому 2022 року, водночас рівень державної підтримки цього напрямку лишається незадовільним.

На нормативно-правовому рівні слід вітати прийняття Україною так званих законів «про декомунізацію». Це стосується, насамперед, Законів України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 [9] та «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» від 09.04.2015 [10].

Не менш важливим моментом є нормативно-правове врегулювання правового статусу корінних народів України, закріплене Законом України «Про корінні народи України» від

01.07.2021 [11]. Згаданий Закон став відображенням на національному рівні Декларації Організації Об'єднаних Націй «Про права корінних народів» від 13.09.2007 [12].

Актуальною проблемою на організаційному рівні стосовно культури сьогодні є збереження та захист культурних цінностей від знищення та незаконного вивезення з України. В цьому аспекті механізми, розроблені європейськими державами для повернення культурних цінностей незаконно вивезених нацистською Німеччиною в період 2-ої світової війни, є надзвичайно слушними для України в сучасних умовах.

Освіта. Потрібно відмітити, що протягом останніх років у системі національної освіти спостерігаються позитивні тенденції, пов'язані із інтеграцією України у європейський освітній простір. Запровадження інститутів зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), єдиного державного кваліфікаційного іспиту (ЄДКІ), кредитно-модульної системи організації освітнього процесу (КМС), нової української школи (НУШ).

Серед іншого, слід наголосити на нерозривності освіти та науки, що прослідковується у рівнях вищої освіти, де доктор філософії став освітньо-науковим рівнем, прийшовши на зміну кандидатів наук (стаття 5 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014) [13].

На організаційному рівні в системі освіти України також відбулося багато позитивних змін. Зокрема, це стосується діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, створеного у 2015 році, а також широкого впровадження дистанційних освітніх платформ на всіх освітніх рівнях.

Основною проблемою національної освіти на організаційному рівні залишається «уніфікація» зі стандартами ЄС, які стосуються визнання її результатів. Академічна мобільність виступає однією з базових засад сучасної європейської освіти і за згаданим напрямком лишається багато невирішених питань. Крім того, вимагає перегляду тенденція щодо висвітлення наукових здобутків вітчизняних вчених у виданнях, які внесені до міжнародних наукометричних баз Scopus та Web of Science, проте відносяться до переліку «хижих журналів» [14] тощо.

Також доцільно зупинитися на питанні посилення уваги до культури академічної доброчесності у науковому середовищі та запровадження ефективних заходів академічної відповідальності за її порушення. В згаданому аспекті досвід демократичних європейських держав може слугувати

основою для створення ефективних правозастосовчих інструментів захисту академічної доброчесності в Україні.

Висновки. На завершення слід констатувати, що Україною здійснюється послідовна політика щодо приведення нормативно-правового та організаційного забезпечення соціальної сфери у відповідність до європейських вимог, стандартів і норм. Можна звернути увагу на певний дисбаланс у реалізації євроінтеграційних реформ, які властиві для всіх розглянутих складових частин соціальної сфери. Наведене призводить до успішної реалізації окремих проєктів, тоді як найбільш проблемні напрямки залишаються невіршеними або частково реформованими.

Подолання окреслених у дослідженні проблем вбачається нами можливим завдяки системній державній політиці. Потребують уточнення й нормативного закріплення складові частини соціальної сфери, згідно з якими мають прийматись стратегічні документи. Чітке окреслення перспективних напрямків, кола суб'єктів та меж їхньої відповідальності за досягнення поставлених цілей має слугувати запорукою успішного (реального) вступу України в ЄС на правах держави-учасниці.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України* від 23.07.1996. 1996. № 30, Ст. 141.
2. Кальницька М.А. Теоретичні підходи до визначення соціальної сфери та особливості її функціонування в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. № 10. С. 529-534.
3. Кайда О.П. Системні трансформації процесів формування та реалізації соціальної політики держави: змістовне наповнення та орієнтири. С. 226-238. URL: [https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol7\(17\)/30.pdf](https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol7(17)/30.pdf) (дата звернення: 25.11.2022).
4. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 25.11.2022).
5. Науково-практичний коментар до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» / Борис Логвиненко. Київ : ВД «Дакор», 2021. 272 с.
6. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

gov.ua/laws/show/2168-19#Text (дата звернення: 25.11.2022).

7. Сенюта І. «Вважаю за необхідне розробити й прийняти Медичний кодекс України». *Юридична Газета*. 2020. № 13 (719). URL: <https://yur-gazeta.com/interview/vvazhayu-za-neobhidne-rozrobiti-y-priynyati-medichniy-kodeks-ukrayini.html> (дата звернення: 25.11.2022).

8. Копієвська О.Р. Культурна функція держави в контексті національного державотворення: монографія. Київ : Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2010. 272 с.

9. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

10. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років : Закон України від 09.04.2015 № 316-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

11. Про корінні народи України : Закон України від 01.07.2021 № 1616-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

12. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів: Міжнародний документ. Резолюція Генеральної Асамблеї від 13.09.2007 № 61/295. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text (дата звернення: 25.11.2022).

13. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

14. Beall's list of potential predatory journals and publishers. URL: <https://bealllist.net/> (дата звернення: 25.11.2022).

Уварова Н. В.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри
трудового права і процесу
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ*

Логвиненко Б. О.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри
адміністративного права, процесу
та адміністративної діяльності
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ*

ПРИНЦИПИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Шопіна І. М.

У статті розглянуто особливості цифрової трансформації, яка розуміється як процес кардинальної перебудови організації, управління, функцій та методів діяльності, інформаційної культури та інформаційної свідомості суб'єктів правовідносин за рахунок використання ними інформаційних технологій. З'ясовано, що постійні терористичні атаки Російської Федерації спричинили значні руйнування об'єктів інфраструктури України, які виступають необхідною технічною та технологічною базою цифрових трансформацій. Визначено, що формулювання принципів цифрової трансформації, узгоджених з чинними та перспективними *acquis communautaire* Європейського Союзу, видається нині надзвичайно важливим, оскільки зупинення руху у напрямі правового забезпечення досягнення цифрових цілей призведе до фатального відставання України у сфері цифрового розвитку. Акцентовано увагу на необхідності формулювання узгоджених з базовими правовими актами Європейського Союзу й органічно пов'язаних з українськими правовими цінностями принципів цифрової трансформації.

На підставі аналізу актів європейського законодавства у сфері цифрової трансформації визначено, що досягнення поставлених перед Європейським Союзом і державами-членами цілей пов'язується із додержанням європейських демократичних цінностей та принципів. Такі цінності та принципи загалом узгоджуються з нормами українського законодавства і відображені у Конституції України, законах України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних даних», «Про електронні довірчі послуги», «Про Національну програму інформатизації» та інших.

Обґрунтовано, що цифрова трансформація України має відбуватися з урахуванням векторів руху Європейського Союзу у напрямі побудови стійкого цифрового суспільства, заснованого на людиноцентризмі. Сформульовано сутність та охарактеризовано принципи солідарності, інклюзивності, вільного доступу до цифрових послуг, цифрової освіти, навчання та навичок, свободи вибору у разі взаємодії з алгоритмами та системами штучного інтелекту та безпеки цифрового середовища, які мають бути покладені в основу процесу цифрової трансформації нашої держави.

Ключові слова: цифрова трансформація, цифровізація, інформаційно-правові відносини, інформаційне законодавство, інформаційні технології, Європейський Союз, штучний інтелект.

Shopina I. M. Principles of digital transformation of Ukraine through the prism of the experience of the European Union

The article discusses the features of digital transformation, understood as a process of fundamental restructuring of the organization, management, functions and methods of activity, information culture and information consciousness of the subjects of legal relations through the use of information technologies. It is emphasized that the constant terrorist attacks of the Russian Federation have led to significant destruction of Ukraine's infrastructure facilities, which are the necessary technical and technological basis for digital transformations. The formulation of the principles of digital transformation, consistent with the current and prospective *acquis communautaire* of the European Union, is extremely important, since stopping the movement towards legal support for the achievement of digital goals will lead to a fatal lag in Ukraine in the field of digital development. The necessity is proved by the formulation of the principles of digital transformation, coordinated with the basic legal acts of the European Union and organically related to Ukrainian legal values.

Based on the analysis of European legislation acts in the field of digital transformation, it was determined that the achievement of the goals set for the European Union and the Member States is linked to the observance of European democratic values and principles. Such values and principles are generally consistent with the norms of Ukrainian legislation and are reflected in the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine "On Information", "On Access to Public Information", "On the Protection of Personal Data", "On Electronic Trust Services", "On the National Program informatization" and others.

The rationale is given that the digital transformation of Ukraine should take place taking into account the vectors of movement of the European Union in the direction

of building a sustainable digital society based on human-centrism. The essence is formulated by the principles of solidarity, inclusiveness, free access to digital services, digital education, training and skills, freedom of choice when interacting with algorithms and systems of artificial intelligence and security of the digital environment, which should be the basis of the process of digital transformation of our state.

Key words: digital transformation, digitalization, information and legal relations, information legislation, information technologies, European Union, artificial intelligence.

Постановка проблеми та її актуальність. Повномасштабна російська збройна агресія проти України не зупинила процеси правового та технологічного розвитку нашої держави. Руйнування державою-агресором об'єктів української інфраструктури зумовлює необхідність їх відновлення на основі сучасних технологій і з урахуванням тих напрацювань, які накопичені нині державами-членами Європейського Союзу. У листопаді 2022 року держави-члени, Європейський Парламент та Європейська комісія завершили переговори про цінності ЄС у цифровому світі, результатом яких має стати підписання Європейської декларації про цифрові права та принципи цифрового десятиліття (*European declaration on digital rights and principles for the digital decade*). Цей документ має ознаменувати центрування уваги на правах і потребах людини та громадянина, що слугує закономірним результатом попереднього розвитку інформаційного права та законодавства Європейського Союзу. З огляду на активізацію євроінтеграційних прагнень України в умовах консолідації всіх європейських демократичних сил для протидії державі, визнаній Європейським Парламентом спонсором тероризму, аналіз досвіду Європейського Союзу у сфері розбудови цифрового суспільства є вельми актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості цифрової трансформації та її впливу на суспільство і державу розглядали у своїх працях такі вчені, як: І. Арістова, О. Баранов, К. Бєляков, Ч. Гебаєв, Дж. Грей, О. Довгань, О. Золотар, Н.Б. Курніаван, Г.Х.А. Панджайтан, В. Румпе, І.Р. Хардіні, К. Шветнер та інші науковці. Однак питання принципів цифрової трансформації в контексті європейського досвіду ще не здобуло достатнього висвітлення на теоретико-методологічному рівні, що зумовлює спрямованість наукових пошуків.

Метою цієї статті є визначення принципів цифрової трансформації України з урахуванням цінностей Європейського Союзу в цифровому світі.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація - це процес кардинальної перебудови організації, управління, функцій та методів діяльності, інформаційної культури та інформаційної свідомості суб'єктів правовідносин за рахунок використання ними інформаційних технологій. Основні напрями цифрової трансформації включають: а) підвищення ефективності технологічних процесів; б) оптимізацію структури організації, змісту її діяльності та системи підготовки, прийняття та виконання управлінських рішень; в) підвищення рівня інформаційної культури та інформаційної свідомості індивідуальних і колективних суб'єктів, включаючи громадянське суспільство; г) зменшення рівня корупції, суб'єктивності та міжрегіональних бар'єрів у системі публічної служби; ґ) зменшення частки неефективної рутинної праці у структурі зайнятості завдяки використанню штучного інтелекту; д) створення моделі цифрового розвитку, наслідування якої сприяє більш повному задоволенню потреб та інтересів фізичних та юридичних осіб.

Масштабні завдання, які постають перед сучасною правовою демократичною державою, яка розбудовує інформаційне суспільство, у галузі цифрової трансформації, вимагають наявності правового та методологічного підґрунтя. У Європейському Союзі рух до сучасного розуміння цінностей цифрового світу ознаменувався прийняттям таких важливих документів, як Європейський кодекс електронних комунікацій (*European Electronic Communications Code, 2018*), Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського парламенту та Ради від 27 квітня 2016 р. про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних, а також про скасування Директиви 95/46/ЄС (*Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC*), Директива (ЄС) 2016/1148 Європейського парламенту та Ради від 6 липня 2016 р. щодо заходів із забезпечення високого загального рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу (*Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union*) та низки інших актів.

Важливе місце серед правових актів Європейського Союзу у досліджуваній сфері посідає

Регламент (ЄС) 2021/694 Європейського Парламенту і Ради від 24 квітня 2021 року про створення програми «Цифрова Європа» та скасування Регламенту (ЄС) 2015/2240 (Regulation (EU) 2015/2240 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2015 establishing the Digital Europe Programme and repealing Decision (EU) 2015/2240) [1]. Цілі Програми полягають у підтримці цифрової трансформації промисловості та у сприянні більш ефективному використанню просування політики в галузі інновацій, досліджень та технологічного розвитку на благо громадян та підприємств Європейського Союзу, включаючи його найвіддаленіші регіони та економічні неблагополучні райони. Програма включає конкретні цілі, що відображають ключові галузі політики, а саме: високопродуктивні обчислення; штучний інтелект; кібербезпеку та довіру; просунуті цифрові навички; розгортання та використання цифрових можливостей та функціональної сумісності. Програма також має бути спрямована на краще узгодження політики Європейського Союзу і держав-членів та вимагає підтримки приватних та промислових ресурсів для збільшення інвестицій та розвитку. Крім того, Програма має підвищити результативність Союзу та його економіки [1].

Заслуговує на увагу, що п'ять цілей програми «Цифрова Європа» перебувають у тісному взаємозв'язку. Так, кібербезпека є важливою для високопродуктивних обчислень, що знаходить своє відображення в оволодінні цифровими навичками тощо [1].

Взаємозалежність між рівнем розвитку елементів соціальних систем знаходить своє вираження і у підходах, які у досліджуваному документі пропонуються для суб'єктів підприємницької діяльності. У Програмі наголошується на необхідності підтримки малих та середніх підприємств, які мають намір використовувати цифрову трансформацію у своїх виробничих процесах. Така підтримка забезпечує високий внесок цих підприємств у зростання європейської економіки з допомогою раціонального використання ресурсів. Разом із тим центральна роль у реалізації програм відводиться центрам цифрових інновацій, які мають стимулювати широке впровадження передових цифрових технологій у промисловості та інших організаціях, у яких зайнято до 3000 осіб, громадських організацій та академічних спільнот. Наголошується, що мережа європейських центрів цифрових інновацій потребує широкого географічного охоплення всієї Європи та глобального охоплення найвіддаленіших регіонів у єдиному цифровому ринку, системи

кібербезпеки, а також для звичайних технологій швидкого доступу. Низькі ціни в центрах інновацій мають бути перевірені технологічними процесами, а також мають відповідати міжнародним стандартам. Вони також повинні викликати зростання у сфері передових цифрових навичок, наприклад, з постачальниками освітніх послуг для отримання короткострокового навчання та стажувань для студентів [1]. Цей підхід, на нашу думку, вартий упровадження в Україні. Незважаючи на високий рівень цифровізації освітньої сфери, формування передових цифрових навичок у студентів під час проходження практики з використанням потенціалу позауніверситетських інноваційних інституцій ще не стало елементом національної системи вищої освіти.

У програмі «Цифрова Європа» підкреслюється важливість цифрової трансформації галузей, що становлять суспільний інтерес, таких як охорона здоров'я, мобільність, правосуддя, охорона навколишнього середовища, безпека, енергетична інфраструктура, освіта та навчання, а також культура, що вимагає спостереження та розширення інфраструктури цифрових послуг, які роблять можливим транскордонний обмін даними. Координація між шістьма інфраструктурами цифрових послуг проголошується відкритою для використання синергії. Крім того, цифрова трансформація повинна дозволити громадянам безпечно отримувати доступ до своїх персональних даних, використовувати їх та керувати ними через кордони, незалежно від їхнього місцезнаходження чи місцезнаходження даних. [1]. Варто згадати, що Україна на момент початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації випереджала багато держав Європейського Союзу у сфері дистанційного надання адміністративних послуг (у тому числі у цифровому форматі) та поширення у багатьох сферах діяльності довірчих електронних послуг.

Слід також звернути увагу на проєкт Рішення Європейського Парламенту та Ради 2021/0293 про запровадження Політичної програми до 2030 року «Шлях до цифрового десятиліття». Підготовці цього документа передувало повідомлення Європейської комісії від 9 березня 2021 року «Цифровий компас 2030: європейський шлях для цифрового десятиліття» («Цифровий компас комунікації»). У цьому повідомленні було представлено бачення, цілі та шляхи успішної цифрової трансформації Європейського Союзу до 2030 р. Ця трансформація, як підкреслюється у документі, також має вирішальне значення для досягнення переходу

до кліматично нейтральної та стійкої економіки. Амбіції ЄС - бути цифровим сувереном у відкритому та взаємопов'язаному світі, а також проводити цифрову політику, яка розширює можливості людей і компаній, щоб затверджувати людиноцентричні, стійкі та процвітаючі цифрові технології майбутнього. Це включає усунення вразливостей і залежностей, а також прискорення залучення інвестицій [2].

Хотілося б сказати, що нам видається не зовсім реалістичним усунення залежностей у цифровій сфері: з урахуванням особливостей та розміру капіталовкладень у разі появи нових цифрових технологій держава і суспільство завжди будуть відчувати помітний вплив на свою життєдіяльність власників ІТ-підприємств та володільців авторських прав на такі технології. Хоча, безумовно, підвищення рівня прозорості у відносинах таких суб'єктів з органами публічної влади сприяло би зменшенню можливих зловживань у досліджуваній сфері.

«Шлях до цифрового десятиліття» спрямований на те, щоб Європейський Союз досягнув своїх цілей щодо цифрової трансформації суспільства та економіки у відповідності до цінностей ЄС, зміцнюючи цифрове лідерство та просуваючи орієнтацію на людину, інклюзивну та стійку цифрову політику, яка розширює можливості громадян і бізнесу. Це передбачає здійснення цифрової трансформації ЄС відповідно до цього бачення шляхом встановлення чіткого, структурованого та спільного процесу для досягнення такого результату. З цією метою «Шлях до цифрового десятиліття» встановлює конкретні цифрові цілі, досягнення яких до 2030 року базуються на чотирьох кардинальних моментах: цифрові навички, цифрова інфраструктура, цифровізація бізнесу та державних послуг [2]. Самі спільні цілі інститутів Європейського Союзу та держав-членів включають таке:

а) просувати орієнтоване на людину, інклюзивне, безпечне та відкрите цифрове середовище, в якому цифрові технології та послуги сприяють повазі та зміцненню принципів та цінностей Європейського Союзу;

б) підвищити колективну стійкість держав-членів і, зокрема, скоротити цифровий розрив, просуваючи базові та спеціалізовані цифрові навички для всіх та сприяючи розробці високоефективних цифрових систем освіти та навчання;

в) забезпечити цифровий суверенітет, зокрема, за рахунок безпечної та доступної цифрової інфраструктури, здатної обробляти величезні обсяги даних, що дозволяє використовувати інші технологічні розробки, що підтримують конкурентоспроможність промисловості Європейського Союзу;

г) сприяти розгортанню та використанню цифрових можливостей, що забезпечують доступ до

цифрових технологій та даних на легких та справедливих умовах для досягнення високого рівня цифровізації та інноваційності на підприємствах Європейського Союзу, особливо малих та середніх;

г) забезпечити, щоб демократичне життя, громадські послуги та служби охорони здоров'я та догляду були доступні в Інтернеті для всіх, зокрема для вразливих груп, включаючи осіб з обмеженими можливостями, пропонуючи їм інклюзивні, ефективні та персоналізовані послуги та інструменти з високими стандартами безпеки та конфіденційності;

д) забезпечити, щоб цифрові інфраструктури та технології стали більш стійкими, енергоефективними та ресурсоефективними, а також сприяти стійкій замкнутій та кліматично нейтральній економіці та суспільству відповідно до Європейського зеленого курсу;

е) сприяти створенню конвергентних умов для інвестицій у цифрову трансформацію у всьому Європейському Союзі, у тому числі шляхом посилення синергізму між Європейським Союзом та національними фондами, та розробці передбачуваних підходів до регулювання;

є) забезпечити, щоб усі політики та програми, що стосуються досягнення цифрових цілей, враховувалися скоординованим та послідовним чином, щоб повністю сприяли цифровій трансформації [2].

Для визначення рівня досягнення вказаних цілей має застосовуватися Індекс цифрової економіки та суспільства (*Digital Economy and Society Index*, або *DESI*), який означає річний набір аналізів і показники вимірювання, на основі яких Комісія здійснює моніторинг Європейського Союзу і загальної цифрової ефективності держав-членів у кількох вимірах політики, включаючи їхній прогрес у досягненні визначених вище цифрових цілей [2].

Інституції Європейського Союзу та держави-члени співпрацюють для досягнення таких показників досягнення цифрових цілей до 2030 року:

1) населення з цифровими навичками та високкокваліфіковані професіонали з цифрових технологій: 80% осіб віком 16-74 років мають принаймні базові цифрові навички; щонайменше 20 мільйонів зайнятих у сфері інформації та зв'язку працюють як спеціалісти з технологій із конвергенцією між жінками і чоловіками;

2) безпечні, продуктивні та стійкі цифрові інфраструктури: всі європейські домогосподарства охоплені гігабітною мережею з усіма населеними пунктами, охоплені 5G; виробництво передових та стійких напівпровідників у Європейському Союзі становить не менше 20% світового виробництва у вартісному вираженні; розгорнуто принаймні 10000 кліматично нейтральних високо-

захищених «граничних вузлів» у Європейському Союзі, поширених у спосіб, який гарантує доступ до послуг даних з низькою затримкою (кілька мілісекунд) незалежно від того, де розташовані підприємства; до 2025 року в Європейському Союзі з'явиться перший комп'ютер із квантовим прискоренням, прокладаючи шлях до того, щоб Європейський Союз був на передньому краї квантових технологічних можливості до 2030 року.

3) цифрова трансформація бізнесу: принаймні 75% підприємств Європейського Союзу взяли на себе: послуги хмарних обчислень; великі дані; штучний інтелект; охоплення понад 90% малих і середніх підприємств Союзу принаймні базовим рівнем цифрової інтенсивності; Європейський Союз нарощує коло своїх інноваційних масштабів і вдосконалює доступ до фінансування, що призведе до подвоєння кількості підприємств з високим рівнем капіталізації активів;

4) цифровізація державних послуг: 100% доступне онлайн-надання ключових державних послуг для громадян та підприємств Європейського Союзу; 100% громадян Союзу мають доступ до своїх медичних записів (електронні медичні картки (EHR)); принаймні 80% громадян Союзу використовують рішення цифрової ідентифікації (ID) [2].

Аналіз наведених вище, а також інших актів європейського законодавства у сфері цифрової трансформації свідчить, що досягнення поставлених перед Європейським Союзом і державами-членами цілей пов'язується із додержанням європейських демократичних цінностей та принципів, які загалом узгоджуються з нормами українського законодавства і відображені у Конституції України, законах України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних даних», «Про електронні довірчі послуги», «Про Національну програму інформатизації» та інших. Однак перманентний розвиток інформаційних технологій зумовлює необхідність постійного руху національної науки та законотворчості у напрямі, зумовленому євроінтеграційними прагненнями нашої держави.

Постійні терористичні атаки Російської Федерації спричинили значні руйнування об'єктів інфраструктури України, які виступають необхідною технічною та технологічною базою цифрових трансформацій. Разом із тим формулювання принципів цифрової трансформації, узгоджених з чинними та перспективними *acquis communautaire* Європейського Союзу, видається нині надзвичайно важливим, оскільки зупинення руху у напрямі правового забезпечення досягнення цифрових цілей призведе до фатального відставання України у сфері цифрового розвитку. Тому нам видається важливим формулювання узгоджених з базовими правовими актами Європейського Союзу і таких,

що відповідають українським правовим цінностям, принципів цифрової трансформації.

По-перше, це принцип солідарності, який передбачає проведення заходів цифрової трансформації у межах та на основі консолідації її суб'єктів, до яких належать громадянське суспільство України та його інститути, органи публічної влади нашої держави, правоохоронні органи, військові формування, підприємства всіх форм власності, заклади освіти, наукові установи України, а також Європейський Союз, його держави-члени, міжнародні організації. Складність та багатоплановість цифрової трансформації зумовлює, на нашу думку, широке використання засобів так званого «м'якого права» («soft law»), які можуть не мати традиційних для жорсткого права інструментів реалізації, але разом із тим вельми ефективно впроваджуються у площину суспільних відносин на основі вільної згоди сторін.

По-друге, це принцип інклюзивності, який передбачає включення до процесів цифрової трансформації всіх суб'єктів, незважаючи на початковий рівень їх цифрової грамотності, вік, стать, стан фізичного та психічного здоров'я, національність, регіони розташування, ведення діяльності або знаходження бажаних цифрових продуктів, форму власності суб'єктів господарювання, відомчу приналежність тощо. Виклики, пов'язані з інклюзивністю у сфері цифрової трансформації, стосуються нині цифрової нерівності, яка характеризує відмінності між мегаполісами та сільськими регіонами, молоддю та людьми похилого віку, та посилюється ґендерною нерівністю, притаманною суспільству з домінуванням патріархальних цінностей.

По-третє, це принцип вільного доступу до цифрових послуг, цифрової освіти, навчання та навичок, сутність якого полягає у можливості безперешкодно скористатися цифровими продуктами та технологіями для досягнення своїх особистих, освітніх, трудових, громадських, релігійних, фінансових та інших цілей. Рівень кваліфікованості і, відповідно, рівень конкурентоспроможності працівника на ринку праці вже нині значним чином залежить від його вміння оперативно скористатися цифровими технологіями, і можна прогнозувати, що у майбутньому така закономірність буде посилюватися. Епідемія коронавірусної хвороби COVID-19 з її обмеженнями пересування внаслідок карантинних заходів несподівано мала своїми наслідками подолання стереотипів, які заважали більш широкому впровадженню цифрових технологій. Держава-агресор Російська Федерація, крім масового геноциду українського населення, руйнування населених пунктів та критичної інфраструктури, спричинила шкоду і вільному доступу до цифрових продуктів внаслідок

руйнування об'єктів енергетики. Однак ми впевнені, що відновлення за допомогою держав-партнерів енергетичної інфраструктури дозволить нашій державі досить швидко вийти на рівень максимального задоволення суб'єктів інформаційних правовідносин можливістю доступу до цифрових послуг, цифрової освіти, навчання та навичок.

Принцип свободи вибору у разі взаємодії з алгоритмами та системами штучного інтелекту тісно пов'язаний з питанням етики застосування штучного інтелекту, щодо яких нині ведуться активні дискусії. З одного боку, є позиція, відповідно до якої штучний інтелект не має використовуватися у таких видах діяльності, які потребують особистісного спілкування та емпатії (викладачів, лікарів, медсестер, доглядальниць літніх людей, працівників служби підтримки), а також у професіях, представники яких наділені правом здійснення правосуддя або застосування засобів примусу (судді, військовослужбовці, правоохоронці, працівники пенітенціарних служб). Прихильники іншого підходу вважають, що саме штучний інтелект дозволить подолати всі негативні наслідки спілкування у системі «людина-людина», як-то: корупція, булінг, формалізм під час виконання професійних обов'язків, низька ефективність внаслідок втоми чи стресу тощо). Поки ці питання не вирішені на рівні суспільної свідомості, користувач товарів чи послуг повинен мати право відмовитися від взаємодії зі штучним інтелектом.

Принцип безпеки цифрового середовища виступає наріжним каменем цифрової трансформації і потребує від суб'єктів інформаційних відносин високого рівня відповідальності під час створення цифрових продуктів або користування ними. На нашу думку, логічним розвитком цього принципу у сфері трудових відносин може стати юридична відповідальність працівника за шкоду, спричинену організації його необережними діями з цифровими продуктами, що актуалізує питання цифрової грамотності у мотиваційній структурі особистості. Цікаво, що стаття 363 КК України, якою передбачена кримінальна відповідальність за порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється, фактично не працює. За даними Єдиного державного реєстру судових рішень жодну особу не було засуджено за вчинення вказаних дій, натомість, за несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних,

інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж з 2010 по 2021 рр. винесено 185 вироків. Втім вирішення проблеми забезпечення безпеки цифрового середовища слід, на нашу думку, шукати у позитивній юридичній відповідальності, яка полягає у інтеріоризації вимог інформаційної безпеки, усвідомленні їх важливості, оволодінні на цій основі відповідними знаннями та навичками.

Висновки. Процес цифрової трансформації України уповільнився внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації, однак масштабні здобутки нашої держави на шляху цифровізації сфер освіти, торгівлі, банківських послуг, взаємодії між людиною та державою, включаючи адміністративні послуги, дозволяє припустити можливість швидкого відновлення та розвитку. Такий розвиток, на нашу думку, має відбуватися з урахуванням векторів руху Європейського Союзу у напрямі побудови стійкого цифрового суспільства, заснованого на людиноцентризмі. Принципи солідарності, інклюзивності, вільного доступу до цифрових послуг, цифрової освіти, навчання та навичок, свободи вибору у разі взаємодії з алгоритмами та системами штучного інтелекту та безпеки цифрового середовища мають бути покладені в основу процесу цифрової трансформації нашої держави.

Література

1. Regulation (EU) 2021/694 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 establishing the Digital Europe Programme and repealing Decision (EU) 2015/2240. URL: https://eur-lex.europa.eu.translate.google/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R0694&qid=1669541141598&x_tr_sl=auto&x_tr_tl=uk&x_tr_hl=uk&x_

2. Proposal for a Decision of the European Parliament and of the Council Establishing the 2030 Policy Programme “Path to the Digital Decade” (Text with EEA relevance). URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11900-2021-INIT/en/pdf>.

Шопіна І. М.,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративно-правових дисциплін

Львівського державного університету

внутрішніх справ

ORCID: 0000-0003-3334-7548

ПРОТИДІЯ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ ЯК ЄВРОПЕЙСЬКА ЦІННІСТЬ

Політова А. С.

Статтю присвячено актуальній темі – протидії гендерно зумовленому насильству. Зазначено, що сучасна державна політика спрямована на подолання всіх форм і проявів дискримінації за ознакою статі, на створення політичного підґрунтя та необхідних соціальних умов для найбільш повної реалізації природних здібностей жінок і чоловіків у всіх сферах трудового, суспільного й особистого життя. Однак, незважаючи на таку позитивну динаміку щодо дотримання гендерної рівності, є й інша проблема – гендерно зумовлене насильство, яке визнається глобальною проблемою, пов'язаною з порушенням прав людини.

Розглянуто поняття «гендерно зумовлене насильство», що використовується в міжнародних документах, законодавстві України та науковцями. Зроблено висновок, що цей термін використовується для опису будь-якого шкідливого впливу, що чиниться проти волі людини, і заснований на соціально зумовлених відмінностях між чоловіками та жінками. Хоча чоловіки та хлопці можуть бути жертвами деяких видів гендерного насильства (зокрема, сексуального насильства), гендерно зумовлене насильство зазвичай спрямоване на жінок і дівчат.

Зроблено висновок, що з 2017 р. Україна поступово почала змінювати національне законодавство в питаннях, яким присвячена Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Водночас основні ідеї та цінності політики Європейського Союзу стосовно гендерної рівності, визначені в низці його актів, рекомендацій і зводах законопроектів, на практиці мають різне ставлення країн щодо їх виконання. Важливо дотримуватися положення, що чітко зазначене у Стамбульській конвенції: зміни стосуватимуться лише питань захисту від насильства та його наслідків. Однак сьогодні, в умовах збройного конфлікту в Україні, недостатня ефективність механізму запобігання й протидії гендерно зумовленому насильству та забезпечення захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства, залишається однією з основних проблем.

Ключові слова: гендерна політика, гендерно зумовлене насильство, євроінтеграція, кримінальна відповідальність, протидія злочинності.

Politova A. S. Counteraction to gender-based violence as the European value

This article is concerning on the actual topic of counteraction to gender-based violence. It has been noted that modern state policy is aimed at overcoming all forms and kinds of discrimination based on gender, at creating a political ground and necessary social conditions for the fullest realization of natural abilities of women and men in all spheres of work, social and personal life. But despite such positive dynamics in observation of gender equality another problem appears – gender-based violence which has been recognized as global problem related to human rights violation.

The concept of gender-based violence used in international documents, by scientists and in the legislation of Ukraine has been examined. It has been concluded that this term is used to describe any harmful influence being done against a person's will and based on socially determined differences between men and women. Whereas men and boys can be victims of some types of gender-based violence (including sexual violence), in general such violence usually targets women and girls.

It has been found that since 2017 Ukraine gradually began to amend domestic legislation related to the issues regulated by the Council of Europe Convention on Preventing and Combating of Violence Against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention). Meanwhile, the main ideas and values of the European Union gender equality policy are defined in a number of its regulatory acts, recommendations and sets of draft laws, and countries have in fact different attitude towards their implementation. It is important to adhere to what is clearly stated in the Istanbul Convention: the amendments will only apply to the issues of protection against violence and its consequences. But today, in the situation of armed conflict in Ukraine, the insufficient effectiveness of the mechanism for preventing and countering gender-based violence and ensuring the protection of the rights of persons affected by such violence remains one of the main problems.

Key words: gender policy, gender-based violence, European integration, criminal responsibility, crime prevention.

Постановка проблеми та її актуальність. Європейська інтеграція України передбачає гармонізацію вітчизняного законодавства з метою його узгодження з високими європейськими стандартами, зокрема й щодо гендерних відносин. Беззаперечним є факт, що гендерна політика завжди була ключовим індикатором соціально-економічної готовності суспільства до будь-яких змін. Водночас, говорячи про Україну, варто зазначити, що наша сучасна державна політика спрямована на подолання всіх форм і проявів дискримінації за ознакою статі, на створення політичного підґрунтя та необхідних соціальних умов для найбільш повної реалізації природних здібностей жінок і чоловіків у всіх сферах трудового, суспільного й особистого життя. Це підтверджується й Комітетом ООН із ліквідації дискримінації щодо жінок, який визнав численні досягнення України у сфері гендерної рівності, зокрема: ухвалення законів про запобігання домашньому насильству, внесення змін до законодавства щодо кримінальної відповідальності стосовно домашнього насильства, введення в законодавство поняття гендерно зумовленого насильства, прийняття низки державних стратегій і національних планів [1] тощо.

Однак, незважаючи на таку позитивну динаміку щодо дотримання гендерної рівності, є й інша проблема – гендерно зумовлене насильство, яке визнається глобальною проблемою, пов'язаною з порушенням прав людини. Згідно з останніми оцінками, 35% жінок у всьому світі зазнавали певного прояву фізичного чи сексуального насильства з боку інтимного партнера або за межами сім'ї впродовж життя [2]. Не стала винятком й Україна, де протягом останніх місяців через збройний конфлікт та критичну ситуацію в енергетичному секторі збільшилася кількість випадків домашнього насильства, яке визнається однією з форм (видів) гендерно зумовленого насильства.

Варто зазначити, що 20 червня 2022 р. Верховна Рада України після 11 років протистоянь, незважаючи на підписання в листопаді 2011 р., нарешті ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (далі – Стамбульська конвенція), яка 1 листопада 2022 р. набула чинності. Це й зумовлює проведення дослідження щодо відповідності норм Кримінального кодексу України положенням зазначеної конвенції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками проблемі гендерного насильства та гендерно зумовленого насильства при-

свячено багато наукових праць різних учених. Зокрема, дослідженням цієї проблематики займалися О. Безпалова, І. Грицай, О. Дмитрашук, О. Дудоров, М. Качинська, К. Левченко, Н. Ліщук, Л. Наливайко, О. Перунова, М. Хавронюк, О. Харитонова та інші автори.

Метою статті є здійснення теоретико-правового дослідження явища гендерно зумовленого насильства, аналізу нормативно-правових актів стосовно протидії цьому явищу та розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства для розв'язання проблем, що виникають у діяльності правоохоронних органів, і мінімізації існування цього феномену в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до звіту Всесвітнього економічного форуму про глобальний гендерний розрив на 2021 р., ще одному поколінню жінок доведеться чекати гендерної рівності. Через відчуття наслідків пандемії COVID-19 глобальний гендерний розрив скоротився на одне покоління з 99,5 років до 135,6 років [3]. Що ж стосується України, то загальні показники щодо гендерної рівності можна побачити на рисунку 1.

Зазначимо, що серед показників, за якими оцінюється гендерна рівність у державі, виокремлюється також поширеність гендерного насильства. Як стверджують О. Безпалова та Н. Грідіна, незважаючи на те, що гендерне насильство є поширеним явищем, його майже неможливо оцінити статистично достовірно, оскільки жертви вважають себе зганыбленими та не повідомляють про випадки насильства, а також через відсутність у них доступу до засобів і заходів підтримки [4, с. 16].

Так, справді, у наш повсякденний обіг увійшли такі словосполучення, як «гендерне насильство», «гендерно зумовлене насильство», а запобігання цьому явищу набуває неабиякої актуальності в контексті розбудови громадянського суспільства в Україні, адже наша країна потерпає від економічних негараздів, високого рівня безробіття, низьких соціальних стандартів життя, а на додачу – від повномасштабного вторгнення Російської Федерації. Проте дискусії навколо правильного застосування термінології вказують на необхідність більш детально зупинитися на цьому питанні.

Термін «гендерно зумовлене насильство» досі не має офіційного визначення в міжнародно-правових документах, незважаючи на те, що постійно використовується міжнародними організаціями. Так, наприклад, за визначенням Фонду народонаселення ООН, гендерно зумовлене насильство –

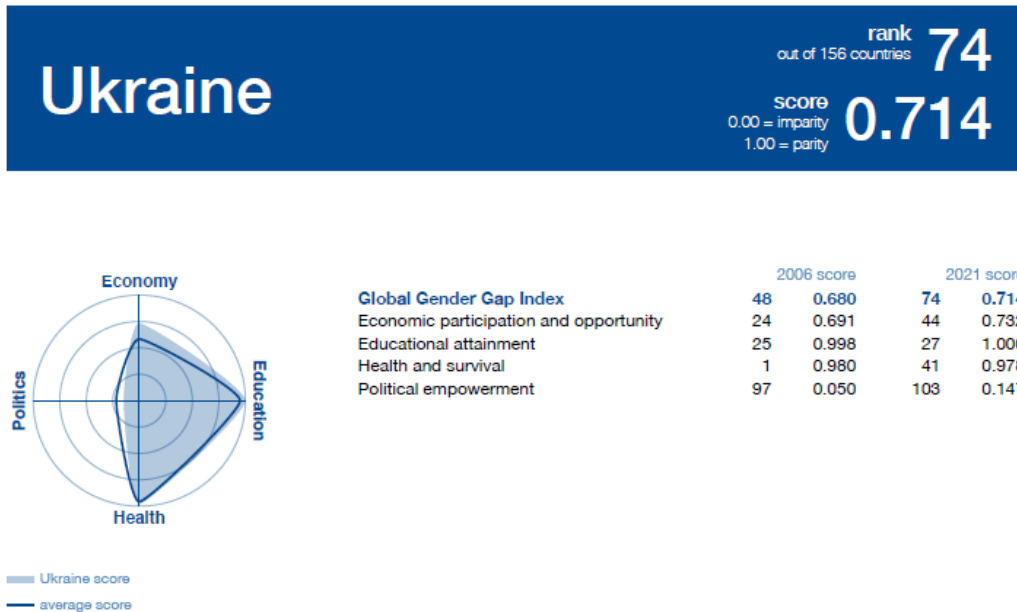

Рис. 1. Україна у глобальному гендерному розриві [3]

це насильство, що стосується жінок і чоловіків, у якому жертвами зазвичай є жінки та яке походить із нерівних відносин між чоловіками й жінками. Насильство спрямовується саме на жінку лише тому, що вона є жінкою, або непропорційно вражає жінок унаслідок підпорядкованості їхніх соціальних ролей у родині та суспільстві загалом. Насильство охоплює фізичну, сексуальну та психологічну шкоду (зокрема, залякування, страждання, примус, позбавлення свободи в сім'ї або громаді) [5].

В інших міжнародних документах (зокрема, Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 Establishing Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime, and Replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, General Recommendation № 19 on Violence against Women) трапляється термін «гендерно зумовлене насильство», під яким розуміють насильство, спрямоване проти особи через її стать, гендерну ідентичність чи гендерне самовираження, або насильство, що впливає на осіб певної статі диспропорційно. Воно може завдавати жертві фізичної, сексуальної, емоційної чи психологічної шкоди або економічних втрат. Гендерно зумовлене насильство над жінками – поняття, що часто застосовується взаємозамінно, оскільки широко визнано, що більшість видів гендерно зумовленого насильства здійснюється чоловіками щодо жінок і дівчат. Однак використання аспекту «гендерної зумовленості» є важливим, оскільки під-

креслює той факт, що багато форм насильства над жінками коріняться в нерівності влади в усіх документах Європейського інституту з гендерної рівності, відображаючи непропорційну кількість злочинів проти жінок [6, с. 52]. Тобто за своєю суттю гендерно зумовлене насильство – це вияв дискримінації та грубого порушення прав і фундаментальних свобод людини. Гендерно зумовлене насильство означає будь-які небезпечні дії, які вчиняються проти волі людини та базуються на соціально визначених гендерних відмінностях між жінками й чоловіками [7].

Немає єдиного підходу до тлумачення поняття гендерно зумовленого насильства й серед учених, значна частина яких акцентує увагу на ставено нейтральному наповненні цього явища [8, с. 218]. Зокрема, В. Попіль під гендерно зумовленим насильством розуміє суспільно небезпечну поведінку особи (насильника), як чоловіка, так і жінки, стосовно протилежної статі (жертви), яка проявляється у спричиненні фізичних, сексуальних, морально-психологічних та інших страждань або в погрозах їх застосування [9]. Л. Гонюкова вважає гендерне насильство різновидом агресивної поведінки, використанням сили на основі ознаки статі (від словесних образ і погроз до фізичних побоїв та примусу) [10, с. 33]. Схоже визначення гендерно зумовленого насильства пропонує С. Євченко, яка вважає його насильством, побудованим на основі використання сили, що спирається на ознаку статі (включає словесні образи, погрози, побої, примус до сексуального

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

зв'язку тощо) [11, с. 146]. Натомість І. Грицай пропонує розуміти під терміном «гендерно зумовлене насильство» дії чи бездіяльність однієї особи (групи осіб) щодо іншої особи (групи осіб), що спрямовані на відтворення гендерних ролей у соціумі через погіршення становища чоловіка/жінки в усіх сферах життєдіяльності та призводять до порушення прав людини, підриваючи як здоров'я та гідність індивіда, так і безпеку, економічну, соціальну стабільність нації [12, с. 314].

Є й інші позиції. Наприклад, О. Перунова під гендерно зумовленим насильством розуміє негативні діяння однієї особи (групи осіб), викликані статевою приналежністю іншої особи (групи осіб) та спрямовані на порушення прав, свобод і можливостей у приватній та/або публічній сферах діяльності жінки чи чоловіка через психологічні, фізичні, сексуальні та інші методи впливу [8, с. 219]. М. Качинська зазначає, що гендерно зумовлене насильство – це протиправні діяння, які вчиняються над особою тому, що вона або він належить до певної статі. Це правопорушення можна поділити на «публічне» (загальне) та «приватне» (родинне або сімейне) [13, с. 16].

Що ж стосується національного законодавства, то наказом Координаційного центру з надання правової допомоги Міністерства юстиції України від 22 листопада 2018 р. № 95 затверджено Гендерну стратегію системи надання безоплатної правової допомоги, у якій визначено поняття гендерно зумовленого насильства як форми насильства, спрямованої проти жінок, тому що вони є жінками, або такої, що найбільше впливає на жінок [14].

Отже, підводячи підсумок щодо визначення гендерно зумовленого насильства, вважаємо, що цей термін використовується для опису будь-якого шкідливого впливу, який чиниться проти волі людини, і заснований на соціально зумовлених відмінностях між чоловіками й жінками. Хоча чоловіки та хлопці можуть бути жертвами деяких видів гендерного насильства (зокрема, сексуального насильства), гендерно зумовлене насильство зазвичай спрямоване на жінок і дівчат [15].

У Кримінальному кодексі України відсутні терміни «гендер», «гендерно зумовлене насильство». Однак нами в попередніх дослідженнях уже була запропонована класифікація, яка враховувала насильство як суспільно небезпечне діяння та окремі положення поділу гендерно зумовленого насильства в чинному Кримінальному кодексі України. Згідно з нею було виокремлено такі його види:

– фізичне насильство – ст. ст. 109, 126, 126-1, 146-1, 294, 295, 345, 345-1, 346, 350, 377, 398, 405, ч. 2 ст. 431, ч. 2 ст. 433, ст. 446 Кримінального кодексу України;

– сексуальне насильство – ст. ст. 152, 153, 154 Кримінального кодексу України;

– психологічне насильство – ст. ст. 126-1, 294, 295, 345, 345-1, 346, 350, 377, 398, 405, ч. 2 ст. 431, ст. 446 Кримінального кодексу України;

– економічне насильство – ст. ст. 110-2, 126-1, 295, 345, 345-1, 346, 350, 377, 398, 405, ч. 1 ст. 433, ст. 446 Кримінального кодексу України [16, с. 39].

Водночас вносяться відповідні зміни й доповнення стосовно вдосконалення законодавства щодо протидії гендерно зумовленому насильству. Так, наприклад, Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII до Кримінального кодексу України було внесено такі зміни та доповнення:

– у ч. 2 ст. 22 слова та цифри «насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153)» замінити словами та цифрами «сексуальне насильство (ст. 153)»;

– п. 7 ч. 1 ст. 66 викласти в такій реакції: «7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого»;

– п. п. 3 та 6 ч. 1 ст. 67 викласти в такій реакції: «3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності»; «6) вчинення злочину щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини»; ч. 2 ст. 67 доповнити п. 6-1 такого змісту: «6-1) вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»;

– ст. 76 доповнити ч. 2 такого змісту: «2. На осіб, засуджених за злочини, пов'язані з домашнім насильством, суд може покласти інші обов'язки та заборони, передбачені статтею 91-1 цього Кодексу»;

– доповнити кодекс розділом XIII-1 «Обмежувальні заходи», який повинен містити, зокрема, ст. 91-1 «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство»;

– п. 10 ч. 2 ст. 115 викласти в такій редакції: «10) поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством»;

– абзац 1 ст. 116 викласти в такій редакції: «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, зумовленому жорстоким поведінням або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого»;

– абзац 1 ч. 1 ст. 121 викласти в такій редакції: «1. Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, каліцтво статевих органів, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя»;

– абзац 1 ст. 123 викласти в такій редакції: «Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, викликаному жорстоким поведінням або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого»;

– доповнити кодекс ст. 126-1 «Домашнє насильство», ст. 151-2 «Примушування до шлюбу», ст. 390-1 «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників»;

– викласти в новій редакції ст. 134 «Незаконне проведення абортів або стерилізації», ст. 152 «Зґвалтування», ст. 153 «Сексуальне насильство», ч. ч. 1 та 2 ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», яку доповнити ч. 3.

Оскільки внесення змін і доповнень Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII пов'язане з узгодженням національного законодавства з положеннями Стамбульської конвенції, то зазначимо, що на сьогодні 37 держав – членів Ради Європи ратифікували Стамбульську конвенцію, завдяки чому вона набула чинності в цих країнах. Вірменія, Болгарія, Чеська Республіка,

Угорщина, Латвія, Литва, Словацька Республіка та Європейський Союз загалом підписали, проте не ратифікували цю конвенцію. Азербайджан ще не підписав Стамбульську конвенцію, а Туреччина денонсувала її в березні 2021 р. [17].

Нами вже зазначалося, що Україна ратифікувала Стамбульську конвенцію. Навіщо це було робити? По-перше, держава візьме на себе зобов'язання забезпечити механізми захисту від гендерно зумовленого насильства та співпрацювати в цьому напрямі з міжнародною спільнотою. По-друге, державна політика повинна буде передбачати належний збір статистичних даних та проведення систематичних досліджень у сфері насильства щодо жінок. Для цього потрібне буде належне фінансування й постійне виділення коштів. Також Стамбульська конвенція наголошує на запровадженні в освітній процес предметів із питань рівноправності та спростування гендерних стереотипів, проведення позакласних занять на тему рівності чоловіків і жінок, протидії домашньому насильству тощо. Ще одним важливим аспектом боротьби з насильством є захист та допомога постраждалим. В Україні наразі недостатня кількість спеціалізованих притулків для жінок, які постраждали від гендерно зумовленого насильства, а Стамбульська конвенція своєю чергою передбачає забезпечення державою достатньої кількості таких притулків та їх фінансування за державний кошт [18].

Стамбульська конвенція ратифікована, національне законодавство поступово приводиться у відповідність. Наприклад, 24 лютого 2021 р. Кабінетом Міністрів України затверджено Державну соціальну програму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 р., де з обґрунтуванням необхідності її прийняття вказано на наявну проблему недостатньо ефективного механізму запобігання та протидії домашньому насильству за ознакою статі, а також забезпечення захисту прав осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Окрім того, з метою зміни національного законодавства та його узгодження з нормами Стамбульської конвенції протягом майже двох років було подано 14 законопроектів із питань протидії домашньому насильству та ухвалено низку нормативно-правових актів, зокрема:

– Закон України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» від 20 червня 2022 р. № 2319-IX;

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

– Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі» від 1 липня 2021 р. № 1604-IX;

– Указ Президента України «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства» від 21 вересня 2020 р. № 398/2020;

– Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану невідкладних заходів із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства» від 21 квітня 2021 р. № 361-р;

– Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження розподілу обсягу субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на створення мережі спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, у 2021 році» від 30 червня 2021 р. № 696-р;

– Постанову Кабінету Міністрів України «Питання Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року» від 24 лютого 2021 р. № 145;

– Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження форми направлення особи, яка постраждала від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, до центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги» від 16 листопада 2021 р. № 649.

І це лише частина кроків, які робить Україна на шляху протидії гендерно зумовленому насильству.

Висновки. Отже, можна зазначити, що ще з 2017 р. Україна поступово почала змінювати національне законодавство в питаннях, яким присвячена Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Водночас варто пам'ятати, що основні ідеї та цінності гендерної рівності політики Європейського Союзу, визначені в низці його актів, рекомендацій і зводів законопроектів, на практиці мають різне ставлення країн щодо їх виконання. Важливо дотримуватися того, що чітко зазначено у Стамбульській конвенції: зміни стосуватимуться лише питань захисту від насильства та його наслідків. Однак сьогодні, в умовах збройного конфлікту в Україні, недостатня ефектив-

ність механізму запобігання й протидії гендерно зумовленому насильству та забезпечення захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства, залишається однією з основних проблем.

Література

1. Комітет ООН визнав досягнення України у сфері гендерної рівності. *Укрінформ*. 2022. 11 листопада. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3612479-komitet-oon-viznav-dosagnenna-ukraini-u-sferi-gendernoi-rivnosti.html> (дата звернення: 27.11.2022).

2. Global and regional estimates of violence against women. *World Health Organization: website*. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241564625> (дата звернення: 27.11.2022).

3. Global Gender Gap Report 2021. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf (дата звернення: 27.11.2022).

4. Безпалова О., Грідіна Н. Перспективні напрями впровадження зарубіжного досвіду протидії гендерно обумовленому насильству в Україні. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : тези доповідей учасників науково-практичної конференції з нагоди святкування Дня науки, м. Харків, 14 травня 2021 р. Харків : ХНУВС, 2021. С. 15-19.

5. Programme Advisory Note – Reproductive Health Effects of Gender-Based Violence: Policy and Programme Implications New York / United Nations Population Fund. URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf> (дата звернення: 27.11.2022).

6. Словник Європейського інституту з гендерної рівності / пер. М. Бабак, О. Давліканової, М. Дмитрієвої, М. Козир, Л. Компанцевої, К. Левченко, М. Скорик, О. Суислової. Київ : Вістка, 2021. 170 с.

7. Gender Equality, UN Coherence and You, UNICEF, UNFPA, UNDP, UN Women. URL: https://www.unicef.org/gender/files/E_learning_Brochure_Final.pdf (дата звернення: 27.11.2022).

8. Перунова О. Гендерно обумовлене насильство: поняття та ознаки. *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 15 травня 2020 р. : у 3 т. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 216-220.

9. Попіль В. Гендерне насильство: кримінально-правові та кримінологічні аспекти. URL: <http://vuzlib.com/content/view/127/60/> (дата звернення: 27.11.2022).

10. Гонюкова Л. Гендерна політика в Україні: проблеми та перспективи. *Гендерна політика міст: історія і сучасність* : матеріали II Міжна-

---

родної науково-практичної конференції, м. Харків, 23-25 жовтня 2013 р. Харків, 2013. Вип. 2. С. 33-38.

11. Євченко С. Гендерне насильство (gender violence). *Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект* : колективна монографія / за заг. ред. Н. Сейко. Житомир, 2014. С. 145-149.

12. Грицай І. Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект : дис. ... докт. юрид. наук. Дніпро, 2018. 543 с.

13. Качинська М. Гендерно-обумовлене насильство. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 14-17.

14. Про затвердження Гендерної стратегії системи надання безоплатної правової допомоги : Наказ Координаційного центру з надання правової допомоги Міністерства юстиції України від 22 листопада 2018 р. № 95 / Міністерство юстиції України. URL: <http://qala.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/nakaz-KTS-vid-22.11.2018-95.pdf> (дата звернення: 27.11.2022).

15. Global Protection Cluster. Gender-based violence. URL: <https://www.globalprotectioncluster.org/themes/gender-based-violence/> (дата звернення: 27.11.2022).

16. Політова А. Гендерне насильство у Кримінальному кодексі України. *Забезпечення рівних прав та*

можливостей жінок і чоловіків в Україні: сучасні досягнення та перспективи : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-й річниці з дня прийняття Конституції України та 30-й річниці проголошення незалежності України, м. Дніпро, 10-11 червня 2021 р. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 38-39.

17. Рада Європи ухвалила «Дублінську декларацію» про запобігання насильству через рівність. *Укрінформ*. 2022. 1 жовтня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3583756-rada-evropi-uhvalila-dublinsku-deklaraciju-pro-zapobigannanasilstvu-cerez-rivnist.html> (дата звернення: 27.11.2022).

18. Стамбульська конвенція вступає в дію. Що змінюється? *UNFPA Україна* : вебсайт. 2022. 31 жовтня. URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/news/istconv3110> (дата звернення: 27.11.2022).

Політова А. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
Маріупольського державного університету

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНУ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Сироїд Т. Л.

У статті проаналізовано положення актів Європейського Союзу у сфері протидії торгівлі людьми, зазначено, що складовою частиною правової основи Союзу у цьому напрямку слугують установчі акти, зокрема Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р. і Договір про функціонування Європейського Союзу. Важливе значення мають директиви, що стосуються окремих аспектів торгівлі людьми і передбачають норми щодо захисту жертв злочину, а саме: Директива Ради 2004/81/ЄС від 29 квітня 2004 р. про дозвіл на проживання, що видається громадянам третіх країн, які стали жертвами торгівлі людьми або щодо яких були вжиті заходи щодо сприяння незаконній імміграції, які співпрацюють з компетентними органами, Директива 2009/52/ЄС Європейського парламенту та Ради від 18 червня 2009 р. про мінімальні стандарти щодо санкцій та заходів стосовно роботодавців, які працевлаштовують громадян третіх країн, що незаконно перебувають у країні, Директива 2011/36/ЄС Європейського парламенту та Ради від 5 квітня 2011 р. про запобігання та боротьбу з торгівлею людьми і захист її жертв, яка замінює Рамкове рішення Ради 2002/629/JHA, Директива 2012/29/ЄС Європейського парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 р., що посилює існуючі національні заходи та встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів у кожній країні ЄС. Особливе місце відводиться стратегічним документам, що охоплюють широке коло питань, серед яких: Стратегія ЄС щодо викорінення торгівлі людьми на 2012-2016 рр., Стратегія ЄС щодо боротьби з організованою злочинністю на 2021-2025 рр., Стратегія ЄС щодо боротьби з торгівлею людьми (2021-2025 рр.) та актам, що мають практичне значення з точки зору контролю над зловживанням правом, що може призвести до торгівлі людьми.

Підкреслено, що торгівля людьми є серйозною проблемою в ЄС та пріоритетом для Агентства Європейського Союзу із співробітництва між правоохоронними органами (Європол) і правоохоронних органів у державах-членах Союзу, крім того, це один із пріоритетів Європейської міждисциплінарної платформи проти злочинних загроз (ЕМРАСТ), що знаходять своє

відображення і в циклах політики ЄС щодо організованої та серйозної міжнародної злочинності. Наведено практичний досвід співпраці держав-членів ЄС у протидії торгівлі людьми під егідою Європолу.

Ключові слова: законодавство, жертви злочину, норми, права людини, правопорушення, торгівля людьми.

Syroid T. L. Organizational and legal mechanism for combating the crime of human trafficking in the European Union

The article analyses the provisions of the European Union regulations on combating human trafficking. It is specified that the founding treaties, in particular, the Charter of Fundamental Rights of the European Union of 2000 and the Treaty on the Functioning of the European Union serve as a component for legal ground of the Union in this field. Directives on certain aspects of human trafficking and providing for the protection of crime victims are of great importance, namely: Council Directive 2004/81/EU of 29 April 2004 on the residence permit issued to third-country nationals who are victims of trafficking in human beings or who have been the subject of an action to facilitate illegal immigration, who cooperate with the competent authorities, Directive 2009/52/EU of the European Parliament and of the Council of 18 June 2009 providing for minimum standards on sanctions and measures against employers of illegally staying third-country nationals, Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims, and replacing Council Framework Decision 2002/629/JHA, Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. Special place is given to strategic documents covering a wide range of issues, including: the EU Strategy towards the eradication of trafficking in human beings for 2012-2016, the EU Strategy to tackle organized crime for 2021-2025, the EU Strategy on combating trafficking in human beings (2021-2025) and regulations of practical importance in terms of control over abuse of the law, which can lead to human trafficking.

It is emphasised that human trafficking is a major challenge in the EU and a priority for Europol and law

enforcement agencies in Member States of the Union. In addition, it is one of the priorities of the European Multidisciplinary Platform Against Criminal Threats (EMPACT), which are also reflected in the EU policy cycle on organised and serious international crimes. The practical experience of EU Member States' cooperation in combating human trafficking under the auspices of Europol is given.

Key words: *legislation, crime victims, provisions, human rights, offense, human trafficking.*

Постановка проблеми та її актуальність. Посягання на свободу людини та її недоторканність завжди викликало й викликатиме вкрай негативну реакцію світової спільноти, оскільки його наслідком є відчутне порушення балансу життєдіяльності усього суспільства. Торгівля людьми є серйозним злочином, який обмежує основні права та гідність людей. Торгівля людьми – це сучасна форма рабства. Вона часто має транснаціональний характер і її жертвами є представники обох статей та різного віку. Торгівля людьми може включати: сексуальну експлуатацію, включаючи проституцію; примусову працю чи послуги; рабство, підневільний стан та пов'язані з ними звичаї; видалення життєво важливих органів. Торгівля людьми також може приймати форму експлуатації з метою примусу до злочинних дій, наприклад, кишенькові крадіжки, крадіжки в магазинах та незаконний обіг наркотиків. Експлуатація людини може ховатися за іншими кримінальними злочинами, такими як проституція, нелегальна міграція, злочини проти власності тощо [1].

Саме з метою відновлення впорядкованості та гармонійності суспільних відносин держави почали приймати відповідні кримінально-правові норми спочатку на національному рівні, а згодом налагодили й ефективну співпрацю на взаємовигідних засадах. Однією з найважливіших форм такої міждержавної взаємодії стала розробка правової основи щодо протидії торгівлі людьми та запровадження практичних кроків у цьому напрямку, не став виключенням і Європейський Союз.

Вищеозначене свідчить про актуальність обраної теми дослідження та її значимість для протидії транснаціональним злочинам, складовою частиною яких є торгівля людьми, та захисту прав людини, зокрема, жертв злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що питання протидії торгівлі людьми є центром уваги дослідників із різних галузей, оскільки безпосередньо пов'язане з правами людини, зачіпає морально-етичні норми, соціальну, кримінально-правову сферу тощо. Окремі аспекти питання торгівлі людьми висвіт-

лені в роботах таких авторів, як: О. Ємельянович, О. Сакаєва, Л. Фоміна, Джулі Кей (Julie Kaye), Джон Вінтердаjk (John Winterdyk), Дуонг, Кім Ань (Duong Kim Anh), Рейді А. (Reidy A.), С.Ж. Сміт (Smith, C.J.), К. Кангаспунта (Kangaspunta, K.), Клейтон Хазвіней Вхумбуну (Vhumbunu, Clayton Hazvinei) та ін. Однак обрана проблематика потребує подальшого дослідження з урахуванням сучасних реалій.

Виходячи з означеного, **стаття має за мету** аналіз організаційно-правового механізму Європейського Союзу у протидії злочину торгівлі людьми.

Приступаючи до викладення **основного матеріалу** дослідження, слід констатувати, що Європейський Союз створив комплексну правову та політичну основу для боротьби з торгівлею людьми, що знайшло своє закріплення в основоположних актах ЄС. Так, торгівля людьми прямо заборонена Хартією основних прав Європейського Союзу 2000 р. (ст. (3) (5)) [2] та вважається серйозною формою організованої злочинності відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу 2009 р. (ст. 83 (1)) [3].

ЄС прийняв низку директив, що стосуються окремих аспектів торгівлі людьми, зокрема Директива Ради 2004/81/ЄС від 29 квітня 2004 р. про дозвіл на проживання, що видається громадянам третіх країн, які стали жертвами торгівлі людьми або стосовно яких були вжиті заходи щодо сприяння незаконній імміграції, які співпрацюють з компетентними органами [4], передбачає можливість видання тимчасових посвідок на проживання громадянам країн, що не входять до ЄС, які стали жертвами торгівлі людьми або об'єктом незаконної імміграції. Означеним особам надається період на роздуми про прийняття виваженого рішення про співпрацю зі слідчими органами. Компетентні органи повинні оцінити наскільки присутність потерпілої особи може допомогти розслідуванню; жертва продемонструвала явний намір співпрацювати; жертва припинила усі контакти з підозрюваними у вчиненні цих правопорушень. У разі виконання означених умов жертві видається тимчасовий відновлювальний дозвіл на проживання, який надає їй доступ до ринку праці, професійного навчання та освіти на умовах, визначених національним законодавством. Крім того, документ містить низку гарантій для жертв.

Директива 2009/52/ЄС Європейського парламенту та Ради від 18 червня 2009 р. [5] передбачає мінімальні стандарти щодо санкцій та заходів стосовно роботодавців, які працевлаштовують

громадян третіх країн, що незаконно перебувають у країні. Вона має за мету протидію нелегальній імміграції, яка часто пов'язана з торгівлею людьми і вимагає від країн ЄС заборонити працевлаштування громадян країн, які не є членами ЄС і перебувають у ЄС нелегально. Встановлює мінімальні загальноєвропейські правила щодо штрафів та інших заходів, які можуть бути застосовані до роботодавців, що порушили цю заборону.

Директива 2011/36/ЄС Європейського парламенту та Ради від 5 квітня 2011 р. про запобігання та боротьбу з торгівлею людьми і захист її жертв, яка замінює Рамкове рішення Ради 2002/629/ЖНА [6], встановлює мінімальні загальні правила для розподілу злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, та покарання правопорушників. Вона також передбачає заходи щодо більш ефективного запобігання цьому явищу та посилення захисту жертв. Відповідно до документу караними визнаються такі протиправні навмисні дії: набір, транспортування, передача, приховування або прийом осіб із застосуванням сили з метою експлуатації. Експлуатація включає, як мінімум: сексуальну експлуатацію або проституцію; примусову працю чи послуги (включаючи жебрацтво, рабство, злочинну експлуатацію або вилучення органів). Директива передбачає максимальне покарання за ці злочини у вигляді позбавлення волі строком на 10 років, за обтяжуючих обставин, якими визнаються скоєння злочину організованою групою, скоєння протиправного діяння стосовно особливо вразливих жертв (наприклад, дітей). Директива також містить норми щодо судового переслідування, підтримки потерпілих, профілактики злочину.

Директива 2012/29/ЄС Європейського парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 р. [7] посилює існуючі національні заходи та встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів у кожній країні ЄС. Документом гарантовано права потерпілих, зокрема: право на спілкування з владою зрозумілою мовою (наприклад, використання простої і зрозумілої мови); право на отримання інформації при першому контакті з владою; право на подання скарги й отримання письмового підтвердження; право на перекладача (принаймні під час інтерв'ю/допиту потерпілого); право на отримання інформації про хід справи; право звертатися до служб підтримки жертв.

Важливе значення мають стратегічні документи. Так, Стратегією ЄС щодо викорінення торгівлі людьми на 2012-2016 рр. [8] визначено 5 пріоритетів на яких ЄС має зосередитися при

вирішенні проблеми торгівлі людьми, серед яких: запобігання, захист, кримінальне переслідування, партнерство та інформування. Документом передбачено низку заходів, які Європейська Комісія пропонує здійснити у цей період спільно з іншими суб'єктами, включаючи країни ЄС, країни, що не входять до ЄС, Європейську службу зовнішніх зв'язків, інститути ЄС, агенції ЄС, міжнародні організації, громадянське суспільство та приватний сектор.

У Звіті про виконання Стратегії ЄС щодо викорінення торгівлі людьми на 2012-2016 рр. [9], який ґрунтується на існуючій політиці та правилах, запропоновано подальші дії щодо посилення профілактики. Він фокусується на: руйнуванні бізнес-моделі, від якої залежить торгівля людьми; покращенні доступу жертв до прав; забезпеченні того, щоб внутрішні та зовнішні дії ЄС забезпечували скоординовану та послідовну відповідь. Документ акцентує увагу на розширенні бази знань та покращенні розуміння цього складного явища, а також забезпеченні належного фінансування для підтримки ініціатив і проектів боротьби з торгівлею людьми.

Стратегією ЄС щодо боротьби з організованою злочинністю на 2021-2025 рр. [10] торгівля людьми визнана «особливо огидною формою злочину, яке часто здійснюється організованими злочинними групами, які все частіше вербують своїх жертв в Інтернеті, підробляють документи, що засвідчують особу, та дозволи на роботу і використовують їх у сексуальних цілях, примусовій праці, примусовій злочинній діяльності чи жебрацтві».

Суттєвим досягненням стало прийняття Стратегії ЄС щодо боротьби з торгівлею людьми на 2021-2025 рр. [11], яка передбачає всебічне реагування на злочин – від запобігання злочину, захисту та розширення прав і можливостей жертв – до притягнення торговців людьми до відповідальності. Оскільки торгівлею людьми часто займаються організовані злочинні групи, Стратегія тісно пов'язана зі Стратегією ЄС щодо боротьби з організованою злочинністю (2021-2025 рр.). Документ ґрунтується на правовій та політичній основі ЄС по боротьбі з торгівлею людьми в основу якої покладено вищезгадану Директиву 2011/36/ЄС. Він фокусується на: зниженні попиту, що сприяє торгівлі людьми; руйнуванні бізнес-моделі торговців людьми за допомогою ефективних оперативних засобів проти злочинної бізнес-моделі; боротьбі з культурою безкарності шляхом створення потенціалу для надійного реагування системи кримінального правосуддя, а також цифрової біз-

нес-моделі торговців людьми; захисті, підтримці та розширенні прав і можливостей жертв з особливим акцентом на жінок та дітей; сприянні міжнародному співробітництву.

Крім того, слід зазначити, що в межах ЄС розробляються й інші акти, що мають практичне значення. Так, з метою надання допомоги національній владі щодо контролю зловживання правом на вільне пересування, Комісія ЄС у 2014 р. опублікувала Посібник із вирішення проблеми ймовірних шлюбів з розрахунком між громадянами ЄС і громадянами країн, що не є членами ЄС, у контексті закону ЄС про вільне пересування громадян ЄС [12], оскільки деякі примусові шлюби, наприклад, можуть включати аспекти торгівлі людьми.

З метою захисту людей, які рятуються від війни в Україні, у 2022 році Платформа солідарності ЄС (заснована Рішенням (ЄС) 2022/382) представила Загальний план боротьби з торгівлею людьми для зниження ризиків торгівлі людьми та підтримки потенційних жертв [13], який базується на Стратегії ЄС щодо боротьби з торгівлею людьми на 2021-2025 рр. і враховує положення Директиви ЄС 2011/36/ЄС. План ставить за мету досягнення таких цілей: підвищення обізнаності про ризики торгівлі людьми та створення спеціальних ліній допомоги; посилення профілактики торгівлі людьми; посилення роботи правоохоронних та судових заходів щодо реагування на торгівлю людьми; поліпшення раннього виявлення, підтримка та захист жертв торгівлі людьми; боротьба з ризиками торгівлі людьми в країнах, які не є членами ЄС, особливо в Україні та Молдові.

Досягнення означених цілей передбачається здійснити за допомогою конкретних дій на рівні ЄС і рекомендацій країнам ЄС. Реалізацію Плану покладено на Координатора ЄС у боротьбі з торгівлею людьми у співпраці з національними доповідачами й еквівалентними механізмами країн ЄС та агентствами ЄС.

Координатор ЄС у боротьбі з торгівлею людьми у співпраці відповідає за покращення співпраці та погодження між інститутами ЄС, агентствами ЄС, державами-членами та міжнародними суб'єктами, а також за розробку політики ЄС по боротьбі з торгівлею людьми. Це також включає моніторинг реалізації нової Стратегії ЄС щодо боротьби з торгівлею людьми на 2021-2025 рр.

Торгівля людьми є серйозною проблемою в ЄС та пріоритетом для Європолу і правоохоронних органів у державах-членах ЄС. Це також один із пріоритетів Європейської міждисциплінарної платформи проти злочинних загроз (ЕМПАСТ), що

знаходять своє відображення і в циклах політики ЄС щодо організованої та серйозної міжнародної злочинності, не стали виключенням і «Пріоритети ЄС у боротьбі з серйозною та організованою злочинністю для ЕМПАСТ 2022-2025 (26 травня 2021 р.)», які передбачають такі заходи щодо протидії торгівлі людьми: припиняти злочинні мережі, які займаються торгівлею людьми для всіх форм експлуатації, включаючи трудову і сексуальну експлуатацію, приділяючи особливу увагу тим, хто експлуатує неповнолітніх з метою примусу до злочинної діяльності; переслідувати тих, хто застосовує або загрожує насильством по відношенню до жертв та їхніх родин або вводить жертв в оману, імітуючи офіційне надання притулку; тих, хто вербує та рекламує жертв в Інтернеті та обслуговується брокерами, що надають цифрові послуги [14].

ЕМПАСТ має чітку методологію для встановлення, реалізації та оцінки пріоритетів у боротьбі з організованою та серйозною міжнародною злочинністю, складовою частиною якої також є і торгівля людьми. Платформа спрямована на послідовне методологічне усунення найбільш серйозних загроз для ЄС шляхом покращення та зміцнення співпраці між відповідними службами держав-членів, інститутів та агентств ЄС, а також третіх країн та організацій, у тому числі приватного сектора, де це доречно.

Ґрунтовна правова основа дає підстави державам членам у співпраці з Європолем, який зазвичай виступає в якості координатора, належним чином здійснювати практичні кроки щодо протидії торгівлі людьми, до якої зазвичай причетні організовані злочинні групи (далі – ОЗГ). Так, у листопаді 2016 року австрійські правоохоронці за підтримки Європолу ліквідували китайську ОЗГ, причетну до торгівлі майже 300 жінок. Жертв заманювали до Австрії обіцянками роботи няньками чи масажистками. Їм надали підроблені документи та нелегально ввезли до Австрії. Після прибуття до Відня члени ОЗГ забрали у жертв посвідчення особи. Жінок розміщували у так званих «секс-студіях», що належали ОЗГ, і змушували працювати повіями. За кілька тижнів їх перевели в інші будинки Австрії [15].

У листопаді 2016 року іспанське розслідування за підтримки Європолу призвело до арешту 16 підозрюваних у торгівлі людьми та порятунку дев'яти неповнолітніх. ОЗГ торгувала молодими жінками і змушувала їх займатися кишеньковими крадіжками у різних державах-членах. Спочатку жертв заманювали до Іспанії та доставляли туди

за підробленими документами. В Іспанії торговці людьми навчали жертв прийомам кишенькових крадіжок і змушували їх здійснювати крадіжки у людних місцях та у громадському транспорті. ОЗГ розділяла сімейні зв'язки та мала ієрархічну структуру, діючи невеликими групами у різних містах Європи. Найбільша злочинна мережа в основному складалася з громадян Боснії та Герцеговини й обмінювала жертв з однієї групи до іншої приблизно за 5000 євро за кожную особу [16].

Ще одну злочинну схему було розкрито щодо мігрантів. Зокрема, у листопаді 2015 року спільна операція іспанських та польських правоохоронних органів, координована Європолем, виявила діяльність мережі з незаконного ввезення мігрантів, яка використовувала нелегальних мігрантів із Пакистану у ресторанах Іспанії. Нелегальні мігранти були змушені багато годин працювати у жахливих умовах без зарплати, відпустки чи соціального забезпечення, щоб погасити свої борги перед контрабандистами за проїзд та надання підроблених документів. Частина прибутку злочинної організації вкладалася у відкриття нових ресторанів у різних провінціях Іспанії, які також використовувалися для подальшої експлуатації мігрантів [17].

Висновок. Виходячи з вищезначеного, слід констатувати, що Європейський Союз докладає суттєвих зусиль щодо розробки нормативної основи у протидії торгівлі людьми, складовою частиною правової основи є установчі договори – Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р. (ст. (3) (5)), Договір про функціонування Європейського Союзу (ст. 83 (1)); директиви, що стосуються окремих аспектів торгівлі людьми й передбачають норми щодо захисту жертв злочину; стратегічні документи, що мають за мету викорінення торгівлі людьми, боротьбу з організованою злочинністю, складовою частиною якої є торгівля людьми; акти, що мають практичне значення з точки зору контролю над зловживанням правом, що може призвести до торгівлі людьми.

Слід зазначити, що ЄС оперативно відреагував на можливість використання ситуації щодо великої міграції українських громадян у 2022 році до країн ЄС, поштовхом до якої стали воєнні дії на території України, затвердивши Загальний план боротьби з торгівлею людьми для зниження ризиків торгівлі людьми та підтримки потенційних жертв. Оскільки в такій надзвичайній ситуації люди ризикують стати жертвами ОЗГ, які можуть скористатися безпомічністю мігрантів, необізнаністю з можливостями (правовими, інституційними, захисними, соціальними тощо) держави-прихистку.

Означений документ охоплює і громадян інших країн, які не є членами Союзу.

Розробка нормативної основи дає можливість державам членам ЄС здійснювати практичні кроки щодо протидії злочину торгівлі людьми та надання допомоги жертвам злочину. Крім того, слід підкреслити відкритість Союзу щодо співпраці у протидії торгівлі людьми з державами, що не є членами інтеграційного утворення.

Важливими є практичні кроки ЄС на рівні спеціалізованих органів, зокрема Європолу, Європейської багатодисциплінарної платформи боротьби зі злочинними загрозами, Координатора ЄС у боротьбі з торгівлею людьми, які у співпраці з національними структурами держав-членів докладають зусиль щодо протидії торгівлі людьми.

Література

1. Сироїд Т.Л. Поняття, ознаки та форми злочину торгівля людьми: міжнародно-правовий аспект // *Moderní aspekty vědy: XXV. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. С. 308.*

2. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 18.11.2022).

3. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (дата звернення: 18.11.2022).

4. Council Directive 2004/81/EC of 29 April 2004 on the residence permit issued to third-country nationals who are victims of trafficking in human beings or who have been the subject of an action to facilitate illegal immigration, who cooperate with the competent authorities. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32004L0081> (дата звернення: 21.11.2022).

5. Directive 2009/52/EC of the European Parliament and of the Council of 18 June 2009 providing for minimum standards on sanctions and measures against employers of illegally staying third-country nationals. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0052> (дата звернення: 17.11.2022).

6. Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims, and replacing Council Framework Decision 2002/629/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal->

---

content/en/TXT/?uri=CELEX:32011L0036 (дата звернення: 12.11.2022).

7. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029> (дата звернення: 18.11.2022).

8. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions The EU Strategy towards the Eradication of Trafficking in Human Beings 2012-2016 /COM/2012/0286 final/. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52012DC0286> (дата звернення: 18.11.2022).

9. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Reporting on the follow-up to the EU Strategy towards the Eradication of trafficking in human beings and identifying further concrete actions COM/2017/0728 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52017DC0728> (дата звернення: 16.11.2022).

10. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on The EU Strategy to tackle Organised Crime 2021-2025. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0170> (дата звернення: 16.11.2022).

11. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, THE European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on The EU Strategy on Combatting Trafficking in Human Beings 2021-2025. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0171> (дата звернення: 16.11.2022).

12. Commission Staff Working Document. Handbook on addressing the issue of alleged marriages of convenience between EU citizens and non-EU nationals in the context of EU law on free movement of EU citizens. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014SC0284%20&from=IT> (дата звернення: 15.11.2022).

13. A Common Anti-Trafficking Plan to address the risks of trafficking in human beings and support potential victims among those fleeing the war in Ukraine. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-05/Anti-Trafficking%20Plan_en.pdf (дата звернення: 15.11.2022).

14. EU Policy Cycle – EMPACT. URL: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/eu-policy-cycle-empact> (дата звернення: 21.11.2022).

15. Europol 2016, Crime gang accused of trafficking over 150 women into prostitution dismantled by Austria (17/11/2016). URL: <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/crime-gang-accused-of-traffickingover-150-women-prostitution-dismantled-austria> (дата звернення: 21.11.2022).

16. Trafficking Victims Forced into Criminalityurl. URL: <https://www.europol.europa.eu/socta/2017/people-as-a-commodity.html#fn:thirtyfour> (дата звернення: 21.11.2022).

17. Europol 2015, Hit on migrant smuggling and human trafficking ring operating via the Mediterranean (03/11/2015). URL: <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/hit-migrant-smuggling-and-humantrafficking-ring-operating-mediterranean> (дата звернення: 21.11.2022).

Сироїд Т. Л.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного
і європейського права*

*Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ ГРОМАДЯН, ПЕРЕЛІК «ЗАХИЩЕНИХ ОЗНАК», ЗА ЯКИХ НАСТАЄ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Смірнова І. С.

Метою статті є дослідження відповідності національного кримінального законодавства України в частині забезпечення належної кримінально-правової охорони рівноправності громадян міжнародно-правовим нормам; необхідності зближення національних законодавчих норм з нормами європейської правової системи у зв'язку з обранням Україною курсу на євроінтеграцію. Встановлено, що Україна єдина з країнами Європейського Союзу в розумінні необхідності ефективного впровадження кримінальної відповідальності за порушення рівноправності. Охарактеризовано особливості кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян у законодавстві деяких країн-учасниць Європейського Союзу (в частині закріплення переліку «захисних ознак» (релігійної приналежності, віку, статі та інших), які підлягають захисту).

Встановлено, що всі з проаналізованих країн передбачають у тому чи іншому вигляді в кримінальному законодавстві відповідальність за порушення рівноправності. Проаналізовані правові норми вказують як на наявність притаманних для всіх країн «захисних ознак» (наприклад, раси, національності, кольору шкіри), так і більш рідкісних – гендерна ідентичність, ВІЛ-статус.

Розглянуто особливості кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян за національним кримінальним законодавством (стаття 161 Кримінального кодексу України) порівняно із законодавством країн-членів Європейського Союзу. Досліджено проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян, складнощі у взаємодії з жертвами кримінальних правопорушень у сфері порушення рівноправності громадян, шляхи подолання проблем.

Також проаналізовано статистику внесення відомостей в ЄРДР за статтею 161 Кримінального кодексу України, кількість закритих проваджень, кількість направлених до суду на розгляд обвинувальних актів за вказаною статтею. Вплив суспільного

запиту, історичного досвіду країни на необхідність криміналізації того чи іншого діяння, певної «захисної ознаки», тенденції судової практики.

Ключові слова: порушення рівноправності, раса, етнічне походження, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні та інші переконання.

Smirnova I. S. Criminal responsibility for violating the equality of citizens, the list of “protected features” for which liability arises (comparative aspect)

The purpose of this article is to study the compliance of the national criminal legislation of Ukraine in terms of ensuring proper criminal law protection of equality of citizens with international legal norms.

The need for approximation of national legislative norms with the norms of the European legal system in connection with Ukraine's choice of the European integration course. It is established that Ukraine is united with the countries of the European Union in understanding the need for effective implementation of criminal liability for violation of equality.

The peculiarities of criminal liability for violation of equality of citizens in the legislation of some member states of the European Union (in terms of fixing the list of “protected characteristics” (religious beliefs, age, gender and others) that are subject to protection) are characterized.

It is established that all of the analyzed countries provide in one form or another in their criminal legislation for liability for violation of equality.

The analyzed legal norms indicate the presence of “protected characteristics” inherent in all countries (for example, race, nationality, skin color) and more rare ones – gender identity, HIV status.

The peculiarities of criminal liability for violation of equality of citizens under national criminal legislation (Article 161 of the Criminal Code of Ukraine) in comparison with the legislation of the European Union member states are considered.

The problems of criminal prosecution for violation of equality of citizens, difficulties in interaction with victims of criminal offenses in the field of violation of equality of citizens are investigated, ways to overcome the problems.

Also, the statistics of criminal offenses under Article 161 of the Criminal Code of Ukraine, the number of closed proceedings, the number of indictments sent to court for consideration under this article were analyzed.

It was noted the influence of public demand, historical experience of the country on the need to criminalize a particular act, a certain "protected characteristic", were analyzed the trends in judicial practice.

Key words: violation of equality, race, ethnic affiliation, skin colour, gender, language, religion, political and other convictions.

Постановка проблеми та її актуальність. Україна вибрала свій шлях у зовнішній політиці, а саме стратегічним курсом є вступ до Європейського Союзу.

Одним із елементів, який забезпечить ефективність євроінтеграції України, має бути адаптація національного законодавства до правової системи Європейського Союзу, їх гармонізація. Такий процес є тривалим та багатоетапним, проте неминучим.

Тому в рамках заявленої теми щодо кримінально-правової охорони рівноправності громадян цікавим є порівняння кримінального законодавства країн-членів Європейського Союзу і кримінального законодавства України в частині закріплення «захисних ознак» у правових нормах щодо захисту рівноправності.

Будь-який злочин, який вчиняється з мотивів нетерпимості до певної групи людей, прийнято вважати злочином на ґрунті ненависті.

Така категорія злочинів містить у собі велику небезпеку, оскільки може породити насильство і помсту у суспільстві. Тому злочини на ґрунті ненависті вимагають рішучого реагування як у суспільстві, так і в державі загалом.

Україна є учасницею Організації з безпеки і співробітництва в Європі (надалі – ОБСЄ). У 2003 році рішенням Ради міністрів ОБСЄ № 4/03 (Маастрихт, 02.12.2003 р.) визнано небезпеку, пов'язану зі злочинами на ґрунті ненависті, та взято зобов'язання щодо боротьби з ними. Це було перше, але не останнє рішення щодо необхідності рішучої боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті (надалі, наприклад, були: рішення Ради міністрів ОБСЄ № 12/04 «Толерантність і недискримінація», Софія, 7 грудня 2004 року; рішення Постійної ради № 607 «Боротьба з антисемітизмом» та № 621 «Толерантність і боротьба з расизмом, ксенофобією і дискримінацією» та інші).

У рішенні Ради міністрів ОБСЄ № 9/09 «Боротьба зі злочинами на ґрунті ненависті» від 02.12.2009 р.

Рада міністрів ОБСЄ вкотре звернула увагу на те, що дотримання прав людини і основних свобод, демократія і верховенство права становлять серцевину прийнятої в ОБСЄ всезагальної концепції безпеки і що терпимість і недискримінація є важливими елементами впровадження прав людини і демократичних цінностей. Констатовано, що прояви дискримінації і нетерпимості являють собою загрозу для безпеки окремих осіб і суспільства загалом, такі прояви можуть слугувати причиною більш широкомасштабних конфліктів і насилля. Беручи до уваги Глобальну контртерористичну стратегію ООН, яка була погоджена Генеральною асамблеєю ООН 08.09.2006 року, в якій міститься концепція всезагального глобального підходу до боротьби з тероризмом і при цьому розглядаються не тільки прояви тероризму, але і умови, які сприяли його поширенню, і визнається роль, яку злочини на ґрунті ненависті, дискримінація і нетерпимість можуть грати в розпалюванні насильницького екстремізму і радикалізації, яка веде до тероризму. Закликано держави-учасниці збирати, зберігати і публікувати достовірні відомості і досить конкретні статистичні дані про злочини на ґрунті ненависті і насильницьких проявів нетерпимості, включно із кількістю випадків, доведених до відома правоохоронних органів, кількість порушених справ і винесених вироків. Прийняти у випадку необхідності конкретне і цілеспрямоване законодавство по боротьбі зі злочинністю на ґрунті ненависті, яке передбачає ефективні міри покарання, які враховують тяжкість таких злочинів [1].

Тому на Україну як на учасницю ОБСЄ, члена міжнародної спільноти також покладено обов'язки щодо обліку відомостей про злочини на ґрунті ненависті та розробки ефективного законодавства по боротьбі зі злочинністю на ґрунті ненависті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян є предметом дослідження в численних підручниках з кримінального права та науково-практичних коментарях. Вагомий внесок у дослідження цієї теми зробили вітчизняні науковці, такі як: П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, О.О. Дудоров, Л.І. Заліханова, І.О. Зінченко, М.Й. Коржанський, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.О. Навроцький, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, А.П. Тузова, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко та інші.

На рівні дисертаційних досліджень цією проблематикою займався В.М. Панькевич, який у 2010 році захистив дисертацію на тему

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

«Кримінально-правова характеристика порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії». У 2018 році В.В. Курафєєвим захищено дисертацію на тему: «Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161 КК України: аналіз складу злочину)».

Необхідно відзначити, що зазначені роботи не вичерпують наявної проблематики щодо забезпечення ефективної протидії порушенню рівноправності громадян та приведення у відповідність до Конституції України положень ст. 161 КК України, а отже, тема і досі залишається актуальною.

Крім того, з огляду на військові дії, які нині відбуваються на території України, необхідно зазначити, що тема кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян є гострою та актуальною як ніколи.

Виклад основного матеріалу.

Будь-який злочин на ґрунті ненависті є проявом нетерпимості у вигляді насильства не тільки до конкретної особи, але і зачіпає певну групу, з якою можна ідентифікувати жертву такого злочину. Така поведінка є неприйнятною у гуманному та справедливому суспільстві.

Така категорія злочинів однозначно може підривати суспільну стабільність, несе за собою агресію, паніку, відсутність відчуття безпеки. Держава має рішуче реагувати на такі прояви.

З аналізу міжнародних нормативно-правових актів у галузі захисту прав людини (наприклад, Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії або переконань від 25 листопада 1981 р., Декларації про раси та расові забобони від 27 листопада 1978 р., Додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи від 28 січня 2003 р. та інші), можна зробити висновок, що Україна вибрала шлях, спрямований на запровадження цінностей міжнародного права та відповідності національного законодавства нормам міжнародного права.

Рівність відноситься до основних прав і свобод людини, які належать їй від народження. Так, у статті першій Загальної декларації прав людини закріплено: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти стосовно один одного в дусі братерства» [2].

Принцип загального рівноправ'я є одним із головних постулатів правової демократичної держави, до побудови якої мають прагнути всі цивілізовані країни. Цей принцип, закладений ще Загальною декларацією прав людини 1948 р., отримав свій розвиток у конституціях демократичних держав.

Не стала винятком і Конституція України, в якій закріплено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ч. 1, 2 статті 24 Конституції України) [3].

Ігнорування будь-яких проявів посягань на принцип рівності громадян може призвести до вкрай негативних наслідків, у тому числі і загальною для країни. Розуміючи таку загрозу, в кримінальному законодавстві цілої низки європейських країн історично склалася система кримінальної превенції злочинів, вчинених на ґрунті етнічної, релігійної, расової, національної ворожнечі, закріплено відповідальність за порушення рівноправності. Аналогічним шляхом пішла і держава Україна, закріпивши в Кримінальному кодексі України (надалі – КК України) у статті 161 відповідальність за порушення рівноправності громадян.

З метою захисту рівноправності громадян чинним Кримінальним кодексом України (надалі – КК України) у статті 161 передбачено кримінальну відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками [4].

З аналізу даних щодо кількості внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей та вироків про притягнення до кримінальної відповідальності осіб за статтею 161 КК України можна зробити висновок, що така практика не була поширеною до 2022 року.

За період 2015-2021 років, згідно з даними про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень (проваджень), передбачених ст. 161 КК України та результатів їх досудового розслідування відповідно до звітності за формою № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення», видається, що:

– всього по Україні зареєстровано кримінальних правопорушень за ст. 161 КК України за 2015 рік – 57, за 2016 – 60, за 2017 – 76, за 2018 – 145, за 2019 – 182, за 2020 рік – 178, за 2021 рік – 138;

– кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито: за 2015 рік – 17, за 2016 рік – 19, за 2017 рік – 21, за 2018 рік – 46, за 2019 рік – 85, за 2020 – 83, за 2021 рік – 44;

– кримінальні провадження, які направлені до суду з обвинувальним актом: за 2015 рік – 3, за 2016 – 4, за 2017 рік – 2, за 2018 рік – 4, за 2019 рік – 1, за 2020 рік – 5, за 2021 рік – 9 [5].

З аналізу зазначених вище даних можна зробити висновок, що кількість зареєстрованих кримінальних проваджень за період 2015-2021 років не є численною та значною мірою перевищує кількість проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом.

Вочевидь, не можна говорити в такому випадку про низький поріг допущення порушення рівноправності громадян залежно від певних ознак в окреслений період. Оскільки повідомлення засобів масової інформації, звіти неурядових організацій, Уповноваженого з прав людини свідчать про протилежне.

В основному справи стосувалися порушення рівноправності громадян за ознаками кольору шкіри, расової приналежності, національності і здебільшого стосувалися порушення прав конкретної особи.

Причиною того, що в період 2015-2021 років до суду надходила така невелика кількість обвинувальних актів може бути як недосконалість законодавства (підтвердженням чого є неодноразове намагання внести зміни до чинного законодавства), так і нестача знань в учасників досудового розслідування. Оскільки у такій категорії справ важливим є правильно ідентифікувати злочини на ґрунті ненависті, виявити мотиви нетерпимості, мати спеціальні навички ефективної взаємодії з жертвами такої категорії злочинів.

Жертва такого злочину може не повідомляти щодо факту вчинення стосовно неї злочину, в т.ч. і з причин невпевненості в ефективності такого звернення до правоохоронних органів або у зв'язку із побоюванням стати повторно жертвою дискримінаційних дій. Як наслідок, може мати місце ситуація, коли жертва приховує певні нюанси та обставини справи від слідства. У таких випадках велику роль відіграють професійні якості особи, яка веде розслідування. Така особа має відчувати, що мало місце дискримінаційне поведіння, має вміти відрізнити упередження як особливу кваліфікуючу ознаку.

Натомість, на звітний період – жовтень 2022 року ситуація кардинально змінилася, згідно з відомостями Офісу генерального прокурора:

– всього обліковується 91 кримінальне провадження за ст. 161 КК України, з яких у 29 кримінальних провадженнях вручено повідомлення про підозру, в 1 – зупинення провадження у зв'язку з хворобою підозрюваного, в 24 – направлено до суду на підставі п.п. 2, 3 ст. 283 КПК України, в 24 – направлено до суду з обвинувальним актом, 66 – на кінець звітнього періоду рішення не прийнято [5].

Таким чином, можна дійти висновку, що кількість зареєстрованих кримінальних проваджень за статтею 161 КК України на фоні військового конфлікту на території України зросла.

У Єдиному реєстрі судових рішень на кінець 2022 року перебувають здебільшого на розгляді кримінальні справи за статтею 161 КК України в основному у сукупності з обвинуваченнями у кримінальних правопорушеннях за статтями 109, 436-2 КК України.

У будь-якому випадку має бути підвищена ефективність розслідування такої категорії злочинів. А випадки вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтею 161 КК України, мають належним чином документуватися та не приховуватися. Натомість з інформації Єдиного реєстру судових рішень виникає, що є, як і раніше, справи щодо оскарження бездіяльності слідчого щодо невнесення відомостей у ЄРДР за статтею 161 КК України саме потерпілими.

Не має допускатися ситуація, коли простіше кваліфікувати протиправні дії особи за іншими складами злочину, які не передбачають доведення мотиву ненависті, нетерпимості та є більш простими у доказуванні. У такому разі особа – потенційний злочинець, розуміючи невідворотність покарання, скоріше за все задумається, чи вчинити йому такі протиправні дії.

Одним із найважливіших аспектів у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями є вибір законодавцем тих захищених ознак, які будуть підлягати охороні згідно з нормами кримінального законодавства.

Рішення про криміналізацію діяння має прийматися законодавцем з урахуванням потреб кожної країни в конкретний проміжок часу. І у такому випадку мають бути враховані різні аспекти, основні з яких – соціальний і історичний.

Оскільки в такому випадку можна говорити про те, що кримінальне право – це орієнтир, який вказує на найбільші соціальні цінності в конкретному історичному проміжку, які підлягають особливій охороні в державі.

Д.О. Балобанова в дисертаційному дослідженні дійшла висновку, що до підстав криміналь-

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

но-правової заборони слід відносити: 1) суспільну небезпеку, якою охоплюється наявність досить серйозної матеріальної або моральної шкоди, заподіяваної потерпілим; 2) типовість і достатню поширеність антигромадської поведінки, але з урахуванням ступеня їхньої суспільної небезпеки та страху перед злочинністю; 3) динаміку суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин і умов, що їх породжують; 4) необхідність впливу кримінально-правовими заходами; 5) врахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії тим або іншим формам антигромадської поведінки, і як їхній складник – наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони; 6) співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації; 7) рівень суспільної правосвідомості й психології та історичні традиції [6, с. 11].

Також, як слушно зазначає М.В. Фоменко, посилаючись спочатку на вислів видатного спеціаліста у галузі кримінального та міжнародного права Ф. фон Ліста (який зауважив, що найкраща кримінальна політика – це найліпша соціальна політика), що кримінально-правове регулювання є такою складовою частиною системи соціального управління, яке характеризується підвищеною затребуваністю, але і ризикованістю, здатністю набувати форм легалізованого насильства, найбільш суспільно небезпечної (адже масової, публічної) якості [7, с. 33].

І.Б. Газдайка-Василишин, спираючись на думки вчених В.Н. Кудрявцева (що норма кримінального закону повинна передбачати тільки ті діяння, які дійсно небезпечні для суспільства і з якими можна вести боротьбу тільки кримінально-правовими засобами), Г.А. Злобіна (що криміналізація діяння доцільна тоді і тільки тоді, коли немає і не може бути норми, яка досить ефективно регулює відповідні відносини методами інших галузей) та А.І. Коробеева (що криміналізація є крайнім засобом боротьби з найбільш небезпечними формами девіантної поведінки; ось чому вона має застосовуватися лише тоді, коли вичерпані всі інші можливості для протидії конкретним видам цієї поведінки. Там, де бажаний результат може бути досягнутий за допомогою менш репресивних засобів – адміністративно-правових, дисциплінарних, цивільно-правових і тим більше моральних, криміналізація стає надмірною), дійшла такого переконання, з яким не можна не погодитися. У теорії кримінального права вироблено підхід, згідно з яким у разі встановлення доцільності протидії суспільно небезпечним посяганням кримі-

нально-правовими засобами необхідно з'ясувати: 1) можливість позитивного впливу кримінально-правової заборони на динаміку цих посягань; 2) можливі негативні наслідки криміналізації; 3) співрозмірність негативних і позитивних наслідків криміналізації [8, с. 255].

Як приклад нагальної необхідності держави взяти під правову охорону одні з найбільш значущих цінностей (у цьому випадку у сфері захисту рівноправності громадян) можна навести Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03.03.2022 [9].

Зазначеним законом, крім іншого, внесені зміни до статті 161 КК України. А саме було запроваджено кримінальну відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від регіональної належності. Тобто за умисні дії, що спрямовані на розпалювання регіональної ворожнечі та ненависті.

Тобто у такому випадку з урахуванням: наявності військового конфлікту на території України, тих значних змін та перетворень, які торкнулися політичної, економічної, соціальної, культурної сфер суспільних відносин, держава оперативного відреагувала на необхідність захисту такої сфери, як забезпечення рівноправності громадян незалежно від регіональної належності.

Оскільки саме держава у такому випадку могла вплинути на можливість забезпечення рівності людей для того, щоб протистояти незахищеності і нерівності окремих прошарків населення України. Тобто у такому випадку було враховано соціальний запит, історичні, політичні обставини, можлива системність, велика суспільна небезпечність.

Нині частиною 1 статті 161 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за: умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності; за образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями; за пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [4].

З огляду на зазначене вище можна констатувати, що перелік захищених у статті 161 Кримі-

нального кодексу України ознак є «відкритим», що, на мою думку, є позитивним фактором. Оскільки в такому разі немає зафіксованого виключеного переліку ознак, які підлягають охороні, і є можливість забезпечення захисту порушених прав більшості людей, категорій.

Цікавим у розрізі заявленої у цій статті теми є аналіз ознак, які підлягають кримінально-правовому захисту у сфері порушення рівноправності людини в кримінальному законодавстві країн Європейського Союзу. Оскільки така категорія кримінальних правопорушень у різному ступені є характерною для всіх країн, в тому числі і для країн Європейського Союзу.

Тому кожна розвинена країна має розуміти всю серйозність негативних наслідків для суспільства загалом від вчинення посягань на рівноправність громадян залежно від певних ознак і мати обов'язок боротися з таким ганебним явищем.

Зрозуміло, що законодавство розробляється виходячи із досвіду, в тому числі й історичного, конкретної країни, запиту суспільства на певному етапі розвитку.

Вже акцентувалася увага на тому, що одними з основоположних міжнародних стандартів є рівність та заборона дискримінації. Зазначені принципи є необхідною умовою для розвитку та забезпечення соціальної справедливості будь-якої правової держави в напрямі демократії.

Необхідно відзначити, що історично змінювалися антидискримінаційні ознаки, а саме з'явилися нові (сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, ВІЛ-позитивний статус особи та інші). Так само і різняться «захищені ознаки» в різних країнах, про що буде зазначено нижче.

Кримінальний кодекс Швеції в розділі 16 статті 8 передбачає кримінальну відповідальність за поширення в повідомленні/спілкуванні погроз або виразу зневаги до групи населення за ознаками раси, кольору шкіри, національного чи етнічного походження, релігійними переконаннями, сексуальною орієнтацією чи трансгендерності в тому, що стосується ідентичності чи самовираження особи [10].

У статті 356 Кримінального кодексу Чеської Республіки передбачено відповідальність за публічне розпалювання ненависті до будь-якої нації, раси, етнічної групи, релігії, класу або іншої групи людей або за підбурення до обмеження прав і свобод членів таких груп [11].

Також передбачено у статті 125 Кримінального кодексу Хорватії за заперечення, обмеження чи зумовлення інших прав на придбання товарів чи

отримання послуг, права на перевезення, на працевлаштування та просування по службі за ознакою раси, етнічної приналежності, кольору шкіри, статі, мови, віросповідання, політичних та інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження, освіти, соціального статусу, сімейного стану, віку, стану здоров'я, інвалідності, генетичної спадковості, гендерної ідентичності, самовираження, сексуальної орієнтації або інших ознак [12].

Згідно з Кримінальним кодексом Франції, передбачена відповідальність за дискримінацію, під якою розуміється будь-яке розрізнення, проведене між особами на підставі їх походження, статі, сімейного становища, вагітності, зовнішнього вигляду, особливої вразливості внаслідок їх економічного становища, очевидного або відомого особі, яка вчиняє таку діяльність, за прізвищем, місцем проживання, станом здоров'я, інвалідністю, генетичними особливостями, звичаями, сексуальною орієнтацією, гендерною ідентичністю, віком, політичними поглядами, діяльністю у профспілках, статусом інформатора, фасилітатора, залежно від здатності висловлюватися іншою мовою, крім французької, належність чи неналежність реальну чи гадану до етнічної групи, нації, раси чи певної релігії (ст. 225-1) [13].

Кримінальний кодекс Фінляндії в розділі 11 передбачає відповідальність за відмову особи під час здійснення нею професійної/публічної діяльності, організації публічних заходів, яка без поважних причин відмовляє будь-кому в обслуговуванні на загальних засадах, виганяє останню або поміщає в явно нерівноцінні умови через расу, національне чи етнічне походження, колір шкіри, мови, статі, віку, сімейного статусу, сексуальних вподобань, спадковості, інвалідності чи стану здоров'я, релігійних вподобань, політичних поглядів чи господарської діяльності [14].

У статті 131 Кримінального кодексу Словенії передбачена відповідальність за позбавлення іншої особи прав чи свобод людини, визнаних міжнародним співтовариством або закріплених Конституцією чи законом або надання спеціальних привілеїв чи переваг на основі дискримінації за ознаками національності, раси, кольору шкіри, релігії, етнічної приналежності, статі, мови, політичних чи інших переконань, сексуальної орієнтації, фінансового становища, народження, генетичної особливості, освіти, соціального становища або за будь-якою іншою ознакою [15].

Кримінальний кодекс Словаччини у статті 423 передбачає відповідальність за наклеп

(дифамацію), а саме за публічну дискредитацію будь-якої нації, мови, раси чи етнічної приналежності, кольору шкіри, сімейного походження, релігійних переконань. У 424 статті зазначеного кодексу передбачена відповідальність за публічні погрози окремій особі або групі осіб через їхню приналежність до певної раси, національності, за кольором шкіри, приналежності до етнічної групи, сімейного стану, релігії; за обмеження прав і свобод або за підбурення до таких обмежень за ознаками національності, раси, етнічного походження [16].

Кримінальний кодекс Республіки Румунія передбачає відповідальність державного службовця під час виконання службових обов'язків за обмеження прав особи за расою, національністю, етнічним походженням, мовою, релігією, статтю, сексуальною орієнтацією, політичною приналежністю, майновим станом, віком, інвалідністю, захворюваннями чи ВІЛ-статусом [17].

Кримінальним кодексом Польської Республіки передбачена кримінальна відповідальність у статті 194 за обмеження людини в її правах з огляду на її релігійну приналежність або позарелігійність. У статті 256 передбачена відповідальність за розпалення ненависті на ґрунті національних, етнічних, расових, релігійних відмінностей або зважаючи на позарелігійність. Стаття 257 передбачає відповідальність за публічну зневагу, образу групи людей або конкретної особи на ґрунті її національної, етнічної, расової, релігійної приналежності або на ґрунті її позарелігійності або з таких підстав порушення тілесної недоторканості іншої особи [18].

Кримінальне законодавство Латвії передбачає відповідальність за розпалювання національної, етнічної, расової чи релігійної ненависті (ч. 1 ст. 78 зазначеного Кодексу). У статті 149-1 передбачена відповідальність за дискримінацію за расовою, національною, етнічною чи релігійною приналежністю, якщо це спричинило тяжкі наслідки [19].

Литовське кримінальне законодавство передбачає відповідальність за дискримінацію за ознаками національності, раси, статі, походження, релігійною приналежністю та іншими ознаками (ст. 169 Кодексу). Несе відповідальність особа, яка вчиняє дії, спрямовані на обмеження прав іншої особи за ознакою віку, статі, сексуальної орієнтації, інвалідності, раси, національності, мови, походження, соціального статусу, релігії, політичних поглядів. Також передбачена відповідальність за публічну зневагу, розпалювання ненависті чи під-

бурення до дискримінації за окресленими вище ознаками. Статтю 170-1 передбачена відповідальність за створення і діяльність групи, організації, діяльність якої спрямована на дискримінацію осіб за ознаками віку, статі, орієнтації, інвалідності, раси, національності, мови, походження, соціального статусу, релігії, поглядів [20].

З аналізу окреслених норм видається, що в кримінальному законодавстві країн-членів Європейського Союзу передбачена в тій чи іншій формі відповідальність за порушення рівноправності.

Більшість проаналізованих країн пішли шляхом закріплення в кримінальному законодавстві «закритих переліків» ознак, які підлягають особливому захисту у сфері порушення рівноправності (наприклад, Польща і Франція).

Аналогічним шляхом, як і Україна, пішли законодавці Хорватії та Словенії, закріпивши «відкриті переліки» захищених ознак. Що, на мою думку, сприяє більш ефективному захисту порушених прав. Видається, що такі захищені ознаки, як: раса, колір шкіри, національність, етнічне походження, притаманні кримінальному законодавству всіх проаналізованих країн. Проте наявні і менш поширені та не закріплені окремо в українському законодавстві ознаки, такі як: трансгендерність, наявність ВІЛ-статусу, сексуальна орієнтація.

Закріплення конкретних ознак навіть у «відкритих переліках» сприяє більш ефективному захисту порушених прав та акцентує увагу на важливості захисту виокремленої ознаки на певному історичному етапі, зважаючи на запит суспільства. Наприклад, у разі більш масового поширення у суспільстві порушення рівноправності за певною конкретною ознакою, якщо рівень таких порушень є критичним, доцільно було би зазначити цю ознаку окремо у статті.

Висновки.

Внаслідок дослідженого кримінального законодавства окремих країн-членів Європейського Союзу можна зробити такі висновки.

1. У кримінальних кодексах містяться різні ознаки, які підлягають захисту в певній країні, що склалося під впливом різних факторів, у т.ч. і історичного досвіду країни, суспільного запиту.

2. Переліки таких «захищених ознак» можуть бути як відкриті, так і закриті. Схиляюсь до думки, що більш ефективним способом закріплення «захищених ознак» є відкритий перелік, що дозволяє більш ефективно здійснювати захист порушених прав і свобод особи.

3. Українське законодавство на виконання вимог міжнародного законодавства містить поло-

ження закону, який спрямований на боротьбу із порушенням рівноправності громадян.

4. Аналіз судової практики свідчить про збільшення кримінальних проваджень, відомості про які було внесено до ЄРДР за статтею 161 КК України та які були направлені до суду у 2022 році з обвинувальним актом, що свідчить про збільшення ефективності розслідування такої категорії кримінальних правопорушень і надання їм більшої уваги в окреслений період.

Література

1. Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 9/09 «Боротьба зі злочинами на ґрунті ненависті» від 02.12.2009 р. URL: <https://www.osce.org/ru/cio/40696>.
2. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4239>.
4. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n690>.
5. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
6. Балобанова Д.О. Теорія криміналізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2007.
7. Фоменко М.В. Підстави криміналізації суспільно небезпечних діянь. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2 (25). С. 33-39.
8. Газдайка-Василишин І.Б. До питання соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за некорисливі злочини проти власності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. 2006. Вип. 3. С. 248-258.

9. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text>.

10. Кримінальний кодекс Швеції. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700.

11. Кримінальний кодекс Чеської Республіки. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40>.

12. Кримінальний кодекс Хорватії. URL: <https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon>.

13. Кримінальний кодекс Франції. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070719>.

14. Кримінальний кодекс Фінляндії. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001>.

15. Кримінальний кодекс Словенії. URL: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5050>.

16. Кримінальний кодекс Словаччини. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1961/140/19650801.html>.

17. Кримінальний кодекс Республіки Румунія. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocument/38070>.

18. Кримінальний кодекс Республіки Польща. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>.

19. Кримінальний кодекс Латвії. URL: <https://likumi.lv/ta/id/318953-latvijas-kriminalkodekss>.

20. Кримінальний кодекс Литви. URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=66150#.

*Смірнова І. С.,
аспірантка кафедри кримінального права
та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Стукаліна О. В.

Стаття присвячена формулюванню пропозицій щодо вдосконалення антитерористичної діяльності в Україні в умовах європейської інтеграції. Встановлено, що сучасна система заходів антитерористичної діяльності у зв'язку з обранням Україною курсу на європейську інтеграцію має відповідати рівню наявної терористичної загрози всередині держави, що насамперед пов'язано з ескалацією збройного конфлікту з боку країни-агресора. Підтверджено, що протидія терористичним актам на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях вимагає затвердження комплексу модернізованих, результативних і своєчасних заходів, які виступатимуть перепорою на шляху поширення цього негативного суспільно небезпечного діяння. З'ясовано, що успішна протидія терористичним актам передбачає не лише покарання для терористів та їхню ресоціалізацію, а й наявність ефективної системи заходів запобігання, спрямованої на нейтралізацію причин і зменшення негативного впливу умов, які сприяють вчиненню злочину цього виду. Визначено, що в основу процесу вдосконалення системи запобігання терористичним актам в Україні та у її великих містах має покладатися повна та об'єктивна інформація про специфіку, стан і тенденції злочину такого виду. У статті обґрунтовується необхідність удосконалення антитерористичного законодавства, впровадження інноваційних та модернізація наявних засобів і технологій, підвищення антитерористичного захисту об'єктів критичної та міської інфраструктури, об'єктів стратегічного значення, нейтралізація каналів фінансування тероризму, налагодження міжнародного співробітництва, запозичення міжнародного передового антитерористичного досвіду та підготовки висококласних спеціалістів у сфері протидії терористичним актам, що у кінцевому рахунку приведе до зниження кількісно-якісних параметрів терористичних актів та унеможливить його поширення.

Ключові слова: європейська інтеграція, Європейський Союз, терористична злочинність, терористичні акти, антитерористична діяльність, протидія, великі міста України, антитерористичне законодавство.

Stukalina O. V. Priority directions for improving Ukraine's anti-terrorist activities in the context of European integration

The article is devoted to the formulation of proposals for the improvement of anti-terrorist activities in Ukraine in the context of European integration. It was established that the modern system of anti-terrorist measures, in connection with Ukraine's choice of a course for European integration, should correspond to the level of the existing terrorist threat within the state, which is primarily related to the escalation of the armed conflict on the part of the aggressor country. It has been confirmed that combating terrorist acts at the national, regional and local levels requires the approval of a set of modernized, effective and timely measures that will act as an obstacle to the spread of this negative, socially dangerous act. It has been found that the successful counteraction to terrorist acts involves not only punishment for terrorists and their resocialization, but also the presence of an effective system of preventive measures aimed at neutralizing the causes and reducing the negative influence of minds that contribute to the commission of this type of crime. It was determined that the basis for improving the system of preventing terrorist acts in Ukraine and its large cities should be based on complete and objective information about the specifics, state and trends of this type of crime. The article substantiates the need to improve anti-terrorist legislation, introduce innovative and modernize existing means and technologies, increase anti-terrorist protection of critical and urban infrastructure objects, objects of strategic importance, neutralization of terrorist financing channels, establishment of international cooperation of high-class specialists in the field of combating terrorist acts, which will ultimately lead to a decrease in the quantitative and qualitative parameters of terrorist acts and prevent their spread.

Key words: terrorist crime, terrorist acts, anti-terrorist activity, opposition, European integration, European Union, large cities of Ukraine, anti-terrorist legislation.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасних умовах в українській державі та суспільстві проходять докорінні трансформації,

що пов'язані з європейською інтеграцією України. На цьому тлі перед українською державою постала нагальна необхідність побороти всі перепони та вирішити основні завдання, які стоять на шляху її повноправного вступу до Європейського Союзу, однією з таких перешкод є терористична злочинність.

У XXI столітті поширення модифікованих терористичних загроз досягло пандемічного характеру. Терористичні акти досягли піку у різноманітності мотивацій, цілей та підходів і трансформувались із малих локальних діянь на величезні осередки терористичної діяльності. Особливо гострого характеру терористичні акти набули у великих містах України, які завдяки своїй територіально-просторовій специфіці виявились сприятливим середовищем для розгортання активної терористичної злочинності представниками злочинного елемента. На основі цього важливого значення в умовах європейської інтеграції України набуло піднесення антитерористичної діяльності до європейських стандартів. Нині діюча система протидії терористичним актам в Україні перебуває у стані складних, неоднозначних і суперечливих за своїм змістом перетворень. Своєю чергою успішна протидія терористичним актам передбачає не лише покарання для терористів та їхню ресоціалізацію, а й наявність ефективної системи заходів запобігання, спрямованих на нейтралізацію причин і зменшення негативного впливу умов, які сприяють вчиненню злочину цього виду. Від досягнення позитивного результату у сфері запобігання терористичним актам залежить і належне вирішення соціальних, політичних, економічних, правових, морально-етичних та інших проблем української держави, що сприятиме її належному вступу до Європейського Союзу.

З урахуванням зазначеного запорукою становлення та розвитку безпечного від терористичних актів середовища є досконалою система кримінологічних і кримінально-правових заходів запобіжної діяльності. Беручи до уваги реальні можливості та невикористані резерви компетентних правоохоронних органів, спробуємо сформулювати основні напрями щодо вдосконалення практики запобігання терористичним актам в Україні загалом, регіонах і великих містах України зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і методологічним підґрунтям для підготовки зазначеної роботи стали наукові праці: Й. Александера, П.Д. Біленчука, Ю.Б. Данильченка, В.В. Кравчука, О.В. Кравчук, В.М. Кулик, В.В. Середи, І.Р. Серкевич, А. Шміда та інших

фахівців. Насамперед учений П.Д. Біленчук разом із В.В. Кравчуком, О.В. Кравчук та В.М. Кулик у науковій праці «Сучасний тероризм: світові, вітчизняні та регіональні тенденції» (м. Хмельницький, 2008 р.) влучно розкрили проблему тероризму у сфері міжнародних відносин [1]. Своєю чергою Ю.Б. Данильченко у дисертаційному дослідженні за темою «Тероризм: феномен, детермінація, протидія» (2018 р.) зробив акцент на нейтралізації чинників, що сприяють існуванню тероризму та супутніх йому явищ [2]. У монографічному дослідженні І.Р. Серкевич і В.В. Середи під назвою «Тероризм: кримінологічна детермінація і кримінально-правова протидія» (2016 р.) авторами вдало розкрито сутність тероризму, визначено об'єктивні та суб'єктивні причини його поширення, визначено засади боротьби з цим злочинним явищем [3]. Зарубіжний учений Й. Александер у книзі «Тероризм і закон» (2001 р.) зазначив про перехід людства в епоху супертероризму та кібертероризму з важкими наслідками [4]. Учений А. Шмід у науковій праці «Статистика тероризму: завдання виявлення тенденцій у глобальному тероризмі» (2004 р.) визначив індекс тероризму на конкретних територіях, що відображає його масштаб, частоту та ступінь тяжкості [5].

Метою цієї статті є формулювання пропозицій щодо вдосконалення антитерористичної діяльності України в умовах європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Вирішення проблеми покращення системи запобігання терористичним актам у великих містах України багато в чому залежить від удосконалення національного антитерористичного законодавства. Питання правового регулювання боротьби з тероризмом сягає найвищих політичних інтересів держави, тобто стає одним із ключових факторів забезпечення національної безпеки України. Сучасне законодавство у сфері боротьби з тероризмом не можна визнати досконалим та адекватним до сучасних викликів, воно має бути більш послідовним і цілісним, тоді як норми вимагають модернізації та систематизації з урахуванням передового зарубіжного досвіду, а також рекомендацій міжнародних організацій [6, с. 60]. Складність правового забезпечення протидії з названою загрозою полягає у тому, що терористичні акти стали багатовекторним та багатоманітним за цілями і характером враження інструментом досягнення злочинних цілей. У контексті цього не підлягає сумніву, що правові аспекти протидії тероризму набувають неабиякої ваги та потребують значних зусиль як з боку держави, так і з боку суспільства

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

у частині забезпечення і дотримання законодавства у цій галузі.

Нині у внутрішньо-правовому полі України зареєстровано Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом (№ 7349 від 05.05.2022 року). Метою законопроекту є всебічне посилення спроможностей загальнодержавної системи боротьби з тероризмом шляхом: підвищення рівня координації з правоохоронними органами та спеціальними службами іноземних держав, антитерористичними структурами ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС у питаннях протидії міжнародному тероризму за допомогою аналізу даних API/PNR; забезпечення завчасного виявлення осіб, які причетні до міжнародних терористичних організацій або здійснюють терористичні наміри та вжиття відповідних заходів реагування; організації та проведення спеціальних операцій задля усунення терористичної загрози, припинення діяльності терористичних організацій, терористичних груп, окремих терористів, спрямованої на підготовку або вчинення терористичних актів; поглиблення міжнародної взаємодії з Інтерполом та Європолом у сфері виявлення осіб, причетних до терористичної діяльності тощо [7]. Отже, в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації в Україні можна стверджувати про своєчасність та доречність цього законопроекту, адже нині наявні величезні ризики здійснення саме організованих терористичних актів. Масштабна робота лише розпочата, однак ті зміни, що пропонують запровадити, зокрема, щодо визначення нових суб'єктів боротьби з тероризмом, розширення кола їхніх повноважень, запровадження правових основ проведення антитерористичної підготовки населення, формування реєстру терористичних організацій та багато іншого [8], сприятимуть нарощуванню потенціалу правового регулювання сфери боротьби з тероризмом в Україні.

Вагомого значення набуває вдосконалення міського законодавства у сфері протидії терористичним актам у частині розробки та впровадження у практичну діяльність міських програм запобігання терористичним актам та мінімізації їх негативних наслідків. Однозначно важливим суб'єктом у розробці міських антитерористичних програм є органи місцевого самоврядування, які відповідно до п. 15 ст. 92 та ч. 1 ст. 140 Конституції України [9], ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [10], ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [11] та Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» [12]

здійснюють організаційно-управлінські функції щодо запобігання терористичним актам, організують та координують роботу відповідних суб'єктів системи протидії злочину такого виду, займаються фінансово-ресурсним забезпеченням, контролюють виконання постанов рішень центральних органів влади і власних завдань щодо запобігання злочинам, у тому числі терористичним актам, на підвідомчій території [13, с. 61]. Ініціювання, розробка та впровадження міських програм органами місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності є основоположним важелем підвищення рівня захисту населення від зовнішніх і внутрішніх загроз. Подібний підхід відповідає міжнародній практиці. Наприклад, Європейська хартія міст передбачає забезпечення спокійних і безпечних міст, в яких відсутня, наскільки це можливо, злочинність, а також прояви насильства та агресії. Тоді як у ст. 29 Амстердамського договору зазначаються прагнення Європейського Союзу забезпечити громадянам високий рівень гарантій у межах свободи, безпеки та справедливості шляхом розробки муніципалітетами спільних дій [14]. На цій основі створюються передумови для концептуального налагодження механізму взаємодії органів місцевого самоврядування із правоохоронними структурами у сфері забезпечення безпеки загалом та протидії терористичним актам зокрема.

Беручи до уваги вищевикладене, нами пропонується розробка спеціальних міських програм, що забезпечуватимуть безпеку великих міст від терористичних актів. Ці програми мають будуватися на базі цільових міських програм «Безпечне місто», які успішно функціонують у м. Києві, Харкові, Одесі, Дніпрі, Львові, Запоріжжі та інших містах. Основною метою міської антитерористичної програми має бути підвищення безпеки і якості життя мешканців та усунення підґрунтя детермінації терористичних актів. Результативність її реалізації можлива лише на основі врахування реальної оперативної обстановки, актуальної криміногенної інформації про стан терористичних актів, їх кількісно-якісних змін, систему детермінант, а також рівня підготовки виконавців (суб'єктів запобігання) цієї програми.

У процесі вдосконалення антитерористичної діяльності особливого значення набуває впровадження інноваційних та модернізація наявних засобів і технологій запобігання терористичним актам у міському середовищі. Зокрема, використання сучасних можливостей штучного інтелекту в обробці величезного обсягу онлайн-інформації. Пандемія COVID-19 та повномасштабне російське

вторгнення на територію України значно активізували діяльність терористів в Інтернеті загалом та соціальних мережах зокрема. На основі цього Інтернет став платформою для введення гібридної війни, поширення терористичної ідеології, привертання грошового капіталу, вербування нових послідовників, налагодження зв'язків, обміну інформацією та планування терористичних актів. Штучний інтелект є тією рушійною силою, що дає змогу виявляти та блокувати віртуальний терористичний контент, а також запобігати створенню нових акаунтів терористів у соціальних мережах. Крім того, важливе місце для захисту великих міст від терористичних актів, що вчиняються із застосуванням біологічної, хімічної, ядерної, радіологічної та іншої зброї масового ураження, посідає поширення сфер і географії використання мобільних інспекційно-доглядових комплексів. Такі рентгенотелевізійні системи успішно функціонують у США, Китаї, країнах-членах ЄС, а також застосовуються митними органами на державному кордоні України [15]. Своєю чергою в умовах антикризового управління містом на період виникнення терористичної загрози передбачене застосування сучасних інформаційних ресурсів і новітніх програмних засобів безпеки територій та об'єктів; використання ресурсів глобальної навігаційної супутникової системи GPS; впровадження оновлених моделей моніторингу щодо прогнозування терористичних актів; використання технологій побудови 3D-моделей міського середовища та об'єктів інфраструктури; удосконалення технологічної інфраструктури системи і т.п.

Наступним напрямом є підвищення антитерористичного захисту об'єктів критичної та міської інфраструктури, об'єктів стратегічного значення, а також забезпечення безпеки вразливих об'єктів та місць масового скупчення людей. Цей захід передбачає: удосконалення системи технічного забезпечення об'єктів, що сприятиме створенню можливості виявлення терористів у міру їх наближення до них; створення інтегрованої системи безпеки, що об'єднуватиме систему контролю та управління доступом, цифрового відеоспостереження, охоронно-тривожної та охоронно-пожежної сигналізації, збору, обробки та передачі необхідної інформації, захисту периметра, аварійного освітлення та гарантованого електроживлення; проведення комплексу таємних і публічних превентивних заходів щодо забезпечення охорони об'єктів з метою формування у терористів думки про безрезультативність терористичного впливу на об'єкт, що охороняється.

Важливим заходом у налагодженні системи запобігання терористичним актам на загально-

державному, регіональному і місцевому рівнях є ліквідація економічного базису терористів. Перекриття джерел фінансування - один із необхідних компонентів антитерористичної діяльності. Ліквідація фінансової підтримки дозволить суттєво звузити соціальну базу терористів. Дезорганізація фінансової підтримки терористів дасть змогу: виключити залучення найманців, оскільки оплачувати їхню «працю» буде неможливо; скоротити можливості закупівлі зброї, боєприпасів, матеріально-технічного обладнання; знизить можливості утримання бойовиків у польових умовах, оскільки їх потрібно годувати, одягати, забезпечувати житлом; позбавить можливості створення обладнаних центрів навчання зі своїми ідеологічними підрозділами. Окрім цього, важлива роль у цьому процесі відводиться жорсткому контролю за діяльністю благодійних фондів, адже вони є каналами грошових потоків, а також встановлення контролю за активністю макрогруп у соціальних мережах, в яких регулярно відбувається збір коштів на підозрілі цілі.

Вагому роль у процесі вдосконалення антитерористичної системи на загальнодержавному та місцевому рівнях набуває забезпечення належного контролю обігу зброї, боєприпасів, вибухових речовин та інших небезпечних засобів і матеріалів. Здебільшого зброя, боєприпаси та вибухові речовини є інструментом вчинення терористичних актів. Незаконний обіг зброї, боєприпасів або вибухових речовин є дуже серйозною проблемою з огляду на безпеку громадян, а також центральною проблемою для правоохоронних органів, зокрема у контексті заходів, які вони здійснюють. Крім того, вихід озброєння з-під контролю держави негативно впливає на воєнну безпеку країни. Джерелом, що підживлює незаконний обіг зброї та боєприпасів, сприяє її виходу за лінію розмежування, безсумнівно, є збройна агресія Росії проти України, а також перепродаж внутрішніх запасів, транскордонна нелегальна торгівля, контрабанда, перероблення травматичної зброї на бойову. Тому саме зараз українська держава на основі стратегічного урядового підходу потребує посиленої відповіді на незаконний обіг цих предметів і речовин. Дієвий контроль над вогнепальною зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами та заготовками вибухових речовин залежить від введення їх обліку [16]. Так, на початку 2022 року МВС України затвердило Положення про функціональну підсистему «Єдиний реєстр зброї» єдиної інформаційної системи МВС України. Функціонування Єдиного реє-

стру зброї дасть змогу: підвищити рівень контролю за дотриманням порядку виготовлення, придбання, обліку, зберігання, охорони та використання зброї, у тому числі на об'єктах дозвільної системи; забезпечити процеси ліцензування; проводити ідентифікацію зброї або основної частини зброї, яка має ідентифікаційні номери, боєприпасів до неї та вибухових матеріалів; забезпечити з боку держави ефективний контроль у сфері обігу зброї, боєприпасів до неї та поводження з вибуховими матеріалами [17]. Окрім цього, важливим структурним елементом забезпечення належного контролю обігу зброї, боєприпасів і вибухових речовин є створення та прийняття окремого нормативно-правового акта, в якому варто охарактеризувати поняття «зброя», «обіг зброї» та інші терміни, визначити систему суб'єктів контролю та вказати основні напрями діяльності держави у цій сфері. Його ухвалення дасть змогу проводити злагоджену політику контролю за зброєю, що перебуває у законному обороті, та реалізувати запобіжні заходи у сфері її незаконного обігу [18, с. 312]. Без таких заходів інтенсивність і структура незаконних потоків зброї в Україні, як і раніше, важко піддаватиметься контролю, що сприятиме зростанню кількісно-якісних показників терористичних актів на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях.

Особливого значення набуває нейтралізація лідерів терористичних структур. Сучасні терористи доволі рідко діють наодинці. Так, майже за кожним терористом-одинаком та терористом-смертником стоять «керівники терористичної діяльності». Це пов'язано з тим, що терористичні організації багато у чому тримаються на їхніх лідерах, які є харизматичними та навченими особами. Зазначені особи є основною ланкою, яка об'єднує рядових терористів. Без лідерів терористи є простим скупченням вороже налаштованих особистостей, не здатних на організацію та вчинення великих терористичних актів, оскільки вчинення таких передбачає планування, ретельну підготовку та координування дій. Крім того, ліквідація керівників терористичних організацій знижує їхню ідеологічну привабливість, адже велика роль у таких організаціях відводиться пропаганді, яка головним чином походить від лідерів. Однак ліквідація лідерів терористичних організацій є найскладнішим способом протидії терористичним актам, оскільки ці суб'єкти ретельно переховуються.

Налагодження міжнародного співробітництва у сфері запобігання і протидії терористичним

актам в Україні та її містах сприятиме консолідації зусиль і спільному пошуку найбільш дієвих механізмів її вирішення. Міжнародна співпраця є необхідним елементом антитерористичної діяльності - і у сфері вироблення єдиної стратегії протидії терористичним актам та ліквідації факторів її продукування, і у сфері обміну розвідувальними даними та іншою спеціалізованою інформацією.

Для ефективного, своєчасного та адекватного запобігання терористичним актам на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях необхідно вдосконалити механізми співробітництва держав та взаємодію їх компетентних органів шляхом: розробки спільних програм і планів щодо конкретних напрямів узгодженої антитерористичної діяльності; вироблення угод про проведення спільних слідчих, оперативно-розшукових та оперативно-технічних дій та заходів; переслідування на території іноземних держав терористів, які втекли з місця злочину, а також вирішення питань щодо спрощеного порядку їх видачі; визначення порядку перетину кордону, ввезення, вивезення, носіння, зберігання та застосування вогнепальної зброї та спеціальних засобів працівниками уповноважених органів іноземної держави; створення міжнародних груп з координації зусиль у сфері боротьби з тероризмом та припинення його фінансування, центрів обміну інформацією між компетентними органами; підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації спеціалістів у сфері протидії терористичній злочинності; проведення спільних антитерористичних навчань та скоординованих заходів.

Особливе місце у процесі модернізації та інтеграції заходів запобігання терористичним актам у великих містах України посідає запозичення міжнародного досвіду запобіжної діяльності щодо такого злочину. Виокремлення актуальних тенденцій та підкреслення сучасних методик і заходів антитерористичної діяльності провідних держав світу сприятиме виробленню ефективного механізму запобігання терористичним актам в Україні та її великих містах.

Виняткового значення набуває розроблення та впровадження на державному, регіональному та місцевому рівнях системи професійної протидії спеціальній пропаганді Російської Федерації проти України. Нині РФ активно використовує медіапропаганду для радикалізації українського суспільства, сіяння хаосу й насильства в Україні. Їхні прийоми підривають довіру до українського уряду та стали підґрунтям для вторгнення російських військ на територію України. Російським

медіа навіть недостовірну новину вдається зробити популярною за допомогою армії так званих Інтернет-ботів, проплачених експертів та потужного фінансування. Українцям важко протидіяти добре фінансованій пропагандистській машині, оскільки на її утримання надходить нескінченний потік фінансів. Однак, незважаючи на це, українська держава співпрацює з іншими країнами у подоланні цієї проблеми. Тим часом на міжнародному рівні здійснюється ініціювання законопроекту, який передбачатиме протидію російській дезінформації та посилення діяльності міжнародних медіа у напрямі російської антипропаганди. Своєю чергою на загальнодержавному рівні має бути забезпечене безстрокове подовження блокування російських Інтернет-сервісів в Україні (зокрема, ВКонтакте, Однокласники), а також вжиття заходів щодо блокування державою телеканалів країни-агресора по супутниковому телебаченню.

Ще одним напрямом удосконалення антитерористичної діяльності в Україні в умовах євроінтеграції є розробка програм правового просвітництва та правового інформування для впливу на мислення і погляди населення задля відвернення їх від жорстокої терористичної ідеології. Окрема увага має відводитися на усунення поширення ідей тероризму серед молоді, позаяк саме молоде покоління через різноманітні фактори є найбільш вразливою демографічною групою. На наш погляд, доцільно проводити різноманітні заходи, спрямовані на: формування правової та політичної культури молоді; недопущення шкільного булінгу; збільшення кількості навчальних годин шкільної дисципліни «Правознавство», що впливатиме на розвиток високого рівня правосвідомості; виховання толерантного світогляду та антидискримінаційного відношення до людей.

У процесі антитерористичної діяльності держава та її компетентні органи мають спрямовувати значні сили та ресурси на організацію співробітництва вищих навчальних закладів відповідної спеціалізації з практичними працівниками правоохоронних органів щодо вдосконалення практики запобігання терористичним актам. Вищі навчальні заклади освіти мають стати майданчиком для обговорення актуальних питань протидії тероризму та міжвідомчої співпраці суб'єктів боротьби з цим явищем. Окремо рекомендуємо розширити взаємодію щодо реалізації спільних проєктів, науково-практичних заходів (конференцій, форумів, круглих столів, майстер-класів, дискусій), у тому числі обміну інформацією і досвідом у межах відповідних функцій і повноважень. Крім того, вва-

жаємо за доцільне розробку науково-педагогічним складом вищих навчальних закладів методичних рекомендацій та проведення наукових консультацій, які допоможуть практичним працівникам компетентних органів у належній організації антитерористичної діяльності.

Наступним кроком має стати вдосконалення форм і методів системи віктимологічного запобігання терористичним актам у великих містах України. Серед основних інструментів такого виду запобіжної діяльності варто виділити: обмеження висвітлення масштабів терористичних актів ЗМІ з метою недопущення загального залякування населення та створення суспільної паніки; регулярне інформування населення про правила поведінки у зонах та на об'єктах, де можлива терористична активність; виявлення віктимогенно вразливих представників населення (діти, люди похилого віку, особи з психічними розладами тощо) з метою вироблення стратегії віктимологічного запобігання; проведення бесід із цими категоріями громадян щодо небезпечних наслідків прояву терору; штучне створення ситуацій можливої терористичної діяльності з метою перевірки пильності населення та з'ясування причин недотримання правил поведінки у місцях, що викликають інтерес у терористів; постійний аналіз результатів профілактичних заходів, усунення можливих помилок, недоліків та упущень, що виявляються за їх практичної реалізації; аналіз міжнародного досвіду у сфері віктимологічного запобігання терористичним актам.

На індивідуальному рівні значущим заходом є формування спеціальної інформаційної бази про осіб, які схильні до скоєння певної категорії злочинів, у тому числі терористичних актів, що вміщуватиме інформацію про осіб, які перебувають у несприятливих умовах життя або середовища, що можуть вплинути на соціальну дезадаптацію з подальшою криміналізацією особи, зокрема, терористичної спрямованості; інформацію про осіб, які вже мають ознаки певної дезадаптації та визначили для себе наступну стратегію терористичного характеру; інформацію про осіб, які періодично вчиняють адміністративні правопорушення; інформацію про осіб, психологічно готових до участі у терористичній діяльності; інформацію про осіб, які робили замах на скоєння злочинів терористичного характеру; інформацію про осіб, які вчинили терористичний злочин та здатні допустити рецидив.

Висновки. Отже, протидія терористичним актам в Україні загалом та у її великих містах зокрема

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

є надзвичайно важливою та актуальною проблемою у процесі збереження і забезпечення громадської безпеки. Сучасна система заходів антитерористичної діяльності у зв'язку з обранням Україною курсу на євроінтеграцію має відповідати рівню наявної терористичної загрози всередині держави, що насамперед пов'язано з ескалацією збройного конфлікту з боку країни-агресора. На основі зазначеного протидія терористичним актам на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях вимагає затвердження комплексу модернізованих, результативних і своєчасних заходів, які виступатимуть перепорою на шляху поширення цього негативного суспільно небезпечного діяння. В основу вдосконалення антитерористичної системи України має покладатися достовірна інформація про специфіку, стан і тенденції злочину такого виду. Обґрунтовується необхідність вдосконалення антитерористичного законодавства, впровадження інноваційних та модернізація наявних засобів і технологій, підвищення антитерористичного захисту об'єктів критичної та міської інфраструктури, об'єктів стратегічного значення, нейтралізації каналів фінансування тероризму, налагодження міжнародного співробітництва, запозичення міжнародного передового антитерористичного досвіду та підготовки висококласних спеціалістів у сфері протидії терористичним актам, що у кінцевому рахунку приведе до зниження кількісно-якісних параметрів терористичних актів та унеможливить його поширення.

Література

1. Сучасний тероризм: світові, вітчизняні та регіональні тенденції : навчальний посібник / П.Д. Біленчук, В.В. Кравчук, О.В. Кравчук, В.М. Кулик. Хмельницький : ХмЦНТЕІ, 2008. 212 с.
2. Данильченко Ю.Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук (д-ра наук) : 12.00.08. МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 34 с.
3. Тероризм: кримінологічна детермінація і кримінально-правова протидія : монографія / В.В. Середа, І.Р. Серкевич; за заг. ред. В.С. Канціра. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 188 с.
4. Yonah Alexander. Terrorism and law. Brill Nijhoff. 2001. 184 p. URL: https://www-amazon-com.translate.google.com/translate?hl=ru&_x_tr_pto=nui,sc (дата звернення: 01.11.2022).
5. Шмід А. Статистика тероризму: задача визначення тенденцій у глобальному тероризмі. *Форум по проблемам злочинності й суспільства*. 2004. С. 51-71.
6. Буткевич С.А. Актуальні питання боротьби з тероризмом. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. Вип. 21. С. 51-60.

7. Верховна Рада України посилює боротьбу з тероризмом. URL: <https://finap.com.ua/uk/verhovna-rada-ukrayini-posilyuye-borotbu-z-terorizmom/> (дата звернення: 02.11.2022).

8. В Україні буде свій реєстр терористичних організацій: Рада посилює боротьбу з тероризмом. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1975618-v-ukrayini-bude-sviy-reyestr-teroristichnikh-organizatsiy-rada-posilyuye-borotbu-z-terorizmom> (дата звернення: 03.11.2022).

9. Конституція України від 1996 р. № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 05.11.2022).

10. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 07.11.2022).

11. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення: 08.11.2022).

12. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11.07.2002 р. № 93-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text> (дата звернення: 09.11.2022).

13. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навчальний посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

14. La prevention de la criminalite urbaine - Un guide pour les pouvoirs locaux. 92-471-4942-9. Conseil de l'Europe, 2002. URL: <https://book.coe.int/en/responses-to-violence-in-everyday-life-in-a-democratic-society-series/2505-la-prevention-de-la-criminalite-urbaine-un-guide-pour-les-pouvoirs-locaux.html> (дата звернення: 10.11.2022).

15. Порядок застосування інспекційно-доглядового комплексу. URL: <https://theroyalfamily.ru/uk/ventilation/poryadok-primeneniya-inspekcionno-dosmotrovogo-kompleksa/> (дата звернення: 10.11.2022).

16. Контроль обігу зброї: відбулась презентація Єдиного реєстру зброї ЄІС МВС. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/209535_kontrol-obgu-zbrovdbulas-prezentatsya-dinogo-restru-zbro-s-mvs (дата звернення: 11.11.2022).

17. Єдиний реєстр зброї. *Сайт МВС України*. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/projekti-mvs/informatizaciya-sistemi-mvs-ukrayini/jedinii-rejestr-zbroyi-ukrayini> (дата звернення: 12.11.2022).

18. Тесленко В.І. Детермінанти та запобігання незаконному обігу зброї в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. Випуск 6. 2018. С. 310-313.

*Стукаліна О. В.,
аспірантка кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЙНИМ ПРАКТИКАМ У ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОМУ КОНТЕКСТІ

Тимофєєва Л. Ю.

У науковій статті досліджено питання протидії корупційним практикам у євроінтеграційному контексті. 23 червня 2022 р. Європейська рада оголосила висновок щодо статусу кандидата для України. Реалізація Угоди про асоціацію та можливість збереження статусу кандидата ЄС вимагає змін в законодавстві України, в тому числі в кримінальному законодавстві. Можливість надання Україні статусу кандидата Європейського Союзу має низку вимог. Здебільшого ці вимоги пов'язані з рівнем цінностей, зокрема реальним забезпеченням принципу верховенства права, неприпустимості корупційних практик, відкритості та прозорості уряду.

У документі Європейської комісії від 23 червня 2022 р. окремо уточнюється перелік вимог до України. Серед яких – посилювати боротьбу з корупцією, зокрема на високому рівні, шляхом активних та ефективних розслідувань. Єврокомісія відстежуватиме прогрес України у виконанні цих кроків і звітуватиме про них разом із детальною оцінкою країни до кінця 2022 р.

Кримінальний кодекс України містить низку кримінально-правових норм, які спрямовані на протидію із корупційними практиками. Ці норми відрізняються особливою мінливістю, зокрема у зв'язку з гармонізацією їх змісту з відповідними міжнародними та європейськими нормами. Але незважаючи на постійне «удосконалення», вони не позбавлені недоліків. Багато положень суперечить загальновизнаним принципам права. Зокрема, в частині обмеження застосування звільнення від кримінальної відповідальності щодо осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення.

Успіх протидії з корупційними практиками, як видається, залежить від прозорості притягнення винуватих у такій сфері до кримінальної відповідальності, забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності та додержання принципів кримінального права. Протидія будь-якому кримінальному правопорушенню не зможе мати успіх, якщо задля такої протидії законодавець та/або правозастосувач буде постійно відступати від загальноприйнятих принципів права та кримінального права, зокрема законності, рівності всіх громадян перед законом та судом, особистої винуватої відповідальності, презумпції невинуватості, ставлячи доцільність на перше місце.

Ключові слова: протидія корупції, зловживання впливом, євроінтеграція, корупційні практики, принцип презумпції невинуватості, принцип визначеності.

Timofieieva L. Ju. Anti-corruption practices in the European integration context

The aim of this article is to present anti-corruption practices in the European integration context. On June 23, 2022, the European Council announced its opinion on the candidate status for Ukraine. The implementation of the Association Agreement and the possibility of maintaining the status of an EU candidate requires changes in Ukrainian legislation, including criminal legislation. The possibility of granting Ukraine EU candidate status (decision dated June 23, 2022) has a number of requirements. For the most part, these requirements are related to the level of values, in particular, the real provision of the principle of the rule of law, the inadmissibility of corrupt practices, the openness and transparency of the government.

It's extremely important that the document of the European Commission dated June 23, 2022 specifies separately the list of requirements for Ukraine. Among them, in particular, strengthen the fight against corruption, in particular at a high level, through active and effective investigations. The European Commission will monitor Ukraine's progress in implementing these steps and report on them together with a detailed country assessment by the end of 2022.

Moreover, the Criminal Code of Ukraine contains a number of criminal law norms aimed at countering corrupt practices. These norms are particularly variable, in particular in connection with the harmonization of their content with relevant international and European norms. But despite constant «improvement», they are not without flaws. In particular, many provisions contradict generally recognized principles of law. In particular, in terms of limiting the application of exemption from criminal liability for persons who have committed corruption criminal offenses.

Last but not the least, success of combating corrupting practices seems to depend on the transparency of bringing those guilty in this area to criminal responsibility, ensuring the inevitability of criminal responsibility and compliance with the principles of criminal law. Resistance to any crime

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

will not be successful if, for the sake of such resistance, the legislator and/or law enforcer will constantly deviate from generally accepted principles of law and criminal law, in particular legality, the presumption of innocence, putting expediency in the first place.

Key words: *anti-corruption, abuse of influence, European integration, corrupt practices, principle of presumption of innocence, principle of certainty.*

Постановка проблеми. 23 червня 2022 р. Європейська рада оголосила висновок щодо статусу кандидата для України. Реалізація Угоди про асоціацію та можливість збереження статусу кандидата ЄС вимагає змін в законодавстві України, в тому числі в кримінальному законодавстві. Можливість надання Україні статусу кандидата ЄС має низку вимог. Здебільшого ці вимоги пов'язані із рівнем цінностей, зокрема реального забезпечення принципу верховенства права, неприпустимості корупційних практик, відкритості та прозорості уряду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти, пов'язані з проблематикою європейської інтеграції, досліджували: Г.В. Єпур, О.О. Житний, В.В. Корнієнко, К.О. Трихліб, В.О. Туляков та ін. У роботах розглядаються різні проблеми євроінтеграційного курсу. Зокрема, в роботах О.О. Дудорова розкрито різні аспекти злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, проблеми кваліфікації зловживання впливом, незаконного збагачення та ін [1; 2]. В.М. Киричко розглянув питання суб'єкта зловживання впливом [3]. Р.Л. Максимович дослідив поняття службової особи у кримінальному праві України [4]. Д.Г. Михайленко у своїй докторській дисертації (2018 р.) розробив концепцію кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні [5]. І.І. Чугуніков розглянув сучасний стан проблеми злочинів у сфері службової діяльності [6]. Також достатньо багато робіт вітчизняних та зарубіжних науковців присвячено різним аспектам проблематики протидії корупції, зокрема роботи В.К. Грищука, О.М. Костенко, М.І. Хавронюка та ін. Разом із тим протидія корупційним практикам у євроінтеграційному контексті залишається актуально, особливо враховуючи вимоги, які висуваються до України як держави – кандидата ЄС.

Метою статті є удосконалення положень чинного кримінального законодавства в частині корупційних кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. У документі Єврокомісії від 23.06.2022 р. окремо уточнюється

перелік вимог до України. Серед яких – посилювати боротьбу з корупцією, зокрема на високому рівні, шляхом активних та ефективних розслідувань. Єврокомісія відстежуватиме прогрес України у виконанні цих кроків і звітуватиме про них разом із детальною оцінкою країни до кінця 2022 р.

Роль громадських організацій у протидії корупції. Багато державних органів та громадських організацій спрямовують свою діяльність на протидію корупції. Антикорупційна ініціатива ЄС (EUACI) – провідна антикорупційна програма в Україні, що фінансується ЄС, співфінансується і впроваджується Міністерством закордонних справ Данії. Програма була запущена у червні 2017 року [7]. EUACI відіграє ключову роль у забезпеченні сталого інституційного розвитку антикорупційних інституцій. Програма також надає допомогу організаціям громадянського суспільства та журналістам-розслідувачам, що посилює їхній потенціал і підвищує їх роль у протидії корупції. Контекст, у якому працює EUACI, радикально змінився з початку повномасштабної війни. Програма має 4 орієнтири у своїй діяльності: сприяти тому, щоб майбутня реконструкція (і поточна гуманітарна допомога) керувалася та використовувалася відповідно до принципів доброчесності, прозорості та підзвітності; підтримувати інтеграцію в ЄС у частині боротьби з корупцією, включно з відповідними реформами та законодавчими розробками, які наблизить Україну до ЄС; посилити роботу з відновлення та розшуку активів для підтримки політики санкцій проти росіян, які підтримують агресію проти України; сприяти стійкості антикорупційної інфраструктури та забезпечити, щоб партнери EUACI могли продовжувати працювати під час війни та після перемоги України.

Слід відзначити, що Україна має кращу антикорупційну інфраструктуру, ніж багато членів ЄС. Зокрема, у нашій державі створено низку антикорупційних органів, зокрема: Національне антикорупційне бюро України (НАБУ); Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП); Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК); Державне бюро розслідувань (ДБР); Вищий антикорупційний суд (ВАКС). Водночас періодично лунають нарікання щодо роботи вищезазначених антикорупційних відомств [8].

КК України містить низку кримінально-правових норм, які спрямовані на протидію із корупційними практиками. Ці норми відрізняються особливою мінливістю, зокрема у зв'язку з гармонізацією їх змісту з відповідними міжнародними та європейськими нормами. Але незважаючи на постійне

«удосконалення», вони не позбавлені недоліків.

Кримінальна відповідальність за декларування недостовірної інформації передбачена ст. 366-2 КК, а саме за умисне внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої ЗУ «Про запобігання корупції» [9], якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 500 до 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Кодекс доповнено статтею 366-2, так само як і ст. 366-3 згідно із Законом № 1074-IX від 04.12.2020 р. та внесено зміни згідно із Законом № 1576-IX від 29.06.2021 р.

Згідно з приміткою до цієї статті, суб'єктами декларування у ст. 366-2 та 366-3 КК є особи, які відповідно до ч. 1, 2 ст. ЗУ «Про запобігання корупції» зобов'язані подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Звідси і перша складність, яка виникає це бланкетність цієї норми та, відповідно, невизначеність та об'єктивне ставлення у вину.

Одною з вагомих проблем таких кримінальних правопорушень є складнощі, які виникають із визначенням суб'єкту, зокрема службових осіб як суб'єктів кримінальних правопорушень. Поняття службових осіб передбачено як в Загальній (зокрема ч. 3, 4 ст. 18 КК), так і Особливій частині КК (примітці до ст. 364 КК). На думку Д.Г. Михайленка, громіздкі визначення службових осіб, які містяться у КК, можна звести до дефініції, яка повною мірою враховує правові ознаки, які є необхідними та достатніми для застосування цих категорій. Так, службовою особою у КК є особа, яка на правовій підставі (у зв'язку з обійманням посади чи за спеціальним повноваженням) здійснює функції представника влади чи організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції [10, с. 378-400]. Відповідно до п. 1 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26.04.2002 р. організаційно-розпорядчі обов'язки – це обов'язки зі здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності.

На думку Р.Л. Максимовича, такі функції, окрім названого, можуть включати у себе формування кадрового складу, визначення трудових функцій, організацію праці чи служби підлеглих осіб, підтримання дисципліни, застосування заходів заохочення і дисциплінарних стягнень тощо.

Суть цих функцій полягає у керівництві діяльністю інших людей чи в організації їхньої роботи [4, с. 134].

Згідно з п.1 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26.04.2002 р. адміністративно-господарські обов'язки – це обов'язки щодо управління або розпорядження державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо).

Проблемні аспекти щодо службових кримінальних правопорушень пов'язані також із відповідальністю викладачів, лікарів за одержання неправомірної вигоди, зокрема за одержання оцінки на іспиті або у випадку лікарів довідки. Згідно з п. 1 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26.04.2002 р. працівники підприємств, установ, організацій, які виконують професійні (адвокат, лікар, вчитель тощо), виробничі (наприклад, водій) або технічні (друкарка, охоронник, тощо) функції, можуть визнаватися службовими особами лише за умови, що поряд із цими функціями вони виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов'язки.

Також згідно з постановою ВСУ від 08.10.2015 р. по справі № 5-109кс15, у разі якщо особа, займаючи посаду в органі державної влади, була уповноважена готувати та видавати офіційні документи, проте реалізація таких повноважень не передбачала вирішення питання по суті, а лише фіксацію інформації, то під час здійснення цих повноважень вона не може бути визнана службовою особою [11].

Разом із тим згідно з постановою ВСУ від 19.05.2016 р. по справі № 5- 72кс15(16), якщо особа змістовно вирішує питання про можливість реалізації службових функцій іншою особою, при цьому оцінює по суті та за формою надані матеріали й приймає щодо них рішення у формі внесення такої службовій особі пропозиції про те, яке рішення має бути прийнято від імені органу, то таку особу слід визнавати службовою, незважаючи на те, що вона приймає остаточне рішення не уповноважена [12].

Статтею 366-3 КК передбачена кримінальна відповідальність за умисне неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої ЗУ «Про запобігання корупції». Зокрема, виникає питання, хто саме може, а хто зобов'язаний подавати таку інфор-

мацію. ЗУ «Про запобігання корупції» достатньо об'ємний та також достатньо часто піддається змінам. Один з основоположних принципів кримінально-правової кваліфікації є принцип стабільності, який не реалізується за таких умов.

Це питання також розглядалось у рішенні КСУ у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень ЗУ «Про запобігання корупції», КК України від 27 жовтня 2020 р. № 13-р/2020. Справа № 1-24/2020(393/20) [13]. Дослідивши склад злочину, передбаченого статтею 366-1 КК України, КСУ дійшов висновку, що використання юридичних конструкцій, у яких відсутній чіткий перелік законів, унеможлиблює однозначне визначення кола суб'єктів злочину, а відсилочні норми унеможлиблюють встановлення кола їх адресатів. Як наслідок, до відповідальності за умисне неподання декларації може бути притягнуто осіб, які не можуть бути учасниками правовідносин з декларування, а тому свідомо не виконали такого обов'язку. Зазначене не узгоджується з поняттям правової держави та принципом верховенства права, закріпленим у ч. 1 ст. 8 Конституції України, зокрема такими його елементами, як юридична визначеність та передбачуваність закону. На думку КСУ, встановлення кримінальної відповідальності за декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації, а також умисне неподання суб'єктом декларування декларації є надмірним покаранням за вчинення цих правопорушень. Негативні наслідки, яких зазнає особа, притягнута до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, передбачених ст. 366-1 КК України, непропорційні шкоді, яка настала або могла настати у разі вчинення відповідних діянь.

Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення передбачена ст. 368-5 КК. Нова редакція цієї статті криміналізована згідно із Законом № 263-IX від 31.10.2019 р. В ній передбачена відповідальність за набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на 6500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи. У примітці до цієї статті міститься відсилання до ЗУ «Про запобігання корупції», де передбачено, хто розуміється під особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також у самій примітці детально розписано, що розуміється під набуттям активів, що є активами та законними доходами.

У попередній редакції статті ст. 368-2 КК щодо незаконного збагачення, яка була криміналізована згідно із ЗУ № 3207-VI від 07.04.2011 р.¹ Відповідальність наставляла за «Набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а так само передача нею таких активів будь-якій іншій особі». Тобто розмір таких доходів мав оціночний, а не фіксований характер. Але одна з основних проблем полягала в тому, що тягар доказування лежав на підозрюваному, обвинуваченому, що неприпустимо. Наразі формулювання статті не позбавлено проблем, але принаймні не порушує принцип презумпції невинуватості та виписано більш визначено.

Згідно з Рішенням Конституційного Суду № 1-р/2019 від 26.02.2019 р. [14] ст. 368-2 визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною) на підставі не відповідності принципам презумпції невинуватості та юридичної визначеності.

Відповідно до п. 3 вищезазначеного Рішення КСУ дотримання вимоги ясності і недвозначності норм, які встановлюють кримінальну відповідальність, є особливо важливим з огляду на специфіку кримінального закону та наслідки притягнення до кримінальної відповідальності, адже притягнення до такого виду юридичної відповідальності пов'язане з можливими істотними обмеженнями прав і свобод людини. Так, ст. 368-2 КК передбачає, зокрема, застосування такого виду покарання, як позбавлення волі на певний строк. Крім того, до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочину, передбаченого названою статтею КК, можуть бути застосовані, зокрема, такі запобіжні заходи, як домашній арешт та тримання під вартою, що пов'язані з обмеженням волі.

На думку М.І. Хавронюка, «кількість і зміст наведених конституційних подань (щодо неконституційності норм закону, спрямованих на протидію корупції – Л.Т.) свідчать про використання права звернення до Конституційного суду України не з метою захисту Конституції, а задля захисту напрацьованих старих корупційних схем і надбаного внаслідок їх використання майна, а головне, можливості й надалі безпечно існувати у цьому корисливо-злочинному просторі. На підході й інші подібні подання. Писати їх майже під

¹ До цієї статті також вносились зміни згідно із Законами № 221-VII від 18.04.2013, № 222-VII від 18.04.2013; № 1698-VII від 14.10.2014, № 198-VIII від 12.02.2015; № 770-VIII від 10.11.2015 р.

копірку нескладно, бо боротьба з корупцією, як і з тероризмом чи іншими небезпечними злочинами, іноді дійсно формально передбачає заборонене Конституцією звуження змісту тих чи інших прав і свобод» [15]. Безперечно, це має сенс та розв'язує руки тим, кому ці норми не вигідні. Разом із тим видається необхідним шукати балансування у таких обмеженнях та забезпеченнях конституційних принципів та прав людини. Зокрема, у численних рішеннях ЄСПЛ розглядаються питання пропорційності відповідних заходів в контексті протидії тероризму та порушення відповідних принципів з позицій суспільної необхідності. Але закон в цілому не можна підмінити доцільністю.

Важливою гарантією захисту прав і законних інтересів особи у кримінальному процесі є припис ч. 1 ст. 63 Конституції України щодо неприпустимості притягнення особи до відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що означає право особи не давати таких показань або пояснень.

9 березня 2016 р. була прийнята Директива ЄС 2016/343 про посилення окремих аспектів презумпції невинуватості. Відповідно до п. 22 преамбули даної Директиви презумпція невинуватості може бути обмежена в розумних межах з урахуванням того, що знаходиться під загрозою, і дотриманням прав захисту, а заходи, що використовуються, повинні бути розумно пропорційні легітимній меті, яка переслідується. Згідно з позицією ЄСПЛ, викладеною в рішенні у справі «Яллог проти Німеччини» від 11 липня 2006 р., суспільні інтереси не можуть виправдати заходи, що знищують саму суть права на захист, включаючи право не свідчити проти себе (привілей проти самообвинувачення) (п. 97).

ЄСПЛ наголошував, що право зберігати мовчання та право не здійснювати самозвинувачення є загально визнаними міжнародними стандартами, покладеними в основу поняття справедливого судового процесу за ст. 6 Конвенції 1950 року; вони існують для захисту обвинуваченого від неналежного примусу з боку органів влади; право не здійснювати самозвинувачення, зокрема, передбачає, що сторона обвинувачення прагне довести обвинувачення не на основі доказів, які отримані під примусом або під тиском, нехтуючи волею підсудного (п. 68 рішення у справі «Сандерс проти Сполученого Королівства» від 17 грудня 1996 р.).

Принцип презумпції невинуватості також пов'язаний з іншими принципами, зокрема принципом

юридичної визначеності (який є елементом верховенства права, закріпленого в ст. 8 Конституції). Відповідно до рішення ЄСПЛ «S.W. проти Сполученого Королівства» від 22 листопада 1995 р. принцип правової визначеності в контексті кримінального права означає, що особа має знати, за які дії або бездіяльність її може бути притягнуто до кримінальної відповідальності з формулювання відповідного припису закону, а за потреби – за допомогою його тлумачення судом (п. 35).

Стаття 369-2 КК, якою передбачено кримінальну відповідальність за зловживання впливом, є результатом імплементації ст. 12 Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією і ст. 18 Конвенції ООН проти корупції. У ст. 18 Конвенції ООН проти корупції вказується на можливість вжиття кожною Державою-учасницею законодавчих та інших заходів, необхідних для визнання злочинами низки дій, якщо вони вчинені умисно. Це: а) обіцянка, пропозиція або надання державній посадовій особі чи будь-якій іншій особі, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги, щоб ця посадова особа чи така інша особа зловживала своїм справжнім або удаваним впливом з метою одержання від адміністрації чи державного органу Держави-учасниці будь-якої неправомірної переваги для ініціатора таких дій чи будь-якої іншої особи; б) вимагання або прийняття державною посадовою особою чи будь-якою іншою особою, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої себе чи для іншої особи, щоб ця особа чи така інша особа зловживала своїм справжнім або удаваним впливом з метою одержання від адміністрації або державного органу Держави-учасниці будь-якої неправомірної переваги.

Згідно з висновком ВС (справа № 554/5090/16-к, провадження № 51-1878кмо20) суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 369-2 КК України, є будь-яка фізична осудна особа, що досягла віку кримінальної відповідальності на момент його вчинення, яка, за усвідомленням того, хто пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду, здатна здійснити реальний вплив на особу, уповноважену на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування.

У диспозиції ч. 2 ст. 369-2 КК України не конкретизовано характер впливу на особу, уповноважену на виконання функцій держави. Отже, ВС виходив з того, що поняттям впливу охоплюється, в тому числі, використання дружніх, родинних, особистих стосунків з особою, уповноваженою на виконання функцій держави тощо.

На думку М.І. Хавронюка, до складу рецептури протидії корупції входять: запобігання корупційним проявам ще на рубежах врегулювання конфлікту інтересів і забезпечення доброчесності; розкриття (декларування) інформації про активи і матеріальні інтереси публічних службовців; прозорість руху фінансів і матеріальних цінностей держави та громад; побудова справедливого суду і незалежної прокуратури; професійність спеціалізованих органів по боротьбі з корупцією, насамперед високого рівня; стримуючі санкції; наявність системи, що унеможливує приховування і використання викраденого; забезпечення доброякості бізнесу; нетолерантність до корупції в суспільстві. Однак усе це неможливо здійснити без проведення твердої та послідовної антикорупційної політики, на основі науково обґрунтованої Антикорупційної стратегії [15; 16].

На думку Едварда Лукаса, лише нова трансформована організація може переломити потоки брудних грошей, які пливають через нашу економіку. Для прикладу він пропонує уявити неправомірну вигоду у вигляді банківського переказу між двома анонімними підставними компаніями, одна зареєстрована на Британських Віргінських островах, а інша на Кіпрі. Гроші в кінцевому рахунку надходять від китайського будівельного підрядника і призначені чиновнику в Боснії, який підписав хитромудру інфраструктурну угоду. Виплата здійснюється за посередництва адвоката з Відня, і в кінцевому підсумку вона призведе до оплати особняка в Сурреї. Виникає питання, хто повинен бути притягнутий до відповідальності, за якими законами і ким. Національні юрисдикції стикаються з такими справами, але міжнародний антикорупційний суд може мати достатній вплив, щоб їх розглянути. Кампанію зі створення такого органу, розпочату американським суддею у відставці Марком Вулфом у червні 2021 року, тепер підтримують Канада, Колумбія та Нідерланди, а також безліч (переважно колишніх) політиків. Кампанія зі створення суду вже свідчить про нездатність належним чином боротися з корупцією на високому рівні. Війна Росії в Україні справді ненадовго зосередила політичну увагу на безпеці брудних грошей, але імпульс слабшає. Західні країни також можуть застосувати до корупції той арсенал, який вони вже застосовують до загрози тероризму. Зловживання політичною владою заради приватної вигоди губить життя, душить демократію та руйнує планету. Він обманює бідні країни на 1 трильйон фунтів стерлінгів на рік, що майже в десять разів пере-

вищує загальну світову зовнішню допомогу. Ніхто не заважає нам боротися з цією загрозою» [17]. Із чим цілком можна погодитися, але додержуючись при цьому балансу у реалізації загальноновизначених принципів права [18].

Висновки. Успіх протидії з корупційними практиками, як видається, залежить від прозорості притягнення винуватих у такій сфері до кримінальної відповідальності, забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності та додержання принципів кримінального права. Протидія будь-якому злочину не зможе мати успіх, якщо задля такої протидії законодавець та/або правозастосувача буде постійно відступати від загальноприйнятих принципів права та кримінального права, зокрема законності, презумпції невинуватості, ставлячи доцільність на перше місце.

Література

1. Дудоров О.О. Проблеми кваліфікації зловживання впливом у судовій практиці. *Часопис українського судочинства*. 2019. № 2. С. 13-35.
2. Дудоров О.О. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ : Ваіте, 2022. 632 с.
3. Киричко В.М. Висновки Верховного Суду щодо суб'єкта зловживання впливом (ч. 2 ст. 369-2 КК): критичний теоретичний аналіз. *Вісник асоціації кримінального права України*. Том 1 № 15(2021). С. 162-190.
4. Максимович Р.Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 304 с.
5. Михайленко Д.Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08. Одеса : НУ ОЮА, 2018. 505 с.
6. Чугуніков І.І. Поняття злочинів у сфері службової діяльності: історія питання та сучасний стан проблеми. *Актуальні проблеми політики*. 2008. Вип. 33. С. 76-83.
7. Сайт EUACI. Боротьба з корупцією в Україні – основна мета EUACI. URL: <https://euaci.eu/ua/who-we-are/about-programme>.
8. Кахнова М. На шляху до ЄС: як Україні боротися з корупцією та олігархами. Що потрібно зробити, аби Україна стала членом ЄС. 27.06.2022, URL: <https://mind.ua/openmind/20243472-na-shlyahu-does-yak-ukrayini-borotisyaz-korupcieyu-ta-oligarhami>.
9. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
10. Михайленко Д.Г. Загальні властивості злочинів у сфері службової діяльності та професій-

---

ної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Сучасне кримінальне право України: наукові нариси : монографія. Одеса : Юридична література, 2017. С. 378-400.

11. Вигоди без влади не буває. *Закон і бізнес*. Постанова Верховного Суду України від 08.10.2015 р. по справі № 5-109кк15. URL: <https://zib.com.ua/ua/120866.html>.

12. Постанова ВСУ від 19.05.2016 р. по справі № 5-72кк15(16). URL: <https://sudpraktika.wordpress.com>.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень ЗУ «Про запобігання корупції», КК України від 27 жовтня 2020 р. № 13-р/2020. Справа № 1-24/2020(393/20). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>.

14. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 КК України № 1-р/2019 від 26.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text>.

15. Хавронюк М.І. В очікуванні «неконституційності» всього... *Дзеркало тижня*. 09 вересня, 2020. URL: <https://zn.ua/ukr/LAW/v-ochikuvanni-nekonstitutsijnist-vsoho.html>.

16. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / За ред. М.І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.

17. EDWARD LUCAS. We need an international corruption court. *The Times*. 21.11.2022. URL: https://www.thetimes.co.uk/article/8bb4a5d6-6909-11ed-85fc-6c020d5ba0b7?share_token=317a003a4aed8a857111aec26c21a896&fbclid=IwAR0r_51hobbVDt9bOWXеруSklowl5Xq6E8f9W3N5MEXAs9LvuBhsBuKacw.

18. Тимофєєва Л.Ю. Гуманістична парадигма: досвід, виклики та перспективи кримінального права України. Харків : Право, 2020. 280 с.

Тимофєєва Л. Ю.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-6968-6587

ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ОБМЕЖЕНО ОСУДНИМ ОСОБАМ

Шинкар'юв Ю. В.

У статті наголошується на тому, що встановлені правила призначення покарання особам, визнаним обмежено осудними у сучасній кримінально-правовій доктрині, теоретично належать до спеціальних засад призначення покарання. Це пов'язується із тим, що факт визнання особи обмежено осудною впливає на обрання судом виду та міри кримінального покарання. Встановлено, що, незважаючи на визнання в теорії порядку призначення покарання обмежено осудній особі спеціальною засадою призначення покарання, національне законодавство не містить якогось чітко визначеного додаткового механізму призначення покарання таким особам. Про це свідчить той факт, що у законі міститься лише вказівка на те, що суд «враховує» стан обмеженої осудності особи у разі призначення покарання. Як вважається, така правова невизначеність не може вплинути позитивно як на стан правового регулювання порядку призначення покарання обмежено осудним особам, так і на правозастосування. У представленій статті пропонується дослідження правового досвіду окремих країн Європи щодо правового регулювання призначення покарання обмежено осудним особам. Аналізується законодавство про кримінальну відповідальність країн, в яких виділяється на правовому рівні стан обмеженої осудності. Встановлено, що в усіх країнах, де особа може визнаватися обмежено осудною, є окрема вказівка на те, як це впливає на призначення покарання, а саме на обрання його виду та міри. З огляду на це, умовно такі країни можна поділити на дві групи: 1) країни, в яких, як і в Україні, вказується лише на те, що обмежена осудність буде врахована у разі призначення покарання; 2) країни, де чітко встановлені конкретизовані правила зменшення покарання обмежено осудним особам. У цьому плані найбільш вдалим вважається досвід Німеччини, врахування якого могло би бути позитивним у подальшому вдосконаленні чинного законодавства України. У разі внесення відповідних змін до законодавства про кримінальну відповідальність України із встановленням чітких правил зменшення покарання обмежено осудним особам можна буде впевнено гово-

рити про визнання вказаних правил спеціальною засадою призначення покарання.

Ключові слова: призначення покарання, спеціальні засади призначення покарання, обмежена осудність, компаративний аналіз, зарубіжний досвід.

Shinkarov Yu. V. Regarding the implementation of the European experience of legal regulation, punishment is limited to culpable persons

The article emphasizes that the established rules for imposing punishment on persons recognized as limitedly reprehensible in the modern criminal legal doctrine theoretically refer to the special principles of imposing punishment. This is due to the fact that a person is recognized as having limited criminal liability affects the court's choice of the type and degree of criminal punishment. It has been established that despite the recognition in theory of the procedure for imposing punishment limited to a convicted person by a special basis for imposing punishment, the national legislation does not contain any clearly defined additional mechanism for imposing punishment on such persons. This is evidenced by the fact that the law contains only an indication that the court "takes into account" the state of limited sanity of a person when imposing a punishment. It is believed that such legal uncertainty cannot have a positive effect on both the state of legal regulation of the procedure for assigning punishment to convicted persons and on law enforcement. The presented article offers a study of the legal experience of individual European countries regarding the legal regulation of punishment limited to culpable persons. The legislation on criminal liability of countries in which the state of limited sanity is distinguished at the legal level is analyzed. It has been established that in all countries where a person can be recognized as having limited criminal liability, there is a separate indication of how this affects the imposition of punishment, namely the choice of its type and measure. Given this, such countries can be conditionally divided into two groups: 1) countries in which, as in Ukraine, it is indicated only that limited sanity will be taken into account when sentencing; 2) countries where there are clearly established concrete rules for the reduction of punishment limited to criminal persons. In this regard, the experience of Germany is considered the most successful, which could be taken

into account in the further improvement of the current legislation of Ukraine. When appropriate changes are made to the legislation on criminal liability of Ukraine with the establishment of clear rules for the reduction of punishment limited to convicted persons, it will be possible to speak with confidence about the recognition of the specified rules as a special basis for the imposition of punishment.

Key words: *sentencing, special rules for sentencing, limited sanity, comparative analysis, foreign experience.*

Постановка проблеми. У сучасному кримінальному праві з метою забезпечення максимальної диференціації та індивідуалізації кримінального покарання виділяється субінститут спеціальних засад призначення покарання. Вказаний субінститут передбачає встановлення спеціальних, окремих правил призначення покарання за наявності певних обставин, які зумовлюють їх застосування до певного, як правило, звуженого кола осіб. Вказані засади конкретизують загальні засади призначення покарання, одночасно уточнюючи їх. Наявність спеціальних засад призначення покарання є важелем у складному механізмі диференціації та індивідуалізації кримінального покарання, про що неодноразово наголошувалося у літературі [1, с. 322-324; 2, с. 333-3336]. На жаль, далеко не всі елементи системи спеціальних засад призначення покарання є глибоко дослідженими саме у розрізі правового розуміння цього субінституту. Одним із проблемних елементів системи спеціальних засад призначення покарання є засада його призначення обмежено осудним особам. Ч. 2 ст. 20 чинного Кримінального кодексу України наголошує, що визнання особи обмежено осудною враховується судом у разі призначення покарання, причому абсолютно не вказується, яким чином. Саме це, як вважається, закладає певну проблематику у практичному застосуванні вказаної норми. Тому вказане положення про «врахування» факту визнання особи обмежено осудною повинне найти власний розвиток та конкретизацію, що дозволить, своєю чергою, безпелляційно вважати вказану засаду спеціальною. Оскільки сучасне українське законодавство про кримінальну відповідальність перебуває на етапі реформування, гармонізації із законодавством європейським, безумовно, актуальним і корисним буде врахування європейського досвіду у цьому напрямі, що і стало предметом розгляду представленої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом на науковому просторі України

робіт, у яких би визнавалося існування та аналізувалися спеціальні засади призначення покарання, стає все більше. Дослідженню окремих їх видів присвячуються дисертаційні дослідження тощо. Так, можна виділити роботи В.С. Ворони «Спеціальні засади призначення покарання окремим категоріям осіб» [3], Д.С. Попія «Призначення покарання за незакінчений злочин у кримінальному праві України» [4]. Окрім того, є певна кількість авторів, які присвячують аналізу спеціальних засад призначення покарання наукові статті, а саме: О.О. Дудоров [5], В.В. Полтавець [6]. Але, незважаючи на певний науковий інтерес до спеціальних засад призначення покарання, далеко не всі питання, пов'язані із цим субінститутом, знайшли своє однозначне вирішення. Це стосується насамперед і призначення покарання особам, які визнані обмежено осудними. Не є дослідженою і проблематика призначення покарання обмежено засудженим особам у країнах Європи у ракурсі спеціальних засад призначення покарання.

Метою наукової статті є дослідження особливостей правового регулювання порядку призначення покарання у законодавстві окремих країн Європи для подальшого запозичення їх прогресивного досвіду під час реформування законодавства про кримінальну відповідальність України і гармонізації його із законодавством країн Європи.

Виклад основного матеріалу. На поточний момент у теорії кримінального права вченими впевнено виділяється субінститут спеціальних засад призначення покарання. Зважаючи на його визначення та функціонал, теоретично виділяється певна група правил призначення покарання, які у своїй сукупності і становлять систему спеціальних засад призначення покарання. До таких засад, на думку О.О. Дудорова, можна віднести такі правила:

- 1) призначення покарання особі, визнаній обмежено осудною (ч. 2 ст. 20 КК України);
- 2) призначення покарання особі, яка вчинила кримінальне правопорушення під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК України);
- 3) призначення покарання особі, яка вчинила незакінчене кримінальне правопорушення або кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті (ст. 68 КК України);
- 4) призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України);
- 5) призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69-1

України);

6) призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень і сукупністю вироків (ст.ст. 70, 71 КК України);

7) призначення покарання неповнолітньому (ст. 103 КК України) [5, с. 122].

В.В. Полтавець до переліку елементів спеціальних засад призначення покарання відносить:

1) правила призначення покарання особі, яку визнано судом обмежено осудною (ч. 2 ст. 20 КК України);

2) правила призначення покарання особі, яка вчинила кримінальне правопорушення під час виконання спеціального завдання з попередження або розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК України);

3) правила призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення і кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті (ст. 68 КК України);

4) правила призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 70 КК України) і сукупністю вироків (ст. 71 КК України);

5) правила призначення покарання неповнолітнім (ст. 103 КК України) [6, с. 244].

Як ми бачимо, порядок призначення покарання обмежено осудним особам знаходиться у вказаному переліку, що зумовлено низкою ознак, які визначають, на думку окремих учених, віднесення його до спеціальних засад призначення покарання.

Так, В.С. Ворона у дисертаційному дослідженні виділяє низку ознак, яким повинні відповідати засади для віднесення їх до категорії спеціальних. Так, вказані засади: 1) є правилами; 2) регулюють призначення покарання; 3) є обов'язковими для суду; 4) нормативно визначені; 5) стосуються лише окремих кримінально-правових субінститутів; 6) застосовуються тільки у визначених законом про кримінальну відповідальність випадках або щодо окремих категорій осіб; 7) доповнюють, розвивають, конкретизують загальні засади призначення покарання; 8) є відносно самостійними [7, с. 14]. Вказаний перелік ознак спеціальних засад здебільшого підтримується і іншими вченими. Але, на нашу думку, як елементи системи спеціальних засад призначення покарання необхідно розуміти тільки ті обставини, які реально встановлюють додаткові імперативно конкретизовані правила або зменшення, або збільшення міри покарання, що може бути призначене за вчинення кримінального правопорушення. Саме такі аргументи, як вважається, впливають на форму-

вання окремими вченими більш звуженого переліку елементів системи спеціальних засад призначення покарання. Так, спеціальними засадами призначення покарання у більш звуженій системі вважаються:

1) правила призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення (частини 2, 3 ст. 68 КК України);

2) правила призначення покарання за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті (ч. 4 ст. 68 КК);

3) правила призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК);

4) правила призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69¹) [8, с. 208-227].

Але все ж таки вказана система спеціальних засад призначення покарання видається досить звуженою, такою, що не містить інших спеціальних засад.

На поточний момент більш доцільно до елементів системи спеціальних засад призначення покарання відносити:

1) спеціальні засади призначення покарання особі, яка вчинила кримінальне правопорушення під час здійснення спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК України);

2) спеціальні засади призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення (ч. 2, 3, 4 ст. 68 КК України);

3) спеціальні засади призначення покарання за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті (ч. 5 ст. 68 КК України);

4) спеціальні засади призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України);

5) спеціальні засади призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69-1 КК України);

6) спеціальні засади призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 70 КК України);

7) спеціальні засади призначення покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК України) [9, с. 67-68].

Щодо призначення покарання особам, яких визнано обмежено осудними, то аналіз диспозиції статті, яка регулює зазначене питання, засвідчує, що фактично жодних «особливих» правил призначення покарання щодо таких осіб не встановлено. Закон визначає, що факт визнання особи обмежено осудною лише враховується судом у разі

призначення покарання. Але, як вважається, встановлення спеціальних правил призначення покарання таким особам видається досить зумовленим. Саме для цього до сучасного українського законодавства повинні бути внесені певні зміни, які б чітко визначили, як саме факт визнання особи обмежено осудною вплине на призначення покарання, а саме на встановлення його додаткових граничних обмежень тощо. Для цього було б доцільним дослідити досвід інших країн з цього питання. Тим паче з огляду на необхідність гармонізації українського та європейського законодавства про кримінальну відповідальність.

Проаналізувавши законодавство окремих європейських країн, вдалося дійти висновку про неоднозначність і відсутність єдиного підходу до правового регулювання порядку призначення покарання особам, визнаним обмежено осудними у європейських країнах.

Про неоднозначний підхід до правового регулювання порядку призначення покарання обмежено осудним особам зазначалося і раніше. В літературі щодо цього говорилося, що «кримінально-правовими наслідками її застосування (обмеженої осудності - *авт.*) є звільнення особи від покарання або пом'якшення покарання в обов'язковому чи факультативному порядку. У деяких країнах законом передбачена можливість застосування до таких злочинців заходів безпеки за ознакою кримінальної небезпеки» [10, с. 10].

Загалом, можна виділити два основні підходи до регулювання призначення покарання обмежено осудним особам у країнах Європи.

1. Такий порядок є максимально невизначеним (як і в Україні), зазначається лише, що факт визнання особи обмежено осудною буде враховано у разі призначення покарання. До країн, до законодавства яких було запроваджено такий підхід, можна віднести, наприклад, Францію, Швейцарію та Латвію.

Так, у Кримінальному кодексі Франції визначається, що особа, яка перебувала у момент вчинення діяння у стані психічного або нервово-психічного розладу, що погіршив її здатність усвідомлювати або контролювати свої дії, підлягає кримінальній відповідальності, але суд враховує цю обставину під час визначення міри покарання та порядку його виконання [11].

Так само і у статті 11 Кримінального кодексу Швейцарії вказується, що, якщо під час вчинення злочинного діяння особа внаслідок розладу душевної діяльності або розладу свідомості, або внаслідок недостатнього психічного розвитку мала

знижену здатність усвідомлювати протиправність свого злочинного діяння або діяти з усвідомленням цієї протиправності, суддя може на свій угляд пом'якшити покарання. Як ми бачимо, законодавство Швейцарії також не конкретизує порядок призначення покарання обмежено осудним особам, але при цьому вказує на факультативність застосування спеціальних правил і вказує на те, що покарання змінюється в бік його зменшення.

У Кримінальному кодексі Латвії зазначається, що якщо особа перебувала у стані обмеженої осудності, то залежно від конкретних обставин діяння суд може пом'якшити покарання, що призначається, або звільнити цю особу від покарання [12]. Кримінальний кодекс Латвії вчинення правопорушення у стані обмеженої осудності звідси також вважає пом'якшуючою обставиною [13].

Як ми бачимо, проаналізоване законодавство про кримінальну відповідальність указаних вище країн щодо призначення покарання обмежено осудним особам якісно нічим не відрізняється від законодавства України, а отже, таким чином, не має ресурсу, який може бути використано для вдосконалення національного законодавства про кримінальну відповідальність.

2. Другий підхід характеризується абсолютною визначеністю і встановленням конкретних механізмів, які забезпечують індивідуалізацію покарання для осіб, які вчинили правопорушення у стані обмеженої осудності. Серед країн цієї групи можна виділити Німеччину, Сан-Марино, Польщу.

У Кримінальному Уложенні Німеччини у параграфі 21 зазначається: якщо здатність виконавця усвідомлювати неправомірність діяння або діяти у відповідності до усвідомлення неправомірності під час вчинення діяння значно знижена через одну з підстав, указаних у Параграфі 20 (що визначає критерії неосудності), то покарання може бути знижено у відповідності до параграфа 49. Цей параграф визначає, що якщо пом'якшення покарання передбачене або допущене, то для його пом'якшення діють такі правила: 1) довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі на строк не менше трьох років; 2) у разі позбавлення волі на певний строк дозволяється призначення цього покарання на строк, верхня межа якого становить максимально три чверті законодавчо закріпленої верхньої межі. Такий саме принцип діє у разі грошового штрафу для визначення максимальної кількості денних ставок. Підвищений мінімальний строк позбавлення волі знижується: у разі мінімального строку в три чи два роки - на шість міся-

ців, у разі мінімального строку в один рік - на три місяці, а в інших випадках - на встановлений законом мінімальний строк. Якщо суду у відповідності до закону, що відсилає до положень параграфу 49, дозволено пом'якшувати покарання за своїм углядом, то він може зменшити його до мінімального розміру, законодавчо передбаченого для вказаного виду покарання або замінити позбавлення волі грошовим штрафом [14].

Як ми бачимо, порядок призначення покарання у разі визнання особи обмежено осудною в Німеччині значно відрізняється від установленого в Україні: по-перше, в Уложенні ФРН вказується, що покарання *може бути знижене* у разі виявлення зменшеної (обмеженої) осудності. В Україні, нагадаємо, вказується, що суд лише враховує такий факт у разі призначення покарання. По-друге, зменшення покарання в такому випадку є факультативним, а не обов'язковим. По-третє, в кримінальному законі ФРН визначено, в яких саме обсягах покарання може бути зменшене.

У Кримінальному кодексі Польщі у параграфі 2 ст. 31 зазначається, що якщо в момент вчинення правопорушення здатність особи розуміти значення діяння або керувати поведінкою була значною мірою обмежена, то суд може застосувати надзвичайне зменшення покарання.

Надзвичайне зменшення покарання полягає у призначенні його нижче нижчої межі, встановленої у санкції, або у призначенні покарання, більш м'якого за своїм характером, виходячи із таких правил: 1) якщо вчинене є тяжким злочином суд призначає покарання позбавленням волі не нижче однієї третини нижньої межі покарання, встановленого у санкції; 2) якщо вчинене є менш тяжким злочином, причому нижчою межею, встановленою у санкції, є покарання не менше 1 року, суд призначає штраф, покарання обмеженням волі або позбавлення волі; 3) якщо вчинене є менш тяжким злочином, причому нижньою межею, вказаною у санкції, є покарання позбавленням волі на строк менше одного року, суд призначає штраф або обмеження волі [15].

Як ми бачимо, і Кримінальний кодекс Польщі передбачає чітко вибудовану систему пом'якшення покарання для осіб, які вчинили протиправне діяння у стані обмеженої осудності.

Такий саме підхід наявний і у Кримінальному кодексі Сан-Марино. Згідно зі ст. 9 Кримінального кодексу Сан-Марино: «Якщо здатність усвідомлення значення діяння та волевиявлення була значно зменшена, то покарання зменшується від одного до двох ступенів». Далі у відповідних статтях кодексу наводиться певна «драбина» пока-

рань із відповідними сходінками, які забезпечують перехід до менш суворого строку покарання в межах одного його виду.

Висновки. Аналіз законів про кримінальну відповідальність окремих європейських країн, що був зроблений у представленій статті, показав різноманітність правового підходу до регулювання призначення покарання за правопорушення, вчинене у стані обмеженої осудності. Причому така різноманітність спостерігається тільки в правовій системі тих країн, де стан обмеженої осудності виділяється взагалі, оскільки наявні країни, де він не знайшов свого відображення у законах про кримінальну відповідальність.

Сама ж різноманітність проявляється у тому, що в окремих країнах спеціальні правила призначення покарання особам, визнаним обмежено осудними, не передбачені взагалі - їм покарання призначається в межах загальних засад призначення покарання, без будь-якого спеціально побудованого механізму. В інших країнах указані правила побудовані таким чином, що можуть впевнено сприйматися як спеціальні засади призначення покарання, оскільки передбачають чітко вибудовані механізми зменшення покарання у разі його призначення. Оскільки це абсолютно вписується в запропоновану українськими вченими систему спеціальних засад призначення покарання, то виникає пропозиція щодо запозичення такого підходу і для українського законодавства. У такому випадку повинне бути проведено ґрунтовне кримінологічне дослідження, у якому було б можливо визначити ступінь пом'якшення кримінального покарання залежно від ступеня зменшення осудності для конкретної особи. Видається, що воно повинно бути якомога більше пропорційним. Чим менш особа через наявний у неї психічний розлад була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними, тим меншим повинне бути покарання. Причому це повинно бути у чітких пропорціях (наприклад, 1/3, 1/2 максимального строку покарання) для максимального забезпечення дотримання принципу диференціації та індивідуалізації покарання.

Література

1. Шинкарьов Ю.В. Спеціальні засади призначення покарання як його диференціал. *Актуальні проблеми приватного та публічного права* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 93-річчю з дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, заслуженого діяча науки України, доктора юри-

дичних наук, професора О.І. Процевського (21 травня 2022 року). Харків, 2022. С. 322-324.

2. Шинкарьов Ю.В. Місце спеціальних засад призначення покарання у механізмі його диференціації. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17-19 жовт. 2019 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), А.П. Гетьман, Ю.В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. С. 333-336.

3. Ворона В.С. Спеціальні засади призначення покарання окремим категоріям осіб : дис. ... канд. юрид. наук (д-ра філософії). МОН України, Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 229 с.

4. Попій Д.С. Призначення покарання за незакінчений злочин у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 211 с.

5. Дудоров О. Спеціальні засади призначення покарання. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 121-135.

6. Полтавець В.В. До питання про поняття та види спеціальних засад призначення покарання. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 7-8 квітня 2006 р.). Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2006. Ч. 1. С. 243-245.

7. Ворона В.С. Спеціальні засади призначення покарання окремим категоріям осіб : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук (д-ра філософії) : 12.00.08. Харків, 2018. 20 с., с. 14.

8. Туляков В.О., Макаренко А.С. Призначення покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 208-227.

9. Шинкарьов Ю.В. Щодо методики визначення елементів системи спеціальних засад призначення покарання. *Зб. наук. праць Харківськ. нац. пед. ун-ту імені Г.С. Сковороди. Серія «Право»*. Харків : Наук. видання. Вип. 35. 2022. С. 62-68.

10. Зайцев О.В. Обмежена осудність у кримінальному праві України : автореф. канд. юр. наук : 12.00.08. Нац. юрид. академія імені Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 20 с..

11. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/krash_hrest/17.php.

12. URL: <http://www.alex-lawyer.lv/ugolovnijzakonlatviirus.pdf>.

13. URL: <https://lawyer-khroulev.com/wp-content/uploads/2019/09/ugolovnij-zakon-latvii.pdf>.

14. Кримінальне Уложення Німеччини. URL: https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/ls-hellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-%C3%9Cbersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf.

15. Станіч В.С. Кримінальний кодекс Республіки Польща. Київ : ОВК, 2016. 138 с.

Шинкарьов Ю. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри цивільно-правових
дисциплін, трудового та аграрного права
Державного біотехнологічного університету

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Яцковина В. В.

Важливим складником державного механізму будь-якої держави є органи державної влади, що реалізують державну політику у правоохоронній сфері. У цій статті досліджено досвід поліції зарубіжних країн та визначено можливості його використання в Україні. Наголошено на потребі дослідження успішного зарубіжного досвіду в діяльності поліції з метою визначення можливості його використання в країні та вироблення шляхів якісного вдосконалення поліції в Україні. Зазначається, що на тепер основними цілями програм, за якими українські правоохоронні органи співпрацюють з європейськими структурами, є посилення спроможності України забезпечувати імплементацію європейських міжнародних договорів у галузі запобігання злочинності та міжнародної безпеки. Відповідно, правоохоронні органи уповноважені державою на виконання основних завдань, серед яких: охорона та захист конституційного ладу, забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян, протидія правопорушенням, а також забезпечення законності та правопорядку. Від ефективної реалізації окреслених вище завдань залежать рівень безпеки суспільства та показник дотримання таких основоположних принципів, як: верховенство права та дотримання прав і свобод громадян. Забезпечення реалізації останніх є одним із чинників формування України як демократичної, правової та соціальної держави, а також ефективного функціонування інституцій громадянського суспільства. Встановлено, що нині в демократичних державах поліція констатується як одна з ланок виконавчої влади, яка покликана забезпечити реалізацію законів, що належать до сфери її діяльності, і рішення завдань правосуддя. Що стосується іноземного досвіду організації, управління і функціонування підрозділів кримінальної поліції, то необхідно підкреслити: цей досвід має для нас велике значення, бо аналіз його дозволяє побічно підтвердити (або спростувати) правильність вибраних нами форм і методів організації і управління діяльністю оперативних апаратів правоохоронних органів, їх стратегії і тактики у реалізації завдань із забезпечення правопорядку. Не можна разом з тим забувати: на тепер є істотною відмінністю в матеріально-технічному забезпеченні поліції України і зарубіжних поліцій.

Ключові слова: поліція, кримінальна поліція, закон, держава, влада, законодавство.

Yatskovina V. V. Basic principles of activity criminal police in Ukraine: foreign experience

An important component of the state mechanism of any state are state authorities that implement state policy in the law enforcement sphere. This article examines the experience of the police of foreign countries and determines the possibilities of its use in Ukraine. Emphasis is placed on the need to study successful foreign experience in police activities in order to determine the possibility of its use in Ukraine and to develop ways to improve the quality of the police in Ukraine. It is noted that currently the main goals of the programs under which Ukrainian law enforcement agencies cooperate with European structures are to strengthen Ukraine's ability to ensure the implementation of European international treaties in the field of crime prevention and international security. Accordingly, law enforcement agencies are authorized by the state to perform the main tasks, including: safeguarding and protecting the constitutional system, ensuring the realization of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens, combating crimes, as well as ensuring legality and law and order. The level of society's security and the indicator of compliance with such fundamental principles as: the rule of law and the observance of the rights and freedoms of citizens depend on the effective implementation of the tasks outlined above. Ensuring the implementation of the latter is one of the factors in the formation of Ukraine as a democratic, legal and social state, as well as the effective functioning of civil society institutions. It has been established that today in democratic states, the police is recognized as one of the branches of the executive power, which is called to ensure the implementation of laws related to the sphere of its activity, and the solution of the problems of justice. With regard to foreign experience in the organization, management and functioning of criminal police units, it is necessary to emphasize that this experience is important for us, because its analysis allows us to indirectly confirm (or refute) the correctness of the forms and methods of organization and management of the operational apparatuses of law enforcement agencies chosen by us, their strategies and tactics in the implementation

---

---

of law enforcement tasks. At the same time, we must not forget: currently there are significant differences in the material and technical support of the police of Ukraine and foreign police.

Key words: *police, criminal police, law, state, power, legislation.*

Ґрунтовні та невідворотні демократичні перетворення, що відбуваються в Україні, визначають курс нашої держави на євроінтеграцію і вимагають перебудови і значного підвищення на цій основі рівня ефективності та якості діяльності правоохоронних органів, зокрема органів поліції. Чинна Конституція України визначає Українську державу як соціальну та правову. Отже, держава, з одного боку, покликана здійснювати активну соціальну роль, позитивно впливаючи на ті соціальні процеси, що відбуваються у суспільстві, та використовувати для цього відповідні методи впливу на нього; а з іншого – держава повинна здійснювати свою діяльність у межах, що унеможливають зловживання з боку органів держави як стосовно окремої вільної у своїй поведінці й автономно діючої особистості, так і громадянського суспільства загалом [1, с. 220].

Загальновідомо, що одним з основоположних завдань держави та легітимною підставою монополії державної влади є встановлення охоронюваного права та стабільного порядку. Загроза безпеці нормального суспільного співіснування виникає тоді, коли окремі громадяни ставляться з неповагою до загального правопорядку або окремих прав інших членів суспільства, діють (поводяться) у супереччя принципам громадського співіснування або завдають шкоди нормальному функціонуванню державних органів. Відвернення цих загроз безпеці суспільства та запобігання порушенням правопорядку якраз і є завданням поліції [2, с. 9].

В умовах сучасного розвитку України як незалежної держави виникає дуже багато актуальних проблем. Однією з них є забезпечення інтеграції до Європейського Союзу. І в цьому аспекті є деякі розбіжності у функціонуванні багатьох державних органів, неабияке місце серед яких належить правоохоронним органам. Великого значення набуває врегулювання співпраці поліцейських підрозділів, зокрема кримінальної поліції в боротьбі зі злочинністю. А отже, доцільно розглянути механізм функціонування кримінальної поліції України порівняно з відповідними підрозділами країн Європи.

Кримінальна поліція є одним зі складників у системі із великою кількістю різноманітних служб, департаментів, управлінь, центрів тощо

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

Національної поліції. Правовою основою її функціонування є Конституція України, закони України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», а також кримінальне й кримінально-процесуальне законодавство, постанови Верховної Ради України, укази й розпорядження Президента України та постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України. На виконання зазначених нормативно-правових актів МВС видає накази, інструкції, положення, настанови, в яких конкретизовано й актуалізовано питання діяльності кримінальної поліції. З питань, віднесених до їхньої компетенції, відповідні рішення приймають місцеві органи державної виконавчої влади, представницькі органи місцевого самоврядування. Правовий статус, завдання, функції та структуру кримінальної поліції безпосередньо визначено Законом України «Про Національну поліцію» та іншими законами України, Дисциплінарним статутом Національної поліції України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, наказами МВС та іншими нормативно-правовими актами, а також шляхом нормативного регулювання функціонування окремих служб, які згідно з чинним законодавством входять до її складу. Таку вертикальну наповненість кримінальної поліції пояснюють тим, що до її складу входять оперативно-розшукові, оперативно-технічні та інші підрозділи, діяльність яких спрямована на розслідування кримінальних правопорушень, злочинів, затримання небезпечних злочинців тощо.

Основне завдання кримінальної поліції – боротьба зі злочинністю. Заходи, яких вживають при цьому в державі, умовно можна поділити на організаційно-оперативні, аналітичні та запобіжні. Так, підрозділи кримінальної поліції вносять пропозиції до державної програми боротьби зі злочинністю, аналізують і прогнозують криміногенну ситуацію (аналітичні заходи); встановлюють і викривають осіб, які готують або вчинили тяжкі злочини, а також злочини, не віднесені законодавством до цієї категорії, але вчинені кваліфікованим способом із застосуванням вогнепальної чи холодної зброї або групою осіб, розшукують злочинців і осіб, які пропали безвісти тощо (організаційно-оперативні заходи); запобігають правопорушенням. Діяльність кримінальної поліції будують за принципом спеціалізації відповідно до особливостей кримінальних проявів у кожній окремій сфері або специфіки суспільних відносин.

Правоохоронна діяльність кримінальної поліції має конфіденційний характер. Певні відомості щодо цієї діяльності віднесено до державної або

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

службової таємниці. Такими, наприклад, є інформаційні системи, використання яких характеризується високим ступенем захисту. Це інформація про нерозкриті злочини, викрадені та вилучені речі, зброю, автотранспорт, спеціальні агентські повідомлення та ін. відомості, що сприяють запобіганню злочинам та їх розкриттю. Підрозділи кримінальної поліції обмінюються офіційною та конфіденційною (оперативно-розшуковою) інформацією з іншими підрозділами, підрозділами досудового розслідування (слідство, дізнання), іншими службами і правоохоронними структурами України. Вони сприяють представникам відповідних органів зарубіжних держав, які прибули в Україну для здійснення оперативно-розшукових та ін. заходів боротьби зі злочинністю; виконують також завдання оперативних служб, які не входять до складу кримінальної поліції тощо.

Підрозділи, що використовують автоматизовані інформаційні системи в оперативно-розшуковій діяльності, мають забезпечити можливість видавати дані про особу на запит органів розслідування, прокуратури, суду. В місцях зберігання інформації має бути гарантовано її достовірність і надійність охорони. Одержані під час оперативно-розшукової діяльності відомості щодо особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій, зберіганню не підлягають і мають бути знищені. Не підлягають передачі та розголошенню результати оперативно-розшукової діяльності, які відповідно до законодавства України становлять державну таємницю, а також відомості стосовно особистого життя, честі, гідності людини. За передачу й розголошення цих відомостей працівники оперативних підрозділів, а також особи, яким ці відомості було довірено під час здійснення оперативно-розшукової діяльності чи стали відомі по службі або роботі, підлягають відповідальності згідно з чинним законодавством, крім випадків розголошення інформації про незаконні дії, що порушують права людини. Оперативно-розшукові заходи, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав людини, здійснюються з метою запобігання тяжким злочинам, їх припинення та розкриття, розшуку осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання або безвісти зникли, захисту життя, здоров'я, житла й майна осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, припинення розвідувально-підривної діяльності проти України. Для одержання інформації заборонено застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та ін. речовини, які пригні-

чують волю або завдають шкоди здоров'ю людей і навколишньому середовищу.

Кримінальна поліція повинна відповідати всім сучасним вимогам боротьби зі злочинністю. Вона має бути єдиним мобільним правоохоронним органом, структурні підрозділи якого, взаємодіючи між собою, зможуть ефективно боротися з найнебезпечнішими злочинами.

Тим самим відповідні підрозділи зарубіжних поліцій виступають переважно в ролі розвідувально-інформаційних, оперативно-аналітичних і координаційних центрів боротьби з організованою злочинністю, тоді як головним завданням інших апаратів поліції є розкриття і розслідування конкретних фактів злочинних проявів.

Подібне розмежування компетенції зумовлене певними об'єктивними причинами, характерними і для України. Перш за все це неможливість правовим шляхом і «традиційними поліцейськими методами» знизити активність організованих злочинних груп і нездатність у деяких випадках працівників звичайної кримінальної поліції, що не володіють необхідними знаннями організованого злочинного середовища і навичками збору відомостей про нього, виробити заходи (особливо перспективні) щодо ефективної протидії акціям злочинності. Характерним для спеціалізованих підрозділів є використання методів роботи «під прикриттям». Співробітники поліції проникають у злочинне середовище під виглядом комерсантів, кур'єрів, наркоманів тощо. Вважається можливою в цілях конспірації скупка ними викрадених товарів, зброї, наркотиків тощо. Під час проведення операцій по боротьбі з певними формами економічної злочинності вдаються до утворення фіктивних фірм з їх подальшою реєстрацією. Нерідко таким чином вдається заслужити довіру, що полегшує збір відомостей про її членів, плани, «технології» здійснення злочинів, способи легалізації злочинних прибутків, збут викраденого та ін.

Характеризуючи методику роботи поліції в злочинному середовищі Німеччини, відзначається, що саме «розслідування, орієнтоване на особу, означає стеження, роботу з особами, що є об'єктами нагляду, де б вони не перебували. Більше того, йдеться не тільки про підозрюваних, їхні зв'язки один з одним, розподіл їхніх функцій, поведінку і звички, але також і про «просвічування» всього їхнього оточення, можливо, ще ні в чому не підозрюваного, і взагалі осіб, що мають до них будь-яке відношення» [5].

Велика увага в організації роботи названих спеціалізованих підрозділів спрямована на пра-

вильний відбір і забезпечення високого професіоналізму співробітників. На думку зарубіжних дослідників, повинні бути властиві такі якості, як відданість справі, неабиякі акторські здібності, вміння пристосовуватися до різних умов і відчувати себе природно в будь-якій ситуації, холоднокровність і швидкість реакції, добра пам'ять, винахідливість, комунікабельність, здатність швидко приймати рішення. Крім того, вони повинні володіти достатнім досвідом у сфері слідчої діяльності, а також мати певні навички та відповідний фізичний стан, необхідні для виконання отриманого завдання. Перевірка придатності поліцейського до участі у відповідних операціях здійснюється вельми серйозно. Витримує її, як правило, лише один з п'яти кандидатів.

Програми підготовки поліцейських, що проникають у злочинне середовище, багатоаспектні. Так, наприклад, якщо співробітник стикатиметься з особами, що займаються наркобізнесом, програма включає такі питання, як: ідентифікація наркотиків; способи їх вживання; способи таємного зберігання; законодавчі норми у відповідній галузі; використання інформаторів; прийоми прихованого нагляду; судова процедура і поведінка у суді.

Велике значення надається конспірації дій цієї категорії осіб. У Німеччині, наприклад, особливо підкреслюється, що «...повинно строго виконуватися зобов'язання ... забезпечувати анонімність інформаторів. Здебільшого це необхідно вже для того, щоб зберегти інформатора від можливих актів помсти. Крім того, порушення зобов'язання берегти такі відомості в таємниці серйозно підірвало би готовність громадян повідомляти поліції конфіденційні відомості або таємно співпрацювати з нею. Відповідно до положень службового права для дотримання цього зобов'язання необхідно і правомірно, не називаючи інформаторів, обмежуватися свідченнями їх керівників урядовців як «свідків зі слів» [6, с. 110-112].

Наприклад, у цьому напрямі Центральне управління кримінальної поліції Грузії в рамках своєї компетенції уповноважене на виконання таких завдань, як: 1) боротьба зі злочинністю; 2) затримання осіб, забезпечення безпеки затриманих і засуджених, а також виявлення невідомих тіл; 3) боротьба з нелегальною міграцією, запобігання, попередження та усунення фактів незаконної міграції, затримання іноземців, що перебувають без законних на те підстав у Грузії, та забезпечення їх доставки до місць їх призначення (центр тимчасового розміщення/ізолятор тимчасового утримання); 4) забезпечення виконання вимог кримі-

нального законодавства; 5) боротьба з незаконним обігом наркотичних засобів як на національному, так і на міжнародному рівні, а також боротьба із незаконним обігом зброї, включаючи зброю масового знищення та її складові компоненти; 6) організація профілактичних заходів щодо попередження вчинення злочинів неповнолітніми; 7) розслідування кіберзлочинності та захист безпеки учасників кримінального процесу шляхом реалізації конкретних заходів захисту; 8) здійснення оперативно-розшукової діяльності відповідно до чинного законодавства; 9) застосування кримінально-процесуальних правоохоронних заходів щодо ефективного розслідування кримінальних справ за правилами і положеннями, встановленими Кримінально-процесуальним кодексом Грузії, у справах, віднесених до його компетенції; 10) здійснення превентивних заходів щодо попередження та запобігання злочинності й іншим правопорушенням, а також інших завдань, передбачених чинним законодавством Грузії [3].

Отже, нині в демократичних державах поліція констатується як одна з ланок виконавчої влади, яка покликана забезпечити реалізацію законів, що належать до сфери її діяльності, і рішення завдань правосуддя. Що стосується іноземного досвіду організації, управління і функціонування підрозділів кримінальної поліції, то необхідно підкреслити, що цей досвід має для нас велике значення, бо аналіз його дозволяє побічно підтвердити (або спростувати) правильність вибраних нами форм і методів організації і управління діяльністю оперативних апаратів правоохоронних органів, їх стратегії і тактики у разі реалізації завдань із забезпечення правопорядку. Не можна разом з тим забувати: натепер є істотною відмінністю в матеріально-технічному забезпеченні поліції України і зарубіжних поліцій.

Нині очевидно, що наявний державний механізм не може ефективно виконувати зазначені завдання. Виникає проблема вдосконалення адекватного вказаним новим завданням діяльності поліції. Реалізація поліцейської діяльності відповідно до вказаних правових засад її функціонування сприятиме ефективному здійсненню правоохоронної діяльності, забезпеченню режиму законності та правопорядку, економічної стабільності та громадського спокою. Таким чином, правові засади діяльності та функціонування кримінальної поліції уособлюють собою вихідні, керівні, базові концепції та положення, що встановлюють порядок, межі та спосіб діяльності та функціонування поліції як цілісного суб'єкта реалізації поліцейської діяльності.

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

У підсумку, як слушно вказує В.В. Мозоль, вивчення досвіду розвитку поліцейських систем країн Європи може бути корисним для України як держави, яка прагне мати поліцію європейського зразка, але не слід забувати, що кожна з поліцейських систем має свою індивідуальну історію розвитку та свою специфіку. Тому одне з основних завдань, яке слід поставити перед Міністерством внутрішніх справ України, – це вдосконалення органів Національної поліції України з урахуванням позитивного досвіду поліцейської діяльності провідних країн Європи [4].

Література

1. Чумак В.В. Завдання поліції в поліцейському праві сучасних держав. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 220-221.
2. Лошицький М.В. Теоретико-правові засади адміністративно-поліцейської діяльності держави : монографія. Київ : МП «Леся», 2014. С. 6.
3. Центральное управление уголовной полиции. Министерство внутренних дел Грузии. URL:

<https://police.ge/ge/ministry/structure-andoffices/tsentraluri-kriminaluri-politsiis-departamenti>.

4. Мозоль В.В. Європейський досвід державного управління органами поліції. С. 59. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/.../1/ЄВРОПЕЙСЬКА%20ІНТЕГРАЦІЯ_p077-080.pdf.

5. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690(1979) «Про Декларацію про поліцію». Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. редакцією О.А. Банчука. Київ : Москаленко О.М., 2013. С. 16-18.

6. Адміністративна діяльність органів поліції України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В.В. Сокурєнка, О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, В.А. Троян та ін. ; передм. В.В. Сокурєнка. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2017. 432 с.

*Яцковина В. В.,
кандидат юридичних наук,
декан факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В КОНТЕКСТІ НАБУТТЯ УКРАЇНОЮ СТАТУСУ КАНДИДАТА В ЧЛЕНИ ЄС: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Тимощук О. Г.

Протягом багатьох років ЄС продовжував політику розширення, яка представляє стратегічні інвестиції в мир, стабільність та економічне зростання на всьому європейському континенті. Тим не менш вона не змогла виконати свої обіцянки щодо європейського регіону через низку блокувань і затримок, багато з яких мають більше спільного з внутрішніми планами окремих держав-членів, ніж з об'єктивними критеріями, встановленими для вступу до ЄС. Тепер, коли розгортається війна в Україні, світ змінився, і міжнародний порядок, який десятиліттями стримував війну на європейському континенті, поставлений під сумнів. 24 лютого 2022 року Росія загострила свій конфлікт з Україною, напавши на Україну на кількох фронтах, що стало найбільшим військовим нападом на суверенну державу в Європі з часів Другої світової війни. Вторгнення отримало загальне міжнародне засудження, і багато країн запровадили санкції проти Росії, а також постачали Україні гуманітарну та військову допомогу. Неспровокована та невиправдана військова агресія Росії проти України грубо порушує міжнародне право та принципи Статуту ООН і підриває європейську та глобальну безпеку та стабільність. Заявка України на вступ до ЄС привернула увагу до політики розширення ЄС тоді, коли російські бомби падали на територію суверенної України. Коли ЄС надав статус кандидата Україні, залишається питання: як поточна криза вплине на програму розширення ЄС найближчим часом?

Політичний і стратегічний підхід, який мав би лежати в основі політики ЄС щодо потенційних країн-членів ЄС із самого початку, протягом багатьох років був відсторонений на користь надмірно бюрократичного та технічного процесу, який віддає перевагу формі над змістом. Навіть звіти, які Європейська комісія публікує щороку, в яких описується поточний стан і прогрес, досягнутий кожною з країн, які мають намір стати членами ЄС, піддавалися критиці за те, що часом вони применшували продовження відступу в правлінні закону і свободи ЗМІ. Їм просто не вдається зберегти рівень об'єктивності, який був характерною рисою підходу Європейської комісії в попередні десятиліття.

Ключові слова: війна в Україні, інтеграція України в ЄС, критерії членства до ЄС, територіальна цілісність України.

Tymoshchuk O. G. The impact of the Russian-Ukrainian war on European integration processes in the context of Ukraine is going the way to become EU member: international and legal aspects

Over the years, the EU has pursued its enlargement policy, which represents a strategic investment in peace, stability and economic growth across the European continent. However, it has failed to deliver on its promises to the European region, due to a series of blockages and delays, many of which have more to do with the internal agendas of individual member states than with the objective criteria set for EU accession. Now that the war in Ukraine is unfolding, the world has changed, and the international order that has kept war on the European continent in check for decades is being called into question. On February 24, 2022, Russia escalated its conflict with Ukraine by attacking Ukraine on several fronts, the largest military attack on a sovereign state in Europe since World War II. The invasion was widely condemned internationally, and many countries imposed sanctions against Russia, as well as providing humanitarian and military aid to Ukraine. Russia's unprovoked and unjustified military aggression against Ukraine grossly violates international law and the principles of the UN Charter and undermines European and global security and stability. Ukraine's bid to join the EU drew attention to the EU's enlargement policy at a time when Russian bombs were falling on the territory of sovereign Ukraine. When the EU granted candidate status to Ukraine, the question remains: how will the current crisis affect the EU enlargement program in the near future?

The political and strategic approach that should have underpinned EU policy towards potential EU member states from the outset has been sidelined over the years in favor of an overly bureaucratic and technical process that favors form over substance. Even the reports that the European Commission publishes every year, which describe the current state and progress made by each of the countries intending to become members of the EU, have been criticized for sometimes downplaying the continued retreat in the rule of law and media freedom. They simply fail to maintain the level of objectivity that

has characterized the European Commission's approach in previous decades.

Key words: *war in Ukraine, integration of Ukraine into the EU, criteria for EU membership, territorial integrity of Ukraine.*

28 лютого 2022 року уряд охопленої війною України підписав заявку на членство в Європейському Союзі з проханням про негайне приєднання. Через три дні аналогічні заявки подали Грузія та Молдова. Менш ніж через чотири місяці на червневій Європейській раді лідери ЄС вирішили надати Україні та Молдові статус країни-кандидата, а також визнали «європейську перспективу» Грузії, що є кроком до офіційної кандидатури. Ніколи раніше країни ЄС не реагували так ствердно швидко до заявки на членство в ЄС. Війна в Україні також впливає на дебати щодо майбутнього Європи, зокрема щодо її розширення та політики сусідства.

Після того як Україна, Грузія та Молдова подали заявку на членство в ЄС у березні 2022 року, раніше очевидні розбіжності між західнобалканськими претендентами з чіткою європейською перспективою та східними сусідами без такої обіцянки якимось чином зникають. Тепер виникає питання: чи планує ЄС розширити свої можливості поглинання для розширення до східних сусідів чи, навпаки, відкласти їх шляхом диференційованого або поетапного вступу на невизначений період? Україна, Грузія та Молдова є трьома з шести країн ініціативи ЄС «Східне партнерство». Протягом багатьох років ЄС зосереджувався на тому, щоб спонукати ці країни до поступового впровадження демократичних і правових реформ, які наблизили б їх до Союзу. Війна в Україні та безпековий ландшафт, що швидко змінюється, змусили ЄС символічно «відчинити двері» та швидко розглянути трійку заявок на членство. Комісія формально розглядала заявки України, Грузії та Молдови на приєднання до Союзу. За одну ніч ЄС мав змінити політику сусідства, зосереджену на поступових реформах, на політику, спрямовану на виживання цих країн як держав. Хоча цей перехід від рішення Ради до Комісії як нове завдання є лише технічним кроком, він усе ще має значну символічну цінність. ЄС демонструє знак солідарності та підтримки народу України.

Війна завдає невимовних страждань українському населенню. У Версальській декларації [1], яка була прийнята 11 березня 2022 року, європейські лідери звинуватили Росію та її спільника Білорусію в повній відповідальності за цю загарб-

ницьку війну проти незалежної європейської держави, а винні відповідатимуть за свої злочини, включаючи невибіркове націлювання на цивільних осіб і цивільні об'єкти. Вторгнення також спричинило найбільшу в Європі кризу біженців з часів Другої світової війни [2, с. 401].

З боку ЄС надання європейської перспективи чи навіть статусу кандидата забезпечить Україні надзвичайно швидкий старт. З боку ЄС основним правилом конференцій щодо приєднання від початку до кінця є одностайність. У всьому процесі є багато індивідуальних вето та можливостей втручання з боку держав-членів. З боку заявника також надзвичайно важливою буде ситуація в післявоєнній Україні. Однак, якщо результат війни буде не повною перемогою України, перспектива членства в ЄС буде менш сприятливою. Деякі з країн ЄС будуть вагатися, чи приймати країну, територія якої залишається частково окупованою Росією, особливо якщо безперервний конфлікт з Росією завадить країні повністю реконструюватися та рішуче покращити якість свого управління. У цьому випадку Україна може бути змушена довго чекати, перш ніж приєднатися до ЄС, і такі механізми, як Європейське політичне співтовариство чи Континентальне партнерство, можуть бути дуже корисними мостами до майбутнього членства в ЄС. Зі свого боку Європейському Союзу було б добре підготуватися до нового розширення, яке може призвести до того, що не лише Україна, а й Молдова, Грузія та країни Західних Балкан стануть членами ЄС у наступні 10-20 років. Це вимагатиме, як і під час минулих розширень, щоб розширення ЄС супроводжувалося його поглибленням.

Іноземні спеціалісти стверджують, що дисбаланс між сильним регуляторним органом ЄС і слабкою спроможністю основних державних повноважень відображає його мирне походження: ЄС не має сили примусу, фіскальної автономії та адміністративної влади, оскільки йому ніколи не доводилося протистояти серйозній військовій загрозі. Чи вистачить появи такої загрози для виправлення дисбалансу? Як я стверджую теоретично, військові загрози мають неоднозначний вплив на інтеграцію. Вони можуть стимулювати формування центрів і розбудову потенціалу, як пропонують іноземні дослідники, але також блокують це [3, с. 15]. Як я показую емпіричним шляхом, військова загроза, яку являє напад Росії на Україну в лютому 2022 року, нині спричинила дуже мало розбудови потенціалу ЄС. Я майже не спостерігаю централізації основних державних повноважень,

а скоріше, посилення національних повноважень за підтримки інституцій ЄС: «войовнича інтеграція», а не «войовниче державотворення».

Відповідь Європейського Союзу на пандемію COVID-19 виявила зміни та спадкоємність у структурі та функціонуванні європейського проєкту. Такий досвід нагадує нам про те, як Європа реагує на наступну кризу. Погоджуємось з іноземними науковцями, які порівнюють реакцію Європи на пандемію з тією, що відбулася після російського вторгнення в Україну. Ми спостерігаємо більше відмінностей, ніж подібностей. Одні й ті самі учасники не завжди відіграють центральну роль, солідарність між європейцями інколи складніше розробити, а вимоги зробити загальний проєкт більш стійким можуть вказувати на рух у різних напрямках. Такі висновки показують, що будь-який аргумент, що Європа викувалася через кризу, навряд чи скаже нам багато про те, що таке Європа або куди вона може рухатися [4, с. 20].

Зіткнувшись із погіршенням політичного клімату в регіоні та зростаючим розчаруванням у зв'язку з нехтуванням державами-членами ЄС своїх зобов'язань, Європейська комісія опублікувала свій Стратегічний документ 2018 року, в якому недвозначно та різко викладено все, що було неправильно в цьому процесі. Він закликав до термінових дій як з боку країн Західних Балкан, так і з боку держав-членів, нагадуючи їм, що «перспектива членства в ЄС для Західних Балкан, заснована на заслугах, відповідає інтересам політичної безпеки та економічних інтересів Союзу».

Канцлер Німеччини Олаф Шульц назвав російське вторгнення в Україну «*zeitenwende*» («переломним моментом»), моментом в історії, який фундаментально змінює встановлений порядок. ЄС впорався з викликом і продемонстрував єдність цілей, якої не бачив багато років. На Європейській раді у Версалі, що відбулася 10 березня, Єврокомісію попросили підготувати офіційний висновок щодо офіційних заявок України, Молдови та Грузії на членство в ЄС. Якщо ЄС хоче досягти своїх амбіцій як щодо цих країн, так і щодо країн Західних Балкан, йому знадобиться цей переломний момент у своїй політиці розширення. Їй доведеться продемонструвати таку ж єдність мети, спочатку виконавши свої давні зобов'язання перед країнами Західних Балкан. Це означає якісну зміну підходу ЄС і припинення права вето окремих держав-членів, які використовують його протягом усього процесу вступу з причин, які не мають нічого спільного з критеріями вступу. Це також означатиме впровадження інноваційних

заходів для підвищення ефективності програми реформ. Це включало б більш жорсткі механізми моніторингу, як запропоновано у Стратегічному документі 2018 року [5], і більш систематичне залучення організацій громадянського суспільства, таким чином гарантуючи, що процес вступу стане більш глибоким закріпленням на кожному рівні суспільства. Запровадження «поетапного приєднання», яке передбачає часткове та поступове членство, означатиме, що переваги процесу приєднання відчують громадяни в усьому, а не лише в кінцевій точці приєднання. Така ж логіка також буде застосована до доступу до структурних та інвестиційних фондів ЄС та інших інструментів ЄС [6, с. 11].

Україна прискореними темпами рухається до об'єднання з ЄС. Критерії прийнятності, встановлені договорами ЄС, досить прості, згідно зі статтею 49 Договору про Європейський Союз [7], «будь-яка європейська держава, яка поважає цінності, зазначені у статті 2, і зобов'язується їх пропагувати, може подати заявку на вступ до Союзу». Ці цінності включають свободу, демократію та верховенство права. Але Україні не потрібно починати все з нуля - у 2014 році Європейський Союз та Україна підписали угоду про асоціацію, яка сприяла початку активного процесу узгодження Україною законодавства в різних сферах - від вільної торгівлі до верховенства права і захисту прав споживачів. Але разом із тим Україні ще варто зробити велику роботу до повного виконання умов Європейського Союзу.

Інтеграція України у ЄС має низку позитивних переваг, які пов'язані зі створенням надійних механізмів розбудови демократичних інституцій, безпеки та політичної стабільності. Членство у ЄС, крім того, відкріє шлях до спільних системних структур безпеки Євросоюзу, забезпечить більш ефективну координацію дій з європейськими країнами у сфері контролю за дотриманням прав, інтересів та свобод людини та багато іншого. На теперішньому етапі інтеграція України до ЄС є бажаним варіантом вирішення цілої низки проблем, що виникли, особливо в умовах війни. Оскільки Україна є частиною Європи та європейської культури, то інтеграційні процеси з європейськими структурами є об'єктивно зумовлені як національним, так і культурним розвитком і, безперечно, правовим. Така інтеграція є природним процесом в умовах національного відродження, зростаючого усвідомлення народом України своєї європейської ідентичності та своїх базових національних інтересів [8, с. 384].

Приєднання до ЄС вимагає не лише від країн-кандидатів виконання певної кількості умов, а й від самого ЄС країни відчують себе готовими приймати нових членів. Питання полягає в тому, чи безпрецедентне рішення лідерів ЄС надати статус кандидата Україні та, наприклад, Молдові це більше, ніж політичний жест. Які перспективи приєднання цих двох країн, а можливо, і Грузії, якщо вона отримає такий же статус? Територіальна цілісність також була серйозною проблемою для Грузії та Молдови з точки зору перспектив їх вступу до ЄС. Іншою перешкодою була низька якість управління в Україні, зокрема щодо корупції. Тому питання, яке ми маємо поставити, полягає в тому, чи змінила війна в Україні та статус кандидатів України та Молдови перспективу покращення ситуації в цих двох країнах щодо їх територіальної цілісності та якості управління [9, с. 84]. Але разом із тим варто сказати, що прискорення процесу розширення ЄС дуже малоімовірне. З 1995 року процес розширення ЄС систематично подовжувався з кожною новою хвилею розширення. Це результат дедалі більшої кількості реформ, які держава-кандидат має пройти, перш ніж відповідати європейським політичним та економічним стандартам. Країни-кандидати також повинні прийняти все європейське законодавство, яке також називають *acquis communautaire*, що включає понад 60 років спільних європейських правил і законів. Це непросте завдання навіть для розвинених демократій. Для довідки: для завершення процесу вступу, який призвів до розширення 1995 року для Австрії, Фінляндії та Швеції, знадобилось майже чотири роки. І це був найкоротший переговорний процес за всю історію розширення ЄС. З тих пір процес тільки довший і складніший. Хвиля розширення для країн Східної Європи 2004-2007 років зайняла більше десяти років. А нинішні переговори з країнами Західних Балкан просуваються дуже повільно. Вони страждають від неодноразових вето з боку певних держав-членів, неадекватних реформ у державах-кандидатах та втому від розширення серед європейського населення. Північна Македонія, наприклад, подала заявку на членство в березні 2004 року, але почала переговори з ЄС лише в березні 2020 року. Це означає, що протягом 16 років країни-члени ЄС не могли навіть домовитися про умови відкриття переговорів. Для Туреччини ситуація ще похмуріша: у своєму Пакеті розширення 2021 року Європейська комісія повідомила, що ЄС «готовий співпрацювати з Туреччиною поетапно, пропорційно та оборотно», що

означає, що приєднання більше не гарантується як результат навіть через кілька років переговорного процесу. Незважаючи на те, що розширення є перш за все питанням міжнародних переговорів за участю національних і наднаціональних виконавчих органів, парламенти мають право ратифікувати Договори про приєднання, що вимагають згоди як Європейського парламенту, так і національних парламентів. Приєднання нових держав-членів ЄС не підлягає звичайній законодавчій процедурі, за якою Європейська рада та Європейський парламент діють як співзаконодавці. Нове членство у ЄС фактично регулюється надзвичайною практикою, процедурою згоди. Згідно з процедурою погодження, Європейський парламент не може змінити пропозицію: її можна лише прийняти або відхилити як є. Таким чином, підтримка в Європейському парламенті повинна перетинати національні та партійні межі, щоб пропозиція про вступ була прийнята. У цьому сенсі стратегія Президента Зеленського щодо прямого звернення до Європарламенту була стратегічно обґрунтованою: він має забезпечити підтримку депутатів парламенту, щоб процес рухався вперед. Забезпечення підтримки Європейського Парламенту зазвичай є найнижчою перешкодою, оскільки Європейський Парламент ніколи не погрожував зупинити договір про приєднання. Але все ж він закликав припинити переговори про вступ з Туреччиною. Протягом останніх років більшість тверджень була на користь подальшої інтеграції України, у середньому 81% за період. Найбільше заяв стосувалося Угоди про асоціацію (406 заяв, 87% підтримки) та кандидатури України на членство в ЄС (282 заяви, 85% підтримки), які в досліджуваній період були наступними логічними кроками України в процесі інтеграції. Підтримка фактичного членства була нижчою як за кількістю заяв, так і за відсотком (27 заяв, 78% підтримки), але це все одно було набагато вищим, ніж підтримка, яку зараз надають іншим державам Західних Балкан [10, с. 5]. Проте підтримка подальшої інтеграції України розподіляється нерівномірно. І в цьому випадку найбільша різниця в підтримці спостерігається між державами-членами: хоча підтримка висока серед сусідніх країн, вона зменшується, коли ми просуваємось далі від східних кордонів ЄС. Це дещо дивно, враховуючи зміни, які відбулися в останні десятиліття між міжнародним та наднаціональним поділом в європейській інтеграції. Після закінчення холодної війни лінії поділу навколо політичних рішень усе більше відображали транснаціональні ідеологічні роз-

коли, а не географію. Різкий географічний розрив, який існує щодо України, є чимось рідкісним у сучасній політиці ЄС. Ілюстрацією цього розколу стало 28 лютого, коли лідери Болгарії, Чехії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Словаччини та Словенії закликали негайно надати Україні статус країни-кандидата на вступ до ЄС. Ці близькі сусіди у середньому підтримують 90% впровадження глибокої інтеграції з Україною в парламентських дебатах, навіть досягнувши піку в 96% у випадку Польщі. Там ми знаходимо велику єдність серед членів парламенту за часом і від усіх політичних прихильників щодо цього питання. Це вражає, враховуючи все більш поляризований характер політичних просторів.

Є три основні причини такого географічного поділу підтримки, які міцно ґрунтуються на національних, а не європейських інтересах. По-перше, країни-сусіди України мають більшу взаємозалежність: країни-сусіди мають більше економічних, культурних та історичних зв'язків, ніж інші країни, і вони більше залежать одна від одної щодо економічної та соціальної стабільності. По-друге, є безпека: оскільки країни інтегрувалися в Європейський Союз, їхні національні кордони стали європейськими кордонами, що означає нові дорогі інвестиції в прикордонну інфраструктуру та персонал, не говорячи вже про тягар захисту Європи. Нова держава-член на сході відсуне цей кордон і створить безпечну зону між внутрішнім і зовнішнім простором для старих держав-членів. По-третє, є вплив: оскільки нові країни приєднуються до ЄС на сході, центр політичної організації також переміститься на схід, розподіляючи вплив більш рівномірно між європейськими регіонами. Це означає, що Україна має сильних союзників на своїх західних кордонах. Як група, вони можуть мобілізувати значний політичний вплив на лобювання членства України в ЄС. Однак є докази певного відступу: Франція та Німеччина вже спробували охолодити експансивні амбіції своїх східних партнерів. ЄС просто не може ігнорувати сильний символізм простягнення демократичної руки одній з останніх європейських країн, що не входить до ЄС, яка зараз зазнає напад авторитарної влади. Відсутність солідарності в такому випадку може вплинути на довіру до ЄС як регіональної сили, яка вже була підірвана відступом демократії серед держав-членів і нерішучістю ЄС продовжувати своє розширення. ЄС усе ж вирішив зробити перший крок, такий як надання Україні статусу кандидата, від нього також очікується прискорення переговорів на Західних Балканах. Отже,

є можливість для європейських лідерів нарешті реалізувати проєкт об'єднання Європи, але чи це не виявиться занадто амбітним на тлі війни та можливої економічної та енергетичної кризи на континенті? Поки що занадто рано говорити, але, безумовно, рішення, прийняті в найближчі кілька тижнів та місяців, виявляться критичними у формуванні майбутнього розширення ЄС [11].

Україна повинна йти вибраним курсом на євроінтеграцію, але водночас має розвивати інші партнерства з країнами інших континентів. На жаль, Україна експортує більше сировини та товарів з низькою доданою вартістю. Тому є потреба: змінити зміст експорту, запровадити податкові та митні інструменти підтримки експорту, внести зміни до Угоди про асоціацію в частині міжнародної торгівлі. Структура зовнішньої торгівлі не стимулює економіку України до інноваційного розвитку, тому існує нагальна потреба у реформуванні внутрішньої політики та зміні зовнішніх пріоритетів.

Очевидно, багато що залежить від того, на яких умовах завершиться війна в Україні. Якщо війна закінчиться перемогою України та відновленням суверенітету та територіальної цілісності над усіма міжнародно визнаними кордонами, то перспективи країни на членство у ЄС значно зростуть. Не лише тому, що територіальну цілісність буде відновлена, а й тому, що перемога призведе до реконструкції країни, яка, ймовірно, спричинить не лише фізичну реконструкцію, але й нову еру правління, як це сталося в Західній Європі після Другої світової війни завдяки Плану Маршалла. Можливість того, що Україна, а також Молдова та Грузія не зможуть стати членами ЄС у найближчому майбутньому або через те, що вони не відповідають критеріям вступу, або через небажання деяких нинішніх членів ЄС розширювати ЄС без попереднього поглиблення, призводить до необхідності розгляду різних орієнтованих форм європейської інтеграції для цих країн, що включає більше ніж чинні угоди про асоціацію, але менше ніж повне членство у ЄС. Нинішня війна - це війна за майбутнє. Тому Україна має перемогти. Ця перемога принесе користь і Європі, і всьому світу, і навіть (як не парадоксально) країні-агресору [12, с. 223]. Але сьогодні Україні терміново потрібна зброя, щоб зменшити людську ціну цієї перемоги. Інтеграція України в ЄС має багато потужних прихильників від президента Єврокомісії до більшості українців. Звичайно, цей процес займе деякий час (сподіваюся, роки, а не десятиліття) і вимагатиме трансформації як України,

так і ЄС. Однак нині весь світ змінюється, а повернення до реальності до періоду до 24 лютого 2022 року не відбудеться. Ця нова реальність вимагає стратегічного мислення та сміливої уяви. Нинішня повномасштабна війна змушує критично переглянути багато речей, які сприймалися як даність, і нарешті розв'язати багато проблем, які тривалий час лежали на полиці. Український уряд правильно вирішив завдання щодо євроінтеграції, гармонізації українського законодавства з Копенгагенськими критеріями та забезпечення взаємного доступу до ринків. Загалом, план є правильним, оскільки розглядає післявоєнну відбудову як потенційний інструмент для покращення сумісності України зі стандартами ЄС.

Література

1. The Versailles declaration, 10 and 11 March 2022. European Council. 11 March 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/11/the-versailles-declaration-10-11-03-2022/>.
2. Щербанюк О.В. Реалізація принципів організації та діяльності органів публічної влади України в умовах війни. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*. 2022, 401 с.
3. Genschel P. Bellicist integration? The war in Ukraine, the European Union and core state powers. *Journal of European Public Policy*. 2022. Рр. 1-16. URL: <https://doi.org/10.1080/13501763.2022.2141823>.
4. Anghel V., Jones E. Is Europe really forged through crisis? Pandemic EU and the Russia-Ukraine war. *Journal of European Public Policy*. 2022. Рр. 1-21. URL: <https://doi.org/10.1080/13501763.2022.2140820>.
5. United Nations Population Fund UNFPA strategic plan, 2018-2021. Second regular session 2017 5 to 11 September 2017, New York Item 7 of the provisional agenda UNFPA - Strategic plan, 2018-2021. Executive Board of the United Nations Development Programme, the United Nations Population Fund and the United Nations Office for Project Services. URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/DP.FPA_2017.9_-_UNFPA_strategic_plan_2018-2021_-_FINAL_-_25July2017_-_corrected_24Aug17.pdf.
6. Fouéré E. Can the war in Ukraine revive the EU's enlargement agenda for the Western Balkans?. *CEPS Policy Insights*. 2022, 11.
7. Договір про Європейський Союз. Маастрихт, 7 лютого 1992 року. Текст зі змінами та доповненнями від 13 грудня 2007 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text.
8. Романів Х. Євроінтеграція національного приватного права як умова правового прогресу. *Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Львів, 10 грудня 2021 р.) / за заг. ред. І.В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2021. 404 с.
9. Тимощук О.Г. Набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС в умовах війни в Україні: міжнародно-правовий аспект. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 2022. БНАУ. С. 83-85. URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/7941/1/Nabuttia_Ukrainoiu.pdf.
10. Bélanger Marie-Eve. What prospect is there of Ukraine joining the EU? *LSE European Politics and Policy (EUROPP) blog*. 2022. Р. 5.
11. Мельник О.Г. Механізм захисту фундаментальних прав людини у Європейському Союзі: нормативні та правові гарантії забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 40-44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/8>.
12. Sapir A. Ukraine and the EU: Enlargement at a New Crossroads. *Intereconomics*. 2022. 57.4: 213-217.

Тимощук О.Г.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
та теоретико-правових дисциплін
Білоцерківського національного аграрного
університету

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ МІГРАНТІВ У ЄС: СУЧАСНИЙ СТАН

Харитонов Р. Ф., Шишименко О. І.

Актуальність статті полягає в тому, що питання міграції на території Європи набуло більшого поширення. Причини міграції бувають різні: політичні, економічні, стихійні. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну зумовило масовий наплив українських мігрантів до Європейського Союзу (далі – ЄС), що спричинило значний тиск на систему розгляду, надання притулку та захисту прав мігрантів. Такі події стали справжнім викликом для європейського механізму захисту прав людини. У цих умовах ЄС доводиться докладати значних зусиль для забезпечення надання належного міжнародно-правового захисту мігрантів та використовувати весь наявний нормативно-правовий інструментарій. За таких умов актуальною є проблема захисту прав мігрантів.

У статті досліджуються правові основи механізму захисту прав мігрантів у ЄС. Наведено статистику українців, які з початку повномасштабної війни з Росією мігрували до країн-членів ЄС. Наведено нормативно-правові акти, що засновують спільну міграційну політику ЄС, зокрема Засновницькі договори ЄС, Хартія про основоположні права та Женевська конвенція про захист біженців. Наведено та досліджено нормативно-правові акти, що утворюють спільну Європейську систему притулку, зокрема Директива про єдині процедури надання та позбавлення міжнародного захисту, Директива про мінімальні стандарти умов прийому осіб, що потребують міжнародного захисту, Директива про стандарти кваліфікації громадян третіх країн або осіб без громадянства як бенефіціарів міжнародного захисту, Дублінський регламент та Регламент EURODAC. Визначено статуси міжнародно-правового захисту мігрантів, які відповідно до спільної міграційної політики та спільної Європейської системи притулку надаються особам, що потребують захисту. Досліджено особливості, спільності та розбіжності статусів міжнародно-правового захисту прав мігрантів, що надаються у ЄС. Досліджено Директиву про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту, яка являє собою винятковий інструментарій міжнародно-правового захисту мігрантів у ЄС.

Ключові слова: мігрант, міграція, право ЄС, захист прав, міграційна політика, міжнародне міграційне право, проблеми міжнародного права.

Kharytonov R. F., Shishimenko O. I. International legal protection of migrants' rights in the EU: current state

The relevance of the article is that the issue of migration in Europe has become more widespread. The reasons for migration are different: political, economic, natural. Russia's full-scale invasion into Ukraine has led to a massive influx of Ukrainian migrants to the European Union (hereinafter – the EU), which has put considerable pressure on the system of consideration, asylum and protection of migrants' rights. These events have become a real challenge for the European mechanism of human rights protection. In these circumstances, the EU has to make significant efforts to ensure the provision of adequate international legal protection of migrants and use all available legal instruments. Under such conditions, the problem of migrants' rights protection is relevant.

The article examines the legal basis of the mechanism of protection of migrants' rights in the EU. The statistics of Ukrainians who have migrated to the EU member states since the beginning of the full-scale war with Russia is presented. The legal acts that establish the common migration policy of the EU, in particular the EU Founding Treaties, the Charter of Fundamental Rights and the Geneva Convention on the Protection of Refugees, are studied. The normative legal acts forming the common European asylum system, in particular the Directive on common procedures for granting and withdrawing international protection, the Directive on minimum standards for reception conditions for persons in need of international protection, the Directive on standards for qualifying third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, the Dublin Regulation and the EURODAC Regulation, are presented and studied. The statuses of international legal protection of migrants, which are granted to persons in need of protection in accordance with the common migration policy and the common European asylum system, are determined. The features, commonalities and differences of the statuses of international legal protection of migrants' rights granted in the EU are investigated. The Directive on minimum standards for the granting

of temporary protection, which is an exceptional instrument of international legal protection of migrants in the EU, is studied.

Key words: *migrant, migration, EU law, protection of rights, migration policy, international migration law, problems of international law.*

Міграція – це процес переміщення людей (мігрантів) через кордони тих або інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий час, який характерний для суспільства будь-якої держави. Ескалація Росією збройного конфлікту та початок загарбницької війни проти України 24 лютого 2022 року призвели до жертв серед цивільного населення та руйнування цивільної інфраструктури, що змусило людей залишати свої домівки та мігрувати в пошуках безпеки, захисту та допомоги, зокрема, до країн ЄС. Згідно зі статистикою Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, на 8 листопада 2022 року у країнах ЄС зафіксовано близько 7,9 млн громадян України [1]. Вибір українськими біженцями саме ЄС як напрямку міграції цілком зрозумілий, оскільки ЄС протягом своєї історії був одним із центрів тяжіння збільшення міграційного руху та територією захисту для людей, які тікають від переслідувань або серйозної шкоди у своїй країні походження.

У ЄС, зоні відкритих кордонів і свободи пересування, країни-члени розділяють однакові фундаментальні цінності та спільний підхід до гарантування високих стандартів захисту для біженців, які визначаються спільною міграційною політикою, правовою основою якої є установчі договори ЄС – Договір про ЄС 1992 р. (далі – ДЄС) та Договір про функціонування ЄС 1957 р. (далі – ДФЄС) разом із доданими протоколами, Хартія ЄС про основоположні права 2000 р. та Женевська конвенція про захист біженців 1951 р., на яку прямо вказано у ст. 78 ДФЄС, відповідно до якої «Союз розвиває спільну політику притулку, допоміжного та тимчасового захисту з метою надання належного статусу будь-якому громадянину третьої країни, що потребує міжнародного захисту, і забезпечення дотримання принципу невидворення. Ця політика повинна відповідати Женевській конвенції від 28 липня 1951 р. та Протоколу від 31 січня 1967 р. про статус біженців, а також іншим договорам у цій сфері» [2, с. 168].

Дотримуючись спільної міграційної політики, країни-члени ЄС несуть спільну відповідальність за гідний прийом шукачів притулку, забезпечуючи справедливе ставлення до них і розгляд їхньої справи за єдиними стандартами. Це гарантує, що незалежно від того, до якої країни-члену шукач захисту звернеться, результат буде однаковим. Єдині стандарти, процедури надання захисту, співпраця країн-членів у питанні надання притулку

та захисту мігрантів регулюються спільною Європейською системою притулку (далі – СЄСП), створеної у 1999 році, коли Європейська Рада взяла на себе зобов'язання працювати над створенням зазначеної системи на основі повного та інклюзивного застосування Женевської конвенції про захист біженців 1951 року [3, п. 10-27]. Завданням СЄСП стало розширення та врегулювання заходів захисту мігрантів, зокрема: створення єдиного статусу притулку для громадян третіх країн, чинного у всіх державах ЄС; єдиного статусу додаткового захисту для громадян третіх країн, які без отримання притулку в ЄС потребують міжнародного захисту; створення спільної системи тимчасового захисту для переміщених осіб у разі масового напливу; створення спільних процедур надання та позбавлення статусу притулку чи додаткового захисту; встановлення стандартів умов приймання переміщених осіб, що звернулися з проханням притулку чи додаткового захисту; партнерство та співпраця країн-членів та третіх країн з метою контролю припливу осіб, що звертаються з проханням притулку чи додаткового або тимчасового захисту [4, с. 149]. На сьогодні система регулюється п'ятьма законодавчими інструментами та одним агентством, такими як:

– Директива 2013/32 про процедури надання притулку, яка створює узгоджену систему забезпечення ефективного та справедливого прийняття рішень щодо заяв про міжнародний захист шляхом встановлення чітких правил реєстрації та подання заявок, термінів розгляду заяв, надання права на безоплатну правову допомогу заявнику та забезпечує право на оскарження прийнятого рішення у суді.

– Директива 2013/33 про умови прийому, яка має на меті забезпечення єдиних стандартів умов прийому в усьому ЄС. Зокрема, Директива забезпечує заявникам доступ до житла, їжі, одягу, медичної допомоги, освіти для неповнолітніх і доступ до роботи, приділяє особливу увагу вразливим особам, особливо неповнолітнім без супроводу та жертвам тортур та містить правила щодо затримання шукачів притулку та розглядає альтернативи затримання з повною повагою до основних прав.

– Кваліфікаційна директива 2011/95 встановлює критерії для претендентів на отримання статусу біженця або статусу додаткового захисту та встановлює права, які надаються особам, яким надано один із цих статусів. Вони включають право на дозвіл на проживання, проїзний документ, доступ до роботи, доступ до освіти, соціального забезпечення, охорони здоров'я, доступ до житла, доступ до інтеграційних засобів, а також спеціальні положення для дітей та вразливих осіб. Директива дозволяє країнам ЄС запроваджувати або зберігати більш сприятливі стандарти, ніж ті, що викладені в її положеннях.

– Дублінський регламент III 2013 року, який посилює захист шукачів притулку під час процедури встановлення держави, відповідальної за розгляд справи і роз'яснює правила, що регулюють відносини між державами. Він створює систему раннього виявлення проблем у національних системах надання притулку чи прийому та усунення корінних причин до того, як вони переростають у повноцінну кризу.

– Регламент EURODAC 2013 року – бази даних відбитків пальців ЄС. Регламент підтримує визначення держави-члена, відповідальної згідно з Дублінським регламентом, і дозволяє правоохоронним органам отримувати доступ до бази даних за суворо обмежених обставин з метою запобігання або виявлення осіб, які нелегально перетнули кордон.

– Агентство Європейського Союзу з питань притулку, яке з 19 січня 2022 року замінило Європейський офіс підтримки надання притулку, відповідає за покращення функціонування ЄСП шляхом надання розширеної оперативної та технічної допомоги державам-членам і підвищення послідовності в оцінці заяв про міжнародний захист.

Проаналізувавши вищезазначені нормативні акти, в рамках ЄСП можна виділити чотири статуси осіб, переміщених до ЄС, яким надається міжнародно-правовий захист: шукачі притулку; біженці; особи, яким надається додатковий захист; особи, яким надається тимчасовий захист.

Статус особи-шукача притулку, відповідно до законодавства ЄС, зокрема Кваліфікаційної директиви 2011/95, не визначається як окремий статус осіб, що звертаються за міжнародно-правовим захистом, а скоріш як перехідний етап між статусом громадянина країни, що не є членом ЄС, чи особи без громадянства, які подають заяву про міжнародно-правовий захист та моментом отримання статусу біженця чи особи, що потребує додаткового захисту. «Притулок» визначається законодавством як правовий дозвіл залишатися на території ЄС як біженець, що наділяє певними правами та перевагами, але не кожний шукач притулку остаточно визнається біженцем, а кожен біженець набуває спочатку статусу шукача притулку [5, с. 49]. Проте, хоча статус шукача притулку не виділяється в окрему категорію, законодавство ЄС чітко відокремлює їх від інших осіб, що потребують захисту. Загалом, шукачі притулку користуються однаковим переліком прав разом із вищезазначеними особами, що перебувають під міжнародно-правовим захистом, але цей перелік дещо обмежений, зокрема, шукачі притулку мають право перебувати виключно на території тієї країни, у якій ведеться її справа про надання статусу біженця чи додаткового захисту.

Біженці у законодавстві ЄС визначаються у Директиві 2011/95, яка за своєю суттю містить

рецензію визначення, наявного в Женевській конвенції 1951 р., а саме як: «громадяни третьої країни, які через обґрунтовані побоювання зазнали переслідувань за ознаками раси, релігії, національності, політичних поглядів або приналежності до певної соціальної групи, яка перебуває за межами країни громадянства та не може або через такий страх не бажає скористатися захистом цієї країни, або особи без громадянства, які, перебуваючи за межами країни попереднього постійного проживання з тих самих причин, що зазначені вище, не може або внаслідок страху переслідування не бажає повертатися до нього». Окрім цього, зазначена Директива також визначає поняття статусу додаткового захисту. Зокрема, особи, які мають право на додатковий захист визначаються як: «громадяни третьої країни, які не відповідають вимогам статусу біженця, але щодо яких були доведені вагомі підстави вважати, що відповідні особи у разі повернення до країни походження, або у випадку осіб без громадянства, до країни свого колишнього постійного проживання зіткнуться з реальним ризиком зазнати серйозної шкоди і не може або через такий ризик не бажає скористатися захистом цієї країни» [6, ч. d-g, ст. 2]. Обсяг прав, якими користуються особи із зазначеними статусами, міститься у Директиві 2013/33, яка, зокрема, наділяє ці два статуси схожим переліком прав з громадянами третіх країн, які перебувають на території ЄС на законних підставах, який заснований на режимі найбільшого сприяння, зокрема: право подорожувати в межах країни перебування, яка надає захист та за її межі; право на інформацію та документи мовою походження; право отримання дозволу на проживання; право на працевлаштування; неповнолітні діти заявників та неповнолітні заявники мають право на шкільне навчання; доступ до необхідної медичної допомоги та ін. [7, ст. 5-19]. Але слід зазначити, що для біженців законодавство ЄС виділяє дещо більший спектр прав ніж для осіб зі статусом додаткового захисту, зокрема для перших впроваджено більш широкий термін щодо тривалості дозволу на проживання та обсяги заходів соціального забезпечення.

Якщо попередні статуси міжнародно-правового захисту є звичаєвими у законодавстві ЄС, то статус тимчасового захисту вже належить до виняткових заходів. Визначається тимчасовий захист Директивою 2001/55 «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у випадку масового припливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та несення наслідків цього» як процедура виняткового характеру для надання у разі масового припливу або неминучого масового притоку переміщених осіб із третіх країн, які не

можуть повернутися до своєї країни походження, негайного та тимчасового захисту таким особам, зокрема, якщо також існує ризик того, що система надання притулку не зможе обробити цей приплив без негативних наслідків для її ефективної роботи в інтересах відповідних осіб та інших осіб, які вимагають захисту [8, ч. а, ст. 2]. Прийнята зазначена директива була після конфліктів у колишній Югославії. Вперше зазначена Директива була введена в дію 2 березня 2022 року [9] Європейською Радою у відповідь на безпрецедентне вторгнення Росії в Україну, аби запропонувати громадянам України, які тікають від війни, швидку та ефективну допомогу. Використання Директиви наділило громадян України правом звернення за статусом особи, що потребує тимчасового захисту, який наділяє такими правами, як: право на проживання на весь термін захисту; доступ до ринку праці та житла; право на медичну та соціальну допомогу та ін. Тимчасовий захист громадян України наразі триватиме до 4 березня 2023 року із можливістю продовження до трьох років залежно від розвитку ситуації в Україні.

Таким чином, можна дійти висновку, що система міжнародно-правового захисту прав мігрантів у ЄС є доволі розгалуженою, яка містить чотири статуси міжнародно-правового захисту, які чітко врегульовані законодавчими актами, які визначають процедури надання, кількість законодавчих актів, що створюють умови надання захисту, стандарти та процедури надання такого захисту.

Література

1. Ukraine Refugee Situation. *Офіційний вебсайт Управління Верховного Комісара ООН по справах біженців*. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine?fbclid=IwAR0ybqSYtAiFyRHoTH1yQQxSZEjTр5Н-_kuEswNjWFo7UwVQ3wVXL9Z5_al#_ga=2.228732760.514168680.1646989952-176134281.1646551413 (дата звернення: 15.11.2022).

2. Чусько В.І. Актуальні питання правового регулювання статусу біженців у Європейському Союзі. *Право і безпека у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції* : зб. ст. та тез наук. повідомл. за матеріалами дискус. панелі II Харків. міжнар. юрид. форуму (Харків, 28 вересня 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 165-174.

3. Presidency Conclusions – Tampere European Council, 15 and 16 October 1999. Council of the European Union. URL: https://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm (дата звернення: 15.11.2022).

4. Європейське право: право Європейського Союзу : підручник у трьох кн. / за заг. ред. В.І. Муравйова. Київ : Ін Юре, 2015. Кн. 3. 408 с.

5. Андрела А.-М.В. Право притулку: Європейський досвід та українські реалії. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2018. Вип. 53. Т. 1. С. 48-50.

6. Директива 2011/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 2011 року про стандарти кваліфікації громадян третіх країн або осіб без громадянства як бенефіціарів міжнародного захисту, єдиного статусу для біженців або осіб, які мають право на додатковий захист, а також щодо змісту наданого захисту (перероблена). URL: [//eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0095](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0095) (дата звернення: 15.11.2022).

7. Директива 2013/33/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 року про стандарти для прийому осіб, які просять про міжнародний захист (перероблена). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0033> (дата звернення: 15.11.2022).

8. Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у випадку масового припливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та несення наслідків цього. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:32001L0055> (дата звернення: 15.11.2022).

9. Імплементативне рішення Ради (ЄС) 2022/382 від 4 березня 2022 року, яке встановлює наявність масового припливу переміщених осіб з України у значенні статті 5 Директиви 2001/55/ЄС та має наслідком запровадження тимчасового захисту. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2022/382/oj (дата звернення: 15.11.2022).

Харитонов Р. Ф.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного
та європейського права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Шишименко О. І.,

студент IV курсу
судово-адміністративного факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ЙОГО МІСЦЕ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Хрідочкін А. В.

У статті проаналізована юридична природа права Європейського Союзу та його місце у системі сучасного міжнародного права. Наголошено, що правопорядок, який складався у межах Європейських Співтовариств, закріплювався в особливій системі правових норм, а основним фактором, який об'єднував ці правові утворення, стало те, що всі вони тією чи іншою мірою були пов'язані з інтеграційними процесами. Встановлено, що на формування права Європейського Союзу вплинули також правові концепції і принципи, властиві національному праву держав-членів, які незабаром отримали поширення та визнання у міжнародно-правовій галузі. Акцентовано увагу на тому, що з часом сформувалася своєрідна й автономна правова система Європейського Союзу, яка не була властива ані національним правовим системам держав-членів, ані міжнародному праву. Визначено, що за своїм сутнісним змістом установчі акти Європейського Союзу більше нагадують конституційне законодавство національних держав, оскільки визначають мету та завдання інтеграції, коло повноважень інтеграційних утворень та їх природу, порядок формування і діяльності інститутів, принципи взаємин інтеграційних утворень з національними державами-членами і третіми державами, а також з міжнародними організаціями. Зауважено, що система права Європейського Союзу виникла насамперед внаслідок міжнародної активності держав-засновниць, а також діяльності Європейських Співтовариств, вона зміцнює зв'язки не лише між вказаними суб'єктами міжнародних відносин, постійно розширюючи сферу застосування міжнародно-правового регулювання, адаптованого до особливостей та умов європейської інтеграції, а й між іншими міжнародними організаціями, так званіми третіми країнами, які не є членами Європейського Союзу. Підкреслено, що суттєве значення під час з'ясування проблеми співвідношення права Європейського Союзу і міжнародного права має питання стосовно долі міжнародних зобов'язань держав-членів, взятих ними ще до їх вступу до Європейських Співтовариств та Європейського Союзу. Зазначено, що право Європейського Союзу рекомендує правила, в межах яких неможливо прийняття міжнародних договорів, що зачіпають інтереси Європейських Співтовариств і Європейського Союзу. Зроблено висновок, що система права Європейського

Союзу являє собою регіональну підсистему міжнародного права, взаємодія з яким здійснюється на засадах примату саме норм права міжнародного.

Ключові слова: Європейські співтовариства, Лісабонський договір, міжнародне право, національне право, право Європейського Союзу, право міжнародних організацій, система права, юрисдикція.

Khidochkin A. V. The legal nature of the European Union law and its place in the international law system

The article analyzes the legal nature of the European Union law and its place in the system of modern international law. It is emphasized that the rule of law, which was formed within the European Communities, was enshrined in a special system of legal norms, and the main factor that united these legal entities was that they were all in one way or another related to integration processes. It is established that the formation of the law of the European Union was also influenced by the legal concepts and principles inherent in the national law of the Member States, which soon received distribution and recognition in the international legal sector. It is emphasized that over time, a peculiar and autonomous legal system of the European Union was formed, which was not inherent in the national legal systems of Member States or International Law. It is determined that by their essential content, the constituent acts of the European Union are more reminiscent of the constitutional legislation of nation-states, since they determine the purpose and objectives of integration, the range of powers of integration entities and their nature, the order of formation and activity States, as well as with international organizations. It is noted that the system of law of the European Union emerged, first of all, as a result of the international activity of the founding states, as well as the activity of European co-joints, it strengthens the links not only between the mentioned subjects of international relations, constantly expanding the scope regulation adapted to the peculiarities and conditions of European integration, but also between other international organizations, so-called third countries that are not members of the European Union. It is emphasized that it is essential to clarify the problem of the correlation of the law of the European Union

© Хрідочкін А. В., 2022

and the International Proceedings regarding the fate of the international obligations of the Member States, taken by them before their entry into the European Communities and the European Union. It is stated that the law of the European Union recommends the law that cannot be adopted by international treaties that affect the interests of the European Communities and the European Union. It is concluded that the system of law of the European Union is a regional subsystem of international law, the interaction with which is based on the primacy.

Key words: *European Communities, Lisbon Treaty, International Law, National Law, European Union Law, Law of International Organizations, System of Law, jurisdiction.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Свого часу виникнення Європейських Співтовариств було зумовлене згодою держав-засновниць на добровільну передачу певних власних суверенних прав і повноважень до відома інтеграційних утворень, що формувалися. Правопорядок, який складався у межах цих об'єднань, закріплювався в особливій системі правових норм. А головним системоутворюючим фактором, який об'єднував ці правові утворення, стало те, що всі вони тією або іншою мірою були пов'язані з інтеграційними процесами. Водночас на формування цієї системи вплинули й правові концепції та принципи, властиві національному праву держав-членів, які незабаром отримали поширення і визнання в міжнародно-правовій галузі. Йдеться про використання певних правових підходів, які поступово трансформувалися відповідно до мети і завдань інтеграції. Як наслідок, сформувалася своєрідна й автономна правова система, що не була властива ані національним правовим системам держав-членів, ані міжнародному праву. Самобутньому характеру інтеграційних утворень відповідала й оригінальна природа правової системи, яка діяла в межах цих об'єднань.

Питання про самостійність права Європейського Союзу як особливої правової системи ще й досі дискутується в науковій і навчальній літературі. Інколи фахівці, які досліджують правові проблеми європейської інтеграції, наполягають на тому, що право Європейського Союзу є лише місцевим регіональним або навіть субрегіональним різновидом міжнародного права. Тим не менш не можна не помітити, що за своїм сутнісним змістом ці установчі акти більше нагадують конституційне законодавство національних держав. Вони визначають мету та завдання інтеграції, коло повноважень інтеграційних утворень та їх природу, порядок формування та діяльності інститутів,

принципи взаємін інтеграційних утворень з національними державами-членами і третіми державами, а також з міжнародними організаціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам юридичної природи права Європейського Союзу та його місця у системі міжнародного права у своїх дослідженнях приділяли увагу багато вчених, зокрема: О. Андрійчук, Е. Брюна, Г. де Бурка, М. Баймуратов, М. Буроменський, А. Вакуленко, М. Гнатовський, І. Гриценко, І. Грицяк, Г. Дейвіс, В. Денисов, С. Добрянський, А. Довгерт, М. Жюльєн, В. Забігайло, Л. Ентін, П. Калініченко, А. Капустін, С. Кашкін, В. Кернз, П. Кобец, А. Колодій, В. Копійка, М. Корольов, І. Кравчук, Х. Краснова, П. Крейг, О. Кресін, Е. Кробі, К. Лінартс, Д. Лук'янов, З. Макаруха, М. Микієвич, О. Москаленко, В. Муравйов, П. Нуффел, Н. Оніщенко, В. Опришко, А. Омельченко, О. Петришина, Р. Петров, С. Погребняк, П. Рабінювич, С. Селіверстов, А. Слейтер, А. Татам, Л. Тимченко, Б. Топорнін, Н. Ушаков, А. Фастовець, В. Форманюк, Ю. Шемшученко, Ю. Юмашев, І. Яворська, І. Яковюк, та багато інших. Проте, незважаючи на вже напрацьований значний масив наукової літератури, проблеми юридичної природи права Європейського Союзу та його місця у системі міжнародного права, на жаль, не стали предметом спеціального дослідження. Наявні наукові праці розкривають ці питання лише з вузькогалузевою метою, без застосування відповідного комплексного підходу.

Отже, недостатній рівень розробленості такої проблеми на теоретичному рівні, а також відсутність комплексного правового вивчення питань юридичної природи права Європейського Союзу та його місця у системі міжнародного права зумовлюють актуальність такого дослідження.

Метою цієї статті є аналіз юридичної природи права Європейського Союзу та його місця у системі міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння особливостей права Європейського Союзу досить важливо з'ясувати його місце у системі міжнародного права. Як відомо, у загальнопоширеному в юридичній літературі тлумаченні під міжнародним правом розуміють систему норм та принципів, які регулюють відносини між державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міжнародного права [1, с. 26]. Система Європейського Союзу містить три головні суб'єкти міжнародного права: дві міжнародні організації (Європейський Союз і Європейські Співтовариства) і держави як складники цих міжнародних утво-

рень, а це означає, що ті відносини, які виникають між ними та іншими міжнародними організаціями або третіми державами, підлягають регулюванню за допомогою норм саме міжнародного права. Водночас правова система і Європейського Союзу загалом, і Європейських Співтовариств як його складників будувалась з урахуванням примату норм і принципів міжнародного права над правом Європейських Співтовариств [2, с. 17-18].

Таким чином, міжнародне право виступає своєрідним «юридичним знаменником» як внутрішніх, так і зовнішніх відносин зазначених суб'єктів. При цьому варто звернути увагу на те, що якщо одним із загальних принципів міжнародного права є суверенітет окремої держави та її інтереси, то у праві Європейського Союзу на перший план виступає пріоритет саме цього об'єднання.

Водночас право останнього за своєю природою є особливою третьою системою права, яка займає власну нішу і функціонує не лише поряд із міжнародним правом, а й поряд із правом національним. Насамперед це пов'язано з тим, що право згаданої міждержавної структури є своєрідним поєднанням елементів правової системи, характерної, з одного боку, для міжнародної організації (якщо йдеться про Європейські Співтовариства), а з іншого – для окремої держави [3, с. 186]. Виходячи ж з того, що головна функція зазначеного права полягає в регулюванні процесів європейської інтеграції, його за суттю можна вважати правом інтеграційним.

Нині юрисдикція Європейського Союзу поширюється вже на територію двадцяти семи країн-членів і у відповідності до головної мети європейської інтеграції має тенденції до поступового географічного розширення, насамперед за рахунок держав Східної та Центральної Європи. Вживає певних заходів щодо вступу до Європейського Союзу і Україна. Безперечно, зміни, які відбуваються в межах функціонування цього міжнародного об'єднання, зумовлюють необхідність розвитку та вдосконалення його правової системи, яка не лише забезпечує інтеграційні процеси, а й юридично закріплює досягнуті при цьому позитивні результати. Одночасно право Європейського Союзу відчутно впливає на формування національних правових систем держав-членів, а також тих держав, які готуються до вступу в нього [4, с. 76]. Безумовно, подальший розвиток Європейського Союзу і зростання його міжнародного авторитету має позитивний вплив на підвищення ролі та місце права названої структури у системі міжнародного права.

Незважаючи на те, що право Європейського Союзу виникло насамперед внаслідок міжнародної активності держав-засновниць, а також діяльності Європейських Співтовариств (Європейського співтовариства вугілля та сталі, Європейського економічного співтовариства та Європейського співтовариства з атомної енергії), воно зміцнює зв'язки не лише між згаданими суб'єктами міжнародних відносин, постійно розширюючи сферу застосування міжнародно-правового регулювання, адаптованого до особливостей та умов європейської інтеграції, а й між іншими міжнародними організаціями, так званими третіми країнами, які не є членами Європейського Союзу. Як наслідок, виникає ситуація, коли необхідна взаємодія права Європейського Союзу і міжнародного права, шляхом якої реалізується відповідна правосуб'єктність, адже Європейські Співтовариства, згідно з установчими договорами, користуються певною міжнародною правосуб'єктністю. Наприклад, вони мають право вести переговори та укласти міжнародні договори й угоди з третіми державами як двостороннього, так і багатостороннього характеру, співробітничати з міжнародними організаціями як їх члени або не будучи ними [5, с. 58]. Вони також мають право підтримувати дипломатичні відносини з третіми державами та міжнародними організаціями [6, с. 7].

Необхідно також зазначити, що Європейський Союз, відповідно до ст. 32 Лісабонського договору, набув правосуб'єктності і має право укласти міжнародні угоди в усіх галузях його компетенції у випадках, якщо: це передбачено основоположними договорами Європейського Союзу; цього потребують цілі, зазначені у договорах; цього потребує обов'язковий документ Європейського Союзу; такий договір може «вплинути на загальні правила Європейського Союзу або змінити їх». При цьому держави-члени мають право укласти будь-який міжнародний договір за умови, що він не суперечить угодам, підписаним Європейським Союзом, і не належить до його компетенції [7, с. 56].

Лісабонським договором закріплена така процедура укладання міжнародних угод від імені Європейського Союзу: Рада Європейського Союзу надає згоду на проведення перемовин після отримання на це відповідних рекомендацій Європейської комісії та Високого представника у зовнішній політиці та політиці безпеки. Він також призначає главу делегації або представника від Європейського Союзу і приймає рішення про підписання договору. При цьому Європейський парламент

виконує дорадчу функцію, за винятком положень договору, до яких застосовуються юридичні процедури, і угод про приєднання до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Існування права Європейського Союзу поставило цілу низку питань, пов'язаних із визначенням форм і механізму його взаємодії з міжнародним правом. Наприклад, як співвідносяться принцип верховенства права Європейських Співтовариств з принципами та нормами міжнародного права, яке місце посідають міжнародні договори у системі джерел права Європейського Союзу тощо. І тут слід врахувати позицію Суду Європейських Співтовариств, який зазначив, що міжнародні договори, учасниками яких є Європейські Співтовариства, стають частиною системи європейського права [8, с. 103]. Йдеться про міжнародно-правові акти, які укладаються в межах Європейського Союзу та Європейських Співтовариств на основі установчих договорів. Незважаючи на те, що вони схожі з міжнародними договорами, їх усе ж таки слід розглядати як внутрішні нормативно-правові акти [9, с. 42]. У такому випадку мову доцільно вести про міжнародні договори з третіми державами (державами, які не є членами Європейського Союзу), міжнародними організаціями, а також про інші міжнародні договори Європейського Союзу, що виходять за межі його установчих договорів, що регулюються відповідними міжнародними конвенціями (зокрема, Віденською конвенцією про права міжнародних договорів (1969 р.)), тобто маються на увазі ті договори, які підпадають під дію міжнародного права.

Разом із тим необхідно зазначити, що право Європейських Співтовариств укладати міжнародні договори та угоди сформульоване у Договорі про заснування Європейського Співтовариства. Відповідно до його ст. 300 «...у всіх випадках, коли положення Договору про Європейський Союз передбачає підписання угоди між Співтовариством та однією або декількома державами чи міжнародними організаціями, Комісія направляє рекомендації Раді, яка уповноважує її на початок проведення переговорів. Ці переговори проводяться Комісією, яка при цьому повинна консультуватися зі спеціальними комітетами, призначеними Радою з метою надання їй допомоги у виконанні цього завдання, і в рамках директив, направлених Радою».

Суттєве значення під час з'ясування проблеми співвідношення права Європейського Союзу і міжнародного права має питання стосовно долі міжнародних зобов'язань держав-членів, взятих ними ще до їх вступу до Європейських Співтовариств та Європейського Союзу. Відповідь на це питання дано у ще одній статті Договору про заснування

Європейського Співтовариства, в якій зазначено, що «... права і обов'язки, які випливають із договорів, прийнятих до 1 січня 1958 р., а для нових членів Співдружності – до дати їх вступу, між однією або декількома державами-членами, з одного боку, і однією або декількома третіми державами – з іншого, не регламентуються положеннями чинного Договору». У зв'язку з цим міжнародні зобов'язання, взяті на себе державами до їх вступу до Європейського Союзу, зберігають чинність і мають використовуватись, що повністю відповідає одному із загальних принципів міжнародного права [10, с. 6].

На практиці можуть також виникнути ситуації, за яких положення раніше прийнятого міжнародного договору може бути несумісним з положеннями права Співтовариства. У таких випадках держави-члени повинні вжити всіх необхідних заходів з метою усунення неузгодженостей, що виникли. У цьому разі держави-члени надають одна одній допомогу щодо нього, а за певних обставин – виробляють спільну позицію. Неодноразові ж рішення Суду Європейських Співтовариств підтверджують, що загальний принцип міжнародного права, згідно з яким «договори повинні використовуватись» у межах права Європейського Союзу, має виконуватись [11, с. 287]. Крім того, Суд підтвердив обов'язковість для Європейських Співтовариств резолюцій, винесених інститутами, створеними на основі договорів про асоціації, в яких ці Співтовариства є однією зі сторін (за умови, що установчі акти згаданих асоціацій передбачають таку обов'язковість).

«Зовнішня» діяльність Європейського Союзу переконливо свідчить про істотний вплив укладених його суб'єктами міжнародних договорів на формування та вдосконалення права Європейського Союзу. До їх числа належать договори, підписані Європейськими Співтовариствами з третіми державами або міжнародними організаціями [12, с. 216]. Заслугує на увагу і наявність чіткого механізму правового забезпечення переговорного процесу, який зводиться до такого. Питання прийняття таких міжнародних договорів вносяться Комісією на розгляд Ради кваліфікованою більшістю голосів. Ці переговори ведуться безпосередньо Комісією, яка зобов'язана дотримуватися директив Ради та інформувати Європарламент про їх перебіг.

Рішення про підписання договору приймається Радою за рекомендацією Комісії [13, с. 89]. Відносно ж договорів про асоціації, які передбачені Договором про Європейський Союз, то вони можуть бути ухвалені лише на основі одностайного рішення членів Ради. Проте перед схваленням договору передбачається проведення консультацій з Європарламентом, а здебільшого

потрібно мати цей позитивний висновок відповідного органу. Взагалі ж слід зауважити, що, враховуючи важливість для Співдружності того чи іншого договору, використовуються різні процедури голосування, які впливають на його результат. Наприклад, відмова Європарламенту дати позитивний висновок робить неможливим введення договору в дію [14, с. 373]. Якщо у Раді, Комісії або у держав-членів виникають певні сумніви щодо відповідності міжнародного договору, що підлягає схваленню установчим нормативно-правовим актом Європейського Союзу, зазначені суб'єкти можуть звернутися із запитом до Суду Європейських Співтовариств (крім випадків, що стосуються питань безпосередньої компетенції Європейського Союзу), рішення якого є остаточним і має обов'язкову юридичну силу. Якщо ж Суд встановив певну невідповідність, то необхідні зміни слід внести в установчий нормативно-правовий акт у порядку, який визначений Договором про Європейський Союз.

Окрему категорію міжнародних договорів становлять так звані «змішані» договори. Вони охоплюють відносини у сфері компетенції як Співтовариства, так і його держав-членів [15, с. 151]. До числа таких договорів можна, наприклад, віднести Угоду про партнерство та співробітництво між Європейським Союзом та Україною, підписану 16 червня 1994 р. Вона, до речі, започаткувала партнерство між Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, з одного боку, та Україною – з іншого. Своєрідністю цих договорів є те, що їх стороною у відносинах з третіми державами або міжнародними організаціями є як Європейські Співтовариства, так і держави-члени. Для того щоб такі договори набули чинності, необхідні не лише згода Раді, а й їх ратифікація всіма державами-членами. З огляду на складність та тривалість вказаної процедури, установчі нормативно-правові акти Європейського Союзу передбачають можливість дострокового введення таких договорів у дію рішенням Раді (але в межах виключної компетенції Європейських Співтовариств) [16, с. 29-30]. Зазначене рішення виносить Радю на основі кваліфікованої більшості голосів за рекомендацією Комісії. Так, 1 червня 1995 р. між Україною та Європейським Союзом була підписана Тимчасова угода, яка містила більшість положень Угоди про партнерство та співробітництво (1994 р.), насамперед тих, що стосувалися доступу товарів на ринок, конкуренції та розв'язання спорів. З метою уникнення порушень встановленого порядку із Тимчасової угоди були вилучені розділи, що стосувалися питань політичного діалогу, економічного співробітництва та інвестицій, які вимагали ратифікації парламентами держав-членів Європейського Союзу.

Норми та принципи, що закріплені у зазначених категоріях міжнародних договорів, є невід'ємною частиною права цього інтеграційного об'єднання. Слід також наголосити, що цим договорам відводяться роль і місце, властиві державам з моністичною системою, відповідно до якої міжнародне і внутрішньодержавне, національне право є частинами загальної, єдиної системи права. У моністичній теорії права є дві точки зору. Перша зводиться до домінування ролі міжнародного права над національним, внутрішнім, а друга надає перевагу внутрішньодержавному праву над міжнародним [17, с. 38]. У цьому випадку для інкорпорації в правову систему Європейського Союзу міжнародних угод такого роду не вимагається прийняття будь-яких спеціальних актів [18, с. 261]. У ієрархії такої системи вони посідають місце безпосередньо за установчими договорами, а їх положення мають пряму дію і навіть застосування судом таких угод не вимагає прийняття будь-яких додаткових актів нормативного характеру.

Окремі труднощі можуть виникати з міжнародними угодами, які укладаються державами-членами, але правові наслідки яких можуть зачіпати інтереси Європейського Союзу. Щодо можливості прийняття такого роду договорів, то Договір про заснування Європейського Співтовариства зобов'язує держави-члени утримуватись від будь-яких заходів (насамперед підписання угод), що можуть поставити під загрозу досягнення цілей Європейського Союзу [19, с. 93]. Саме так право Європейського Союзу рекомендує правила, в межах яких неможливе прийняття міжнародних договорів, що зачіпають інтереси Європейських Співтовариств і Європейського Союзу.

Не виникає проблем і з використанням цих міжнародних договорів як джерел права Європейського Союзу, коли згадане інтеграційне об'єднання уповноважує Європейські Співтовариства на укладання угод з питань, що стосуються їх юрисдикції, або у разі визнання юридичного значення такого акта Судом Європейських Співтовариств. Це, зокрема, характерно для міжнародних багатосторонніх договорів, у яких Європейські Співтовариства не можуть брати участь внаслідок певних формальних перешкод [20, с. 9]. У такому випадку окремі держави-члени можуть отримати доручення щодо виконання функцій представництва Європейського Союзу в згаданих міжнародних організаціях. Якщо ж лише частина членів Європейського Союзу бере участь у міжнародній організації або конференції, то вони зобов'язані презентувати та захищати спільні інтереси членів цього об'єднання. У такому разі спільна позиція держав-членів у міжнародній організації викладається представником держави, що головує у Раді.

Висновки. Таким чином, система права Європейського Союзу являє собою регіональну

підсистему міжнародного права, взаємодія з яким здійснюється на засадах примату саме норм права міжнародного. Зокрема, Суд Європейських Співтовариств неодноразово визнавав застосування в рамках права Європейських Співтовариств положень міжнародних договорів про захист прав людини, в яких беруть участь або до яких приєдналися держави-члени цих Співтовариств. Крім того, з огляду на роль міжнародного права у розвитку правосуб'єктності Європейських Співтовариств та Європейського Союзу слід відзначити активізацію їхньої участі у діяльності міжнародних організацій. Наприклад, Європейське Співтовариство увійшло до складу такої досить авторитетної вузькоспеціалізованої міжнародної організації, як Світова організація торгівлі, а у низці організацій він виступає як спостерігач (зокрема, в Організації Об'єднаних Націй). Безумовно, все це сприяє зростанню впливу норм та принципів міжнародного права на право Європейського Союзу, а право останнього доповнює міжнародне право та сприяє його подальшому розвитку.

Література

1. Міжнародне публічне право : навчально-методичний посібник / уклад. С.С. Андрейченко та ін. Одеса : Фенікс, 2021. 318 с.
2. Смирнова К.В., Березовська І.А. Розвиток доктрини прямої дії міжнародних угод у праві Європейського Союзу. *Право України*. 2019. № 6. С. 15-34.
3. Муртіщева А.О. Конституційно-правова відповідальність уряду в державах Європейського Союзу: теорія та практика : монографія. Харків : Юрайт, 2022. 328 с.
4. Плотніков О.В. Відокремлення європейського права від міжнародного права в практиці Суду Європейського Союзу. *Європейські студії та право*. 2013. № 1. С. 72-81.
5. Європейський Союз: загальна інформація, організаційна структура, правова система : словник-довідник / уклад. Ю.С. Кононенко, І.М. Лубко. Черкаси : Гордієнко Є.І., 2019. 306 с.
6. Костюченко Я.М. Правові засади асоціації у відносинах Європейського Союзу з третіми країнами й міжнародними організаціями та Україною : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2020. 36 с.
7. Михайлова О.С. Міжнародні договори як первинне джерело права Європейського Союзу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 55-59.
8. Гомонай В.В. Конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору : монографія. Херсон : Гельветика, 2020. 259 с.
9. Абрамова В.О., Косінова Д.С. Питання про правову природу Європейського Союзу. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Юридичні науки»*. 2020. № 11(2). С. 40-45.
10. Станько І.Я. Співвідношення принципів та норм права у правових системах України та Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 20 с.
11. Лепіш Н.Я., Проць І.М. Вплив міжнародно-правових актів на конституційні трансформації в державах-членах Європейського Союзу. *Молодий вчений*. 2021. № 3(2). С. 285-289.
12. Фалалєєва Л.Г. Захист основоположних прав у інтеграційному правопорядку Європейського Союзу : монографія. Київ : Кандиба Т.П. 2020. 454 с.
13. Європейське право: право Європейського Союзу : підручник : у трьох кн. / за заг. ред. В.І. Муравйова. Київ : Ін Юре, 2015. Кн. перша : Інституційне право Європейського Союзу / В.І. Муравйов, О.М. Шпакович, О.М. Лисенко, О.В. Святун. Київ : Ін Юре, 2015. 312 с.
14. Ходош А.В. Співвідношення права Європейського Союзу та міжнародного права. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 63. С. 371-377.
15. Право ЄС: устрій та правопорядок : навчально-методичний посібник / С.М. Задорожна, Н.В. Кирилюк, А.З. Маник ; за заг. ред. С.М. Задорожної. Чернівці. 2021. 232 с.
16. Зіглер К. Міжнародне право та право Європейського Союзу: між асиметричною конституціоналізацією та фрагментацією. *Європейське право*. 2012. № 2-4. С. 24-47.
17. Ковалів М.В., Тимчишин Т.М., Ніканорова О.В. Основи права Європейського Союзу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.
18. Петренко Ю.В. Проблеми міжнародно-правового механізму співробітництва держав-членів Європейського Союзу у сфері оборони. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 147. С. 253-270.
19. Богдан Ю.В. Конституційно-правові основи забезпечення доступу до інформації в Україні та країнах Європейського Союзу : монографія. Київ : 7БЦ, 2021. 203 с.
20. Бережна К.В. Проблема міжнародної правосуб'єктності Європейського Союзу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2012. Вип. 3. С. 8-12.

Хрідочкін А. В.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри підприємництва,
організації виробництва*

*та теоретичної і прикладної економіки
Українського державного хіміко-технологічного
університету*

МІСЦЕ ТА ОЗНАКИ ІНСТИТУТУ БІЗНЕС-ОМБУДСМЕНА В СИСТЕМІ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

Петренко Н. О.

У статті представлено дослідження інституту бізнес-омбудсмена в Україні. Так, наука не містить жодних ґрунтовних досліджень інституту спеціалізованих омбудсменів, в тому числі уповноважених із захисту прав підприємців. Визначено, що, незважаючи на недовгу історію його функціонування, він може стати ефективним способом врегулювання спорів, які виникають між суб'єктами господарювання та органами державної влади або місцевого самоврядування. Проаналізовано наукові дослідження з питань місця уповноваженого із захисту прав підприємців в правовій системі держави та відзначено, що він є самостійним альтернативним способом врегулювання господарських спорів. Визначені проблеми, які не дозволяють досліджуваному інституту стати більш ефективним. Зокрема, виявлений надмірно формальний підхід до скарг, адресованих Раді бізнес-омбудсмена. Серед недоцільних вимог, які закріплені чинним законодавством: обов'язковість застосування адміністративного оскарження та обмеження права на звернення до Ради у разі, якщо спір вже перебуває на розгляді в суді. Запропоновано внести ряд змін до вимог до скарг на порушення прав бізнесу зі сторони органів державної влади або місцевого самоврядування. Наведене дозволить зробити інститут бізнес-омбудсмена більш доступним та сприятиме збільшенню довіри суб'єктів господарювання до держави. Так, інститут бізнес-омбудсмена має перспективи розвитку в Україні та подальшого становлення як самостійного способу вирішення спорів, які виникають у сфері господарювання. Автором узагальнені ознаки інституту бізнес-омбудсмена (уповноваженого із захисту прав підприємців). Серед яких виокремлені такі: бізнес-омбудсмен є посадовою особою незалежним від органів влади; інститут бізнес-омбудсмена є самостійним альтернативним способом вирішення спорів за участі суб'єкта господарювання та органу державної влади або місцевого самоврядування; рішення, які ним приймаються, носять рекомендаційний характер; він сприяє налагодженню зв'язку між суб'єктами господарювання та державою і формуванню правової культури між зазначеними учасниками господарських правовідносин.

Ключові слова: бізнес-омбудсмен, Рада бізнес-омбудсмена, альтернативні способи вирішення спорів, господарський спір.

Petrenko N. O. Place and characters of the business ombudsman institute in the system of alternative solutions economic disputes

The article presents a study of the business ombudsman institute in Ukraine. Thus, science does not contain any thorough studies of the institute of specialized ombudsmen, including those authorized to protect the rights of entrepreneurs. It was determined that, despite the short history of its operation, it can become an effective way of settling disputes that arise between business entities and state or local self-government bodies. Scientific studies on the place of the commissioner for the protection of the rights of entrepreneurs in the legal system of the state were analyzed and it was noted that he is an independent alternative way of settling economic disputes. Identified problems that do not allow the researched institute to become more effective. In particular, an excessively formal approach to complaints addressed to the Council of the Business Ombudsman was revealed. Among the impractical requirements established by the current legislation, the mandatory application of an administrative appeal and the limitation of the right to appeal to the Council in the event that the dispute is already under consideration in court. It is proposed to make a number of changes to the requirements for complaints about violations of business rights by state authorities or local governments. The above will make the institute of the business ombudsman more accessible and contribute to increasing the trust of business entities in the state. Thus, the business ombudsman institute has prospects for development in Ukraine and its further development as an independent way of resolving disputes arising in the field of business. The author summarized the characteristics of the business ombudsman institute (authorized to protect the rights of entrepreneurs). Among which the following are highlighted: the business ombudsman is an official independent of the authorities; the institute of the business ombudsman is an independent alternative way of resolving disputes involving a business entity and a state authority or local self-government body; decisions taken by him are of a recommendatory nature; it contributes to the establishment of a relationship between

© Петренко Н. О., 2022

economic entities and the state and the formation of a legal culture between the specified participants in economic legal relations.

Key words: *business ombudsman, Business Ombudsman Council, alternative dispute resolution, economic dispute.*

Вперше інститут омбудсмена було запроваджено в 1809 році в Швеції. З цього почалося поширення традиції омбудсменів у всьому світі. Майже за два століття даний інститут значно розвився у багатьох напрямках. Що стосується України, то посада омбудсмена була запроваджена із прийняттям Конституції України. Так, відповідно до ст. 101 Конституції України парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Отже, в державі інститут омбудсмена було запроваджено в 1996 році, та він отримав назву Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Проте перша Уповноважена була призначена лише в квітні 1998 року.

Комітет омбудсменів Міжнародної асоціації юристів у своїй резолюції 1974 року дав таке визначення омбудсмену: «Офіс, передбачений конституцією або рішенням законодавчого органу чи парламенту та очолюваний незалежним державним службовцем високого рівня, відповідальним перед законодавчим органом чи парламентом, який отримує скарги від постраждалих осіб на державні установи, посадових осіб та службовців або який діє за власною ініціативою та має повноваження проводити розслідування, рекомендувати коригувальні дії та видавати звіти».

О. Марцеляк, досліджуючи розвиток інституту уповноваженого з прав людини, дійшов висновку, що «світовий досвід підтверджує, що потреба в інституті омбудсмена найперше виникає тоді, коли існуючі інститути не здійснюють ефективного контролю в сфері державного управління і з'являється потреба у додаткових механізмах захисту прав та свобод громадян» [2, с. 197]. Наведену тезу підтверджує організація та становлення інституту бізнес-омбудсмена в Україні. Так, 12 травня 2014 року за участі Європейського банку реконструкції та розвитку, об'єднуючи Уряд України, бізнес-асоціацій та міжнародні фінансові організації, було підписано Меморандум про взаєморозуміння щодо підтримки антикорупційної ініціативи України. Так, сторони визначили, що систематична корупція та несправедлива ділова практика спричинили значні збитки як для українського бізнес-клімату, так і для державної еко-

номіки в цілому. Вони також погодились, що для покращення бізнес-клімату в Україні та підтримки її економічного росту необхідно вжити значних зусиль для боротьби з корупцією та недобросовісною поведінкою щодо суб'єктів підприємництва [3]. Серед окреслених заходів, необхідних для досягнення закріплених в Меморандумі цілей створення інституту бізнес-омбудсмена, «який реагуватиме на прояви недобросовісної поведінки щодо суб'єктів підприємництва» [3]. У подальшому, 26 листопада 2014 року постановою Кабінету Міністрів України № 691 була утворена Рада бізнес-омбудсмена.

Тобто бізнес-омбудсмен в Україні входить до складу відповідної Ради, яка є консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України. Сам уповноважений призначається також Кабінетом Міністрів України за поданням Наглядової ради Ради бізнес-омбудсмена. При цьому до Наглядової ради входять представники Уряду, міжнародних фінансових установ, таких як Європейський банк реконструкції та розвитку, Організації економічного співробітництва і розвитку та бізнес-асоціацій, серед яких сьогодні Американська торговельна палата в Україні, Європейська Бізнес Асоціація, Федерація роботодавців України, Торгово-промислова палата України, Український союз промисловців і підприємців.

Уповноважений із захисту прав підприємців розглядає скарги суб'єктів господарювання на органи державної влади або органи місцевого самоврядування щодо дій або бездіяльності останніх, які подані до Ради або за власної ініціативи омбудсмена.

Таким чином, бізнес-омбудсмен - це посадова особа, яка уповноважена розглядати конфлікти, що виникають між органами державної влади або місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання, з метою захисту та відновлення порушених прав останніх.

Деякі з науковців, досліджуючи інститут бізнес-омбудсмена, відносять його до медіації. Зокрема, І. Чістякова, І. Кривдіна доходять висновку, що «інститут бізнес-омбудсмена зводиться до посередництва (медіації) при вирішенні проблем заявників (громадян та юридичних осіб) за їхніми скаргами в позасудовому порядку» [4, с. 129]. Дотримуючись аналогічної точки зору, Р. Ханік-Посполітак наголошує, що бізнес-омбудсман - це особа, яка виконує функції медіатора між органами державної влади та представниками бізнес-кіл [5, с. 117]. Але з таким твердженням погодитися не можна. Бізнес-омбудсмен не

є медіатором, оскільки метою його діяльності є захист і відновлення порушених прав та інтересів суб'єктів господарювання. А медіатор, у свою чергу, має бути нейтральним за участі в конфлікті як посередник та не позиціонувати свою діяльність із захистом якоїсь зі сторін або колом осіб. Проте бізнес-омбудсмен у своїй діяльності може застосовувати медіативні техніки для налагодження комунікації та вирішення конфлікту між бізнес-структурою та відповідним органом влади.

Станом на сьогодні інститут уповноваженого із захисту прав підприємців є не популярним в Україні та недооціненим, як спосіб вирішення спорів, які виникають за участі суб'єктів господарювання. М. Новицький, характеризуючи омбудсменів як уповноважених із захисту прав людини, зазначив, що «занадто багато надій покладають на омбудсмена ... Це орган, який виявляє, демонструє, що у нього (омбудсмена - прим. автора) є сумніви та просить інші органи прийняти відповідне рішення, сам же омбудсмен приймати рішення не може» [6, с. 51].

О. Марцеляк, у свою чергу, досліджуючи інститут уповноваженого Верховною Радою України з прав людини, зазначив, що він «є додатковим (субсидіарним) засобом захисту прав і свобод людини щодо інших правозахисних механізмів, заповнює прогалини і компенсує недоліки судових засобів захисту прав людини, парламентського контролю та відомчого контролю за адміністративними органами» [2, с. 198].

Однак якщо розглядати інститут омбудсмена, в тому числі уповноваженого із захисту прав суб'єктів господарювання, як один із способів врегулювання спорів, до якого може звернутися особа серед інших засобів захисту, то він може стати гідним та ефективним засобом вирішення конфліктів, а в бізнес-сфері допоможе відновленню довіри до держави та її органів. А на хвилі популяризації та розвитку альтернативних способів вирішення спорів інститут бізнес-омбудсмена може стати самостійним та ефективним способом захисту суб'єктів господарювання. Таким чином, бізнес-омбудсмен є одним із самостійних видів альтернативного вирішення спорів, учасниками якого є суб'єкт господарювання, права якого порушені органом державної влади або місцевого самоврядування.

Перевагами досліджуваного інституту є його доступність та дешевизна порівняно з іншими способами захисту прав суб'єктів господарювання. Також має значення авторитет бізнес-омбудсмена та прийнятих ним рішень в державі. Наведену тезу

підтверджує дослідження М. Шкурат та Н. Мурашкіної, які в ході вивчення предмету та кількості скарг і результатів їх розгляду дійшли висновку, що «ефективність діяльності Ради бізнес-омбудсмена не підлягає сумніву і доводиться цифрами отриманими за 5 років діяльності. Кількість отриманих скарг, оброблених проблем та наданих рекомендацій свідчать про комплексну роботу організації, а відсоток впровадження рекомендацій - про її авторитет серед держаних органів [7, с. 190].

Для більш ефективної діяльності досліджуваного інституту та зміцнення його авторитету в бізнесових колах треба усунути підстави, які можуть викликати недовіру до нього. Так, видається за необхідне змінити процедуру призначення на посаду бізнес-омбудсмена. Сьогодні Уряд України має вирішальні повноваження в даному питанні. Як зазначалося вище, затвердження бізнес-омбудсмена на посаду здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням Наглядової ради. Вбачається, що незалежність уповноваженого буде гарантована у разі його обрання за результатами конкурсного відбору, який може проводитися Наглядовою радою Ради бізнес-омбудсмена, як і зараз обирається його кандидатура для подальшого затвердження. Таким чином, бізнес-омбудсмен буде незалежним, що збільшить довіру суб'єктів господарювання до даної інституції.

Окрім того, Рада бізнес-омбудсмена має певні формальні обмеження для звернення зі скаргою суб'єкта господарювання на орган державної влади або місцевого самоврядування. Зокрема, бізнес-омбудсмен не повинен розглядати скарги:

- 1) що виникають в рамках господарських відносин між суб'єктами господарювання приватної форми власності;
- 2) що є предметом будь-якого судового провадження або арбітражного розгляду, або щодо якої було винесено судове, арбітражне або будьяке інше подібне рішення;
- 3) у зв'язку із законністю та/або дійсністю будь-яких рішень, постанов та ухвал судів;
- 4) у випадках, якщо релевантно, коли сторона, яка зазнала впливу Недобросовісної Поведінки, не вичерпала принаймні одну інстанцію адміністративного оскарження, доступного такій стороні згідно із чинним законодавством та внутрішніми правилами сторони, щодо якої подана скарга;
- 5) скарга має бути подана не пізніше одного року з моменту настання події можливої Недобросовісної Поведінки або останнього випадку такої Недобросовісної Поведінки [8].

Варто зауважити, що наведені критерії прийнятності скарги до розгляду є надмірними та значною мірою обмежують можливості суб'єктів господарювання у користування даним видом альтернативного врегулювання спорів. Так, незрозумілим та необґрунтованим видається відсутність можливості звернутися до Ради, коли спір вже знаходиться на розгляді в суді. Видається доречним дозволити бізнес-омбудсмену брати до розгляду скарги по справах, які перебувають на вирішенні суду, проте за якими судові рішення ще не набрали законної сили. Практикуючі юристи зазначають, що це дозволить недобросовісній стороні маніпулювати справою та затягувати її вирішення по суті. Однак передача справи на будь-який із видів альтернативного врегулювання спорів не є підставою для зупинення розгляду справи або перенесення судового засідання. Тобто затягування розгляду справи не відбудеться. А у разі якщо спір буде вирішено між сторонами за допомогою Ради, то Господарським процесуальним кодексом України передбачено право позивача відмовитися від позову, а сторін - укласти мирову угоду як у суді першої інстанції, так і на стадії апеляційного оскарження рішення. Отже, скасування зазначеного обмеження зробить досліджуваний інститут більш доступним та розширять можливість для бізнесу захистити і відновити права, порушені органами державної влади або місцевого самоврядування.

Ще одним недоречним обмеженням є необхідність суб'єкта господарювання використати принаймні одну інстанцію адміністративного оскарження. Так, зазначена вимога значно обмежує права суб'єктів господарювання на використання досліджуваного способу врегулювання спорів. Тобто якщо скажник не використав адміністративний спосіб оскарження у разі його закріплення чинним законодавством або ж пропустив строки на подання скарги, то він «автоматично» втрачає право на звернення до Ради бізнес-омбудсмена. Сама по собі процедура адміністративного оскарження має не тільки низький рівень довіри в суспільстві та в бізнес-середовищі, а і є не обов'язковою для застосування. Саме тому її обов'язковість для подальшого використання певного способу захисту не видається обґрунтованою.

Тому виключення зазначених вище обмежень зробить звернення до Ради бізнес-омбудсмена значно доступнішим та дозволить суб'єктам господарювання застосовувати цей спосіб захисту нарівні з іншими. Діяльність Ради є і сьо-

годні достатньо ефективною, проте спрощення доступу до даного правозахисного інституту не тільки поліпшить інвестиційний клімат в державі, а і налагодить комунікацію між державною та бізнесом.

Узагальнюючи наведене, можна виділити такі ознаки інституту бізнес-омбудсмена (уповноваженого із захисту прав підприємців):

1) це посадова особа, яка призначається або обирається на посаду на конкурсних засадах;

2) є самостійним альтернативним способом вирішення спорів за участі суб'єкта господарювання та органу державної влади або місцевого самоврядування;

3) як посадова особа є незалежним від органів влади, якими призначається на посаду, та інших органів державної влади та місцевого самоврядування;

4) рішення, які приймаються, носять рекомендаційний характер;

5) сприяє налагодженню зв'язку між суб'єктами господарювання та державою та формуванню правової культури між зазначеними учасниками господарських правовідносин.

Література

1. Ombudsman Committee, International Bar Association Resolution". Vancouver : International Bar Association. 1974

2. Марцеляк О.В. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: статус і функціонування. *Вісник Львівського Університету: Сер. юрид.* 2001. № 36. С. 190-197.

3. Меморандум про взаєморозуміння щодо підтримки антикорупційної ініціативи України 12 травня 2014 року. URL: <https://boi.org.ua/files/6j/fs/memorandum.pdf>.

4. Чістякова І., Кривдіна І. Інститут бізнес-омбудсмена в Україні та світі: історикоправовий аспект. *Інтелігенція і влада.* № 37. 2017. С. 123-137.

5. Ханік-Посполітак Р.Ю. Інститут омбудсмена як альтернативний спосіб вирішення спорів в Україні. Поширення литовського досвіду альтернативного вирішення спорів в Україні : збірник наукових праць учасників Міжнародного семінару (Київ, 22 жовтня 2020 р.) ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Вільнюський університет. Київ, 2020. С. 11 -120.

6. Новицкий М. Права человека. Что входит, а что не входит в это понятие? Запись лекции, прочитанной на Международной летней школе по правам человека в сентябре 1998 г. Хельсинкский Фонд по правам Человека, Варшава - Польша, 2005. 52 с.

---

7. Шкурат М.Є., Мурашкіна Н.О. Аналіз ефективності діяльності Ради бізнес-омбудсмена в Україні як каталізатора ефективного діалогу українського підприємництва та державних структур. *Економіка і організація управління*. № 3(39). 2020. С. 180-191.

8. Регламент Ради бізнес-омбудсмена затверджений Протоколом № 1 засідання Наглядової ради Ради бізнес-омбудсмена від 18 травня 2015 року із змінами та доповненнями, затвердженими Протоколом № 28 засідання Наглядової ради Ради бізнес-ом-

будсмена в режимі відеоконференції від 28 липня 2020 року. URL: https://boi.org.ua/files/22/os/boc_procedures_2020_ua.pdf.

*Петренко Н. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
Херсонського факультету
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ПОЗАСУДОВІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ: АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ¹

Плотнікова М. В., Швагер О. А.

У статті охарактеризовано основні складники інституційного механізму позасудової мережі захисту прав споживачів у Європейському Союзі. У різних державах – членах Європейського Союзу склалася свої системи розгляду споживчих спорів: або один орган, або декілька органів із різними повноваженнями залежно від сектору та географічної локалізації. Важливість захисту прав споживачів фінансових послуг зумовила створення окремої мережі національних організацій Європейського Союзу, які відповідальні за позасудовий розгляд їхніх скарг, – FIN-NET. У статті проаналізовано порядок розгляду скарги споживачів фінансових послуг через цю мережу.

Наголошується на тому, що запозичення досвіду роботи онлайн-платформ для вирішення суперечок є актуальним для України питанням, особливо з огляду на безпекову ситуацію та можливість доступу до правосуддя в деяких регіонах країни. Відповідно до українського законодавства позасудовими способами вирішення споживчих спорів у сфері фінансових послуг є переговори, медіація, посередництво. У юридичній літературі широко обговорюється необхідність запровадження інституту фінансового омбудсмена, який буде вигідним усім учасникам ринку, а також сприятиме більшій довірі споживачів до діяльності фінансових установ. Охарактеризовано застосування ухваленого Закону України «Про медіацію», а також розглянуто правові засади діяльності проекту «ФінСкарга», завдяки якому запроваджено механізм розгляду скарг онлайн. Окрім медіації, споживачі фінансових послуг можуть скористатися правом подати скаргу до регулятора.

Законодавство України про фінансові послуги зобов'язує повідомити споживача про механізми позасудового захисту його прав. На сьогодні органом державної влади, який у позасудовому порядку розглядає скарги споживачів фінансових послуг, є Національний банк України. Скаргу споживач може надіслати як у паперовому вигляді, так і онлайн через вебпортал регулятора згідно із законодавством про звернення громадян. Система позасудового врегулювання спорів, що функціонує в Європейському Союзі, дає змогу ефек-

тивно здійснювати захист прав споживачів завдяки сформованій правовій базі. Окрім наявних позасудових способів захисту прав споживачів фінансових послуг, доцільно використати досвід Європейського Союзу щодо правового регулювання діяльності установ альтернативного вирішення спорів для сфери фінансових послуг та поступово розширити їх перелік.

Ключові слова: фінансові послуги, захист прав споживачів, позасудовий захист, медіація, право Європейського Союзу.

Plotnikova M. V., Shvaha O. A. Extrajudicial ways of protecting the rights of consumers of financial services: adaptation of Ukrainian legislation to the law of the European Union

The article describes the main components of the institutional mechanism of the extrajudicial consumer protection network in the European Union. Different member states of the European Union have developed their own consumer dispute resolution systems: either one body or several bodies with different powers depending on the sector and geographical location. The importance of protecting the rights of financial services consumers has led to the creation of a separate network of national European Union organizations responsible for the extrajudicial consideration of their complaints – FIN-NET. The article analyzes the procedure for consideration of complaints of consumers of financial services through this network.

It is noted that borrowing the experience of online platforms for dispute resolution is a relevant issue for Ukraine, especially given the security situation and the possibility of access to justice in some regions of the country. According to the Ukrainian legislation, the extrajudicial ways of resolving consumer disputes in the field of financial services are negotiations, mediation,

¹ Дослідження проведене на виконання міжнародного проекту у сфері освіти «619998-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE Європейські стандарти захисту прав споживачів фінансових послуг» (спільний проєкт Сумського державного університету, Еразмус+ Жан Моне Фонду та Виконавчого агентства з питань освіти та культури за підтримки Європейського Союзу). Підтримка Європейською комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, який відображає лише думки авторів, тому Європейська комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься у статті.

mediation. The legal literature widely discusses the need to introduce the institution of a financial ombudsman, which will be beneficial to all market participants, as well as promote greater consumer confidence in the activities of financial institutions. The application of the adopted Law of Ukraine "On Mediation" is described, as well as the legal framework of the "FinSkarga" project, which introduced an online complaint mechanism, is considered. In addition to mediation, financial services consumers can exercise the right to file a complaint with the regulator.

The legislation of Ukraine on financial services obliges to inform the consumer about the mechanisms of extrajudicial protection of their rights. Today, the public authority that considers complaints of financial services consumers out of court is the National Bank of Ukraine. The consumer can send a complaint both in paper form and online through the regulator's web portal, in accordance with the legislation on citizens' appeals. The system of out-of-court dispute resolution functioning in the European Union allows to effectively protect consumer rights due to the established legal framework. In addition to the existing extrajudicial ways of protecting the rights of consumers of financial services, it is advisable to use the experience of the European Union on the legal regulation of alternative dispute resolution institutions for financial services and gradually expand their list.

Key words: financial services, consumer protection, extrajudicial protection, mediation, European Union law.

Постановка проблеми та її актуальність.

Загальне нормативне регулювання захисту прав споживачів в Україні здійснюється згідно з нормами Закону України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. № 1023-XII [1], проте особливості захисту прав споживачів в окремих сферах господарювання визначаються спеціальним законодавством. Це стосується, зокрема, сфери фінансових послуг. Варто зауважити, що законодавство про фінансові послуги впродовж останніх років зазнало суттєвих змін, що зумовлені наближенням до європейських стандартів відповідно до зобов'язань, узятих на себе Україною в Угоді про асоціацію України з Європейським Союзом. У цій сфері українське законодавство суттєво наблизилося до вимог права Європейського Союзу (далі – ЄС), у зв'язку із чим ухвалено зміни до Закону України «Про Національний банк України», Закону України «Про банки і банківську діяльність», у новій редакції ухвалено закони України «Про фінансові послуги і фінансові компанії» та «Про страхування», які набудуть чинності з 2024 р. Система захисту прав споживачів фінансових послуг, що ефективно функціонує, є неодмінною умовою розвитку фінансового

ринку, адже можливість відновити свої порушені права або одержати належну компенсацію за їх порушення підвищує довіру споживачів та сприяє більшій їх залученості в цій сфері.

У процесі дослідження елементів системи захисту прав споживачів фінансових послуг ми вже зазначали, що в ЄС досить ефективно побудовано цю систему, вона реагує на нові виклики та постійно вдосконалюється, саме тому Україні варто орієнтуватися на загалом позитивний досвід під час формування власної системи захисту прав споживачів фінансових послуг [2, с. 79].

Суттєвою ознакою системи захисту прав споживачів фінансових послуг у ЄС є позасудові механізми, які дають можливість споживачам отримати відповідні консультації, подати скаргу, яка буде розглянута незалежним суб'єктом, і зробити це безпосередньо або дистанційно. Варто зауважити, що банківське законодавство передбачає зараз повноваження Національного банку України зі здійснення захисту прав споживачів фінансових послуг, проте позасудові засоби захисту в ЄС більш різноманітні. Звісно, це зумовлено насамперед необхідністю захищати споживачів транскордонних фінансових послуг, проте процеси інтеграції ринків фінансових послуг потребують детального вивчення європейської практики в цій сфері. Зазначене вказує на актуальність проведення порівняльного дослідження правових засад захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні та ЄС, зокрема позасудових способів такого захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській науковій літературі достатня увага приділяється різним аспектам захисту прав споживачів, зокрема позасудовим способам захисту, які характеризуються як альтернативні або неюрисдикційні. Серед альтернативних способів захисту прав споживачів останнім часом багато уваги приділяється медіації як одному з методів досягнення пропорційного задоволення гарантованих законом інтересів сторін у споживчих справах [3; 4; 5; 6]. Процедура медіації досліджується також як одна з неюрисдикційних форм захисту разом із самозахистом, при цьому наголошується на її ефективності для захисту прав споживачів транспортних послуг [7, с. 14]. Найбільш дослідженим позасудовим способом захисту прав споживачів, що передбачені українським законодавством, є звернення зі скаргою до уповноважених органів державної влади. Для окремих сфер надання послуг пропонується розширити перелік суб'єктів розгляду таких скарг, наприклад щодо

послуг рухомого (мобільного) зв'язку [8], у сфері реклами [9], для послуг у сфері охорони здоров'я (тут пропонують навіть залучати громадські чи професійних організації) [10]. Серед позасудових заходів також згадується можливість залучення третейських судів із наголошенням на тому, що це відповідатиме вимогам Директиви 2013/11/ЄС «Про альтернативне вирішення спорів за участю споживачів» [5, с. 72]. Безпосередньо щодо сфери фінансових послуг дослідники переважно зосереджуються на необхідності запровадження в Україні фінансового омбудсмена [11]. У процесі аналізу європейських принципів позасудового врегулювання спорів Р.Ю. Ханік-Посполітак слушно зазначає, що альтернативні способи вирішення спорів, передбачені у праві ЄС щодо захисту прав споживачів, обов'язково повинні бути відображені й в українському законодавстві [12].

Незважаючи на те, що дослідники приділяють увагу вивченню позасудових способів захисту в Україні прав як споживачів загалом, так і споживачів фінансових послуг зокрема, а також звертаються до актів права ЄС для розроблення пропозицій з удосконалення українського законодавства, комплексне дослідження цього питання в контексті адаптації українського законодавства до права ЄС не проводилося.

Метою статті є визначення особливостей позасудових засобів захисту прав споживачів фінансових послуг, які передбачені правом ЄС, та окреслення шляхів адаптації українського законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Ефективність системи захисту прав споживачів фінансових послуг залежить від рівня забезпечення можливостей споживача на захист своїх прав, на прозорий і справедливий розгляд скарг та фактичне врегулювання спору. Проаналізуємо насамперед право ЄС стосовно застосування позасудових засобів захисту прав споживачів фінансових послуг. Європейська комісія ініціювала створення уніфікованої системи звернень і скарг споживачів та визначила порядок їх розгляду відповідними суб'єктами. Цей порядок стосується як загального механізму захисту прав споживачів, так і захисту прав споживачів фінансових послуг.

Альтернативне вирішення спорів (далі – ADR) стало актуальною темою в межах процесу покращення доступу до правосуддя та набуло значного розвитку в секторі фінансових послуг. Позасудові врегулювання часто розглядаються як нижча за вартістю та швидша альтернатива судовим процедурам вирішення спорів у справах споживачів.

Як наслідок, ЄС став дедалі активнішим у просуванні ADR, розширюючи спектр заходів, які включають рекомендації, директиви, а останнім часом й інструкції для окремих галузей. Незважаючи на поступову європеїзацію цієї сфери, порівняння схем ADR споживачів у секторі фінансових послуг показує широкий спектр національних підходів, включно з арбітражем, омбудсменом, схемами посередництва та примирення. Крім того, залишаються постійні проблеми щодо доступності і якості схем фінансових послуг [13].

Створення інституційного механізму позасудової мережі захисту прав споживачів фінансових послуг у ЄС розпочалося з прийняття таких актів м'якого права ЄС, як Рекомендація Комісії № 98/257/ЄС від 30 березня 1998 р. щодо принципів, які застосовуються до установ, відповідальних за вирішення споживчих спорів у позасудовому порядку, та Рекомендація Комісії № 2001/310/ЄС від 4 квітня 2001 р. щодо принципів, які застосовуються до установ, залучених до процесу вирішення споживчих спорів на підставі консенсусу в позасудовому порядку. Актами вторинного законодавства ЄС, які регулюють питання досудового вирішення споживчих спорів, нині є Директива 2013/11/ЄС Європейського парламенту та Ради від 21 травня 2013 р. про альтернативне вирішення спорів за участю споживачів (далі – Директива ADR) [14] та Регламент 524/2013/ЄС Європейського парламенту та Ради від 21 травня 2013 р. про вирішення спорів у споживчій сфері онлайн (далі – Регламент ODR) [15].

Відповідно до положень ст. 1 та п. 3 ст. 2 Директиви ADR державам – членам ЄС надається право забезпечувати більш високий рівень захисту інтересів споживачів з урахуванням можливостей звертатися на добровільних засадах зі скаргами щодо дій чи бездіяльності продавців до установ/організацій, які здійснюють незалежне, неупереджене, прозоре, ефективне, швидке та справедливе альтернативне вирішення спорів. Установою альтернативного вирішення спорів (Alternative Dispute Resolution Entity – ADR Entity) є будь-яка установа незалежно від її назви, що діє на постійній основі та пропонує вирішення спорів шляхом процедури альтернативного вирішення спорів.

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Директиви ADR держави-члени повинні забезпечити, щоб установи альтернативного вирішення спорів виконували такі функції: а) підтримували оновлений веб-сайт, який надаватиме сторонам легкий доступ до інформації щодо процедури альтернативного вирішення спорів, а також даватиме змогу спожив-

вачам подавати скаргу та необхідні підтверджуючі документи в режимі онлайн; б) надавати сторонам на їх запит інформацію, зазначену в п. «а», на довговічному носії інформації; в) де можливо, дозволити споживачеві подати скаргу в автономному режимі; г) забезпечувати обмін інформацією між сторонами за допомогою електронних засобів або, якщо є можливість, поштою; ґ) приймати як внутрішні, так і транскордонні спори, включно зі спорами, на які поширюється дія Регламенту ODR; д) під час розгляду спорів, на які поширюється ця директива, вживати необхідних заходів для забезпечення того, щоб обробка персональних даних відповідала правилам захисту персональних даних, викладеним у національному законодавстві, що імплементує Директиву 95/46/ЄС у державі-члені, у якій створено установу альтернативного вирішення спорів.

Згідно із ч. 4 ст. 5 Директиви ADR держави-члени можуть на власний розсуд дозволити установам альтернативного вирішення спорів підтримувати та вводити процедурні правила, які дають їм можливість відмовлятися розглядати певний спір із таких підстав: а) споживач не намагався зв'язатися з відповідним торговцем, щоб обговорити його скаргу та спробувати, як перший крок, вирішити проблему безпосередньо з торговцем; б) суперечка легковажна або дратівлива; в) спір розглядається або раніше розглядався іншою установою альтернативного вирішення спорів чи судом; г) вартість претензії є нижчою або вищою, ніж попередньо визначений грошовий поріг; ґ) споживач не подав скаргу до установи альтернативного вирішення спорів у заздалегідь визначений строк, який не може бути меншим ніж один рік із дати подання споживачем скарги торговцю; д) розгляд такого типу спору в іншому випадку серйозно зашкодить ефективній діяльності установи альтернативного вирішення спорів.

Якщо відповідно до своїх процедурних правил установа альтернативного вирішення спорів не може розглянути спір, який їй було подано, вона повинна надати обом сторонам мотивоване пояснення підстав для відмови в розгляді спору впродовж 3 тижнів із моменту отримання файлу скарги.

Перелік позасудових установ вирішення споживчих спорів у державах – членах ЄС оприлюднений на сайті Європейської комісії [16]. Усі установи вирішення спорів, перелічені на цьому сайті, пропонують різні види процедур позасудового врегулювання. Усі вони здійснюють свою діяльність згідно з принципами справедливості, ефективності та доступності. Кожен орган вирі-

шення спорів має власні правила та процедури, проте зазвичай розгляд скарги в такий спосіб відбувається швидше й дешевше, ніж у разі звернення споживача до суду. Р.Ю. Ханік-Посполітак пропонує до цих принципів додати принцип конфіденційності, щоб інформація про спір та сам факт і зміст правовідносин не була поширена третім особам [12]. Проте, на наше переконання, у сфері фінансових послуг розголошення суті порушення та прозоре й ефективно врегулювання суперечки сприятиме стабільності ринку.

Окреслені системи значно відрізняються в різних країнах ЄС. У деяких державах-членах є єдиний орган, який займається споживчими спорами, тоді як в інших є декілька органів із різними повноваженнями залежно від сектору та географічної локалізації. Споживачам іноді може бути важко знайти правильну установу ADR. Орган із вирішення спорів може бути створений за ініціативою органів влади (частково на центральному рівні, частково на місцевому рівні) або за ініціативою торгових асоціацій чи інших організацій та асоціацій. Також можуть бути арбітражні процедури. Через цю різноманітність рішення, які приймаються такими органами, значно відрізняються за своєю природою. Деякі є лише рекомендованими, інші обов'язкові лише для постачальника, а ще інші обов'язкові для обох сторін [17, с. 6].

Досить поширеними та зручними для споживача є онлайн-технології, що забезпечують реалізацію механізму захисту прав споживачів, зокрема й фінансових послуг. Так, у січні 2016 р. на підставі Регламенту ODR розпочала свою роботу платформа для вирішення спорів онлайн. Вона є посередником для споживачів і постачальників послуг (торговців) у разі позасудового вирішення спорів онлайн. Функції платформи для вирішення спорів онлайн, згідно із ч. 4 ст. 5 Регламенту ODR, є такими: 1) надання електронного бланка скарги для заповнення заявником; 2) інформування відповідача про скаргу; 3) визначення компетентної установи альтернативного вирішення спорів та направлення скарги до такої установи, до якої сторони погодилися звернутися; 4) безкоштовне надання інструменту електронного управління справою, яке дасть можливість сторонам та установі альтернативного вирішення спорів провести процедуру вирішення спору онлайн через платформу; 5) забезпечення сторін та установи альтернативного вирішення спорів переказом інформації, яка є необхідною для вирішення спору (обмін такою інформацією здійснюється через платформу); 6) створення електронної форми, за

допомогою якої сторони направляють інформацію установі альтернативного вирішення спорів; 7) забезпечення системи зворотного зв'язку, щоб сторони мали можливість висловити свою думку про функціонування платформи, тощо. Платформа для вирішення спорів онлайн також створює можливість прямих переговорів із постачальником послуг або вибору установи позасудового вирішення спору.

Вирішення суперечок онлайн (далі – ODR) можна визначити як процеси вирішення суперечок, що здійснюються за допомогою комунікаційних та інформаційних технологій, зокрема інтернету. Схожими термінами є «онлайн ADR», «eADR», «iADR», «віртуальний ADR», «кіберпосередництво» та «кіберарбітраж». ODR бере свій початок із вирішення суперечок щодо питань мережі Інтернет, особливо пов'язаних з електронною комерцією. Логічно, що особи, які мають конфлікт, пов'язаний з інтернетом, намагаються вирішити його також через інтернет. Зазвичай споживачі беруть участь у невеликих або середніх угодах, яких вони не укладали би на традиційному ринку. У цих випадках суди занадто дорогі (здебільшого через витрати на подання документів, проїзд та юридичних консультантів) і надто повільні. Ось чому суди часто є економічно невіправданим засобом вирішення суперечок, що виникають в інтернеті. Зазвичай кажуть, що ODR ставатиме дедалі популярнішим через постійне збільшення транзакцій електронного бізнесу. Немає конкретних причин обмежувати ODR спорами, пов'язаними з електронним бізнесом або загалом із питаннями інтернету. Споживчі спори у традиційному контексті, якщо вони підходять для ADR, можуть однаково добре розглядатися й у межах ODR. Для деяких учасників суперечок онлайн-розв'язання суперечок (тобто ODR) має сенс через труднощі, пов'язані з географічною відстанню, проблемами із часом і розкладом або іншими перешкодами, що виникають під час особистих зустрічей. Можна використовувати широкий спектр методів спілкування, що робить цей спосіб вирішення суперечок дуже корисним [18, с. 21-22]. Можливість споживача фінансових послуг скористатися платформою ODR зумовлена географічним чинником, зокрема якщо споживач проживає, а торговець перебуває у країні ЄС або в Норвегії, Ісландії чи Ліхтенштейні, а також якщо скарга стосується товару чи послуги, яку особа купила в інтернеті.

Також для полегшення доступу споживачів фінансових послуг до захисту своїх прав у ЄС

у 2001 р. було створено окрему мережу національних організацій, які відповідальні за позасудовий розгляд скарг цієї категорії споживачів, – FIN-NET. Мережа охоплює країни Європейського економічного простору та була створена для сприяння співпраці національних омбудсменів у сфері фінансових послуг і забезпечення споживачам легкого доступу до процедур альтернативного вирішення спорів у транскордонних суперечках щодо надання фінансових послуг. На цей час FIN-NET налічує 60 членів у 27 країнах [19]. Приєднатися до мережі FIN-NET може будь-яка установа Європейського економічного простору, якщо вона відповідає за позасудове врегулювання фінансових спорів та дотримується принципів, викладених у Директиві ADR.

У Меморандумі про взаєморозуміння стосовно транскордонної мережі розгляду позасудових скарг щодо фінансових послуг пояснюється, що позасудовим урегулюванням є процедура вирішення транскордонних спорів щодо договірних зобов'язань, які постають із договорів купівлі-продажу або договорів про надання послуг у сфері фінансових послуг між торговцем і споживачем шляхом втручання члена FIN-NET або (у відповідних випадках) тимчасового члена чи філії FIN-NET, яка пропонує (нав'язує) рішення або об'єднує сторони з метою сприяння мирному вирішенню. При цьому транскордонною суперечкою є договірний спір, що виникає з договору купівлі-продажу або надання послуг у сфері фінансових послуг, коли на момент замовлення споживачем товарів чи послуг споживач проживає в європейській країні, відмінній від європейської країни, у якій трейдер заснований [20].

У випадку транскордонної скарги співпраця в мережі FIN-NET відбувається так: найближчий орган проводить первинну оцінку та надає споживачеві інформацію про мережу розгляду скарг, компетентну схему та платформу ODR, а також про доцільність і необхідність безпосереднього звернення зі скаргами до надавача фінансових послуг, оскільки це часто є передумовою прийняття скарги. Найближчий орган повинен також передати скаргу до компетентного органу або порадити споживачеві звернутися безпосередньо до компетентного органу. Отримавши таку транскордонну скаргу, компетентний орган намагається вирішити спір згідно з правилами, викладеними в його технічному завданні та/або юридичних зобов'язаннях, а також відповідно до Директиви ADR або, за необхідності, Рекомендації Комісії № 98/257/ЄС, зокрема й чинного законодавства.

Якщо учасник FIN-NET не може розглянути скаргу безпосередньо, він спрямовує споживача до платформи ODR чи іншого органу, відповідального за позасудове врегулювання споживчих спорів, або (у крайньому випадку) до тимчасових членів чи філій FIN-NET, які охоплюють відповідну область скарги споживача.

Для України сьогодні досить актуальним є питання використання позасудових способів урегулювання спорів, особливо з огляду на безпекову ситуацію та можливості доступу до правосуддя в деяких регіонах країни.

Серед способів позасудового врегулювання споживчих спорів у сфері фінансових послуг варто виокремити переговори, медіацію, фінансового омбудсмена, посередництво. Деякі із цих способів є перспективними та тривалий час обговорюються як у наукових колах, так і практикуються юристами. Так, наприклад, в Україні вже тривалий час пропонується ідея щодо створення фінансового омбудсмена, автори якої переконують у необхідності цього кроку та можливості функціонування цього суб'єкта з такою метою: 1) альтернативного (позасудового) урегулювання спорів між споживачами та надавачами фінансових послуг; 2) сприяння підвищенню якості надання фінансових послуг; 3) сприяння споживачам фінансових послуг у захисті їхніх законних прав та інтересів; 4) підвищення довіри між споживачами та надавачами фінансових послуг; 5) підвищення фінансової обізнаності споживачів фінансових послуг [21, с. 294].

Інститут фінансового омбудсмена, що ефективно функціонує, буде вигідним для всіх учасників ринку: права споживачів будуть краще захищені, а стандарти послуг будуть вищими. Це може суттєво покращити імідж фінансової сфери та стати рушійною силою у зростанні ринку. Зміцнення довіри до фінансових компаній, що є учасниками інституту фінансового омбудсмена, дасть їм змогу залучити нових клієнтів. Зрештою, у виграші буде й держава: омбудсмени дадуть можливість зменшити навантаження на суди та наглядові органи. Саме тому інститут фінансового омбудсмена вважають корисним доповненням, а не заміником судової системи. Ця модель є привабливою альтернативою для вирішення суперечок і довела свою значимість у багатьох країнах [22, с. 156].

Варто погодитися з тим, що функціонування інституту фінансового омбудсмена матиме певні позитивні риси як для споживачів, так і для держави та фінансових установ з таких причин:

більша довіра споживачів фінансових послуг до постачальників фінансових послуг, оскільки в разі необхідності споживачі можуть звернутися до процедури альтернативного вирішення спорів із банками та іншими фінансовими установами; звіти фінансового омбудсмена допоможуть наглядом органам за фінансовим ринком підвищити якість регулювання; збільшення попиту на фінансові послуги через зменшення витрат на вирішення спорів для фінансових установ [23, с. 124].

Що стосується медіації, то у Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 р. серед завдань передбачалося встановлення альтернативних способів урегулювання спорів шляхом запровадження процедури медіації [24]. Закон України «Про медіацію» було ухвалено 16 листопада 2021 р. [25]. У ньому передбачено, що медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Медіація може бути застосована для запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів) у багатьох сферах. У Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 р. передбачається запровадження позасудового механізму вирішення спорів між учасниками фінансового ринку та споживачів до кінця 2024 р.

В Україні у 2020 р. було започатковано проєкт «ФінСкарга» (<https://www.finskarga.com.ua/>), завдяки якому запроваджено механізм розгляду онлайн скарг щодо фінансових продуктів і послуг, фінансових махінацій та обслуговування у фінансових установах. Це єдина медіаційна незалежна ринкова платформа для вирішення спірних питань між надавачами та споживачами фінансових послуг. Участь фінансових установ у діяльності платформи є добровільною. До участі долучилися 30 фінансових установ [26]. Правовою підставою діяльності платформи є Закон України «Про медіацію».

Проте варто погодитися з тим, що можливість застосування платформи «ФінСкарга» обмежена, оскільки не всі мікрофінансові організації є її учасниками. Ця пов'язано з тим, що відносини між позичальниками та мікрофінансовими організаціями не досить прозорі, а ці організації переважно не зацікавлені в залученні до процедури медіації [27, с. 67].

У Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» передбачається обов'язок фінансових установ

повідомляти споживача про механізм досудового розгляду спорів, а також запровадити механізм внутрішнього розгляду скарг споживачів [28]. У новому Законі України «Про фінансові послуги та фінансові компанії», який буде введено в дію з 1 січня 2024 р., також передбачений обов'язок фінансової установи розкрити клієнтам інформацію про механізми захисту їхніх прав, зокрема щодо можливості та порядку позасудового розгляду скарг споживачів, а також про наявність гарантійних фондів чи компенсаційних схем, що передбачені для окремих видів фінансових послуг та/або продуктів відповідно до українського законодавства [29].

Органом державної влади, який у позасудовому порядку розглядає скарги споживачів фінансових послуг, є Національний банк України. Скаргу споживач може надіслати як у паперовому вигляді, так і онлайн. Розширення застосування інформаційно-комунікаційних технологій у фінансовій сфері зумовило запровадження на вебпорталі Національного банку України відповідного розділу для подання скарг онлайн [30]. На сьогодні порядок розгляду скарг Національним банком України визначено в Інструкції про організацію розгляду звернень громадян, проведення особистого прийому та забезпечення доступу до публічної інформації в Національному банку України [31]. Тобто нормативна основа розгляду скарг ґрунтується на законодавстві про звернення громадян, а онлайн-механізм лише спрощує звернення до регулятора.

Висновки. Проведене дослідження позасудових способів захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні та ЄС дає можливість зробити певні узагальнення. Системні порушення прав споживачів фінансових послуг мають серйозні наслідки для стабільності фінансової системи та довіри до неї споживачів, тому для запобігання їм необхідно впроваджувати надійні й ефективні способи захисту, причому перевагу варто віддавати позасудовому захисту, який для споживача є більш доступним, зрозумілим та економічним.

Система позасудового врегулювання спорів, що функціонує в ЄС, дає змогу ефективно здійснювати захист прав споживачів завдяки сформованій правовій базі. Необхідно зауважити, що як Директива ADR, так і Регламент ODR, положення яких проаналізовані у статті, присвячені захисту прав споживачів загалом, а не тільки споживачів фінансових послуг, та запроваджують ефективні процедури, які дають можливість споживачеві здійснити захист своїх прав. Зазначені акти створили правову

основу для діяльності установ альтернативного вирішення спорів, які створюються в європейських країнах та спеціалізуються переважно на розгляді окремих видів спорів щодо захисту прав споживачів. Поширення транскордонних фінансових послуг у ЄС зумовило також створення системи мережі FIN-NET, що об'єднує установи альтернативного вирішення спорів між споживачами та надавачами саме фінансових послуг.

Що стосується національного регулювання, то Закон України «Про захист прав споживачів» не передбачає діяльність установ з альтернативного вирішення спорів. Певною мірою це питання вирішене завдяки ухваленню Закону України «Про медіацію», проте задоволення скарги споживача фінансових послуг у разі порушення його права є більш корисним для створення довіри до фінансового ринку, ніж медіаційні процедури, які передбачають досягнення компромісного рішення.

До позитивних рис чинного фінансового законодавства необхідно віднести положення про закріплення за Національним банком України повноваження розглядати скарги споживачів фінансових послуг, адже загальний порядок позасудового захисту прав споживачів шляхом звернення до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, є неможливим.

На нашу думку, доцільно використати досвід ЄС щодо правового регулювання діяльності установ альтернативного вирішення спорів для сфери фінансових послуг та поступово розширити їх перелік. Як один зі шляхів вирішення цього питання можна запропонувати, по-перше, наділити зазначеними повноваженнями саморегульвні організації на ринку фінансових послуг; по-друге, розширити правові підстави діяльності порталу «ФінСкарга», адже мета медіації не повністю співпадає зі змістом захисту прав споживачів; по-третє, удосконалити механізм позасудового розгляду скарг споживачів фінансових послуг у разі надання послуг онлайн. Запропоновані нами шляхи сприятимуть адаптації українського законодавства до права Європейського Союзу.

Література

1. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.
2. Плотнікова М.В., Швагер О.А. Характеристика окремих елементів системи захисту прав споживачів

чів фінансових послуг в ЄС. *Законодавство України про фінансові послуги: питання адаптації до права Європейського Союзу* : матеріали науково-практичного круглого столу, м. Суми, 15 січня 2021 р. Суми : СумДУ, 2021. С. 76-79.

3. Подковенко Т.О. Альтернативні способи вирішення спорів: розвиток концепції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1. С. 36-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2018_1_8.

4. Яновицька Г.Б. Альтернативні способи врегулювання спорів за участю споживачів. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Т. 30(69). № 3. С. 58-62. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/3_2019/12.pdf.

5. Коверзнев В.О. Альтернативні засоби захисту прав учасників економічних відносин. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2020. Т. 31(70). № 4. С. 69-75. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/14.pdf.

6. Кордунян І.В. Особливості правового регулювання медіації у споживчих спорах: аналіз європейського досвіду. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 19-20 травня 2022 р. Суми : СумДУ, 2022. С. 277-281.

7. Гришко У.П. Захист прав споживачів транспортних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2017. 19 с.

8. Самбор М.А. Позасудовий захист прав споживачів послуг рухомого (мобільного) зв'язку в Україні: роль органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у захисті прав та інтересів абонентів. *Юридична наука*. 2013. № 4. С. 34-42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2013_4_6.

9. Пономаренко М.В. Механізми захисту прав споживачів у сфері реклами в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2022. Вип. 24. С. 143-151. URL: <http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2022/24/19.pdf>.

10. Швець Ю.Ю. Можливі механізми позасудового захисту права особи на охорону здоров'я. *Приватне та публічне право*. 2017. № 4. С. 25-29. URL: http://pp-law.in.ua/archive/4_2017/7.pdf.

11. Шолойко А.С. Розвиток інфраструктурних елементів із захисту прав споживачів страхових послуг в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2017. Вип. 26. Ч. 2. С. 100-103. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/26-2-2017/22.pdf>.

12. Ханік-Посполітак Р.Ю. Європейські принципи позасудового врегулювання спорів. *Альтернативні вирішення правових конфліктів* : матеріали науково-практичної конференції, м. Київ, 27 січня 2017 р. Київ : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2017. С. 27-30. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13260/Khanyk-Pospolitak_Yevropeiski_pryntsypu_pozasudovoho_vrehulivannia_sporiv.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

13. Benöhr I. Out-of-court settlement of consumer disputes in financial services. *Resolving Mass Disputes: ADR and Settlement of Mass Claims* / ed. by C. Hodges, A. Stadler. Cheltenham : Edward Elgar Pub, 2013. P. 247-269. URL: <https://doi.org/10.4337/9781782546917.00019>.

14. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0011>.

15. Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/AUTO/?uri=CELEX:32013R0524&qid=1669649341388&rid=1>.

16. Dispute resolution bodies. *Official website of the European Union*. URL: <https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/?event=main.adr.show2>.

17. Čulinović Herc E., Žunić Kovačević N. Extrajudicial Settlement of Consumers Disputes in Domain of Financial Services – EU and Croatia. URL: <https://ssrn.com/abstract=2237873>.

18. Cyman D. Alternative dispute resolution mechanism in the area of financial services in European Union. *Financial Law Review*. 2017. № 2(1). P. 18-32. URL: <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/flr/article/view/2109>.

19. Members of FIN-NET by country. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/consumer-finance-and-payments/retail-financial-services/financial-dispute-resolution-network-fin-net/fin-net-network/members-fin-net-country_en.

20. Memorandum of Understanding on a Cross-Border Outof-Court Complaints Network for Financial Services. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/memorandum-of-understanding_en.pdf.

21. Мельник О.П., Ковтун В.М. Посилення захисту прав на ринку фінансових послуг як шлях до віднов-

лення довіри споживачів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 292-295.

22. Дзюнь О.Б. Досудове вирішення спорів між споживачами та надавачами небанківських фінансових послуг. *Економіка та держава*. 2014. № 4. С. 153-156.

23. Смовженко Т.С., Денис О.Б. Дослідження зарубіжного досвіду функціонування фінансового омбудсмена як механізму вирішення конфліктів між банківськими установами та клієнтами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2016. Вип. 7. Ч. 1. С. 121-125.

24. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4.

25. Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

26. Українці почали скаржитися на фінпослуги онлайн. *SMIDA* : вебсайт. 2020. 25 вересня. URL: <https://www.smida.gov.ua/news/allnews/ukrainciposaliskarzitisanafinposlugionlajn>.

27. Руденко Л.Д., Требух В.В. Щодо неюрисдикційного захисту прав позичальників у сфері споживчого мікрокредитування. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2021. № 2. С. 64-72. URL: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2021.2.7>.

28. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>.

29. Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14 грудня 2021 р. № 1953-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20>.

30. Захист прав споживачів фінпослуг. *Веб-портал Національного банку України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/consumer-protection>.

31. Про затвердження Інструкції про організацію розгляду звернень громадян, проведення особистого прийому та забезпечення доступу до публічної інформації в Національному банку України : Рішення Правління Національного банку України від 14 травня 2020 р. № 332-рш / Національний банк України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr332500-20#Text>.

*Плотнікова М. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного, європейського
права та порівняльного правознавства
Сумського державного університету*

*Швагер О. А.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри міжнародного, європейського
права та порівняльного правознавства
Сумського державного університету*

СВАВІЛЬНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ЖИТТЯ ЯК СПОСІБ ПРИПИНЕННЯ СВОБОДИ ВОЛІ

Савченко В. О.

У науковому дослідженні здійснено правове обґрунтування, що свавільне позбавлення життя є способом припинення свободи волі. Автор зазначає, що євроінтеграція України передбачає необхідність гармонізації національного законодавства до вимог Європейського Союзу, зокрема, з питання захисту права на життя. Автор пише, що захист прав людини займає центральне місце у парадигмі розвитку ЄС, що відображено у міжнародних документах та законодавстві країн-членів організації. Право на життя визнається основним з прав людини. Науковець проголошує право на життя відправною точкою для виникнення всіх інших прав. Дослідник наполягає, що момент виникнення права на життя зумовлює і момент виникнення свободи волі фізичної особи, адже лише після цього у особи виникає реальна можливість брати участь у цивільних-правовідносинах, створювати права та обов'язки. У статті обґрунтовано тезу, що право на життя і свобода волі завершається у момент смерті. Визначення моменту припинення свободи волі потребує окремого дослідження, але свавільне позбавлення життя є одним з них. У статті доводиться, що свавільне позбавлення життя несе загрозу для всіх прав людини, але, в першу чергу, скасовує її свободу волі. В результаті проведеного дослідження автор робить такі висновки: 1) свобода волі втрачається після смерті, а свавільне позбавлення життя є однією з підстав для цього; 2) свавільним позбавленням права на життя під час переривання вагітності можна визнати випадки, коли настає смерть пацієнта та має місце факт порушення законодавства; 3) еутаназія визнається свавільним позбавленням життя та приводить до припинення свободи волі лише у країнах, де вона заборона, або якщо процедура проведена з порушенням вимог законодавства; 4) якщо особа помирає через дії поліцейського або військовослужбовця, позбавлення життя може вважатися свавільним лише якщо визнано протизаконним; 5) євроінтеграція України потребує гармонізації законодавства з питань свавільного права на життя, штучного переривання вагітності, сурогатного материнства тощо.

Ключові слова: свобода волі, право на життя, права людини, євроінтеграція, свавільне позбавлення життя, еутаназія, смертна кара, штучне переривання вагітності, поліцейські заходи.

Savchenko V. O. Arbitrary deprivation of life as a way to terminate freedom of will

In the scientific study, a legal justification was made that arbitrary deprivation of life is a way of ending freedom of will. The author notes that the European integration of Ukraine implies the need to harmonise national legislation with the requirements of the European Union, in particular, on the issue of protecting the right to life. The author writes that the protection of human rights occupies a central place in the development paradigm of the EU, which is reflected in international documents and legislation of the organisation's member countries. The right to life is recognised as the primary human right. The scientist declares the right to life as the starting point for the emergence of all other rights. The researcher insists that the moment of the emergence of the right to life determines the moment of the emergence of a natural person's freedom of the will because only after that the person has a real opportunity to participate in civil legal relations, to create rights and obligations. The article substantiates the thesis that the right to life and free will ends at death. Determining the moment of termination of free will requires a separate study, but arbitrary deprivation of life is one of them. The article proves that random lack of life threatens all human rights but, first of all, cancels his freedom of will. As a result of the conducted research, the author draws the following conclusions: 1) free will is lost after death, and arbitrary deprivation of life is one of the reasons for this; 2) arbitrary deprivation of the right to life during termination of pregnancy can be recognised as cases where the death of the patient occurs, and there is a violation of the law; 3) euthanasia is recognised as arbitrary deprivation of life and leads to the termination of freedom of will only in countries where it is prohibited, or if the procedure is carried out in violation of the requirements of the law; 4) if a person dies due to the actions of a police officer or a military officer, the deprivation of life can be considered arbitrary only if it is recognised as illegal; 5) European integration of Ukraine requires harmonisation of legislation on the arbitrary right to life, artificial termination of pregnancy, surrogate motherhood, etc.

Key words: freedom of will, right to life, human rights, European integration, arbitrary deprivation of life, euthanasia, capital punishment, artificial termination of pregnancy, police measures.

Постановка проблеми та її актуальність. Євроінтеграція України передбачає необхідність гармонізації національного законодавства до вимог Європейського Союзу. Більше того, правова система України має відображати принципи та цінності європейського права. Це зумовлює не лише потребу у доопрацюванні чинного законодавства, а і необхідність більш глибоко розуміти фундаментальні засади права. Захист прав людини займає центральне місце у парадигмі розвитку ЄС, що відображено у міжнародних документах та законодавстві країн-членів організації. Право на життя є основним з прав людини. Зазначене право є відправною точкою для виникнення всіх інших прав. Момент виникнення права на життя зумовлює і момент виникнення свободи волі фізичної особи. Лише після цього у особи виникає реальна можливість брати участь у цивільних-правовідносинах, створювати права та обов'язки. Захист права на життя закріплено в міжнародних нормативних актах та у законодавстві України. Одним з способів захисту права на життя є заборона його свавільного позбавлення. Незаконне позбавлення життя несе загрозу для всіх прав людини, але, в першу чергу, скасовує її свободу волі. З урахуванням зазначеного визнається актуальною необхідність дослідження проблематики свавільного позбавлення життя як способу припинення свободи волі. В контексті даного дослідження необхідно провести визначити поняття та способів свавільного позбавлення життя, проаналізувати норми міжнародного права та встановити, як це впливає на свободу волі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика права на життя завжди привертала увагу науковців. Серед іноземних дослідників можна зазначити Р. Дворкіна, Д. Макголд-ріка, Л. Ханікайна, П.Г. Лорена, Дж. Морсінка, Е. Новака, Г. Вільямса, Е. Вікса, К. Віреду. Основу для розуміння права на життя заклали Ю.С. Гамбаров, Д.Д. Грім, К.Д. Кавелін, Д.І. Мейєр, Г.Ф. Шершеневич, М.М. Агарков, С.С. Алексєєв, С.М. Братусь, Л.О. Красавчиков, С.Н. Ландкоф та ін. Серед вітчизняних вчених праву на життя приділяли увагу Т.В. Боднар, В.І. Борисова, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, І.В. Жилінкова, В.І. Кісіль, В.М. Коссак, О.В. Кохановська, О.Д. Крупчан, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць, Р.А. Майданик, О.А. Підпригора, З.В. Ромовська, М.М. Сібілев, Р.О. Стефанчук, Є.О. Харитонов та ін. Водночас бракує досліджень свавільного позбавлення життя та, особливо, його впливу на свободу волі людини.

Метою цієї статті є правове обґрунтування, що свавільне позбавлення життя є способом припинення свободи волі.

Виклад основного матеріалу. Право на життя є конституційним правом, яке в Цивільному кодексі України визнано особистим немайновим правом фізичної особи. Право на життя та свобода волі виникає з моменту народження, що детально доведено у дослідженні Occurrence of Freedom of Will in the Context of the Right to Life. Не викликає дискусію, що право на життя і свобода волі завершається у момент смерті. Визначення моменту припинення свободи волі потребує окремого дослідження, але свавільне позбавлення життя, безумовно, є одним з них.

Як зазначає О. Кохановська, традиційно право на життя розумілося як право на збереження життя і трактувалося, перш за все, як відмова від війни і участі в ній, відмова від смертної кари, встановлення порядку застосування зброї і знаходження її у цивільному обігу [1, с. 7]. Свобода волі може проявлятися в праві на життя через три його уособлення: 1) ніхто не може бути свавільно позбавлений життя; 2) обов'язок держави - захищати життя людини; 3) кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. В даному дослідженні ми зосередимо увагу саме на свавільному позбавленні життя.

Відповідно до ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, це право не є абсолютним, адже у певних, визначених законом випадках допускається свідоме припинення людського життя [2, ст. 6]. Право на життя закріплено і в ст. 3 Загальної декларації прав людини: кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність [2, ст. 3]. Але це, здебільшого, стосується країн, де дозволена смертна кара та еутаназія. Враховуючи, що в Україні ці практики заборонені, а життя проголошено найвищою соціальною цінністю, можна припустити, що в українському законодавстві право на життя визнається абсолютним правом. Проте право на життя все одно може бути обмежене, якщо це не кваліфікується як «свавілля».

Свавільним позбавленням життя слід визнати дії або бездіяльність, які призвели до смерті фізичної особи з порушенням норм законодавства. Тобто в окремих випадках позбавлення життя може бути правомірним. Розглянемо декілька таких підстав: смертна кара, переривання вагітності, еутаназія, дії правоохоронних органів та військовослужбовців.

Україна відмовилась від застосування смертної кари, підписавши Протокол № 6 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини [3]. Для країн, де смертна кара дозволена як найвища міра покарання, позбавлення права на життя таким чином буде законним. Але навіть коли йдеться про позбавлення людини її фундаментального права, свобода волі може мати місце. Наприклад, у США, за певних умов, злочинець може обирати вид смертної кари. Нещодавно перелік видів смертної кари у США був розширений і сьогодні включає ін'єкції з отрутою, електричний стілець, застосування отруйного газу та розстріл [4]. Засуджений може в останній раз скористатися своєю свободою волі для вибору методу смертної кари, та навіть при «останньому бажанні».

Зараз існує тенденція до гуманізації покарань та зменшення кількості випадків застосування смертної кари. Дослідження Amnesty International ще в 2019 році показало зменшення застосування смертної кари у світі на 31%, через що вона досягла найнижчого показника за останні десять років [5]. У 2020 році стало відомо про 483 страти у світі. Ці дані не включають Китай, де, як вважають правозахисники, щороку страчують тисячі людей [6]. У США, де смертна кара дозволена, Джо Байден виступає проти неї, а судова практика показує, що з 2003 року на федеральному рівні не було приведено у виконання жодного смертного вироку [7]. Водночас у Єгипті кількість страт зросла утричі порівняно з попереднім роком, а Китай цей вид покарання вирішив застосувати для боротьби з COVID-19, у результаті чого принаймні одну людину засудили до смертної кари і стратили [6].

Для України смертна кара завжди була не популярним видом покарання. Навіть у «Руській Правді» не було передбачено смертної кари. Спроби її впровадження у Київській Русі не прижилися. В суспільстві того часу життя людини мало цінність, тому більшість покарань мали вигляд грошових стягнень. Незважаючи на наявність у нормативних актах терміна «страта», він означав лише тілесні покарання, а не позбавлення життя [8, с. 89]. Найвищою, винятковою мірою покарання довгий час було вигнання, яке не виключало загибелі засудженого, бо на вигнанця не поширювався захист законом.

Систематичне застосування смертної кари в Україні почалося у Литовський період її історії («Судібник» Казимира IV Ягеллончика 1468 р. та «Статут Литовський» 1529 р.) [9]. Смертна кара була передбачена Кримінальним кодексом України

1960 р. та застосовувалась за певні військові злочини, вчинені у воєнний час, а також за умисні вбивства, вчинені за обтяжуючих обставин [10, ст. 24].

В Україні смертна кара була заборонена після вступу до Ради Європи. Мораторій на виконання смертних вироків почав діяти в 1995 році. Сьогодні заборона смертної кари в Україні ґрунтується саме на захисті права людини на життя. Це підтверджується рішенням Конституційного суду України, в якому зазначено, що довічне позбавлення волі є менш суворим видом покарання порівняно зі смертною карою, у разі застосування довічного позбавлення волі забезпечується невід'ємне право на життя людини, яка вчинила особливо тяжкий злочин [11].

Підставою заборони смертної кари є і той факт, що її реалізація призводить до припинення свободи волі людини. Після страти вже не має можливості власною поведінкою, діями, проявом волі виправитись та вплинути на власну долю. Застосування смертної кари слід визнати такою, що повністю протирічить принципу свободи волі.

Окрему увагу слід приділити штучному перериванню вагітності як біоетичному питанню, що пов'язано з проявом свободи волі і пов'язане з правом на життя.

Право на переривання вагітності можна розглядати з позиції права на життя та права на медичну допомогу. Тут треба поділити проблематику свободи волі на два елементи: 1) свобода волі пацієнтки, яка приймає рішення про переривання вагітності; 2) свобода волі майбутньої людини (плоду), щодо якої застосовується переривання вагітності. Як ми вже зазначали вище, право на життя і свобода волі виникає з моменту народження. Отже, плід не наділений свободою волі на правом на життя. У контексті цього можна сприймати таку процедуру лише як обмеження майбутніх прав. Тобто коли ми проводимо аборт, ми позбавляємо майбутню людину можливості отримати права та свободу волі.

Найбільш дискусійним є саме зв'язок штучного переривання вагітності з правом на життя, адже воно знаходиться не лише в правому, а й в морально-етичному полі.

Законодавство різних країн поділяється на два табори, окремі країни забороняють аборти, інші дозволяють їх проведення. Країни, в яких повністю заборонені аборти: Сальвадор, Нікарагуа, Мальта, Філіппіни, Ватикан, Сан-Марино, Домініканська Республіка, Ангола, Мавританія, Гондурас, Ямайка, Гаїті, Пуерто-Ріко, Суринам, Ірак, Сенегал, Гамбія, Сьєрра-Леоне, Конго, Мадагаскар, Єгипет,

Тайвань, Андорра, Польща. Основний аргумент заборони абортів - морально-етичні норми та захист демографічних інтересів.

Країни, в яких аборти дозволені, поділяються на дві категорії. До першої категорії відносяться країни, які обмежують аборти індикацією, тобто переривання вагітності можливе лише за наявності підстави. До таких підстав відносять загрозу життю матері, загрозу її здоров'ю, вагітність в наслідку злочину, коли зародок має складні генетичні ускладнення або коли є соціальна причина. Прикладами таких країн є Фінляндія, Великобританія, Замбія, Ефіопія, Індія та Японія. Ще в двох великих групах країн аборти дозволені тільки заради збереження життя і здоров'я пацієнтки. У Ліхтенштейні, ОАЕ, Бразилії, Чилі, Мексиці, Венесуелі, Парагваї, Люксембурзі, Йорданії, Ізраїлі, Катарі, Кувейті, Пакистані, Таїланді, Малайзії, Республіці Корея аборти дозволені лише для збереження життя жінки. До іншої категорії відносяться країни, які обмежують аборти за часом проведення. Так, в Україні, Франції, Швейцарії, Австрії тощо жінка вільно приймає рішення про переривання вагітності у строк до 12 тижня. В окремих випадках, визначених законодавством, аборт може бути проведено при вагітності від 12 до 22 тижнів. В усіх цих випадках ми говоримо лише про свободу волі жінки, не враховуючи інтерес батька або майбутній інтерес плоду.

У більшості випадків противники абортів говорять, що ця процедура є позбавленням права на життя ембріону. Нормативно такий підхід закріплено, зокрема, в Законі Угорщини «Про захист життя зародку». Така позиція обґрунтовується тезою, що зародок не захищається, коли законом дозволено переривання вагітності з причини «виникнення кризового стану», коли жінка вирішує сама, законодавець погоджується з вчиненням абортів лікарем і дозволяє брати за це гроші [12]. Щодо статусу ембріона людини, то Мірошниченко О.А. зробила такі висновки: 1) на сьогодні норми про право на життя в тому розумінні, як їх застосовують міжнародні й національні органи з захисту прав людини, не захищають ембріон людини; 2) водночас окремі держави й міжнародне право запровадили заборони, зокрема, на відтворення ембріонів з комерційною метою, на збереження ембріонів у пробірці понад певний термін та ін. [13, с. 12].

В Україні проведення абортів дозволене, але чітко врегульовано законодавством. У ст. 281 Цивільного кодексу України закріплено, що штучне переривання вагітності, якщо воно не перевищує два-

надцять тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки [14, ст. 281]. В цьому випадку достатньо лише її волі. Поряд із сурогатним материнством це питання потребуватиме гармонізації українського законодавства із законодавством ЄС.

В окремих випадках в Україні штучне переривання вагітності може бути проведено при вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів. Перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності, встановлюється законодавством [14, ст. 281]. У ст. 50 Основного законодавства України про охорону здоров'я передбачено, що штучне переривання вагітності може бути проведено за бажанням жінки при вагітності строком не більше 12 тижнів. У випадках, визначених законодавством, аборт може бути проведено при вагітності від 12 до 22 тижнів [15, ст. 50]. За незаконне проведення абортів наступас кримінальна відповідальність. Наказом МОЗ України від 24.05.2013 № 423 затверджено порядок надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності, у якій визначено методики проведення абортів [16], Наказом МОЗ України від 29.12.2005 № 782 затверджено Клінічні протоколи з акушерської і гінекологічної допомоги, які закріплюють у тому числі питання медичного абортів [17]. Варто зазначити, що цей наказ втрапить чинність 01 вересня 2023 р.

Проте законодавство України регламентує переривання вагітності не з позиції права на життя, а з позиції права на медичну допомогу. Тобто йдеться про різні особисті немайнові права.

Говорячи про свободу волі, ми маємо розуміти, що йдеться про її наявність лише у вагітній жінки. Вище було доведено, що ембріон немає свободу волі в цивільно-правовому розумінні. Право на життя виникає з народження, а отже, і пацієнтом з особистими немайновими правами виступає лише вагітна жінка. Таким чином, свобода волі актуальна лише в контексті права на медичну допомогу та права пацієнта на життя.

С.Б. Булеца говорить, що чинне законодавство України охороняє інтереси людського зародка, називаючи його «особою», а не позбавленою самостійного буття «частиною» материнського організму [18, с. 586]. Науковець зазначає, що згідно з міжнародними і вітчизняними нормативно-правовими актами людська істота, що знаходиться в материнській утробі, визнається дитиною, та на неї поширюються всі норми, що стосуються прав та інтересів дітей, у тому числі і ст. 6 Конвенції про права дитини, у силу якої кожна дитина має право на життя. Це означає, що аборт повинен прирівню-

ватися до вбивства, оскільки кожна ненароджена дитина має право на життя [19, с. 586]. Проте якщо погодитись з такою концепцією, то можливість ембріону мати свободу волі та розпоряджатися своїми правами викликає сумніви. Можна лише припустити обов'язок держави захистити право на життя майбутньої людини, у якої після народження виникне свобода волі. Такий підхід знайшов своє відображення в концепції «права бути народженим». Існує пропозиція, що для встановлення належних гарантій права на життя в контексті права бути народженим необхідно, по-перше, законодавчо обмежити можливості переривання вагітності на строках понад 12 тижнів виключно медичними показниками, а по-друге, врегулювати це питання законом, а не підзаконним нормативно-правовим актом [20, с. 228]. Водночас ми маємо констатувати, що будь-які нормативні обмеження цього питання впливатимуть на свободу волі вагітної жінки, а саме на її можливість розпоряджатися власним тілом.

Можна припустити, що штучне переривання вагітності може бути свавільним порушенням права на життя лише у випадках, коли воно проведене з порушенням норм законодавства. Але навіть у таких випадках ми можемо говорити лише про неналежне (незаконне) надання медичної допомоги та право на життя пацієнта, а не ембріона.

Інша ситуація виникає, коли йдеться про права пацієнта на медичну допомогу у вигляді штучного переривання вагітності. У такому випадку свобода волі буде мати місце як прояв усвідомленої згоди пацієнта на медичне втручання. Принципове значення тут матиме наявність свобідної волі, яка виступає гарантом правомірності такого втручання. Наприклад, якщо пацієнт уклав договір про надання медичних послуг проти його справжньої волі, внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного тиску з боку іншої особи. Наприклад, під впливом волі свого чоловіка. Тут може мати місце порок волі та оспорювання правочину.

Отже, свобода волі має принципове значення для правовідносин з переривання вагітності. Свавільним позбавленням права на життя можливо визнати випадки, коли настає смерть пацієнта та має місце факт порушення законодавства.

Наступний варіант свавільного позбавлення права на життя - еутаназія. Еутаназія тлумачиться як навмисне прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань. Така практика в Україні заборонена. Еутаназія поділяється на активну (введення пацієнту медичних препаратів або інші дії, які тягнуть

за собою швидку і безболісну смерть) та пасивну (навмисне припинення медиками підтримуючої терапії, не виконання належних дій). Залежно від такого поділу виділяють країни, де еутаназія заборонена та дозволена. До країн, де дозволена активна еутаназія, входять Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Колумбія, Канада, Іспанія, Нова Зеландія, Швейцарія. До країн, де дозволена лише пасивна еутаназія, відносять Австралію, Португалію, Уругвай, Великобританію, Францію, Індію, Аргентину, США, Данію, Фінляндію, Норвегію, Швецію, Угорщину, Німеччину, Грецію, Ізраїль, Латвію, Литву. У більшості країн еутаназія заборонена.

Прояв свободи пов'язаний з поділом еутаназії на добровільну та примусову. Ці види еутаназії засновані на свободі волі пацієнта. Добровільна еутаназія передбачає застосування до невиліковного хворого пацієнта лікарських чи інших засобів, що призводить до легкої і спокійної смерті. Добровільна еутаназія проводиться лише за вимогою пацієнта, який усвідомлює свої дії і може ними керувати. Примусова еутаназія передбачає заподіяння пацієнту легкої смерті за допомогою відповідних засобів і дій, але за рішенням членів сім'ї, законних представників або громадських інститутів [20]. Добровільна еутаназія є прямим проявом свободи волі пацієнта. Але ми маємо зауважити, що надання добровільної згоди на еутаназію під впливом ліків можна поставити під сумнів. Примусова еутаназія ґрунтується на свободі волі пацієнта лише тоді, коли попередньо, при ясного розумі пацієнт надав однозначну згоду на неї, шляхом свідомого волевиявлення.

Заборона еутаназії ґрунтується на проголошенні життя людини найвищою соціальною цінністю та її недоторканості. Тому незалежно від волі особи лікарі мають рятувати невиліковно хворого пацієнта. Навіть коли пацієнт перебуває у комі і ми констатуємо неможливість повернення до повноцінного життя, право пацієнта на життя вище за його свободу волі. Фактично право на життя перетворюється на обов'язок. Як слушно зазначають О.М. Паньків та Ю.І. Петровський, в такий ситуації людина набуває суб'єктивне право на життя поза її свідомістю, воно не залежить від її волі. Однак видається, що це право повинне доповнюватись правом розпоряджатися своїм життям, зокрема його тривалістю, яка за певних обставин може залежати від волі і свідомості людини [21, с. 211]. Для того щоб реалізувати запропонований підхід, необхідно закріпити у медичній документації попереднє волевиявлення особи щодо розпорядження

його анатомічними матеріалами, проведення реанімаційних дій та підтримки життєздатності.

Аналогічна ситуація виникає стосовно права на смерть. Нормативно таке право не закріплене та полягає у відмові від права на життя. В цьому питанні центральне місце займає визначення мети. Мається на увазі, що вчинення дій або бездіяльності, мета яких - власна смерть, місце має відмова від права на життя. Якщо ж дії не направлені на настання власної смерті, то їх кваліфікація має бути інакшою. Наприклад, каскадери піддають своє життя значній небезпеці, здорові люди проводять на собі небезпечні наукові експерименти. Відомо, що женецький лікар Ж. Понто перевіряв результати розробленої вакцини, дозволяючи трьом гадюкам вкусити себе [21, с. 211].

Прояв свободи волі в цих випадках буде залежати від мети, яка полягає або не полягає у настанні смерті. Проте в будь-якій ситуації лікарі будуть зобов'язані рятувати життя людини. Навіть якщо за власною свобідною волею людина робить постійні спроби самогубства, публічний інтерес суспільства у рятуванні його життя буде вищим за його право на смерть. Іншими словами, особисте немайнове право на життя є вищим за свободу волі.

Отже, еутаназія буде визнаватися свавільним позбавленням життя та приводити до припинення свободи волі лише у країнах, де вона заборона, або якщо вона проведена з порушенням вимог законодавства.

Серед нормативно дозволених підстав для обмеження права на життя можна визнати дії правоохоронних органів та військовослужбовців.

У ЗУ «Про національну поліцію» передбачено перелік поліцейських заходів, які визначаються як дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежують певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень [22, ст. 29]. Отже, в законі чітко передбачена можливість обмеження прав і свобод людини при виконанні поліцейського заходу. Поліцейський захід застосовується виключно для виконання повноважень поліції. Обраний поліцейський захід має бути законним, необхідним, пропорційним та ефективним. Поліцейському заборонено застосовувати будь-які інші заходи, ніж визначені законами. Обраний поліцейський захід є необхідним, якщо для виконання повноважень поліції неможливо застосувати інший захід або його застосування буде неефективним, а також якщо такий захід

заподіє найменшу шкоду як адресату заходу, так і іншим особам. Застосований поліцейський захід є пропорційним, якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам і свободам людини або інтересам суспільства чи держави, не перевищує блага, для захисту якого він застосований, або створеної загрози заподіяння шкоди. Обраний поліцейський захід є ефективним, якщо його застосування забезпечує виконання повноважень поліції.

Поліцейські заходи поділяються на превентивні та примусові, і саме до примусових відноситься можливість застосовувати фізичний вплив (силу), спеціальні засоби та вогнепальну зброю. Кожен з цих заходів детально регламентується законодавством та в жодному випадку метою їх застосування не може бути позбавлення права на життя.

Поліцейський може застосовувати фізичну силу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для забезпечення особистої безпеки або/та безпеки інших осіб, припинення правопорушення, затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом. Поліцейський для забезпечення публічної безпеки і порядку застосовує спеціальні засоби: 1) кайданки та інші засоби обмеження рухомості; 2) гумові та пластикові кийки; 3) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії; 4) засоби примусової зупинки транспорту; 5) пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень; 6) електрошокові пристрої контактної та контактнo-дистанційної дії; 7) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби; 8) пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії, засоби акустичного та мікрохвильового впливу; 9) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби; 10) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії; 11) засоби, споряджені безпечними димоутворювальними препаратами; 12) службовий собака; 13) службовий кінь [22, ст. 45]. Всі окреслені засоби направлені на завершення правопорушення, а вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення.

Говорячи про порушення права на життя і, як наслідок, свободу волі, найбільшу небезпеку

викликає можливість використання поліцейським вогнепальної зброї, що є найбільш суворим заходом примусу. Поліцейський уповноважений на зберігання, носіння вогнепальної зброї, а також на її застосування і використання лише за умови, що він пройшов відповідну спеціальну підготовку. Поліцейський уповноважений у виняткових випадках застосовувати вогнепальну зброю: 1) для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю; 2) для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю; 3) для звільнення заручників або осіб, які незаконно позбавлені волі; 4) для відбиття нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення; 5) для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти; 6) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського; 7) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського [22, ст. 46].

Поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю тільки з метою заподіяння особі такої шкоди, яка є необхідною і достатньою в такій обстановці, для негайного відвернення чи припинення збройного нападу. Поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю у разі збройного нападу, якщо відвернення чи припинення відповідного нападу неможливо досягнути іншими засобами.

Таким чином, якщо поліцейський застосує вогнепальну зброю в передбачених законом умовах та під час її використання спричинене пошкодження здоров'ю несумісні з життям, це неможна буде кваліфікувати як вбивство, перевищення службових обов'язків тощо. Принципове значення в цьому випадку матиме мета дій поліцейського та відсутність умислу. Так умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони, а також у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на строк до двох років. Аналогічну ситуацію можна прослідити стосовно дій військовослужбовців.

Ст. 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод регламентує, що до випадків неминучої потреби застосування сили, що може призвести до позбавлення життя віднесено такі: 1) при захисті будь-якої людини від незаконного насильства; 2) при здійсненні законного арешту або при запобіганні втечі людини, що законно перебуває під вартою; 3) у діях, законно вчинених з метою придушення бунту або заколоту [23, ст. 2]. Європейський суд з прав людини та інші міжнародні органи із захисту прав людини головними критеріями при правовій оцінці фактів застосування сили, включаючи зброю, під час здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яка законно тримається під вартою, вважають домірність, доцільність та абсолютну необхідність [24, с.189].

Таким чином, якщо особа помирає через дії поліцейського або військовослужбовця, позбавлення життя може вважатися свавільним лише якщо визнано протизаконним.

Проблемною визнається ситуація, коли смерть настає як наслідок спортивного змагання. Наприклад, боксер наносить противнику удар на рингу, під час змагань. У результаті удару настає смерть або тілесні ушкодження. Нормативно такі дії ми маємо кваліфікувати як вбивство через необережність, побої і мордування, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження тощо. Але на практиці такі дії кваліфікуються як нещасний випадок і лише у випадку настання смерті. Ця ситуація також прямо пов'язана з питанням свободи волі. Підставою для такої кваліфікації виступає відсутність наміру спричинити тілесні ушкодження, які призведуть до смерті, що і зумовлює не притягнення спортсмена до кримінальної відповідальності. Додатковим аргументом служать чисельні договори між спортсменами та внутрішні спортивні правила та нормативні документи. Хоча можливість обмежити та уточнити норми кримінального законодавства цивільно-правовими договорами та нормами викликає питання.

У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки: 1) свобода волі втрачається після смерті, а свавільне позбавлення життя є однією з підстав для цього; 2) свавільним позбавленням права на життя під час переривання вагітності можна визнати випадки, коли настає смерть пацієнта та має місце факт порушення законодавства; 3) еутаназія визнається свавільним позбавленням життя та приводить до припинення свободи волі лише у країнах, де

вона заборона, або якщо процедура проведена з порушенням вимог законодавства; 4) якщо особа помирає через дії поліцейського або військовослужбовця, позбавлення життя може вважатися свавільним, лише якщо визнано протизаконним; 5) євроінтеграція України потребує гармонізації законодавства з питань свавільного права на життя, штучного переривання вагітності, сурогатного материнства тощо. Визнається нагально необхідним проведення дослідження щодо порівняння норма європейського та українського законодавства з питань, пов'язаних з правом на життя.

Література

1. Кохановська О. Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи як уособлення захисту прав і основних свобод людини в сучасній Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2011. № 86. С. 7-10.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Загальна декларація прав людини. *Офіційний веб-сайт ВР України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 25.10.2022).
3. Протокол № 6 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини. *Офіційний веб-сайт ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802#Text. (дата звернення: 27.10.2022).
4. Смертна кара: у США розширили перелік дозволених способів страти злочинців. *Інформаційний портал DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/smertna-kara-u-ssha-rozshyryly-dozvoleni-sposoby-straty-zlochynstiv/a-55757908> (дата звернення: 25.10.2022).
5. Доклад Amnesty International: Число смертних казней в 2018 году снизилось до минимума за десять лет. *Amnesty*. URL: <https://eurasia.amnesty.org/2019/04/10/doklad-amnesty-chislo-smertnyhkaznej-v-2018-godu/> (дата звернення: 14.10.2022).
6. Amnesty International: за рік у світі зменшилася кількість страт. *Інформаційний портал DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/amnesty-international-za-rik-u-sviti-zmenshylasia-kilkist-strat/a-57274654>. (дата звернення: 13.10.2022).
7. Смертна кара: у США розширили перелік дозволених способів страти злочинців. *Інформаційний портал DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/smertna-kara-u-ssha-rozshyryly-dozvoleni-sposoby-straty-zlochynstiv/a-55757908> (дата звернення: 17.10.2022).
8. Тараненко М., Коломієць Т. Генезис смертної кари на території України. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 3. С. 89-92.
9. Смертна кара. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0 (дата звернення: 4.10.2022).
10. Кримінальний кодекс України від 28.12.1960 р. (втрата чинності - від 01.09.2001 р.). / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05/ed19960807> (дата звернення: 4.10.2022).
11. Рішення Конституційного Суду України від 26.01.2011 р. № 1-рп/2011 / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11> (дата звернення: 28.10.2022).
12. Jobbagyi G.A mehmazgat eletjoga, az abortuszlegalizacio konfliktusa. Budapest, 1994. 111 с.
13. Мірошніченко О.А. Право людини на життя (теорія та практика міжнародного співробітництва) : автореф. дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2005. 21 с.
14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
15. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 11.19.1992 р. № 2801-XII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
16. Про затвердження Порядку надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності, форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення: Наказ МОЗ України від 24.05.2013 № 423. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-13#Text> (дата звернення: 5.10.2022).
17. Про затвердження клінічних протоколів з акушерської та гінекологічної допомоги : Наказ МОЗ України від 29.12.2005 № 782. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0782282-05#Text> (дата звернення: 5.10.2022).
18. Булеца С.Б. Право на життя зародку: цивільно-правове регулювання штучного переривання вагітності (аборту). *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. С. 584-590.
19. Червяцова А.О. Право на життя - право бути народженим (питання правового регулювання штучного переривання вагітності за українським законодавством). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. Харків. 2013. № 1077(15). С. 226-228.

---

20. Alpers A. Do you estimate clinical sense to equate terminally ill patients who require sustaining interventions with those who do not? *JAMA*. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/9169898> (дата звернення: 3.10.2022).

21. Паньків О.М., Петровський Ю.І. Право людини на розпорядження життям: деякі аспекти. *Медичне право України: проблеми становлення та розвитку*: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції 19 - 20.04.2007, м. Львів, 2007. С. 210-215.

22. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41, Ст. 379.

23. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. *База даних «Законодавство*

України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 18.10.2022).

24. Конституція України. Науково-практичний коментар / за ред. В.Я. Тація, Ю.Г. Барабаша та ін. Харків : Право, 2011. 1128 с.

Савченко В. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
запрошений науковий співробітник
Оксфордського університету,
Оксфорд, Великобританія;
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: 0000-0001-7104-3559

ПОБУТОВІ ПОСЛУГИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Трохименко А. Р.

Стаття присвячена дослідженню надання побутових послуг населенню України. За відсутності спеціального законодавчого акта у сфері надання побутових послуг здійснено дослідження низки законодавчих та підзаконних нормативних актів, що регулюють відносини у сфері надання побутових послуг різної правової спрямованості, що регулюють конкретні суспільні відносини, але мають безпосереднє відношення до побутових послуг.

Насамперед, проаналізовано положення цивільного, земельного та податкового кодексів, Законів України: «Про захист прав споживачів»; «Про поховання та похоронну справу»; «Про охорону навколишнього природного середовища»; «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», а також підзаконних нормативно-правових актів, «Про затвердження правил побутового обслуговування населення» та «Класифікація послуг і продукції у сфері побутового обслуговування» (ГК 201-01-2001).

Характеризуючи сучасний стан правового регулювання надання побутових послуг, звертаємо увагу, що в різних законодавчих та підзаконних нормативних актах відсутнє єдине термінологічне визначення терміна «побутові послуги», аналізуються різні види надання побутових послуг. Звертається увага, що у загальному вигляді найбільший перелік побутових послуг міститься в Податковому кодексі України, що пов'язано з їх оподаткуванням.

Підкреслюється, що, незважаючи на різноманітність надання побутових послуг, предметом правового регулювання побутових послуг є суспільні відносини, які покликані задовольнити інтереси населення України, що охоплює широке коло різноманітних видів побутових послуг. Окремо наголошено, що з метою удосконалення відносин у сфері надання населенню побутових послуг необхідно прийняти спеціальний законодавчий акт.

Ключові слова: побутові послуги, правове регулювання, відносини, удосконалення, закон.

Trokhymenko A. R. Household services in Ukraine: current state of legal regulation

The article is devoted to the study of the provision of household services to the population of Ukraine. In the absence of a special legislative act in the field of providing household services, a study was carried out of a number of legislative and by-law normative acts regulating relations in the field of providing household services of various legal orientations, which regulate specific social relations, but are directly related to household services.

First of all, provisions of the Civil, Land and Tax Codes, Laws of Ukraine: “On the Protection of Consumer Rights” were analyzed; “About burial and funeral business”; “On environmental protection”; “On ensuring the sanitary and epidemic well-being of the population”, as well as by-laws, “On approval of the rules of household services for the population” and “Classification of services and products in the field of household services” (GK 201-01-2001).

Characterizing the current state of legal regulation of the provision of household services, attention is drawn to the fact that there is no single terminological definition of the term “household services” in various legislative and by-law regulations, and various types of provision of household services are analyzed. Attention is drawn to the fact that, in general, the largest list of household services is contained in the Tax Code of Ukraine, which is related to their taxation.

It is emphasized that despite the diversity of the provision of household services, the subject of legal regulation of household services is social relations, which are designed to satisfy the interests of the population of Ukraine, which covers a wide range of various types of household services. It was separately emphasized that in order to improve relations in the sphere of providing household services to the population, it is necessary to adopt a special legislative act.

Key words: household services, legal regulation, relations, improvement, law.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що надання побутових послуг нерозривно пов'язано із різноманітністю видів послуг, ці відносини охоплюються сукупністю правових норм різних галузей права, які регулюють відносини, що виникають

між державою, суб'єктами підприємницької діяльності та громадянами з приводу надання побутових послуг. Роль побутових послуг в ринкових умовах розвитку постійно зростає, однак на ринку послуг існують і негативні тенденції, наприклад присутність тіньового ринку послуг, що негативно впливають суб'єктів надання послуг та їх отримувачів. Відсутність у цій сфері суспільних відносин спеціального законодавчого акта негативно впливає на відносини у сфері надання побутових послуг. З метою усунення організаційних та правових питань у цій сфері відносин вважаємо доцільним прийняти спеціальний законодавчий акт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання регулювання відносин у сфері побутових послуг були предметом учених різних галузевих наук. Зокрема, С.Л. Альошкін висвітлив розвиток теоретичних методів та практичних підходів до управління якістю побутових послуг [1, с. 175-178]. В.В. Дубовий досліджував проблемні питання управлінських відносин надання побутових послуг населенню та визначення шляхів удосконалення таких відносин [2, с. 109-113]. Предметом дослідження Т.М. Сидоренко стали тенденції розвитку підприємницької діяльності, діяльність підприємств у сфері побутового обслуговування України [3, с. 126-128; 4, с. 66-69]. Слід відзначити, що серед вказаної категорії праць заслуговує на увагу дослідження В.М. Лисюка, Н.Л. Шлафмана, Т.О. Журавльової, на думку яких одним із проблемних питань доступності населення до послуг ринку побутового обслуговування є застаріла нормативно-правова база [5, с. 143-149]. Проте питання правового регулювання відносин у сфері надання побутових послуг є малодослідженим, що й обумовлює актуальність цієї статті.

Мета статті полягає в дослідженні сучасного правового стану правового регулювання надання побутових послуг та вироблення пропозицій їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Специфіка сфери побутових послуг як виду діяльності суб'єктів бізнесу щодо задоволення конкретної побутової потреби індивідуального замовника полягає в її інфраструктурному характері, наявності всіх фаз єдиного процесу розширеного відтворення (виробництво, розподіл, обмін та споживання), поєднанні функцій різних галузей народного господарства та здійсненні особливої функції - обслуговування населення [4, с. 69].

Водночас вказана сфера суспільних відносин потребує нормативно-правового регулювання.

Чинна нормативно-правова база правового регулювання побутових послуг в Україні характеризується розгалуженою нормативною базою державних актів у вигляді законів та підзаконних актів, положення яких визначають види діяльності побутових послуг, порядок надання побутових послуг, діяльність суб'єктів підприємницької діяльності з надання побутових послуг, а також уповноважених суб'єктів публічної адміністрації у цій сфері суспільних відносин. Незважаючи на різноманітність побутових послуг, предметом правового регулювання побутових послуг є суспільні відносини, які покликані задовольнити інтереси громадян, як найбільшої групи суб'єктів відповідних відносин, а також інтереси суспільства. Забезпечення надання побутових послуг в державі - це завдання як публічних органів та їхніх посадових осіб, так і приватних суб'єктів. Проте будь-які суспільні відносини потребують правового регулювання. Саме нормативно-правові акти покликані регулювати відносини побутових послуг [6, с. 20].

Враховуючи, що сфера побутових послуг охоплює широке коло взаємопов'язаних соціально-економічних, політичних, організаційних, релігійних та правових відносин, де задіяна значна кількість суб'єктів публічного і приватного права [7, с. 120], вказана сфера суспільних відносин потребує відповідного правового регулювання

Варто зазначити, що науковці звертають увагу, що для вирішення головної мети - підвищення рівня доступності населення до послуг ринку побутового обслуговування, насичення його соціально значущими видами побутових послуг, а, відповідно, підвищення якості життя населення - необхідно вирішити низку задач, а саме: формування середньострокових правових, економічних і організаційних механізмів розвитку ринку побутових послуг; розвиток і удосконалення нормативно-правової бази, що регулює процеси у сфері побутового обслуговування населення; створення економічних і організаційних умов для забезпечення доступності соціально значущих побутових послуг; підвищення рівня і якості побутового обслуговування населення; розвиток малого і середнього підприємництва у сфері побутового обслуговування населення і розвиток конкурентного середовища; забезпечення ринку побутового обслуговування населення кваліфікованими кадрами, досягнення якісного і кількісного складу кваліфікованих кадрів, що відповідає потребам організацій побутового обслуговування населення [5, с. 147].

Важливо звернути увагу на той аспект, що науковці акцентують увагу на формуванні правових механізмів розвитку ринку побутових послуг та принципах надання побутових послуг.

Принцип свободи надання широкому загалу населенню побутових послуг, не заборонених законом, означає закріплення у законодавчому порядку загального права надання побутових послуг шляхом встановлення юридичних гарантій реалізації такого права суб'єктами надання побутових послуг.

Підставою надання побутових послуг є положення частини третьої ст. 42 Конституції України, відповідно до якої держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів [8].

У цілому Конституція України не є актом законодавства у сфері надання побутових послуг у спеціальному значенні цього поняття, оскільки Основний Закон є основою всього законодавства України і містить норми різного характеру, визнаючи основи не лише надання побутових послуг, але й усього вітчизняного законодавства. Разом із тим вказане положення встановлює принципові засади надання побутових послуг і таким чином регулює вказані відносини.

За відсутності спеціального законодавчого акта правове регулювання побутових послуг здійснюється розгалуженою системою нормативно-правових актів, які є неоднорідними й регулюють різні відносини. Окремі положення відносин у сфері побутових послуг ми знаходимо в Цивільному кодексі України. До них слід віднести відносини, що виникають із договору побутового підряду (ст. ст. 865 - 873 ЦК). Згідно зі ст. 865 ЦК за договором побутового підряду підрядник, який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується виконати за завданням фізичної особи (замовника) певну роботу, призначену для задоволення побутових та інших особистих потреб, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу. Договір побутового підряду є публічним договором. До відносин за договором побутового підряду, не врегульованих ЦК, застосовується законодавство про захист прав споживачів [9].

Відповідно до положень ЦК підрядником за договором побутового підряду можуть виступати тільки суб'єкти господарської діяльності - фізичні особи - підприємці та юридичні особи, зареєстровані відповідно до закону. Замовлений результат роботи призначається для задоволення побутових чи інших особистих потреб замовника. Результат

виконаної роботи не повинен використовуватися для підприємницької чи іншої мети, не пов'язаної з побутовим чи особистим споживанням.

До відносин, що виникають із договору побутового підряду, застосовуються загальні положення ЦК про угоди, зобов'язання, договір, а також договір підряду, якщо вони не суперечать спеціальним правилам встановлених для побутових послуг. Наприклад, ст. 901 «Договір про надання послуг» ЦК дає визначення договору про надання послуг, відповідно до якого за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором.

Обов'язковість укладання договору у сфері надання побутових послуг передбачено пунктом 9 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження правил побутового обслуговування населення» № 313 від 16 травня 1994 р., відповідно до якої побутові послуги надаються замовникам згідно з угодами, документальним підтвердженням укладення яких є такі документи: договір, розрахунковий документ встановленої форми [10].

Діяльність з надання побутових послуг регулюється й нормами Закону України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-XII, який визначає послугу як діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб. Стаття 20 Закону визначає, що правила торговельного, побутового та інших видів обслуговування (виконання робіт, надання послуг) затверджуються Кабінетом Міністрів України. Зазначені правила не можуть суперечити законодавчим актам [11].

Отже, на сьогодні основними нормативними актами, що регулюють відносини надання побутових послуг в Україні, є Закон України «Про захист прав споживачів» та Правила побутового обслуговування населення, затверджені постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження від 16.05. 1994 р. № 313, відповідно до якої побутова послуга - це вид діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної із задоволенням конкретної побутової потреби індивідуального замовника. Побутові послуги надаються замовникам згідно

з угодами, документальним підтвердженням укладення яких є такі документи: договір, розрахунковий документ встановленої форми.

Нормативним актом, який визначає перелік побутових послуг, є галузевий класифікатор «Класифікація послуг і продукції у сфері побутового обслуговування» (ГК 201-01-2001), затверджений наказом Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції № 51 від 19.02.2002 р., який визначає, що послуги і продукція у сфері побутового обслуговування - це побутові послуги, які пов'язані з веденням домашнього господарства, виконанням різноманітних ремонтних робіт, забезпеченням санітарно-гігієнічних та інших потреб населення, а також з виготовленням за індивідуальними замовленнями особистих речей та предметів господарського призначення [12].

А.Ю. Язикова звертає увагу на недоліки Галузевого класифікатора «Класифікація послуг і продукції у сфері побутового обслуговування», який, по-перше, недостатньо чітко регулює перелік видів побутових послуг. На це вказує виділення у даному класифікаторі групи «інші індивідуальні послуги», які не визначені конкретними критеріями або наданим регламентованим переліком щодо віднесення певної послуги до побутової. Оскільки до індивідуальних послуг можна віднести всі існуючі види послуг. По-друге, така детальна класифікація не тільки видів послуг і продукції, але й видів робіт, що наведена у даному Галузевому класифікаторі «Класифікація послуг і продукції у сфері побутового обслуговування», робить його непрактичним у використанні із-за великої кількості груп та підгруп видів побутових послуг. Крім того, детальний опис видів робіт у даному Галузевому класифікаторі недоцільний, оскільки розвиток цієї галузі та технологій, що використовуються у процесі створення побутового продукту, і, як слідство, необхідність розширення видів робіт призводитимуть до того, що чинний Галузевий класифікатор не буде достатньо чітко і повною мірою відображати весь перелік робіт діючої сфери побутового обслуговування населення [13, с. 227-228].

Норми цього нормативного акта опосередковують поняття «послуги» через продукцію у сфері побутового обслуговування громадян, що характеризує структуру процесу діяльності.

Отже, вітчизняні нормативно-правові акти по-різному визначають термін «побутові послуги» та їх види надання. З цього приводу О.П. Світличний звертає увагу на те, що у вітчизняній пра-

вовій науці існують різні підходу до розуміння понять «послуги», а також, враховуючи специфічність широкого кола надання різноманітного виду послуг, суб'єктів їх надання та їх споживачів, особливої уваги потребує розуміння характеру публічно-сервісних правовідносин, серед яких дефініція «послуги» та процедури їх надання потребує особливої уваги [14, с. 185].

Найбільший перелік побутових послуг ми знаходимо в п. 291.7 ст. 291 Податкового кодексу України, норми якого визначають перелік побутових послуг, з метою їх оподаткування, які надаються населенню. Під ними розуміються такі види послуг: 1) виготовлення взуття за індивідуальним замовленням; 2) послуги з ремонту взуття; 3) виготовлення швейних виробів за індивідуальним замовленням; 4) виготовлення виробів із шкіри за індивідуальним замовленням; 5) виготовлення виробів з хутра за індивідуальним замовленням; 6) виготовлення спіднього одягу за індивідуальним замовленням; 7) виготовлення текстильних виробів та текстильної галантереї за індивідуальним замовленням; 8) виготовлення головних уборів за індивідуальним замовленням; 9) додаткові послуги до виготовлення виробів за індивідуальним замовленням; 10) послуги з ремонту одягу та побутових текстильних виробів; 11) виготовлення та в'язання трикотажних виробів за індивідуальним замовленням; 12) послуги з ремонту трикотажних виробів; 13) виготовлення килимів та килимових виробів за індивідуальним замовленням; 14) послуги з ремонту та реставрації килимів та килимових виробів; 15) виготовлення шкіряних галантерейних та дорожніх виробів за індивідуальним замовленням; 16) послуги з ремонту шкіряних галантерейних та дорожніх виробів; 17) виготовлення меблів за індивідуальним замовленням; 18) послуги з ремонту, реставрації та поновлення меблів; 19) виготовлення теслярських та столярних виробів за індивідуальним замовленням; 20) технічне обслуговування та ремонт автомобілів, мотоциклів, моторолерів і мопедів за індивідуальним замовленням; 21) послуги з ремонту радіотелевізійної та іншої аудіо- і відеоапаратури; 22) послуги з ремонту електропобутової техніки та інших побутових приладів; 23) послуги з ремонту годинників; 24) послуги з ремонту велосипедів; 25) послуги з технічного обслуговування і ремонту музичних інструментів; 26) виготовлення металовиробів за індивідуальним замовленням; 27) послуги з ремонту інших предметів особистого користування, домашнього вжитку та металовиробів;

28) виготовлення ювелірних виробів за індивідуальним замовленням; 29) послуги з ремонту ювелірних виробів; 30) прокат речей особистого користування та побутових товарів; 31) послуги з виконання фоторобіт; 32) послуги з оброблення плівок; 33) послуги з прання, оброблення білизни та інших текстильних виробів; 34) послуги з чищення та фарбування текстильних, трикотажних і хутрових виробів; 35) вичинка хутрових шкур за індивідуальним замовленням; 36) послуги перукарень; 37) ритуальні послуги; 38) послуги, пов'язані з сільським та лісовим господарством; 39) послуги домашньої прислуги; 40) послуги, пов'язані з очищенням та прибиранням приміщень за індивідуальним замовленням [15].

Наведений у Податковому кодексі України перелік побутових послуг вказує на те, що вказаний у кодексі перелік послуг найбільш змістовно відображає їх дієвий перелік, сферу їх надання, що розширює наше уявлення про зміст терміна «побутові послуги».

Характерним прикладом у цьому питанні є ритуальні послуги, які норми Податкового кодексу України відносять до побутових послуг. Відповідно до положень ст. 2 Закону України «Про поховання та похоронну справу» від 12.05.1991 р. № 1102-IV ритуальні послуги - це послуги, пов'язані з організацією поховання та облаштуванням місця поховання [16]. Тобто вказаний вид послуг породжує нові види послуг.

Важливе значення в питанні організації поховання, а також надання різноманітних побутових послуг, пов'язаних із вказаними відносинами, має Земельний кодекс України, норми якого визначають: категорії земель, зонування земель, організацію та порядок здійснення землеустрою, здійснення державного земельного кадастру, повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у галузі земельних відносин, в тому числі й щодо земельних ділянок для поховання, а також забезпечення належного санітарного та екологічного стану щодо такої категорії земель. Правове регулювання вказаних та інших відносин здійснюється уповноваженими органами відповідно до положень Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XII [17] та «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 р. № 4004-XII [18].

Отже, здійснене дослідження вказує, що сьгодні надання побутових послуг регулюється значною кількістю законодавчих актів різної спрямованості, окремі норми яких в окремих випад-

ках регулюють відносини із надання побутових послуг.

Висновки. Таким чином, роблячи загальний висновок із викладеного, наголосимо на тому, що відсутність спеціального законодавчого акта у сфері надання побутових послуг не відповідає умовам сьогодення. З метою удосконалення надання побутових послуг населенню доцільно прийняти Закон України «Про побутові послуги», який повинен врегулювати організаційні, економічні, соціальні і правові засади надання побутових послуг, визначати перелік видів побутових послуг, їх характеристику, суб'єктів надання послуг, їхні права і обов'язки, гарантії захисту отримувачів послуг, їхні права і обов'язки, а також засади діяльності органів державного влади та органів місцевого самоврядування у сфері надання побутових послуг.

Література

1. Альошкін С.Л. Методологічні основи управління якістю надання побутових послуг. *Економічний вісник Донбасу*. 2012. № 3(29). С. 175-178.
2. Дубовий В.В. Удосконалення управління надання побутових послуг населенню. *Економіка будівництва і міського господарства*. 2011. Т. 7. № 2. С. 109-113.
3. Сидоренко Т.М. Тенденції розвитку підприємств побутового обслуговування в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6. Ч. 3. С. 126-128.
4. Сидоренко Т.М. Дослідження розвитку підприємств побутового обслуговування України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 13. Ч. 2. С. 66-69.
5. Лисюк В.М., Шлафман Н.Л., Журавльова Т.О. Підтримка розвитку малого підприємництва на ринку побутових послуг. *Економічний вісник Донбасу*. 2013. № 1(31). С.143-149.
6. Трохименко А.Р. Адміністративно-правове регулювання побутових послуг в Україні : дис. ... док. філософії у галузі права. Київ, 2021. 200 с.
7. Терешко А. Правове регулювання побутових послуг в Україні. *Право, людина, довкілля. Науково-практичний журнал*. 2018. № 1(9). С.120-127.
8. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28. 06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
10. Про затвердження правил побутового обслуговування населення: постанова Кабінету Міністрів України від 16.05.1994 р. №313 (в редакції постанови № 955 від 25.12.2013 р.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/313-94-p>.

11. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05. 1991 р. № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради*. 1991. № 30. Ст. 379.

12. Класифікація послуг і продукції у сфері побутового обслуговування (ГК 201-01-2001): наказ Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції № 51 від 19.02.2002 р. (в редакції наказу Міністерства економіки № 1103 від 06.10.2009). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0051569-02>.

13. Язикова А.Ю. Теоретичні аспекти класифікації побутових послуг. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 4. Т. 1 С. 225-229.

14. Світличний О.П. Публічно-сервісна діяльність органів публічної влади у захисті прав громадян. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 184-189.

15. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. №№ 13-16, 17. Ст. 112.

16. Про поховання та похоронну справу : Закон України від 12.05. 1991 р. № 1102-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2004. № 7. Ст. 2004.

17. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2002 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.

18. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06. 1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради*. 1991. № 41. Ст. 546.

19. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-XII. *Відомості Верховної Ради*. 1994. № 27. Ст. 218.

Трохименко А. Р.,
доктор філософії у галузі права,
асистент кафедри цивільного
та господарського права
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ІННОВАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Турченко Є. І.

Сьогодні Україна демонструє не найкращі показники розвитку інноваційної діяльності, що наглядно демонструють світові та європейські рейтинги.

Обраний Україною євроінтеграційний шлях зумовлює необхідність зближення та інтеграції національної економіки до економічних систем держав-членів Європейського Союзу, запровадження європейської моделі інноваційного розвитку, гармонізації та адаптації національного законодавства в інноваційній сфері з європейським законодавством та міжнародними угодами щодо забезпечення міжнародної науково-технологічної кооперації.

У статті досліджуються засади регулювання та розвитку інноваційної діяльності в Європейському союзі та Україні, засади та напрями співробітництва України та Європейського союзу в інноваційній сфері, зокрема щодо сприяння розвитку інноваційної діяльності через створення інноваційної інфраструктури.

Автором доводиться, що розбудова інноваційної моделі економіки можлива через розроблення багатопарового всебічного комплексу заходів не тільки нормативного характеру шляхом вдосконалення правового регулювання інноваційної діяльності, а і організаційного характеру шляхом формування інноваційної інфраструктури, створення нових форм інноваційних підприємств, що забезпечить результативність впровадження інноваційних ідей у виробництво.

Автором проведений аналіз законодавчої бази, практики функціонування різних форм інноваційних підприємств в державах-членах ЄС і в Україні, зокрема наукових парків та інкубаторів.

Зроблені такі висновки. Інноваційна модель економіки через проведення загальних структурних інноваційних перетворень може як забезпечити підвищення інвестиційної привабливості держави загалом, так і створити додаткові стимули для інвесторів, які вкладають кошти в інноваційну сферу на міжнародному, національному і локальному рівнях;

На відміну від інкубатора, який надає різноманітні інформаційні, консультативні послуги, доступ до приміщення й устаткування тощо на певний інкубаційний період новим інноваційним структурам, що знаходяться на стадії виникнення та становлення,

науковий парк здійснює повний комплекс заходів, спрямованих на інтенсифікацію процесів створення інновацій, створення, розроблення нових видів інноваційного продукту, їх комерціалізацію, організацію та забезпечення їх виробництва, в т.ч. на підтримку наявних інноваційних структур та створення нових суб'єктів інноваційної інфраструктури.

Україна має знайти баланс між інтеграцією технологій, інвестиціями в людський капітал та інноваційною системою. Тільки в синергії усіх складових частин (стабільна сучасна законодавча база, соціально-політична стабільність, розгалужена інноваційна інфраструктура, розвиток всіх сфер економічної діяльності, розвиток людського капіталу) можливе підвищення конкурентоспроможності держави, зростання добробуту населення.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційна політика, інноваційний розвиток, інновація, євроінтеграційні процеси, суб'єкти інноваційної діяльності, науковий парк.

Turchenko Ye. I. Cooperation between Ukraine and the European Union in the innovation field

To date Ukraine does not demonstrate the best results in developing the innovative activity which is clearly demonstrated by the world and European ratings.

The European integration way chosen by Ukraine determines the necessity of rapprochement and integration of the national economics with the economic systems of the member states of the European Union, the introduction of the European model of innovative development, the harmonization and adaptation of national legislation in the innovation field with European legislation and international agreements concerning the provision with the international scientific and technological cooperation.

The article investigates the principles of regulation and development of innovative activity in the European Union and Ukraine, the principles and directions of collaboration between Ukraine and the European Union in the innovation field, in particular, concerning the assistance for the development of innovative activity through the creation of innovative infrastructure.

The author proves that the development of an innovative model of economics is possible through the development of a multilayer comprehensive complex of measures not

only of a normative nature by improving the legal regulation of the innovative activity, but also of an organizational nature by forming an innovative infrastructure, creating new forms of innovative enterprises, which will ensure the effectiveness of the introduction of innovative ideas into production.

The legislative framework, the practice of functioning of various forms of innovative enterprises in the EU member states and in Ukraine, in particular, science parks and incubators were analysed by the author.

The following conclusions were made. An innovative model of economics through the implementation of general structural innovation transformations can ensure both an increase in the investment attractiveness of the state in general and create additional incentives for investors who invest in the innovation sphere at the international, national and local levels.

Unlike the incubator which provides various informational and advisory services, access to premises and equipment, etc. for a certain incubation period to new innovative structures that are at the stage of emergence and formation, a science park carries out a full range of activities aimed at intensifying the processes of creating innovations, creation and development of new types of innovative product, their commercialization, organization and provision of their production, including for the support of existing innovative structures and the creation of new entities of the innovative infrastructure.

Ukraine must find a balance between technology integration, investment in human capital and innovation system. Only in the synergy of all components (stable modern legislative framework, socio-political stability, extensive innovative infrastructure, development of all spheres of economic activity, development of human capital) it is possible to increase the competitiveness of the state and the welfare of the population.

Key words: *innovative activity, innovation policy, innovation development, innovation, eurointegration processes, subjects of innovative activity, scientific park.*

Постановка проблеми та її актуальність. Не можна не погодитися з думкою, висловленою ще в 2013 році міністром закордонних справ Швеції К. Більдтом, що сучасна Європа повинна бути континентом «без розділових ліній, де люди, ідеї, торгівля та інвестиції можуть вільно рухатися через все більш нівельовані кордони. Це зробило б Європу та її людей більш заможними, налаштованими на інновації та забезпеченими» [1].

Загальною тенденцією розвитку національних економік Європи на сьогодні є впровадження інноваційної моделі, що характеризується послідовною сталою державною інноваційною політикою, розвитком та стимулюванням інноваційного

національного потенціалу, налагодженими партнерськими відносинами між владою, приватним, науково-дослідним та освітнім секторами, сприянням комерціалізації інновацій, наявним прозорим та ефективним законодавством у сфері інтелектуальної власності [2, с. 240], що, в свою чергу, дозволяє істотно збільшити обсяги та якість виробництва та споживання, підвищити продуктивність праці, конкурентоспроможність продукції.

На жаль, на сьогодні Україна демонструє не найкращі показники розвитку інноваційної діяльності.

Найбільш авторитетними рейтинговими оцінками щодо конкурентоспроможності країн є дослідження Всесвітнього економічного форуму (WEF) та Інституту розвитку менеджменту (IMD), які представляють два індекси: Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) та Індекс конкурентоспроможності бізнесу (Business Competitiveness Index, BCI). Так, за даними Звіту про глобальну конкурентоспроможність WEF 2017-2018 років, Україна посіла серед 137 досліджуваних держав у підсумку та за рівнем готовності до адаптації технологій та інновацій 81 місце, піднявшись на чотири позиції. В контексті даного дослідження зазначимо посередній рейтинг України за показником «Інновації» та низький за показником «Взаємозв'язки університетів з промисловістю у сфері досліджень і розробок», «Технологічна готовність», «Іноземні інвестиції та трансфер технологій».

Зазначимо також провідні позиції європейських держав. У відповідному Звіті 2020 року WEF серед країн з добре розвиненою мережею державних установ, що формують політику держави в сферах науки, технологій та інновацій та тісно співпрацюють з дослідницькими установами та приватним сектором для реалізації інноваційної політики, виділив Фінляндію та Швецію [3, с.10]. Рейтинг 2021 року взагалі очолили європейські держави: Швейцарія (1 місце), Швеція (2 місце), Данія (3 місце), Нідерланди (4 місце). Серед визначальних факторів конкурентоспроможності, передусім, наявність інновацій та підтримуюча політика.

У Звіті IMD «Рейтинг глобальної конкурентоспроможності 2021», що оцінює 64 країни на основі 330 критеріїв, 20 різних індикаторів з чотирьох ключових аспектів економічного життя країн та критеріїв, що відображали важливість досягнення Цілей сталого розвитку ООН, Україна зміцнила свої позиції і посіла 54-те місце (у 2017 році – 60-те).

У Глобальному індексу інновацій (Global Innovation Index) 2021 року, в якому порівнюється інноваційна діяльність 132 країн та економік світу

і який останнє десятиріччя очолює Швейцарія, Україна посіла 49 місце, у 2020 році – це була 45 позиція [4], найвищу позицію за останні десять років Україна займала у 2018 році – 43 місце (з європейських держав у п'ятірку лідерів за останні десять років традиційно входять Швеція та Велика Британія) [5].

У рейтингу інноваційних економік агенції Bloomberg, до складових частин якого входять продуктивність праці, патентна активність, ефективність вищої освіти, виробництво з доданою вартістю або технологічні можливості, інтенсивність досліджень і розробок, концентрація дослідників, проникнення високих технологій або кількість високотехнологічних підприємств, за період 2015-2021 роки втратила 25 сходинок і на сьогодні займає 58 позицію з 60 країн, ще в 2018 році Україна займала 53 позицію [6].

В індексу інновацій Європейського інноваційного табла, що включає дані щодо держав ЄС, держав-кандидатів на вступ до ЄС та деяких інших держав, у 2021 році Україна посіла 34 місце, хоча покомпонентний аналіз засвідчує наявність в державі значних нереалізованих можливостей інноваційного розвитку, особливо щодо комерціалізації нововведень і у сфері захисту прав на інтелектуальну власність. Загалом ж рейтинг демонструє зростання інноваційного потенціалу Європи порівняно з 2014 року на 12,5%, традиційно очолюють рейтинг Швеція, Фінляндія, Данія, Швейцарія і Бельгія, в лідерах також Німеччина, Франція, Велика Британія, Нідерланди, Норвегія [7].

Поява нових технологій і глобалізація економіки, обмеженість національних бюджетів зумовлюють підвищення ролі регіонів у здійсненні економічної діяльності, створення мережі інноваційних регіонів для розробки й обміну досвідом щодо інноваційних стратегій, посилення ролі регіонального та субрегіонального науково-технічного та інноваційного співробітництва.

Обраний Україною євроінтеграційний шлях обумовлює необхідність зближення та інтеграції національної економіки до економічних систем держав-членів Європейського Союзу, запровадження європейської моделі інноваційного розвитку, гармонізації та адаптації національного законодавства в інноваційній сфері з європейським законодавством та міжнародними угодами щодо забезпечення міжнародної науково-технологічної кооперації. Експерти наголошують на тому, що пріоритетним напрямом інноваційної політики має стати інтегрування української економіки до європейської мережі трансферу технологій, зав-

дяки чому Україна матиме можливості формування стратегічних альянсів із провідними операторами інноваційного ринку, залучення інвестиції тощо [8].

Як зауважує Д. Бобровник, на сьогодні для забезпечення інноваційного зростання необхідним є підтримка відкритих інновацій, пов'язаних з масовим аутсорсингом, мережевої моделі інновацій, коли вони створюються спільно учасниками різних мережевих спільнот, що вступають у відносини колаборації (collaborative innovation networks), під якою розуміють «процес формальних та неформальних узгоджень між автономними гравцями, в ході якого вони створюють спільні правила і організації для регулювання своїх взаємодій і напрямків діяльності або вирішують об'єднують їх завдання» [9]. При цьому автор вважає, що «колаборація» представляє не тільки вищу, інтерактивну форму кооперації, а і яскраво відображає сутність характеру взаємин, що в історичній ретроспективі склалися в лабораторіях американської Кремнієвої долини [10, с. 63].

За підтримки Єврокомісії вже створені і успішно функціонують незалежні консультаційні організації у сфері технологій та бізнесу (центри з поширення інновацій), що надають допомогу інноваційному бізнесу щодо трансферу технологій; комерціалізації результатів наукової діяльності, включаючи питання інтелектуальної власності; розвиток адаптаційних можливостей компаній до нової технології, в тому числі шляхом об'єднання потенційних партнерів співробітництва; здійснення транснаціональних інноваційних ініціатив; поширення інформації про інноваційну політику ЄС [11, с. 175].

На формування «відкритих інновацій» спрямована і діяльність кластерів, «регіональних центрів концентрації і спеціалізованих компаній, пов'язаних один з одним численними каналами, що створюють сприятливе середовище для інновацій, сприяють усуненню перешкод для перетворення нових ідей у нові продукти і отриманню максимальної вигоди від глобалізації» [12].

Розглянемо один з напрямів співробітництва України та Європейського союзу щодо сприяння розвитку інноваційної діяльності, створенню інноваційної інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем створення, функціонування та розвитку наукових парків здійснюються багатьма українськими і зарубіжними науковцями, представниками як економічної, так і юридичної науки. Так, питання інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки України розглядаються

такими науковцями, як: І. Бродюк, В. Вовк, А. Гречан, М. Денисенко, О. Зельдіна, І. Єпіфанова, К. Крамаренко, І. Лицур, О. Наконечна, Л. Некрасова, О. Романко, Ю. Серебрякова, О. Сливінська, О. Смітюх, Р. Топіна, Ульянченко, М. Усманова, Н. Юрчук та ін.; проблеми ефективності забезпечення інноваційного розвитку національної економіки досліджувалися В. Готрою, Б. Гриньовим, А. Дегтярем, О. Кірдіним, О. Колесником, С. Ревуцьким, В. Татаренком, О. Христенко. Питання правового регулювання, тенденції та проблеми здійснення інноваційної діяльності досліджували такі автори, як: І. Багрова, Ю. Георгієвський, Г. Єршова, О. Черевко, А. Яковлев.

Серед науковців, які займалися проблематикою створення та діяльності суб'єктів інноваційної діяльності загалом та наукових парків зокрема, варто назвати таких учених-юристів, як В. Алімова, О. Амосова, Ю. Атаманова, Г. Атаманчук, В. Бесєдіна, С. Біла, А. Білик, М. Борисенко, В. Воронова, В. Воротіна, М. Гаман, А. Дегтяр, А. Зеліско, В. Золотарьова, І. Коваль, В. Корнієнко, В. Кохан, О. Куцурабова-Шевченко, І. Лукінова, М. Мартиненко, А. Мерзляк, А. Митник, О. Мордвинова, О. Орлюк, М. Павловський, Б. Падучака, Н. Рязанова, Ю. Ульяненко, М. Чумаченко, Н. Щербакова та інших.

Узагальненню і розвитку теоретичних основ та практичного досвіду функціонування наукових, технологічних парків, кластерів, вільних економічних зон в Україні та закордоном присвячені дослідження науковців-економістів В. Андріянова, В. Барабаша, Т. Бережної, В. Васенка, А. Землянкіна, М. Ільченка, А. Катца, В. Куриляка, В. Ляшенка, О. Мазура, І. Підоричевої, В. Шовкалюка та інших.

Метою статті є аналіз засад регулювання та розвитку інноваційної діяльності в Європейському союзі та Україні, напрямів співробітництва України та Європейського союзу в інноваційній сфері, зокрема щодо сприяння розвитку інноваційної діяльності через створення інноваційної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. Розширення Євросоюзу на початку 2000-х років зумовило необхідність пошуку нових напрямів розвитку інноваційної політики і вже прийнята в 2000 р. Лісабонська стратегія розвитку ЄС «Інноваційна політики: сучасні підходи в контексті Лісабонської стратегії» поставила за мету побудувати до 2010 року найбільш конкурентоспроможну економіку, засновану на знаннях. Відповідно, визначалися такі пріоритети, як поліпшення інноваційного середовища

шляхом посилення інноваційної складової по всіх напрямках національних політик, стимулювання ринкового попиту на інновації, інновацій у держсекторі, посилення регіональної інноваційної політики. Основний наголос на знання, інновації та оптимізацію людського капіталу робиться і в оновленій Лісабонській стратегії (2005) [13].

В 2007 р. в документі «Наукова Європа в глобальному світі» [14] були визначені основні сфери суспільного життя, в яких очікується найбільший попит на наукові дослідження і, відповідно, внесок науки та нових технологій до 2020 року.

З березня 2010 року забезпечення інноваційного розвитку Європейського Союзу відбувається відповідно до Стратегії розвитку «Європа-2020» [15], пріоритетом якої є інтелектуальне зростання, тобто розвиток економіки, що ґрунтується на знаннях. Однією з ініціатив, що реалізується в межах Стратегії, є інноваційний союз, покликаний переорієнтувати політики досліджень та інновацій на нові виклики, посилити всі ланки інноваційного ланцюга, поліпшити рамкові умови і доступ до фінансування науково-дослідних робіт з метою перетворення новаторських ідей у вироби та послуги, які забезпечують зростання та зайнятість.

Стратегія «Європа-2020» виходить з того, що для забезпечення сталого розвитку Європа сьогодні потребує співпраці як ніколи раніше, адже жодна європейська держава не здатна самостійно протистояти глобальній конкуренції, долати світові виклики. Європейська Рада зазначала, що при реалізації Стратегії необхідно «концентруватися на ключових сферах, щодо яких потрібно діяти: знання та інновації, більш стала економіка, вища зайнятість та соціальне залучення» [16].

Нагадаємо, що Eurostat тлумачить інноваційну діяльність достатньо широко, і відносить до неї всі наукові, технологічні, організаційні, фінансові та комерційні заходи, які впроваджують або мають на меті впровадити інновації, в т.ч. і дослідження та розробки (R&D), які безпосередньо не пов'язані з розробкою конкретних інновацій [17].

Рамкова програма ЄС з науково-технологічного та інноваційного розвитку «Горизонт-2020» наголошує на необхідності віддання пріоритетів високоефективним еко-, нано-, біо- та інфотехнологіям, зосередженим на вирішенні соціальних та глобальних проблем; подоланні перешкод в організації співробітництва між державами через створення багатонаціональних консорціумів із залученням дослідників з різних країн; різноманітними організаціями (ЗВО, науковими центрами, комерційними та приватними підприємствами,

фінансовими фондами), що сприятиме розвитку циркуляції інформації, знань та технологій.

В європейських країнах з розвинутою інноваційною моделлю економіки (Німеччина, Франція, Велика Британія, Нідерланди, Іспанія) на державному рівні створені ефективні правові та економічні механізми взаємодії великих, середніх, малих інноваційних підприємств та інвесторів. Як зазначає О. Голиченко, вирішальним фактором для забезпечення ефективності такої взаємодії є те, що держава формує «мотиваційну основу діяльності елементів системи, багатьох ресурсів і інститутів національної інноваційної системи, надає доступ до них, постає каталізатором процесів національної інноваційної системи як партнер, що знижує інноваційні ризики» [18, с. 41].

Програми держав-членів ЄС у сфері сприяння комерціалізації результатів інноваційної діяльності, як правило, спрямовані, окрім напрацювання нових бізнес-напрямів та засобів для комерційного застосування результатів науково-дослідної діяльності, на підтримку створення нових малих інноваційних підприємств при науково-дослідних установах [19, с. 31].

При цьому за статистикою в Україні спостерігається стрімке зниження кількості інноваційно активних підприємств. Так, за даними статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність України за 2020 рік» [20, с. 171], в 2016-2018 роках кількість інноваційно активних підприємств становила 8173, що складало 28,1% до загальної кількості підприємств, а в 2018-2020 роках ці показники становили тільки 2283 та 8,5 відповідно.

Як представляється, розбудова інноваційної моделі економіки можлива через розроблення багатопланового всебічного комплексу заходів не тільки нормативного характеру шляхом вдосконалення правового регулювання інноваційної діяльності, а і організаційного характеру шляхом формування інноваційної інфраструктури, створення нових форм інноваційних підприємств, що забезпечить результативність впровадження інноваційних ідей у виробництво.

В Україні сьогодні активно формується законодавча база у сфері інноваційної діяльності, розробляються стратегії інноваційного розвитку. Зокрема, на законодавчому рівні в Україні інноваційна діяльність регулюється Господарським кодексом України, Законами України «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про інвестиційну діяльність», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» тощо.

З 2002 року були розроблені та затверджені Концептуальні принципи стратегії економічного й соціального розвитку України на 2002-2011 роки, Стратегія економічного й соціального розвитку України «По напрямку європейської інтеграції» на 2004-2015 роки, Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів, Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, розробляються Стратегія розвитку промислового комплексу України, Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України до 2026 року, Стратегія низьковуглецевого розвитку до 2050 року. Але для успішного забезпечення інноваційного розвитку необхідно мати цілісну нормативно-правову базу регулювання інноваційної діяльності.

Стратегічна мета з формування в Україні економіки, що базується на знаннях та інноваціях, передбачена також і Планом заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106 [21].

Щодо самої Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, ратифікованої Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 року [22], то в загальній статті 343 передбачається, що Україна та ЄС сприяють процесу економічних реформ шляхом співробітництва в напрямку покращення розуміння основоположних принципів функціонування їхніх економік, а також формулювання і реалізації ринкової економічної політики.

Відповідно до статті 374 передбачається розвиток та посилення наукового та технологічного співробітництва з метою як наукового розвитку як такого, так і зміцнення наукового потенціалу для вирішення національних та глобальних викликів, накопичення та обміну науковою інформацією, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності Сторін шляхом розширення можливостей їх економіки щодо набуття та використання знань для комерціалізації нових продуктів та послуг.

Стаття 375 додатково вказує, що співробітництво враховує також діючі рамки співробітництва, встановлені Угодою про співробітництво у сфері науки і технологій між Україною та Європейським Співтовариством (ратифікованою Законом № 368-

IV від 25.12.2002 року), метою якої є заохочення, розвиток, сприяння спільній діяльності в галузі науково-технологічних досліджень і розробок, що становлять взаємний інтерес, а також загальну мету України до поступового наближення до політики та права ЄС у сфері науки і технологій, залучення до Європейського дослідницького простору.

Пункт d) статті 379 визначає в якості мети такого співробітництва сприяння розвитку інноваційної політики шляхом обміну інформацією та передовим досвідом щодо комерціалізації науково-дослідних та проектно-конструкторських робіт (зокрема, механізми підтримки заснування підприємницької діяльності, пов'язаної з використанням технологій), кластерний розвиток та доступ до фінансових ресурсів, що також кореспондується з цілями Глави 9 «Інтелектуальна власність» – спрощення створення і комерційного використання інноваційних продуктів та продуктів творчої діяльності на території Сторін (стаття 157).

У Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року [23] наголошується, що глобалізація та сучасні телекомунікаційні технології створюють широкі можливості для залучення широкого кола сторін (бізнесу, громадянського суспільства, наукової спільноти) існування та розвитку успішних інноваційних підприємств і кластерів, розвитку інноваційної інфраструктури, що сприяло би реалізації високого освітнього та наукового потенціалу України, здатного продукувати різноманітні нововведення у вигляді ідей, наукових розробок, патентів та мало б багато більший і довгостроковий ефект.

Активізація трансферу новацій, виходу на серійне виробництво в Стратегії бачиться в т.ч. через сприяння створенню кластерів, які об'єднують промислові підприємства з науковими установами і закладами вищої освіти, що здійснюють науково-методичне забезпечення впровадження новацій; сприяння створенню інноваційної інфраструктури, яка надаватиме юридичний супровід і різні види консультаційних послуг як авторам новацій, так і бізнесу; створення консорціумів, які об'єднують заклади вищої освіти, наукові установи і підприємства, проведення інвентаризації технологічних рішень (їх рівня і готовності до впровадження), розроблених закладами вищої освіти та науковими установами, а також підприємств, здатних виробляти конкурентоздатну продукцію на основі цих технологічних рішень.

Можна виділити безліч різних форм інноваційних підприємств, науково-паркових структур, зокрема наукові парки, технологічні і дослідницькі

парки, інноваційні, інноваційно-технологічні і бізнес-інноваційні центри, центри трансферу технологій, бізнес-інкубатори, інкубатори технологій, віртуальні інкубатори, технополіси тощо.

З вдалих прикладів співробітництва України та ЄС, його держав-членів, їхніх компаній щодо створення та функціонування наукових парків можна вказати на активну діяльність «Європейського інституту інноваційних технологій» (м. Лондон), німецького наукового центру «Євроцентрум» в науковому парку «Київська політехніка», створення у 2010 році в рамках проекту ЄС «Підтримка наукоємних та інноваційних підприємств та трансферу технологій в Україні» на базі Національного авіаційного університету (м. Київ) наукового парку «Аерокосмічні інноваційні технології» [24, с. 72].

Всі паркові структури можна класифікувати за різними критеріями, зупинимось на одному критерії. Так, А. Мельник [25, с. 27] пропонує виділяти такі типи наукових парків: власне наукові парки; дослідницькі парки, що відрізняються від перших тим, що в їх межах нововведення розробляються лише на стадії технологічного прототипу (технопаркові структури) і інкубатори та інноваційні центри.

Серед відмінних рис, характерних ознак інкубаторів автор, посилаючись на досвід їх функціонування, виділяє таке. Проформою інкубаторів у сфері інноваційної діяльності можна вважати так звані творчі комуни архітекторів, дизайнерів та художників, майстрів народних промислів, що перебували в окремих приміщеннях, перебудованих для створення найбільш сприятливого для творчості і спілкування середовища, та надавали визначений набір послуг колективного користування, у Великобританії.

Сучасні інкубатори як багатофункціональні комплекси надають різноманітні послуги (інформаційні, консультативні послуги, надання в оренду/користування приміщення й устаткування) новим інноваційним фірмам, що знаходяться на стадії виникнення та становлення, інкубаційний період, протягом якого надаються такі послуги, є нетривалим, зазвичай від 2 до 5 років, після чого інноваційна структура залишає інкубатор і починає самостійну діяльність [26, с. 179].

Інкубатори можуть діяти як самостійні організації або входити до складу технопарку, крім того, можна виділити як окремий вид віртуальні інкубатори, «інкубатори без стін», що виконують всі функції звичайних інкубаторів (оцінка комерційного потенціалу інноваційного проекту як основи

для створення нового інноваційного підприємства, проведення маркетингових досліджень, пошук партнерських організацій тощо), але без фізичного контакту в межах певного приміщення, що значно розширює коло потенційних клієнтів інкубатора та зменшує інвестиції в його створення [27].

Закон України «Про наукові парки» від 25.06.2009 р. № 1563-VI [28] визначає науковий парк як «юридичну особу, створену за ініціативи вищого навчального закладу та / або наукової установи шляхом об'єднання внесків засновників для організації, координації, контролю процесу розробки та виконання проектів наукового парку». Метою створення наукового парку є розвиток науково-технічної та інноваційної діяльності ЗВО та/або наукової установи, ефективного та раціонального використання наявного наукового потенціалу, матеріально-технічної бази для комерціалізації результатів наукових досліджень та їх впровадження на вітчизняних та іноземних ринках.

Цікавим та обґрунтованим є підхід до типізації паркових структур, запропонований у проєкті Закону України № 7658 від 11.08.2022 року «Про інноваційні парки» [29], внесеному Кабінетом Міністрів України і спрямованому на визначення правових та організаційних засад створення і функціонування інноваційних парків на території України для забезпечення розвитку економіки України інноваційним шляхом. Так, законопроект визначає в якості основної структури «інноваційний парк» (господарське об'єднання, що створюється з метою розвитку науково-технічної та/або інноваційної діяльності, використання наявного наукового та/або інноваційного потенціалу, матеріально-технічної бази, інноваційної та дослідницької інфраструктури для створення та комерціалізації результатів наукових досліджень, впровадження інновацій), а «науковий парк», як юридичну особу, що створюється у формі господарського товариства, яка має у складі учасників не менше одного закладу вищої освіти та/або наукової установи, в якості його виду.

Що стосується інкубаторів, то, на відміну від положень поточного законодавства, вони розглядаються разом з бізнес-акселератором, інноваційним кластером, інноваційним хабом в якості елементу інноваційної інфраструктури, що може входити до складу інноваційного парку або наукового парку як його виду.

Враховуючи наведене та раніше проведені дослідження, можна зробити висновок, що, на відміну від інкубатора, який надає різноманітні інформаційні, консультативні послуги, доступ до приміщення

й устаткування тощо на певний інкубаційний період новим інноваційним структурам, що знаходяться на стадії виникнення та становлення, науковий парк здійснює повний комплекс заходів, спрямованих на інтенсифікацію процесів створення інновацій, створення, розроблення нових видів інноваційного продукту, їх комерціалізацію, організацію та забезпечення їх виробництва, в т.ч. на підтримку наявних інноваційних структур та створення нових суб'єктів інноваційної інфраструктури.

Висновки. Підсумовуючи, треба погодитися з О. Зельдіною [30, с. 83], що інноваційна модель економіки через проведення загальних структурних інноваційних перетворень може як забезпечити підвищення інвестиційної привабливості держави загалом, так і створити додаткові стимули для інвесторів, які вкладають кошти в інноваційну сферу на міжнародному, національному і локальному рівнях.

Україна має знайти баланс між інтеграцією технологій, інвестиціями в людський капітал та інноваційною системою. Тільки в синергії усіх складових частин (стабільна сучасна законодавча база, соціально-політична стабільність, розгалужена інноваційна інфраструктура, розвиток всіх сфер економічної діяльності, розвиток людського капіталу) можливе підвищення конкурентоспроможності держави, зростання добробуту населення.

Література

1. The Eastern Partnership – Europe without dividing lines, 2 October, 2013. By Carl Bildt, Minister for Foreign Affairs of Sweden, special to The Day. Issue № 59(2013). URL: <https://day.kyiv.ua/en/article/day-after-day/eastern-partnership-europe-without-dividing-lines>.
2. Готра В.В. Аналіз зарубіжного досвіду забезпечення інноваційного розвитку економіки. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2015. № 2(2). С. 235-243.
3. Конкурентоспроможність України 2020-2021: інформаційний огляд та ситуаційний аналіз. Київ, 2021. 71 с.
4. Global Innovation Index 2020. URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2020/ (дата звернення: 24.11.2022).
5. Global Innovation Index 2021. Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_publications/gii_2021.pdf (дата звернення: 20.11.2022).
6. Крилов Д.В. Аналіз рейтингового оцінювання розвитку інноваційної діяльності в Україні. *Ефективна економіка*. 2022. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10285> (дата звернення: 24.11.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2022.5.8.

7. European and Regional Innovation Scoreboards 2021. URL: https://interactivetool.eu/EIS/EIS_2.html (дата звернення: 24.11.2022).

8. Микитин О.З. Сучасні тенденції інформаційно-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності в Україні: євроінтеграційний аспект. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 42. URL: [file:///C:/Users/admin/Downloads/1634-D0%A2D0%B5D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1568-1-10-20221006%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/1634-D0%A2D0%B5D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1568-1-10-20221006%20(1).pdf).

9. Thomson A.M., Perry J.L. Collaboration Processes: Inside the Black Box. Public Administration Review. Vol. 66. N. s1, 2006. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1540-6210.2006.00663>.

10. Бобровник Д.О. Дихотомія «локальне / глобальне» як основоположний концепт набуття міжнародної правосуб'єктності територіальною громадою. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 58-66.

11. Онікієнко В.В. Інноваційна політика країн Євросоюзу та СНД: проблеми і практика реалізації. *Український соціум*. 2006. № 3. С. 170-183.

12. The European Cluster Memorandum. Promoting European Innovation through Clusters: An Agenda for Policy Action. Prepared by The High Level Advisory Group on Clusters, chaired by Senator Pierre Laffitte. URL: http://www.vinnova.se/upload/dokument/VINNOVA_gemensam/Kalender/2008/Klusterkonferens_jan08/European%20Cluster%20Memorandum%20Final.pdf.

13. Яцишина І.В. Інноваційна стратегія євро-спільноти: соціальний вимір. *Ефективна економіка*. 2013. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1868>.

14. Communications from the Commission Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, 3.3.2010. COM(2010) 2020. 32 p.

15. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee of Regions. Europe 2020 Flagship Initiative Innovation Union. SEC(2010)1161. Brussels, 6.10.2010. URL: http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/innovation-union-communication_en.pdf#view=fit&pagemode=none.

16. Європейська Рада схвалила стратегію Європа-2020. *Євробюлетень*. 2010. Квітень, № 4.

17. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Innovation_activitychange.

18. Голиченко О.Г. Национальная инновационная система: от концепции к методологии исследования. *Вопросы экономики*. 2014. № 7. С. 39-45.

19. Готра В.В., Варшава О.В. Напрямки підвищення ефективності державної політики в сфері інноваційного розвитку підприємництва в Україні.

Науковий вісник Херсонського державного університету. 2018. Випуск 32. С. 28 -31.

20. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність України за 2020 рік». Київ : Державна служба статистики України, 2021. 243 с.

21. План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106. *Офіційний вісник України*. 2018. № 24. Ст. 852.

22. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?find=1&text=%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%BD#Text.

23. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : Розпорядження КМУ від 10 липня 2019 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>.

24. Куриляк В. Кластери та наукові парки як рухома сила процвітання в умовах глобальної економіки. *Вісник економічної науки України*. 2013. № 2. С. 71-74.

25. Класифікація наукових парків як суб'єктів правовідносин інтелектуальної власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Випуск 37. Том 2. С. 25-28.

26. Каратаев А. Научные парки развитых капиталистических стран. *Внешняя торговля*. 1990. № 9. С. 175-182.

27. Дослідницькі університети як центри інноваційного розвитку країни / Інтерв'ю ректора Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут. *Дзеркало тижня*. 2011. № 2. URL: <http://www.dt.ua/articles/73711#article>.

28. Про наукові парки : Закон України від 25.06.2009 р. № 1563-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 51. Ст. 757.

29. Проєкт Закону України №7658 від 11.08.2022 року «Про інноваційні парки». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74710.

30. Зельдіна О. Поняття інвестиційно-інноваційної моделі в умовах сталого розвитку економіки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 83-88.

*Турченко Є. І.,
адвокат,
начальник юридичного відділу
Донецького національного університету
імені Василя Стуса*

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ КОНОПЛІ (CANNABIS) В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Шаталова Л. М.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС вимагає дослідження, уніфікації та імплементації основ правового регулювання системи обігу наркотичних засобів, у тому числі й рослин роду коноплі (в медичних та промислових цілях) у Європейському Союзі. Україна взяла на себе зобов'язання створити правове підґрунтя для законного контрольованого обігу промислових сортів рослин коноплі, яке відповідатиме міжнародно-правовим стандартам та сучасній світовій практиці.

Проаналізовано сучасний стан відповідності національного законодавства вимогам Регламенту Ради ЄС № 1307/2013, що встановлює вимоги до гранично допустимого вмісту тетрагідроканнабінолу на рівні 0,2% в промислових коноплях. Запропоновано привести у відповідність цей показник та закріпити у законі відповідно до найбільш поширеної у світовій практиці дозволеної концентрації тетрагідроканнабінолу – у 0,2%.

Окреслені особливості здійснення господарської діяльності з культивування сортів рослин канабісу та виробництва з нього лікарських засобів, жорсткі умови її контролю: 1) лише за межами населених пунктів; 2) на закритих місцях провадження діяльності з пропускним режимом, цілодобовою охороною (сигналізацією) та відеозаписом; 3) виключно на об'єктах і в приміщеннях, які зазначені в ліцензії; 4) суб'єктами господарювання мають бути юридичні особи, які відповідають вимогам ліцензійних умов; 5) обов'язкове укладення договору з випробувальною лабораторією або її наявність на території.

Охарактеризовано новації проєктів законодавчої бази щодо здійснення господарської діяльності у сфері обігу медичної коноплі в медичних, промислових цілях, науковій та науково-технічній діяльності.

Досліджено досвід Німеччини щодо правового забезпечення доступу пацієнтів до необхідного лікування медичним канабісом різноманітних захворювань та посттравматичних стресових розладів.

Визначено особливості правового регулювання та реалізації процедури надання послуги лікування канабісом. Право на отримання такої послуги мають застраховані особи з тяжким захворюванням. Ліку-

вання передбачене у вигляді сухих квітів чи екстракта стандартизованої якості, лікарськими засобами, які містять дронабінол або набілон; у разі випускування першого рецепта застрахованій особі послуга вимагає схвалення медичної страхової компанії; обробка інформації з надання послуги здійснюється уповноваженими органами на анонімній основі.

Ключові слова: медичний канабіс, промисловий канабіс, лікарські засоби, засоби контролю господарської діяльності, ліцензування, простежуваність обігу канабісу, процедура надання послуги лікування канабісом.

Shatalova L. M. Legalization of hemp (Cannabis) in Ukraine: problems and perspectives

The Association Agreement between Ukraine and the EU requires research, unification and implementation of the basics of legal regulation of the circulation system of drugs, including plants of the hemp genus (for medical and industrial purposes) in the European Union. Ukraine made a commitment to create a legal basis for the legal controlled circulation of industrial varieties of plants hemp, which will meet international legal standards and modern ones' world practice.

We have analyzed the current state of compliance with national legislation to the requirements of EU Council Regulation No. 1307/2013, which establishes requirements for the maximum permissible content of tetrahydrocannabinol at the level of 0.2% in industrial hemp. We have proposed to bring this indicator into line and enshrine in the law in accordance with the most widely accepted concentration of tetrahydrocannabinol in world practice – 0.2%.

We have identified the features of the economic activities of cultivating varieties of Cannabis plant and the production of medicinal products from it and strict conditions of its control: 1) outside settlements only; 2) closed places of activity with access regime, 24-hour security and video monitoring; 3) facilities and spaces specified in the license only; 4) only legal entities that meet the requirements of the licensing conditions; 5) conclusion of a contract with a testing laboratory, or its presence on the territory.

We have characterized the innovations of the projects of the legislative framework regarding the implementation of economic activity in the sphere of circulation of medical

Cannabis for medical, industrial, scientific and scientific purposes and technical activities.

We have researched the experience of Germany regarding the legal provision of patient's access to the necessary medical Cannabis treatment of various diseases and post-traumatic stress disorders.

We have determined the peculiarities of legal regulation and implementation of the procedure for providing Cannabis treatment services. The right to receive such a service is available to: insured persons with a serious illness; in the form of dry flowers or extract of standardized quality, medicines that contain dronabinol or nabilone; when issuing the first prescription to an insured person requires the approval of a health insurance company; processing of information for the provision of the services are provided by authorized bodies on an anonymous basis.

Key words: *medical Cannabis, industrial Cannabis, medicines, means of control of economic activity, licensing, traceability of Cannabis circulation, procedure for providing a Cannabis treatment service.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Підписавши Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – Угода), Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити гарантії у галузі охорони здоров'я та надати доступ пацієнтам до якісних медичних послуг, досягти сумісності між системами обігу наркотичних засобів, у тому числі й медичного канабісу, України та Європейського Союзу.

Загальноприйнята міжнародна практика передбачає можливість обігу рослин коноплі не тільки у промислових, але й у медичних цілях. Так, обіг медичного канабісу легалізований у 68 країнах світу, в т.ч. у 20 країнах Європи, США та Канаді. Якщо говорити про законодавчу модель врегулювання цього питання, то у деяких країнах обіг медичного канабісу регламентується окремими законами як наркотичний засіб або як його особливий вид. Незважаючи на зміну вектора міжнародних підходів, Україна залишається у списку країн, які майже не використовують канабіс у медичних цілях. Ця умова фактично стримує розвиток в Україні як медицини, так і науки. У грудні 2020 року Комісія ООН з наркотичних речовин прийняла рішення про виключення канабісу та його похідних зі списку 4 Конвенції ООН про наркотичні засоби 1961 р. При цьому законодавство України, що регулює використання наркотичних засобів та психотропних речовин, встановлює жорсткіші обмеження обігу канабісу та його похідних, ніж передбачено у європейській практиці. Зміна в Україні класифікації канабісу на державному рівні стане першим кроком до лега-

лізації рослин роду коноплі (*Cannabis*) відповідно до міжнародно-правових стандартів.

Спроби легалізації медичного канабісу на законодавчому рівні в Україні здійснювались починаючи з 2015 року. До Верховної Ради України було подано декілька альтернативних законопроектів (№ 1801 від 20.01.2015 р. та його дорацьований варіант – № 1801-д від 14.07.2015 р., № 4533 2016 року, № 5596 від 13 липня 2021 року) з різними особливостями врегулювання ринку канабісу в Україні. Нині з початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну питання легалізації медичного канабісу набуло надзвичайної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на те, що інститут легалізації обігу медичного канабісу в Україні перебуває на етапі формування, дослідженням проблем правового регулювання здійснення господарської діяльності у зазначеній сфері науковцями-господарниками увага майже не приділялась.

Метою статті є аналіз стану правового регулювання обігу рослин коноплі (*Cannabis*) у медичних та промислових цілях, моніторинг національного законодавства у зазначеній сфері щодо відповідності *acquis* ЄС.

Виклад основного матеріалу. У червні 2022 року Кабінет Міністрів України підтримав проєкт Закону «Про регулювання обігу рослин роду коноплі (*Cannabis*) у медичних, промислових цілях, науковій та науково-технічній діяльності для створення умов щодо розширення доступу пацієнтів до необхідного лікування онкологічних захворювань та посттравматичних стресових розладів, отриманих внаслідок війни» [1] (далі – Проєкт № 7457), який регулюватиме зазначену сферу правовідносин. Проєктом пропонується суттєвий перегляд врегулювання питання законного контролюваного обігу промислових сортів рослин коноплі, яке відповідатиме міжнародно-правовим стандартам та сучасній світовій практиці.

Для легалізації обігу медичного канабісу особливого значення набуває вміст тетрагідроканабінолу в рослинах коноплі, що повністю узгоджується з міжнародно-правовим регулюванням. Основна відмінність медичного канабісу від рекреаційного полягає у тому, що в медичному канабісі за основу береться канабідіол (далі – КБД), який має заспокійливі властивості та не викликає залежності, в рекреаційному – домінує тетрагідроканабінол (далі – ТГК), який стимулює нервову діяльність, викликає психоактивні побічні ефекти та залежність. Медичний канабіс використо-

ується у формі спреїв, масел, чаїв, інгаляцій, капсул тощо, натомість рекреаційний лише у вигляді цигарок.

Відповідно до статті 405 Угоди про асоціацію Україна взяла на себе зобов'язання щодо гармонізації національного законодавства з регуляторними актами ЄС. Одним з яких є Регламент Ради ЄС № 1307/2013, що встановлює вимоги до гранично допустимого вмісту тетрагідроканабінолу на рівні 0,2% у промислових коноплях (п. 6 ст. 32) [2]. Світовий досвід гранично допустимого відсотка концентрації ТГК у технічних сортах коноплі різний. Наприклад, в Італії дозволений вміст ТГК не більше ніж 0,6%, а у Швейцарії – взагалі 1%. Найбільш поширена дозволена концентрація ТГК у країнах ЄС та США становить не більше 0,2-0,3%. В Україні ж і до сьогодні культивування рослин роду коноплі для промислових цілей, за винятком виробництва та (або) виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, допускається за умови використання насіння, зібраного із сортів рослин, у висушеній соломі яких вміст ТГК не перевищував 0,08% [3]. Таке занадто суворе ставлення до культивування канабісу Україна успадкувала від ЄСРП, де технічні сорти канабісу спеціально селекціонувались так, щоб містити мінімум речовин, які мають найменший медичний чи рекреаційний ефект.

Такий низький допустимий вміст ТГК ставить національну конопляну промисловість у невідповідні умови. Відповідно, вітчизняні суб'єкти господарювання можуть використовувати лише невелику кількість сортів насіння канабісу. Заборона вирощування видів промислової коноплі, які користуються великим попитом на ринку ЄС, знижує конкурентоздатність вітчизняної промисловості та змушує знищувати значну частину врожаю рослин канабісу. Проєкт № 7457 встановлює, що гранично допустимий вміст ТГК у коноплях для промислових та медичних цілей визначає Кабінет Міністрів України. На нашу думку, слід цей показник закріпити у законі відповідно до найбільш поширеної у світовій практиці дозволеної концентрації ТГК – у 0,2%. При цьому встановити належні заходи контролю.

Слід нагадати, що раніше використання канабісу дозволялось лише для науково-дослідної роботи. Формально заборони на таку діяльність ніколи не існувало, але не існувало також і протоколів, які б регламентували культивування, зберігання тощо. Проте наявність рослин канабісу вважалася, і вважається на сьогодні правопорушенням і тягне кримінальну відповідальність. На

сьогодні регулювання обігу конопель в Україні відбувається так, що науковці мають доступ тільки до насіння чи волокон цих рослин, які майже не містять активних речовин (навіть якщо вони відібрані із конопель з великим вмістом ТГК і КНБ), а вчених, які досліджують лікувальні властивості канабісу, цікавлять насамперед суцвіття та листя. Через зазначені перешкоди в Україні дослідження у цій галузі не здійснювались.

Одна з найважливіших позитивних змін, запропонованих Проєктом № 7457, полягає у тому, що дозволяється вирощування рослин окремих сортів канабісу як для медичної, наукової, так і для промислової й науково-технічної діяльності.

З метою попередження зловживання у сфері обігу медичного канабісу принципово передбачали жорсткі обмеження такого виду господарської діяльності. Встановлення жорсткого контролю за господарською діяльністю суб'єктів господарювання, які здійснюють культивування сортів рослин роду коноплі (*cannabis*) для медичної практики, а також діяльність з обігу наркотичних засобів (вирощування, виробництво та реалізація ЛЗ), є необхідним. При цьому вивезення з території України наркотичних засобів дозволяється лише на замовлення суб'єктів господарювання, які мають відповідну ліцензію або закладів охорони здоров'я інших країн, законодавством яких дозволено ввезення таких наркотичних засобів на їхню митну територію.

Господарська діяльність на ринку медичного канабісу має обмежуватися жорсткими умовами контролю. До заходів контролю за здійсненням господарської діяльності у сфері обігу медичного канабісу слід віднести: 1) можливість культивування канабісу та виробництво з нього медичних препаратів лише за межами населених пунктів; 2) на закритих місцях провадження діяльності з пропускним режимом, цілодобовою охороною (сигналізацією) та відеозаписом; 3) підлягатиме ліцензуванню виключно на об'єктах і в приміщеннях, які зазначені в ліцензії; 4) суб'єктами мають бути професійні фахівці, які відповідають умовам ліцензійних вимог.

Ліцензування зазначеного виду господарської діяльності здійснює Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками (Держлікслужба), а саме ліцензування господарської діяльності з виробництва та імпорту ЛЗ (крім активних фармацевтичних інгредієнтів), оптової та роздрібною торгівлі ЛЗ, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Отже, слід додати норми про новий вид госпо-

дарювання – вирощування, культивування сортів рослин канабісу. При цьому у ліцензії та у реєстрі зазначається перелік сортів рослин роду коноплі, які дозволено культивувати, характеристики, площі та адреси (географічні координати) об'єктів та приміщень, в (на) яких дозволяється здійснювати таку діяльність (ч. 7 ст. 8 Проєкту № 7457). До того ж, окрім ліцензії, вимагається дозвіл поліції на використання приміщень. Оскільки поліція буде мати доступ до всіх цих об'єктів, а також зможе відбирати зразки та передавати їх на дослідження, необхідно визначити особливості порядку отримання такого дозволу. Невизначеність здійснення зазначених правовідносин сприяє зловживанням.

Закон України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» [4] потребує включення до наявного переліку документів – дозволів на використання об'єктів і приміщень, призначених для здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Суб'єкт господарювання повинен укласти договір з випробувальною лабораторією або мати її у себе на території. З метою забезпечення належного контролю за вирощуванням та виробництвом коноплі Проєкт № 7457 встановлює монополію державних лабораторій на проведення досліджень для встановлення вмісту ТГК у коноплях. Ці дослідження покликані виявити вміст психоактивної речовини в рослині чи виготовленому з неї продукті. Відповідно до Проєкту № 7457 експертизи зможуть проводити лише лабораторії Держлікслужби або ж державні спеціалізовані експертні установи у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

У квітні 2021 року були внесені зміни до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Деякі лікарські засоби (далі – ЛЗ) на основі канабіноїдів були включені до списку речовин з обмеженим обігом. До цього дозволені були лише поодинокі ЛЗ, ціна на які сягала тисячі доларів, що перешкоджало їх доступу для пацієнтів. Нині змінами до Постанови КМУ «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» від 6 травня 2000 р. № 770 [3] рослини роду коноплі (канабіс) віднесені до Таблиці I Списку № 3 «Рослини, які містять наркотичні засоби та психотропні речовини і обіг яких допускається для промислових цілей». При цьому ЛЗ з вмістом ТГК – набілон (синтетичний канабіноїд, імітуючий дію ТГК) та набіксімокс (стандартизований екстракт канабісу з однаковим вмістом ТГК та КБД) внесені до Таблиці II Списку № 2 «Пси-

хотропні речовини, обіг яких обмежено» Постановою Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2021 р. № 324. Слід наголосити, що Проєктом № 7457 не передбачається вільний обіг канабісу. Це буде обмежений і контрольований державою обіг для чітко визначених цілей – медичних, промислових і науково-технічних. Зазначені зміни дозволять не тільки виробляти значно дешевші власні ЛЗ, а й експортувати їх.

Законом України «Про публічні закупівлі» [5] визначалось, що діяльність з розроблення нових наркотичних засобів здійснюється за державним замовленням. Тепер відповідно до Проєкту № 7457 така діяльність може здійснюватись за замовленням суб'єктами господарювання різних форм власності, а не тільки державних за умови наявності ліцензії на певний вид діяльності. При цьому тут слід звернути увагу на недолік законопроєкту щодо відсутності норм, що врегульовують особливості закупівель (державних чи власне самостійно медзакладами), специфіку фінансування, порядок отримання пацієнтами цих ЛЗ. Проєкт № 7457 повинен визначити не лише чіткий та прозорий порядок закупівлі рослин канабісу, а й основні вимоги до діяльності медичних установ та їх працівників, щоб не створити умов для зловживань у зазначеній сфері господарювання та фальсифікацій ЛЗ. Тому необхідно створити оптимально прозорий механізм контролю за використанням вищезазначених ЛЗ без невинуватих перевірок та відкриття кримінальних проваджень.

Діяльність з виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, ввезення та вивезення з території України, використання, знищення та культивування сортів рослин роду коноплі медичного канабісу зможе здійснюватися лише юридичними особами всіх форм власності за наявності в них відповідної ліцензії (п. 7 ст. 17 Проєкту № 7457) в межах квот (передбачено нульову квоту на ввіз в Україну сировини та речовин з канабісу до 1 січня 2033 року [6]). Саме розробкою препаратів зможуть займатися наукові заклади державної, комунальної та приватної форм власності, заклади охорони здоров'я, наукові установи та інші суб'єкти господарювання за наявності ліцензії на такий вид діяльності (ч. 13 ст. 26 Проєкту № 7457).

Доступ до вітчизняного ЛЗ пацієнти отримають нескоро, оскільки на самостійну розробку, проведення всіх клінічних досліджень, реєстрацію потрібен час. Суб'єкти господарювання, у тому числі суб'єкти малого підприємництва, зможуть в Україні реєструвати ЛЗ, які містять канабіноїди,

по заявці, яку подає МОЗ юридична особа, що несе відповідальність за якість, безпечність та ефективність ЛЗ відповідно до Порядку державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів і розмірів збору за їх державну реєстрацію (перереєстрацію), затвердженого Постановою КМУ від 26 травня 2005 року № 376 [7].

Складником обмежень обігу рослин канабісу є забезпечення контролю господарської діяльності на всіх його етапах. Забезпечити простежуваність обігу сортів рослин роду коноплі для медичних цілей, а також продуктів їх переробки чи вироблених (виготовлених) із них ЛЗ можна шляхом (ст. 12 Проекту № 7457):

1) маркування кожної партії та одиниці фасованої продукції унікальним штрих-кодом;

2) ведення електронного реєстру обліку розміщення сортів рослин роду коноплі (*Cannabis*) для медичних цілей чи вироблених (виготовлених) із них ЛЗ на всіх етапах обігу. Призначати їх зможуть лікарі медзакладів усіх форм власності, які мають ліцензію. Пацієнти-іноземці, яким призначено медичний канабіс, зможуть ввозити його в Україну в обсязі, вказаному у рецепті;

3) забезпечення відпуску особам таких ЛЗ для медичних цілей виключно за призначенням лікаря відповідно до медичних показань за електронним рецептом. Роздрібна торгівля відповідними ЛЗ буде здійснюватися виключно у ліцензованих аптеках із пред'явленням електронних рецептів.

Корисним для України може бути досвід Німеччини в частині визначення процедури надання лікування медичним канабісом, яка визначається у п. 6 § 31 «Ліки та бинти, дозвіл на видачу рецептів» Книги V «Обов'язкове медичне страхування» Соціального кодексу Федеративної Республіки Німеччина. У зазначеному параграфі визначена процедура надання послуги лікування канабісом та її види. Відповідно, застраховані особи з тяжким захворюванням мають право на отримання канабісу у вигляді сухих квітів чи екстракта стандаризованої якості, а також на забезпечення ЛЗ, які містять активні речовини дронабінол або набілон, якщо: *перший вид* – загальновизнана послуга, яка відповідає медичним стандартам: а) недоступна або б) не може бути використана в окремих випадках відповідно до обґрунтованої оцінки лікаря за договором, зважаючи на очікувані побічні ефекти і беручи до уваги стан здоров'я застрахованої особи; *другий вид* – є невіддалена перспектива помітного позитивного впливу на перебіг хвороби чи серйозні симптоми [8].

При цьому для виписування першого рецепта застрахованій особі послуга вимагає схвалення

медичної страхової компанії. Відмова можлива лише в обґрунтованих виняткових випадках, якщо лікар призначає послугу відповідно до *першого виду* послуги у рамках стаціонарного лікування. Особливостями послуги *другого виду* є те, що вона надається на основі заяви та у строк – протягом трьох днів після отримання заяви.

Послуги, які мають бути надані на підставі рецепта лікаря за договором (тут у значенні сімейного або лікаря стаціонару). Лікар, який призначає послугу *першого виду*, передає дані, необхідні для супровідного обстеження, до Федерального інституту лікарських засобів та медичних виробів (далі – ФІЛЗ) в анонімній формі. Про що застрахована особа повинна бути поінформована лікарем до призначення послуги.

ФІЛЗ може опрацьовувати передані дані лише в анонімній формі та з метою супроводу наукових досліджень. Федеральне міністерство охорони здоров'я ФРН уповноважене регулювати обсяг переданих даних, порядок проведення супутнього обстеження, включаючи анонімну передачу даних, та формат звіту про дослідження за допомогою наказу, який не потребує згоди Бундесрату. На підставі результатів супровідного опитування Об'єднаний федеральний комітет регулює деталі надання допомоги у керівних принципах і протягом шести місяців формує звіт про дослідження.

Висновки. Таким чином, прийняття законопроекту дозволить у майбутньому імплементувати кращий зарубіжний досвід у сфері регулювання здійснення господарської діяльності на ринку обігу рослин сорту коноплі, сприятиме розвитку фармацевтичної галузі, медичної науки, залученню міжнародних інвестицій у науку та промисловість України, дозволить суб'єктам господарювання здійснювати законну діяльність з культивування коноплі, а також використовувати рослини, які містять дозволену концентрацію наркотичних речовин у наукових, науково-технічних, промислових цілях без порушення норм міжнародних зобов'язань України щодо запобігання обігу наркотичних засобів і речовин. Має бути створено таку законодавчу модель, якою буде детально врегульовано питання від культивування медичного канабісу до потрапляння ліків з нього пацієнту.

Література

1. Проект Закону про регулювання обігу рослин роду коноплі (*Cannabis*) у медичних, промислових цілях, науковій та науково-технічній діяльності для створення умов щодо розширення доступу пацієнтів до необхідного лікування онкологічних захворювань

та посттравматичних стресових розладів, отриманих внаслідок війни № 7457 від 10.06.2022. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39783> (дата звернення: 03.12.2022).

2. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1307/2013 від 17 грудня 2013 року про запровадження правил для прямих виплат фермерам за схемами підтримки в рамках спільної сільськогосподарської політики та про скасування Регламенту Ради (ЄС) № 637/2008 та Регламенту Ради (ЄС) № 73/2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_023-13?find=1&text=%D1%82%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%B0+%w1_2.

3. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : Постанова КМУ від 6 травня 2000 р. № 770. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF/find?text=%EA%E0%ED%E0%E1%B3%F1#Text> (дата звернення: 03.12.2022).

4. Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності : Закон України від 19.05.2011 № 3392-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3392-17#Text> (дата звернення: 03.12.2022).

5. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (дата звернення: 03.12.2022).

6. Про затвердження обсягів квот на 2022 рік, у межах яких здійснюється культивування рослин, що містять наркотичні засоби і психотропні речовини, виробництво, виготовлення, зберігання, ввезення на територію України та вивезення з території України наркотичних засобів і психотропних речовин : Постанова КМУ від 13.09.2022 р. № 1027. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-obsiahiv-kvot-na-2022-rik-u-mezhakh-iakykh-zdiisniuietsia-kultyvuvannia-roslyn-s1027-130922> (дата звернення: 03.12.2022).

7. Порядок державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів і розмірів збору за їх державну реєстрацію (перереєстрацію) : Постанова КМУ від 26 травня 2005 року № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2005-%D0%BF#Text>.

8. Sozialgesetzbuch (SGB). Соціальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина 1985 р. у редакції від 7.11.2022. URL: <https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de> (дата звернення: 30.11.2022).

*Шталова Л. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0002-0327-4141*

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

Швец М. О., Журавель А. В.

Метою статті є хронологічне виокремлення основних етапів становлення інвестиційного законодавства в Україні, визначення проблематики розвитку кожного з етапів інвестиційного законодавства та виявлення подальших перспектив вирішення зазначених проблем з урахуванням сучасної євроінтеграційної політики нашої держави.

Уперше здійснено аналіз нормативно-правових актів інвестиційного законодавства з періоду СРСР (1987-1991 рр.) і дотепер щодо процесу формування законодавства у сфері інвестиційної діяльності, що діяли на території України. Запропоновано визначити фактичний фундамент зародження та розвитку інвестиційного законодавства України за рік до незалежності нашої держави, а саме з 1990 р., коли було прийнято законодавчий акт «*Основи законодавства про інвестиційну діяльність у СРСР*» від 10.12.1990 № 1820-1.

Досліджено сучасні підходи до класифікації етапів формування інвестиційного законодавства. Охарактеризовано різні точки зору щодо фаз становлення інвестиційного законодавства в Україні з урахуванням проблематики кожного етапу та періодичних законодавчих змін та подій, які відбувались в Україні і світі.

Здійснено аналіз історичних етапів інвестиційного законодавства України. З урахуванням різних поглядів були визначені нові хронологічні відрізки становлення нормативно-правового регулювання інвестиційної діяльності. Визначено, що Україна нині перебуває на новому етапі становлення інвестиційного законодавства, формуванню якого сприяють такі фактори, як: повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України та геноцид українського народу, а також стрімкі євроінтеграційні процеси, які ще більш посилені з червня 2022 рок, після отримання Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу.

Проаналізовано проєкт Закону № 7508 від 01.07.2022 «*Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України*». Досліджено,

які докорінні зміни пропонуються в інвестиційній діяльності вказаним актом, а також визначено, що саме з цим законопроєктом пов'язаний початок становлення нової фази розвитку інвестиційного законодавства України.

У статті розглянуто сучасний стан інвестиційного законодавства України, окреслено основні напрями покращення формування законодавства у сфері інвестиційної діяльності та активізації законотворчих процесів щодо регламентації інвестування.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, чинники, фази, етапи становлення інвестиційного законодавства, євроінтеграція, інвестування.

Shvets M. O., Zhuravel A. V. Formation and development of investment legislation in Ukraine

The aim of the article is to determine the stages of development of investment legislation in Ukraine in chronological order, to highlight the problems of each of the stages and further prospects for development, with the focus of the European integration policy of our country.

An analysis of regulatory legal acts of the USSR period (from 1987 to 1991) regarding investment activities operating on the territory of Ukraine was carried out for the first time. Thanks to this, it was concluded that the actual foundation for the development of investment legislation of Ukraine was laid a year before the independence of our state in 1990, when the law "Fundamentals of legislation on investment activity in the USSR" was adopted in 1990.

Modern approaches to the classification of the stages of formation of investment legislation was researched. The different points of view regarding the stages of development of investment legislation in Ukraine with the focus of the problems of each stage and certain legislative changes and events that took place in Ukraine and the world were described.

An analysis of each historical stage of the investment legislation of Ukraine was made. Taking into account different views and new conclusions, new chronological periods of the formation of regulatory and legal regulation of investment were determined. It was noted that Ukraine is currently at a new stage of development of investment legislation, the formation of which is facilitated by such factors as: the full-scale aggression

of the Russian Federation against Ukraine and the genocide of the Ukrainian people, as well as European integration processes, which are even more intensified from June 2022, after receiving the status of a candidate for accession to the European Union.

Draft Law No. 7508 dated July 1, 2022 "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving the Mechanism for Attracting Private Investments Using the Mechanism of Public-Private Partnership to Accelerate the Restoration of War-Destroyed Objects and Construction of New Objects Related to with the post-war restructuring of Ukraine's economy". It has been determined what fundamental changes are proposed in the investment activity by this law, and it has also been concluded that it is this draft law that marks the beginning of a new stage in the development of investment legislation of Ukraine.

The article examines the current state of investment legislation of Ukraine, outlines the main directions for improving the formation of legislation in the field of investment activity and the activation of law-making processes regarding the regulation of investment.

Key words: investment activity, factors, phases, stages of development of investment legislation, European integration, investment.

Постановка проблеми та її актуальність.

З проголошенням 24 серпня 1991 року Акта незалежності України в нашій державі було запроваджено нову главу в її історії. Відображенням її стали численні нормативно-правові акти, що вводились у законодавство задля якісного та ефективного розвитку та функціонування нової країни.

Не минули законодавчі новації і сферу інвестиційної діяльності, яка є визначальним фактором економічного росту будь-якої країни. Світова історія довела, що залучення ресурсів у формі інвестицій є дієвим засобом піднесення національної економіки. А тому активізація роботи зі створення належної часу законодавчої бази у сфері інвестиційної діяльності, що розпочалась з моменту проголошення незалежності держави, сьогодні набула особливої актуальності.

Розпочата 24 лютого 2022 року зтяжна повномасштабна агресія російської федерації проти України – геноцид народу, руйнування об'єктів громадської та критичної інфраструктури країни, що обчислюються колосальними збитками та щоденно зростають – внесла свої кардинальні корективи в подальше функціонування та існування української держави та водночас стала значним поштовхом для ухвалення Європейським парламентом 23 червня 2022 року резолюції «щодо невідкладного надання статусу кандидатів України та Молдови на вступ до Європейського

Союзу». З огляду на зазначене потреби країни в постійних залученнях зовнішніх та внутрішніх інвестицій у державу посилились, оскільки саме якісне та ефективне правове регулювання інвестиційної діяльності – один із дієвих інструментів відновлення країни як під час воєнної агресії, так і післявоєнного періоду та пришвидшення вступу України до Європейської спільноти. З огляду на визначене вважаємо, що дослідження теми становлення інвестиційного законодавства в Україні, визначення основних етапів формування інвестиційного законодавства, проблем та перспектив розвитку набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проводячи аналіз публікацій з теми «Становлення інвестиційного законодавства в Україні» слід відзначити значне збільшення їх кількості останніми роками, що підтверджує актуальність теми дослідження. Серед авторів, що приділяли увагу у своїх працях цій темі, відомі такі дослідники, як: О.А. Руденко, Л.В. Крупа, В.В. Сухонос, В.Д. Чернадчук, Т.О. Чернадчук та інші.

Метою цієї статті є дослідження основних етапів становлення інвестиційного законодавства України, визначення проблем фаз формування та подальших перспектив розвитку інвестиційного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. За часів СРСР правове регулювання інвестиційної діяльності почало набувати особливого розвитку на останніх подихах життя цієї країни (з 1987 р. по 1991 р.), але слід відзначити, що мало лише формальний та декларативний характер з приводу реалізації інвестиційних норм. Формалізм та декларативність проявлялись у тому, що держава до прийняття Закону «Про власність» 1990 року залишалась єдиним інвестором, а звідси регулювання інвестиційних відносин здійснювалося здебільшого для самої держави.

Аналізуючи дані таблиці 1, слід відзначити, що останніми роками життєдіяльності України у складі СРСР було розпочато законотворчу роботу, спрямовану на регламентацію відносин у сфері інвестиційної діяльності. Основна тенденція, що прослідковувалась у вищезазначених актах, – це покращення інвестиційного клімату всередині країни шляхом збільшення можливостей для інвестування – розширення (окрім держави) кола суб'єктів інвестиційної діяльності, розкриття їхніх прав та обов'язків, визначення переліку об'єктів інвестиційної діяльності, деталізація шляхів здійснення інвестиційної діяльності іноземними інвесторами, запровадження державних інвестицій на

**Правове регулювання інвестиційної діяльності у СРСР
(і на території України до проголошення незалежності) 1987-1991 рр.**

Назва нормативно-правового акта	Значення нормативно-правових актів у регламентації інвестиційних відносин
<p>Постанова Ради Міністрів СРСР «Про порядок створення на території СРСР та діяльності спільних підприємств, міжнародних об'єднань та організацій СРСР та інших країн - членів РЕВ» від 13.01.1987 № 48 [5, с. 9].</p>	<p>У цьому нормативно-правовому акті було врегульовано низку законодавчих заохочень для створення та діяльності спільних підприємств. Так, відповідно до п. 43 Постанови було визначено, що спільні підприємства сплачують податок у розмірі 30% з частини прибутку, залишеного після відрахувань до резервного фонду, а також інших фондів, які призначені для розвитку виробництва, науки та техніки. Визначено звільнення від сплати податків протягом перших двох років з моменту отримання спільним підприємством об'явленого прибутку. П. 48 Постанови надавала можливість перерахувати частину прибутку, який належить іноземному учаснику спільного підприємства, у разі відрахування за кордон, але стягувався податок у розмірі 20%. Постанова також давала змогу вносити у фінансовий фонд спільного підприємства грошові кошти в іноземній валюті. Визначала перелік об'єктів інвестування. Відповідно до п. 11 Постанови вкладками в майно спільного підприємства могли бути: будівлі, обладнання та інші матеріальні цінності, право користування будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (в тому числі на використання винаходів, «ноу-хау»), грошові кошти у валюті країн-учасників та у вільно конвертованій валюті. Водночас існували окремі питання щодо принципу рівності між суб'єктами господарської діяльності. Так, у п. 43 Постанови зазначено, що «Міністерство фінансів СРСР має право щодо зниження або повного звільнення від сплати податків окремих його платників». А також Мінфін СРСР мав право знизити або повністю звільнити від сплати податків іноземного учасника, але на певний строк.</p>
<p>Постанова Ради Міністрів СРСР «Про порядок створення на території СРСР та діяльності спільних підприємств за участю радянських організацій та фірм капіталістичних та країн, що розвиваються» від 13.01.1987 № 49 [6, с. 49-51].</p>	<p>НПА фундаментально не відрізняється від вищезазначеної Постанови Ради Міністрів СРСР від 13.01.1987 № 48. Але фактично цей акт є розмежуванням інвестиційної діяльності того періоду виключно за ідеологічною ознакою, оскільки Постанова Ради Міністрів СРСР від 13.01.1987 № 48 стосувалася країн - членів Ради економічної взаємодопомоги, а ця міжнародна організація складалась виключно із соціалістичних країн (Болгарія, країни СРСР, Польща, Румунія, Угорщина, Монголія тощо). Своєю чергою в Постанові Ради Міністрів СРСР від 13.01.1987 № 49 законодавець акцентував увагу на правовому регулюванні інвестиційної діяльності саме капіталістичних країн та тих, що розвиваються.</p>
<p>Постанова Ради Міністрів СРСР «Про додаткові заходи щодо вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності в нових умовах господарювання» від 17.09.1987 № 1074 [6, с. 49-51].</p>	<p>У цьому нормативно-правовому акті було регламентовано необхідність сформулювати діючий порядок прийняття рішень щодо створення спільних підприємств, міжнародних об'єднань та організацій, визначено спрощення порядку використання коштів валютних фондів спільних підприємств. Своєю чергою п. 17 Постанови декларував можливість юридичним особам СРСР інвестувати за кордоном, але стосувалася ця норма виключно країн із соціалістичним ладом. Як бачимо, ідеологічна спрямованість СРСР супроводжувалась усюди навіть у збиток собі.</p>
<p>Закон СРСР «Про кооперацію у СРСР» від 26.05.1988 № 8998-11 [6, с. 49-51].</p>	<p>Роль цього Закону в регулюванні інвестиційних відносин полягала в тому, що в п. 4 ст. 28 Закону було закріплено право кооперативів, які здійснюють виробничу діяльність, створювати спільні підприємства з відповідними організаціями країн - членів Ради економічної взаємодопомоги, інших соціалістичних країн та з фірмами капіталістичних країн та країн, що розвиваються. Окрім того, було визначено, що «спільні підприємства створюються як на території СРСР, так і на території зарубіжних країн» [4].</p>
<p>Постанова Ради Міністрів СРСР «Про подальший розвиток зовнішньоекономічної діяльності державних, кооперативних, громадських підприємств, об'єднань та організацій» від 2 грудня 1988 № 1405 [5, с. 9].</p>	<p>Цією Постановою були внесені законодавчі зміни вже в наявні на той час Постанови Ради Міністрів СРСР від 13.01.1987 № 48 та № 49. Як наслідок, було знято обмеження на розмір часток радянських та іноземних учасників у статутному фонді спільного підприємства у розмірі 49% - з моменту законодавчих змін вирішувалось виключно за угодою сторін [6, с. 49].</p>

Назва нормативно-правового акта	Значення нормативно-правових актів у регламентації інвестиційних відносин
Закон СРСР «Про власність» від 06.03.1990 № 1305-1 [6, с. 49-51].	Такий закон був одним із основоположних актів, що стосувався інвестиційної діяльності в період СРСР. Саме в його нормах уперше знайшла відображення можливість здійснення інвестиційної діяльності звичайним громадянином, а не лише юридичною особою державної форми власності чи кооперативу. Наприклад, ч. 1 ст. 6 Закону визначала, що власність громадян створюється і примножується за рахунок інших трудових доходів від участі у суспільному виробництві, від ведення власного господарства і доходів, від коштів, вкладених у кредитні установи, акції та інші цінні папери, набуття майна у спадщину і на інших підставах, які допускаються законом. Відповідно до ч. 3 ст. 6 Закону громадянин мав право за згодою власника внести грошовий або інший вклад у майно підприємства, іншої господарської організації, селянського або іншого трудового господарства, в якому він працює за трудовим договором, і брати участь у розподілі прибутку (доходу) такого підприємства (організації) або господарства пропорційно до розміру цього вкладу. Частиною 2 статті 4 допускалось об'єднання майна, яке перебувало у власності громадян, юридичних осіб і держави, та утворення на цій основі змішаних форм власності, в тому числі власності спільних підприємств з участю радянських юридичних осіб та іноземних юридичних осіб і громадян. Закон «Про власність» мав на меті закріпити право власності іноземних держав, міжнародних організацій, іноземних юридичних осіб та громадян та фактично дав правову основу для подальшого створення Закону «Основ законодавства про інвестиційну діяльність у СРСР».
Закон СРСР «Основи законодавства про інвестиційну діяльність у СРСР» від 10.12.1990 № 1820-1 [5, с. 9].	Є одним з фундаментальних законів, що стосувався інвестиційної діяльності. Вперше на законодавчому рівні було надано поняття «інвестиції», «інвестиційна діяльність», було визначено, хто є суб'єктами інвестиційної діяльності, їхні права та обов'язки, механізми здійснення державного регулювання інвестиційної діяльності, гарантії прав та захист інвестицій.
Постанова Ради Міністрів Української РСР «Про формування інвестицій на соціальний розвиток села і агропромислового комплексу» від 21.12.1990 р. № 383 [6, с. 49-51].	Перший локальний акт, що поширювався виключно на територію України. Цим актом було запроваджено державні інвестиції на соціальний розвиток села та матеріально-технічну базу агропромислового комплексу тоді Української РСР.
Закон СРСР «Основи законодавства про іноземні інвестиції у СРСР» від 05.07.1991 № 2302-1 [6, с. 49-51].	Визначав коло суб'єктів, які є іноземними інвесторами, шляхи здійснення інвестиційної діяльності іноземними інвесторами. Цей Закон повинен був дати можливість щодо приватизації державних підприємств іноземними суб'єктами господарювання. Фактично цей Закон, як і багато інших, що стосувалися інвестиційної діяльності протягом 1990-1991 років, не запрацював, з огляду на те, що Радянська держава почала поступово припиняти своє існування в тому вигляді, в якому вона була до серпня 1991 року.

(Джерело: сформовано авторами)

соціальний розвиток села та матеріально-технічну базу агропромислового комплексу, законодавче закріплення поняття «інвестиції», «інвестиційна діяльність», визначення механізмів здійснення державного регулювання інвестиційної діяльності, гарантії прав та захисту інвестицій.

Слід зазначити, що протягом 60 років у СРСР панувала концепція іноземного інвестування як атрибуту «грабіжницької політики імперіалізму», і лише у другій половині 1980-х рр. з'являються партійно-урядові рішення, які відкрили дорогу різним формам іноземного інвестування у СРСР і насамперед створення спільних підприємств з іноземною участю, що створило нові більш

потужні можливості для розвитку інвестиційної діяльності в країні.

Свою чергою погоджуємось з думкою О.А. Руденко, що після проголошення незалежності Україна отримала законодавство про інвестиційну діяльність та про іноземні інвестиції у порядку правонаступництва держав від радянського режиму «перебудови», коли після тривалої перерви було дозволено комерційне, а також іноземне інвестування [7, с. 31].

У разі дослідження розвитку інвестиційного законодавства виділяються декілька точок зору вчених, що досліджували етапи становлення інвестиційного законодавства.

Етап розвитку інвестиційного законодавства	Недоліки та проблеми залучення іноземних інвестицій
Перший (1991-1992 рр.)	Нечіткість або відсутність нормативно-правових актів із регулювання багатьох сфер господарської, соціальної, адміністративної та іншої діяльності. Зловживання податковими пільгами у спеціальних економічних зонах.
Другий (1993-1996 рр.)	Скасування раніше визначених законодавством пільгових умов інвестування та погіршення внаслідок цього інвестиційного клімату. Необхідність державної реєстрації підприємств.
Третій (1997-1999 рр.)	Визнання порушення Україною принципу незворотності закону у часі (стосовно скасування пільг інвесторам на попередньому етапі).
Четвертий (2000-2008 рр.)	Суперечливий характер прийнятих у цей період нормативно-правових актів (Цивільного та Господарського кодексів), що призвело до подальших змін і доповнень. Згортання або призупинення багатьох інвестиційних проєктів унаслідок світової фінансово-економічної кризи.
П'ятий (2009 р. і дотепер)	Зниження інвестиційної привабливості України на тлі глобальної фінансової нестабільності та ускладнення організаційно-правових умов ведення бізнесу. Звільнення майнових інвестицій від сплати ввізного мита.

Так, на думку Л.В. Крупи, історія розвитку інвестиційного законодавства України складається з таких етапів:

1. Етап становлення законодавства (1991-1993), що супроводжувався прийняттям таких нормативно-правових актів, як: Закон України «Про захист іноземних інвестицій на Україні» від 10.09.1991 № 1540а-ХІІ; Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 № 1560-ХІІ; Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13.10.1992 № 2673-ХІІ;

2. Етап розвитку інвестиційного законодавства (1993-1996). У цей період було прийнято: Декрет Кабінету Міністрів України «Про режим іноземного інвестування» від 25.05.1993 № 55-93, було схвалено Постанову Кабінету Міністрів України від 14.03.1994 № 167 «Концепція створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні»; Постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.1995 №384 було затверджено «Концепцію регулювання інвестиційної діяльності в умовах ринкової трансформації економіки» та черговий по рахунку нормативно-правовий акт щодо встановлення особливості режиму іноземного інвестування на території України – Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 № 93/96;

3. Етап опосередкованого регулювання інвестиційної діяльності (1996-1999). Прийняття нормативно-правових актів, які не здійснювали пряме регулювання інвестиційної діяльності, а здійснювали його опосередковане регулювання, що супроводжувалося прийняттям: Закону України «Про фінансовий лізинг» від 16.12.1997 № 723/97, Закону України «Про концепції» від 16.07.1999 № 997-ХІV тощо.

Як зазначила Л.В. Крупа, основна маса нормативно-правових актів у цей період була спрямована на упорядкування господарських процесів у економічних відносинах, які прямо і не визначали механізми залучення інвестицій, однак виділяли певні процеси такої діяльності.

4. Етап пільгового регулювання (1999-2007). Цей етап характеризується тим, що було залучено інвестора у пріоритетні напрями економіки шляхом встановлення пільгового регулювання, наприклад, прийняттям Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Харкова» від 11.05.2000 № 1714-ІІІ було встановлено полегшений механізм здійснення господарської діяльності, основа мета якого – залучення інвестицій до економіки регіону.

5. Етап унормування (2007 – дотепер). Унормування полягає в тому, що законодавець мав прагнення привести інвестиційні механізми у державі до єдиної виваженої політики, відображається у прийнятих розпорядженнях Кабінету Міністрів України: «Про схвалення Концепції державної цільової економічної програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011-2015 роки» від 29.09.2010 № 1900 та «Концепції Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року» від 17.07.2013 № 603-р, але негативні наслідки, що завадили їх реалізації, зумовлені світовою економічною кризою та тимчасовою окупацією окремих районів Донецької та Луганської областей, а також анексією АР Крим [5, с. 10-12].

Розвиток інвестиційного законодавства також детально досліджувала й О.А. Руденко. Авторка

виділила такі етапи формування законодавства у сфері інвестування [7, с. 35] (табл. 2).

Досліджуючи етапи розвитку інвестиційного законодавства України за Л.В Крупою, О.А. Руденко, вважаємо, що інвестиційне законодавство часів незалежності України було більше спрямоване на розбудову нової держави, на інтегрування в глобалізаційні економічні процеси, що відбуваються у світі, а звідси й причина швидкого прийняття великої кількості актів щодо регулювання інвестиційного законодавства вже в перші місяці незалежності. Порівнюючи інвестиційне законодавство періоду СРСР та незалежної України, можемо зробити висновок, що інвестиційне законодавство сучасної України більш гнучке та інтегроване у світ, що виявляється у відсутності розподілу країн за ідеологією, акцентом законодавця на захисті іноземних інвестицій та визначенні можливостей залучення іноземних інвестицій у внутрішні державні та приватні проєкти.

Вважаємо, що періодизація, визначена О.А. Руденко, – більш вдала, оскільки, на наш

погляд, вказані авторкою часові рамки є більш аргументованими. Так, у 2009 році завершилась глобальна фінансова криза, а подальші програми концепцій розвитку інвестиційного законодавства покликані були усунути ті проблеми, які були викликані глобальною фінансовою кризою в тому числі. Але вважаємо, що етап розвитку інвестиційного законодавства на території України можна вважати розпочатим на рік раніше – в 1990 році, оскільки більшість статей Закону України «Про інвестиційну діяльність» у редакції від 18.09.1991 [1] буквально ідентичні із Законом СРСР «Основи законодавства про інвестиційну діяльність у СРСР» від 10.12.1990 № 1820-1 [3]. Під час дослідження цих двох актів складається враження, що законодавець взяв за фундамент Закон СРСР «Основи законодавства про інвестиційну діяльність у СРСР» [3] та додав до Закону України «Про інвестиційну діяльність» лише одну нову норму – статтю 3 «Інноваційна діяльність» [1]. З огляду на це вважаємо, що 1990 рік входить в етапи розвитку інвестиційної діяльності

Таблиця 3

Етап розвитку інвестиційного законодавства	Особливості
1. Становлення правової основи інвестиційного законодавства сучасної України (1990-1992)	Розпочався за рік до незалежності України та завершився в 1992 році. Це зумовлено тим, що один із базових Законів України щодо інвестування «Про інвестиційну діяльність» – фактично переклад Закону СРСР «Основи законодавства про інвестиційну діяльність у СРСР» від 10.12.1990 № 1820-1.
2. Етап нестабільності інвестиційного законодавства (1993-1996 рр.)	Цей етап розпочався з ухваленням Декрету Кабінету Міністрів України «Про режим іноземного інвестування» від 25.05.1993 № 55-93 та завершився Законом України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 № 93/96. Загалом цей період можна назвати «нестабільним», тому що з боку правового регулювання за такий короткий термін було прийнято два закони, які стосувалися одного напрямку – режиму іноземного інвестування. І, як зазначала О.В. Руденко, супроводжувався скасуванням пільгових умов інвестування, що призвело до погіршення інвестиційного клімату країни [7, с. 35].
3. Етап опосередкованого регулювання інвестиційної діяльності (1997-1999 рр.)	Прийняття нормативно-правових актів, які стосувалися насамперед інших галузей господарської діяльності, але так чи інакше окремими нормами стосувалися процесів інвестиційної діяльності. Серед прийнятих нормативно-правових актів у цей період: Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» від 16.07.1999 № 991-XIV, Закон України «Про концесії» від 16.07.1999 № 997-XIV [5, с. 10].
4. Етап пільгового регулювання та прийняття Цивільного та Господарського кодексів (2000-2008 рр.)	Супроводжувався як прийняттям законів, що стосувалися пільгового регулювання, так і створенням колізій за рахунок прийняття кодексів. Наприклад, Господарський кодекс містить главу 38 «Іноземні інвестиції», хоча вже діяв Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 року № 93/96-ВР, яким було врегульовано таку сферу правовідносин.

Етап розвитку інвестиційного законодавства	Особливості
5. Етап намагань вдосконалити інвестиційне законодавство (2009-2021 рр.)	Прийняття нормативно-правових актів, які стосувалися насамперед інших галузей господарської діяльності, але так чи інакше окремими нормами торкалися процесів інвестиційної діяльності. Внаслідок чого були такі нормативно-правові акти, як: «Концепція Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.07.2013 № 603-р, Закон України «Про приватизацію державного і комунального майна» від 18.01.2018 № 2269-VIII та інші [5, с. 12].
6. Етап зміни інвестиційного законодавства в умовах воєнного стану та післявоєнної перебудови економіки України як кандидата ЄС (2022 – триває)	Глобальні зміни в Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 № 2404-VI (та багатьох інших, про які вже було зазначено раніше), мета яких -максимально спростити підготовку та реалізацію проєктів, що стосуються соціальної та економічної інфраструктури, що, на думку законодавця, гарантує залучення 8-10 млрд гривень, вносяться проєктом Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України» від 01.07.2022 № 7508. Новий етап буде відбуватися за допомогою інвестицій іноземних донорів, а удосконалені норми інвестиційного законодавства будуть ще більш орієнтовані на співпрацю з установами та державами- членами Європейського Союзу. Відповідно до вищезазначеного вважаємо, що цей етап розвитку інвестиційного законодавства не буде останнім, адже післявоєнна перебудова займе певний період часу, а не буде тривати вічно.

на території України та є стартовим пунктом відліку у формуванні інвестиційного законодавства в тому вигляді, в якому воно існує навіть сьогодні.

Окрім цього, на нашу думку, Україна нині вступає в новий період розвитку інвестиційного законодавства. 7 червня 2022 року у Верховну Раду був внесений проєкт Закону № 7508 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України» [2]. Відповідно до вказаного законопроекту Закон України «Про державно-приватне партнерство» буде сприяти залученню іноземних коштів в Україну для відбудови важливої соціальної та економічної інфраструктури, що неодмінно повинно відобразитись на інвестиційному кліматі, адже процедура стає спрощеною за допомогою таких законодавчих механізмів, як: запровадження електронної торгової системи для проєктів державно-приватного партнерства (забезпечення можливості створення,

розміщення, оприлюднення та обміну інформацією і документами в електронному вигляді, проведення конкурсу з визначення приватного партнера тощо); запровадження грантів для проєктів державно-приватного партнерства; фінансування проєкту здійснюватиметься за гранти таких донорів, як: Європейський Союз, іноземна держава, уряд іноземної держави та уповноважені урядом іноземної держави органи або організації, іноземний муніципальний орган або міжнародна організація, що надають міжнародну технічну допомогу відповідно до міжнародних договорів України, іноземні фінансові та донорські установи і міжнародні фінансові організації, а також інші юридичні особи, які надають гранти для проєктів державно-приватного партнерства; тощо [2].

Також відповідно до проєкту Закону № 7508 від 07.06.2022 року законодавець вносить зміни до законів України: «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20.03.2018 № 2354-VIII; «Про оренду землі» від 06.10.1998 № 161-XIV; «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 № 185-V; «Про оренду державного та комунального майна» від 03.10.2019 № 157-IX; «Про джерела фінан-

сування дорожнього господарства України» від 18.09.1991 № 1562-XII; «Про автомобільні дороги» від 08.09.2005, «Про концесію» від 03.10.2019 № 155-IX та інші [8]. Прийняття проєкту Закону та його реалізація забезпечить швидкий розвиток соціальної та іншої інфраструктури без одноразового стислого у часі значного вливання бюджетних коштів, що своєю чергою може гарантувати залучення в економіку України 8-10 млрд гривень щорічно за умови затвердження і реалізації у середньому по 5 проєктів на область вартістю принаймні 50-100 млн грн кожен. Спрощення загальної процедури підготовки проєктів державно-приватного партнерства та впровадження електронної системи закупівель для проєктів державно-приватного партнерства за стандартами Європейського Союзу допоможе залучити великий обсяг приватних інвестицій у розбудову і модернізацію соціальної та іншої інфраструктури, що дасть мультиплікативний ефект для економіки [2].

Висновки. Отже, вважаємо що етапи становлення інвестиційного законодавства України на сьогодні можна представити таким чином (табл. 3).

Усі інші проблеми, що пов'язані з дослідженням особливостей поняття та порядку розміщення тимчасових споруд як торговельних об'єктів, виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрями подальших наукових розвідок.

Література

1. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 року № 1560-XII. / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1560-12> (дата звернення: 25.11.2022).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України: проєкт

Закону № 7508 від 01.07.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7508&conv=9> (дата звернення: 25.11.2022).

3. Основи законодавства про інвестиційну діяльність у СРСР : Закон СРСР від 10 грудня 1990 року № 1820-1. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_17737.html (дата звернення: 25.11.2022).

4. Про кооперацію у СРСР: Закон від 26.05.1988 № 8998-11. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v8998400-88> (дата звернення: 25.11.2022).

5. Інвестиційне право : навчальний посібник у схемах і таблицях / Л.В. Крупа. Харків : Право, 2021. 58 с.

6. Основи інвестиційного права України : навчальний посібник / За заг. ред. В.Д. Чернадчука. 2-ге вид., перероб. і доп. Суми : ВТД «Університетська книга»; Київ : Видавничий дім «Княгиня Ольга», 2005. 384 с.

7. Руденко О.А. Особливості державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2014. № 1 (63). С. 31.

8. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>.

Швець М. О.,
*аспірант кафедри трудового, земельного
та господарського права
факультету № 1
Науково-навчального інституту права
та кібербезпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

Журавель А. В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри трудового, земельного
та господарського права
факультету № 1
Науково-навчального інституту права
та кібербезпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТРУДОВОГО ПРАВА

Тименко С. І.

Стаття присвячена дослідженню поняття та сутності Європейського трудового права. Висвітлено співвідношення термінів «європейське трудове право» та «право Європейського Союзу». Проаналізовано позиції вітчизняних та іноземних науковців-трудоваків щодо особливостей застосування зазначених термінів. Автором наголошується на лінгвістичній складовій частині понять, які досліджуються.

Акцентується увага, що становлення правового регулювання трудових відносин не сталося відразу і цей процес відбувався нерівномірно. Він залежав від цілей та викликів Європейських співтовариств, які зумовили об'єднання європейських держав. Виділяється спільна мета нормотворчої діяльності уповноважених органів ЄС – це високий рівень захисту прав працівників.

Важливо розуміти, що вкладається в поняття, яким ми позначаємо трудові відносини. Автором доводиться думка, що поняття «європейське трудове право» є ширшим, аніж «право ЄС», і визначальним у такому випадку є географічна ознака. Про право зайнятості у статті говориться як про складник (інститут) і права ЄС, і європейського трудового права.

Наводяться позиції українських учених-трудоваків щодо використання та сутності розуміння європейського трудового права та права Європейського Союзу.

Робиться висновок про актуальність для нашої держави дослідження і вивчення європейського трудового права та його сутності. Вказується, що у перспективі входження до ЄС ми маємо чітко усвідомлювати модель правового регулювання трудових відносин у Європейському співтоваристві, директиви, зобов'язання, необхідні умови. Автор особливо наголошує на тому, що при цьому варто обов'язково враховувати особливості національного трудового законодавства та шукати оптимальні шляхи його гармонізації. Зазначено, що норми європейського трудового права – це частина наднаціонального права і воно не може і не має регулювати всі аспекти трудових відносин, на відміну від трудового права держав-членів. Вказуючи, що трудове право ЄС має розглядатися як певний зразок (еталон, модель), якому характерна універсальність, загальність, об'єктивна форма вираження, який прийнятий компетентним органом Європейського Союзу та зафіксований належ-

ним правовим способом у загальнодоступному документі і служить базовою нормою-принципом для порівняння з нею інших подібних об'єктів чи явищ.

Ключові слова: європейське трудове право, гармонізація, трудове право ЄС, міжнародні трудові стандарти, право зайнятості, євроінтеграція.

Tyimenko S. I. The concept and essence of European labor law

The article is devoted to the study of the concept and essence of European labor law. The correlation of the terms “European labor law” and “European Union law” is highlighted. The positions of domestic and foreign labor scientists on the peculiarities of the use of these terms are analyzed. The author emphasizes the linguistic component of the concepts under study.

It is emphasized that the formation of legal regulation of labor relations did not happen immediately and this process was uneven. It depended on the goals and challenges of the European Communities, which led to the unification of European states. The common goal of the rule-making activities of the EU authorized bodies is a high level of protection of workers' rights.

It is important to understand what is meant by the concept by which we denote labor relations. The author argues that the concept of European labor law is broader than EU law and the geographical feature is decisive in this case. The article refers to employment law as a component (institution) of both EU law and European labour law.

The positions of Ukrainian labor scholars on the use and essence of understanding of European labor law and the law of the European Union are given.

The conclusion is made about the relevance for our country of research and study of European labor law and its essence. It is pointed out that in the prospect of joining the EU, we must clearly understand the model of legal regulation of labor relations in the European Community, directives, obligations, necessary conditions. The author emphasizes that it is necessary to take into account the peculiarities of national labor legislation and to seek the best ways to harmonize it. It is noted that the norms of European labor law are part of supranational law and it cannot and should not regulate all aspects of labor relations, unlike the labor law of the Member States. Pointing out that the EU labor law should be considered as a certain sample (standard, model), which is characterized by universality, generality, objective form of expression, which is adopted by the competent

authority of the European Union and fixed in a proper legal way in a publicly available document and serves as a basic norm-principle for comparing other similar objects or phenomena with it.

Key words: *European labor law, harmonization, EU labor law, international labor standards, employment law, European integration.*

Вступ. Сучасні воєнні реалії України та позитивний висновок Європейської комісії про надання Україні статусу кандидата Європейського Союзу стали безповоротною відправною точкою для формування власної сучасної системи права, полишеної паростків радянських нормативно-правових доктрин, спрямованої на принципово європейський вимір. На сьогодні змінилася роль Європейського Союзу в глобальній розстановці сил. Він перетворився на визнану «наддержаву», з якою не можна не рахуватися. Кількість членів Союзу постійно зростає. Однак щоб стати повноправним членом ЄС, кожна держава повинна провести копітку роботу з адаптації національного законодавства до законодавства ЄС.

Однак вкрай важливо при цьому постійно досліджувати та аналізувати саме право ЄС, зокрема трудове, оскільки Європейський Союз має специфіку і відрізняється від міжнародних організацій класичного типу.

Питання трудового права ЄС досліджують у своїх роботах вітчизняні науковці: Ю.В. Баранюк, С.В. Дріжчана, Л.П. Гаращенко, В.В. Жерняков, О.М. Могильний, М.П. Стадник, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, В.Ф. Безп'ята, В.С. Венедиктов, Л.П. Гаращенко, К.Н. Гусова, В.В. Захарова, Й.Я. Кисельов, Л.І. Лазор, М.О. Лисюк, В.М. Лукашевич, К.В. Мельник, В.І. Прокопенко, В.М. Репіна, О.А. Телічко, О.М. Ярошенко, а також зарубіжні вчені: Б. Беркассон, І. Боруа, І.Я. Кисельов, П.А. Калініченко, С.Ю. Кашкін, С. Клауверт, Д. Коллінс, Ф. Саткліфф, С. Скіарра, А.О. Четвериков, А.А. Тупінкіна, Д. Хелстен, М. Шенкс та ін.

Виклад основного матеріалу. Є дві категорії, якими користуються як науковці, так і практики: це європейське трудове право та право Європейського Союзу. Спробуємо розібратися, чи тотожні ці категорії. Водночас відразу зазначимо, що ці два терміни не містяться ні в установчих договорах ЄС, ані інших правових актах, крім того, цих понять немає і в правозастосовних документах. Якщо будемо аналізувати діяльність Суду Європейського Союзу, то там ми також не знайдемо використання цих термінів.

С.Ю. Кашкін зазначає, що останніми роками в результаті активної політики Європейського Союзу у соціальній сфері склалася стійка, цілісна галузь права Європейського Союзу – трудове право Європейського Союзу, яке володіє автономністю функціонування [1, с. 136].

Інша група науковців говорить, що трудове право ЄС – це сукупність норм права наднаціонального рівня, що регулюють індивідуальні та колективні відносини між найманими працівниками та роботодавцями і є результатом уніфікації та гармонізації законодавства держав-членів ЄС [2, с. 314].

О.М. Дарморіс у своєму дисертаційному дослідженні вказує, що трудове право Європейського Союзу регулює індивідуальні та колективні трудові відносини на рівні ЄС за участю суб'єктів, які мають транснаціональний статус (наприклад, компанії, що діють у масштабі Співтовариства, об'єднання організацій роботодавців і професійних спілок, що діють на рівні Союзу) [3].

Аналізуючи зазначену категорію, на наш погляд, саме поняття «трудове право Європейського Союзу» є дискусійним, оскільки його регулятивна роль є невіддільною від трудового права держав-членів ЄС. Крім того, певні контекстні труднощі зумовлені й особливостями перекладу. Так, якщо звернутися до зарубіжних учених-трудоваків, то вони використовують, зокрема, терміни: «трудове право Європейського Союзу» (Labour law of the European Union) та «європейське трудове право» (European labour law). Крім цього, часто можна зустріти ще й термін «право зайнятості ЄС» (European Union employment law).

На наше переконання, трудове право ЄС та європейське трудове право – це не тотожні поняття. Оскільки право ЄС як комплексне правове утворення формується за рахунок комунітарного права та права держав-членів. Тобто це аналогія з правом союзної держави (союзу держав), що є відмінним як від права міжнародного, так і від права національного [4].

Своєю чергою якщо ми говоримо про європейське право, зокрема трудове, то цей термін характеризується ознакою географічності, і ним вдало позначати сукупність правових норм, що створюються під час спільної нормотворчої діяльності європейських держав.

Підтримуємо в цьому контексті думку Грегора Тюзінга, який у своїй праці «European Labour Law» стверджує, що термін «європейське трудове право» застосовують для характеристики трудового права країн Європи. Автор пояснює, що розвиток правового регулювання у сфері найманої праці хоч і відбувався у кожній країні по-різному, але все ж із часом призвів до виникнення суттєвих подібностей у правовому забезпеченні. І зрештою, до формування «загального» у трудовому праві країн Європи [5].

Відомий дослідник трудового права Бріан Беркассон також використовує термін «європейське трудове право». Однак він вважає його узагальненим поняттям для позначення трудових стан-

дартів міжнародних організацій, Європейського Союзу та європейських держав [6].

Звичайно, у цьому контексті не можемо оминути увагою лінгвістичну складову частину нашого предмета дослідження. Для того щоб зрозуміти сутність європейського трудового права, ми перекладаємо праці зарубіжних учених-трудошуків. І маємо адекватно розуміти, що їх розуміння трудового права може дещо різнитися від нашого традиційного розуміння трудового права. Так, наприклад, якщо ми візьмемо досвід Великобританії, то побачимо, що в них рідко вживається категорія «трудошук право» (labour law), воно практично замінено категорією «право зайнятості» (employment law). Хоча для нашого національного розуміння право зайнятості є складником трудового права, оскільки ми визначаємо, що трудовими відносинами є безпосередньо трудові відносини та пов'язані з ними.

В Україні такі вчені, як П.Д. Пилипенко, С.І. Запара, М.Ю. Кузнецова, у своїх дослідженнях звертають увагу на лінгвістичний складник термінів «labour law» та «employment law», вказуючи, що під час перекладу виникають проблеми. Зокрема, П.Д. Пилипенко у своєму дослідженні про право зайнятості та нові контури трудового права ствердив про їх необґрунтоване ототожнення [7].

Ми маємо правильно розуміти, що становлення правового регулювання трудових відносин не сталося відразу і цей процес відбувався нерівномірно. Він залежав від цілей та викликів Європейських співтовариств, які зумовили об'єднання європейських держав. Водночас нормотворча діяльність уповноважених органів ЄС об'єднана спільною метою – це високий рівень захисту прав працівників. Деякі науковці намагаються виділити основні напрями, які поглиблюють інтеграцію норм та розвиток правового регулювання трудових відносин. Виділяючи першим напрямом мобільність працівників і пов'язані з ними особливості свободи пересування. Другий – це заборона дискримінації та забезпечення рівних можливостей у сфері праці та зайнятості в рамках Європейського Союзу. Третій – загальне поліпшення умов праці та зайнятості в рамках Європейського Союзу. Погоджуємося, що, дійсно, це одні з основних напрямів інтеграції. Водночас вони мають і умовний поділ, оскільки комплекс тих чи інших норм не може бути окремо від інших [10, с. 30].

На нашу думку, єдиний підхід до визначення та вживання термінів «європейське трудове право» та «право Європейського Союзу» неможливий і з огляду на лінгвістичний складник, і з різного сприйняття сутності трудового права в різних країнах. Тому ми цілком погоджуємося з М. Вайсом, який говорить, що термінологічна і водночас концептуальна відмінність між «labour law»

та «employment law» демонструє, наскільки трудове право тісно поєднане з культурними та політичними традиціями відповідних країн [8].

Досліджуючи зазначене питання, ми відстоюємо позицію, що не потрібно нав'язувати єдину думку щодо того чи іншого терміна. Важливо розуміти, що вкладається в поняття, яким ми позначаємо трудові відносини. У своєму дослідженні ми оперуємо поняттям «європейське трудове право», вважаючи його ширшим, аніж «право ЄС», і визначальним в такому випадку є географічна ознака. Про право зайнятості ми говоримо як про складник (інститут) і права ЄС, і європейського трудового права. При цьому своєрідна сутність трудового права Європейського Союзу полягає у тому, що воно регулює не всі, а найбільш важливі суспільні відносини у сфері праці на європейському рівні. Воно виступає зразком для правових систем країн-членів. Особливістю трудового права ЄС є те, що в ньому втілений правовий досвід усіх країн-членів. Така своєрідність трудового права ЄС дозволяє говорити про те, що в ньому втілені найкращі зразки правового вирішення окремих проблем. Для національної юридичної практики особливо важливим є дослідження тих сфер правового регулювання трудових відносин, які краще розвинуті в ЄС і можуть бути з успіхом використані не лише для взаємної співпраці, а й для розвитку і вдосконалення національного трудового законодавства відповідно до вимог Європейського Союзу.

Водночас у разі запозичення правових ідей, моделей або норм стосовно праці насамперед слід враховувати характер власної правової системи, а також трудового законодавства конкретної держави, зокрема України. Ми це можемо прослідкувати навіть у Директивах ЄС. Так, у Директиві Ради від 14 жовтня 1991 року про обов'язок роботодавця інформувати своїх службовців про умови, що застосовуються до трудового договору чи трудових відносин (91/533/ЄЕС) [9], зазначено, що пункт 9 Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників, прийнятої на Страсбурзькій Європейській Раді 9 грудня 1989 року головами держав і урядів 11 держав-членів, стверджує: «Умови зайнятості кожного працівника встановлюються в законах, колективній угоді або трудовому контракті згідно з положеннями, що застосовуються в кожній країні». Крім того, вказується, що, оскільки з огляду на необхідність встановити певний ступінь гнучкості у трудових відносинах, держави-члени повинні мати можливість виключати певні обмежені випадки трудових відносин зі сфери застосування цієї Директиви. Таким чином, тільки в цьому випадку можна розраховувати на ефективність запозичень правових норм.

Ми з упевненістю будемо говорити, що норми європейського трудового права – це частина національного права і воно не може і не має регулювати всі аспекти трудових відносин, на відміну від трудового права держав-членів. Погоджуємося з О.М. Рим, яка зазначає, що специфіка трудових відносин в умовах глобалізації ринку праці, що є властивим і для ЄС, зумовлює необхідність вибору найоптимальніших методів правового регулювання цих відносин шляхом гармонійного поєднання централізованих та децентралізованих способів правового забезпечення з метою досягнення найбільш повного гарантування трудових прав усіх учасників трудових правовідносин. Гармонізація норм трудового права ЄС має на меті забезпечити цілісне та однотипне правове регулювання трудових відносин, що формується на теренах кожної з держав-членів [11].

Слушно щодо цього аспекту зазначає у своїх працях М.О. Кабаченко, що розвиток державного регулювання соціально-трудова відносин в умовах інтегрування будь-якої держави, зокрема України, у світову економіку не може здійснюватись без урахування міжнародних трудових стандартів, що включають впорядковану систему міжнародних норм і принципів, розроблених на основі взаємних угод між державами щодо питань, пов'язаних із визнанням та закріпленням основних прав людини у сфері праці, регламентуванням найманої праці та її окремих умов, захистом індивідуальних та колективних інтересів працівників, визначенням основ правового статусу трудових мігрантів, регулюванням праці окремих категорій працівників, формуванням соціальної політики та визначенням її пріоритетів [12]. Дійсно, ми маємо розглядати трудове право ЄС як певний зразок (еталон, модель), якому характерна універсальність, загальність, об'єктивна форма вираження, який прийнятий компетентним органом Європейського Союзу та зафіксований належним правовим способом у загальнодоступному документі і служить базовою нормою-принципом для порівняння з нею інших подібних об'єктів чи явищ.

Таким чином, дослідження і вивчення європейського трудового права та його сутності у сучасних умовах є неабияк актуальним для нашої держави. У перспективі входження до ЄС ми маємо чітко усвідомлювати модель правового регулювання трудових відносин у Європейському співтоваристві, директиви, зобов'язання, необхідні умови. При цьому обов'язково враховувати особливості

національного трудового законодавства та шукати оптимальні шляхи його гармонізації.

Література

1. Право Европейского Союза / Под ред. С.Ю. Кашкина. Москва, 2009. 686 с.
2. Право Европейського Союзу. Особлива частина : навчальний посібник для вищих навчальних закладів (з урахуванням положень Лісабонського договору) / за ред. М.Р. Аракелян, О.К. Вишняков. Київ : Істина, 2010. 528 с.
3. Дарморіс О.М. Становлення та розвиток трудового права Європейського Союзу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Одеса, 2010. 22 с.
4. Judgment of the Court of 5 February 1963. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. Case 26-62. ECLI:EU:C:1963:1.
5. Thüsing G. European Labour Law. Verlag C.H. Beck oHG, 2012. P. 1-2.
6. Bercusson B. European Labor Law in Context: A Review of the Literature. *European Law Journal*. 1999, June. Vol. 5. Iss. 2. P. 87-103; Bercusson B. *European Labour Law*. 2nd edition. Cambridge University Press, 2009. 752 p.
7. Пилипенко П.Д. Про право зайнятості або нові контури трудового права. *Юридичний журнал «Право України»*. 2014. № 6. С. 197-207.
8. Weiss M. Re-inventing Labor Law. / In Davidov Guy, Langille Brian. *The Idea of Labour Law*. Oxford : Oxford University Press, 2011. P. 43.
9. Директива Ради № 91/533/ЄС від 14 жовтня 1991 р. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=77791.
10. Іванов С.А. Трудове право перехідного періоду : проблеми використання зарубіжного досвіду. *Держава і право*. 1995. № 3. С. 30-38.
11. Рим О.М. Предмет регулювання трудового права Європейського Союзу. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету* / ред. кол.: Щур Б.В., Котуха О.С. та ін. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2018. С. 256. *Юридичні науки*. Вип. 6.
12. Кабаченко М.О. Міжнародні стандарти праці: спроба визначення поняття. *Держава і право : збірник наукових праць*. 2015. Вип. 67. С. 284-294.

Тименко С. І.,
аспірант кафедри публічного права
Державного податкового університету

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ТА ЗАВДАНЬ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ОРГАНАХ ТА ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Швець Д. В., Кісіль З. Р., Католик Г. В.

Актуальність наукової розвідки полягає у тому, що професійна кар'єра працівників у Національній поліції України прямопропорційно залежить від чималої низки детермінант, серед котрих важливе місце посідає державна кадрова політика. Кадрова політика в Національній поліції України є складовим елементом державної кадрової політики. Управління людським потенціалом становить основну сутність кадрової політики в Національній поліції України, котра спрямована, по-перше, на формування власне кадрового потенціалу й забезпечення потреби у підготовці висококваліфікованого персоналу; по-друге, на ефективний розподіл сил та засобів у структурних підрозділах Національної поліції України; по-третє, на ефективне та раціональне використання працівників.

У статті зазначено, що успішність реалізації мети та функцій «поліцейського менеджменту» персоналу на засадах оптимізації за умов реформаційних змін вимагає дотримання його загальних функцій, а саме: 1) аналітичної; 2) прогностичної; 3) планування; 4) організаційної; 5) регулюючої; 6) контролюючої.

Акцентовано увагу на основних показниках оптимальності та ефективності механізму правового регулювання кадрової роботи в Національній поліції України: 1) стабільності системи нормативно-правового регулювання; 2) мобільності системи нормативно-правового регулювання; 3) взаємодоповнення системи нормативно-правового регулювання; 4) відсутності у чинному законодавстві правових прогалин, колізій та суперечливостей.

У статті зазначено, що оптимізація кадрового забезпечення Національної поліції України – це нелегкий процес, який визначає послідовне здійснення комплексу організаційно-управлінських, науково-дослідних, політичних та законодавчих дій, необхідних для забезпечення механізму ефективного функціонування органів у сфері національної безпеки країни.

Зроблено висновок, що покращення кадрової роботи в органах та підрозділах Національної поліції України можна досягнути шляхом реалізації низки таких заходів: 1) шляхом вирішення наявних проблем, котрі мають місце у діяльності працівників Національ-

ної поліції України; 2) розроблення й удосконалення нормативно-правового підґрунтя реалізації роботи з персоналом та кадрової роботи в органах та підрозділах Національної поліції України, зокрема, шляхом розроблення та затвердження стратегічних приписів щодо запровадження єдиної кадрової політики.

Ключові слова: кадрова політика, органи поліції України, Національна поліція, законодавство, кадри, вищі навчальні заклади України, суб'єкти підготовки кадрів, керівництво.

Shvets D. V., Kisil Z. R., Katolyk H. V. To the problem of determining directions and tasks of personnel policy in bodies and units of the National Police of Ukraine

The relevance of scientific intelligence lies in the fact that the professional career of employees in the National Police of Ukraine directly depends on a considerable number of determinants, among which the state personnel policy occupies an important place. The personnel policy of the National Police of Ukraine is a constituent element of the state personnel policy. The management of human potential is the main essence of personnel policy in the National Police of Ukraine, which is directed, firstly, to the formation of the actual personnel potential and ensuring the need for the training of highly qualified personnel; secondly, on the effective distribution of forces and resources in the structural divisions of the National Police of Ukraine; thirdly, on efficient and rational use of employees.

The article states that the successful implementation of the goal and functions of “police management” of personnel on the basis of optimization under the conditions of reformation changes requires compliance with its general functions, namely: 1) analytical; 2) prognostic; 3) planning; 4) organizational; 5) regulatory; 6) controlling.

Attention is focused on the main indicators of optimality and effectiveness of the mechanism of legal regulation of personnel work in the National Police of Ukraine: 1) the stability of the system of regulatory and legal regulation; 2) mobility of the regulatory system; 3) complementarity of the regulatory system; 4) absence of legal gaps, collisions and contradictions in the current legislation.

The article states that optimizing the staffing of the National Police of Ukraine is a difficult process that determines the consistent implementation of a complex of organizational-management, scientific-research, political and legislative actions necessary to ensure the mechanism of effective functioning of bodies in the field of national security of the country.

It was concluded that the improvement of personnel work in the bodies and units of the National Police of Ukraine can be achieved by implementing a number of the following measures: 1) by solving the existing problems that occur in the activities of the employees of the National Police of Ukraine; 2) development and improvement of the regulatory and legal basis for the implementation of personnel work and personnel work in the bodies and divisions of the National Police of Ukraine, in particular, through the development and approval of strategic prescriptions for the introduction of a unified personnel policy.

Key words: *personnel politics, bodies of police of Ukraine, National Police, legislation, shots, higher educational establishments of Ukraine, subjects of training of personnels, guidance.*

Вступ. Априорі успіх будь-яких перетворень прямопропорційно залежить від ефективності діяльності управлінського апарату. Так, мислитель Демокрит зазначав, що державні справи є найважливішими, а тому висловлював застереження стосовно недопущення до керування тих, хто не має відповідних знань, не володіє відповідними якостями й не знає справу. Сократівський ідеал адміністрування означав правління знаючих, тобто ґрунтувався на принципі компетентності в державному управлінні [1]. Роздуми древніх мислителів є актуальними і сьогодні, позаяк від працівників Національної поліції України, покликаних служити народові України, залежить захист основних прав і свобод людини і громадянина [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання такої проблеми. Окремі напрями формування і реалізації кадрової політики в органах та підрозділах поліції розглядали: В. Авер'янов, М. Ануфрієв, Г. Атаманчук, О. Бандурка, В. Барко, І. Ващенко, І. Клименко, В. Коваленко, В. Кудря, Н. Мітюріна, В. Медведєв, Н. Милорадова, Н. Нижник, В. Осьодло, В. Остапович, О. Цільмак та ін. Незважаючи на значний науковий доробок, низка вкрай важливих аспектів належно теоретично не узагальнено, відсутні комплексні дослідження, присвячені визначенню напрямів та завдань кадрової політики в органах та підрозділах Національної поліції України.

Метою статті є визначення напрямів та завдань кадрової політики, шляхів покращення процесу регулювання кадрової політики в органах та підрозділах Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Європейський вибір України, зміна вектора діяльності Національної поліції України потребують вирішення низки проблемних питань, пов'язаних із удосконаленням їхньої професійної діяльності щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, покращення взаємодії поліції з населенням, приведення форм та методів їхньої професійної діяльності до міжнародних стандартів. Наявні глибокі зміни соціальних, економічних, політичних та правових умов діяльності органів та підрозділів Національної поліції України, євроінтеграційні процеси зумовлюють потребу у дотриманні в професійній діяльності правоохоронців європейських стандартів. Нині на часі упровадження сучасних підходів у сфері державного управління, створення сучасної моделі Національної поліції України, формування та реалізація сучасної кадрової політики, котра повинна бути українською за своїм характером, демократично-правовою за своєю професійно-функціональною орієнтацією та високодуховною за моральними та етичними принципами.

Виклад основного матеріалу. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку, зокрема і від злочинних посягань, є однією з основних функцій держави. Недарма один із найавторитетніших реформаторів світу, колишній Прем'єр-міністр Сінгапуру Лі Куан Ю зазначав: «Найбільше нам потрібна стабільність, визначеність, безпека, демократія не працює в умовах хаосу, закони не діють, коли немає порядку» [3]. Проголошення у ст. 3 Конституції України [4] того, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, вимагає від останньої утворення відповідної системи органів (суб'єктів), які дістали назву правоохоронних [5]. До них належить і Національна поліція України, яка посідає важливе місце у системі органів державної влади, унаслідок чого їхні функції та повноваження суттєво відрізняються від інших. Водночас діяльність правоохоронних органів, насамперед Національної поліції,

у сучасних умовах вимагає принципово нового підходу до їхніх основних функцій, концептуальним є рівень реалізації головного призначення – забезпечення надійної охорони законних прав та інтересів людини, суспільства і держави [6]. Варто зазначити, що система управління правоохоронними органами є надто складною та не завжди ефективною. Як слушно зазначає С. Кіщенко, «головним завданням уряду є не стільки зміна окремих процесів та оновлення особового складу, насамперед це створення повністю нової системи управління» [7].

В умовах формування нового типу фахівців правоохоронної сфери, в процесі професійної підготовки поліцейських до діяльності слід особливу увагу приділяти юридичному складнику (знанням законів, норм і правил). Без них неможливе дотримання принципів діяльності поліції (верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, презумпція невинуватості, невідворотність покарання, відкритість і прозорість, поліцейська нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства та ін. [8].

Питання формування кадрового потенціалу поліції та професійно-психологічної підготовки працівників поліції традиційно є предметом досліджень юридичної психології. Адже діяльність поліцейського багатofункціональна: у своїй роботі він використовує навички юридичної оцінки дій людей, основ адміністрування, організації праці та управління, ведення правової документації з використанням сучасних інформаційних технологій, а також етики ділового спілкування. Водночас нагальні проблеми формування особистості працівників Національної поліції України як носіїв нової ідеології сервісної функції потребують розширення звичних для юридичної психології кордонів аналізу та залучення до предмета дослідження здобутків інших галузей правового, педагогічного і психологічного знання у їх синергетичному поєднанні. Тобто потреба у професійно-посадовому розвитку персоналу правоохоронних органів має не абстрактний, а конкретний характер і зумовлена реальними факторами [9].

По-перше, професійно-посадовий розвиток особового складу детермінований ускладненням змісту праці та служби в правоохоронних органах. Вочевидь, професіоналізація державної служби в органах, структурах та підрозділах поліції як соціально-організаційне явище зумовлена якісними і кількісними змінами у змісті та характері праці та визначається виникненням нових професій і спеціальностей, професійної літератури, професійних спільностей, технологій включення

людини в професійну діяльність, становлення й розвитку її як професіонала правоохоронної справи. У понятті «професіоналізація» відображаються якісні зміни, які зазнають об'єктивовані форми праці (посади, робочі місця, вимоги до людини, її здібності). «Професіоналізація розкриває міру зрілості різновидів суспільної практики як професійних видів праці, тобто таких, для виконання яких потрібні спеціально сформовані у людини якості – професійні здібності. У змісті поняття «професіоналізація» віддзеркалюються і зміни, що відбуваються у людини в процесі підготовки її до професійної діяльності, а також під час виконання нею спеціальних операцій (приймів, дій, рухів), обов'язків, особливостей її поведінки в певних умовах праці» [10].

По-друге, професійно-посадовий розвиток персоналу зумовлений структурою мотивації правоохоронців. Наприклад, одні правоохоронці прагнуть реалізувати себе у правоохоронній діяльності держави. Інші бачать у цій службі найбільш вдалий спосіб посісти достойне місце у суспільстві. Треті вбачають можливість вирішити свої матеріальні проблеми, встановити зв'язки з корисними для життя людьми. Зазначені мотиви є рушіями і у професійно-посадовому розвитку правоохоронців, і ними не варто нехтувати.

По-третьє, професійно-посадовий розвиток персоналу правоохоронних органів зумовлений тимчасовими обмеженнями циклу активного професійного життя людини і постійною потребою органів, структур та підрозділів забезпечувати свій розвиток. Адже інтенсивність, ритмічність, темпи розвитку будь-якої організації і суспільства загалом залежать не лише від постійного притоку людей, здатних заміщати посади в організаційній структурі, але й від можливості зробити роботу краще, ніж виконували її попередники, збільшити особистий професійний досвід, а тому і досвід організації. Темпи приросту професійного досвіду персоналу органів, структур та підрозділів правоохоронних органів – це найважливіший фактор її стабільного та динамічного розвитку. Ігнорування цих обставин негативно впливає на результати правоохоронної і правозабезпечувальної діяльності, правосвідомість громадян та й загалом якість суспільного розвитку.

Професійна діяльність працівника поліції завжди має оцінюватись, як мінімум, з двох сторін: *по-перше*, з урахуванням його індивідуальних властивостей і характеристик; *по-друге*, з урахуванням особливостей і характеристик колективу, в якому він працює. І лише за умови комплексного

врахування обох цих компонентів можна буде отримати максимально об'єктивне уявлення про ефективність професійної діяльності. Адже здебільшого діє сукупність якостей і характеристик як суб'єктивного, так і об'єктивного (групового) порядку. Перед «небезпекою», яка нині є досить високою для суспільства, логіка функціонування поліції, як і судової системи, політичних та державних органів, змінюється. Відбувається визначення нового «сенсу» та ідентичності функціонування поліції (структурні пристосування, професіоналізація, практика, нове оснащення тощо) і меж здійснення поліцейських функцій [11].

Поміж домінуючих положень організаційно-правового механізму та алгоритму оптимізації кадрового забезпечення органів та підрозділів Національної поліції України чільне місце посідає: 1) професіоналізм поліцейських; 2) знання нормативно-правової бази; 3) імплементація теоретичних знань у практичну площину; 4) уміння діяти як у штатних, так і позаштатних ситуаціях; 5) володіння технологією управління органами та підрозділами Національної поліції України; 6) удосконалення чинного законодавства в частині підготовки персоналу. Процес оптимізування кадрової політики в органах та підрозділах Національної поліції України є складним, котрий потребує консеквентної реалізації власне законодавчих, організаційних, адміністративних, дослідницьких заходів. Тому на часі запровадження сучасної системи кадрового забезпечення органів та підрозділів Національної поліції України, котра має відповідати європейським стандартам.

Кадрова політика в Національній поліції України є складовим елементом державної кадрової політики. Управління людським потенціалом становить основну сутність кадрової політики в Національній поліції України, котра спрямована, *по-перше*, на формування власне кадрового потенціалу й забезпечення потреби у підготовці висококваліфікованого персоналу; *по-друге*, на ефективному розподілі сил та засобів у структурних підрозділах Національної поліції України; *по-третє*, на ефективне та раціональне використання працівників.

Наявні моделі «поліцейського менеджменту» здійснили значний еволюційний шлях – від бюрократичних, «реактивних» до сучасних гуманістичних ідей. Багато учених-поліцейстів відзначають складність професійної правоохоронної діяльності; вказують на те, що «поліцейському менеджменту» притаманні специфічні психологічні особливості, зокрема: 1) високий рівень відповідальності та емоційна насиченість їхньої професійної діяльності; 2) відсутність прогнозованості більшості управлінських рішень, котрі приймаються у швидкоплинних умовах з обме-

женою кількістю інформації; 3) значна кількість і різноманітність виконуваних оперативних завдань та дій; 4) високий рівень детермінації виконуваних службових дій параметрами часу, жорсткі організаційні умови діяльності правоохоронців загалом; 5) опосередкованість реалізації управлінських дій через специфіку службових взаємин у поліції; 6) соціотехнічний штиб управлінських дій, котрий вимагає врахування власне технологічних умов, соціальних, службових і технічних компонентів у процесі прийняття управлінських рішень; 7) певна залежність оптимальності та ефективності дій управлінця від особистих індивідуальних та психологічних особливостей; 8) прямопропорційна залежність результатів діяльності управлінця від різноманітних детермінант, котрі перебувають поза межами досяжності його управлінського впливу [12; 13; 14].

Апріорі успішність реалізації мети та функцій «поліцейського менеджменту» персоналу на засадах оптимізації за умов реформаційних змін вимагає дотримання його загальних функцій, а саме: 1) аналітичної; 2) прогностичної; 3) планування; 4) організаційної; 5) регулюючої; 6) контролюючої.

Структура системи роботи з персоналом органів та підрозділів Національної поліції України складається із чотирьох груп елементів, таких як: 1) організація алгоритму кадрової політики; 2) робота з персоналом; 3) професійне навчання, професіоналізація правоохоронців; 4) соціальний і правовий захист працівників Національної поліції України.

Алгоритм відбору на службу до Національної поліції України, задекларований у Типовому порядку проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади, затверджений наказом МВС України від 25.12.2015 № 1631, визначає організаційні засади конкурсу, зокрема те, що конкурс проходить у декілька етапів: 1) тестування: на знання законодавчої бази (професійний тест); на загальні здібності і навички (тест загальних навичок); особистісних характеристик (психологічний тест); 2) перевірка рівня фізичної підготовки; 3) співбесіда [15].

Специфічні засади професійної діяльності поліцейських зумовлюють низку особливих вимог до їх кадрового складу. Водночас особливість діяльності поліцейських пов'язана із реалізацією владних повноважень, повсякчасним застосуванням примусових заходів, накладає на поліцейських підвищений рівень відповідальності за наслідки прийнятих ними рішень та дій. Тому без чіткого та всебічного уявлення щодо вимог, котрі ставляться до кадрового потенціалу, немає можливості реалізувати якісний відбір та розстановку працівників. Вирішити зазначену проблему можна лишень за допомогою розроблення та засто-

сування ґрунтовних професіограм – професійно кваліфікаційних моделей посадових осіб органів та підрозділів Національної поліції України. Здебільшого професіограму слушно поєднувати власне зі психограмою – «психологічним портретом» професії, у котрому зазначаються головні психологічні якості особистості правоохоронця, якими він повинен володіти для найбільш ефективною реалізації професійних функцій.

Професіограма зазвичай конгломерує дві моделі:

– модель працівника Національної поліції України, в котрій ґрунтовно деталізуються власне професійні, ділові, особистісні, моральні якості, необхідні уміння та знання;

– модель посади, що своєю чергою передбачає функції, права, обов'язки, відповідальність тощо [2].

Більшість науковців схиляється до думки, що професіограма є орієнтиром професійної підготовки правоохоронців, а також формуляром-зразком у сфері правозастосовної та правоохоронної діяльності.

Значний досвід служби авторів у Національній поліції України дає підстави стверджувати, що високий рівень вимогливості, здійснення постійного контролю та перевірка реалізації поставлених завдань є дієвими детермінантами кадрової роботи, позаяк вони, *по-перше*, сприяють зміцненню законності і дисципліни, виробленню почуття відповідальності за доручену справу; *по-друге*, унеможливають виникнення проявів байдужості, формалізму, волюнтаризму серед працівників поліції; *по-третє*, сприяють ефективному виконанню посадових обов'язків, зміцненню якості правоохоронної діяльності [16].

До загальних показників оптимальності та ефективності механізму правового регулювання кадрової роботи в Національній поліції України слушно віднести: 1) стабільність системи нормативно-правового регулювання; 2) мобільність системи нормативно-правового регулювання; 3) взаємодоповнення системи нормативно-правового регулювання; 4) відсутність у чинному законодавстві правових прогалин та колізій.

Кадрова політика в органах та підрозділах Національної поліції України є об'єктивно зумовленим соціальним явищем. Докорінні зміни у сучасних соціальних, політичних, економічних умовах, зміщення акцентів діяльності правоохоронців у частині гуманізації їхньої діяльності визначають мету сучасної кадрової політики Національної поліції України. Окрім того, в процесі реалізації сучасної кадрової політики в Національній поліції України домінуючими повинні стати такі принципи, як: забезпечення пріоритету прав і свобод людини та громадянина, поваги до гідності

людини і виявлення до неї гуманного ставлення; додержання Конституції та законів України; захист у межах визначеної законодавством компетенції прав і свобод громадян на засадах їхньої рівності перед законом, незалежно від національного чи соціального походження, ставлення до релігії, політичних переконань, службового чи майнового стану та інших ознак; дотримання принципів і норм міжнародного права, чинних міжнародних договорів України, а також орієнтування на європейські демократичні стандарти, які імплементуються у правоохоронну систему України; взаємодія Національної поліції України з іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування тощо. Оптимізація кадрового забезпечення Національної поліції України – це нелегкий процес, який визначає послідовне здійснення комплексу організаційно-управлінських, науково-дослідних, політичних та законодавчих дій, необхідних для забезпечення механізму ефективного функціонування органів у сфері національної безпеки країни [17].

Висновки.

Покращення кадрової роботи в органах та підрозділах Національної поліції України можна досягнути шляхом реалізації низки таких заходів:

– розроблення й удосконалення нормативно-правового підґрунтя реалізації роботи з персоналом та кадрової роботи в органах та підрозділах Національної поліції України, зокрема, шляхом розроблення та затвердження стратегічних приписів щодо запровадження єдиної кадрової політики;

– розбудови комплексної системи керування кадрами органів та підрозділів Національної поліції, запровадження новітніх підходів та методів діяльності у роботі кадрових підрозділів;

– запровадження системного підходу до професійної орієнтації, відбору й адаптації персоналу до поліцейської служби, послуговуючись принципами стратегічного планування кадрової роботи;

– створити дієву систему кадрового менеджменту, спрямовану на модернізацію управління особистою кар'єрою та службове зростання на засадах змагальності та неперервного професійно-особистісного розвитку працівників Національної поліції України;

– забезпечення створення сприятливих умов щодо професіоналізації працівників Національної поліції України відповідно до стратегічних програм професійного розвитку;

– застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у царині кадрового забезпечення, здійснення систематичної інформатизації всіх кадрових процесів;

– сформування прозорої та доступної мотиваційної системи в органах та підрозділах Національної поліції України, що сприятиме достеменній оцінці можливості кар'єрного зросту персоналу поліції;

– створення належних умов щодо стимулювання професійної діяльності поліцейських, забезпечення безпеки їхньої життєдіяльності і соціального захисту;

– створення умов щодо обміну практичним досвідом з поліцейськими провідних держав світу.

Основні перспективні напрями дослідження специфіки кадрової політики можуть здійснюватися у напрямі аналізу векторів кадрового забезпечення в органах та підрозділах Національної поліції України.

Література

1. Філософія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Л.В. Губерського. Харків : Фоліо, 2013. 509 с.

2. Кісіль З.Р., Швець Д.В. Психологія управління : навчальний посібник. Університетська книга, 2022. 648 с.

3. Лі Куан Ю. Із третього світу в перший. 1965-2000 рр. Історія Сінгапуру. Київ : КМ-БУКС 2016. 760 с.

4. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

5. Авер'янов В. Принципи верховенства права і реформа українського адміністративного права. *Адвокат*. 2000. № 2. С. 5-8.

6. Семенишин М.О. Національна поліція України як суб'єкт запобігання злочинам. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2020. С. 340-343. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/90.pdf.

7. Кіщенко С. Реформа системи органів внутрішніх справ: аналіз державних рішень. *Міжнародний центр перспективних досліджень*. 2015. 41 с., с. 11.

8. Швець Д.В. Юридичний складник професійної підготовки поліцейських як необхідна умова їх професіогенезу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 2 (16). С. 55-65.

9. Кісіль З.Р. До питання вдосконалення професіоналізації кадрів Національної поліції України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 2. 2017. *Серія психологічна*. С. 25-33. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/855/1/05.pdf>.

10. Середа В.В., Кісіль З.Р. Юридико-психологічні засади запобігання професійній деформації працівників правоохоронних органів : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 848 с.

11. Швець Д.В. Формування особистості поліцейського в умовах фахової підготовки та професійної

діяльності: правові та психологічні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2019. 454 с.

12. Остапович В.П. Юридико-психологічні особливості призначення осіб на керівні посади Національної поліції України : монографія. Київ : ДНДІ МВС України, 2019. 188 с.

13. Клименко І.В. Психологічні засади професійної підготовки поліцейських : монографія. Харків : Фоліо, 2018. 424 с.

14. Барко В.І., Остапович В.П., Кірієнко Л.А. Структурна модель професійної управлінської компетентності керівника підрозділу Національної поліції України. *Наука і правоохорона*. 2017. № 1 (35). С. 224-230.

15. Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських : наказ МВС від 25.12.2015 р. № 1631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16#Text> (дата звернення: 03.11.2022).

16. Швець Д.В. Психологічні та правові засади формування особистості поліцейського в Україні : монографія. МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 518 с.

17. Кісіль З.Р., Швець Д.В. Адміністративне право : навчальний посібник. Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 934 с.

Швець Д. В.,

*доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,
ректор*

*Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ORCID: 0000-0002-1999-9956

Кісіль З. Р.,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
заступник директора*

*Інституту управління, психології та безпеки
Львівського державного університету*

внутрішніх справ

ORCID: 0000-0003-1405-4547

Католик Г. В.,

*доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології*

*Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ORCID: 0000-0002-2169-0018

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

Позігун І. О.

Метою статті є аналіз та характеристика міжнародних механізмів захисту прав дітей на прикладі європейських інституцій. Проаналізовані міжнародні нормативно-правові документи, які спрямовані на забезпечення прав дітей та які ратифіковані державними органами нашої країни для подальшого практичного застосування у правовій площині захисту основних інтересів дітей. Автором визначені основні права дитини. Доведено, що Конвенція ООН про права дитини є основним систематизованим нормативним актом, що містить основні права дитини.

Визначені основні міжнародні правові механізми захисту прав неповнолітніх, шляхом деталізації організаційно-правових інститутів, серед яких провідне місце займає: Комітет ООН по правах дитини, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Організація Об'єднаних Націй з питань науки, освіти і культури (ЮНЕСКО).

Встановлено, одним з важливих способів захисту прав дітей є судовий захист. Наголошено на тому, що саме Європейський Суд з прав людини є тим міжнародним механізмом, що вирішує справи по суті, де одним з суб'єктів чий права були порушені виступають діти або їх представники.

Акцентовано увагу на тому, що ефективність норм міжнародного права залежить від правових механізмів, які здатні забезпечити їх дотримання, якщо політика держави та її правова система забезпечує, ратифікує та втілює в життя громадян міжнародні норми права, то міжнародні стандарти захисту прав дитини будуть дієвими при вирішенні конкретної справи на її благо.

В стаття розмежовується та роз'яснюються міжнародне нормативно-правового забезпечення захисту прав дітей, дослідити наявність міжнародних механізмів спрямованих на захист прав неповнолітніх, встановити роль судового захисту прав дітей на прикладі Європейського Суду з прав людини.

В статті також запропонований механізму вдосконалення захисту прав дітей, з урахуванням вивчення міжнародного досвіду.

Ключові слова: захист прав дітей, Європейський Суд з прав людини, міжнародні документи, європейські інституції захисту.

Pozigun I. O. International standards for the protection of children's rights

The purpose of the article is to analyze and characterize international mechanisms for the protection of children's rights on the example of European institutions. International legal documents aimed at ensuring children's rights are analyzed and which are ratified by the state bodies of our country for further practical application in the legal sphere of protection of the basic interests of children. The author defined the basic rights of the child. It has been proven that the UN Convention on the Rights of the Child is the main systematized regulatory act containing the basic rights of the child.

The main international legal mechanisms for the protection of the rights of minors have been determined, by detailing the organizational and legal institutions, among which the leading place is occupied by: Committee on the Rights of the Child, Children's Fund (UNICEF), World Health Organization (WHO), United Nations Scientific, Educational and Cultural Organization (UNESCO).

It has been established that one of the important ways of protecting children's rights is judicial protection. It was emphasized that the European Court of Human Rights is the international mechanism that decides cases on the merits where children or their representatives are one of the subjects whose rights have been violated.

Attention is focused on the fact that the effectiveness of the norms of international law depends on the legal mechanisms that are able to ensure their compliance, if the policy of the state and its legal system ensure, ratify and implement international norms of law in the lives of citizens, then international standards for the protection of the child's rights will be effective when a specific case is resolved for the child's benefit.

In the article розмежовується and explained international normatively-legal providing of protection of rights for children, to investigate the presence of international mechanisms of the rights for minor sent to defence, set the role of judicial protection of rights for children on the example of Європейського Суду з прав людини.

In the article also offered to the mechanism of perfection of protection of rights for children, taking into account the study of international experience.

Key words: protection of children's rights, European Court of Human Rights, international documents, European protection institutions.

Постановка проблеми та її актуальність.

Одним з пріоритетних напрямків нашої держави є розвиток механізмів захисту прав дітей, вдосконалення кадрового складу та розбудова потенціалу суб'єктів захисту прав неповнолітніх для забезпечення інтересів та благополуччя дитини, дотримуючись національних та міжнародних стандартів. Слід зазначити, що держава звертає увагу безпосередньо й на структурні підрозділи Національної поліції України, оскільки поряд з іншими суб'єктами захисту прав дітей, поліція займає одне з провідних місць у цій системі.

У будь-яких правовідносинах де є діти, важливо звертати увагу на коректне дотримання їх прав та інтересів, надання ефективної допомоги у разі потреби, вміння правильно реагувати на звернення, учасником якого може бути дитина, вміло та коректно спілкуватися з різними категоріями дітей, уникати конфліктних ситуацій. Діти потребують особливої уваги, тому що вони є найменш захищеними, залежать від рішень дорослих, непоодинокі випадки, коли вони не можуть самостійно звернутися по допомогу внаслідок порушення їх прав, оскільки не мають навичок та розуміння щодо захисту своїх інтересів.

Діти – відіграють важливу роль у розбудові нашої держави. Саме з цією віковою групою суспільство пов'язує своє сучасне та майбутнє. Тому органи державної влади повинні приділяти значну увагу правовому регулюванню захисту прав дітей. Національне законодавство України з питань забезпечення прав дитини, що передбачені Конвенцією ООН про права дитини розвивається доволі повільно. Необхідна трансформація законодавства у цьому напрямку враховуючи потреби дитини, запозичувати міжнародно-правові норми, оскільки в нашій державі переважно застарілі форми роботи, які є неефективними і не дають результатів, застаріла нормативна база, відсутність єдиного ставлення та підходу до питання захисту дитини тощо. Для нас досвід європейських країн є важливий, оскільки інтереси дітей завжди потребують особливої уваги.

Ратифікуючи міжнародно-правові акти, ми можемо врахувати позитивний досвід та отримати знання з питань забезпечення та захисту прав дитини, механізмів міжвідомчої взаємодії, механізмів на випадки реагування порушення прав дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Предмет даного дослідження частково висвітлено у працях українських правознавців. Так, П.М. Рабінювич здійснив аналіз рішень Європейського Суду

з прав людини за ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1]. С. Солоткий деталізував місце та роль суддів Європейського суду з прав людини в системі права України, охарактеризував інтеграційний процес України в Європейському Співтоваристві [2, с. 45]. Красицька Л.В. звернула увагу на захист сімейних прав дитини Європейським Судом з прав людини, з'ясувала позицію Європейського суду з прав людини щодо окремих порушень прав дитини [3, с. 266]. В.М. Стешенко здійснив докладний аналіз норм універсального міжнародного права, права Ради Європи і національного законодавства України про правовий захист прав дітей та підлітків, розглянув міжнародний досвід щодо захисту прав дітей та підлітків [4, с. 300]. Ю.О. Трестер вивчав питання ефективності міжнародних механізмів захисту прав дітей, розглянув випадки порушення прав дітей [5]. П.І. Пархоменко дослідив та узагальнив рішення Європейського Суду з прав людини, які охоплюють різні сфери захисту прав дитини, провів аналіз та розкрив особливості прав дитини в системі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, визначив їх специфіку та особливе місце в міжнародному механізмі по захисту прав дитини [6, с. 76].

Однак, наведені дослідження або частково розкривають особливості міжнародних стандартів захисту прав дітей або не враховують положення оновленого міжнародного та національного законодавства, у цій сфері. На сьогодні існує потреба в дослідженні та деталізації міжнародних нормативно-правових актів які спрямовані на забезпечення та захист прав дітей, дослідженні міжнародних механізмів захисту прав неповнолітніх, шляхом деталізації організаційно-правових інститутів.

Метою цієї статті є тлумачення міжнародного нормативно-правового забезпечення захисту прав дітей, дослідити наявність міжнародних механізмів спрямованих на захист прав неповнолітніх, встановити роль судового захисту прав дітей на прикладі Європейського Суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні механізми захисту прав дитини – це спеціалізовані установи й організації, які безпосередньо здійснюють захист їх прав. На сьогоднішній день у світі існують досить розгалужені інструменти та механізми захисту прав дітей, які поширюються на ті держави світу, які є учасницями відповідного міжнародного договору, щодо захисту прав дитини.

Дитина є суб'єктом правовідносин, оскільки володіє певним об'ємом прав та обов'язків.

Підтримаємо думку О.В. Ковальнової, що на сьогодні в Україні основні підходи до осмислення й реалізації прав дітей, визначені міжнародним та вітчизняним законодавством, істотно змінюється. Це пов'язано з багатьма факторами: посиленням уваги з боку держави до інтересів дитини, удосконаленням механізму контролю за дотриманням чинного законодавства у сфері охорони дитинства, розвитком інституцій соціально-правового захисту дітей тощо [7, с. 428].

Варто звернути увагу, що перелік основних прав дітей систематизовані в основному міжнародно-правовому документі – в Конвенції ООН про права дитини. Конвенція ООН про права дитини, є основним документом, що визначає правові стандарти у сфері захисту прав дитини, була ратифікована Україною ще 27 лютого 1991 року і набула чинності 27 вересня 1991 року.

Головний акцент Конвенції передбачає, що держави, які прийняли та ратифікували зміст Конвенції повинні поважати всі права дитини, закріплені цим міжнародним правовим актом, яка перебуває в межах її юридичної площини, без будь-яких проявів дискримінації [8].

Хочемо звернути увагу на основні права дитини відповідно до міжнародних документів:

- право на життя, виживання і вільний розвиток;
- право на ім'я та на набуття громадянства;
- право знати своїх батьків та користуватися батьківською турботою;
- право не розлучатися з батьками наперекір їх бажанням;
- право на возз'єднання з сім'єю, яка перебуває в іншій державі;
- право залишати країну та повертатися у свою країну;
- право на захист у випадку незаконного перетину та повернення з-за кордону;
- право вільно висловлювати свої думки з усіх питань;
- право на волю думки, совісті, релігії;
- право на повну інформацію, яка сприяє благополуччю дитини;
- право користуватися благами соціального забезпечення;
- право користуватися послугами системи охорони здоров'я;
- право на освіту;
- право на захист від економічної експлуатації;
- право на захист від незаконного зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами, від всіх форм сексуальної експлуатації.

Всі вищезазначені нами права дитини закріплені в міжнародно-правових актах та ратифіковані нашою державою, тобто їх положення відображені в національному законодавстві. В свою чергу ратифікувавши міжнародні договори, наша країна повинна звітувати про приведення національного законодавства до вимог Конвенції ООН про права дитини, а Комітет ООН з прав дитини здійснює спостереження з відповідними зауваженнями та конкретними рекомендаціями. Таким чином, можна простежити вплив міжнародних стандартів на формування політики в нашій державі.

Крім того, до міжнародних документів, які спрямовані на забезпечення та захист прав дітей, слід віднести:

– *Конвенція про обмеження нічної праці дітей та підлітків на непромислових роботах, 1946 р.* – «встановлює часові обмеження нічної праці неповнолітніх на непромислових роботах»;

– *Конвенція про стягнення аліментів за кордоном, 1956 р.* – «встановлює спрощену процедуру стягнення аліментів на користь дитини, у тому випадку коли позивач і відповідач проживають у різних країнах»;

– *Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, 1975 р.* – «дитина народжена поза шлюбом повинна забезпечуватися батьком й матерю так само, як і дитина, яка народжена в шлюбі»;

– *Конвенція про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення, 1993 р.* – «створення гарантій для того, щоб міждержавне усиновлення відбувалось в найкращих інтересах дитини»;

– *Конвенція про контакт з дітьми, 2003 р.* – «забезпечення прав дитини на спілкування з одним з батьків або близькими родичами, які проживають окремо»;

– *Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, 2007 р.* – «захист прав дітей, які стали жертвами сексуального насильства та сексуальної експлуатації»;

– *Декларація прав дитини, 1959 р.* – «дитині, незалежно від кольору шкіри, мови, статі, віри, законом повинен бути забезпечений соціальний захист, надані умови та можливості, що дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально та духовно»;

– *Конвенція ООН про права дитини, 1989 р.* – «закріплює політичні, економічні, соціальні, культурні права дітей до їх повноліття, забезпечує право дитини на захист цих прав та створення для цього необхідних умов».

Вважаємо за необхідне охарактеризувати міжнародні правові механізми захисту прав неповнолітніх, шляхом деталізації організаційно-правових інститутів. Варто пам'ятати, що за правовим захистом своїх прав до міжнародних установ, громадяни нашої держави можуть звернутися тільки після використання всіх національних засобів правового захисту. Ст. 55 Конституції України: «Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [9].

– *Комітет ООН по правах дитини* [10].

Комітет по правах дитини діє згідно ст. 43 Конвенції про права дитини. Основна мета Комітету – розгляд питань та контроль діяльності Держав-учасниць щодо захисту прав дітей, які взяли на себе зобов'язання працювати у цьому напрямку згідно з Конвенцією про права дитини. Комітет розглядає та заслуховує доповіді Держав-учасниць з приводу досягнутого прогресу діяльності останніх у здійсненні та реалізації захисту прав та інтересів дітей закріплених у Конвенції 1989 р. У випадку надходження інформації, незалежно від того чи це була індивідуальна чи колективна, з приводу порушення прав та інтересів передбачені цією Конвенцією, вищезазначений комітет повинен розглядати ці повідомлення. Вимога для розгляду – ці особи повинні знаходитися під юрисдикцією Держави-учасниці, при чому повідомлення можуть надходити або від особи особисто, права якої були порушені, або від її імені її представниками. На сьогоднішній день Україна здійснює співробітництво з Комітетом ООН по правах дитини.

– *Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)* [11].

Одне з провідних місць у системі ефективного захисту прав та інтересів неповнолітніх займає Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). Вона є лідером у цьому напрямку, здійснює свою діяльність більше ніж у 190 країнах світу. Основна мета – підтримувати дитину шляхом захисту її прав з моменту народження й до початку її дорослого життя.

Вищезазначена організація має світовий авторитет та залучена підтримкою з боку державних органів влади, наукових та громадських організацій, закладами охорони здоров'я та освіти, волонтерами, особами, які займаються підприємницькою діяльністю тобто усіма тими хто не байдужий до майбутнього дітей та котрі можуть й хочуть допомагати у вирішенні їх проблем. Допомога може здійснюватись шляхом надання фінансової

підтримки, внесення пропозицій до законодавства щодо вдосконалення нормативно-правових актів, які містять норми щодо захисту прав неповнолітніх для більш ефективного регулювання правовідносин, де виступають неповнолітні, інформують фонд про наявні проблеми в дитячому середовищі. Дитячий фонд ООН відкрив своє представництво у Києві у 1997 році.

– *Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)* [12].

Діяльність вищезазначеної організації спрямована на вирішення проблемам охорони здоров'я у світовому масштабі. Особливе значення приділяють також сприянню й розвитку механізмів охорони здоров'я матері і дитини, застосування заходів спрямованих до гармонічного життя людства у цілому. Україна є учасником Статуту ВООЗ з 3 квітня 1948 р.

– *Організація Об'єднаних Націй з питань науки, освіти і культури (ЮНЕСКО)*[13].

ЮНЕСКО заохочує розвиток народної освіти і поширення культури, пропонуючи методи освіти, найбільш прийнятні для виховання у дітей всього світу почуття відповідальності вільної людини. Україна є членом ЮНЕСКО з 12 травня 1954 р.

Особливу увагу хочемо звернути на міжнародний судовий захист прав дитини, практика якого має вагоме пріоритетне значення для національної системи, оскільки є додаткова можливість вирішувати проблеми праворозуміння з якими стикаються правозахисники та громадяни нашої держави з цих питань. Серед міжнародної системи захисту прав дітей провідне місце займає Європейський Суд з прав людини (ЄСПЛ), який є ефективним механізмом захисту, завдяки якому здійснюється реалізація права на справедливе правосуддя та є надзвичайно важливим напрямком із захисту основних інтересів дитини.

Вважаємо, що Європейський Суд з прав людини відповідає належному рівню ефективності. Наша країна є суб'єктом міжнародного права, запозичує та приймає на законодавчому рівні міжнародно-правові норми, наслідком цього громадяни нашої держави окрім використання вітчизняної судової системи можуть звертатися до міжнародних способів захисту, оскільки діяльність та рішення яких реально впливають на забезпечення захисту прав людини по всьому світу. Більш того, українські суди застосовують при розгляді справ практику Європейського Суду з прав людини та практику Європейської комісії з прав людини.

Дитина є специфічним учасником правовідносин у судовому процесі в силу свого рівня зрілості й

віку. Конвенція не містить прямої заборони щодо звернення до ЄСПЛ за захистом своїх прав дитині особисто, тобто не має обмежень щодо віку заявника. Дитина може бути ініціатором, однак на практиці виникають складнощі тому найчастіше це право реалізовує будь-яка інша особа (повнолітній представник або громадська організація).

Головне, на нашу думку, щоб така особа мала практичний досвід у міжнародному судовому процесі, оскільки дитина потребує ефективного правового захисту та питання щодо її порушених прав повинно бути досконально вивчене. Оскільки усі події які відбуваються з неповнолітньою особою можуть її травмувати, враховуючи й ту обставину, що перш ніж звернутися до ЄСПЛ дитина пройшла крізь усі процедури судового захисту національної судової системи. Тому скоріше завершення судової тяганини та прийняття рішення на користь найкращих інтересів дитини позитивно вплине на морально-психологічний стан дитини.

Враховуючи належні міжнародні стандарти захисту прав дітей, все ж таки хочемо наголосити на тому, що велике значення для ефективності захисту прав неповнолітніх насамперед відіграють державні органи влади, які працюють із сім'єю де проживає неповнолітній і мають перший контакт з дитиною. Від їх першочергових заходів, висновків, дій, збирання доказів багато в чому буде залежати обґрунтованість втручання в права дитини з боку держави. Всі наступні інституції не так близько стикаються з першочерговими проблемами та обставинами, які потребують дослідження та втручання в права дитини. Тому доцільно, щоб саме національні органи влади проявили належної ретельності у захисті прав та інтересів дитини.

З урахуванням вище зазначеного міжнародного досвіду, з метою правового регулювання та вдосконалення механізму захисту прав дітей пропонуємо науковій спільноті наступні **висновки**:

– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та права дитини безпосередньо не закріплює окремі види прав дитини і становить «загальний документ у сфері захисту прав людини», поряд з нею міжнародна спільнота прийняла низку «спеціальних» міжнародних договорів, які серед іншого стосуються різних аспектів захисту прав дитини, зокрема і Конвенцію ООН про права дитини;

– принцип «забезпечення якнайкращих інтересів дитини» є одним із загальних принципів, на якому побудована Конвенція ООН про права дитини, шляхом тлумачення та закріплення цього

принципу у різних документах здійснюється реалізація цього принципу;

– ефективність норм міжнародного права залежить від правових механізмів, які здатні забезпечити їх дотримання, якщо політика держави та її правова система забезпечує, ратифікує та втілює в життя громадян міжнародні норми права, то міжнародні стандарти захисту прав дитини будуть дієвими при вирішенні конкретної справи на її благо;

– наша правова система має необхідність поступового приведення законодавства до норм законодавства Європейського союзу з питань захисту прав дітей, оскільки наявність лише міжнародних механізмів захисту прав дітей не дає підстав стверджувати про їх ефективне використання;

– європейське законодавство приділяє значну увагу щодо поводженню із дитиною, особливо з тією, яка є суб'єктом судового процесу, з урахуванням її віку та особливостей розвитку. Тому законодавча база та організаційні заходи з боку нашої держави та будь-якої іншої, яка ратифікувала міжнародні конвенції, повинні бути направлені на створення умов, які б найменше травмували дитину (незалежно від того, чи дитина перебуває в статусі обвинуваченого, потерпілого, свідка) та які зможуть унеможливити негативний вплив на дитину.

Література

1. Вибрані рішення Європейського суду з прав людини. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Серія II. Коментарі прав і законодавства. Вип.3. Редкол. П. М. Рабінович та ін.

2. С. Солоткий Рішення Європейського суду з прав людини: місце і роль у правовій системі України. Український часопис конституційного права. 2018. № 1. С. 40-48.

3. Л.В. Красицька Захист сімейних прав дитини Європейським Судом з прав людини. *Вісник Донецького національного університету*. Сер. В. Економіка і право. Вип. 2. С. 263-267.

4. В. М. Стешенко. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір. Навч. Посіб. 2-ге вид., змінене. Харків. Право. 2019. С. 392.

5. Ю. О. Трестер. Міжнародні механізми захисту прав дітей. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 9, 2013 <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=632>

6. П. І. Пархоменко. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та права дитини. Київ. 2022. ФОП Буря О.Д. С. 76.

---

7. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей. Навчально-методичний посібник; Ч.І.Т.В. Журавель, Т.В. Зуб, О.В. Ковальова, Ю.В. Пилипас. Київ. 2019. С. 515.

8. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91 http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021

9. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141 (дата звернення: 08.11.2022 р.)

10. Committee on the Rights of the Child. URL: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/CRCIndex.aspx> (дата звернення: 08.11.2022 р.)

11. Establishment of an International Children's Emergency Fund. Adopted by UN General Assembly

Resolution 57(I) of 11 December 1946. URL: https://www.unicef.org/about/history/files/UN_resolutions_UNICEF_1940s.pdf (дата звернення: 08.11.2022 р.)

12. Constitution of the World Health Organization. Adopted by the International Health Conference held in New York from 19 June to 22 July 1946, (дата звернення: 08.11.2022 р.)

13. UNESCO in brief UNESCO. URL: <https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco> (дата звернення: 08.11.2022 р.)

*Позігун І. О.,
доктор філософії,
викладач кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЯКІ РЕГУЛЮЮТЬ ҐЕНДЕРНУ ПОЛІТИКУ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНО-ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

Стрельченко О. Г., Бухтіярова І. Г., Бухтіяров О. А.

Метою статті є доктринальна характеристика міжнародно-правових актів, які регулюють ґендерну політику під час реалізації публічно-владних повноважень. У статті проаналізовано актуальні питання щодо формування та розвитку європейських стандартів щодо ратифікації їх в українське законодавство з питань ґендерної рівності жінок та чоловіків у процесі публічного адміністрування та прийняття управлінських рішень. На сьогодні ці питання є досить актуальними у період реформування системи публічної адміністрації в Україні. Аргументовано, що питання рівноправ'я жінок та чоловіків у процесі реалізації публічно-правових відносин врегульовано цілою низкою важливих міжнародних нормативно-правових актів, більшість з яких ратифікована в Україні. Особливе завдання полягає у забезпеченні інтеграційних процесів щодо ґендерного пріоритету в усіх напрямках міжнародної політики та впровадження його у чинне законодавство України.

У статті досить ґрунтовно охарактеризовано діяльність головних міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи, Європейський Союз тощо, які досить активно просувають ґендерну політику в усіх напрямках діяльності та адміністрування, врегульовуючи при цьому ґендерну рівність жінок та чоловіків.

Авторським колективом сформульовано визначення ґендерної політики як цілеспрямованої організуючої діяльності чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації, яка спрямована на забезпечення та гарантування рівних прав, свобод, законних інтересів та можливостей жінок та чоловіків, за допомогою формування у демократичному суспільстві ґендерної культури. Разом із тим під ґендерною рівністю автори розуміють рівний адміністративно-правовий статус жінки та чоловіка та однакові можливості їх у процесі реалізації публічно-владних повноважень та прийнятті управлінських рішень у всіх сферах публічної адміністрації.

Ключові слова: ґендер, рівність, ґендерна політика, адміністративно-правові відносини, ґендерна культура, ґендерна демократія.

Strelchenko O. H., Bukhtiyarova I. G., Bukhtiyarov O. A. Administrative-legal characteristics of international legal acts that regulate gender policy during the exercise of public-authority powers

The purpose of the article is the doctrinal characterization of international legal acts that regulate gender policy during the exercise of public-authority powers. The article analyzes current issues regarding the formation and development of European standards regarding their ratification into Ukrainian legislation on gender equality of women and men in the process of public administration and management decision-making. Today, these issues are quite relevant in the period of reforming the system of public administration in Ukraine. It is argued that the issue of equality between women and men in the process of implementing public legal relations is regulated by a number of important international legal acts, most of which have been ratified in Ukraine. A special task is to ensure integration processes regarding gender priority in all areas of international policy and its implementation in the current legislation of Ukraine.

The article thoroughly describes the activities of major international organizations such as the UN, the Council of Europe, the European Union, etc., which actively promote gender policy in all its areas of activity and administration, while regulating gender equality between women and men.

The author's team formulated the definition of "gender policy" as a purposeful organizational activity or inaction of public administration subjects, which is aimed at ensuring and guaranteeing equal rights, freedoms, legitimate interests and opportunities of women and men, through the formation of a gender culture in a democratic society. At the same time, by gender equality, the authors understand the equal administrative and legal status of women and men and their equal opportunities in the process of exercising public-authority powers and making managerial decisions in all spheres of public administration.

Key words: gender, equality, gender policy, administrative-legal relations, gender culture, gender democracy.

Постановка проблеми та її актуальність. Євроінтеграційні прагнення України стали невід'ємними реаліями політичного сьогодення. Підписавши і ратифікувавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Україна продемонструвала відданість демократичним європейським цінностям та взяла на себе зобов'язання «враховувати питання рівності між чоловіками і жінками у розробці та впровадженні законів, постанов, адміністративних положень, політики і заходів» [1].

В умовах сьогодення забезпечення прав жінок та чоловіків відбувається на паритетних засадах в усіх сферах публічної адміністрації. При цьому прослідковується відхід від такої ідеї, як безпосередній захист жіночих прав у зв'язку із зрівнянням статей.

Гендерна рівність означає, що всі людські істоти мають свободу для розвитку особистих здібностей та свободу вибору без обмежень, пов'язаних із жорстко закріпленими гендерними ролями. Тобто різна поведінка, прагнення та потреби жінок і чоловіків враховуються, оцінюються й підтримуються рівним чином (Європейська Комісія, 2004).

Рівність не означає, що жінки та чоловіки стануть однаковими, але права, обов'язки та можливості жінок і чоловіків не залежатимуть від того, народилися вони жінками чи чоловіками [1].

Безпосередньо людиноцентрична позиція суспільства та діяльності публічної адміністрації передбачає рівність прав жінок та чоловіків, що є необхідною умовою та суттєвим показником сталого розвитку суспільства. Саме гендерна рівність та її забезпечення у діяльності публічної адміністрації є вагомим ресурсом соціально-економічного розвитку та безпеки, розвитком соціально-культурної та адміністративно-політичної діяльності. На сьогодні гендерна рівність теоретично формується, а на практиці у багатьох сферах публічно-правової діяльності перевага надається одній категорії осіб, що є неприйнятним для подальшого розвитку суспільства.

Необхідно звернути увагу на те, що забезпечення гендерної рівності під час реалізації публічно-владних повноважень визначається важливим ресурсом соціально-економічного розвитку суспільства, що на сьогодні є на досить низькому рівні.

Саме у процесі реалізації публічно-владних повноважень забезпечення прав людини та громадянина потребує застосування однакових стандартів до всіх осіб з метою гармонізувати реалізацію публічно-правових відносин, забезпечити гарантовані умови життя та сформулювати справедливості у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань еволюції інститутів публічного управління та напрямів удосконалення гендерної політики присвятили свої праці С.С. Була,

Л.А. Клим [2], В.В. Баштанник [3; 4], О.В. Батанов [5], І.В. Аль-Атті [6] та ін. Питання адміністративно-правової характеристики гендерної політики загалом досліджували такі вчені-адміністративісти, як Б.В. Авер'янов, В.О. Басс, І.Г. Бухтіярова, О.Ю. Дрозд, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Р.А. Сербин, І.Д. Пастух, М.В. Співак, О.Г. Стрельченко та інші.

Мета статті полягає у науковому вивченні теоретичних підходів до формування гендерної політики в публічному управлінні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значна кількість учених визначають гендерну політику загалом як частину внутрішньо-організаційної політики, яка виражена у соціальних програмах та різноманітних заходах, які забезпечують регулювання суспільних відносин з метою усунення проявів гендерної дискримінації.

Рівноправ'я жінок та чоловіків у процесі реалізації публічно-владних повноважень в Україні є однією із визначальних умов розбудови правової держави та євроінтеграційних вимог у світовій спільноті, що сприяє соціально-економічному розвитку будь-якого суспільства.

З метою ґрунтовного дослідження необхідно звернутися до міжнародно-правового регулювання гендерної рівності.

Основа міжнародно-правового забезпечення рівних прав жінок та чоловіків закладено у статті 1 Статуту ООН, яка покладає на держави обов'язок поважати всіх людей незалежно від статі. Органами системи ООН прийнята низка міжнародно-правових документів, що стосуються конкретних прав жінок [7].

Забезпечення рівних прав жінок і чоловіків сформульовано у таких актах, як: 1) Загальна декларація прав людини 1948 року [8]; 2) Конвенція про політичні права жінок 1952 року [9]; 3) Конвенція про громадянство одруженої жінки 1957 року [10]; 4) Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів 1962 року [11] та Рекомендація до неї 1965 року; 5) Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974 року [12]; 6) Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року (CEDAW) [13]; 7) Декларація про викорінювання насилля щодо жінок 1993 року [14]; 8) Пекінська Платформа Дій та Пекінська декларація 1995 року [15]; 9) Декларація тисячоліття ООН 2000 року [16]; 10) Цілі сталого розвитку 2016-2030 (Порядок денний для сталого розвитку - 2030) [17] тощо.

З метою характеристики гендерної рівності жінок необхідно охарактеризувати Конвенцію ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року, де визначено, що «дис-

кримінація щодо жінок означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі». Конвенція стала першим імперативним міжнародним документом та включає не лише прохання-рекомендації, але цілу низку зобов'язань держав щодо забезпечення та охорони рівних із чоловіками прав жінок у сфері освіти, праці, здоров'я, сім'ї, вибору громадянства тощо. За форматом вона подібна до Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації «як із точки зору обсягу матеріальних зобов'язань, так і щодо механізмів міжнародного моніторингу» [18].

Разом із тим необхідно звернути увагу на те, що з метою захисту прав жінок було ратифіковано сім Резолюцій Ради безпеки Організації Об'єднаних Націй «Жінки, мир, безпека», а саме: 1) Резолюція 1325 (2000); 2) Резолюція 1820 (2008); 3) Резолюція 1888 (2009); 4) Резолюція 1889 (2009); 5) Резолюція 1960 (2010); 6) Резолюція 2106 (2013) та 7) Резолюція 2122 (2013).

Відзначені Резолюції Ради безпеки були прийняті з метою створення та реалізації дієвих механізмів забезпечення виконання порядку денного «Жінки, мир, безпека».

Резолюція Ради безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека» визначає, що жінки, як і раніше, недопредставлені, якщо не повністю відсутні, в більшості офіційних мирних переговорів, а сексуальне насильство в мирний час і в умовах конфлікту продовжує зростати. Ці реалії підкреслили необхідність використовувати зовнішні правові механізми для активізації здійснення резолюції 1325 Ради Безпеки, зокрема механізми CEDAW. Як можливі інструменти забезпечення підзвітності наводились усталені механізми Конвенції - звітність про виконання країнами-учасницями та відслідковування процесів у громадянському суспільстві (civil society shadow reporting process) [19, с. 154].

Резолюція № Ради безпеки ООН 1820 (2008) зосереджувала увагу на питанні сексуального насильства під час конфлікту і мала на меті повернути увагу до цього питання. Резолюція визначає сексуальне насильство як тактику ведення війни і відзначає, що зґвалтування та інші форми сексуального насильства можуть вважатися воєнним злочином, злочином проти людяності або ж вважатися актом геноциду [20].

У Резолюції Ради безпеки ООН № 1888 (2009) було сформовано заходи реалізації та відповідні правила застосування порядку денного «Жінки,

мир, безпека». Також представленим актом призначено Спеціального представника Генерального Секретаря, діяльність якого спрямована на підвищення ефективності роботи ООН у питаннях сексуального насильства під час конфлікту.

Разом із тим Резолюція Ради безпеки ООН 1889 (2009) встановила посаду Радників з питань захисту жінок у миротворчих місіях. Важливо те, що ця резолюція зосереджується на залученні жінок на різних етапах миротворчих процесів і включає вимогу до Генерального Секретаря розробити комплекс глобальних індикаторів, який би служив загальною основою для звітування про виконання Резолюції РБООН 1325 (2000) для відповідних організацій ООН, інших міжнародних та регіональних організацій, а також для Держав-Учасниць ООН [20].

Треба відзначити, що формування рівних прав та можливостей між жінками та чоловіками була зафіксована у Римських договорах (1957). Зокрема, у статті 119 йдеться про те, що «чоловіки і жінки повинні отримувати рівну оплату праці за рівноцінну роботу», «рівна оплата праці без дискримінації на основі статі» [21]. В умовах сьогодення не завжди дотримуються запровадженої норми, що і формулює гендерну нерівність жінок та чоловіків у процесі реалізації публічно-правових відносин.

Разом із тим у Маастрихтському договорі (1992) у статті 2 йдеться про цінності, які характеризуються «плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю та рівністю жінок і чоловіків» [22]. У статті 3 цього ж Договору визначено, що ЄС «бореться із соціальною маргіналізацією і з дискримінацією, сприяє соціальній справедливості та соціальному захисту, рівності жінок і чоловіків, солідарності поколінь та охороні прав дітей» [22].

В Амстердамському договорі (1997) прописуються ідеї «рівності між чоловіками і жінками щодо можливостей на ринку праці та стосовно ставлення на роботі» (стаття 118), «рівного ставлення до чоловіків і жінок стосовно працевлаштування і зайнятості, включаючи принцип рівної оплати праці за однакову роботу», «забезпечення повної рівності між чоловіками і жінками у робочому житті» (стаття 119) [23].

Сучасний етап підтримки питання протидії гендеру під час реалізації публічно-управлінських відносин та розвитку стандартів гендерної рівності жінок та чоловіків розпочався із проведення четвертої всесвітньої конференції зі становища жінок, яка пройшла в Пекіні з 4 по 15 вересня 1995 року. На ній було узгоджено питання, що права жінок та дівчат є невід'ємною частиною загальних прав людини, і запропоновано низку конкретних заходів із забезпечення дотримання

цих прав. На конференції були прийняті фундаментальні історичні документи - Декларація і Платформа дій, в яких чітко викладена стратегічна програма утвердження ґендерної рівності [24]. Прийнятими документами було розширено рівноправ'я жінок та чоловіків, формувалися урядові позиції щодо формування рівних прав під час реалізації власних повноважень, а також було впроваджено категорію «ґендерна рівність».

На Пекінській платформі було визначено дванадцять найважливіших напрямів діяльності соціального становища жінок, їхня освітня підготовка, права на охорону здоров'я, насильство над жінками, становище жінок під час збройних конфліктів, жінки у економічному середовищі, участь жінок у діяльності органів публічної адміністрації та прийнятті управлінських рішень, інституційні механізми покращення, які би сприяли поліпшенню становища жінок; права жінок загалом; жінки і засоби масової інформації; жінки і навколишнє середовище; дівчата - діти тощо.

Вагомим внеском у розвиток ґендерної політики у процесі реалізації публічно-правових відносин стало прийняття Декларації тисячоліття у 2000 році на Саміті тисячоліття, ґендерна проблематика була внесена до Цілей розвитку тисячоліття ООН. Саме зазначена Декларація мала на меті скоротити масштаби крайньої бідності, зменшити дитячу смертність, протидіяти епідемічним захворюванням, таким як СНІД, а також з метою соціально-демократичного розвитку розширити всесвітнє співробітництво з цих питань.

Потрібно відзначити, що найактивнішого втілення у реалізацію ґендерної політики в Україні знайшли такі цілі розвитку тисячоліття, як: ціль № 3, яка стосується забезпечення ґендерної рівності; ціль № 4, яка передбачає зменшення дитячої смертності; ціль № 5 врегулює покращення здоров'я матерів тощо.

Ще одним вагомим внеском у розвиток ґендерної політики у процесі реалізації публічно-правових відносин у вересні 2015 року стала така подія, як прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Порядку денного у сфері розвитку на період після 2015 року - «Порядок денний для сталого розвитку - 2030» у рамках Саміту ООН, що відбувся у Нью-Йорку.

Офіційний документ (Резолюція) Генеральної Асамблеї ООН зветься «Перетворення нашого світу: Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року» (Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development) та оголошує новий план дій, орієнтований на виведення світу на траєкторію сталого та життєстійкого розвитку. Порядок денний для сталого розвитку - 2030 визнає, що права людини відіграють ключову роль у розвитку, а ґендерна рівність

є необхідною умовою досягнення Цілей сталого розвитку, які особливу увагу зосереджують на вирішенні проблеми нерівності та дискримінації за принципом «нікого не залишити осторонь» та «досягати першими тих, хто лишається поза увагою» [25].

Порядок денний використовує подвійний підхід для просування ґендерної рівності та розширення повноважень жінок та дівчат - ґендерна рівність та розширення повноважень жінок визначається як самостійна ціль (Ціль № 5), а також індикатори з ґендерної рівності включені до всіх інших цілей із зобов'язанням збирати дані, дезагреговані за статтю та віком. Забезпечення ґендерної рівності було включено до 10 із 17 цілей, 25 з 86 завдань та 45 зі 172 індикаторів Національного Плану Дій «Цілі Сталого Розвитку України» [26].

Підбиваючи підсумок вищезазначеному, хочеться відзначити, що ратифіковані Україною міжнародні договори у сфері ґендерної рівності прав жінок у процесі реалізації публічно-правових відносин є правовим підґрунтям впровадження норм міжнародного права у внутрішнє законодавство країни.

Висновки. Основоположним напрямом діяльності міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи, Європейський Союз тощо, стало формування та впровадження міжнародних стандартів щодо реалізації ґендерної рівності прав жінок у процесі реалізації публічно-правових відносин. Відповідно до міжнародних норм, які чітко ратифіковані у чинне законодавство України, виступає ґендерним паритетом під час проходження публічної служби в органах публічної адміністрації і має сформулюватися збалансованим важелем щодо рівноправної участі жінок та чоловіків у вирішенні управлінських питань та прийняття керівних рішень. Саме тому визначним пріоритетом формування ґендерної політики щодо рівності прав жінок у процесі реалізації публічно-правових відносин є розвиток національного ґендерного законодавства у сфері подолання дискримінації та домашнього насильства, а також у сфері безпеки та оборони. В результаті цього основними цілями реформування публічного адміністрування у суспільстві є створення належних умов задля забезпечення рівного доступу жінок і чоловіків щодо ухвалення рішень на державному рівні, рівномірного представлення інтересів різних соціальних груп в усіх органах публічної адміністрації.

Із вище визначеного вважаємо за доцільне сформулювати *поняття ґендерної політики як цілеспрямованої організуючої діяльності чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації, яка спрямована на забезпечення та гарантування рівних прав, свобод, законних інтересів та можливостей жінок та чоловіків, за допомо-*

гою формування у демократичному суспільстві гендерної культури.

Разом із тим під гендерною рівністю слід вважати однаковий адміністративно-правовий статус жінки та чоловіка та однакові можливості їх у процесі реалізації публічно-владних повноважень та прийнятті управлінських рішень у всіх сферах публічної адміністрації.

Література

1. Гендерна рівність. URL: <https://nssu.gov.ua/genderna-rivnist>.
2. Була С.С., Клим Л.А. Основні шляхи вдосконалення гендерної політики у системі державного управління в Україні. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2019. № 40. С. 153-159.
3. Баштанник В.В., Рагімов Ф.В. Еволюція інститутів публічного управління в контексті загальноєвропейського політичного тренду. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. Вип. 3(42). С. 28-34.
4. Баштанник В. Трансформація державного управління в контексті європейських інтеграційних процесів. Дніпропетровськ, 2010. 390 с.
5. Батанов О.В. Децентралізація та місцеве самоврядування у гендерному вимірі: вітчизняний досвід та міжнародні стандарти. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія «Політичні науки»*. 2018. № 3. С. 48-54.
6. Аль-Атті І.В. Публічне управління: сутність і визначення. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 8. С. 35-41.
7. Global Issues. Governance / United Nations. URL: <https://www.un.org/en/globalissues/governance> (дата звернення: 22.11.2022).
8. Загальна декларація прав людини : Декларація Організації Об'єднаних Націй 995_015 від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_015.
9. Конвенція про політичні права жінки : ГА ООН 31 грудня 1952 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU53K02U> (дата звернення: 22.11.2022).
10. Конвенція про громадянство одруженої жінки 1957 року 29 січня 1957 року. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140704__529190 (дата звернення: 22.11.2022).
11. Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів 1962 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU62015> (дата звернення: 22.11.2022).
12. Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_317 (дата звернення: 22.11.2022).
13. Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 22.11.2022).
14. Декларації про викорінювання насилля щодо жінок 1993 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU93322> (дата звернення: 22.11.2022).
15. Пекінська Платформа Дій та Пекінська декларація 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text (дата звернення: 22.11.2022).
16. Декларація тисячоліття ООН 2000 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU00044> (дата звернення: 22.11.2022).
17. Цілі сталого розвитку 2016-2030. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina> (дата звернення: 22.11.2022).
18. Desk Research of the Surveys of IDPs. UNHCR, December 2017.
19. Щербак Н.В. Міжнародні стандарти з питань гендерної рівності та їх запровадження в Україні (в умовах реформування державного управління). *Право та державне управління*. 2020 р. № 4. С. 153-165.
20. Посібник із реалізації загальної рекомендації № 30 та резолюцій Ради Безпеки ООН «Жінки, мир безпека». URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/430/4.pdf> (дата звернення: 22.11.2022).
21. Treaty of Rome, 25 March 1957. URL: <http://www.eurotreaties.com/rometreaty.pdf>.
22. Договір о Європейском Союзе (Маастрихт, 7 февраля 1992 года). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
23. Treaty of Amsterdam, signed in Amsterdam on 2 October 1997. URL: <http://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>.
24. Shcherbak N. Civil service reform in Ukraine: current status and new objectives to be attended. *Nauka i Studia. Przemysl*, 2014. № 10(120). P. 94.
25. Toolkit on Modern and Effective Human Resources Management / Council of Europe. Strasbourg. 397 p. URL: <https://wcd.coe.int> (дата звернення: 22.11.2022).
26. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://rada.gov.ua/en> (дата звернення: 22.11.2022).

Стрельченко О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного управління
та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ

Бухтіярова І. Г.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного управління
та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ

Бухтіяров О. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
Навчально-наукового інституту економічної
безпеки та митної справи
Державного податкового університету
Міністерства фінансів України

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Токарева В. О.

Стаття присвячена питанню тлумачення персональних даних за законодавством ЄС в умовах потужного розвитку інформаційно комунікаційних технологій, посилення євроінтеграційних процесів та потреби адаптації українського законодавства до законодавства ЄС в умовах війни. В означених умовах питання адаптації вітчизняного законодавства до підходів, вироблених в ЄС, стає вельми актуальним. Підходи для встановлення персональних даних та їх відмежування від інформації про особу, яка не є персональними даними, розроблені у законодавстві ЄС, мають бути використані та імплементовані в українське законодавство.

Встановлено, що Регламент ЄС 2016/679 навмисно передбачає досить широке визначення персональних даних, яке не має чітко встановлених меж та єдиних критеріїв, щоб охопити максимальну значну кількість даних в умовах потужної цифровізації. З'ясовано, що у сучасних реаліях обробка даних з одноразової дії перетворилася у досить незначний та майже безперервний процес, коли суб'єкти даних не усвідомлюють обсяги даних, які збираються та обробляються щодо них, та факту такої обробки. Означена ситуація призводить до певного стирання різниці між персональними та неперсональними даними. Встановлено, що в ЄС застосовується підхід до правового регулювання обробки персональних даних, заснований на дихотомічній концепції розділення інформації та правових режимів обробки персональних та неперсональних даних. З'ясовано, що ЄСПЛ визначає збір та обробку даних, що дозволяє ідентифікувати фізичних осіб як втручання у приватне життя. Проаналізований алгоритм виявлення та віднесення даних до персональних даних та відмежування їх від інших іншої інформації, яка не є персональними даними, розроблений в законодавстві ЄС. В окремих випадках встановлені критерії розмежування персональних даних від неперсональних є досить розпливчастим, ускладнюючи відмежування означених категорій на практиці.

Дослідженні критерії розмежування персональних та неперсональних даних, засновані на властивостях оброблюваної інформації, особливостях суб'єктів даних та можливості їх ідентифікації. Проаналізовано місце псевдоанімізованих та анонімізованих даних.

Ключові слова: фізична особа, цифрові прав людини, захист персональних даних, персональні дані, анонімізовані дані, інформація, ЄСПЛ, демократичне суспільство, євроінтеграція, засоби індивідуалізації.

Tokareva V. O. Concerning the definition of personal data in the terms of European integration processes

The article is devoted to the issue of determining personal data in terms of massive development of information and communication technologies. The European integration processes and the need to adapt the legislation of Ukraine to the EU standart are strengthening in terms of war.

Development of a digital economy based on information communication and digital technologies, e-governance, ensuring access to information of data subjects, state and local authorities raise the issue of differentiation personal data from non-personal data and other related categories, and the protection of personal data. Approaches and criteria of determining personal data and distinguishing them from other information in the EU should be used and implemented in the Ukrainian legislation and doctrine.

The General Data Protection Regulation (EU GDPR) 2016/679 intentionally provides quiet broad definition of personal data, which does not contain limits and unified criteria, in order to cover the broad set of data from the prospect of developing of the digital society. It was found that nowadays data processing has turned from a one-time operation into quiet insignificant and almost continuous process. That data subjects are not even aware of the scale of data that is collected and processed related to them and the fact of such processing. This lead for disseminating mergers between personal and non-personal. The algorithm for identifying personal data and nonpersonal data are analyzed. In some cases, establishing criteria for distinguishing personal data from non-personal data is quite vague, making it difficult to delimit the specified categories in practice.

The application of the approach to legal regulation of personal data processing based on the dichotomous concept of separation of information and legal regimes

of personal and non-personal data processing in the EU is analyzed. It was found that the ECHR defines the collection and processing of data, which allows the identification of individuals, as interference in private life. The criteria for distinguishing personal and non-personal data based on processed information, features of data subjects have been investigated. Determination of pseudonymized and anonymized data were analyzed.

Key words: *natural person; digital human rights; protection of personal data; personal data; anonymized data; information; ECtHR; democratic society; European integration; means of individualization.*

Актуальність.

Розвиток цифрового суспільства цифрової економіки, е-держави [1] та євроінтеграційних процесів вносять свої неминучі трансформації, де обробка даних з одноразової дії перетворюється у майже безперервний процес. Суб'єкти даних не усвідомлюють масштаби даних, які збираються та обробляються, та факт такої обробки, коли втрачається межа між персональними та неперсональними даними [2]. Розбудова цифрової економіки, заснованої на інформаційно-комунікаційних та цифрових технологіях, електронної держави та забезпечення доступу до інформації громадян, органів державної влади та місцевого самоврядування ставить нагальним питання забезпечення належного захисту персональних даних, а з тим і питання їх визначення та відмежування від неперсональних даних та інших суміжних категорій.

З урахуванням зазначеного та прийняттям Регламенту ЄС 2016/679, який замінює Директиву про захист персональних даних ЄС 95/46, який є документом прямої дії в усіх державах ЄС та поширюється на організації та компанії, які збирають та обробляють персональні дані резидентів та громадян ЄС, в умовах стрімкої інтеграції в європейське співтовариство актуальною стає потреба відповідності українських компаній стандартам ЄС у галузі захисту персональних даних.

Аналіз стану дослідження. У різні часи дослідженням проблематики визначення персональних даних та їх співвідношення із суміжними категоріями займалися: А.В. Кардаш, О.О. Серебрянник, Т.І. Обуховська, Р.С. Концевой, О.А. Дмитренко та інші.

Метою статті є аналіз законодавства Європейського Союзу стосовно визначення та тлумачення таких категорій, як персональні дані та неперсональні дані для розробки шляхів імплементації та застосування в українській практиці.

Виклад матеріалу. З огляду на стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, сучасного стану розвитку законодавства ЄС, збіль-

шення масштабів збору та обробки персональних даних актуальним постає відмежування персональних даних та іншої інформації про особу та неперсональних даних [3]. Закон України «Про захист персональних даних» у ст. 2 розуміє під персональними даними відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Частина 1 статті Регламенту ЄС 2016/679 передбачає визначення персональних даних як будь-якої інформації, яка відноситься до «суб'єкта даних», тобто ідентифікованої та підлягаючої ідентифікації фізичної особи; фізична особа, яка піддається ідентифікації, – це особа, яку можна прямо або опосередковано ідентифікувати, зокрема за допомогою посилання на ідентифікатор, такий як ім'я, ідентифікаційний номер, дані про місцезнаходження, онлайн-ідентифікатор, або на один або кілька факторів, специфічних для фізичної, фізіологічної, генетичної, розумової, економічної, культурної чи соціальної ідентичності цієї фізичної особи.

Для з'ясування питання співвідношення «персональних даних» та «засобів ідентифікації» поряд із Регламентом ЄС 2016/679 необхідно звернутися до Позиції WP29 4/2007 Про концепцію персональних даних від 20.06.2007 (надалі Позиції WP29 4/2007) [4]. Відповідно до статті 4 Регламенту ЄС 2016/679 під персональними даними розуміється будь-яка інформація, яка відноситься до ідентифікованої або фізичної особи, яка підлягає ідентифікації («суб'єкт даних»); під ідентифікованою фізичною особою розуміється особа, яка може бути ідентифікована прямо або опосередковано, зокрема за допомогою посилання на ідентифікатор, такий як ім'я, прізвище, ідентифікаційний номер, дані про місцезнаходження, онлайн-ідентифікатор або один або декілька характерних для зазначеної особи фізичних, фізіологічних, генетичних, духовних, економічних, культурних факторів або посилаючись на фактори соціальної ідентичності.

Відтак Регламент ЄС 2016/679 навмисно передбачає досить широке визначення персональних даних, яке не має чітко встановлених меж та єдиних критеріїв для того, щоб охопити максимальну велику кількість даних. Попередня діюча Директива 95/46/ЄС про захист фізичних осіб при обробці персональних даних та про обіг таких даних [5] передбачала застереження щодо: визначення поняття персональних даних навмисно дається досить широким, аналогічно визначенню, передбаченому Конвенцією Ради Європи про захист фізичних осіб під час автома-

тизованої обробки персональних даних, щоб охопити всю інформацію, пов'язану із особою. Із цією позицією надалі погодився парламент ЄС, зазначивши, що визначення поняття «персональних даних» має бути досить загальним, щоб охопити досить широке коло даних, пов'язаних із особою, яка ідентифікується. Надалі ця думка була підтримана Радою ЄС та знайшла подальше відображення у судовій практиці ЄСПЛ.

ЄСПЛ виходить із того, що захист персональних даних охоплюється правом на повагу до приватного життя та гарантується ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основних свобод. Адже ЄСПЛ визначає збір та обробку даних, що дозволяють ідентифікувати фізичну особу як втручання у приватне життя [6]. ЄСПЛ відносить до персональних даних досить широке коло даних, що пов'язані з різними аспектами фізичної та соціальної ідентичності людини [7], зокрема, ім'я, відомості про гендерну та етнічну приналежність, сексуальну орієнтацію та сексуальне життя [8], здоров'я [9], зображення (фотографії) [10], зразки голосу [11], відбитки пальців, ДНК-профілі та клітинні зразки [12]. За таких умов до категорії персональних даних відноситься досить широке коло даних [13].

За визначенням М.С. Крилової, в ЄС використовується підхід до правового регулювання обробки персональних даних, заснований на дихотомічній концепції розділення інформації та правових режимів обробки персональних та неперсональних даних. В межах даного підходу відповідні категорії виступають як додаткові категорії одна до одної та як взаємовиключні. Проявом взаємовиключності означених категорій є те, що ці категорії формульовані в законодавстві від зворотного, де персональні дані розуміються як будь-яка інформація, яка відноситься до ідентифікованої або фізичної особи, яка підлягає ідентифікації, в свою чергу, до неперсональних даних відносяться дані за виключенням персональних [14]. Подібне формулювання визначення неперсональних даних свідчить про їхній похідний характер та безпосередній зв'язок із персональними даними. Означене положення також відображається у науці, де дається визначення неперсональних даних, засноване на розумінні персональних даних як будь-якої інформації, яка не відноситься до фізичної особи, коли така інформація не приводить прямо або опосередковано до ідентифікації.

Фахівець у галузі приватності С. Воронкевич на підставі аналізу Позиції WP29 4/2007 звертає увагу на такі складові елементи у конструкції визначення персональних даних передбачених Регла-

ментом ЄС 2016/679: «Будь-яка інформація», «що стосується», «ідентифікованої особи або фізичної особи яка підлягає ідентифікації» [15]. За допомогою цих елементів законодавець запровадив алгоритм виявлення та віднесення даних до персональних даних з-поміж решти оброблюваних даних. Необхідно брати до уваги, що в окремих випадках встановлення критеріїв розмежування персональних даних від неперсональних є досить неоднозначними, що може ускладнювати відмежування означених категорій на практиці [14].

Регламент ЄС 2016/679 передбачає під суб'єктами даних виключно фізичних осіб, що автоматично призводить до того, що дані, які стосуються юридичних осіб, не визнаються персональними даними. Проте ЄСПЛ у рішенні по справі *Volker und Markus Schecke GbR* [16] зазначив, що у разі якщо офіційне найменування юридичної особи дозволяє ідентифікувати одну або декількох фізичних осіб (коли назва компанії є ім'ям суб'єкта даних або декількох суб'єктів даних), у такому разі юридична особа може вимагати захисту права на недоторканність приватного життя та права на охорону персональних даних, закріплених у Хартії ЄС про основні права.

Не визнається персональними даними інформація стосовно померлих осіб, оскільки померлі не виступають суб'єктами цивільного права. Однак у певних випадках дані померлої можуть отримати певний захист, якщо стосуються живих осіб, та у такому разі дані померлого охоплюються Директивою, опосередковано підлягають захисту. Наприклад, інформація про те, що особа страждала на гемофілію, вказує на те, що нащадки також страждають на цю ж хворобу, оскільки хвороба є генетичною.

При визначенні того, як відносяться дані до конкретної особи, необхідно брати до уваги кількісні характеристики отримуваних даних та якісні характеристики, такі як зміст, мета, для якої провадиться збір [17]. Аналогічно зміст, мету та результат в якості елементів, кожний з яких незалежно від наявності інших може зробити будь-яку інформацію такою, що «стосується» суб'єкта, називає Позиція WP29. Інформація може стосуватися суб'єкта за змістом, якщо вона про конкретну фізичну особу, наприклад, результати здачі іспиту, номер телефону конкретної особи, профіль певного користувача в соціальній мережі. Інформація може стосуватися суб'єкта за метою, якщо вона використовується або, найімовірніше, може бути використана з метою оцінки, впливу на статус або поведінку суб'єкта, прояву певного

відношення до суб'єкта. Наприклад, список відвідувань сторінок в Інтернеті співробітниками компанії може бути використаний для моніторингу ефективності впродовж робочого часу кожним співробітником або з метою блокування певних сайтів певним співробітником. Інформація може стосуватися суб'єкта персональних даних, навіть за відсутності ознак «змісту» та «мети», якщо є ознака результату: якщо обробка даних, найімовірніше, вплине на права та інтереси суб'єкта, наприклад, у разі навіть неістотної зміни відношення оточуючих до особи вплине на виокремлення особи серед його кола оточуючих. Наприклад, інформація про школяра, що його родичі отримали премію Астрід Ліндгрєн або нагороду Праведник народів світу, може призвести до глузування та знущання з боку однолітків. Ці три елементи відношення даних до суб'єкта застосовуються кожен окремо, але якщо є хоча б один елемент, немає потреби виявляти інші два – дані визнаються такими, що відносяться до суб'єкта. Тож при встановленні, чи відносяться дані до неперсональних, необхідно брати до уваги, чи можна визнати за правом ЄС дані про об'єкт до персональних даних за умови, якщо такі дані дозволяють ідентифікувати суб'єкта даних [14].

Третім елементом, який покликаний встановити, чи відносяться дані до персональних даних, є стосуються «ідентифікованої або фізичної особи, яка підлягає ідентифікації». Означене має кваліфікуюче значення для номерів телефонів та інших номерів, характеристик об'єктів, живих істот, які стосуються суб'єкта даних.

Позиція WP29 визначає особу як таку, що підлягає ідентифікації, якщо вона ще не ідентифікована але її можна ідентифікувати безпосередньо, наприклад, за ім'ям (якщо воно дозволяє виокремити суб'єкта з-поміж інших), або опосередковано – за номером паспорта, автотранспортного засобу, телефону або комбінації істотних ознак, що дозволяють виокремити суб'єкта (за віком, місцем проживання, зовнішнім виглядом тощо).

Дані, «які відносяться до», включають не лише інформацію про самого суб'єкта даних, але й про належні йому або пов'язані з ним об'єкти. Наприклад, домашніх тварин та характеристики цих об'єктів, такі як вартість, стан зношення, серійний номер, діагноз, результати аналізів та обстежень тощо. Так, в окремих випадках інформація, що стосується об'єкта, може опосередковано бути джерелом інформації про особу. Вартість транспортного засобу є даними про об'єкт, а інформація про сплату транспортного податку власником

зазначеного транспорту може визнаватися в якості персональних даних [14]. Дані можуть як безпосередньо стосуватися фізичної особи (як ім'я, ДНК, чіп біометричного паспорта, RFID-мітка), так і опосередковано (наприклад, логи телефонних дзвінків на роботі), або можуть залежно від їх використання породжувати наслідки для фізичної особи (наприклад, GPS-дані у службових автомобілях).

Водночас вірогідна або гіпотетична ймовірність ідентифікації суб'єкта не робить автоматично інформацію персональними даними. Якщо можливість ідентифікувати суб'єкта відсутня або досить низька, такі дані не будуть визнаватися персональними даними. Означена теза може бути використана контролером в якості маніпуляції та виправдання збору персональних даних, яке не мало наміру ідентифікувати особу, персональні дані якої збираються. Проте за номерами телефонів, автотранспортних засобів, карток особу можна ідентифікувати у разі співставлення цих даних із даними з інших баз, наприклад, в випадку міжвідомчого обміну даними, отримання даних від операторів мобільного зв'язку, камер відеоспостереження на вулиці.

Щодо кваліфікації номеру телефону в якості ідентифікатора та визнання його персональними даними, то у кожному конкретному випадку необхідно визначати наявні можливості та необхідні ресурси, які мають бути додані контролером для ідентифікації суб'єкта за номером телефону. Якщо можливість є, або мета та контекст обробки передбачає ідентифікацію суб'єкта, номер телефону буде виступати в якості персональних даних. Дане правило має за аналогією застосуватися і до інших номерів.

Позиція WP29 дотримується ідеї, що за наявності контактних даних третьої особи може призвести до порушення його права, навіть якщо суб'єкт не може бути ідентифікований. Характерною властивістю номера телефону, яка відрізняє його від інших номерів речей, є можливість безпосереднього зв'язку із суб'єктом та істотного втручання у приватне життя, завдання шкоди здоров'ю. Конфіденційність цих даних забезпечує безпеку життя та здоров'я суб'єкта, його близьких, дозволяє контролювати свої зовнішні комунікації, знижує його доступність для зовнішнього світу, вибудовує особисті межі суб'єкта, оберігає його особистий простір, що дає суб'єкту комфорт та впевненість [4]. Загалом контактні дані (номер телефону, email, адреса і т.д.) надають можливість шахраям безпосередньо зв'язатися із суб'єктом даних, попри його волю, погрожуючи

його життю та безпеці, маніпулюючи, заважаючи роботі та особистому життю.

Позиція WP29 приймає до уваги те, що для визначення ступеня вірогідності та ймовірності того, що контролер або інша третя особа, яка заволоділа інформацією, спробує ідентифікувати суб'єкта за такими даними, слід приймати до уваги розумні зусилля контролера або будь-якої третьої особи, що мають докласти, щоб ідентифікувати конкретного суб'єкта: витрати грошових коштів та зусиль; людських ресурсів; існування технології, що дозволяє виконати ідентифікацію без додаткових зусиль та витрат; поставлену мету, а не декларовану; які переваги може отримати контролер або інша особа; тривалість зберігання даних та потенційний розвиток технологій для ідентифікації в означений проміжок часу.

Означений алгоритм обробки персональних даних ґрунтується на оцінці ризику ідентифікації, а не на можливості ідентифікації особи як такої. Таким чином, за даним підходом інформація, яка є персональною, може бути визнана не персональними даними у разі, якщо ідентифікація особи за її допомогою невігідна або недоцільна, оскільки потребує непропорційних вигод та витрат [16]. За твердженням М. Фінк і Ф. Паллас, позиція Європейської ради з охорони даних допоміжного органу ЄС базується на визнанні неперсональними даними лише тієї інформації щодо суб'єктів даних, яка не дозволяє їх ідентифікувати [18].

Регламент ЄС 2016/679 регулює також псевдонімізовані дані, під якими розуміється обробка персональних даних таким чином, що вони не можуть бути віднесені до певного суб'єкта даних без використання додаткової інформації, за умови, що додаткова інформація зберігається окремо і підлягає технічним та організаційним заходам, що гарантують, що персональні дані не віднесені до ідентифікованої особи або особи, яка може бути конкретно ідентифікована. Анонімізованою інформацією визнається інформація, яка не дозволяє проводити ідентифікацію осіб та не охоплюється правовим регулюванням Регламентом ЄС 2016/679. Фундаментальна відмінність псевдонімізованих та анонімізованих даних полягає в тому, що дані, анонімізовані належним чином, навіть за наявності додаткової інформації не можуть стати персональними даними.

З урахуванням зазначеного слід констатувати, що тлумачення персональних даних та неперсональних даних у вітчизняній доктрині неминуче буде зазнавати змін з урахуванням положень законодавства ЄС та євроінтеграційних процесів.

Підходи, розроблені у законодавстві ЄС, характеризуються досить широким тлумаченням персональних даних та подекуди складністю відмежування персональних даних від інших даних, які є неперсональними. Означене ставить потребу подальшого дослідження аспектів, пов'язаних із персональними даними, для підвищення рівня правової визначеності та імплементації напрацювань у вітчизняне законодавство.

Література

1. Токарева В.О. Віртуальна ідентичність як проєкція фізичної особи у мережі Інтернет. *The European dimension of modern legal science : Scientific monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. С. 406-418.
2. European protection in good health? / ed. by S. Gutwirth, R. Leenes, P. De Hert, Y. Poullet. Springer, 2012. P. 323.
3. Карадаш А.В. Інформація про особу та персональні данні: окремі аспекти співвідношення. *Форум права*. 2017. № 4. С. 87-92.
4. Концевой Р.С. До питання визначення поняття «персональні данні». *Інформація і право*. 2012. № 2. С. 23-28.
5. Бодров Р.И. Гражданско-правовые средства индивидуализации граждан (физических лиц): вопросы теории и практики : дисс. канд. юр. наук : 12.00.03. Москва, 2016. С. 35.
6. Opinion 4/2007 on the concept of personal data. Adopted on 20th June. WP 136. Working Party An independent European advisory body on data protection and privacy. URL: http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/privacy/index_en.htm.
7. Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data // OJ L 281. 23.11.1995. P. 0031-0050.
8. ECtHR. Leander v. Sweden. Application no. 9258/81. Judgment of 26 March 1987. Series A. No. 116. Para. 48.
9. ECtHR. Mikulić v. Croatia. Application no. 53176/99. Judgment of 7 February 2002. Para. 53.
10. ECtHR. Bensaid v. United Kingdom. Application no. 44599/98. Judgment of 6 February 2001. Para. 47; Peck v. United Kingdom. Application no. 44647/98. Judgment of 28 January 2003. Para. 57; S. and Marper v. the United Kingdom [GC]. Applications nos. 30562/04 and 30566/04. Judgment of 4 December 2008. Para. 66.
11. ECtHR. Z v. Finland. Application no. 22009/93. Judgment of 25 February 1997. Paras. 70-71.

12. ECtHR. *Schüssel v. Austria*. Application no. 42409/98, Decision of 21 February 2002; *Von Hannover v. Germany*. Application no. 59320/00. Judgment of 24 June 2004. Paras. 50-53.

13. ECtHR. *PG и JH v. United Kingdom*. Application no 44787/98. Judgment of 25 September 2001. Paras. 59-60.

14. ECtHR. *S. and Marper v. United Kingdom [GC]*. Applications nos. 30562/04 and 30566/04. Judgment of 4 December 2008. Paras. 68-86.

15. Analytical report on EU law applicable to sharing of non-personal data // Support Centre for data sharing. DG Connect. Smart 2018/1009. 24 January 2020. V2.0. P. 13

16. Крылова М.С. Принципы обработки персональных данных в праве Европейского союза. *Актуальные проблемы российского права*. 2017. № 10. С. 17-181.

17. Воронкевич С. Семь шагов для подготовки к новому Европейскому регламенту защиты персональных данных 14 сентября 2017. URL: <https://devby.io/news/global-data-protection-regulation>.

18. Charter of Fundamental Rights of the European Union // OJ C 326. 26.10.2012. P. 391-407. Ст. 7, 8; Joined cases C-92/09 and C-93/09. *Volker und Markus Schecke GbR (C-92/09) and Hartmut Eifert (C-93/09) v Land Hessen*. *Judgment of the Court (Grand Chamber)* of 9 November 2010. П. 53, 54.

19. Чурилов А.Ю. Принципы общего Регламента Европейского союза о защите персональных данных (GDPR): проблемы и перспективы имплементации. *Сибирское юридическое обозрение*. 2019. № 1. С. 29-35.

20. Finck M., Pallas F. They who must not be identified – distinguishing personal from non-personal data under the GDPR. *International Data Privacy Law*. 2020. № 10. P. 1-47.

Токарева В. О.,
кандидат юридических наук,
доцент кафедры гражданского права
Национального университета
«Одесская юридическая академия»
ORCID: 0000-0002-8409-1477

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В АСПЕКТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

Турецький В. В.

Стаття присвячена висвітленню окремих аспектів сприйняття практики Європейського суду з прав людини як джерела адміністративного права. Наголошується, що дискусія щодо такого сприйняття цієї практики посилюється тим фактом, що тривалий час стверджувалось про незастосування судового прецеденту у вітчизняній системі. Метою дослідження є привернення уваги наукової спільноти до можливості і доцільності розгляду практики Європейського суду з прав людини як джерела адміністративного права та складової частини предмету гносеології адміністративного права.

Відзначається, що серед галузевих розробок практики Європейського суду з прав людини як джерела права переважно основний акцент науковців зосереджений на можливостях використання норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у цивільному права і процесі та кримінальному праві й процесі. При цьому найменш дослідженим є саме адміністративно-правовий аспект використання практики Суду Ради Європи як джерела національного права.

Вказується, що необхідність виконання рішень Європейського суду з прав людини (та прецедентний характер його рішень) є тим фактором, що впливає на усю систему права у державах-учасницях Конвенції, зумовлюючи потребу гармонізації законодавства (у тому числі й в адміністративно-правовій сфері).

Наголошується, що реалізація прав людини переважно здійснюється через адміністративно-юрисдикційну діяльність органів публічного адміністрування. Відтак Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (як і практика Європейського суду з прав людини) не може не впливати на адміністративне право.

Резюмується, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод та практика Європейського суду з прав людини відіграє важливу роль у зміні вітчизняного права, національного законодавства у контексті гармонізації із загальноєвропейськими стандартами забезпечення прав людини, імплементації верховенства права, що відображається на усіх галузях національного права, у тому числі й адміністративного. Оскільки права людини є межами діяльності органів публічної влади, то адміністративно-юрисдикційна діяльність держав-

них органів є складовою частиною правового регулювання означеним міжнародним договором, що і визнає його як джерело адміністративного права.

Ключові слова: адміністративне право, джерело права, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, права людини.

Turetskiy V. V. European Court of Human Rights practice in administrative and legal science aspect

The article is devoted to elucidation of individual aspects of perception of the European Court of Human Rights practice as a source of administrative law. It is emphasized that the discourse regarding such a perception is strengthened with the fact that non-application of judicial precedent in domestic system was avouched for a long time. The aim of the study is attracting attention of a scientific community regarding the possibility and expediency of considering the European Court of Human Rights practice as a source of administrative law and a component of administrative law gnoseology subject.

It is noted, that among the sectoral elaborations of the European Court of Human Rights practice as a source of law, the scientists emphasize mainly the possibilities of applying the Convention for the Protection Human Rights and Fundamental Freedoms provisions in civil law and process as well as in criminal law and process. Herewith, the administrative and law aspect of the European Council Court practice, as the source of national law, is developed the least.

It is pointed out that the necessity to fulfill the European Court of Human Rights decisions (and the precedent nature of its decisions) is the factor influencing the whole system of law within the Convention member states stipulating the exigency of legislation harmonization (including administrative and law sphere).

It is accentuated that human rights implementation is exercised by means of public authorities administrative and jurisdictional activity. Therefore, the Convention for the Protection Human Rights and Fundamental Freedoms (as well as the European Court of Human Rights practice) cannot but influence the administrative law.

It is summarized that the Convention for the Protection Human Rights and Fundamental Freedoms as well as

the European Court of Human Rights practice play a crucial role in domestic law changing, national legislation in the context of harmonization with the general and European standards of human rights implementation, and the rule of law implementation, that is reflected on all the branches of nation law, including the administrative law. Since the human rights are the limits of public authorities' activity, the state authorities' administrative and jurisdictional activity is a component of legal regulation by the mentioned international instrument and this determines it as a source of the administrative law.

Key words: *administrative law, source of law, European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, human rights.*

Постановка проблеми та її актуальність. Сьогодні питання Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини як джерела національного права не викликає заперечення (особливо зважаючи на наявність відповідного законодавчого припису). Додатковим підтвердженням цієї тези є наявність значної кількості рішень органів судової влади України, у яких міститься посилання на окремі рішення Європейського суду з прав людини (у тому числі й у справах проти інших (не України) держав): йдеться або про цитати з окремих рішень, або згадку окремих рішень.

Водночас у межах вітчизняної правничої науки можлива дискусія щодо віднесення тематики практики Європейського суду з прав людини як джерела права до предмету конкретної правничої науки, зокрема і адміністративно-правової. Так, можна погодитись, що текст Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод не містить вказівки на адміністративно-правовий характер її норм (так, наприклад, ст. 6 цієї Конвенції згадує кримінально-правовий та цивільно-правовий аспект). Або як альтернативний варіант можна назвати належність норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод до конституційного права (при цьому зазвичай йде порівняння норм цієї Конвенції та норм розділу II Конституції України).

Дискусія посилюється тим фактом, що тривалий час стверджувалось про незастосування судового прецеденту у вітчизняній системі права, виходячи, зокрема, з того, що українське право є складовою частиною романо-германської правової сім'ї. І донині, не зважаючи на пряму вказівку закону на застосування українськими судами практики Європейського суду з прав людини як джерела права, можна почути цю тезу. Додамо, що належність держави до відповідної системи

права не позбавляє національного права особливостей, властивих саме цій системі права. До того ж, виокремлення систем права є логічною операцією класифікації, що відбувається за окремими критеріями (при цьому відбувається узагальнення спільних рис, а особливості національного права нехтуються, виходячи з мети класифікації). Слід також наголосити на існуванні різних підходів до виокремлення систем права (що є цілком передбачуваним, зважаючи на вказане нами вище щодо класифікації).

Відтак доцільно проаналізувати ті положення, які можуть вказувати на приналежність практики Європейського суду з прав людини як джерела адміністративного права саме як предмету гносеології адміністративно-правової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для вітчизняної правничої науки проблематика застосування практики Європейського суду з прав людини набула особливого значення через 6 років після здобуття незалежності та після року після прийняття Конституції України, що пов'язано з приєднанням до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

З того часу окреслена проблематика постійно перебуває в центрі уваги вітчизняних науковців. Серед вчених, які присвятили свої роботи цій тематиці, слід вказати таких, як Є. Білозьоров, В. Боняк, С. Головатий, В. Завгородній, М. Корнієнко, М. Костицький, А. Кучук, В. Лемак, О. Мінченко, Л. Наливайко, П. Рабінович, Л. Сердюк та ін.

Водночас варто вказати на перманентну зміну суспільних відносин, що вимагає переоцінки напрацьованих положень щодо сприйняття практики Європейського суду з прав людини та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Так, для прикладу згадаємо розуміння людських прав: від доктрини держави як суб'єкта надання прав людини до доктрини природних і невід'ємних людських прав, забезпечувати які має саме держава.

Серед останніх комплексних досліджень тематики практики Європейського суду з прав людини слід назвати монографічне дослідження В. Завгороднього, у якому автором «особливу увагу в роботі приділено механізму імплементації постанов Страсбурзького суду в національній правовій системі, а також різним аспектам впливу практики Суду Ради Європи на теоретичну та практичну юридичну діяльність в Україні» [1, с. 2].

Не можна не згадати і позицію М. Шимків відносно сприйняття практики Європейського суду з прав людини як джерела права в Україні, що

знаходиться за юридичною силою після міжнародних договорів [2].

Водночас слід вказати, що серед галузевих розробок окресленої тематики переважно основний акцент науковців зосереджений на можливостях використання норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (і, відповідно, практики Європейського суду з прав людини) у цивільному права і процесі та кримінальному праві й процесі [3, с. 76; 4, с. 57; 5, с. 26].

При цьому найменш дослідженим є саме адміністративно-правовий аспект використання практики Суду Ради Європи як джерела національного права, що є додатковим чинником актуальності обраної теми. У цьому аспекті варто повною мірою погодитись з М. Корнієнком відносно того, що «положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практика Європейського суду з прав людини виступає джерелом і адміністративного права» [6, с. 26].

Мета дослідження. Метою роботи є привернення уваги наукової спільноти на можливість і доцільність розгляду практики Європейського суду з прав людини як джерела адміністративного права та складової частини предмету гносеології адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Перед вкладом основних результатів дослідження вкажемо на окремі методологічні положення, які дозволяють глибше зрозуміти досліджуваний предмет. Так, варто наголосити, що доволі часто, розглядаючи індивідуальні заяви та встановлюючи наявність чи відсутність випадків порушення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд з прав людини аналізує те, яким чином проблемний аспект суспільних відносин регулюється в інших державах (зокрема, державах-членах Ради Європи) та вказує на наявність/відсутність загальноєвропейського консенсусу. Цей аспект діяльності суду Ради Європи обумовлює непрямий вплив на національне права (для інших держав) та необхідність зміни національного законодавства (для держави щодо якої подано відповідну заяву).

Таким чином, необхідність виконання рішень Європейського суду з прав людини (та прецедентний характер його рішень) є тим фактором, що впливає на усю систему права у державах-учасниках Конвенції, зумовлюючи потребу гармонізації законодавства (у тому числі й в адміністративно-правовій сфері).

Зважаючи на зазначене вище, доцільно проаналізувати ці положення, які можуть вказувати

на приналежність практики Європейського суду з прав людини як джерела адміністративного права саме як предмету гносеології адміністративно-правової науки.

Так, по-перше, важливим є розуміння того, що Європейський суд з прав людини є «інструментом» забезпечення дієвості Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яку Українська держава ратифікувала у 1997 році, взявши на себе зобов'язання виконувати її приписи. При цьому, як вказує сама назва міжнародного договору, предметом його регулювання є права людини. Саме права людини відповідно до національного законодавства є тим явищем, що визначає діяльність держави, спрямовує реалізацію її функцій та спричиняє виникнення обов'язку їх забезпечувати (ст. 3 Конституції України [7]). І важливу роль у реалізації цього завдання грає саме адміністративно-правове регулювання. Реалізація прав людини переважно здійснюється через адміністративно-юрисдикційну діяльність органів публічного адміністрування. Відтак Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (як і практика Європейського суду з прав людини) не може не впливати на адміністративне право.

У цьому ж контексті слід вказати таке. Традиційно до предмету відповідної галузі правничої науки належать загальні питання, зокрема і щодо джерел цієї галузі, використовуваних форм права тощо. Так, відповідно до Примірного переліку та опису предметних досліджень в межах спеціальності 081 «Право», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 року № 1477, до предметного напряму досліджень «Адміністративне право і процес; фінансове право» у галузі адміністративного права (загальне адміністративне право) віднесено серед іншого «метод і джерела адміністративного права у їх історичному розвитку...поняття, ієрархія та види джерел адміністративного права» [8].

По-друге, відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [9].

Відтак суди в Україні мають застосовувати Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Йдеться і про адміністративні суди, і про суди, які розглядають справи про адміністративні правопорушення.

Доречно вказати, що практика Європейського суду з прав людини містить низку справ (у тому

числі й справи проти України), у яких висвітлюються питання саме галузі адміністративного права:

1) «Лучанінова проти України» (заява № 16347/02);

2) «Швидка проти України» (заява № 17888/12);

3) «Шестопалова проти України» (заява № 55339/07) та багато ін.

У справі «Лучанінова проти України» (заява № 16347/02) основою скарги на порушення конвенційних норм стало притягнення заявниці до адміністративної відповідальності. Так, відносно неї було складено протокол про адміністративне правопорушення за дрібне розкрадання: вона була звинувачена у викраденні тридцяти п'яти трафаретів загальною вартістю 0,42 грн. [10]. Розгляд справи суддею відбувся у приміщенні диспансеру (заявниця там перебувала зі своїм онуком). Заявниця була визнана такою, що вчинила адміністративне правопорушення, передбачене ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення та до неї застосовано адміністративне стягнення у вигляді адміністративного штрафу у розмірі 51 грн. [10].

Уряд у цій справі вказував на неможливість застосування ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (право на справедливий суд) [11], вказуючи на те, що цією статтею охоплюються кримінальні чи цивільні справи, а не справи про адміністративні правопорушення. Відносно ж заявниці здійснювалось саме провадження у справах про адміністративне правопорушення, саме адміністративним законодавством керувався національний суд, а тому не йдеться про кримінальне звинувачення щодо заявниці [10].

Європейський суд з прав людини не погодився з позицією Уряду, відзначаючи, що «відповідно до ч. 1 ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення за таке правопорушення передбачалось стягнення у вигляді штрафу або виправних робіт. З огляду на загальний характер законодавчого положення, яке порушила заявниця, а також профілактичну та каральну мету стягнень, передбачених цим положенням, Суд вважає, що провадження, про яке йдеться, є кримінальним для цілей застосування Конвенції» [10]. До того ж, хоча штраф через певний час було замінено на інше стягнення - зауваження, страсбурзький суд наголосив, що це «не може позбавити правопорушення, про яке йдеться, притаманного йому кримінального характеру» [10].

Наголосимо, що у цій справі Європейським судом з прав людини було застосовано принцип

автономного тлумачення норм Конвенції, застосувавши статтю, яка поширюється на «кримінальне звинувачення», до справи, яка за національним законодавством кваліфікується як адміністративне правопорушення. Суд не підходить до сприйняття приписів означеного міжнародного договору формально, а ураховує їх сутнісний зміст. А це, як бачимо, поширює норми Конвенції і на ту сферу відносин, яка у національному законодавстві визначається як адміністративно-правова. Що обумовлює (в аспекті української системи права) посилення вимог до адміністративно-юрисдикційної діяльності органів державної влади з притягнення осіб до адміністративної відповідальності.

Доволі показовим щодо впливу практики Європейського суду з прав людини є і справа «Швидка проти України» (заява № 17888/12). У цій справі піднімається низка проблем, які стосуються саме адміністративно-правової сфери.

За обставинами вказаної справи заявниця (якій було на момент вчинення діяння, яке розглядалось, близько 63 років), являючись членом опозиційної партії, під час святкування Дня незалежності України, на знак своєї незгоди з політикою тодішньої влади відірвала частину стрічки (з написом «Президент України В.Ф. Янукович») від покладеного В. Януковичем вінка до пам'ятника Т. Шевченка. Сам вінок не був пошкоджений. Заявниця була затримана та притягнута до адміністративної відповідальності, на неї накладено стягнення у вигляді адміністративного арешту строком 10 діб. Апеляційна скарга заявниці не була задоволена. При цьому на момент розгляду адміністративної скарги вона уже відбула призначене їй стягнення [12].

У цій справі примітними є два аспекти (у контексті нашого дослідження):

1) по-перше, це матеріальний: йдеться про кваліфікацію означеного діяння за ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Так, суддя Де Гаetano у окремій думці вказав, що «У поведінці заявниці не було елементу «порушення громадського порядку»; а навіть якщо її поведінка була «провокативним жестом, який міг занепокоїти або образити деяких з багатьох людей, які були свідками цього», чого, я вважаю, насправді не було, її поведінка напевно не становила порушення спокою громадян (фактичне або завчасно попереджене) або порушення громадського порядку» [12]. При цьому суддя також відзначив невідповідність цієї статті вимогам юридичної визначеності;

2) по-друге, це процесуальний: йдеться про неефективність апеляційного розгляду, який не

може бути після виконання стягнення, оскільки втрачається сенс оскарження незаконності рішення.

По-третє, у сучасних підручниках з адміністративного права практика Європейського суду з прав людини уже розглядається як джерело адміністративного права. Так, для прикладу, слід назвати підручник, підготовлений за сприяння Організації з Безпеки та Співробітництва в Європі (§4.4.4. Рішення Європейського суду з прав людини) [13]. Додамо, що Національною школою суддів України підготовлено науково-методичний посібник із застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві [14], за яким навчаються судді. Наголосимо, що йдеться не про розгляд кримінальних чи цивільних справ, а саме про адміністративне судочинство.

Висновки. Таким чином, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод та практика Європейського суду з прав людини відіграє важливу роль у зміні вітчизняного права, національного законодавства у контексті гармонізації із загальноєвропейськими стандартами забезпечення прав людини, імплементації верховенства права, що відображається на усіх галузях національного права, у тому числі й адміністративного. Оскільки права людини є межами діяльності органів публічної влади, то адміністративно-юрисдикційна діяльність державних органів є складовою частиною правового регулювання означеним міжнародним договором, що і визначає його як джерело адміністративного права.

Література

1. Завгородній В.А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти: монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 536 с.

2. Шимків М. Судова практика Європейського суду з прав людини як джерело українського права. *Науковий блог Національного університету «Острозька академія»*. 2017. URL: <https://naub.oa.edu.ua>.

3. Юрчишин В.Д., Король В.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело кримінального процесуального права України: окремі аспекти. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 73-78.

4. Стоянова Т. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного процесуального

права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 55-58.

5. Уваров В.Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України : монографія / за заг. ред. В.М. Тertiшника. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2012. 268 с.

6. Корнієнко М.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело адміністративного права (на прикладі рішення суду). Практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права: матеріали круглого столу (м. Дніпро, 24 листоп. 2017 р.); уклад.: д-р юрид. наук, доц. А.М. Кучук; канд. юрид. наук, доц. О.О. Орлова. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. С. 24-26.

7. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

8. Примірний перелік та опис предметних досліджень в межах спеціальності 081 «Право». Затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 року № 1477. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-ta-opisu-predmetnih-napryamiv-doslidzhen-v-mezhah-specialnosti-081-pravo>.

9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.

10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лучанінова проти України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_788.

11. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.

12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Швидка проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a40#Text.

13. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.

14. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві : Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 128 с.

Турецький В. В.,
аспірант
Академії Державної пенітенціарної служби України

ДОКТРИНА «ПЛОДІВ ОТРУЙНОГО ДЕРЕВА» ТА ЇЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Степанян Р. Е.

Стаття присвячена з'ясуванню змісту доктрини «плодів отруйного дерева» як складової частини західної правової культури в умовах подальшої євроінтеграції України. Метою дослідження є загальна характеристика доктрини «плодів отруйного дерева» та стану її імплементації в кримінально-процесуальному законодавстві України.

Відзначається, що гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами у сфері прав людини, а також зміст національного законодавства визначають важливу роль в юрисдикційній діяльності органів державної влади Європейського суду з прав людини.

Вказується, що у витоків доктрини «плодів отруйного дерева» перебуває презумпція невинуватості. Ця доктрина виникла на початку ХХ століття в американському праві. У межах англо-американської правової сім'ї значна увага приділяється процесуальним аспектам притягнення особи до юридичної відповідальності. До того ж, визначальна роль у формуванні права у означеному типі правової системи належить суду, а право на суд виступає важливою вимогою принципу верховенства права, доктрина якого також сформувалась у цій правовій сім'ї. Для вітчизняної системи права більш важливою є інтерпретація цієї доктрини Європейським судом з прав людини.

Аналізуються окремі рішення національних судів щодо застосування доктрини «плодів отруйного дерева». Основний зміст цієї доктрини переважно зводиться до положення про неможливість застосування як доказів тих фактичних даних по справі, які були отримані незаконним шляхом.

Наголошується, що застосування доктрини «плодів отруйного дерева» передбачає низку винятків, які сформульовані у практиці Європейського суду з прав людини, а також в межах англо-американської правової сім'ї: концепція «неминучого виявлення», концепція «очищення від отрути»; концепція «незалежного джерела»; концепція «нешкідливої помилки».

Резюмується, що важливою умовою справедливого судочинства є забезпечення обґрунтованості прийнятих рішень органів правопорядку. При цьому

не можуть бути допустимими ті докази, які отримані незаконно. В практиці Європейського суду з прав людини це положення є складовою частиною доктрини «плодів отруйного дерева». Вимоги цієї доктрини закріплені в кримінально-процесуальному законодавстві України. Національні органи судової влади при прийнятті рішень часто посилаються на цю доктрину. Однак важливим є подальше дослідження цієї доктрини у контексті винятків з її застосування та можливості їх імплементації в національне законодавство.

Ключові слова: доктрина «плодів отруйного дерева», Європейський суд з прав людини, кримінальне провадження, недопустимий доказ, право на справедливий суд.

Stepanian R. E. "Fruits of the Poisonous Tree" doctrine and its implementation in criminal and procedural legislation of Ukraine

The article is devoted to elucidating the content of the "fruits of the poisonous tree" doctrine as a component of Western legal culture in the context of Ukraine's further European integration. The purpose of the study is a general description of the "fruits of the poisonous tree" doctrine and its implementation state in the criminal and procedural legislation of Ukraine.

It is noted that the harmonization of national legislation with European standards in the field of human rights, as well as the content of national legislation, determine a crucial role in the jurisdictional activity of state authorities of the European Court of Human Rights.

It is indicated that the presumption of innocence is the core of the "fruits of the poisonous tree" doctrine's origin. This doctrine arose at the beginning of the 20th century in American law. Within the Anglo-American legal family, considerable attention is paid to the procedural aspects of bringing a person to legal responsibility. In addition, the decisive role in the formation of law in this type of legal system belongs to the court, and the right to a court is an important requirement of the rule of law principle, the doctrine of which was also formed within this legal family. Interpretation of this doctrine by the European Court of Human Rights is more important for the domestic legal system.

Individual decisions of national courts regarding the “fruits of the poisonous tree” doctrine application are analyzed. The main content of this doctrine mainly brings to the provision on the impossibility of using as evidence of those factual data on the case that were obtained illegally.

It is emphasized that the “fruits of the poisonous tree” doctrine application involves a number of exceptions that are formulated in the practice of the European Court of Human Rights, as well as within the Anglo-American legal family, namely: the concept of “inevitable detection”, the concept of “cleansing from poison”; the concept of “independent source”; the concept of “harmless error”.

It is summarized that ensuring the validity of the decisions taken by law enforcement agencies is an important condition of a fair trial. Herewith, evidence obtained illegally cannot be admissible. In the practice of the European Court of Human Rights, this provision is part of the “fruit of the poisoned tree” doctrine. The requirements of this doctrine are enshrined in the criminal and procedural legislation of Ukraine. National judicial authorities often refer to this doctrine when making decisions. However, it is important to further study this doctrine in the context of exceptions to its application and the possibility of their implementation in national legislation.

Key words: *“fruit of the poisonous tree” doctrine, European Court of Human Rights, criminal proceedings, inadmissible evidence, the right to a fair trial.*

Постановка проблеми та її актуальність. Реалізація Україною обраного вектору розвитку - євроінтеграції - зумовлює необхідність адаптації національної системи права до загальноєвропейських стандартів. Тривалий час перебування у складі тоталітарної (у певні періоди існування - авторитарної) радянської держави не могли не позначитися на вітчизняному праві, яке є явищем соціокультурним та відображає ціннісний аспект відповідного суспільства. Прагнення захистити існуючий режим обумовлювало каральне спрямування діяльності апарату держави, бачення у кожній особі «ворогу народу», якого треба ліквідувати будь-якими засобами. За таких умов неважливою була наявність вини особи, достатньо було отримати від неї зізнання у вчиненні діяння, що їй інкримінується (незалежно від того, чи вчиняла вона його, чи - ні), а для цього в каральних органах були свої «методи» і «засоби»; інших доказів їй не треба.

Підтвердженням такого ставлення до людини у ті часи є теза про зізнання як цариці доказів (яке до недавнього часу побутувало і в Українській державі). Так, саме подібним чином описав один

з проектів Кримінально-процесуального кодексу, підготовленого у 2003 році, вітчизняний правник: «Справа в тому, що червоною ниткою в проекті простежується середньовічна ідея про те, що визнання вини - цариця доказів» [1].

На жаль, практика Європейського суду з прав людини у справах проти України вказує на наявність окремих проблем діяльності органів правопорядку щодо застосування до осіб заходів державного примусу. Багато у чому, на нашу думку, така поведінка посадових осіб органів публічної влади зумовлена неналежним сприйняттям положення про те, що, по-перше, для обмеження прав людини не достатньо лише законної підстави (має бути ще і легітимна мета, а також доцільність такого обмеження в демократичному суспільстві), а по-друге, дії (або бездіяльність) державного органу повинні мати обґрунтування.

Наведене визначає актуальність тематики доказів і доказування, що, у свою чергу, актуалізує і проблематику доктрини плодів отруйного дерева.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що з моменту набуття чинності новим Кримінально-процесуальним кодексом України у 2012 році у науковому правничому просторі актуалізувалась тематика імплементації доктрин західної правової культури, пов'язаних з визнанням людини основною цінністю, принципом верховенства права, дотриманням прав та основоположних свобод людини тощо.

Не залишилось поза увагою вітчизняних науковців і питання «плодів отруйного дерева». Так, серед авторів, чиї роботи опосередковано чи безпосередньо висвітлюють окреслену проблематику, слід згадати таких, як К. Антонов, Д. Гудима, М. Корнієнко, Д. Сергєєва, М. Стоянов, А. Панова, В. Тертишник, Ю. Циганюк, І. Чупрікова та ін.

Не можна не згадати колективну працю вітчизняних науковців на тему «Визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні: аналіз слідчої практики крізь призму судових рішень» [2], у якій наводиться загальна характеристика досліджуваної доктрини.

Окремої уваги потребує і дисертаційне дослідження А. Панової, присвячене питанню визнання доказів недопустимими. Розкриваючи структуру відповідного кримінально-процесуального інституту, авторка оцінює значимість доктрини «плодів отруйного дерева» [3, с. 8-9].

С. Шульгін, з'ясовуючи питання оцінки доказів під час прийняття рішень на окремих стадіях досудового розслідування, також звернувся до аналізу

окремих аспектів імплементації вимог досліджуваної доктрини [4].

Відтак можна стверджувати, що обрана нами тематика перебуває в центрі уваги вітчизняних науковців. Водночас слід вказати, що необхідність постійного забезпечення органами публічної влади прав людини, а також виходячи з принципу *mutatis mutandis* тлумачення норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, окреслена нами тематика набуває перманентного характеру та потребує постійної уваги, що забезпечить реалізацію завдань кримінального провадження.

Метою цієї статті є загальна характеристика доктрини «плодів отруйного дерева» та стану її імплементації в кримінально-процесуальному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Під час визначення завдання кримінального провадження законодавець використав таке формулювання: «Жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [5].

Наведене завдання кримінального провадження додатково аргументує означене нами вище положення про значимість обґрунтування діяльності (зокрема, з обмеження прав і основоположних свобод людини) органів правопорядку з притягнення особи до юридичної відповідальності.

До цього варто додати, що гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами у сфері прав людини, а також прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (ст. 17 якого визначає Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини джерелом національного права [6]) визначають важливу роль в юрисдикційній діяльності органів державної влади страсбурзького суду. На це вказує і аналіз принципів кримінального провадження, зокрема верховенства права (ст. 8 Кримінально-процесуального кодексу України) та законності (ч. 5 ст. 9 Кримінально-процесуального кодексу України).

Саме в аспекті подальшого вдосконалення діяльності з забезпечення прав людини (особливо тих осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності) особливої уваги потребує питання імплементації в національне кримінально-процесуальне законодавство доктрини «плодів отруйного дерева».

Вище ми наголосили на приділенні уваги вітчизняними науковцями цій проблематиці, однак варто додати, що непоодинокими є рішення національних судів, у яких судді посилаються на цю доктрину, обґрунтовуючи прийняте ними рішення, що посилює актуальність гносеології означеної тематики.

На нашу думку, у витоків досліджуваної нами доктрини перебуває презумпція невинуватості, відповідно до вимог якої «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях» [7]. А відповідно до ч. 3 ст. 17 Кримінально-процесуального кодексу України «Підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом» [5].

Загалом, цілком слушно А. Панова відзначає, що досліджувана нами доктрина «виникла у прецедентному праві США на початку ХХ століття, і була впроваджена в законодавство України з прийняттям КПК» [3, с. 8]. У межах англо-американської правової сім'ї значна увага приділяється процесуальним аспектам притягнення особи до юридичної відповідальності. Сам у межах цієї сім'ї і сформувалась пізнавана нами доктрина.

До того ж, визначальна роль у формуванні права в означеному типі правової системи належить суду, а право на суд виступає важливою вимогою принципу верховенства права, доктрина якого також сформувалась у цій правовій сім'ї. Тому цілком правильним є поставлене вітчизняними правниками питання про співвідношення справедливого суду та прийняття судом «плодів отруйного дерева» [8], тобто чи можна розглядати справедливим той суд, який ураховує при прийнятті рішення «плоди отруйного дерева».

Доречно також вказати, що в історичній ретроспективі ця доктрина пов'язується зі справою Silverthorne Lumber Company проти Сполучених Штатів, рішення у якій було прийнято у 1920 році. Докази щодо ухилення від сплати податків були незаконно отримані правоохоронними органами (зробили копії податкових книг, які незаконно були вилучені у підозрюваного), визнані судом «гнилими» і, відповідно, недопустимими [9]. А вже у справі Nardone проти Сполучених Штатів (рішення у якій прийнято у 1939 році) термін «гнилі плоди» було замінено на «плоди отруйного дерева» [8].

Водночас для вітчизняної системи права (зважаючи на задекларований Україною напрям на євроінтеграцію та підписання угоди про асоціацію у 2014 році) більш важливою є інтерпретація цієї доктрини Європейським судом з прав людини.

Зазвичай зміст досліджуваної доктрини пов'язується зі справою Gäfgen проти Німеччини [10], яка набула резонансу в Німеччині, будучи тісно пов'язаною з питаннями права та моралі, зокрема в контексті погрози поліцією заявнику застосуванням фізичного насилля задля отримання від нього відомостей про знаходження дитини, яка була викрадена. Страсбурзький суд в черговий раз наголосив на абсолютному характері ст. 3 (заборона катування) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, незважаючи на мету - порятунок життя особи. Серед іншого вирішувалось питання і про справедливий суд (у контексті використання як доказів «плодів отруйного дерева»). Так, за твердженням заявника, визнання допустимими доказів, отриманих з порушенням статті 3 Конвенції, стало чинником порушення його права на справедливий суд у аспекті ст. 6 Конвенції. Після того, як ці докази були прийняті, він був повністю позбавлений права захищати себе. Він також був позбавлений захисту, який надається принципом самообмови. Він стверджував, що докази, знайдені в Бірштайні та на зворотному шляху звідти, були отримані за наказом поліції, який прямо змусив його вказати їх точне місцезнаходження. Йому довелося йти без взуття через ліс до місця, де він сховав труп. Той факт, що його вказівки щодо того, де він сховав труп, і його подальше виявлення були записані на відеоплівку, показав, що події в Бірштайні стосувалися не порятунку дитини, а відновлення доказів у спосіб, спрямований на забезпечення його засудження [10].

У справі «Balitskiy проти України» Європейський суд з прав людини вказав «щодо використання або виключення доказів, отриманих з порушення права на мовчання та права не свідчити проти себе, Суд повторює, що це загально-визнані міжнародні стандарти, які лежать в основі поняття справедливого судового розгляду згідно зі статтею 6. Їхнє обґрунтування полягає, серед іншого, у захисті обвинуваченого від неправомірного примусу з боку влади, сприяючи таким чином уникненню судових помилок і досягненню цілей статті 6» [11].

Як ми вказували вище, у рішеннях національних судів неодноразово вказується на досліджувану нами доктрину. Так, наприклад, Касаційний адміністративний суд Верховного Суду у рішенні у справі від 11 листопада 2021 року № 826/10948/17 безпосередньо послався на досліджувану доктрину: «Відповідно до доктрини з умовною назвою «плоди отруй-

ного дерева», сформульованої Європейським судом з прав ... якщо джерело доказів є неналежним, то всі докази, отримані з цих джерел, будуть такими ж. Докази, отримані з порушенням встановленого порядку, призводять до несправедливості процесу в цілому, незалежно від їх доказової сили» [12].

А у рішенні Великої Палати Верховного Суду від 9 вересня 2020 року у справі № 1-27/10 вказується на можливість використання окремих доказів з погляду доктрини «плодів отруйного дерева». При цьому Велика Палата вказує, що «зміст цієї доктрини полягає в недопустимості доказів, похідних від джерел, отриманих у супереч вимогам Конвенції ... Критерієм віднесення доказів до «плодів отруєного дерева» є наявність достатніх підстав вважати, що відповідні відомості не були б отримані за відсутності інформації, одержаної незаконним шляхом» [13].

Наведені рішення органів судової влади в Україні (як і багато інших не згаданих рішень) вказують на доволі активне застосування судами положень доктрини «плодів отруйного дерева» при розгляді справ в межах кримінальних проваджень. При цьому основний зміст цієї доктрини переважно зводиться до положення про неможливість застосування як доказів тих фактичних даних по справі, які були отримані незаконним шляхом. Плід з отруйного дерева є отруйним, а тому його не можна вживати. Відповідно, і отримані незаконно фактичні дані не можна розглядати як докази та використовувати для обґрунтування підозри чи обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення. Хоча при цьому слід погодитись з Л. Лазебним відносно того, що при визначенні того, чи є докази «плодами отруйного дерева», необхідно визначити зв'язок цих «плодів» з «отруйним деревом» [14].

Доречно наголосити, що положення досліджуваної доктрини знайшли відображення у кримінально-процесуальному кодексі України. Маємо на увазі ст. 87, яка має назву «Недопустимість доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини» [5].

Відповідно до приписів ч. 1 цієї статті недопустимими є не тільки докази, які отримані через порушення прав людини, але й «будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини» [5].

Водночас варто вказати щодо застосування доктрини «плодів отруйного дерева», що у практиці Європейського суду з прав людини, а також в межах англо-американської правової сім'ї

сформульовано низку випадків, які розглядаються як винятки з її застосування.

У першу чергу слід згадати концепцію «неминучого виявлення». Додамо, що про цю концепцію як виняток з доктрини «плодів отруйного дерева» згадала і Велика Палата Верховного Суду у вказаній вище постанові. У справі *Nix v. Williams*, рішення у якій прийняте Верховним Судом Сполучених Штатів Америки у 1984 році, також йшлося про «неминуче виявлення»: «Суд постановив, що докази, які неминуче були б виявлені правоохоронними органами законними засобами, залишаються прийнятними» [15].

По-друге, не можна не згадати і концепцію «очищення від отрути». Положення цієї концепції відображено у рішенні *Nardone* проти Сполучених Штатів, яке було згадане вище.

По-третє, це концепція «незалежного джерела». Як відзначають вітчизняні правники: «Доктрина застосовується до доказів, спочатку виявлених під час або в результаті незаконного обшуку, але пізніше отриманих незалежно від дій, пов'язаних з первісною незаконністю» [8].

По-четверте, це концепція «нешкідливої помилки». Якщо допущена органами правопорядку помилка не спричиняє порушення права на справедливий судовий розгляд.

Висновки. Таким чином, важливою умовою справедливого судочинства є забезпечення обґрунтованості прийнятих рішень органів правопорядку. При цьому не можуть бути допустимими ті докази, які отримані незаконно. У практиці Європейського суду з прав людини це положення є складовою частиною доктрини «плодів отруєного дерева». Вимоги цієї доктрини закріплені в кримінально-процесуальному законодавстві України. Національні органи судової влади при прийнятті рішень часто посилаються на цю доктрину. Однак важливим є подальше дослідження цієї доктрини в контексті винятків з її застосування та можливості їх імплементації в національне законодавство.

Література

1. Признание - царица доказательств? *Юридична практика*. 2003. Вип. 25(287). URL: <https://pravo.ua/articles/priznanie-carica-dokazatelstv/>.

2. Визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні: аналіз слідчої практики крізь призму судових рішень : монографія / В.Г. Дрозд, В.В. Бурлака, Л.В. Гаврилюк та ін. ; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Держ. наук.-досл. ін-т. Київ : 7БЦ, 2021. 425 с.

3. Панова А.В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 20 с.

4. Шульгін С.О. Оцінка слідчим і прокурором доказів при прийнятті процесуальних рішень на стадії досудового розслідування : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 260 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

7. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

8. Дроздов О., Дроздова О., Шульгін С. Чи може справедливий суд «уживати» плоди отруєного дерева: міжнародний історичний екскурс та національні реалії. *Практика ЄСПЛ. Український аспект*. URL: <https://www.echr.com.ua/chi-mozhe-spravedlivij-sud-uzhivati-plodi-otruyenogo-dereva-mizhnarodnij-istorichnij-ekskurs-ta-nacionalni-reali%D1%97/?fbclid=IwAR17Ak>.

9. *Silverthorne Lumber Co. v. United States*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Silverthorne_Lumber_Co._v._United_States#cite_note-1.

10. *Case of Gäfgen v. Germany*. Application no 22978/05. 1 June 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99015>.

11. *Case of Balitskiy v. Ukraine*. Application no 12793/03. 3 November 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107185>.

12. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 11 листопада 2021 року № 826/10948/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101009845>.

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 9 вересня 2020 року у справі № 1-27/10. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91572019>.

14. Лазебний Л. Визнаючи докази «плодами отруєного дерева», суд має встановити зв'язок між «деревом» і «плодами». *LexInform. Юридичні новини України*. URL: <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/vyznayuchy-dokazy-plodamy-otruyenogo-dereva-sud-maye-vstanovyty-zv-yazok-mizh-derevom-i-plodamy/>.

15. *Nix v. Williams*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Nix_v._Williams.

Степанян Р. Е.,
аспірант

Одеського державного університету
внутрішніх справ

ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Сластьоненко О. О., Тістечок А. К.

Мета статті полягає в розробленні пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання непрямого оподаткування в Україні шляхом впровадження зарубіжного досвіду. Визначено, що система оподаткування є важливим елементом у процесі забезпечення економічної безпеки держави та формування сучасної системи оподаткування і є однією із важливих складових частин процесу розбудови ринкової економіки України на її шляху до євроінтеграції. У статті розглянуто питання, які стосуються правового регулювання непрямого оподаткування в Україні, а також можливості впровадження досвіду зарубіжних країн для його вдосконалення. Авторами зосереджено увагу на питаннях правового регулювання непрямого оподаткування. У ході дослідження було проаналізоване національне законодавство, а також досвід зарубіжних країн щодо регулювання непрямих податків. Визначено, що виникає необхідність прискорення темпів гармонізації податкового законодавства України з податковим законодавством ЄС. Однак необхідно враховувати, що такі зміни не повинні порушувати принцип стабільності, який є одним з основних податкових принципів. Формування ефективної податкової системи є одним з актуальних завдань держави, яке вирішується шляхом вивчення та аналізу наявної законодавчої бази в Україні, а також з огляду на практику країн ЄС у сфері оподаткування. Нині надходження непрямих податків до державного бюджету становлять понад 50% усіх податкових надходжень. Це є важливим для забезпечення фінансової безпеки держави, яка є складником економічної безпеки. У результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що «податкова координація» для України може стати ефективним інструментом регулювання соціально-економічного розвитку країни та тим самим забезпечити економічну безпеку держави.

Ключові слова: економічна безпека держави, податок на додану вартість, акцизний податок, правове регулювання непрямого оподаткування, державний бюджет.

Slastonenko O. O., Tistechok A. K. Implementation of foreign experience in improving the legal regulation of indirect taxation in Ukraine at the current stage

The purpose of the article is to develop proposals for improving the legal regulation of indirect taxation in Ukraine by implementing foreign experience. It was determined that the taxation system is an important element in the process of ensuring the economic security of the state and the formation of a modern taxation system is one of the important components of the process of building the market economy of Ukraine on its way to European integration. The article examines issues related to the legal regulation of indirect taxation in Ukraine, as well as the possibility of implementing the experience of foreign countries to improve it. The authors focused attention on the issues of legal regulation of indirect taxation. In the course of the study, the national legislation was analyzed, as well as the experience of foreign countries regarding the regulation of indirect taxes. It was determined that there is a need to accelerate the pace of harmonization of the tax legislation of Ukraine with the tax legislation of the EU. However, it is necessary to take into account that such changes should not violate the principle of stability, which is one of the main tax principles. The formation of an effective tax system is one of the urgent tasks of the state, which is solved by studying and analyzing the existing legislative framework in Ukraine, as well as taking into account the practice of EU countries in the field of taxation. Today, indirect taxes to the state budget account for more than 50% of all tax revenues. This is important for ensuring the financial security of the state, which is a component of economic security. As a result of the conducted research, it was concluded that "tax coordination" for Ukraine can become an effective tool for regulating the socio-economic development of the country and thereby ensure the economic security of the state.

Key words: economic security of the state, value added tax, excise tax, legal regulation of indirect taxation, state budget.

Постановка проблеми та її актуальність. Україна, як і будь-яка інша держава, не може існувати без доходів, які є необхідними для виконання покладених на неї функцій. Проте нині Україна є державою, де надходження до державного бюджету не відповідають її фінансовим потребам. На сучасному етапі ми можемо констатувати, що система оподаткування є важливим елементом у процесі забезпечення економічної безпеки держави. Це пов'язано з тим, що податки, збори та інші обов'язкові платежі забезпечують належне функціонування всієї економічної системи держави фінансовими ресурсами. Тому формування сучасної системи оподаткування є одним із важливих складників процесу розбудови ринкової економіки України на її шляху до євроінтеграції. У зв'язку з цим виникає необхідність прискорення темпів гармонізації податкового законодавства України з податковим законодавством ЄС. Однак необхідно враховувати, що такі зміни не повинні порушувати принцип стабільності, який є одним з основних податкових принципів. Тому аналіз правового регулювання непрямого оподаткування зарубіжних країн є важливим джерелом для вдосконалення системи непрямого оподаткування в Україні та загалом забезпечення економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі багато вчених досліджували питання непрямого оподаткування України та шляхи його вдосконалення. Такими представниками є: В. Андрущенко, Н. Атаманчук, О. Василик, Л. Вдовиченко, Д. Веремчук, Л. Касьяненко, М. Когут, В. Коротун, А. Крисоватий, С. Онишко, Л. Тарангул, І. Хлебнікова, К. Швабій, М. Ярош. Проте без удосконалення правового регулювання цього напрямку ми не зможемо досягти належної ефективності, тому це питання потребує додаткових досліджень на підставі аналізу зарубіжного досвіду.

Мета статті полягає в розробленні пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання непрямого оподаткування в Україні шляхом впровадження зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Фінансова криза у світі змусила більшість держав переглянути склад своїх податкових надходжень. У Конституції України у статті 67 прописано, що «кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом» [1]. Нині ефективне функціонування сис-

теми оподаткування виступає одним зі складових елементів забезпечення економічної безпеки України. Економічна безпека - це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [2]. Сам термін «економічна безпека» на міжнародному рівні був закріплений у 1985 році на 40-й сесії Генеральної асамблеї ООН, де було прийнято резолюцію «Міжнародна економічна безпека». Також було визначено необхідність сприяти вирішенню цієї проблеми з метою створення умов для соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни. Потім на 42-й сесії Генасамблеї ООН була прийнята Концепція міжнародної економічної безпеки, яка узагальнювала глобальні проблеми, наявні в цій сфері, і засоби їх подолання. Ці проблеми стосуються інтересів усіх країн і всіх народів, тому вимагають для свого вирішення скоординованих дій усього світового співтовариства [3].

На сьогодні в Україні одним із важливих завдань є удосконалення вітчизняної моделі системи непрямого оподаткування. Національні податкові системи всіх держав-членів ЄС включають такі податки, як ПДВ і акциз, які становлять вагоме джерело доходів бюджетів більшості країн. Крім того, такі елементи непрямих податків, як порядок нарахування і сплати, податкові пільги, система адміністрування, деякою мірою також є наближеними. Зобов'язання гармонізувати національне податкове законодавство із законодавством ЄС Україна здійснює відповідно до Угоди про Асоціацію [4].

Важливим залишається питання щодо вдосконалення рівня збору непрямих податків не тільки в Україні, а й у зарубіжних країнах. Коли рівень надходжень від непрямих податків знижується, то це може загрожувати дієздатності держави щодо сплати рахунків або продовження виплат відсотків за позиками, або виплати заробітних плат. Для впровадження зарубіжного досвіду щодо вдосконалення правового регулювання непрямих податків необхідно перш за все проаналізувати особливості функціонування систем оподаткування держав-членів ЄС.

Формування ефективної податкової системи є одним з актуальних завдань держави, яке вирішується шляхом вивчення та аналізом наявної законодавчої бази в Україні, а також з огляду на практику країн ЄС у сфері оподаткування. В Україні податок на додану вартість (далі - ПДВ)

належить до загальнодержавних податків, який замінив податок з обороту та податок з продажу, згодом відігравши важливу роль у формуванні дохідної частини державного бюджету.

Франція є країною, яка вперше запровадила ПДВ у 1954 році. Тут стягуються такі непрямі податки, як: ПДВ; надбавка на бензин (податок забезпечує до 9% податкових надходжень до бюджету країни); акцизи на алкоголь, тютюн і сірники; збори на реєстрацію послуг, марки, операції на біржі та інші. У Франції виділяють чотири види ставок ПДВ: 20% - основна ставка на всі види товарів і послуг; 33,33% - гранична ставка на предмети розкоші, автомобілі, алкоголь, тютюн; 7% - пільгова ставка на товари культурного повсякденного вжитку (книги); 5,5% - на товари і послуги першої необхідності (продукти харчування за винятком алкоголю і шоколаду, медикаменти, житло, транспорт). Від сплати ПДВ у Франції звільняються такі види діяльності, як: медицина і медичне обслуговування; всі види страхування, лотереї, казино. Існує також список видів діяльності, де передбачене право платника податку вибирати між ПДВ і прибутковим податком: здавання в оренду приміщень для будь-якого виду економічної діяльності; фінанси і банківська справа; літературна, спортивна, артистична діяльність, муніципальне господарство [5, с. 110].

Беручи до уваги досвід Німеччини у цьому питанні, варто зазначити, що ставка ПДВ, установлена у розмірі 19% та 7%, застосовується до ліків та журнально-книжкової продукції. За невеликих оборотів підприємці платять податок за 8% ставкою або звільняються від сплати ПДВ. Від сплати ПДВ звільнені також підприємства сільського і лісового господарства, товари, що експортуються, внутрішній і міжнародний транспорт (за винятком автомобільних і залізничних перевезень і деяких внутрішніх водних шляхів) [6].

На сучасному етапі правове регулювання ПДВ в Україні здійснюється Податковим кодексом України (далі - ПКУ). Так, у розділі V ПКУ визначено систему елементів механізму оподаткування ПДВ, серед яких: платники податку (ст. 180 ПКУ), об'єкти оподаткування (ст. 185 ПКУ), ставки податку (ст. 193 ПКУ), дата виникнення податкових зобов'язань (ст. 187 ПКУ), порядок нарахування (ст. 189-192 ПКУ), строк сплати податку (ст. 202 ПКУ), порядок подання податкової декларації (ст. 203 ПКУ) тощо [7].

Хоча в Конституції України і закріплено обов'язок кожного сплачувати податки і збори в порядку та розмірах, встановлених законодавством, однак

іноді платники податків ухиляються від сплати податків, тим самим вдаються до порушення чинного законодавства. Такі прояви податкового планування є особливо актуальними щодо сплати ПДВ, оскільки саме цей податок є основою податкового навантаження на бізнес, а отже, спокуса зменшити податковий тягар на ПДВ значно більша порівняно з іншими обов'язковими платежами [8, с. 1460].

Відповідно до п. 180.1 ПКУ платником ПДВ є будь-яка особа, яка провадить або планує провадити господарську діяльність, реєструється за своїм добровільним рішенням як платник податків; будь-яка особа, яка зареєстрована або підлягає реєстрації як платник податків; будь-яка особа, яка ввозить товари на митну територію України в оподатковуваних обсягах та яка несе відповідальність за сплату податків у разі переміщення товарів через митний кордон України відповідно до Митного кодексу України; особа, яка веде облік результатів діяльності за договором про спільну діяльність без утворення юридичної особи; особа є управителем майна, яка веде окремий податковий облік для податку на додану вартість щодо господарських операцій, пов'язаних з використанням майна, яке отримано в управлінні за договорами управління майном; особа, яка проводить операції з постачання конфіскованого майна, знахідок, скарбів, майна, визнаного безхазяйним, майна, за яким не звернувся власник до кінця строку зберігання, та майна, що за правом успадкування чи на інших законних підставах переходить у власність держави; особа, уповноважена сплачувати податок з об'єктів оподаткування, що виникають у разі поставок послуг підприємствами залізничного транспорту для основної діяльності, які підпорядковані платнику податку в установленому порядку [7].

Законодавством України передбачено обов'язок особи зареєструватися платником ПДВ до контролюючого органу за своїм місцезнаходженням (місцем проживання) з дотриманням вимог у разі, якщо загальна сума операцій з постачання товарів/послуг, що підлягають оподаткуванню, у тому числі з використанням локальної або глобальної комп'ютерної мережі, нарахована (виплачена) такій особі протягом останніх 12 календарних місяців, сукупно перевищує 1 000 000 грн (ПДВ) (п. 181.1 ст. 181 ПКУ). Але якщо імпортують товари особи, не зареєстровані як платники податку: на митну територію України в обсягах, що підлягають оподаткуванню відповідно до закону, такі особи зобов'язані сплачувати податок під час митного

оформлення товарів без реєстрації платниками такого податку (п. 181.2 ст. 181ПКУ). Чинне законодавство України також визначає умови добровільної реєстрації платників ПДВ. Зокрема, згідно зі статтею 182 ПКУ у разі, якщо особа, яка не є платником податку, вважається, що обсяг оподатковуваних операцій відсутній або менший від суми, визначеної цією статтею, доцільно добровільно зареєструватися як платник податків за їх заявою [7].

Переходячи до акцизного податку, вважаємо, що варто звернутись до практики зарубіжних країн, адже можливі варіанти реформування такого виду податку для максимально ефективного його застосування з метою наповнення державного бюджету спостерігаються саме в країнах ЄС. Н. Атаманчук у своєму дослідженні підкреслює, що перед Україною стоїть завдання імплементації та гармонізації національного законодавства з нормами ЄС. Особливого значення у цьому контексті набувають норми щодо акцизного оподаткування алкогольних напоїв, тютюнових виробів, електроенергії, маркування нафтового газу і гасу та приведення їх у відповідність до Директив Ради ЄС із метою встановлення єдиного підходу до визначення бази оподаткування акцизного податку, застосування єдиних податкових термінів та спрощення ведення зовнішньоекономічної діяльності. Вона вважає, що необхідним є перегляд пільг зі сплати акцизного податку в напрямі наближення до норм ЄС та їх формування відповідно до таких векторів, як: підтримка виробництва національного продукту, який характеризується історією свого виготовлення та відповідною рецептурою; підтримка малих виробників у сфері виготовлення алкогольних напоїв, зокрема виноробів. Запровадження позитивного досвіду країн ЄС щодо диференціації ставок акцизного податку на пальне за певними критеріями (вміст сірки, густина палива (важке, легке), вміст свинцю (етилований, неетилований бензин), вміст біокомпонентів тощо) також сприятиме підвищенню якості нафтопродуктів та регулюванню негативного впливу від споживання нафтопродуктів на навколишнє природне середовище [9, с. 123].

Проте варто звернути увагу, що акциз є специфічним податком, який має на меті його ефективне застосування законодавцем. Реалізація реформи акцизного податку важлива тим, що це призведе до формування стабільної, а головне прозорої правової бази для платників податку, а також призведе до збільшення доходів до державного бюджету.

М. Когут виокремлює ключові переваги та недоліки непрямих податків. Зокрема, запропоновано до переваг віднести такі характеристики, як:

- 1) відсутність майнового цензу у разі його застосування;
- 2) зручність в адмініструванні непрямих податків;
- 3) широка база оподаткування;
- 4) спрощена система сплати податків;
- 5) складність для ухилення від сплати;
- 6) стабільність надходжень;
- 7) можливість використання непрямих податків як соціальних регуляторів.

З іншого боку, до недоліків запропоновано включити такі особливості, як:

- 1) регресивний характер;
- 2) невизначеність (стосовно попиту на окремі види підакцизних товарів);
- 3) надмірне підвищення цін;
- 4) складна процедура нарахування податку з моменту виробництва до моменту реалізації готової продукції (в основному для ПДВ);
- 5) слабкий позитивний вплив на формування громадянської правосвідомості [10, с. 177].

Удосконаленням механізму непрямого оподаткування стане злагоджена та ефективна робота із внесення змін до податкового законодавства. При цьому будь-які зміни повинні вноситися у терміни, визначені ПК України, з ефективним механізмом планування та прогнозування, передбаченням можливих форс-мажорних обставин та з виробленням механізмів швидкого реагування. Проблемами організаційного характеру вважаємо такі, що виникають на організаційному етапі процесу адміністрування непрямих податків, а саме: недостатність висококваліфікованих спеціалістів в особі контролюючих органів; відсутність якісного методичного забезпечення діяльності контролюючих органів; недостатність впровадження новітніх технологій. Високий рівень кваліфікації та компетентності податкових службовців, особливо щодо нововведень та змін у податковому законодавстві, які постійно впроваджуються, допомогли би забезпечити реалізацію права платників податків на отримання запитуваної інформації та кваліфікованої консультації. Проблемами економічного характеру вважаємо недостатність економічної ефективності адміністрування податків, що зумовлюють високий рівень витрат на адміністрування податків і зборів та недостатній обсяг податкових надходжень до бюджетів. Крім того, незважаючи на значні обсяги надходжень до бюджету та великої частки у податкових надходженнях, непрямі податки не реалізують повні-

стю свого потенціалу через значний обсяг тіньової економіки.

Прикладом формування нової системи взаємозв'язків податкових органів та платників податків є запроваджений експеримент горизонтального моніторингу у Нідерландах, де з двадцятьма підприємствами були підписані угоди про співпрацю та нагляд. Запровадження горизонтального моніторингу в оподаткуванні підприємств Нідерландів вплинуло і на ситуацію з розвитком економіки країни: по-перше, внаслідок зниження вартості адміністрування податків відбулося зниження рівня податкового навантаження на підприємства, підвищення рівня інвестиційної привабливості економіки держави; по-друге, відбулося зниження оцінки адміністрування податку на додану вартість; по-третє, зменшення кількості суперечок між платниками податків та податківцями в питаннях оподаткування, що означає зниження витрат на вирішення цих суперечностей; по-четверте, підвищення податкової культури та ефективності оподаткування в державі [11, с. 128-129].

Нині удосконалення правового регулювання непрямого оподаткування в Україні можна здійснити шляхом адаптації національного законодавства до вимог ЄС, удосконалення процесів адміністрування ПДВ. Система непрямого оподаткування в Україні є недосконалою, тому потребує подальшого реформування з урахуванням досвіду зарубіжних країн.

М. Когут у своєму дисертаційному дослідженні «Непрямі податки: теоретичні аспекти та практика застосування в Україні та країнах ЄС» наголошує, що проведено аналіз різних підходів до адаптації податкового законодавства України до вимог ЄС. Визначено три основні підходи, які найчастіше застосовуються серед податкових міжнародних систем. Це:

– «податкова конкуренція» - виступає як процес наближення різних державних податкових систем до єдиної спільної на основі загальних правил; це визначається як процес створення єдиної податкової системи у всіх державах, що виявили бажання здійснити гармонізацію, і являє собою наближення податкових систем з метою їх ефективною взаємодії;

– «гармонізація податків» - це розвиток державного сектору економіки різних країн у своїх відмінних системах оподаткування (особливо податкових ставок) - спричиняє напруження між державами, бо в цьому випадку окремі держави або регіони змагаються за приріст капіталу саме на основі різних податкових ставок;

– «податкова координація» може бути охарактеризована як «перший етап міжнародної конвергенції податкових систем». Вона ґрунтується насамперед на основі двосторонніх або багатосторонніх угод, метою яких є прагнення до співробітництва між податковими системами окремих країн, наприклад, шляхом боротьби з «податковими гаванями» або ухиленням від сплати податків.

Встановлено, що для України на такому етапі характерний саме процес податкової координації [10, с. 178].

Висновки. У результаті проведеного дослідження вважаємо, що удосконалення правового регулювання непрямого оподаткування в Україні на сучасному етапі є важливим складником забезпечення економічної безпеки держави. Надходження непрямих податків до державного бюджету становлять понад 50% усіх податкових надходжень. Це є важливим для забезпечення фінансової безпеки держави, яка є складником економічної безпеки. Проаналізувавши досвід непрямого оподаткування зарубіжних країн, вважаємо, що може бути застосування досвіду країн ЄС щодо використання диференційованих ставок ПДВ та ставок акцизного податку на пальне за певними критеріями. Також підтримуємо думку науковців та вважаємо, що на сучасному етапі для України підходить саме процес податкової координації. Податкова координація може стати ефективним інструментом регулювання соціально-економічного розвитку країни та тим самим забезпечити економічну безпеку держави.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР станом на 1 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 20.11.2022).
2. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-1358> (дата звернення: 04.11.2022).
3. International economic security / General Assembly of the United Nations. URL: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r173.htm> (дата звернення: 05.11.2022).
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода від 27.06.2014 р. станом на 30 листопада 2015 р. URL: <https://zakon.gov.ua/>

rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 20.11.2022).

5. Мариненко Н.М. Особливості сплати ПДВ у країнах Європейського Союзу. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих учених «Соціально-економічні аспекти розвитку економіки». 2017. С. 109-111.

6. Податковий кодекс Федеративної Республіки Німеччина (Abgabenordnung (AO) від 01.01.1977 р. URL: <http://www.buzer.de/gesetz/1966/index.htm> (дата звернення: 01.11.2020).

7. Податковий кодекс України : кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI станом на 28 жовтня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 05.11.2022).

8. Kasianenko L.M., Atamanchuk N.I., Slastonenko O.O., Sholkova T.B., Fomenko Y.O. Legal Regulation of Value Added Tax Payers in Ukraine. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 10, No. 5. P. 1459-1465.

9. Атаманчук Н.І. Особливості акцизного оподаткування в Україні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2019. № 1. С. 73-77.

10. Когут М. Непрямі податки: теоретичні аспекти та практика застосування в Україні та країнах ЄС : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2021. 197 с.

11. Ярош М.В. Реформування непрямого оподаткування в Україні в умовах інтеграції до ЄС : дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2018. 217 с.

*Сластьоненко О. О.,
кандидат юридичних наук, доцент, с.н.с.,
доцент кафедри публічного права
Державного податкового університету*

*Тістечок А. К.,
здобувачка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Державного податкового університету*

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА МОРСЬКЕ ПРАВО КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Пальченко А. А.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що морське право країн Європейського Союзу та України безпосередньо пов'язане з міжнародним морським правом. Деякі зовнішньополітичні дії держав у сфері міжнародних морських відносин не можуть здійснюватися у відриві від наявного у світовому океані міжнародного правопорядку. У морській політиці задіяні й зацікавлені всі країни Європейського Союзу, тому вони активно впливають на розвиток морегосподарського комплексу. Розвиваються різні види морської діяльності.

Країни Європейського Союзу оточені декількома морями та мають унікальну морську географію. Понад 200 мільйонів європейських громадян живуть поруч із береговою лінією. Україна також має свою географічну унікальність із прибережною лінією та виходом у Чорне море.

На підставі міжнародних морських конвенцій, законодавства України та країн Європейського Союзу досліджуються положення щодо правових норм, спрямованих на забезпечення ефективної роботи морегосподарського комплексу. В умовах науково-технічної революції держави розпочали розвідку й розробку природних ресурсів дна морів та океанів за межами континентального шельфу. Дедалі більш ефективна й багатогранна діяльність держав із використання світового океану створила основу для виникнення специфічного предмета галузі міжнародного права, що формувалася. Завершення становлення міжнародного морського права як галузі загального міжнародного права необхідно пов'язувати з його кодифікацією, тобто прийняттям у межах світового співтовариства держав багатосторонніх міжнародних конвенцій із міжнародного морського права.

Євроінтеграція є одним із пріоритетів зовнішньої політики України. Європейська інтеграція є найбільш визначальним фактором як міжнародної діяльності України, так і її внутрішньої політики на тривалу перспективу, закріплює безпеку та позитивно впливає на відносини України з усіма країнами світу. Невідхильна реалізація курсу на інтеграцію в Європейський Союз забезпечить гарантії прав людини, розвиток в Україні громадянського суспільства, побудову соціально орієнтованої ринкової економіки та величезну матеріальну підтримку з боку Європейського Союзу.

Ключові слова: морське право, країни Європейського Союзу, євроінтеграція, міжнародне морське право.

Palchenko A. A. European integration of Ukraine and maritime law of the countries of the European Union

The relevance of the study is due to the fact that the maritime law of the countries of the European Union and Ukraine is directly related to international maritime law. Some foreign policy actions of states in the field of international maritime relations cannot be carried out in isolation from the existing international legal order in the world ocean. All the countries of the European Union are involved and interested in maritime policy, therefore they actively influence the development of the maritime complex. Various types of maritime activities are being developed.

The countries of the European Union are surrounded by several seas and have a unique maritime geography. More than 200 million European citizens live near a coastline. Ukraine also has its geographical uniqueness with its coastline and access to the Black Sea.

On the basis of international maritime conventions, the legislation of Ukraine and the countries of the European Union, provisions regarding legal norms aimed at ensuring the effective operation of the maritime complex are being studied. In the conditions of the scientific and technological revolution, the states began exploration and development of the natural resources of the bottom of the seas and oceans outside the continental shelf. The increasingly effective and multifaceted activity of states in the use of the world ocean created the basis for the emergence of a specific subject of the field of international law that was being formed. The completion of the development of international maritime law as a field of general international law must be associated with its codification, that is, the adoption within the world community of states of multilateral international conventions on international maritime law.

European integration is one of the priorities of Ukraine's foreign policy. European integration is the most determining factor of both Ukraine's international activities and its domestic policy in the long term, secures security and positively affects Ukraine's relations with all countries of the world. Undeterred implementation of the course for integration into the European Union

will ensure guarantees of human rights, the development of civil society in Ukraine, the construction of a socially oriented market economy, and enormous material support from the European Union.

Key words: maritime law, countries of the European Union, European integration, international maritime law.

Постановка проблеми. Аналіз розвитку міжнародної політики та інтеграції України в Європейський Союз (далі – ЄС) свідчить про значне розширення сфери демократизації всього громадянського життя та підвищення ролі права, зокрема міжнародного, у житті світового співтовариства, а також про прагнення нашої держави вступити до Європейського Союзу, що прописано в Конституції України в редакції від 21 лютого 2019 р. Відносини Україна – ЄС є двосторонніми відносинами в галузі міжнародної політики, економіки, освіти, науки та культури. З 23 червня 2022 р. Україна є кандидатом на членство в ЄС. Європейський Союз є політичним, економічним і культурним об'єднанням з ознаками конфедерації, до якого входять 27 європейських держав.

24 лютого 2022 р. розпочалося повномасштабне російське вторгнення в Україну. Після цього 28 лютого 2022 р. Україна подала заявку на вступ до ЄС, а підтримка такого вступу в Україні зростає до рекордних 91%. Сьогодні в доктрині міжнародного морського права почали з'являтися роботи, присвячені правовому статусу морських просторів. Це є стратегією економічного та соціального розвитку України.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Важливі питання досліджуваної проблеми розглядалися у працях вітчизняних учених, зокрема в роботах С.С. Бійціва, Г.Г. Іванова, П.Л. Маковського, В.Ф. Мешери, В.У. Демиденко та інших. Водночас необхідність дослідження процесів морегосподарювання не втрачає своєї актуальності. Світова ринкова кон'юнктура постійно змінюється, процеси євроінтеграції, глобалізації та інтернаціоналізації поглиблюються.

Метою роботи є визначення основних проблемних питань євроінтеграції України та напрямів дослідження морського права країн ЄС, аналіз світових тенденцій функціонування морегосподарського комплексу та правових засад і проблематики функціонування логістичних центрів світової морської торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Морське право базується на міжнародно-правовій основі та безпосередньо пов'язане з економічним прогресом людства, зокрема розвитком море-

плавання й морської торгівлі. Для регулювання відносин, що складаються в цих сферах людської діяльності, поступово вироблялися загальні норми морського права, яким і пропонувалося регулювати ці відносини.

Розвиток морської торгівлі сприяв бурхливому розвитку мореплавства. Перевезення різних вантажів у різних напрямках стало однією з причин зростання могутності морських держав. Поступово з'явилися морські судна складних конструкцій, призначені для використання їх у морі для різних цілей. Діяльність держав у Світовому океані пов'язувалася вже не лише з морською торгівлею, а й із морськими промислами, науковими дослідженнями, морським буксируванням, веденням воєнних дій, боротьбою з піратством, роботою торгівлею тощо. Усе це зобов'язувало держави піклуватися про вироблення таких правил поведінки у Світовому океані, які сприяли би прогресу людства.

Із самого початку свого існування як незалежної держави Україна розпочала активну співпрацю з міжнародними фінансовими організаціями, насамперед Міжнародним валютним фондом, Світовим банком, а також Європейським банком реконструкції та розвитку.

Тому вважаємо за доцільне проаналізувати процес становлення морського права України та визначити його місце у правовій системі України. Дуже актуальним є також питання приєднання України як незалежної держави до Конвенції ООН із морського права 1982 р., оскільки зазначена конвенція нині є найголовнішим джерелом морського права. На її базі розвиваються національні морські закони.

З огляду на те, що морське право України є комплексним, оскільки містить у собі низку правових норм, встановлених і санкціонованих державою, що належать і до інших галузей законодавства, доречно вважати, що воно не може мати самостійний характер. Однак говорити про його самостійне місце у правовій системі України необхідно. Морське право України поряд з іншими галузями законодавства, такими як трудове, цивільне, кримінальне право тощо, має джерела, сутність і мету, регулює визначене коло суспільних відносин, пов'язаних із морегосподарською діяльністю, за допомогою спеціальних правових норм, прийнятих державою спеціально для регулювання цих відносин.

Мореплавство, особливо торговельне, має значною мірою міжнародний характер. Воно потрапляє під дію національного та іноземного законо-

давства, здійснюється на морських просторах із різним правовим режимом, що заснований на міжнародно-правових звичаях та міжнародних угодах.

Під морським правом країн ЄС варто розуміти наявну в міжнародному та національному морському праві сукупність правових норм, що регулюють діяльність, пов'язану з використанням суден для перевезення вантажів, пасажирів і багажу, здійснення різних морських промислів, рятувальних та буксирних операцій, забезпечення охорони навколишнього середовища, а також інші господарські, адміністративні й цивільні правовідносини, які виникають із приводу мореплавства.

Якщо наблизитися до з'ясування предмета морського права в його загальному розумінні, то очевидно, що під ним можна розуміти те коло питань, які ця наука вивчає. Саме тому предметом морського права є сам транспортний процес, загальні та специфічні закономірності виникнення, розвитку й функціонування морського транспорту як специфічного суспільного явища.

Ці закономірності розглядаються в нерозривному зв'язку із законами розвитку суспільства, тому можна говорити про те, що предметом морського права є також вивчення загальних і специфічних закономірностей розвитку суспільства тією мірою, якою вони впливають на розвиток морського транспорту. Очевидно, що предмет науки морського права не може бути постійним і незмінним, йому притаманний характер постійного розвитку. Предмет морського права вдосконалюється, до сфери наукового пізнання залучаються нові явища, завдяки чому відбувається постійне здобуття нових знань про всі сторони морського транспортного процесу.

Цілком очевидно, що в морському праві проглядається певна єдність предмета регулювання, що стосується правовідносин, пов'язаних із морем. Вузловим питанням регулювання правовідносин при цьому є судноплавство (або мореплавство), що являє собою використання морів та океанів із метою пересування, транспортування, господарською, науковою та іншою метою.

Потреба в універсальній кодифікації норм міжнародного права з'явилася після Другої світової війни, коли промислово розвинені країни розпочали розвідку й експлуатацію природних ресурсів континентального шельфу, а також проведення морських наукових досліджень. Це зумовило проведення в 1958 р. в Женеві I Конференції ООН із морського права, до завдання якої входив розгляд і прийняття на основі проєкту, розробленого Комісією з міжнародного права ООН, конвенції або

конвенції із питань, що стосуються інтересів усіх держав.

У результаті роботи цієї конференції були прийняті конвенції про відкрите море, про територіальне море та прилеглу зону, про континентальний шельф, про рибальство й охорону живих ресурсів відкритого моря.

Проте на I Конференції ООН із морського права не вдалося вирішити питання про максимальну ширину територіального моря та рибальської зони за його межами.

Ціль II Конференції ООН із морського права, скликаній в Женеві в 1960 р., полягала в розробленні міжнародно-правових норм із питань, не вирішених на I Конференції ООН із морського права, стосовно ширини територіального моря. Проте через виниклі між учасниками заходу розбіжності вирішити на ній це питання не вдалося.

Навіть після невдалого завершення роботи II Конференції ООН із морського права процес кодифікації та прогресивного розвитку окремих його інститутів тривав. Кодифікаційні роботи торкнулися окремих інститутів морського права: безпеки мореплавства та охорони людського життя на морі, захисту й охорони морського середовища, включно із забрудненням моря із суден та боротьбою із забрудненням, режиму рибальства та охорони живих морських ресурсів, режиму морських портів та іноземних суден тощо.

Однак згодом почали наростати негативні тенденції, пов'язані насамперед із тим, що після конференції деякі держави, особливо нові незалежні держави, які виникли в результаті деколонізації, почали розширювати свої територіальні води аж до 200 морських миль або встановлювати прибережні економічні та рибальські зони, підлеглі їхній винятковій юрисдикції, шириною до 200-300 миль. Виникла досить складна й небезпечна ситуація у справі дослідження та використання Світового океану на рівноправній основі всіма державами з належним урахуванням їх географічного положення й інтересів. З метою вирішення глобальної проблеми щодо розширення меж територіального моря, відповідно до резолюцій Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1970 р. та від 16 листопада 1973 р., була скликана III Конференція ООН із морського права.

III Конференція ООН із морського права, що проходила з 1973 р. по 1982 р., стала найважливішим етапом кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного морського права. У результаті її проведення вдалося винести на голосування погоджений текст Конвенції ООН із морського права.

У перший день відкриття до підписання Конвенцію ООН із морського права підписали 119 делегацій, які представляли 117 держав, Острова Кука та Рада Організації Об'єднаних Націй щодо Намібії.

Конвенція ООН із морського права характеризується значною новелізацією, вона ввела нові норми та інститути, які відображають сучасні тенденції розвитку в освоєнні Світового океану (виключна економічна зона, архіпелажні води, міжнародний район морського дна тощо).

Конвенція ООН із морського права 1982 р. дає змогу вирішувати питання як національного, так і союзного характеру [11]. Держави – члени ЄС мають різні розміри територіального моря та континентального шельфу. Деякі держави межують із міжнародними протоками, інші географічно не мають виходу до моря, а ще інші активно ведуть промислове рибальство у відкритому морі тощо. Національні інтереси часто необхідно узгоджувати з більш широкими й глобальними інтересами та цілями ЄС. ЄС використовує Конвенцію ООН із морського права 1982 р. як основу для зміцнення своєї позиції світового лідера у сфері морської безпеки [11]. Так, на підставі Конвенції ООН із морського права для боротьби з піратством та озброєним розбоєм біля узбережжя Сомалі у 2008 р. почали проводити операцію ATALANTA.

Також ЄС здійснює місію в районі Африканського Рогу та західної частини Індійського океану (EUCAP Nestor). У межах програми EUCAP Nestor ЄС надає допомогу країнам у районі Африканського Рогу та в західній частині Індійського океану (це, наприклад, Сомалі, Сомаліленд, Джибуті, Сейшельські Острови, Танзанія) у зміцненні їхнього потенціалу щодо забезпечення морської безпеки, зокрема для боротьби з піратством.

Обидві операції є частиною Стратегії зі стабілізації обстановки в районі Африканського Рогу та західної частини Індійського океану.

Проблему притягнення до відповідальності осіб, затриманих за звинуваченням у піратстві в нейтральних водах поза юрисдикцією будь-якої держави, Європейський Союз вирішує шляхом укладення двосторонніх угод.

Таким чином, Конвенція ООН із морського права 1982 р. посідає особливе місце в системі джерел морського права ЄС. І хоча вона не належить ні до первинного, ні до вторинного права, проте належить до додаткових джерел права ЄС.

Останні три з половиною десятиліття Конвенція ООН із морського права 1982 р. довела свою ефективність. У межах діяльності Європейського

Союзу цей документ є тією основою, яка дає змогу будувати спільну морську політику ЄС та притягувати до відповідальності за недотримання положень Конвенції ООН із морського права і заснованих на її положеннях актів ЄС у галузі рибальства, охорони морського середовища й безпеки [11].

Необхідно також визначити актуальність питань, що пов'язані зі співвідношенням права Європейського Союзу як своєрідного внутрішньо-європейського права та міжнародного морського права. Деякі з провідних фахівців із права Європейського Союзу вважають, що під європейським правовим простором повинна розумітися сфера регульованих європейським інтеграційним правом суспільних відносин, що виникають у процесі формування й функціонування різних співтовариств у межах Європейського Союзу.

Морська політика ЄС може допомогти реалізувати величезний потенціал зростання Європи. Політика Європейського Союзу щодо навколишнього середовища є одним з основних напрямів політики ЄС, тобто тим напрямом, становлення й розвиток якого триває вже протягом декількох десятиліть [5, с. 355]. Конвенція ООН із морського права 1982 р. має комплексний і гнучкий характер, який необхідний ЄС та державам-підписантам. Не варто недооцінювати ці характеристики зазначеної конвенції, оскільки 28 держав-членів ЄС являють собою надзвичайний спектр інтересів щодо використання вод Світового океану.

Інтегрована морська політика Європейського Союзу має на меті більш збалансований підхід до морських питань, а також підвищення координації між різними програмами. Головним фокусом уваги є питання, які не підпадають під секторальну політику (наприклад, «блакитне зростання», тобто економічне зростання на основі різних морських секторів), і питання, які потребують координації різних секторів та учасників (наприклад, спільне використання морських знань). Деякі елементи морської політики можна опосередковано віднести до спільної сфери компетенції ЄС (внутрішній ринок, економічне, соціальне та територіальне згуртування). Наприклад, у межах транспортної політики Європейського Союзу реалізується проєкт створення європейського морського транспортного простору без бар'єрів, спрямований на усунення перешкод для внутрішньої торгівлі та розширення внутрішнього ринку ЄС для морського транспорту за рахунок спрощення адміністративних процедур. Цей проєкт також є одним з елементів комплексної морської політики. Можливості фінансування завдань морської політики

надає Європейський фонд морського рибного господарства. Україна може бути учасником цих проєктів, якщо участь країн за межами ЄС обґрунтована для досягнення цілей проєкту.

Важливим кроком у бік стратегічного підходу до управління рибальством та досягнення мети максимального сталого розвитку було прийняття Регламенту Ради (ЄС) № 1005/2008 про створення системи Співтовариства для запобігання, стримування та ліквідації незаконного, непідзвітного та нерегульованого рибальства [12]. Відповідно до цього акта комплексна морська політика ЄС спрямована на морське просторове планування, комплексне управління прибережними зонами, екосистемне управління, морське спостереження, морські наукові дослідження, виявлення змін клімату, охорону навколишнього морського середовища. Сюди також входять заходи ЄС, спрямовані на боротьбу з незаконним і нерегульованим рибним промислом, незадовільною судноплавною діяльністю. Нормативні правові документи, розроблені ЄС, дають можливість регулювати просування морського просторового планування серед прибережних країн Європейського Союзу, а також заохочувати розвиток міжнародного співробітництва в цій сфері в межах окремо взятих морських акваторій. Основним документом, що встановлює вимоги інтеграційного об'єднання до держав, які входять до його складу, є Директива про створення основи для планування морських просторів 2014 р. За допомогою впровадження механізмів планування в морську діяльність ЄС прагне регулювати економічні, соціальні та екологічні питання, а також окремі аспекти військової діяльності. Зацікавленість у використанні й розвитку морського просторового планування в сукупності з встановленням Директивою про створення основи для планування морських просторів терміну виконання її окремих вимог до 2021 р. передбачає подальший розвиток законодавства ЄС у цій галузі та розроблення наступних документів після 2021 р.

Необхідно виділити важливість регулювання відносин у сфері морського транспорту, тому що Європейський Союз є найбільшою торговельною територією Європи, через яку проходять морські шляхи. Морським кордонам належить 30% території держав – членів ЄС. Також необхідно визначити, що перед Європейським Союзом постають дві головні проблеми розвитку морського транспорту:

– перевантаження (так звана надпотужність морського флоту) морських суден на світовому ринку, що призводить до необхідності введення

протекціоністських заходів, особливо щодо країн, які розвиваються;

– судновласники реєструють морські судна у третіх країнах (через жорстке регулювання та великі розміри плати за реєстрацію вибирають більш вигідне законодавство інших держав). Регулювання відносин у сфері морського транспорту має стати конкурентоспроможним.

Висновки. Таким чином, під морським правом країн ЄС необхідно розуміти наявну в міжнародному та національному морському праві сукупність правових норм, що регулюють діяльність, пов'язану з використанням суден для перевезення вантажів, пасажирів і багажу, здійснення різних морських промислів, рятувальних та буксирних операцій, забезпечення охорони навколишнього середовища, а також інші господарські, адміністративні та цивільні правовідносини, які виникають із приводу мореплавства. Однак рух до ЄС не є лінійним процесом, він гальмується багатьма факторами: висхідною конфліктністю на геополітичній арені, складними й небезпечними тенденціями всередині ЄС, тривалою російською агресією тощо. Однак насамперед мають вплив внутрішні українські проблеми, пов'язані зі станом реформи системи судової влади, боротьбою з корупцією, ефективністю державного управління тощо. У цьому контексті також варто звернути увагу на масштаби «домашнього завдання» для України. Для нашої держави європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентної спроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки.

Основними напрямками співробітництва України та Європейського Союзу є енергетика, торгівля та інвестиції, юстиція і внутрішні справи, наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу, охорона навколишнього середовища, транспортна сфера, транскордонне співробітництво, співпраця в галузі науки, технологій і космосу. Реалізація європейської інтеграції України є не самоціллю, а засобом якісної трансформації українського суспільства в загальному руслі розвитку європейської цивілізації. З огляду на те, що внутрішні проблеми європейської інтеграції України є первинними й домінуючими в цьому процесі, закономірно постає проблема належної реалізації інституційного та адміністративного потенціалу її забезпечення. Європейська інтеграція є найбільш визначальним фактором як міжна-

родної діяльності України, так і її внутрішньої політики на тривалу перспективу, закріплює безпеку та позитивно впливає на відносини України з усіма країнами світу. Невідхильна реалізація курсу на інтеграцію в Європейський Союз забезпечить гарантії прав людини, розвиток в Україні громадянського суспільства, побудову соціально орієнтованої ринкової економіки та величезну матеріальну підтримку з боку Європейського Союзу.

Література

1. Грищук Т.В. Європейський напрям зовнішньої політики України на сучасному етапі. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2012. № 4. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/912>.
2. Левицька В.В., Смагло О.В. Інтеграція України до ЄС: проблеми та перспективи. URL: http://sophus.at.ua/publ/2015_10_30_kampodilsk/sekcija_section_3_2015_10_30/integracija_ukrajini_do_es_problemi_ta_perspektivi/104-1-0-1577.
3. Федоришина О.О. Проблеми інтеграції України до Європейського Союзу. *Ефективна економіка*. 2012. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1103>.
4. Проблеми та перспективи європейської інтеграції України / А.О. Багатуренко, К.В. Бакал, А.І. Винокурова та ін. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія «Економіка, право, політологія, туризм»*. 2013. Т. 1. № 1. С. 101-113. URL: <https://jrnل.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/5915/6665>.
5. Лобанов А.А., Деменко О.Ф. Європейська інтеграція України: проблеми та перспективи реалізації інституційного та адміністративного потенціалу. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. № 5(36). С. 354-357. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2013_5_64.
6. Вірбулевська О.В., Мовчан І.В. Інтеграція України до ЄС: проблеми та перспективи подальшої співпраці. *Проблеми формування нової економіки XXI століття* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. URL: http://www.confcontact.com/2008dec/2_virbulev.php.
7. Галик В.М. Україна в Європі і світі : навчальний посібник. Київ : Знання, 2013. 364 с.
8. Круглашов А.М. Співпраця України та Європейського Союзу в галузі освіти і науки. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4. С. 115-126.
9. Манаєнко І.М., Просяник І.В. Особливості зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2018. Вип. 18. Ч. 3. С. 11-15.
10. Маастрихтський договір. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Маастрихтський_договір.
11. Конвенція Організації Об'єднаних Націй по морському праву. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_r.pdf.
12. Council Regulation (EC) № 1005/2008 of 29 September 2008. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:02008R1005-20110309&from=NЛ>.

Пальченко А. А.,
старший викладач кафедри морського права
Одеського національного морського університету

ГЕНЕЗА СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН, ЯКІ ОХОРОНЯЮТЬ СТАТЕВУ СВОБОДУ ТА НЕДОТОРКАНИСТЬ

Собко Г. М., Мох Т. П.

У статті досліджується мінливість історичного ставлення до суспільних відносин, які охороняють статеву свободу та недоторканість. Проаналізовано відношення від стародавніх іудеїв, стародавнього Риму та ставлення ісламського світу. Європейське середньовічне ставлення до статевих кримінальних правопорушень, а також сучасне європейське відношення до подібних правопорушень. Далі аналізується європейське законодавство XVII-XIX ст. щодо відсутності згоди на статевий акт, проте відсутності як фізичного, так і психічного насильства. До них належали розтління малолітніх, статеві зносини з жінкою, яка перебувала у невідомому стані та вчинення дій з використання обману. Який натеper не є кримінально каранним за законом України про кримінальну відповідальність. Натомість дії Російської імперії, які були на той час чинні на території сучасної України, на такому етапі розвитку вимагали для притягнення до кримінальної відповідальності наявність свідків про те, що жертва кричала або закликала на допомогу, насильницькі дії повинні були залишити сліди на одязі та тілі зґвалтованої, а до судді вона мала звернутися безпосередньо після вчиненого стосовно неї кримінального правопорушення. Таке відношення на території України відбувалось протягом 200 років, навіть у 1900 році поставало питання у судах щодо того, що факт неопору жертви є непрямою добровільною згодою на статевий акт. Починаючи з Кримінального уложення 1903 р. дещо змінювалось відношення до жертв зґвалтування. У Кримінальному кодексі 1922 року був уже розділ, який поряд з життям, здоров'ям охороняв і статеві відносини. Далі аналізується, як змінювалось законодавство стосовно статевих злочинів. З часу проголошення незалежності України та прийняття згодом нового закону України про кримінальну відповідальність змінилось і відношення до цих злочинів, де в законі вже існував окремий розділ, який передбачав відповідальність за вказану категорію злочинів. Далі аналізуються, як ратифіковані конвенції змінювали відношення до цих злочинів, Останні зміни, які були зроблені у зв'язку із ратифікацією Стамбульської конвенції. Останнім аналізується проєкт нового Кримінального кодексу стосовно цих кримінальних правопорушень.

Ключові слова: історія, кримінальне законодавство, зґвалтування, права жінок, статеві недоторканність, статеві свободи.

Sobko G. M., Mokh T. P. The genesis of social relations that protect sexual freedom

The article examines the variability of the historical attitude to social relations that protect sexual freedom and integrity. The attitude of the ancient Jews, ancient Rome and the attitude of the Islamic world is analyzed. European medieval attitude to sexual criminal offenses, as well as modern European attitude to similar offenses. Next, the European legislation of the XVII-XIX centuries is analyzed, regarding the lack of consent to sexual intercourse, but the absence of both physical and mental violence. They included the corruption of minors, sexual intercourse with a woman who was in an unconscious state, and committing acts of deception. Who is currently not criminally punished under the law of Ukraine on criminal responsibility. Instead, the actions of the Russian Empire, which were then in force on the territory of modern Ukraine at this stage of development, required in order to bring to criminal responsibility the presence of witnesses that the victim screamed or called for help, violent actions should have left traces on the clothes and body of the raped, and before she had to turn to the judge immediately after the criminal offense committed against her. Such a relationship took place on the territory of Ukraine for 200 years, even in 1900 a question arose in the courts regarding the fact that the fact of the victim's non-resistance is indirect voluntary consent to sexual intercourse. Starting with the Criminal Code of 1903, the attitude towards rape victims changed somewhat. In the Criminal Code of 1922, there was already a section that, along with life and health, also protected sexual relations. Next, we analyze how the legislation regarding sexual crimes has changed. Since the declaration of Ukraine's independence and the subsequent adoption of the new law of Ukraine on criminal liability, the relationship to these crimes has also changed, where there was already a separate section in the law that provided responsibility for the specified category of crimes. Next, it is analyzed how the ratified conventions changed the attitude towards these crimes. The latest changes that were made in connection with the ratification of the Istanbul Convention. The latter analyzes the draft of the new Criminal Code in relation to these criminal offenses.

Key words: history, criminal legislation, rape, women's rights, sexual integrity, sexual freedom.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Ст. 29 Основного Закону країни проголошує, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість [15]. У комплексі невід'ємних прав і свобод людини і громадянина важливе місце посідає статеві свобода, а всебічне забезпечення статевої недоторканості вважається виміром цивілізаційної зрілості суспільства, його здатності створити умови для гармонійного розвитку молодого покоління. Закріплена у кримінальному законодавстві тієї чи іншої країни система статевої кримінальної правопорушень, маючи історично мінливий характер, визначається багатьма факторами, зокрема, усталеним у конкретному суспільстві укладом статевої відносин, наявними традиціями і проголошеними пріоритетами правового захисту, зумовленими, зокрема, цивілізаційними та релігійними чинниками. Світові тенденції розвитку кримінального законодавства про відповідальність за статеві кримінальні правопорушення полягають як у послідовній його лібералізації (проявляється, зокрема, у декриміналізації перелюбства, зваблення, добровільного мужолозтва) та усуненні гендерної нерівності, так і в посиленні кримінально-правової охорони дітей від різних форм сексуального насильства і сексуальної експлуатації. Функціями кримінального права є охорона людей від протиправних посягань, одним із таких посягань є зґвалтування, яке впливає як на фізичне, так і на ментальне (психічне) здоров'я особи.

У різні роки в нашій державі на різних рівнях наукового дослідження займалися розробкою цієї проблематики такі вчені, як: Л.П. Брич [1], О.О. Дудоров [2], А.В. Савченко [3], В.В. Кузнецов [3], Д.П. Москаль [3], М.В. Сийпюк [3], С.В. Чмут [4].

Метою статті є генеза статевої відносин та її поступова лібералізація та прогрес. Методами дослідження є історичний, порівняльно-правовий та систематичний. Об'єктом – суспільні відносини у сфері охорони статевої відносин. Предметом – норми законодавства, які були чинні в різні епохи нашого розвитку як суспільства.

У Стародавні часи та у Середньовіччі ставлення до цього кримінального правопорушення дещо відрізнялось від сьогодення.

Для викликання резонансу почнемо зі стародавніх іудеїв, які ставилися до жертв зґвалтувань взагалі неоднозначно: якщо дівчину насильно позбавляли невинності в межах міста, то у випадку, якщо вона не кричала і не чинила опір, її закидали

камінням разом з насильником, мотивуючи це тим, що для спроби дати відсіч люди, що почули шум, прийшли на допомогу [1, с. 7]. Таким чином, за розглянутих обставин відповідальність могла наступати і для жертви.

У стародавньому іудейському зводі законів Левіт сказано: «Якщо хтось возляже з жінкою під час хвороби кровочищення і відкриє наготу її, то він оголив її течії, і вона відкрила течію кров'ю своєю. Бо якщо хто буде робити всі ці гидоти, то душі, що роблять це, будуть знищені з народу свого» [5, с. 673]. При цьому жінка двічі могла стати жертвою: по-перше, зґвалтування, по-друге, необґрунтованого вбивства за кримінальне правопорушення, яке вчинили стосовно неї.

Проте ще у Стародавньому Римі, згідно з переказами, римська жінка Лукреція (близько 500 г. до н.е.), яка була відома своєю красою та доброчинністю, пережила зґвалтування. Дружина римського патриція Тарквінія Коллатіна і дочка консула Спурія Лукреція Тріціпітіна. У стародавніх римлян, як і у стародавніх іудеїв, насильницьке безчестя також вважалося ганьбою не тільки для особи, яка його вчинила, але й для жертви. Отже, прикладом може бути легенда про Лукрецію (кінець VI ст. до н.е.). Якось під час облоги римлянами м. Ардеї царські сини бенкетували разом з Коллатіном. Зайшла розмова про жінок, і кожен почав розхвалювати свою. Тоді Коллатін запропонував усім разом поїхати додому і подивитися, чим займаються їхні дружини.

Схопилися на коней і за кілька годин опинилися в Римі. Царських невісток вони застали бенкетуючими зі своїми приятельками. Тоді поїхали до Колації, Сабінське містечко, де був будинок Коллатіна. Лукреція, як і личило добродійній римській матроні, пізньої ночі сиділа в оточенні служниць і пряла вовну. Таким чином, переможцем у суперечці вийшов Коллатін. Однак краса та цнотливість Лукреції запалили злочинну пристрасть у серці Секста Тарквінія. Через кілька днів він без відома Коллатіна із супроводжуючими вирушив до Лукреції. Вона привітно прийняла його, і по обіді гостя відвели в приготовлене йому приміщення. Вночі син царя Рима Тарквінія Гордого, Секст Тарквіній, який був у захваті від краси Лукреції, погрожуючи їй зброєю, зґвалтував її. Лукреція розповіла про все своєму чоловіку та заколола себе на його очах. Ця подія сприяла початку бунту, яким керував Луцій Юній Брут, та привела до повалення царської влади у Римі і до встановлення республіки. З приводу цього протягом віків римської історії Лукреція була вельми шановна [5, с. 102].

Однак у римському праві спочатку згвалтування розглядалося не як кримінальне правопорушення проти статевої недоторканності та статевої свободи, а як вид насильства над особою взагалі та підпадало під поняття *vis* (просте фізичне насильство). І лише пізніше в Законах Юлія про покарання за прелюбодіяння (18 р. до н.е.), присвячених статевим кримінальним правопорушенням *stuprum* (лат. – безчестя) [5, с. 613], сексуальне насильство щодо незайманої, що порушувало її *rudicitia* (лат. – цнотливість) [5, с. 517], стало розглядатися як зазіхання на її особисті *libertas* (лат. – права), при цьому жертва мала шукати захисту у свого батька, під чією владою вона перебувала [5, с. 674].

Так, у стародавньому світі дозволялось насильство стосовно нижчих за статусом осіб. Наприклад, у первісних товариствах вважалося нормальним насильно брати за дружину представниць сусідніх племен [2, с. 42], а в рабовласницьких – використовувати задоволення сексуальних потреб із захопленими чи придбаними невільницями. У XI ст. у Європі та Київській Русі у разі визначення покарання винному у згвалтуванні враховувалося соціальне становище жертви. Так, наприклад, Церковний статут Ярослава (1015-1054 рр.) розглядав сексуальне насильство над боярською дочкою або боярською дружиною як кваліфікований склад злочину [5, с. 678].

Якщо звернути увагу на стародавній Китай та Індію, де батько міг із застосуванням насильства видавати дочку заміж навіть у малолітстві [1, с. 61], крім того, віддавали дівчат за борги [5, с. 679], що свідчить про те, що у цих країнах статева свобода та недоторканність жінок взагалі не були об'єктом охорони їх законів.

У Фівах існував звичай, за якого кожна жінка перед тим, як вийти заміж, повинна позбутися незайманості шляхом обряду у храмі з особами чоловічої статі з інших країн, незалежно від її бажання [5, с. 456].

Один із найзначніших релігійних мислителів ісламу Газалі (1058-1111 рр.) у книзі «Рада царям» стверджував, що саме жінка є провокатором статевих злочинів. Так, у середньовічному мусульманському праві згвалтування каралося закиданням камінням, проте відповідальність наступала тільки у випадку, якщо жертва своєю поведінкою не спровокувала гвалтівника і пред'явила чотирьох свідків того, що сталося, або ж особа, яка посягала, визнала свою вину [5, с. 673].

Щоб подібного не відбувалося, в арабських і близькосхідних гаремах для охорони жінок

використовували євнухів, які були двох типів: повні, ще у дитинстві позбавлені статевих органів, і неповні, позбавлені лише яєчок. Перший тип вважався самим надійним, другий – ні, оскільки у його представників на початку юнацького дозрівання могли прокидатися сексуальні бажання. Фактично принцип був дуже простий. Чоловік, позбавлений зовнішніх статевих органів, позбавлявся разом з ними і можливості отримати вигоду з тих можливостей, які надавала йому служба в гаремі [6, с. 9].

У Нормандії та Англії в епоху Вільгельма Завойовника (1066-1087 рр.) людину, яка згвалтувала дівчину з вищого кола, піддавали кастрації і виключанню очей. Однак вину встановлювали на єдинку: якщо жертва не мала заступника, готового ризикнути власним життям, борючись із людиною, обвинуваченою у насильстві, вона не мала можливості обґрунтувати свої претензії. Наприкінці XIII ст. в англійське законодавство про згвалтування вносяться дві додаткові зміни: скасовано різне ставлення до посягання на незайманіх і заміжніх жінок, а також застосовувана раніше кара у формі неодмінного одруження з жертвою насильства [7, с. 769].

Кримінальне укладання Карла V «Кароліна», видане у 1532 р., містило статтю 119, у якій згвалтування розглядалося як самостійний склад злочину. Покаранням за таке діяння було позбавлення життя, проте у разі замаху на згвалтування, якщо потерпіла змогла чинити опір, злочинець міг бути підданий іншому виду покарання відповідно до обставин зазіхання та соціального становища особи, що його вчинила. Уложення не передбачало відповідальності за згвалтування чоловіком своєї законної дружини, оскільки статеві зносини в такому випадку були обов'язками, тому статева свобода заміжньої жінки не вважалася об'єктом аналізованого злочину [7, с. 683].

Таким чином, охоронна функція розглянутих звичаїв та законодавства у Стародавньому світі та Середньовіччі виражалася як у відповідальності за згвалтування, так і в правилах належної та обережної поведінки жінок, що змушувало їх докладати зусилля задля забезпечення власної безпеки.

Правові норми про захист статевої недоторканності в цей період не враховували права жінок на статево свободу.

У європейському законодавстві XVII-XIX ст. найважливішими ознаками складу згвалтування були як насильство, так і відсутність згоди на статевий акт із боку потерпілої. Тому його склад ділився на

два види: злягання без згоди жінки, але і без вживання насильства, і злягання проти волі жінки за допомогою фізичного або психічного насильства над нею (*Stuprum nec violentum, nec voluntarium, stuprum violentum*).

До першого виду належало:

а) розтління малолітньої (що не досягла 13-14-літнього віку) без насильства, але щодо вживання в зло її невинності та незнання;

б) злягання з жінкою, яка перебувала в такому стані, за якого вона не могла захищатися, якщо, однак, цей стан не був спричинений для мети злягання самим винним. До нього належали випадки злягання з жінкою, яка перебуває в несвідомому стані (наприклад, у стані сну, божевільною і т.д.);

в) злягання без насильства, але з допомогою обману.

До другого виду зґвалтування, у вузькому значенні, належали випадки вчинення статевих актів з жінкою, над якою для цієї мети вчинені були насильницькі дії, що усували її опір [7, с. 452].

Такий підхід існував у Німецькому кримінальному уложенні 1871 (п. 1, 2 ст. 176) [8, с. 186] та Кримінальному кодексі Голландії 1886 (ст. 243-245).

Деякі положення українського кримінального законодавства минулих століть прямо вказували на особливості поведінки жертви зґвалтування. Так, наприклад, артикул 167 Військових статутів Петра Першого 1716 р. та його тлумачення вимагали доказів того, що жертва кричала та закликала на допомогу, насильницькі дії залишили сліди на одязі та тілі зґвалтованої, а до судді вона мала звернутися безпосередньо після вчиненого стосовно неї кримінального правопорушення. Як пояснювало тлумачення Артикула, такі умови необхідні, щоб не дати «поганим жінкам» звинувачувати невинних людей у тому, що «насильством своєї честі позбавлені і насильствовані» [9, с. 105].

Аналогічні вимоги для кваліфікації зґвалтування існували у ст. 789 Положення про покарання кримінальних і виправних 1842 р. У разі засудження за цей вид кримінального правопорушення суд мав визначити «покладене законом покарання не інакше, як:

1) за точним посвідченням насправді насильства;
2) коли свідки стверджуватимуть, що зґвалтована своїм криком закликала на допомогу сторонніх;

3) коли в неї або в обвинуваченого, або в обох виявляться криваві знаки, сині плями або зіпсована сукня (одяг);

4) коли оголошення про вчинене було подано одразу або до закінчення дня» [10, с. 176].

Розглянуті положення свідчать про появу норм, які визнають та захищають права жінок на статево-свободу та сексуальну гідність, а також враховують певний стан та поведінку потерпілих для юридичної оцінки діяння гвалтівника як злочинного.

Аналізуючи історію кінця XIX – початку XX ст., необхідно зазначити, що у формуванні законодавства про відповідальність за розглядуваний вид кримінальних правопорушень у зазначений період тривалий час дискутувалося питання, чи може в принципі доросла жінка, яка перебуває в повній пам'яті і здатна до опору, бути зґвалтована одним чоловіком (тобто чи не є факт неопору жертви непрямою добровільною згодою на статевий акт). Після закріплення норм, відповідно до яких і загрози, і використання залежного становища жінки стали рівнозначними фізичному насильству, питання втратило актуальність.

Так, у Кримінальному уложенні 1903 р. у спеціальній главі, присвяченій статевим кримінальним правопорушенням, містилася ст. 515, яка передбачала відповідальність за «перелюб» з особою будь-якої статі, що перебуває під владою винного (ч. 1), нині ст. 154 чинного КК України щодо примушування до вступу у статевий зв'язок; за допомогою насильства або загрози потерпілому чи члену його сім'ї (ч. 2), у чинному законодавстві представлена статтею 152 КК України «зґвалтування»; з розбещенням, але без плотських зносин (ч. 3), чинне законодавство передбачає відповідальність у ст. 156 КК України «Розбещення неповнолітніх» та у ст. 156¹ «Домагання дитини для сексуальних цілей». За вступ до статевого зв'язку з дитиною віком до 16 років винний ніс відповідальність, навіть якщо ці дії було вчинено за згодою потерпілого (ч. 1 ст. 513), відповідність існує і зараз у ст. 155 КК «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку». За статеві зносини з особами, які досягли 16-річного віку та не досягли 21 року, без їхньої згоди покарання було передбачене у ст. 514, інтерпретація у такій редакції зараз відсутня [7, с. 659].

Кримінальний кодекс УРСР 1922 р., виділивши на чолі «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особистості» розділ, іменований «Злочин у сфері статевих відносин», виходив з обґрунтованості включення до нього посягань, пов'язаних і не пов'язаних із задоволенням сексуальних потреб самим винним. При цьому перший різновид утворювали склади ненасильницького (ст. 166-168 «Статеве зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості»), а в пізнішій редак-

ції додатково – «Статеві зносини з особами, які не досягли статевої зрілості, пов'язане з розбещенням або із задоволенням статевої пристрасті у збочених формах», «Розбещення малолітніх чи неповнолітніх, вчинене шляхом розпусних дій») та насильницького задоволення статевої пристрасті (ст. 169 «Зґвалтування», під яким розумілися «статеві зносини із застосуванням фізичного чи психічного насильства чи шляхом використання безпорадного стану потерпілого», а під кваліфікованим виглядом – самогубство потерпілого).

Просте зґвалтування каралося позбавленням волі на строк не нижче 3 років, кваліфіковане – не нижче 5 років [11, с. 453].

Кримінальний кодекс УССР 1926 р. не передбачав спеціального розділу про статеві злочини. Однак у гл. 6 «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особистості» містилися статті, аналогічні статтям КК УССР 1922 про відповідальність за статеві злочини (ст. 151-155). Під зґвалтуванням відповідно до ст. 153 цього Кодексу розумілися «статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, загроз, залякування або з використанням шляхом обману безпорадного стану потерпілої особи» [11, с. 435].

Кваліфікуючими ознаками зґвалтування були: самогубство потерпілого, недосягнення ним статевої зрілості та зґвалтування декількома особами (ч. 2 ст. 153). Просте зґвалтування каралося позбавленням волі на строк до 5 років, кваліфіковане – до 8 років [12, с. 87].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 січня 1949 р. кримінальну відповідальність за зґвалтування було значно підвищено – відбування покарання у виправно-трудоному таборі на строк від 10 до 15 років, а за зґвалтування неповнолітньої, а так само зґвалтування, скоєне групою осіб або що спричинило за собою особливо тяжкі наслідки, було встановлено відповідальність як перебування у виправно-трудоному таборі терміном від 15 до 20 років [13, с. 89].

Кримінальний кодекс УССР 1960, як і 1926, не передбачав розділи про статеві злочини, але містив склади цих злочинів (наприклад, зґвалтування (ст. 117) – у розділі 3 «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особистості»). Частина 2 та 3 ст. 117 цього Кодексу передбачали низку нових кваліфікуючих ознак: за ч. 2 ст. 117 КК УССР – зґвалтування, пов'язане із загрозою вбивством або заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, або вчиненим групою осіб, або особою, яка раніше вчинила зґвалтування; за ч. 3 ст. 117 КК УССР – зґвалтування, вчинене особливо небезпеч-

ним рецидивістом, або що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також неповнолітньої. За вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 117 аналізованого кодексу, відповідно до змін, внесених Указом Президії Верховної Ради СРСР від 15 лютого 1962 р., застосовувалося покарання аж до смертної кари [14].

Під час існування УССР найжорстокіша кримінальна відповідальність передбачалася за зґвалтування, тобто відповідальність від 8 до 15 років або навіть смертну кару.

З проголошенням незалежності України та прийняттям Конституції України у 1996 році в Україні існувало два джерела закону про кримінальну відповідальність: КК УССР 1960 року та Конституція України, коли кожна норма КК не повинна була суперечити Конституції України. Так, наприклад, перелік покарань, які містилися у КК, не відповідав Конституції України (визнання, смертна кара). Тому ці види покарань і не застосовувались, окрім того, всі знають, що з 1999 року взагалі існувала заборона на застосування смертної кари в Україні [14].

Так, у ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Крім того, у ст. 29 Конституції України йдеться про недоторканність, але вже в іншому сенсі, що стосується особистих прав у разі затримання або арешту [15].

У новому КК України, який було прийнято 5 квітня, а набув чинності 1 вересня 2001 року, був вперше в історії присвячений цілий розділ V «Злочини проти статевої свободи та недоторканності». Це був прорив в охороні статевої свободи. Так, уперше з'явилась ст. 154 КК України «Примушування до вступу в статевий зв'язок» і також уперше, хоча і не виділяв окремий вид насильства, проте законодавець погодився із тим, що насильство буває не тільки фізичним, але і психічним, коли жертва внаслідок впливу, який не позбавляє її чинити іншим чином, погоджується на статеві зносини, не бажаючи цього, проте внаслідок впливу на її професійну, економічну або службову діяльність.

На підставі Закону № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» змінилися і редакції статей 152 та 153 КК України. Якщо назва ст. 152 КК «Зґвалтування» залишилась без змін, то ст. 153 КК України, яка в попередній редакції мала назву «Задоволення статевої пристрасті неприродним способом», змінила її на «Сексуальне насильство», у зв'язку з чим змінились і ознаки такого кримінального правопорушення,

якщо раніше відмінністю від «зґвалтування» було вказано спосіб вчинення, а саме: неприродний спосіб, який не міг привести до запліднення, то у новій редакції ознаками відмінності є проникнення чи ні у тіло потерпілої особи, але при цьому ступінь тяжкості «зґвалтування» та «сексуального насильства» однаковий, що, на наш погляд, викликає сумніви. Не може обмацування та приставання ставитись в один ряд з насильницьким проникненням у тіло іншої людини. Вважаємо, що повинна бути диференціація відповідальності за ці кримінальні правопорушення [16].

Удосконалення кримінального законодавства в рамках статевих кримінальних правопорушень виглядає так, що задоволення статевої пристрасті неприродним способом об'єднується поняттям зґвалтування.

Відбулася автоматичне внесення змін у кримінальне законодавство на підставі ратифікованих міжнародних норм без наукового та практичного обґрунтування змін. Без урахування вітчизняного досвіду і взагалі використання досить розмитих понять ускладнює рішення притягнення до кримінальної відповідальності. Якщо частину питань було вирішено з тлумаченням ВСУ, то М.І. Хавронюк та О.О. Дудоров приділяли увагу добровільності у статевих зносинах. Законодавець послався на добровільність з урахуванням супутніх обставин, проте які обставини є супутніми і як їх тлумачити і використовувати залишилось на суто суб'єктивне ставлення до цього питання. Позиції ВС про зміст і обсяг тих способів, які можуть бути застосовані для подолання опору, і свідчать про відсутність добровільної згоди. В контексті взаємозв'язку норми ст. 152 ККУ з іншими складами кримінальних правопорушень, передбачених розділом 5 ККУ, сформовано позицію та уявлення, що добровільність виключається у тих випадках, коли особа, відповідно до якої здійснюється діяння, піддається фізичному, психічному насильству, використання безпорадного стану та інші, зокрема, ставить особу до стану, який є подібним до стану крайньої необхідності. Тобто не будь-який спосіб впливу та вторгнення в психічний стан особи, а той, який примушує її припинити опір або свідчить, що особа погоджується на сексуальне насильство для того, щоб уникнути іншої шкоди, рівноцінної вчинюваній шкоді, а саме життя і здоров'я, відносини власності, законні права, свободи та інтереси, за наявності відповідного порівняння тих благ, яким заподіюються шкода (статеві інтереси), і тих благ, яким заподіюється шкода конкретним кримінальним правопорушенням [17, с. 54].

Актуальність полягає в тому, що якщо поширювати у цьому аспекті способи вчинення статевих кримінальних правопорушень, то ми дійдемо до того, що обман, наприклад, який виявляється в повідомленні інформації про те, що я з тобою одружуся в майбутньому (завтра) після статевих відносин, або може бути інший обман, який використовується для такого впливу і за такого впливу повинен бути визнаний зґвалтуванням. Як і обман, який у кваліфікації шахрайства неодноразово відтворювався у практиці ВСУ як спосіб психічного впливу (перекручування уявлення особи про дійсні обставини, щоб досягти відповідної мети) [18, с. 321].

Нині розроблюється новий Кримінальний кодекс, який буде суттєво відрізнитись від усіх попередніх. У Розділі 4.5. передбачено «Злочини та проступки проти сексуальної свободи та сексуальної недоторканості людини», при цьому стаття 4.5.1. має назву «Значення термінів, вжитих у цьому розділі», і відповідно існують:

1) сексуальне проникнення – вагінальне, оральне або анальне проникнення сексуального характеру будь-якою частиною тіла або будь-яким предметом у тіло іншої людини;

2) відсутність добровільної згоди – відсутність вираженої зовні волі потерпілої людини на вчинення щодо неї діяння, передбаченого статтями 4.5.4 чи 4.5.5 цього Кодексу, у разі усвідомлення такою особою значення вчинюваного діяння та за наявності у неї реальної можливості в будь-який момент відмовитися від вчинення щодо неї такого діяння. Не визнається добровільною згода, надана малолітньою дитиною на вчинення щодо неї діяння, передбаченого статтями цього Кодексу [19] (табл. 1).

З огляду на таблицю можна стверджувати, що деякі неузгодженості повинен вирішити новий КК, проте час його прийняття поки що невідомий.

Таким чином, історію виникнення та розвитку українського та зарубіжного кримінального законодавства про відповідальність за зґвалтування залежно від його ролі у захисті прав жінок та чоловіків на статеву недоторканність і статеву свободу можна поділити на такі періоди:

– період Стародавнього світу та Середньовіччя, що охарактеризувався тим, що норми про кримінальну відповідальність за зґвалтування враховували соціальне становище та належну поведінку жертви у разі призначення покарання винному та не враховували статеву свободу як об'єкт кримінально-правової охорони;

– період кінця XVII – початку XX ст., що ознаменувався появою в російському та зарубіжному кримінальному законодавстві норм, що визнають

Таблиця 1

Підрозділ 1. ЗЛОЧИНИ	Підрозділ 2. ПРОСТУПКИ
Стаття 4.5.4. Зґвалтування Особа, яка здійснила сексуальне проникнення за відсутності добровільної згоди іншої людини, - вчинила злочин 5 ступеня.	Стаття 4.5.12. Сексуальне домагання Особа, яка здійснила вербальну (словесну), невербальну або фізичну дію сексуального характеру, поєднану з порушенням гідності іншої людини шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого чи образливого середовища, - вчинила проступок.
Стаття 4.5.5. Дія сексуального характеру, не пов'язана із сексуальним проникненням Особа, яка здійснила дію сексуального характеру, не пов'язану з сексуальним проникненням, за відсутності добровільної згоди іншої людини, - вчинила злочин 3 ступеня.	
Стаття 4.5.6. Примушування до дії сексуального характеру Особа, яка примушувала іншу людину до дії сексуального характеру з третьою особою, - вчинила злочин 3 ступеня.	
Стаття 4.5.7. Дія сексуального характеру з людиною віком від 14 до 16 років Повнолітня особа, яка здійснила дію сексуального характеру щодо іншої людини віком від 14 до 16 років за її добровільною згодою, - вчинила злочин 3 ступеня.	
Стаття 4.5.8. Розбещення дитини Повнолітня особа, яка: 1) схилила дитину віком до 16 років до споглядання за дією сексуального характеру або 2) демонструвала чи збула дитині віком до 16 років порнографічний предмет, - вчинила злочин 3 ступеня.	Стаття 4.5.13. Пропозиція неповнолітній дитині щодо сексуального спілкування Повнолітня особа, яка запросила дитину віком від 14 до 16 років до спілкування щодо дій сексуального характеру, - вчинила проступок.
Стаття 4.5.9. Залучення дитини до виготовлення предмета дитячої порнографії Повнолітня особа, яка залучила дитину до виготовлення предмета дитячої порнографії, - вчинила злочин 3 ступеня.	
Стаття 4.5.10. Сутенерські та інші дії, пов'язані з дитячою проституцією Повнолітня особа, яка: 1) схилила дитину до проституції, 2) примусила дитину до проституції, 3) отримала прибуток від заняття дитиною проституцією або 4) вчинила дію сексуального характеру з неповнолітньою дитиною, яка займається проституцією, - вчинила злочин 3 ступеня.	Стаття 3.2.10. Санкція за проступок 1. За проступок встановлюється така санкція: 1) грошове стягнення у розмірі від 50 до 100 розрахункових одиниць, 2) безоплатні роботи на строк від 1 до 3 місяців, 3) обмеження свободи пересування на строк від 15 днів до 3 місяців або 4) арешт на строк від 15 днів до 3 місяців.
Стаття 4.5.11. Примушування до каліцтва жіночих геніталій Особа, яка: 1) примушувала жінку до видалення у неї, інфібуляції або будь-якого іншого каліцтва загалом чи частково зовнішніх геніталій або 2) спонукала неповнолітню жінку до цього, - вчинила злочин 3 ступеня.	
злочин 3 ступеня - штраф у розмірі від 1000 до 2000 розрахункових одиниць або ув'язнення на строк від трьох до чотирьох років; злочин 5 ступеня - ув'язнення на строк від шести до восьми років.	

та захищають права жінок на статеву свободу та сексуальну гідність, а також враховують певний стан та поведінку потерпілих за юридичної оцінки дії гвалтівника як злочинної;

– період новітнього часу, що охарактеризувався прийняттям Організацією Об'єднаних Націй

міжнародних угод, що закріпили основні принципи відповідальності за скоєння злочинів проти статевої недоторканності та статевої свободи особистості, а також захисту жінок від злочинних зазіхань такого виду, що реалізуються в кримінальних законодавствах країн-учасниць цих угод;

– проєкт нового Кримінального кодексу урегулює деякі неузгодженості щодо ступеня тяжкості вчинених кримінальних правопорушень, проте це тільки проєкт, який також не позбавлений проблем.

Література

1. Брич Л.П. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи за законодавством України. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 84 с.

2. Дудоров О.О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : науково-практичний посібник. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. 352 с.

3. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Москаль Д.П., Сийпловіч М.В. Кримінальна відповідальність за зґвалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом / за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Джужи. Ужгород : ТОВ «ІВА», 2012. 272 с.

4. Чмут С.В., Хряпінський П.В. Кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості : монографія. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2011. 184 с.

5. Хрестоматія з історії держави і права України : навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. В.Д. Гончаренка; 3-тє вид., перероб.; уклад. В.Д. Гончаренко, О.Д. Святоцький. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 800 с.

6. Лукаш А.С. Зґвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та їх попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 19 с.

7. Український радянський енциклопедичний словник: у 3-х т. / Академія наук Української РСР; гол. редкол.: М. Бажан (голов. ред.), І.К. Білодід, І.О. Гуржій, О.З. Жмудський, Р.Є. Кавецький та ін. Київ : Голов. ред. УРЕ УРСР, 1967. 856 с.

8. The criminal code of the German Empire / tr. by Geoffrey Drage. New Jersey : The Lawbook Exchange Ltd., 2005. P. 235.

9. Корчовий М.М. Фізичне насильство при зґвалтуваннях: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти. *Вісник національної Академії внутрішніх справ України*. 1998. Вип. 4. С. 103-108.

10. Коржанський М.Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини : монографія. Київ : Атіка, 2004. 282 с.

11. Кримінальний кодекс УСРР 1922. Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 17. Кримінальне право / В.Я. Тацій (відп. ред.) та ін. 2017. С. 477. ISBN 978-966-937-261-1.

12. Кримінальний кодекс УСРР : Затв. 8 червня 1927 р.: Офіц. текст із зм. і доп. на 1 листопада 1949 р., з постат. матеріалами і дод. Міністерство юстиції УСРР. Київ : Держполітвидав УСРР, 1949. 167 с.

13. Кримінальний кодекс УСРР : Затв. 8 червня 1927 р.: Офіц. текст із зм. і доп. на 1 листопада 1949р., з постат. матеріалами і дод. Міністерство юстиції УСРР. Київ : Держполітвидав УСРР, 1949. 167 с.

14. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 1961, № 2, ст. 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2000-05/ed19601228#Text>.

15. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

16. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» : Закон України № 2227-VIII від 06.12.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text>.

17. Дудоров О.О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практичний порадник. МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Севеодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 92 с. ISBN 978-617-616-081-6.

18. Sobko G.M. Criminal-legal and criminological bases of countering mental violence : dissertation of Dr. of Legal Sciences : 12.00.08. Kyiv, 2020. 791 p.

19. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/09/29/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-29-09-2022.pdf>.

Собко Г. М.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
та кримінології*

*Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-5938-3400*

Мох Т. П.,

*викладач кафедри тактико-спеціальної,
вогневої та фізичної підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ORCID: 0000-0003-1187-5518

ПРАВОВІ ОСНОВИ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Шамраєва В. М.

Метою цієї публікації стало проведення ретроспективного аналізу становлення правових основ еволюції, вироблення та практичної реалізації санкційної політики ЄС на сучасному етапі. Виокремлено основні етапи формування нормативно-правової та інституційної бази реалізації спільної санкційної політики в рамках Європейського Союзу. Проаналізовано основні джерела та акти вторинного права ЄС, що регламентують запровадження санкцій щодо третіх країн. Розкрито основні інституційні механізми розробки та запровадження санкційних режимів у рамках спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС.

Санкційна політика в рамках ЄС від початку сучасного процесу європейської інтеграції пройшла складну еволюцію від інструменту національних зовнішніх політик окремих держав-членів до колективних заходів, що спрямовані на підтримку миру, стабільності та безпеки. Водночас завдання санкційної політики були поступово розширені до сприяння захисту спільних європейських цінностей, захисту фундаментальних прав та свобод людини, верховенства права та захисту демократичних цінностей. Раді безпеки ООН завжди належала провідна роль у питанні поширення санкцій на того чи іншого суб'єкта міжнародних відносин, а головною проблемою є максимально можливе гарантування прав і свобод, забезпечення базових демократичних цінностей. Саме тому в рамках реалізації спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС Суд ЄС встановив першість норм права Європейського Союзу із захисту фундаментальних прав і свобод людини над резолюціями РБ ООН. Ці кроки стали втіленням принципу суверенного підходу та наміром дотримуватися принципів ліберальної демократії, підсилення позиції ЄС щодо їх захисту.

Із набранням чинності Лісабонського договору у грудні 2009 р. розпочався принципово новий етап європейської інтеграції, однак інституційний механізм процесу запровадження санкцій принципово не змінився. Було збережено дворівневий підхід до процесу узгодження таких заходів, тобто необхідність узгодження рішень на рівні Європейської ради та Європейської комісії. Такий механізм значно ускладнює процес прийняття рішень, уповільнює його та знижує ефективність.

Ключові слова: міжнародні відносини, міжнародне право, санкції, односторонні обмежувальні заходи,

Європейський Союз, спільна зовнішня та безпекова політика ЄС.

Shamrayeva V. M. Legal foundations of the sanctions policy of the European Union

The purpose of this publication was to conduct a retrospective analysis of the formation of the legal foundations of the evolution, development and practical implementation of the EU sanctions policy at the current stage. The main stages of the formation of the regulatory and institutional framework for the implementation of the common sanctions policy within the framework of the European Union are highlighted. The main sources and acts of secondary EU law regulating the introduction of sanctions against third countries are analyzed. The main institutional mechanisms for the development and introduction of sanctions regimes within the framework of the common foreign and security policy of the EU are disclosed.

Since the beginning of the modern process of European integration, the sanctions policy within the EU has undergone a complex evolution from a tool of national foreign policies of individual member states to collective measures aimed at maintaining peace, stability and security. At the same time, the tasks of the sanctions policy were gradually expanded to support the protection of common European values, the protection of fundamental human rights and freedoms, the rule of law and the protection of democratic values. The UN Security Council has always had a leading role in the issue of extending sanctions to one or another subject of international relations, and the main problem is the maximum possible guarantee of rights and freedoms, ensuring basic democratic values. That is why, within the framework of the implementation of the common foreign and security policy of the EU, the Court of Justice of the European Union established the primacy of the norms of the law of the European Union on the protection of fundamental human rights and freedoms over the resolutions of the UN Security Council. These steps embodied the principle of a sovereign approach with the intention of adhering to the principles of liberal democracy, strengthening the EU's position regarding their protection.

With the entry into force of the Lisbon Treaty in December 2009, a fundamentally new stage of European integration

began, but the institutional mechanism of the process of introducing sanctions has not fundamentally changed. A two-level approach to the process of coordination of such measures was preserved, that is, the need to coordinate decisions at the level of the European Council and the European Commission. Such a mechanism significantly complicates the decision-making process, slows it down and reduces efficiency.

Key words: *international relations, international law, sanctions, unilateral restrictive measures, European Union, common foreign and security policy of the EU.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Питання запровадження санкцій та односторонніх обмежувальних заходів завжди було досить дискусійним у сучасному міжнародному праві. У сучасних міжнародних відносинах через загальне засудження силових методів ведення зовнішньої політики роль альтернативних механізмів примусу, таких як санкції, значно зростає. Європейський Союз не володіє власними збройними силами і саме тому використання економічних заходів примусу є для офіційного Брюсселю особливо актуальним і пріоритетним напрямом у сфері реалізації спільної зовнішньої та безпекової політики. Про сучасну санкційну політику ЄС можна говорити лише щодо новітнього періоду євроінтеграційного процесу, коли європейські інститути пройшли період свого становлення, а рівень інтеграції став досягати сучасного.

На сучасному етапі в питанні вироблення та імплементації санкційної політики Європейський Союз демонструє все більшу скоординованість, а інституційна база європейських обмежувальних заходів дозволяє в цій сфері розглядати ЄС єдиним актором міжнародних відносин. Сучасна санкційна політика Європейського Союзу має значний вплив на регіональні та загальноглобальні міжнародні процеси. За останній період офіційний Брюссель стикнувся з цілою низкою проблем, вирішення яких потребувало й активного застосування санкцій щодо порушників стабільності як у європейському регіоні, так і за його межами. Саме з огляду на ці тенденції додаткової актуальності набуває проблематика дослідження еволюції та сучасного стану правового регулювання санкційної політики в рамках спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначалося вище, навколо питання правового регулювання запровадження санкцій та односторонніх обмежувальних заходів відбувається активна наукова дискусія. Серед великого масиву

публікацій слід окремо підкреслити доробок таких вітчизняних та закордонних авторів, як С. Бох [2], С. Джонс [9], Дж. Креутс [10] тощо. Водночас у разі дослідження правової основи реалізації санкційної політики ЄС мають велике значення окремі договори, угоди та нормативні акти вторинного права Європейського Союзу, зокрема основними джерелами стали Єдиний Європейський акт, Лісабонський договір [15; 17] і т.д.

Метою цієї публікації стало проведення ретроспективного аналізу становлення правових основ, еволюції вироблення та практичної реалізації санкційної політики ЄС на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до аналізу визначеної проблематики, слід зупинитися на таких ключових тезах. Насамперед політика запровадження спільних санкційних обмежень у рамках ЄС пройшла доволі складний еволюційний шлях, що містить кілька ключових етапів. Європейські санкції, або обмежувальні заходи, є одним з інструментів ЄС, які застосовуються для досягнення цілей Спільної політики безпеки – миру, демократії, верховенства права, поваги прав людини і міжнародного права [4]. Одночасно європейські політичні діячі підкреслюють, що санкції не мають виключно карального характеру, а їх головне завдання – примусити до змін у політиці або діяльності певної держави, суб'єкта міжнародного права чи окремих осіб. Водночас ЄС докладає зусиль з метою мінімізувати негативні впливи таких заходів на населення чи законну діяльність окремих суб'єктів. ЄС запроваджує всі без винятку санкції у рамках діяльності ООН, іноді може їх супроводжувати більш жорсткими додатковими заходами з огляду на бачення ситуації. У випадках коли ЄС вважає за потрібне, в рамках спільної безпекової політики приймає рішення про запровадження автономних санкцій.

Аналізуючи еволюцію європейської санкційної політики, слід зупинитися на двох основних етапах її становлення.

По-перше, необхідно зупинитися на початковому етапі європейської інтеграції, який у нашому випадку доцільно окреслити 1950-1980 рр. На цьому етапі санкційна політика була інструментом виключно національних зовнішніх політик окремих держав-членів. Протягом цього періоду європейські держави запроваджували санкції на національному рівні на виконання резолюцій Ради Безпеки ООН або рішень, що приймалися в рамках роботи Координаційного комітету з експортного контролю (КОКОМ). А вже у 1970 р. було створено

міждержавний механізм координації зовнішньої політики – Європейське політичне співробітництво (European Political Cooperation, EPC), що став першим кроком на шляху формування механізмів спільної зовнішньої та безпекової політики, а серед питань у його роботі були присутні і проблеми вироблення єдиної європейської політики щодо реалізації санкційної політики державами-членами ЄС.

Водночас не треба переоцінювати значення Європейського політичного співробітництва, оскільки це був більшою мірою консультаційний орган, а питання санкцій викликало найсильніші протиріччя (прикладом можна навести розбіжності між Великою Британією та Францією щодо запровадження ембарго проти ПАР у 1977 р.), що перешкоджало реалізації єдиної санкційної політики.

Другий етап формування спільної санкційної політики припав на 1981-2004 рр., на цьому етапі проходила розбудова основних інституцій реалізації спільної політики. За ініціативи Великої Британії у 1981 р. було затверджено «Лондонську доповідь», що стосувалася подальшого бачення Європейського політичного співробітництва. Вона розширила повноваження такого інструменту, сприяла створенню механізму екстреного скликання Політичної комісії міністрів протягом 48 годин. Доповідь містила зобов'язання членів Європейського економічного співтовариства консультуватися перед прийняттям будь-яких зовнішньополітичних рішень, які могли вплинути на інших членів організації. На практиці такий механізм пройшов випробування через два місяці, коли було прийнято перший європейський пакет санкцій проти СРСР у зв'язку з подіями в Польщі, а згодом європейське ембарго проти Аргентини у зв'язку з розгортанням Фолклендської кризи.

Посилення компетенції Європейського політичного співробітництва було закріплено в Урочистій декларації про Європейський Союз, яка була прийнята у 1983 р. Подальші кроки щодо створення спільного ринку призвели до наділення Європейського політичного співробітництва повноваженнями щодо імплементації вироблених та прийнятих у його рамках рішень, у тому числі економічних санкцій, що закріплювалося і у Єдиному європейському акті (Single European Act, SEA) 1987 р.

Серед інших новацій Єдиний європейський акт містив багато положень, які стосувалися інституційно-управлінської структури Європейських Співтовариств, які були на шляху до трансформації у Європейський Союз, зокрема новації стосувалися об'єднання Європейських Співтовариств

та Європейського політичного співробітництва, наділивши Європейську комісію імплементаційними функціями. Важливо, що згідно зі статтею 57 (у сучасній редакції стаття 296) Римського договору питання національної безпеки залишалися у компетенції держав-членів, тому, наприклад, ембарго на поставки зброї, як і раніше, запроваджувалося не на наднаціональному рівні, а кожна держава самостійно приймала рішення про рівень обмежень на постачання озброєнь.

Реалізація санкційної політики на міждержавному рівні в рамках Європейських Співтовариств демонструвала свою низьку ефективність і вимагала подальшого удосконалення. Нові виклики у вигляді подій у Китаї на площі Тяньаньмень змусили держави-члені діяти спільно і вперше у 1989 р. санкції щодо Китаю були запроваджені на основі Спільної заяви (Joint Statement).

Подальшій координації спільної санкційної політики сприяло прийняття списку Асоло (the Asolo List), який окреслив чотири основні сфери регулювання майбутньої Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС. У 1991 р. з метою координації національної політики у сфері експорту озброєнь було створено робочу групу Ради з експорту звичайних озброєнь (COARM, Council Working Party on Conventional Arms Exports), яка затвердила перелік критеріїв, за яким видавалися ліцензії на продаж озброєнь. Робоча група поставила санкції європейських держав у пряму залежність від рішень, що приймалися в рамках процедур ООН. А крім цього, затвердила залежність спільної санкційної політики від рішень європейських інститутів і навіть узгодила Загальний перелік ембарго, зафіксувавши на папері незалежність європейської санкційної політики від зовнішніх інституційних структур [11].

Зі створенням Європейського Союзу через набуття чинності Маастрихтського договору 1992 р. були закладені передумови до формування сучасної інституційно-правової бази спільної політики ЄС у галузі обмежувальних заходів (санкцій) як складника Спільної зовнішньої та безпекової політики. Усі санкційні режими, які запроваджувалися державами на першому та другому етапах, реалізовувалися державами-членами на національному рівні, хоч і були узгоджені на наднаціональному рівні. У Європейській безпековій стратегії 2003 р. санкції як інструмент європейської системи безпеки не згадувалися, а на офіційному сайті ЄС не було розміщено ні європейську стратегію застосування санкційних заходів, ні список підсанкційних держав.

Наступний етап формування інституційної структури санкційної політики ЄС розпочався у 2004 р. та триває дотепер. До 2004 р. офіційно на європейському рівні санкції як інструмент зовнішньої політики не використовувалися. Однак у 2004 р. було закладено стратегічні засади сучасної санкційної політики на основі Рекомендацій щодо імплементації та оцінки обмежувальних заходів. Комітет постійних представників наділив Робочу групу радників з міжнародних справ повноваженнями щодо імплементації та оцінки обмежувальних заходів ЄС та вироблення рекомендацій щодо найбільш ефективної реалізації санкційних режимів [11].

У рамках цієї групи регулярно розробляються документи оглядового та рекомендаційного характеру, що містять інформацію і поради щодо найбільш ефективних та успішних тактик імплементації санкційних режимів. Зокрема, у документі 2007 р. найбільш ефективними вважаються обмін інформацією про санкційні режими та координація дій як між державами-членами ЄС, так і з Європейською комісією, Європолем, Євроюстом, Комітетами із санкцій РБ ООН.

На основі Лісабонського договору 2009 р. було створено інституційну базу Спільної зовнішньої політики ЄС. З формалізацією єдиного зовнішньополітичного курсу ЄС підвищилася його здатність до злагодженого проведення єдиної санкційної політики та контролю за її реалізацією. Розширення використання обмежувальних заходів та посилення координації цієї політики на європейському рівні призвели до переходу на новий етап у політиці використання санкцій.

До 2010 р. санкції, запроваджені в рамках ЄС, були неекономічного характеру. Найчастіше у європейських санкційних режимах траплялися такі заходи, як заборона на в'їзд і заморожування рахунків та активів окремих осіб, а торговельні заборони стосувалися лише озброєнь. Найбільш серйозні суперечки виникали щодо запровадження обмежень стосовно товарів подвійного призначення, їх точного визначення та узгодження списків. Провідні європейські держави – Велика Британія, Франція та Німеччина – здебільшого виступали проти посилення та розширення ембарго, керуючись не лише політичними, а й економічними причинами.

Після формування основ інституційної системи забезпечення санкційної політики ЄС активно використовував її на практиці. Так, разом зі США держави ЄС, приєднавшись до санкційної кампанії проти Ірану, практично дублюючи заходи, запро-

ваджені офіційним Вашингтоном, уперше застосували всеосяжні, в тому числі й економічні заходи до нафтового ембарго та фінансових обмежень. Торгові санкції було запроваджено і проти Кот д'Івуару та Сирії. Пізніше активна позиція ЄС була продемонстрована у запровадженні санкційного режиму щодо РФ починаючи з 2014 р.

З огляду на тенденції розвитку, можна констатувати факт розширення санкційної політики ЄС на сучасному етапі, оскільки обмежувальні заходи (санкції) зайняли тверду позицію у зовнішньополітичному інструментарії Європейського Союзу. Така тенденція була закріплена і у Глобальній стратегії із зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу «Спільне бачення, спільні дії» [6]. На відміну від Європейської стратегії безпеки 2003 р., у версії 2016 р. санкції виділено окремо: «Обмежувальні заходи разом із дипломатією є ключовими інструментами ЄС для досягнення мирних перетворень. Вони можуть відігравати основну роль у попередженні, запобіганні конфліктам та їх врегулюванні. «Розумні» санкції, які відповідають нормам міжнародного та європейського права, будуть чітко вивірятись та контролюватись, щоб підтримувати легітимну економічну систему та уникати заподіяння шкоди місцевим спільнотам» [14].

Таким чином, на сьогодні санкції запроваджуються в рамках повноцінної політики, що включає політичний діалог, чітко прописані умови зняття санкцій [7]. Відповідно до «Основоположних принципів використання запровадження обмежувальних заходів (санкцій)» від 7 червня 2004 р. [1] санкції ЄС запроваджуються з опорою на санкції ООН або ОБСЄ, проте можуть як розширювати останні, так і вводитися самостійно. Водночас слід підкреслити, що обмежувальні заходи ЄС часто були незалежними від санкцій, рекомендованих Радою Безпеки ООН. Наприклад, до 1991 р. ООН вдавалася до санкцій двічі: щодо до Родезії і ЮАР, тоді як на європейському рівні було погоджено 15 санкційних режимів. Після закінчення холодної війни РБ ООН стала частіше вдаватися до заходів економічного впливу і санкції були запроваджені 23 рази. Однак ЄС з моменту свого створення в 1992 р. запроваджував санкції більше 30 разів на додаток до рішень, санкціонованих Радою Безпеки ООН [11].

На сучасному етапі рішення про запровадження обмежувальних заходів приймається Радою Європейського Союзу або Європейською радою за пропозицією Верховного представника ЄС у закордонних справах і політиці безпеки та Європейської

комісії на основі консенсусу. Санкції виробляються регіональними робочими групами у складі Ради ЄС, Робочою групою радників з міжнародних справ (Foreign Relations Counsellors Working Party, RELEX/Sanctions), Комітетом з політичних питань і безпеки (Political and Security Committee, PSC), Комітетом постійних представників (Committee of Permanent Representatives, COREPER).

Прийняте Радою ЄС рішення підлягає обов'язковому виконанню державами-членами. Імплементация рішення про санкції залежить від типу запроваджених заходів: економічні заходи, такі як блокування активів або торгово-експортні обмеження, приймаються на наднаціональному рівні і мають обов'язковий характер для держав-членів; запровадження ембарго на експорт озброєнь і товарів подвійного призначення залишається у віданні національних держав, хоча координується на рівні Європейського Союзу і також вимагає рішення Ради ЄС; транспортні обмеження і заборони на в'їзд певних осіб імплементуються додатковими постановами на рівні внутрішнього законодавства, що регулює діяльність відповідних відомств і служб [10].

Як зазначалося вище, до 2004 р. офіційно на європейському рівні санкції як інструмент зовнішньої політики не використовувалися. Більш того, в Європейській стратегії з безпеки 2003 р. санкції як елемент європейської системи безпеки навіть не згадувалися [5]. У 2004 р. були закладені стратегічні основи сучасної санкційної політики: на основі Рекомендацій щодо імплементации та оцінки обмежувальних заходів [8]. Комітет постійних представників (COREPER) наділив Робочу групу радників з міжнародних справ (RELEX/Sanctions) повноваженнями щодо імплементации та оцінки обмежувальних заходів ЄС та вироблення рекомендацій щодо найбільш ефективної реалізації санкційних режимів. У рамках цієї групи на постійній основі розробляються документи оглядового і рекомендаційного характеру, що містять інформацію та поради щодо найбільш ефективних і успішних тактик імплементации санкційних режимів [16]. Зокрема, в подібному документі 2007 р. кращими відзначаються обмін інформацією про санкційні режими і координація дій як між державами-членами ЄС, так і з Європейською комісією, Європолем, Євроюстом, Комітетами з санкцій РБ ООН і ін. [3].

Підсумовуючи розгляд санкцій, що накладаються в рамках реалізації безпекової політики ЄС, слід таким чином охарактеризувати механізм їх реалізації. Рада накладає обмежувальні заходи ЄС

за допомогою рішення Ради з питань спільної зовнішньої політики і політики безпеки, прийнятого одногосно. Хоча в такому рішенні вказуються всі заходи, які накладаються в такому випадку, може знадобитися додаткове законодавство, щоб санкції отримали повну правову дію. Деякі санкції, такі як ембарго на зброю і заборона на в'їзд, впроваджуються безпосередньо державами-членами. Для таких заходів потрібно тільки рішення Ради. Такі рішення безпосередньо обов'язкові для виконання державами-членами ЄС. Економічні заходи, наприклад, заморожування активів і заборона на експорт, потрапляють у сферу компетенції Союзу і тому вимагають окремого законодавства з їх реалізації у формі регламенту Ради, що безпосередньо зобов'язує громадян і підприємства ЄС щодо виконання. Регламент, ухвалений на підставі спільної пропозиції верховного представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки і Європейської комісії, докладно описує чітку сферу застосування заходів, затверджених Радою, і їх впровадження. Регламент, як правило, набуває чинності наступного дня після його публікації в Офіційному журналі ЄС.

Метою санкцій є здійснення політичного впливу на треті країни. Тим не менше обмежувальні заходи ЄС застосовуються тільки в рамках юрисдикції ЄС, тобто: на території ЄС, включаючи його повітряний простір; до громадян ЄС незалежно від того, чи перебувають вони в ЄС чи ні; до підприємств та організацій, заснованих за законами держави-члена, не залежно від того, чи перебувають вони в ЄС чи ні. Ці заходи також охоплюють філії підприємств ЄС у третіх країнах; до будь-якої ділової діяльності, що повністю або частково проводиться на території Європейського Союзу; на борту літаків або суден, що перебувають у юрисдикції держави-члена. Рада повідомляє осіб та суб'єктів, на які накладено заходи щодо заморожування активів або заборона на в'їзд, щодо заходів, які застосовуються проти них. Водночас вона інформує їх про наявні засоби юридичного захисту. Вони можуть просити Раду переглянути своє рішення, пропонуючи свої аргументи з приводу їх включення у список. Вони також можуть оскаржити ці заходи у Загальному суді ЄС. ЄС не приймає законів позатериторіального застосування в порушення міжнародного права. Країни-кандидати до вступу в ЄС систематично закликаються діяти спільно з ЄС у застосуванні обмежувальних заходів.

Висновки. З кінця 1950-х рр. економічні санкції перебували у компетенції держав-

членів Європейських співтовариств як інструмент їх національної зовнішньої політики. З часом такі обмежувальні заходи перетворилися на колективний інструмент підтримання миру і безпеки, охорони спільних цінностей, фундаментальних інтересів, незалежності та цілісності ЄС, а також засіб консолідації демократії, захисту фундаментальних прав, свобод людини та верховенства закону. Інститут ЄС у разі запровадження обмежувальних заходів виходив з того, що протидія загрозам безпеки вимагає запровадження виняткових заходів, визнаючи провідну роль РБ ООН у цій сфері.

У центрі уваги ЄС була і проблема пошуку збалансованого підходу до санкційної політики, особливо у фокусі можливих негативних наслідків та дотримання європейських стандартів у сфері правосуддя та ліберальної демократії. Рішення Суду ЄС встановили першість внутрішніх норм ЄС із захисту фундаментальних прав людини над дією резолюцій РБ ООН. Таким чином, було продемонстровано суверенний підхід до міжнародних відносин та намір і надалі посилювати роль ЄС як впливового актора міжнародних відносин.

У рамках Лісабонського договору 2009 р. була створена інституційна база Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС: Європейська служба зовнішньополітичної діяльності, яка виконує роль дипломатичного корпусу ЄС, і посада Верховного представника Європейського Союзу у закордонних справах і політиці безпеки. З формалізацією єдиного зовнішньополітичного курсу ЄС підвищилася і його здатність до злагодженого проведення єдиної санкційної політики та контролю над її реалізацією. Розширення використання обмежувальних заходів і посилення координації цієї політики на європейському рівні привели до переходу на новий етап у використанні санкцій. До 2010 р. європейські санкції були за природою неекономічними: в європейському арсеналі були такі заходи, як заборона на в'їзд і заморожування рахунків і активів окремих осіб, а торговельні заборони стосувалися лише озброєнь. Найбільш серйозні суперечки між європейськими та американськими союзниками виникали з приводу товарів подвійного призначення, їх визначення і узгодження списків. На сучасному етапі обмежувальні заходи (санкції) зайняли вагому позицію у зовнішньополітичному арсеналі Європейського Союзу. Це знайшло відображення і в останній Глобальній стратегії із зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу «Спільне бачення, спільні дії». На відміну від Європейської стратегії з безпеки 2003 року, в новій версії санкції виділені

особливо. Зокрема, в документі зазначається, що обмежувальні заходи разом з дипломатією є ключовими інструментами ЄС із досягнення мирних перетворень. Вони можуть відігравати основну роль у запобіганні конфліктам і їх врегулюванні. «Розумні» санкції, що відповідають нормам міжнародного і європейського права, будуть чітко вивірятися і контролюватися, щоб підтримувати легітимну економічну систему і уникати нанесення шкоди місцевим громадам.

Література

1. Basic Principles on the Use of Restrictive Measures (Sanctions), 10198/1/04 REV 1, Council of the European Union, Brussels, June 7, 2004. URL: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2010198%202004%20REV%201>.
2. Bohr S. Sanctions by the United Nations Security Council and the European Community. *European Journal of International Law*. 1993. No. 4 (2). P. 256-268.
3. EU Best Practices for the effective implementation of restrictive measures, 11679/07. Council of the European Union, Brussels, July 9, 2007, Article 63. URL: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2011679%202007%20INIT>.
4. EU factsheet "EU Restrictive Measures", Council of the European Union. Press Office, Brussels, April 29, 2014. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/423/Sanctions%20policy.
5. European Security Strategy "A Secure Europe in a Better World". Council of the European Union, Brussels, December 12, 2003. URL: <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>.
6. European Security Strategy. URL: <http://www.eeas.europa.eu/csdp/about-csdp/europeansecurity-strategy/>.
7. Guidelines on implementation and evaluation of restrictive measures (sanctions) in the framework of the EU Common Foreign and Security Policy, 11205/1, Council of the European Union, Brussels, 2012. URL: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11205-2012-INIT/en/pdf>.
8. Guidelines on implementation and evaluation of restrictive measures, 15579/03. Council of the European Union, 2003. URL: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2015579%202003%20INIT>.
9. Jones S. The Rise of European Security Cooperation. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 764 p.
10. Kreutz J. Hard Measures by a Soft Power? Sanctions Policy of the European Union 1981-2004. *Bonn International Center for Conversion*, 2005. URL: http://www.pcr.uu.se/digitalAssets/67/c_67097-l_1-k_paper45.pdf.

11. Masters J. What are Economic Sanctions? *Council on Foreign Relations*, February 8, 2017. URL: <http://www.cfr.org/sanctions/economic-sanctions/p36259138>.
12. Paasivirta E., Rosas A. Sanctions, Countermeasures, and Related Actions in the External Relations of the European Union: A Search for Legal Frameworks. *The European Union as an Actor in International Relations*. The Hague: Kluwer, 2002. P. 207-218.
13. Portela C. *European Union Sanctions and Foreign Policy: When and Why Do They Work?* London : Routledge, 2010. 460 p.
14. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy. 2017. URL: <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/EUGS.pdf>.
15. Treaty of Lisbon. 2009. *Council of the European Union*. URL: <http://www.consilium.europa.eu/showpage.aspx?id=1296&lang=en>.
16. Update of the EU Best Practices for the effective implementation of restrictive measures, 7383/1/15REV 1. Council of the European Union, Brussels, March, 24, 2015. URL: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7383-2015-REV-1/en/pdf>.
17. Єдиний європейський акт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_028#Text.

Шамраєва В. М.,
доктор політичних наук,
професор кафедри міжнародного
і європейського права
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ УКРАЇНИ НА ВІДОМЧОМУ РІВНІ

Пащенко Є. М., Чалий М. Г.

У статті з позицій системного аналізу висвітлюються організаційно-правові засади протидії корупції у структурі сектору безпеки та оборони України на сучасному етапі державного будівництва. Визначено систему чинників політико-правового змісту, які характеризують організаційно-правові засади протидії проявам корупції серед силових структур держави, зокрема: а) відомча нормотворчість з антикорупційної діяльності відповідає загальнодержавним стратегічним документам, які регламентують пріоритетні напрями боротьби з корупцією в різних сферах суспільних відносин і публічного управління; б) протидія корупції на відомчому рівні у структурах, які входять до сектору безпеки й оборони, передбачає наявність у своєму складі спеціальних підрозділів, які уповноважені оперативним шляхом виявляти факти корупції в діяльності особового складу всіх рівнів (в органах Міністерства внутрішніх справ України – служба внутрішньої безпеки, в органах Служби безпеки України – підрозділи внутрішньої та власної безпеки тощо); в) у структурі вищих управлінських ланок елементів сектору безпеки й оборони створено спеціальні відділи (служби) з протидії корупції, які призначені для прорахунку антикорупційних ризиків та вчасної їх ліквідації; г) антикорупційна діяльність на відомчому рівні у структурах військового управління сьогодні здійснюється планово та системно із залученням кращого зарубіжного досвіду, зокрема досвіду держав – членів Північноатлантичного альянсу (НАТО). На прикладі Міністерства оборони України визначено та надано розгорнуту характеристику спеціальних антикорупційних повноважень структурних підрозділів.

Сформульовано пропозиції щодо оптимізації організаційно-правових засад протидії корупції на відомчому рівні в секторі безпеки й оборони України, зокрема: передбачити нормативні конструкції щодо залучення представників громадськості (громадянського суспільства) до розроблення та планування окремих антикорупційних заходів неоперативного характеру; посилити виховну роботу серед особового складу Збройних Сил України та інших струк-

тур задля формування культури недопущення корупції у службово-професійній діяльності.

Ключові слова: Україна, сектор безпеки та оборони, корупція, корупційні ризики, Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Міністерство внутрішніх справ України.

Pashchenko E. M., Chaly M. G. Organizational and legal principles of combating corruption in the sector security and defense of Ukraine at the departmental level

The article highlights the organizational and legal principles of combating corruption in the structure of the security and defense sector of Ukraine at the current stage of state building from the standpoint of systemic analysis. A system of factors of a political and legal content, which characterize the organizational and legal principles of combating manifestations of corruption among the power structures of the state, is defined, in particular: a) departmental rule-making on anti-corruption activities corresponds to state-wide strategic documents that regulate the priority areas of fighting corruption in various spheres of public relations and public administration; b) combating corruption at the departmental level in structures that are part of the security and defense sector requires the presence of special units in their composition, which are authorized to detect corruption in the activities of personnel at all levels (in the bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine – the internal security service, in the bodies of the Security Service of Ukraine – units of internal and internal security, etc.); c) special anti-corruption departments (services) have been established in the structure of the higher management levels of elements of the security and defense sector, which are designed to calculate anti-corruption risks and eliminate them in a timely manner; d) anti-corruption activities at the departmental level in the structures of the military administration today are carried out in a planned and systematic manner with the involvement of the best foreign experience, in particular the experience of the member states of the North Atlantic Alliance (NATO). On the example of the Ministry of Defense of Ukraine, a detailed description of the special anti-corruption powers of the structural units is defined and provided.

Proposals have been formulated to optimize the organizational and legal foundations of combating corruption at the departmental level in the security and defense sector of Ukraine, in particular: to provide normative structures for the involvement of representatives of the public (civil society) in the development and planning of individual anti-corruption measures of a non-operational nature; to strengthen educational work among the personnel of the Armed Forces of Ukraine and other structures in order to form a culture of preventing corruption in official and professional activities.

Key words: Ukraine, security and defense sector, corruption, corruption risks, Ministry of Defense of Ukraine, Armed Forces of Ukraine, Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Постановка проблеми та її актуальність.

В Україні, як і в інших державах світу, функціонування мілітарних структур, які здійснюють компетенцію у сфері забезпечення національної безпеки й оборони, характеризується наявністю шкідливого корупційного складника. Відповідні негативні прецеденти потребують адекватної реакції з боку держави та широких верств громадськості. Так, однією із заporук ефективного управління діяльністю всіх ланок багатоступеневої і складної системи сектору безпеки й оборони України є комплексна протидія корупційним ризикам і проявам у системі Збройних Сил України та в інших передбачених законом військових формуваннях. В умовах складної військово-політичної ситуації, коли український народ зі зброєю в руках захищає територіальну цілісність і незалежність Батьківщини, викорінення всіх можливих форм корупційної діяльності серед персоналу органів військового управління, забезпечення державної безпеки та правоохоронної діяльності є завданням особливої суспільної значущості, які відповідають інтересам національної безпеки та високому рівню обороноздатності України.

Зазначене відповідає також євроінтеграційним прагненням України, яка 23 червня 2022 р. офіційно здобула статус кандидата у члени Європейського Союзу відповідно до Резолюції Європейського парламенту про статус кандидата України, Республіки Молдова та Грузії 2022/2716 (RSP) [1]. Концептуально положення зазначеного документа визначають обов'язковість активізації співпраці України та Європейського Союзу в багатьох напрямках, включно з реформуванням правової системи задля забезпечення гармонізації законодавства України з нормами й принципами Європейського Союзу. Відповідно, нормативна основа протидії корупції в суспільстві загалом та в секторі безпеки й оборони

зокрема потребує відповідних новацій з урахуванням ґрунтовного аналізу регуляторного потенціалу національної правової основи. Отже, актуальним науковим і практичним завданням є дослідження організаційно-правових засад протидії корупції в секторі безпеки та оборони України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика протидії корупції в секторі безпеки й оборони висвітлюється у вітчизняній науковій літературі обмежено та фрагментарно. У більшості випадків науковий аналіз правових аспектів протидії корупції в системі Збройних Сил України та інших елементах сектору безпеки й оборони є лише складовою частиною дослідження загальної антикорупційної політики держави. Водночас науково-аналітичний доробок Г.Л. Бондар, С.В. Сьоміна, С.В. Дрьомова дає підстави констатувати зростаючу увагу наукової думки до зазначеної проблематики.

Метою статті є висвітлення основних організаційно-правових засад антикорупційної діяльності в секторі безпеки й оборони України на відомчому рівні.

Виклад основного матеріалу. На відомчому рівні протидія корупційним проявам і ризикам у секторі безпеки та оборони України є багатоаспектною діяльністю. Вона передбачає розроблення й упровадження найбільш різноманітних за своїм характером правових заходів. Це зумовлено багатьма чинниками політико-правового та організаційно-управлінського характеру.

По-перше, відомча нормотворчість з антикорупційної діяльності має повністю відповідати загальнодержавним стратегічним документам, які регламентують пріоритетні напрями боротьби з корупцією в різних сферах суспільних відносин і публічного управління.

По-друге, протидія корупції на відомчому рівні у структурах, які входять до сектору безпеки й оборони, передбачає наявність у своєму складі спеціальних підрозділів, які уповноважені оперативним шляхом виявляти факти корупції в діяльності особового складу всіх рівнів (в органах Міністерства внутрішніх справ України – служба внутрішньої безпеки, в органах Служби безпеки України – підрозділи внутрішньої та власної безпеки тощо).

По-третє, на сьогодні у структурі вищих управлінських ланок елементів сектору безпеки й оборони створено спеціальні відділи (служби) з протидії корупції, які призначені для прорахунку антикорупційних ризиків та вчасної їх ліквідації.

По-четверте, антикорупційна діяльність на відомчому рівні у структурах військового управ-

ління сьогодні здійснюється планово й системно із залученням кращого зарубіжного досвіду, зокрема досвіду держав – членів Північноатлантичного альянсу (НАТО).

У системі суб'єктів військового управління сьогодні діють комплексні програмні документи з питань протидії корупції. Наприклад, Антикорупційна програма Міністерства оборони України на 2021-2024 рр., затверджена Наказом Міністерства оборони України від 31 серпня 2021 р. № 264, має на меті досягнення суттєвого прогресу в запобіганні та протидії корупції; забезпечення злагожденості й системності антикорупційної діяльності в апараті Міністерства оборони України, на підприємствах, в установах та організаціях, які належать до сфери управління Міністерства оборони України, у Збройних Силах України, Головному управлінні розвідки Міністерства оборони України, Державній спеціальній службі транспорту Міністерства оборони України; застосування комплексу першочергових превентивних заходів у найбільш вразливих до корупційних ризиків сферах діяльності; формування умов для поступової трансформації системи роботи щодо запобігання корупції за стандартами НАТО з розбудови доброчесності [2]. Програма містить засади загальної відомчої політики щодо запобігання та протидії корупції, заходи з їх реалізації, а також заходи з виконання Антикорупційної стратегії та державної програми з її виконання; принципи діяльності Міністерства оборони України в аспекті протидії корупції; оцінку корупційних ризиків і заходи щодо їх усунення, навчання та заходи з поширення інформації щодо програм антикорупційного спрямування; процедури щодо моніторингу, оцінки виконання та періодичного перегляду Антикорупційної програми. Показовим є те, що зазначений документ передбачає не лише значні переліки організаційних антикорупційних заходів, що мають реалізуватися уповноваженими посадовими особами системи Збройних Сил України та інших підпорядкованих Міністерству оборони України структур, а й перелік представників громадськості, відомчих наукових установ та організацій, інших установ, які проводять соціологічні дослідження в зазначеній сфері.

Документи схожого тематичного спрямування розробляються також в інших структурах, які входять до сектору безпеки й оборони України. Так, у структурі органів Міністерства внутрішніх справ України діє також Антикорупційна програма Міністерства внутрішніх справ України на 2020-2022 рр. [3]. Зазначений документ передбачає систему заходів із протидії корупції у правоохоронних органах, що підпорядковуються Міністерству внутрішніх справ України. Серед них варто виокремити ті, які найбільше відповідають змісту завдань

із забезпечення національної безпеки держави, зокрема:

1) розроблення антикорупційних програм для Національної гвардії України, Національної поліції України;

2) проведення перевірок з організації роботи із запобігання та протидії корупції в суб'єктах системи Міністерства внутрішніх справ України;

3) участь у проведенні експертизи проєктів нормативно-правових актів та організаційно-розпорядчих документів, які готуються апаратом Міністерства внутрішніх справ України, центральних органів виконавчої влади, Національної гвардії України, з метою виявлення в них норм і положень, що сприяють або можуть сприяти вчиненню корупційних чи пов'язаних із корупцією правопорушень, та надання рекомендацій щодо їх усунення;

4) організацію в межах повноважень проведення спеціальних перевірок стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, що передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад із підвищеним корупційним ризиком в апараті Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органах, закладах, установах та на підприємствах, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України;

5) заходи з посилення ефективності управління фінансовими ресурсами тощо.

Практичне втілення на відомчому рівні програмних документів із протидії корупції здійснюється спеціальними інституціями. Так, на прикладі Збройних Сил України та Міністерства оборони України висвітливо антикорупційну діяльність на відомчому рівні. Інституціонально у Збройних Силах України сьогодні функціонують підрозділи, які виконують антикорупційні функції, наприклад: Управління з питань запобігання та виявлення корупції Міністерства оборони України (у його структурі функціонує відділ із питань виявлення корупції), Департамент внутрішнього аудиту та фінансового контролю Міністерства оборони України, Військова служба правопорядку, Департамент кадрової політики Міністерства оборони України, Юридична служба Генерального штабу Збройних Сил України, Департамент соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України, Управління комунікацій та преси Міністерства оборони України, Відділ по роботі з громадянами та доступу до публічної інформації Міністерства оборони України [4]. Зазначені структури функціонують у різноманітних напрямках задля реалізації антикорупційної політики на рівні Міністерства оборони України.

Так, до предмета відання Управління з питань запобігання та виявлення корупції Міністерства оборони України належать:

– діяльність із виявлення проявів корупції серед вищого керівного складу Міністерства оборони України та Збройних Сил України;

– забезпечення координації та здійснення аналізу ефективності діяльності уповноважених підрозділів (осіб) із питань запобігання та виявлення корупції;

– здійснення контролю та надання методичної допомоги щодо виявлення корупційних ризиків і реалізації керівниками структурних підрозділів Міністерства оборони України, органів військового управління, державних підприємств та їх об'єднань заходів щодо їх усунення;

– проведення спеціальної перевірки відомостей про осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави в апараті Міністерства оборони України;

– взаємодія щодо запобігання корупції з Національним агентством із питань запобігання корупції, Урядовим уповноваженим із питань антикорупційної політики, Міністерством юстиції України тощо.

Своєю чергою Департамент внутрішнього аудиту та фінансового контролю Міністерства оборони України здійснює моніторинг ефективності функціонування системи внутрішнього контролю та управління ризиками в Міністерстві оборони України, Генеральному штабі Збройних Сил України, інших підконтрольних суб'єктах, а також розробляє рекомендації щодо її вдосконалення, забезпечує надання необхідної інформації до Управління з питань запобігання та виявлення корупції Міністерства оборони України стосовно результатів проведених аудитів, матеріали яких передано до правоохоронних органів.

Також певні антикорупційні функції виконує Військова служба правопорядку. Зокрема, у плані протидії корупції вона:

– здійснює загальний збір, узагальнення, аналіз та облік інформації про події, кримінальні правопорушення, адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, у структурі Міністерства оборони України та Збройних Сил України;

– забезпечує взаємодію з органами прокуратури щодо оперативного обміну інформацією про обставини вчинення військовослужбовцями, військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, працівниками Міністерства оборони України та Збройних Сил України кримінальних правопорушень із метою їх виявлення, розкриття й розслідування, запобігання їм, а також щодо вчинення службовими особами Міністерства оборони України та Збройних Сил України адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією;

– забезпечує за зверненням Управління з питань запобігання та виявлення корупції Міністерства оборони України надання наявної інформації про кримінальні корупційні правопорушення

та правопорушення, пов'язані з корупцією, вчинені представниками Міністерства оборони України та Збройних Сил України.

Департамент кадрової політики Міністерства оборони України відповідає за розстановку добросесних кадрів на посади, пов'язані з високим корупційним ризиком, у структурі Збройних Сил України; усунення конфлікту інтересів таких осіб; виявлення випадків, пов'язаних із порушенням обмежень, передбачених антикорупційним законодавством; недопущення призначення на посади осіб, перевірка стосовно яких встановила недостовірність відомостей щодо наявності майна або майнових прав, зазначених у поданих ними за попередній рік деклараціях; вжиття заходів щодо зниження корупційних ризиків у роботі з персоналом тощо.

Юридичні служби Генерального штабу Збройних Сил України та Міністерства оборони України забезпечують розроблення та уточнення переліку нормативно-правових актів із питань антикорупційної політики, що є обов'язковими для вивчення особовим складом Збройних Сил України.

Департамент соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України організовує щорічне проведення соціологічних досліджень про стан реалізації у Збройних Силах України державної антикорупційної політики та ефективність роботи командирів (начальників) із питань дотримання антикорупційного законодавства.

Своєю чергою Управління комунікацій та преси Міністерства оборони України організує та проводить інформаційні кампанії, орієнтовані на різні категорії військовослужбовців, що спрямовані на усунення толерантного ставлення до корупції, підвищення рівня співпраці влади та громадян у протидії корупції.

Варто зазначити, що за ефективність виконання згаданими підрозділами наведених завдань відповідальність несе керівник (начальник) відповідного підрозділу. Також доцільно зауважити, що офіційної інформації про ефективність таких відомчих програм бракує, індикатори їх виконання констатуються лише на відомчому рівні в межах структури, які ці програми й розроблювали. Одним зі способів виправлення ситуації може бути налагодження більш активної співпраці складників сектору безпеки й оборони з громадянським суспільством та засобами масової інформації. Г.Л. Бондар у зазначеному контексті підкреслює ключову роль громадянського суспільства, особливо у справі формування політичного середовища, здатного долати негативні прояви деструктивної конфліктності [5, с. 129]. Більше того, українські громадські організації та активісти в більшості випадків добре володіють інформацією про проблеми протидії корупції

в силових структурах на місцевому рівні, мають значний рівень довіри місцевих громад тощо. Відповідно, є підстави поставити питання про оновлення правових засад участі громадянського суспільства у протидії корупційним проявам у структурі сектору безпеки та оборони на рівні законодавства, яке регламентує правовий статус силових структур.

Водночас ретельний аналіз відомчих документів, які регламентують протидію корупції на відомчому рівні серед елементів сектору безпеки й оборони України, дає можливість окреслити певні напрями вдосконалення їх змісту. У загальному порядку необхідно працювати над повнотою втілення принципу дотримання невідворотності покарання людей у погонах за вчинення корупційних діянь. Це цілком відповідає кращим практикам держав – членів Європейського Союзу та НАТО. Їм вдалося започаткувати й накопичити досвід системи заходів боротьби з корупцією в секторі безпеки, яка побудована саме на невідворотності відповідальності за вчинення будь-яких корупційних злочинів, незважаючи на час і персоналії [6]. Якщо більш конкретизовано, вважаємо за доцільне передбачити нормативні конструкції щодо залучення представників громадськості (громадянського суспільства) до розроблення та планування окремих антикорупційних заходів неоперативного характеру. Як представників громадськості можна залучити ветеранів силових структур України, які мають значний досвід службової діяльності. Крім цього, видається доцільним посилення виховної роботи серед особового складу Збройних Сил України та інших структур задля формування культу недопущення корупції у службово-професійній діяльності.

Висновки. Таким чином, організаційно-правові засади ефективної протидії корупції в секторі безпеки й оборони України на відомчому рівні характеризуються наявністю відомчих документів різного характеру, які розраховані на всі ланки відомчого управління. Більшість антикорупційних заходів, які в них зазначені, мають організаційно-правову форму функцій і повноважень владних суб'єктів відомчого управління, які відповідальні за керівництво силами та підрозділами в межах конкретного відомства, – міністра (голови) до спеціалізованих підрозділів і їх керівників. Водночас антикорупційні правові заходи на відомчому рівні регламентовано занадто декларативно та в багатьох випадках абстрактно. Результативність їх втілення багато в чому залежить від сумлінного виконання посадових обов'язків безпосередніми керівниками (командирами) на місцях, усвідомлення на суб'єктивному рівні шкідливості та недопущення діянь, що підпадають під ознаки корупції.

Література

1. Resolution on the candidate status of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia 2022/2716 (RSP). URL: <https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/printficheglobal.pdf?id=739315&l=en> (дата звернення: 19.10.2022).
2. Про затвердження Антикорупційної програми Міністерства оборони України на 2021-2024 роки : Наказ Міністерства оборони України від 31 серпня 2021 р. № 264 / Міністерство оборони України. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2021/264_nm.pdf (дата звернення: 26.10.2022).
3. Інформація про виконання антикорупційної програми МВС за 9 місяців 2021 року. Портал МВС. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/activity/prevention-corruption/onovlena-antikorupciina-programa-mvs-ukrayini-na-2020-2022-roki/informaciya-pro-vikonannya-antikorupciinoyi-programi-mvs-za-9-misyaciv-2021-roku> (дата звернення: 25.02.2022).
4. Про утворення системи роботи з питань запобігання корупції в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 24 листопада 2015 р. № 646 / Міністерство оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/646uzk.pdf> (дата звернення: 26.10.2022).
5. Бондар Г.Л. Корупційні загрози національній безпеці та демократії в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Державне управління»*. 2019. Т. 30(69). № 1. С. 123-131.
6. Сьомін С.В., Дрьомов С.В. Міжнародний досвід боротьби з корупцією в секторі безпеки: висновки для України. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень* : вебсайт. 2015. 1 липня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/mizhnarodniy-dosvid-borotbi-z-korupciyu-v-sektori-bezpeki> (дата звернення: 20.10.2022).

*Пащенко Є. М.,
доктор філософії (PhD) зі спеціальності 081,
старший викладач кафедри військового права
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-7178-0601*

*Чалий М. Г.,
викладач кафедри військового права
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-2182-3455*

ІНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ

Пікуля Т. О.

Триваюча російсько-українська війна принципово змінила чинну світову архітектуру безпеки, спричинила необхідність перегляду стратегій та оборонних планів, відносин із партнерами. Актуальності набуло питання щодо інституційних гарантій забезпечення національної безпеки України в умовах її євроінтеграційних прагнень.

Незважаючи на всю невизначеність і можливу багатовекторність майбутньої системи міждержавних відносин, ключовою проблемою їхньої архітектури є вирішення питання стосовно системи прийняття нагальних рішень, коли замість слів про «стурбованість» ухвалюватимуться ефективні рішення щодо застосування заходів захисту міжнародного правопорядку. Будапештський меморандум показав, що гарантії нічого не варті, якщо вони чітко не окреслені. Гарантії варті чогось лише в тому випадку, якщо їх дотримуються.

З метою пошуку оптимальних варіантів забезпечення національної безпеки у статті розглянуті військово-політичні наслідки набуття Україною членства в НАТО або укладення багатосторонніх міжнародних договорів, зокрема договору про основоположні принципи міжнародно-правових відносин між Україною і Російською Федерацією та багатостороннього договору, яким має бути встановлено, що держави-гаранти нададуть Україні всю необхідну допомогу в разі збройної агресії, включно з участю їхніх збройних сил у військовій відсічі збройної агресії Російської Федерації чи будь-якої іншої третьої сторони.

Встановлено, що універсальна міжнародна безпекова організація повинна відповідати таким критеріям: відсутність права вето в окремо взятій державі; наявність автоматичного механізму позбавлення права голосу будь-якої держави, яка порушила міжнародне право, зокрема й Статут ООН; володіння імперативним правом ухвалювати рішення у сфері безпеки, економіки, клімату й екології, прав людини; наявність воєнного контингенту, який не підпорядковується жодному уряду, окрім Генеральної Асамблеї ООН та (у термінових випадках) Ради Безпеки ООН як постійно діючого світового уряду.

Наголошено на тому, що з огляду на здобутий досвід як у військовій сфері, так і у веденні гібридної війни Україна може стати новим регіональним ліде-

ром із найпотужнішою армією в Європі, гарантом безпеки для інших держав у регіоні (щонайменше – країн Східної Європи).

Ключові слова: міжнародна система безпеки, майбутня архітектура світового порядку, інституційні гарантії національної безпеки.

Pikulia T. O. Institutional guarantees of national security in the context of Ukraine's European integration aspirations

The ongoing Russian-Ukrainian war has fundamentally changed the current world security architecture, necessitated a review of strategies and defense plans, relations with partners. The issue of institutional guarantees for ensuring Ukraine's national security in the context of its European integration aspirations has gained relevance.

Despite all the uncertainty and possible multi-vector nature of the future system of interstate relations, the key problem of their architecture is the solution of the issue regarding the system of making urgent decisions, when instead of words about "concern", effective decisions will be made regarding the application of measures to protect the international legal order. The Budapest Memorandum showed that guarantees are worthless if they are not clearly defined. Warranties are only worth something if they are followed.

In order to find optimal options for ensuring national security, the article examines the military-political consequences of Ukraine's acquisition of NATO membership or the conclusion of multilateral international agreements, in particular, the agreement on the fundamental principles of international legal relations between Ukraine and the Russian Federation and the multilateral agreement, which should establish that the guarantor states will provide Ukraine with all the necessary assistance in the event of armed aggression, including the participation of their armed forces in the military repulsion of armed aggression by the Russian Federation or any other third party.

It was established that a universal international organization must meet the following criteria: the absence of a veto right of an individual state; the presence

of an automatic mechanism of deprivation of the right to vote of any state that has violated international law, including the UN Charter; have the imperative right to make decisions in the field of security, economy, climate and ecology and human rights; the presence of a military contingent that is not subject to any government except the UN General Assembly and, in urgent cases, the UN Security Council, as a permanent world government.

It was emphasized that, taking into account the experience gained, both in the military sphere and in the conduct of hybrid warfare, Ukraine can become a new regional leader with the most powerful army in Europe, a guarantor of security for other states in the region, at least the countries of Eastern Europe.

Key words: *international security system, future architecture of the world order, institutional guarantees of national security.*

Постановка проблеми та її актуальність. Президент України Володимир Зеленський зазначив, що напад Російської Федерації анулював і європейську, і глобальну безпеку [1]. Попередня система безпеки, яка діяла останні 80 років, себе вичерпала. Не працює ні Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), ні Організація з безпеки і співробітництва в Європі, ні інші міжнародні та регіональні структури. Однак відповідні організації ніколи не мали практичної можливості забезпечити мир і безпеку в усьому світі.

Відтак актуальності набуло питання щодо інституційних гарантій забезпечення національної безпеки України в умовах її євроінтеграційних прагнень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо проблеми розуміння поняття безпеки в окремих соціально-гуманітарних науках варто зазначити, що питання безпеки входить у предмет наукового дослідження багатьох соціально-гуманітарних наук, зокрема соціології, політології, економічного блоку тощо [2].

Одним із поширених філософських напрямів розуміння безпеки є аксіологічний підхід, що орієнтований на осмислення безпеки не тільки як цінності (власна цінність безпеки), а й як «інструмента» забезпечення інших цінностей [3]. Деякі вчені вважають, що в теорії безпеки цей підхід є найбільш продуктивним, відповідно до нього С. Горбатюк під національною безпекою розуміє «захищеність національного надбання, головних матеріальних і духовних цінностей країни від отримання <...> прямої та опосередкованої шкоди», що дає можливість побудувати систему понять загальної теорії безпеки: «цінності (надбання, ресурси, багатство) цього суб'єкта (особистості, колективу,

соціальної групи, суспільства, країни, людства) – збиток – небезпека – безпека» [4].

У відповідній статті з огляду на філософську інтерпретацію поняття «національна безпека» визначено особливості розуміння інституційних гарантій забезпечення національної безпеки України в умовах її євроінтеграційних прагнень [4].

Метою статті є встановлення інституційних гарантій забезпечення національної безпеки України в умовах її євроінтеграційних прагнень.

Виклад основного матеріалу. Новітня історія свідчить про те, що «мир» є винятком із загального правила «війни», він завжди умовний. Перша світова війна призвела до революції, встановлення нових диктаторських режимів і спровокувала Другу світову війну, після завершення якої країни-переможниці розділили Європу, утворивши сфери впливу – демократичний Захід і комуністичний Схід. Однак протистояння між Заходом та Сходом тривало на рівні окремих регіональних конфліктів: в Ірані, Кореї, В'єтнамі, Афганістані тощо.

У жовтні 1962 р. внаслідок таємного розміщення Радянським Союзом на території Куби ядерних ракет виникла так звана Карибська криза, яка ледь-ледь не призвела до великої ядерної війни [5].

Після завершення «холодної війни» розпад Радянського Союзу в 1991 р. ознаменував завершення 70-літньої історії комуністичної ідеології та домінування двополярної системи безпеки у світі [6]. Посприявши політично й економічно поваленню СРСР, Захід втратив пильність, оскільки Російська Федерація стала залежною від міжнародної фінансової допомоги. Попри фінансову залежність усі керівники в пострадянській Росії – від першого президента Б. Єльцина до нинішнього глави Російської Федерації В. Путіна – прагнули відновити імперію, що автоматично означало обмеження та/або позбавлення суверенітету колишніх радянських республік, які отримали незалежність після розпаду СРСР, а також розширення державних кордонів Російської Федерації за рахунок територій суверенних держав. Російській Федерації до початку військового вторгнення в Україну у 2014 р. прощали агресивну зовнішню політику – це була плата за постачання нафти й газу до європейських країн [7].

Агресивна зовнішня політика Російської Федерації, що проявилася у спровокованих військових конфліктах по всьому світу, має таку хронологію:

– у 1992-1993 рр. Російська Федерація окупувала придністровський регіон Молдови, унаслідок чого виникла самопроголошена Придністровська Молдавська Республіка. Придністров'я перетво-

рилося на сіру зону, не визнану ніким, зі зруйнованою економікою та міжнародною ізоляцією [8];

– у 1992 р. Російська Федерація спровокувала війну між абхазькими сепаратистами та урядом Грузії, підтримавши сепаратистів. Причиною конфлікту стали дії проросійської частини абхазької політичної еліти, спрямовані на від'єднання від Грузії та приєднання до Російської Федерації. Війна закінчилася в 1993 р. відторгненням Абхазії від Грузії, чого й хотіла Росія [9];

– у 1994-1996 рр. завдяки Російській Федерації відбулася перша російсько-чеченська війна. Конфлікт полягав у прагненні Російської Федерації приєднати до себе Чеченську Республіку Ічкерію, яка завдяки прийнятому в СРСР у 1990 р. закону отримала можливість реалізувати своє конституційне право на вихід зі складу СРСР. Кампанія завершилася битвою за Грозний. Результатом конфлікту стала перемога чеченських збройних сил, виведення російських військ та збереження Чечнею незалежності;

– у 1999-2009 рр. відбулася друга російсько-чеченська війна. У 1999 р. непідконтрольне уряду Чечні воєнізоване формування розпочало бойові дії на території Дагестану. Росія придушила виступ і, використавши це як привід для вторгнення, розпочала другу військову кампанію проти Ічкерії, яка закінчилася встановленням проросійського чеченського уряду;

– у 2008 р. відбулася так звана «П'ятиденна війна», яка вважається першою військовою операцією Російської Федерації поза своєю територією. Російські війська під приводом «захисту цивільного населення» вторглися до Грузії з територій сепаратистських республік Південної Осетії та Абхазії. Відтоді Південна Осетія є невизнаною республікою під контролем Російської Федерації [10];

– у 2014 р. Російською Федерацією спровокований геополітичний збройний конфлікт в Україні, який триває і донині;

– у 2015 р. вторгнення Російської Федерації в Сирію стало вирішальним моментом у громадянській війні, яка розпочалася в Сирії у 2011 р. Це втручання допомогло президенту Сирії Б. Асаду досягти військової переваги над повстанцями та підтримує його режим дотепер.

Геополітичний збройний конфлікт в Україні, спровокований Російською Федерацією, цілком можна окреслити поняттям «російсько-українська війна». Спланована заздалегідь збройна агресія Російської Федерації проти України розпочалася 20 лютого 2014 р. з військової операції збройних сил Російської Федерації із захоплення частини

території України – Кримського півострова. Здійснивши тимчасову окупацію Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, Кремль перейшов до наступного етапу – війни на українському Донбасі. Підрозділи російського спецназу та інших збройних формувань Російської Федерації, російські військові «у відпустці» під приводом «руху за незалежність» спробували створити «народні республіки» на сході, півдні та в центрі України. Зокрема, вони захопили місцеві органи влади, поліцейські відділки, військові об'єкти України в окремих районах Донецької та Луганської областей. Україна розпочала збройну відсіч, що отримала назву Антитерористичної операції (пізніше – Операція об'єднаних сил). Після важких боїв у 2014-2015 рр. неоголошена війна на сході України перейшла у стан «замороженої» [11].

З листопада 2021 р. Російська Федерація активно накопичувала війська на кордоні з Україною як зі свого боку, так і з боку Білорусі, запевняючи при цьому у відсутності будь-яких намірів атакувати Україну.

21 лютого 2022 р. Росія офіційно «визнала» «державами» створені в окремих районах Донецької та Луганської областей України терористичні утворення «Луганська народна республіка» та «Донецька народна республіка».

24 лютого 2022 р. Російська Федерація офіційно вторглася на територію України, увійшовши з територій Російської Федерації, Білорусі та тимчасово окупованого Кримського півострова, а також здійснивши ракетні удари по всій території України. Усе це було названо «спеціальною військовою операцією» [12]. Глава Російської Федерації послався на прохання про військову допомогу від голів «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки» [13].

Спільним для всіх військових конфліктів, спровокованих Російською Федерацією, є те, що вона це називає «миротворчими місіями» та «спеціальними операціями» на «захист російськомовного або православного населення».

На думку британської аналітичної компанії The Economist Intelligence Unit (EIU), військове вторгнення Російської Федерації в Україну знаменує собою визначальний момент у перебудові геополітичного порядку. Битва за Україну – це не просто чергова регіональна війна, це розрив відносин Росія – Захід, що матиме глибокі наслідки для Європи та світу.

Російська агресія, що принципово змінила чинну архітектуру безпеки, спричинила необхідність перегляду стратегій та оборонних планів

у Європі і світі загалом, а також бачення майбутнього безпекового порядку.

Безпекова архітектура світу потребує перебудови. Чимало інституцій довели, що не відповідають новим умовам. Рада Безпеки ООН втратила дієвість та авторитет. Організацію з безпеки і співробітництва в Європі можна сміливо ліквідувати як безпековий майданчик, якщо не відбудеться її реформа. Не виключене й глибоке реформування НАТО або створення нових безпекових союзів.

Підсумок російсько-української війни, яка наразі триває на українській території, ще не визначений. Не відомо, до яких масштабів вона виросте, якими будуть її наслідки та яку роль буде відігравати Україна у світовій архітектурі безпеки [14].

Незважаючи на всю невизначеність і можливу багатовекторність майбутньої системи міждержавних відносин, ключовою проблемою їхньої архітектури є вирішення питання стосовно системи прийняття нагальних рішень, коли замість слів про «стурбованість» ухвалюватимуться ефективні рішення щодо застосування заходів захисту міжнародного правопорядку. Будапештський меморандум показав, що гарантії нічого не варті, якщо вони чітко не окреслені. Гарантії варті чогось лише в тому випадку, якщо їх дотримуються [15].

Після того як Будапештський меморандум, починаючи з 2014 р., продемонстрував і демонструє свою абсолютну, «запроєктовану» неефективність, Україна більше не зацікавлена в якихось нових «клаптикових парасольках». Про це заявив Президент України Володимир Зеленський, наголосивши на тому, що прагне максимуму гарантій для України: «Цього разу ми дуже серйозно й виважено ставимося до майбутнього документа. А також до кола країн-партнерів, які повинні нас не підвести в разі будь-якої агресії в майбутньому» [16].

Своєю чергою глава Міністерства закордонних справ України Дмитро Кулеба закликав країни-партнери вирішити, які гарантії безпеки вони готові надати Україні: «Світ винен Україні безпеку. Україна відмовилася від ядерної зброї заради миру у всьому світі. Після цього ми стукали у двері НАТО, але вони так і не відчинилися. Вакуум безпеки спричинив російську агресію» [17].

Вважаємо, що інституційними гарантами безпеки для України могли би стати певні альянси провідних держав світу, а також, як не парадоксально, сама держава Україна. Розглянемо можливі варіанти забезпечення національної безпеки більш докладно.

Перший варіант забезпечення національної безпеки ґрунтується на тому, що безумовним гарантом безпеки на сьогодні залишається НАТО. Відповідний безпековий варіант передбачає *набуття Україною членства в НАТО*. Континентальна Європа ще довго не матиме засобів, щоб забезпечити Україні необхідний захист.

Оптимальна формула безпекових гарантій закріплена у статті 5 Вашингтонського договору 1949 р. Дослівно вона сформульована так: «Сторони погоджуються, що збройний напад на одну або декількох із них у Європі чи в Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх; і, відповідно, вони домовляються, що в разі здійснення такого нападу кожна з них, реалізуючи своє законне право на індивідуальну чи колективну самооборону, підтверджене статтею 51 Статуту ООН, надасть допомогу тій Стороні або Сторонам, які зазнали нападу, і відразу здійснить, індивідуально чи спільно з іншими Сторонами, такі дії, які вважатимуться необхідними, включно із застосуванням збройної сили, з метою відновлення та збереження безпеки в Північноатлантичному регіоні» [18].

Будь-яка інша редакція, яка не міститиме жорстких зобов'язань держав-гарантів щодо задіяння своїх збройних сил для допомоги державі, якій надані гарантії (у нашому випадку – Україні), не має жодного практичного змісту.

Проте через відому позицію Угорщини та занадто обережну позицію деяких інших держав – членів НАТО в найближчій перспективі відповідні гарантії безпеки для України виглядають малореалістичними. Напевне, вони стануть здійсненними тільки після воєнної поразки Російської Федерації [19].

Однак нагадаємо, що прагнення України вступити до НАТО зафіксоване в Конституції України: у її преамбулі, у статті 102 розділу V «Президент України» та у статті 116 розділу VI «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади» [20].

За роки офіційних відносин України з НАТО, а саме з 1992 р., Україна стала єдиною державою – партнером блоку, яка брала участь у всіх його основних місіях та операціях. З 2014 р. Україна брала участь у численних спільних навчаннях із НАТО: Sea Breeze, Rapid Trident, Joint Juncture, Defender Europe, Coherent Resilience, Cossack Mace 2021 тощо [21].

Така діяльність сприяла збільшенню рівня боєздатності української армії, упровадженню в Україні найкращих практик і стандартів армій США та країн Європи, а також посиленню взаємо-

сумісності з арміями держав – членів НАТО. Якщо збройні сили держав-членів і партнерів НАТО взаємосумісні, це означає, що вони розуміють одне одного, діють за певними стандартами та можуть спільно й узгоджено взаємодіяти в межах навчань або операцій.

Тривала співпраця та наявність партнерської довіри сприяла наданню нашій країні зброї та введенню санкцій проти країни-агресора після початку повномасштабної війни Російської Федерації проти України.

Україна мала змогу робити закупівлі продукції військового призначення, яку в нашій країні не виробляють, ще до початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації. У 2015 р. Україна приєдналася до Агенції НАТО з підтримки та постачання – спеціалізованої системи закупівель НАТО – та вже з 2019 р. почала здійснювати закупівлі за спрощеною процедурою і зниженими цінами. Тісна співпраця з НАТО також сприяла запуску в Україні реформи оборонних закупівель, спрямованої на боротьбу з корупцією в секторі безпеки й оборони України та запровадження найкращих практик держав – членів НАТО.

Крім того, завдяки поглибленій співпраці з НАТО Україна отримала можливість проводити обмін розвідданими з його державами-членами. Це надзвичайна перевага, яку ми наразі використовуємо в умовах війни з Російською Федерацією. Поглиблений обмін розвідданими став можливий, зокрема, завдяки отриманню Україною статусу партнера з розширеними можливостями (EOP). Серед інших переваг цього статусу – розширення участі України у спільних навчаннях і тренуваннях НАТО, посилення співпраці для забезпечення безпеки Чорного моря, розширення українського представництва у структурах НАТО тощо.

Відмова від курсу в НАТО, а також сильне відмежування від нього будуть означати не лише відмову від ідеї членства, а й можливий кінець поглибленої або будь-якої співпраці з НАТО взагалі [22]. Так, можна дорікати союзникам у тому, що вони не усвідомлюють рівень путінського божевілья. Однак не варто забувати й про те, що кожна держава та кожний оборонний союз мають насамперед захищати власні кордони та уникати війни на своїй території. Саме це й робить НАТО.

Другий варіант безпекових гарантій для України, який виглядає більш реалістичним, ніж перший, передбачає укладення багатосторонніх міжнародних договорів.

По-перше, ідеться про договір про основоположні принципи міжнародно-правових відносин

між Україною та Російською Федерацією, у якому мають бути врегульовані всі питання, пов'язані з відновленням у повному обсязі територіальної цілісності України, включно з Кримським півостровом та всіма тимчасово окупованими територіями, відшкодування збитків, нанесених Російською Федерацією Україні за час понад 8 років війни, та притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності всіх осіб, причетних до скоєння воєнних злочинів. Відповідні вимоги висунув Президент України Володимир Зеленський під час онлайн-виступу з Києва перед учасниками саміту G20 в Індонезії 15 листопада 2022 р., назвавши 10 умов, що необхідні для припинення війни в Україні [23].

По-друге, це повинен бути багатосторонній договір, яким має бути встановлено, що держави-гаранти нададуть Україні всю необхідну допомогу в разі збройної агресії, включно з участю їхніх збройних сил у військовій відсічі збройної агресії Російської Федерації або будь-якої іншої третьої сторони.

Обидва ці договори після їх ратифікації мають бути зареєстровані в секретаріаті ООН.

Наразі Україна разом із партнерами хоче бачити гарантами безпеки 11 країн, зокрема США, Велику Британію, Францію, Туреччину, Німеччину, Китай, Польщу, Ізраїль [24], та отримати від країн-підписантів зобов'язання жорсткіші, ніж стаття 5 Вашингтонського договору 1949 р.

Однак чи готові потенційні «гаранти» дати такі гарантії, якими їх бачить українська сторона? Офіційні представники окремих держав світу, наприклад США, Франції, Німеччини, Туреччини, Великої Британії та Польщі, з відповідного питання зробили аналогічні за змістом заяви про те, що вони готові обговорювати це питання або готові зробити свій внесок в угоду про гарантії безпеки Україні, проте виключають взяття на себе зобов'язань, які мають члени НАТО в межах альянсу. Від багатьох держав, за винятком США та Великої Британії, уже неодноразово звучало: «Усе, що завгодно, крім участі у воєнних діях». З Ізраїлем та Китаєм відбуваються переговори з відповідного питання [25].

Окрім очевидних позитивних результатів, створення широкого союзу держав – гарантів безпеки для України має окремі недоліки. Зокрема, новий союз повинен об'єднувати однодумців, а не конкурентів. Китай, який претендує на роль другої у світі ядерної супердержави на одному рівні із США, переслідує власні інтереси, тому Україна для нього не є пріоритетом. Пріоритет – Російська

Федерація як інструмент тиску на Захід, а Україна – це плацдарм для такого тиску.

Переконані, що Україні доцільно обмежити коло країн – гарантів безпеки Сполученими Штатами Америки та Великою Британією, стратегічний союз із якими є прийнятною альтернативою НАТО, принаймні до моменту вступу України до Північно-атлантичного альянсу. Відповідний варіант є проміжним, передбачає укладення оборонної угоди про взаємний захист від нападу (причому відразу, а не після трьох днів консультацій) з ядерною державою. Як зазначає директор військових програм Центру Разумкова Микола Сунгуровський, у цьому варіанті «плюс був би в тому, що рішення на допомогу країні-жертві приймаються не за всіма бюрократичними канонами НАТО, а однією країною» [26].

Третій варіант забезпечення безпеки в Європі та світі – *Україна може сама стати гарантом безпеки для інших держав, щонайменше для країн Східної Європи.*

Директор дослідницького центру New Geopolitics Research Network Михайло Самусь вважає, що насправді питання гарантій безпеки вирішуватимуться за результатами того, що відбувається на полі бою російсько-української війни. Адже гарантії безпеки можна трактувати по-різному: Російська Федерація, наприклад, трактує це поняття як встановлення фактично протекторату; для когось гарантії безпеки – це те, що передбачається статтею 5 Вашингтонського договору. І ми наразі не можемо надати точну дефініцію цього поняття. Якщо хтось думає, що гарантії означають, що Україна почиває на лаврах, а донори гарантуватимуть її безпеку, то це абсолютно не так [26].

З огляду на здобутий досвід як у військовій сфері, так і у веденні гібридної війни Україна може стати новим регіональним лідером із найпотужнішою армією в Європі, гарантом безпеки для інших держав у регіоні. Нова безпекова структура може бути схожа на НАТО, проте мати більш універсальні функції та реагувати не шляхом колективних консультацій, а відповідно до рівня загрози (наприклад, якщо почалося вторгнення, усі надають зброю, військові контингенти, закривають небо).

Аналогічну систему безпеки пропонував Президент України Володимир Зеленський, просуваючи ідею створення нового об'єднання U-24 під час виступу перед Конгресом США 16 березня 2022 р. Зокрема, він зазначив: «Я звернувся і до Сполучених Штатів Америки, і до всіх відповідальних

держав щодо створення нового об'єднання U-24. Нового союзу, який гарантуватиме, що кожен агресор отримає скоординовану відповідь світу. Швидко та ефективно. Відразу. Не через тижні, місяці, роки, а за перші 24 години від нападу. <...> Нам потрібне коло країн, які готові протягом 24 годин надати будь-яку зброю, нам потрібно, щоб санкції були розроблені заздалегідь, і щоб першої ж секунди, коли ми відчули загрозу з боку Російської Федерації, коло цих держав об'єдналося та ввело все відразу» [27].

Проте актуальним залишається питання: як зробити так, щоб U-24 було ефективнішим, ніж НАТО або ООН? Інституційної реакції сьогодні не досить. Наприклад, нове об'єднання могло би пообіцяти прийти на допомогу Україні, маючи у своєму розпорядженні збройні сили. Проте навряд чи без участі ядерних держав такі гарантії обіцятимуть вагому безпеку.

На нашу думку, універсальна міжнародна безпекова організація з повинна відповідати таким критеріям:

- 1) відсутність права вето в окремо взятої держави;
- 2) наявність автоматичного механізму позбавлення права голосу будь-якої держави, яка порушила міжнародне право, зокрема й Статут ООН;
- 3) розширення компетенції разом із запровадженням імперативного права ухвалювати рішення у сфері безпеки, економіки, клімату й екології, прав людини;
- 4) наявність потужного воєнного контингенту у складі не менше ніж 250 тисяч професійних військовослужбовців та 5 мільйонів резервістів, який не підпорядковується жодному уряду, окрім Генеральної Асамблеї ООН та (у термінових випадках) Ради Безпеки ООН як постійно діючого світового уряду. Організація з безпеки і співробітництва в Європі та інші регіональні безпекові організації мають бути або ліквідовані, або краще інкорпоровані в ООН [28].

Це має бути організація, яка діє на абсолютно інших засадах: не просто забезпечує колективну безпеку, а реагує на інші різноманітні кризові ситуації, наприклад техногенні лиха тощо.

Нарешті, залучення Російської Федерації як гаранта європейської безпеки є неприпустимим.

Висновки. У статті розглянуто питання щодо інституційних гарантій забезпечення національної безпеки України в умовах її євроінтеграційних прагнень. Окреслено три варіанти забезпечення національної безпеки для України після завершення війни. Представлено перспективну модель

утворення нової універсальної міжнародної безпекової організації та визначено ключові її риси.

Література

1. Демченко О. Україна та крах глобальної системи безпеки. Що з нами зараз? *LB.ua*. 2022. 11 березня. URL: https://lb.ua/world/2022/03/11/509088_ukraina_krah_globalnoi_sistemi.html (дата звернення: 25.11.2022).
2. Гриценко А. Теоретико-методологические подходы к определению понятия безопасности. *Вестник Новосибирского государственного университета. Серия «Философия и право»*. 2008. Т. 6. Вып. 3. С. 86-91.
3. Тихомиров Д. Плюралізм інтерпретацій поняття безпеки в соціально-гуманітарних науках. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 170-181.
4. Горбатюк С. Теорія цінностей як методологічна основа аксіології соціогуманітарної безпеки. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія «Державне управління»*. 2016. № 4. С. 20-30.
5. Карибська криза. *Енциклопедія сучасної України*. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=9804 (дата звернення: 25.11.2022).
6. Розпад СРСР 1991 р. *Офіційний портал Збройних Сил України*. 2020. 4 грудня. URL: <https://www.zsu.gov.ua/year/5fe440852f429b1f88ce9cb8> (дата звернення: 25.11.2022).
7. Пікуля Т. Історичні передумови та ідеологічні чинники агресивної зовнішньої політики Російської Федерації. *Актуальні питання правового і патріотичного виховання здобувачів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання в умовах воєнного стану* : матеріали науково-теоретичної конференції, м. Київ, 19 травня 2022 р. Київ : НАВС, 2022. С. 123-126.
8. Кудряченко А., Черногор Я. Придністровська Молдавська Республіка (ПМР; Придністров'я). *Енциклопедія історії України*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Prydnistrovia (дата звернення: 25.11.2022).
9. Ярмоленко О. ЄСПЛ виніс перше рішення у справі Грузії проти Росії за війну 2008 року. Обидві країни оголосили про свою перемогу. *Бабель*. 2021. 21 січня. URL: <https://babel.ua/news/58027-yespl-vinis-pershe-rishennya-u-spravi-gruziji-proti-rosiji-za-viynu-2008-roku-obidvi-krajini-ogolosili-pro-svoyu-peremogu> (дата звернення: 25.11.2022).
10. «Пятидневная война»: публикации по теме. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/ru/%D0%BF%D1%8F%D1%82%D0%B8%D0%B4%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0/t-44326954> (дата звернення: 25.11.2022).
11. Ключові питання та відповіді про російську агресію. *Міністерство закордонних справ України* : офіційний вебсайт. 2022. 21 червня. URL: <https://mfa.gov.ua/klyuchovi-pitannya-ta-vidpovidi-pro-rosijsku-agresiyu> (дата звернення: 25.11.2022).
12. Монастирський Є. Війни Росії за останні 30 років та їхні наслідки. *Ukrainer*. 2022. 2 березня. URL: <https://ukrainer.net/viynu-rosii/> (дата звернення: 25.11.2022).
13. Шепелева А. Держдума ратифікувала договори з «ЛДНР». *Deutsche Welle*. 2022. 22 лютого. URL: <https://www.dw.com/uk/vyznannia-ldnr-derzhdumaratyfikovala-dohovory-z-respublikamy/a-60871017> (дата звернення: 25.11.2022).
14. Сидоренко С., Шелест Г. Альтернатива НАТО: чим загрожує відмова України від Альянсу за домовленістю з Кремлем. *Європейська правда*. 2022. 23 березня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/23/7136465/> (дата звернення: 25.11.2022).
15. Пікуля Т. Місце та роль України у міжнародній та європейській системах безпеки. *Україна і світ: правові питання регіональної та глобальної безпеки* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18 травня 2022 р. / редкол. : О. Кузьменко, В. Чорна. Київ : Видавничий центр «Кафедра», 2022. С. 28-32.
16. Володимир Зеленський: Прагнемо напружувати договір, який забезпечуватиме реальні гарантії безпеки України. *Вінницька обласна військова адміністрація* : офіційний вебсайт. 2022. 28 квітня. URL: <https://vin.gov.ua/news/ostanni-novynu/46496-volodymyr-zelenskyi-prahnemo-napratsiuvaty-dohovir-iakyi-zabezpechuvatyme-realni-harantii-bezpeky-ukrainy> (дата звернення: 25.11.2022).
17. Україна просить держави світу визначитись із гарантіями безпеки для неї. *Європейська правда*. 2022. 29 квітня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/04/29/7138600/> (дата звернення: 25.11.2022).
18. Північноатлантичний договір. Вашингтон, округ Колумбія, 4 квітня 1949 р. *Організація Північноатлантичного договору* : вебсайт. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_17120.htm (дата звернення: 25.11.2022).
19. Цюпин Б. Позиція Угорщини в НАТО і ЄС викликала чергову критику. Йдеться не лише про Україну. *Радіо Свобода*. 2022. 13 листопада. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/uhorshchyna-nato-uevrosoyuz-ukrayina/32128638.html> (дата звернення: 25.11.2022).

20. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

21. Пікуля Т. Організаційно-правові засади співпраці України з НАТО та країнами-партнерами. *The security architecture of European and Euro-Atlantic spaces : scientific monograph / science eds. : Т. Astramovich-Leik, Ya. Turchyn, O. Horbach, O. Tsebenko*. Riga : Baltija Publishing, 2022. P. 192-205. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/247/6963/14487-1>.

22. Фахурдінова М. Переваги від НАТО: чим небезпечна для України відмова від курсу на вступ до Альянсу? *Європейська правда*. 2022. 15 квітня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/15/7137884/> (дата звернення: 25.11.2022).

23. Хотин Р. 10 про 10. Що треба знати про «мирний план» Зеленського. *Радіо Свобода*. 2022. 15 листопада. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/samit-20-myрnyi-plan-zelensko-ho-ukrayina-viyna-rosiya/32131952.html> (дата звернення: 25.11.2022).

24. Гнатів В. Україна хоче бачити гарантми безпеки 11 країн. *Pravda tvogo міста*. 2022. 31 березня. URL: <https://pravda.if.ua/ukrayina-hoche-bachytyu-garantamy-bezpeky-11-krayin/>

(дата звернення: 25.11.2022).

25. Німеччина готова дати гарантії безпеки Україні – МЗС. *Європейська правда*. 2022. 31 березня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/31/7136955/> (дата звернення: 25.11.2022).

26. Ліскович М. Гарантії безпеки для України: наскільки це реально, якими їм бути? *Укрінформ*. 2022. 3 травня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3473809-garantii-bezpeki-dla-ukraini-naskilki-ce-realno-akimi-im-buti.html> (дата звернення: 25.11.2022).

27. Україна наразі не має готового переліку країн-гарантів безпеки – Зеленський. *Радіо Свобода*. 2022. 5 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-peregovory-rf/31786523.html> (дата звернення: 25.11.2022).

28. Ліскович М. Будувати з нуля, або Якою може бути майбутня система глобальної безпеки. *Укрінформ*. 2022. 5 квітня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3449401-buduvati-z-nula-abo-akou-moze-buti-majbutna-sistema-globalnoi-bezpeki.html> (дата звернення: 25.11.2022).

Пікуля Т. О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теоретичної юриспруденції
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана*

ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОЧИХ ТРЕНУВАНЬ ІЗ ГИРЯМИ В КОНТЕКСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЖІНОК-ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Проскурня Є. Є.

Складовою частиною професійної програми сучасного поліцейського є рівень його фізичної підготовки, що визначається рівнем розвитку основних рухових якостей та сформованістю рухових умінь і навичок застосування поліцейських заходів примусу та інших технічних дій, які використовуються під час виконання службових обов'язків.

У статті досліджується можливість удосконалення фізичної підготовки (сили, витривалості та спеціальних навичок) жінок-поліцейських у закладах освіти зі специфічними умовами навчання засобами гирьового спорту та гирьового фітнесу.

Аналізується можливість сучасної учнівської молоді відповідати вимогам кандидатів на вступ до закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, стан матеріальної бази шкіл та види спорту, що в них культивуються.

Доводиться, що у формуванні життєво важливих рухових умінь і навичок, розвитку фізичних якостей, вихованні морально-вольових та інших якостей особистості жінок-курсантів вагоме значення можуть мати заняття з гирьового спорту та гирьового фітнесу.

У статті також подано аналіз жіночого організму, практичні поради для занять гирьовим спортом і гирьовим фітнесом, розкрито вплив занять на побудову жіночого організму та виправлення фізіологічних вад тіла. Надано практичні поради щодо дотримання техніки безпеки під час тренувань.

Ключові слова: заклади освіти зі специфічними умовами навчання, поліцейський, гирьовий спорт, гирьовий фітнес, фізична підготовка.

Proskurnya E. E. Peculiarities of women's training with kettlebells, in the context of improving the physical training of female police officers in institutions of higher education with specific training conditions

A component of the professional program of a modern police officer is the level of his physical training, which is determined by the level of development of basic motor qualities and the formation of motor skills and skills in the application of police coercive measures and other technical actions used during the performance of official duties.

The article examines the possibility of improving the physical training (strength, endurance and special skills) of female police officers in educational institutions with specific training conditions by means of kettlebell sports and kettlebell fitness.

The possibility of modern student youth to meet the requirements of candidates for admission to higher education institutions with specific learning conditions, the state of the material base of schools and the types of sports cultivated in them is analyzed.

It is proven that in the formation of vital motor skills and skills, development of physical qualities, education of moral and willful and other personality qualities of female cadets, classes in kettlebell sports and kettlebell fitness can be of great importance.

The article also presents an analysis of the female body, practical advice for weight training and weight training, the impact of exercise on the structure of the female body and correction of physiological body defects. Practical advice on observing safety techniques during training is provided.

Key words: educational institutions with specific learning conditions, police officer, kettlebell sport, kettlebell fitness, physical training.

Постановка проблеми та її актуальність. На сучасному етапі суспільного розвитку, коли гостро стоять проблеми здоров'я, фізичного розвитку, фізичної підготовки учнівської молоді, у системі їх фізичного виховання, на жаль, нетрадиційні види фізичних вправ стали витіснити традиційні. Так, наприклад, легка атлетика, спортивна гімнастика, плавання та інші види спорту, які входять до обов'язкового переліку чи до базової частини програми фізичного виховання загальноосвітніх шкіл, середніх спеціальних установ і закладів вищої освіти та мають величезне значення у формуванні життєво важливих рухових умінь і навичок, розвитку фізичних якостей, виховання вольових та інших якостей особистості людини, стають

недоступними для учнівської молоді. Таку ситуацію сьогодні в Україні можна пояснити насамперед складними динамічними змінами у всіх сферах життя, зокрема застарілістю та непридатністю інвентарю й обладнання або повною відсутністю в освітніх установах матеріально-технічної бази для занять цими видами спорту [1, с. 197].

Аналіз досвіду власної багаторічної педагогічної діяльності та результати експериментальних досліджень свідчать про тривожну тенденцію відставання й невідповідності ступеня фізичного розвитку, фізичної підготовки та функціональних можливостей значної частини сучасної молоді, яка навчається в закладах вищої освіти зі спеціальними умовами навчання, нормативним вимогам їх загальної фізичної підготовки.

У формуванні життєво важливих рухових умінь і навичок, розвитку фізичних якостей, вихованні морально-вольових та інших якостей особистості жінок-курсанток вагоме значення має гирьовий спорт, можливості якого, як показує практика, невичерпні.

За допомогою гирьового спорту можна здійснити корекцію фізичного розвитку, виправити вроджені дефекти будови тіла (вузькі плечі, сутулість, непропорційність розвитку окремих м'язових груп тощо) [2, с. 8].

Гирі мають низку переваг, а саме: простота, доступність та економічність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фізичної підготовки студентів закладів вищої освіти із застосуванням гирьового спорту та гирьового фітнесу знайшли відображення в наукових працях В.Н. Балакшина, Г.П. Грибана, С.В. Моренченка, В.В. Пронтенка, К.В. Пронтенка, С.В. Романчука. Автори описують методику та організацію занять гирьовим спортом і гирьовим фітнесом у закладах вищої освіти, надають методичні вказівки для студентів, які займаються цим напрямом, тощо.

Проте варто зазначити, що за наявності досить великої кількості праць із гирьового спорту й гирьового фітнесу певні питання не знайшли свого відображення в роботах учених. А проблема вдосконалення фізичної підготовки жінок-поліцейських засобами гирьового спорту та гирьового фітнесу не досліджувалася взагалі.

Метою статті є розроблення пропозицій щодо практичного застосування тренувань жінок-поліцейських для покращення їх рівня фізичної підготовки, а також аналіз особливостей жіночого організму стосовно застосування цих тренувань та заходів особистої безпеки.

Виклад основного матеріалу. Наукові дослідження й практичний досвід показують, що силове тренування (за умови врахування фізіологічних особливостей жіночого організму) сприяє поліпшенню здоров'я, зміцнює м'язи та зв'язки тазового дна, покращує фігуру.

Жіночий організм набагато краще переносить навантаження, спрямовані на розвиток витривалості. Тому у тренувальних заняттях жінок широко застосовуються методи розвитку силової витривалості, адже вони пов'язані з невеликими обтяженнями, швидко знижують жировий компонент маси тіла, сприяють вирішенню завдань естетичної корекції статури.

Для ефективного вирішення таких завдань жінкам необхідно приділяти підвищену увагу розвитку аеробної витривалості, гнучкості та координації рухів.

У будь-якому виді спорту є позитивні й негативні аспекти. Важлива системність і правильна методика занять гирьовим спортом. До 18-20 років гирьовий спорт позитивно впливає на всі життєво необхідні системи організму: формується та зміцнюється спина, удосконалюється постава й талія, зміцнюються м'язи тіла [3, с. 17].

Необхідно враховувати вікові й статеві особливості осіб, які займаються силовими вправами для зміцнення здоров'я та професійно-прикладної підготовки. Жіночий організм має такі особливості:

- менш міцні кістки, суглоби, мускулатура, більш широкий тазовий пояс;
- особливості в діяльності серцево-судинної, дихальної, нервової та інших систем;
- більш тривалий період відновлення організму, швидка втрата тренуваності;
- необхідність більш тривалої розминки та поступовий перехід до великих навантажень.

Мета занять початкової підготовки - формування потужного м'язового корсету, створення бази для вдосконалення силових вправ, які не повинні бути орієнтовані на розвиток максимальної або швидкісної сили, оскільки особливості силових занять для дівчат і жінок пов'язані з фізіологічними особливостями організму. Цими особливостями можна назвати такі:

- гормональна структура жіночого організму обмежує зростання м'язової маси;
- частка м'язової маси тіла в жінок становить лише 30-35% (натомість у чоловіків - 40-50%);
- центр маси тіла в жінок розташовується нижче, ніж у чоловіків, у зв'язку з особливостями статури;

– жінки через більш швидке дозрівання організму на 2-4 роки раніше за чоловіків досягають своїх фізичних і силових кондицій;

– для жінок характерне збільшення жирових відкладень на стегнах і сідницях, у чоловіків – на животі;

– жінки мають більшу гнучкість порівняно із чоловіками;

– жінки мають більш високий больовий поріг (тобто вони витриваліші за чоловіків).

Основною вправою в жіночому гирьовому спорті залишається ривок та ривок із довільною зміною рук. Ривок протягом 10-12 хвилин розвиває силу й витривалість. Тому система перших тренувань спрямована на швидкісно-силову витривалість зі стабільною вагою. У результаті м'язова маса не нарощується, а тіло, навпаки, «висушується». Сама природа завдяки цим вправам дає можливість жінкам скинути зайву вагу.

Під час проведення навчально-тренувальних занять необхідно дотримуватися основних правил техніки безпеки, зокрема:

1. Займаючись гирьовим спортом, необхідно суворо дотримуватися загальних механічних принципів побудови навчально-тренувального процесу.

2. Загальнофізична підготовка – основа успіхів у розвитку сили. Тому необхідно включати вправи для розвитку витривалості, швидкості, гнучкості, координації та точності рухів, спортивні й рухливі бази.

3. Заняття не повинні бути монотонними.

4. До 18 років не виконувати силових вправ із максимальними вагами. Застосовуйте більш легкі обтяження з можливістю виконати кожен тренувальну вправу в підході по 10-15 разів.

5. Приділяти увагу зміцненню м'язів черевного преса та спини.

6. Попереджати травми – вони є наслідком неправильного тренування.

7. Не виконувати глибоких присідань із великими обтяженнями. Під час виконання вправи з гирею стежте, щоб спина була випрямлена.

8. Припиняти тренування в разі виникнення болю.

9. Регулярно проходити медичний огляд у лікаря зі спорту [4, с. 15].

Зрозуміло, що, як і в будь-якому іншому фітнес-напрямі, заняття з гирею повинні бути систематизованими й розпланованими залежно від бажаного результату. Не секрет, що залежно від потрібного результату будується й програма тренувань [8, с. 108]. Тренінг із гирею належить до циклічного тренінгу, оскільки для досягнення

більшого ефекту тренування має будуватися за принципом виконання певної роботи за певний проміжок часу. Саме такий підхід дасть змогу ефективно спалювати підшкірний жир, збільшувати функціональні можливості організму та, як наслідок, приводити в тонус м'язову систему [5, с. 102].

Навантаження у процесі багаторазового виконання різних вправ із гирями прирівнюється до бігу, що сприяє оздоровленню серцево-судинної системи, а нахили з енергійним випрямленням тулуба добре «прокачують» кров у тазовому відділі та навколо хребта, що оздоровлює не тільки хребет, а й майже всі внутрішні органи, функціонування яких прямо залежить від стану хребта [6, с. 236]. Через 2-3 місяці тривалого виконання вправ із нахилом і випрямленням тулуба больові відчуття в поперековому відділі поступово зникають.

Що стосується гирьового фітнесу, то це напрям, який містить комплекси вправ, що виконуються циклічно, переважно в аеробно-анаеробному режимі, і спрямовані на опрацювання основних м'язових груп організму [7, с. 239].

Гирьовий фітнес бере витоки з гирьового спорту. У зв'язку із цим серед вправ із гирею досить вагоме місце посідають вправи, що так чи інакше пов'язані з вправами змагального гирьового спорту: поштовх, ривок, поштовх довгим циклом. Основою успішних занять із гирею є правильний підбір потрібних вправ і вибір оптимальної інтенсивності їх виконання.

З огляду на циклічний складник тренування з гирею ефективність виконуваної роботи можна пов'язати із частотою серцевих скорочень під час виконання роботи. Загальновідомим є факт, що для того, щоб організм почав використовувати як джерело енергії запаси жиру, спортсмен повинен працювати, наприклад, упродовж 20 хвилин із частотою серцевих скорочень на рівні 120 ударів на хвилину. А для збільшення функціональних можливостей потрібно працювати на пульсі 140-170 ударів на хвилину. Відповідно, для ефективного спалювання підшкірного жиру тренувальне навантаження потрібно підібрати так, щоб робота проводилася в зазначеному пульсі [9, с. 14].

Аналогічну рекомендацію можна надати для збільшення функціональних можливостей того, хто тренується. Як уже було сказано, гиря – універсальне спортивне знаряддя, яке дає змогу опрацювати одночасно різні групи м'язів. Це досягається шляхом правильного підбору вправ, компонування окремих вправ у зв'язки.

Основними вправами з гирями є свінг, армійський жим, гоблет присід, станова тяга, жим лежачи, турецький підйом, гало, оверхед присід [6, с. 243]. Правильність виконання вправ доступно описана багатьма авторами з гирьового фітнесу.

Поєднання класичних вправ гирьового спорту та вправ гирьового фітнесу дасть жінкам-поліцейським те оптимальне навантаження, яке дасть змогу завжди вдало здавати заліки з фізичної підготовки, чудово виглядати та мати відмінну фізичну форму, при цьому не витрачаючи шалені гроші на відвідування фітнес-залів та не марнуючи дорогоцінний час на довготривалі й виснажливі тренування.

Висновки. У сучасних несприятливих економічних умовах для більшості населення України, коли в освітніх установах матеріально-технічна база багатьох видів спорту значно погіршилася, а спортивно-оздоровчі послуги придбали платний характер, ключову роль покликані відігравати ті види фізичної підготовки, які не вимагають великих фінансових витрат та доступні широкому колу. Одним із таких засобів, що сприяють вирішенню завдання зі зміцнення здоров'я, фізичного розвитку, формування необхідних у житті рухових умінь і навичок, цілеспрямованості, витримки, морально-вольових якостей та зростання показників рухової підготовленості, є гирьовий спорт.

Вивчення впливу занять гирьовим спортом на стан загальної фізичної підготовки жінок-курсантів у процесі навчання в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання є актуальним та становить як науковий, так і практичний інтерес. Дослідження дадуть змогу виявити педагогічні й фізіологічні закономірності в розвитку фізичних якостей жінок-курсантів, які займаються гирьовим спортом, і на цій основі більш об'єктивно планувати навантаження на навчально-тренувальних заняттях із фізичної підготовки.

Література

1. Проскурня Є.Є., Ком'яга А.В. Вплив занять з гирьового спорту на загальну фізичну підготовку курсантів закладів освіти зі спеціальними умовами навчання. *Проблеми реабілітації* : збірник наукових праць. Одеса : Південноукраїнський національний університет імені К.Д. Ушинського, 2019. Т. 1. С. 197-202.

2. Гирьовий спорт у вищих навчальних закладах : навчальний посібник / Г.П. Грибан та ін. Житомир, 2014. 400 с.

3. Романчук С.В., Пронтенко В.В., Пронтенко К.В. Методики тренувань спортсменів-гирьовиків у різних школах України з гирьового спорту. *Актуальні проблеми розвитку традиційних і східних єдиноборств* : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції. Харків : Академія ВВ МВС, 2010. С. 142-147.

4. Організація та методика проведення занять з гирьового спорту : навчально-методичний посібник / В.М. Романчук, С.В. Романчук, К.В. Пронтенко, В.В. Пронтенко. Житомир : ЖВІ НАУ, 2010. 196 с.

5. Проскурня Є.Є., Ком'яга А.В. Використання ривку гирею з довільною зміною рук (Р-12) для підготовки майбутніх правоохоронців. *Проблеми реабілітації* : збірник наукових праць. Одеса : Південноукраїнський національний університет імені К.Д. Ушинського, 2021. Т. 1. С. 99-103.

6. Вимоги до розвитку основних фізичних якостей спортсменів, які спеціалізуються у гирьовому спорті / К.В. Пронтенко та ін. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Харків : ХДАДМ (ХХПІ). 2007. № 6. С. 235-238.

7. Проскурня Є.Є., Ком'яга А.В. Особливості самостійних тренувань з гирями слухачів закладів вищої освіти в умовах ізоляції. *Проблеми реабілітації* : збірник наукових праць. Одеса : Південноукраїнський національний університет імені К.Д. Ушинського, 2020. Т. 1. С. 238-245.

8. Проскурня Є.Є., Ком'яга А.В. Свінг з гирею - ефективна вправа для вибухової сили та витривалості. *Проблеми реабілітації* : збірник наукових праць. Одеса : Південноукраїнський національний університет імені К.Д. Ушинського, 2022. Т. 1. С. 108-110.

9. Романчук С.В., Пронтенко К.В. Організація загальної фізичної підготовки курсантів ВВНЗ з використанням засобів гирьового спорту : навчально-методичний посібник. Житомир : ЖВІ НАУ, 2008. 184 с.

*Проскурня Є. Є.,
старший викладач кафедри тактико-спеціальної,
вогневої та фізичної підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-9095-673X*

КІБЕРБЕЗПЕКА КРИТИЧНИХ ІНФРАСТРУКТУР: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Пядишев В. Г.

Сьогодні критичні інфраструктури України зазнають дестабілізуючих атак з боку російської федерації. Здійснюються як фізичні, і кібератаки. У цих умовах захист критичних інфраструктур, їх відновлення після атак, а також забезпечення їхньої стійкості до атак є одним із пріоритетних завдань держави. І хоча фахівці України відшуковують можливості відновлювати пошкоджені критичні інфраструктури в найкоротший час після атак, усі передові практики захисту критичних інфраструктур від атак, зокрема, кібератак становлять для фахівців України величезний інтерес. Обсяг статті не дозволяє здійснити огляд усіх країн світу. Тому ми обрали найпередовіші країни: в Азії це Сінгапур, на американському континенті це США, у Європі це Євросоюз.

У Сінгапурі привертає увагу Закон про кібербезпеку, який є основою для захисту критично важливої інформаційної інфраструктури від загроз кібербезпеці, вжиття заходів щодо запобігання, управління та реагування на загрози та інциденти кібербезпеки критичних інфраструктур. Інтерес представляє також Агентство кібербезпеки Сінгапуру та його робота.

В Австралії основою для управління ризиками, пов'язаними з критичною інфраструктурою є Закон про безпеку критично важливої інфраструктури №29, 2018. Закон суворо визначає права та обов'язки Міністра, Секретаря, а також всіх осіб, які з тих чи інших причин зобов'язані підтримувати кібербезпеку критичних інфраструктур.

У Сполучених Штатах Америки питаннями кібербезпеки загалом та питаннями захисту критичної інфраструктури займається єдине агентство – «Агентство кібербезпеки та безпеки інфраструктури». Сприяння широкому обміну інформацією щодо критично важливих інфраструктур між власниками та операторами критично важливих інфраструктур та державними органами, що відповідають за захист інфраструктури, чим знижується вразливість країни перед тероризмом, здійснюється відповідно до Закону про інформацію критичної інфраструктури від 25 листопада 2002 р.

У Євросоюзі з питань захисту від кібератак важливе значення має Директива (ЄС) 2016/1148 Європейського Парламенту та Ради від 6 липня 2016 р. «Про заходи щодо забезпечення високого загального рівня

безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу». Вона встановлює заходи, спрямовані на досягнення найвищого загального рівня безпеки мережевих та інформаційних систем у Євросоюзі.

Незважаючи на масовість, глибину та витонченість кібератак, які здійснює російська федерація, служби України вишуковують можливості досить швидкого відновлення критичних інфраструктур. При цьому вони набувають найціннішого досвіду із захисту та відновлення критичних інфраструктур. Але все ж таки для них сьогодні важлива кожна крихта кращих практик, напрацьованих закордонними колегами.

Ключові слова: критична інфраструктура, кібербезпека, кібератака, стійкість, відновлення.

Piadyshch V. H. Cyber security of critical infrastructures: foreign experience and Ukrainian realities

Today, Ukraine's critical infrastructures are under destabilizing attacks from the Russian Federation. Both physical and cyber attacks are being carried out. Under these conditions, the protection of critical infrastructures, their recovery after attacks, as well as ensuring their resilience to attacks are one of the priority tasks of the state. And although Ukrainian specialists are looking for ways to restore damaged critical infrastructures as soon as possible after attacks, all the best practices for protecting critical infrastructures from attacks, in particular cyber attacks, are of great interest to Ukrainian specialists. The volume of the article does not allow for a review of all countries of the world. Therefore, we have chosen the most advanced countries: in Asia it is Singapore, in the Americas it is the United States, in Europe it is the European Union.

In Singapore, attention has been drawn to the Cyber Security Act, which forms the basis for protecting critical information infrastructure from cyber security threats, taking measures to prevent, manage and respond to cyber security threats and incidents of critical infrastructures. Also the Singapore Cyber Security Agency and its work are of great interest.

In Australia, the Critical Infrastructure Security Act 29, 2018 is the basis for managing the risks associated with

critical infrastructure. The Act strictly defines the rights and obligations of the Minister, the Secretary, and all persons who, for one reason or another, are required to maintain the cybersecurity of critical infrastructures.

In the United States of America, cybersecurity in general and the protection of critical infrastructure are handled by a single agency, the Cybersecurity and Infrastructure Security Agency. Promoting the wide exchange of information on critical infrastructures between owners and operators of critical infrastructures and government agencies responsible for protecting the infrastructure, thereby reducing the country's vulnerability to terrorism, is carried out in accordance with the Critical Infrastructure Information Law of November 25, 2002.

In the European Union, Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of July 6, 2016 "On measures to ensure a high overall level of security of network and information systems in the territory of the Union" is of great importance on issues of protection against cyberattacks. It establishes measures aimed at achieving a high overall level of security for network and information systems in the European Union.

Despite the mass nature, depth and sophistication of cyber attacks carried out by the Russian Federation, Ukrainian services are finding ways to quickly restore critical infrastructures. At the same time, they gain valuable experience in protecting and restoring critical infrastructures. But still, every grain of the best practices developed by foreign colleagues is important for them today.

Key words: *critical infrastructure, cyber security, cyber attack, resilience, recovery.*

Загальна постановка проблеми. Нині, під час крайньої активізації агресивних дій збройних сил Російської Федерації проти України, питання захисту критичних інфраструктур України стоїть особливо гостро. Крім фізичних атак на наші критичні інфраструктури, постійно проводяться кібератаки. Кібератаки, які здійснювалися досі на критичні інфраструктури будь-якої іншої країни у світі, за регулярністю, масовістю, глибиною та витонченістю не йдуть у жодне порівняння з кібератаками, які сьогодні відбуваються на критичні інфраструктури України [1]. Кібератаки здійснюються також на державні сайти України [2].

Проте критичні інфраструктури України виживають та відновлюються після вказаних кібератак. Це зумовлено низкою причин.

Ступінь наукової розробки теми. Ще до великомасштабних атак в Україні наукові дослідження у сфері захисту критичних інфраструктур від кібератак проводились такими вченими як П. Д. Рогов [3], І. П. Сініцин, П. П. Ігнатенко, О. О. Слабоспицька, О. В. Артеменко [4], Н. О. Ткачук [5], І. Субач [6]. Ці та інші дослідження сприяли роз-

робці відповідної нормативно-правової бази, яку склали такі документи:

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Загальних вимог до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури» [7];

– Вимоги до функціонування системи кіберзахисту у банківській системі України [8];

– Положення про організацію кіберзахисту у банківській системі України [9];

– Порядок проведення огляду стану кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів та інформації, вимогу щодо захисту якої встановлено законом [10];

– Методичні рекомендації щодо категоризації об'єктів критичної інфраструктури [11];

– Законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо невідкладних заходів щодо посилення спроможностей із кіберзахисту державних інформаційних ресурсів та об'єктів критичної інформаційної інфраструктури» [12];

– Методичні рекомендації щодо підвищення рівня кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури, практичних прийомів боротьби з кібератаками на критичні інфраструктури, а також відновлення останніх після кібератак [13].

Також можна стверджувати, що сьогодні у процесі відображення кібератак та осмислення їх результатів в Україні напружується безцінний новий передовий досвід.

Разом з тим, немає підстав вважати, що українські фахівці вже сприйняли увесь накопичений досі передовий досвід зарубіжних країн у сенсі протидії кібератакам на критичні інфраструктури. Підставою для такого висновку є відсутність в українських наукових фахових виданнях обговорення результатів зарубіжних наукових досліджень, а також нормативно-правової бази з питань протидії кібератакам на критичні інфраструктури. Водночас євроатлантичні прагнення України однозначно передбачають надалі зближення нормативно-правової бази, програмних та інших технічних засобів та методів протидії кібератакам на критичні інфраструктури, а також забезпечення стійкості останніх.

Метою пропонованої роботи є аналіз нормативно-правової бази передових країн з питань захисту від кібератак на критичні інфраструктури, а також забезпечення стійкості останніх.

Виклад основного матеріалу.

Обсяг статті не дозволяє здійснити огляд усіх країн світу. Тому ми обрали найпередовіші країни: в Азії це Сінгапур, на американському континенті це США, у Європі це Євросоюз, ще й Австралія.

Сінгапур

Серед країн Азії найбільшу готовність протистояти кіберзагрозам для критичних інфраструктур демонструє Сінгапур. З 31 серпня 2018 р. набула чинності більшість розділів Закону про кібербезпеку 2018 р. [14]. Закон встановлює основу для захисту критично важливої інформаційної інфраструктури від загроз кібербезпеці, вжиття заходів щодо запобігання, управління та реагування на загрози та інциденти кібербезпеки у Сінгапурі, а також регулювання постачальників ліцензованих послуг кібербезпеки

У країні діє Агентство кібербезпеки Сінгапуру (Cyber Security Agency of Singapore – CSA) [15]. Тут розроблено та неухильно дотримується Звід практичних правил кібербезпеки для критичної інформаційної інфраструктури.

Під час дебатів Комітету постачання 4 березня 2022 року Міністерство зв'язку та інформації оголосило про плани створення безпечного в цифровому відношенні економічно динамічного та соціально стабільного Сінгапуру. Нові ініціативи підвищують кіберстійкість секторів критичної інформаційної інфраструктури (CII) та посилять безпеку кіберпростору Сінгапуру. Особливо слід зазначити, що Агентство кібербезпеки Сінгапуру (CSA) оновить та розширить Закон про кібербезпеку, щоб охопити віртуальні активи (наприклад, хмарні системи), базову цифрову інфраструктуру та ключові цифрові послуги [16].

Австралія

Привертає увагу Закон Австралії про безпеку критично важливої інфраструктури № 29, 2018 [17]. Цей закон створює підґрунтя для управління ризиками, пов'язаними з критичною інфраструктурою. Структура закону така:

(а) ведення реєстру інформації про об'єкти критичної інфраструктури (реєстр не буде оприлюднений);

(б) вимога до особи, відповідальної за один або кілька об'єктів критичної інфраструктури, мати та дотримуватися програми управління ризиками критичної інфраструктури (якщо не застосовується виняток);

(с) вимога сповіщення про інциденти кібербезпеки;

(д) запровадження підвищених зобов'язань щодо кібербезпеки, що належать до систем національного значення;

(е) вимога до певних організацій, які стосуються критично важливого об'єкта інфраструктури, надавати інформацію про цей об'єкт і повідомляти, якщо щодо об'єкта відбуваються певні події;

(f) дозволяти міністру вимагати від певних організацій, пов'язаних з критично важливим об'єктом інфраструктури, здійснювати або утримуватися від скоєння дії чи речі, якщо міністр переконаний у тому, що існує ризик дії чи бездіяльності, що завдало б шкоди безпеці;

(g) дозвіл Секретарю вимагати від певних осіб, які стосуються критично важливого об'єкта інфраструктури, надання певної інформації чи документів;

(h) встановлення режиму реагування Співдружності на серйозні інциденти у сфері кібербезпеки;

(i) дозвіл Секретарю провести оцінку об'єкта критичної інфраструктури, щоб визначити, чи існує ризик національної безпеки, пов'язаний з цим об'єктом.

Певна інформація, отримана або згенерована відповідно до цього Закону або яка стосується його дії, є захищеною інформацією. Існують обмеження щодо того, коли особа може записувати, використовувати або розкривати захищену інформацію.

Положення цього Закону про цивільні санкції можуть бути виконані за допомогою постанов про цивільні санкції, судові заборони або повідомлення про порушення, і можуть бути прийняті належні до виконання зобов'язання щодо дотримання положень про цивільні санкції. З цією метою застосовується Закон про регулюючі повноваження. Деякі положення цього Закону підлягають моніторингу та розслідуванню відповідно до Закону про регулюючі повноваження. Деякі положення цього Закону можуть бути виконані шляхом накладення кримінального покарання.

Міністр може приватно оголосити актив важливим інфраструктурним активом.

Міністр може приватно оголосити об'єкт критичної інфраструктури системою національного значення.

Секретар має надавати міністру звіти для подання до парламенту щодо дії цього закону.

США

При розгляді особливостей боротьби з кіберзагрозами об'єктам критичної інфраструктури США привертає увагу та обставина, що питаннями кібербезпеки загалом і питаннями захисту критичної інфраструктури займається єдине агентство – «Агентство кібербезпеки та безпеки інфраструктури» (Cybersecurity and Infrastructure Security Agency – CISA) [18].

Щодо підтримки критичної інфраструктури, спеціальне керівництво та супровідний список призначені для підтримки державних, місцевих та галузевих партнерів у визначенні найважливіших

секторів інфраструктури та основних працівників, необхідних для підтримки послуг та функцій, від яких щодня залежать американці, а також здатності працювати стійко, зокрема, під час пандемії COVID-19.

Цей документ також містить рекомендації для державних, місцевих, плеєнних та територіальних юрисдикцій та приватного сектору щодо визначення основних працівників критичної інфраструктури. Сприяння здатності цих працівників продовжувати роботу в періоди обмежень спільноти, управління доступом, соціального дистанціювання або наказів/розпоряджень про закриття має вирішальне значення для стійкості спільноти та безперервності основних функцій.

Щодо забезпечення кібербезпеки, управління ризиками зі складу CISA, зокрема, для нового коронавірусу (COVID-19) надає керівникам інструмент, який допоможе їм обміркувати проблеми фізичної безпеки, ланцюжка поставок та кібербезпеки, які можуть виникнути внаслідок поширення COVID-19.

CISA випускає попередження, що нагадують про необхідність виявляти пильність щодо шахрайства, зокрема, пов'язаного з COVID-19. Кіберзлочинці можуть надсилати електронні листи зі шкідливими вкладеннями або посиланнями на шахрайські веб-сайти, щоб обманним шляхом змусити жертв розкрити конфіденційну інформацію або зробити пожертву шахрайським благодійним організаціям або організаціям. CISA закликає до обережності при поводженні з будь-якими електронними листами з темою, вкладенням або гіперпосиланням, пов'язаними з COVID-19, і з благами, текстами або дзвінками у соціальних мережах, пов'язаних з COVID-19.

13 березня 2020 року CISA випустила попередження, яке закликає організації прийняти підвищений рівень кібербезпеки, закликаючи організації прийняти підвищений рівень кібербезпеки під час розгляду альтернативних варіантів робочого місця для своїх співробітників. Варіанти віддаленої роботи або телероботи вимагають корпоративної віртуальної приватної мережі (VPN) для підключення співробітників до мережі інформаційних технологій (IT) організації.

CISA закликає повідомляти їм про інциденти, фішинг, шкідливі програми та інші проблеми кібербезпеки.

Сприяння широкому обміну інформацією щодо критично важливих інфраструктур між власниками та операторами критично важливих інфраструктур та державними органами, що відповідають за

захист інфраструктури, чим знижується вразливість країни перед тероризмом, здійснюється відповідно до Закону про інформацію критичної інфраструктури від 25 листопада 2002 р. [19].

Євросоюз

У законодавстві Євросоюзу з питань захисту від кібератак на себе звертає увагу Директива (ЄС) 2016/1148 Європейського Парламенту та Ради від 6 липня 2016 р. «Про заходи щодо забезпечення високого загального рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу» [20], яка приймалася з урахуванням 75-ти визначальних факторів та в якій предмет та сфера дії документа визначені у параграфі 1 в такий спосіб.

Директива встановлює заходи, спрямовані на досягнення високого рівня безпеки мережевих та інформаційних систем у Євросоюзі, щоб покращити функціонування внутрішнього ринку.

З цієї метою у розділі I Директива:

(а) встановлює зобов'язання для всіх держав-членів прийняти національну стратегію безпеки мереж та інформаційних систем;

(б) створює групу співробітництва для підтримки та сприяння стратегічній співпраці та обміну інформацією між державами-членами, а також для розвитку довіри між ними;

(в) створює мережу груп реагування на інциденти комп'ютерної безпеки («мережа CSIRT»), щоб сприяти розвитку довіри між державами-членами та сприяти швидкому та ефективному оперативному співробітництву;

(г) встановлює вимоги безпеки та сповіщення для операторів основних послуг та постачальників цифрових послуг;

(д) встановлює зобов'язання для держав-членів щодо призначення національних компетентних органів, єдиних контактних осіб та CSIRT із завданнями, пов'язаними з безпекою мереж та інформаційних систем.

Інші параграфи (2 – 6) першого розділу визначають необхідні поняття, а також вимоги, виконання яких необхідне при відпрацюванні ряду процесів та явищ:

- опрацювання персональних даних;
- мінімальна гармонізація;
- визначення;
- ідентифікація операторів основних послуг;
- значний руйнівний ефект.

Розділ II «Національні рамки безпеки мережевих та інформаційних систем» у параграфах 7–10 висвітлює наступні моменти:

- національна стратегія безпеки мережевих та інформаційних систем;

– національні компетентні органи та єдиний контактний центр;

– групи реагування на інциденти комп'ютерної безпеки (CSIRT);

– співпраця на національному рівні.

Розділ III присвячено питанням кооперації між країнами-членами Євросоюзу.

Розділ IV охоплює питання безпеки мережі та інформаційних систем операторів базових послуг

Розділ V стосується питань безпеки мережі та інформаційних систем провайдерів цифрових послуг

Висновки.

1. Сьогодні найбільша кількість кібератак здійснюється на критичні інфраструктури двох країн, а саме: України та Росії. Перше – один із елементів російської агресії, а друге – результат відплати України, а також допомоги зарубіжних країн.

2. Незважаючи на масовість, глибину та витонченість кібератак, а також фізичних атак, служби України вишукують можливості досить швидкого відновлення критичних інфраструктур.

3. При цьому фахівці різних спеціальностей України набувають цінного досвіду щодо захисту та відновлення критичних інфраструктур, якого, на своє щастя, досі не могла набути жодна країна у світі.

4. Все ж таки при цьому для українських фахівців сьогодні важлива кожна крихта кращих практик, напрацьованих закордонними колегами.

5. На наш погляд сьогодні найбільш повний, всеосяжний підхід до організації кіберзахисту критичних інфраструктур демонструє країна Сінгапур.

6. Але нам, українцям, в силу нашого географічного положення, наших євроатлантичних прагнень та відповідних перспектив слід, насамперед, вивчити досвід колег з Євросоюзу щодо боротьби з кібератаками на критичні інфраструктури, забезпечення їх стійкості до атак та відновлення після них.

Література

1. Статистика кібератак на українську критичну інфраструктуру. Site/ URL: <https://www.cip.gov.ua/ua/news/statistika-kiberatak-na-ukrayinsku-kritichnu-informaciinu-infrastrukturu-15-22-bereznya> (дата звернення: 06.01.2023).

2. Кібератаки на українські державні сайти. Site. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Кібератаки_на_українські_державні_сайти_\(2022\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Кібератаки_на_українські_державні_сайти_(2022)) (дата звернення: 06.01.2023).

3. Рогов П. Д. Шляхи забезпечення кібернетичної безпеки об'єктів критичної інформаційної інфраструктури держави у воєнній сфері / П. Д. Рогов, Б. О. Ворочич, В. А. Ткаченко // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2017. № 1. С. 64-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znrcvsd_2017_1_13 (дата звернення: 06.01.2023).

4. Сініцин І. П., Ігнатенко П. П., Слабоспицька О. О., Артеменко О. В.. Комплексний підхід до побудови системи кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури держави. *Проблеми програмування*. 2017. № 3. С. 128-148. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/144499/08-Sinitsyn.pdf?sequence=1>. (дата звернення: 06.01.2023).

5. Ткачук Н.А. Організаційно-правові засади формування переліку інформаційно-телекомунікаційних систем об'єктів критичної інфраструктури держави. *Інформація і право*. № 1(24)/2018. С. 133-138. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/16_4.pdf. (дата звернення: 06.01.2023).

6. Субач, І. Архітектура та функціональна модель перспективної проактивної інтелектуальної SIEM-системи для кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури / Ігор Субач, Артем Микитюк, Володимир Кубрак // *Information Technology and Security*. 2019. Vol. 7, Iss. 2 (13). Рр. 208-215. (дата звернення: 06.01.2023).

7. Кабінет Міністрів України. Постанова від 19 червня 2019 р. № 518 «Про затвердження Загальних вимог до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури» {Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 991 від 02.09.2022}. Site. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.01.2023).

8. Розроблені вимоги до функціонування системи кіберзахисту в банківській системі України. *Національний банк України*. 19 серп. 2022. Site. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rozrobleni-vimogido-funktsionuvannya-sistemi-kiberzahistu-v-bankivskiy-sistemi-ukrayini>. (дата звернення: 06.01.2023).

9. Постанова Правління Національного банку України від 12 серпня 2022 року № 178 «Про затвердження Положення про організацію кіберзахисту в банківській системі України та внесення змін до Положення про визначення об'єктів критичної інфраструктури в банківській системі України». *Національний банк України*. 12 серп. 2022. Site. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_12082022_178. (дата звернення: 06.01.2023)

10. Про затвердження Порядку проведення огляду стану кіберзахисту критичної інформаційної

інфраструктури, державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2020 р. N 1176. Site. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP201176?an=1>. (дата звернення: 06.01.2023)

11. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо категоризації об'єктів критичної інфраструктури. Наказ Адміністрації державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. 15.01.2021 № 23. Site. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0023519-21#Text>. (дата звернення: 06.01.2023).

12. Asters розробила положення законопроекту, які допоможуть посилити кіберзахист державних інформаційних ресурсів та об'єктів критичної інформаційної інфраструктури в Україні. Site. URL: <https://eba.com.ua/asters-rozroblyla-polozhennya-zakonoprojektu-yaki-dopomozhut-posylyty-kiberzahyst-derzhavnyh-informatsijnyh-resursiv-ta-ob-yektiv-krytychnoyi-informatsijnoyi-infrastruktury-v-ukrayini/>. (дата звернення: 06.01.2023)

13. Наказ Адміністрації Держспецзв'язку від 06 жовтня 2021 року № 601 Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підвищення рівня кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури. Site. URL: https://dut.edu.ua/ua/news-1-569-9870-metodichni--rekomendacii--schodo-pidvischennya--rivnya-kiberzahistu-kritichnoi-informaciynoi-infrastrukturi_kafedra-cistem-tehnichnogo-zahistu-informacii. (дата звернення: 06.01.2023).

14. Cybersecurity Act 2018 operative from 31 August 2018 to protect critical information infrastructure against cybersecurity threats. Site. URL: <https://www.allenandgledhill.com/media/2996/ag-cybersecurity-act-2018-operative-from-31-august-2018-to-protect-critical-information-infrastructure.pdf>. (дата звернення: 06.01.2023).

15. MCI response to PQ on Steps to Protect Singapore's Critical Infrastructure from Malware Threat. Parliament Sitting on 4 July 2022. Site. URL: <https://www.mci.gov.sg/pressroom/news-and-stories/pressroom/2022/7/>

mci-response-to-pq-on-steps-to-protect-singapore-critical-infrastructure-from-malware-threat. (дата звернення: 06.01.2023)

16. Leck, A., Chia, K. Singapore: New initiatives to ensure digital security and enhanced cyber resilience. Global Compliance News. March 26, 2022. Site. URL: <https://www.globalcompliancenews.com/2022/03/26/singapore-new-initiatives-to-ensure-digital-security-and-enhanced-cyber-resilience-17032022/> (дата звернення: 06.01.2023)

17. Security of Critical Infrastructure Act 2018, No. 29, 2018. Australia, Compilation No. 4. Compilation date: 2 April 2022. Includes amendments up to: Act No. 33, 2022. Registered: 2 May 2022. Site. URL: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2022C00160> (дата звернення: 06.01.2023)

18. Cybersecurity and Critical Infrastructure. Homeland Security. Site. URL: <https://www.dhs.gov/archive/coronavirus/cybersecurity-and-critical-infrastructure> (дата звернення: 06.01.2023).

19. The Critical Infrastructure Information Act of November 25, 2002. Homeland Security. Site. URL: <https://www.dhs.gov/publication/critical-infrastructure-information-act#:~:text=The%20Critical%20Infrastructure%20Information%20Act,reducing%20the%20nation's%20vulnerability%20to> (дата звернення: 06.01.2023).

20. Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 on measures to ensure a high overall level of security for network and information systems within the Union territory. Site. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2016.194.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2016:194:TOC (дата звернення: 06.01.2023).

*Пядишев В. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кібербезпеки
та інформаційного забезпечення
факультету підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Сірко В. С.

Метою статті є розгляд поняття дезінформації як впливу на суспільство та наслідки, до яких це призводить, методів дезінформації. Після розгляду проблеми у національних законодавчих нормах запропоновано можливі напрями вдосконалення законодавства, спрямованого на забезпечення безпеки в інформаційній сфері України. Мета дезінформації – привернути увагу, маніпулювати думкою, навіть може бути для отримання прибутку. Нині дезінформація супроводжується фальсифікованими, вирваними з контексту висловами, фото або відео. Основними місцями поширення дезінформації є інтернет-простір, телебачення, радіоканали та соціальні мережі. Використовуються сотні фейкових облікових записів у соціальних мережах і десятки фіктивних новинних сайтів для поширення дезінформації країною-агресором РФ.

Російсько-українська інформаційна війна – комплекс заходів, постійно здійснюваних урядовими та неурядовими організаціями Росії та України в інформаційному просторі України, Росії, інших країн та міжнародних організацій, спрямованих на отримання стратегічно-політичних переваг шляхом деморалізації або введення в оману суперника, та протидії заходам іншої сторони у глобальному протистоянні Росії і України, а також протистоянні Росії. Інформаційний вплив може бути настільки потужним, що за його допомогою можна не лише змінювати настрої українців, а й навіть впливати на суспільства Європи та США. У березні 2022 року під час російського вторгнення ProPublica повідомила про, можливо, перший випадок хибної операції з дезінформації. Були виявлені відеозаписи, які нібито демонстрували дезінформацію про проведені страйки в Україні, цю інформацію потім «розвінчали» як якусь іншу подію за межами України.

Така дезінформація викликала плутанину та пом'якшила вплив на російську громадськість від реальних кадрів російських ударів в Україні, коли вони зрештою вийшли повз контрольовані Росією ЗМІ.

Ключові слова: дезінформація, інформаційна агресія, інформаційна безпека, засоби масової інформації.

Sirko V. S. Disinformation during the Russian-Ukrainian war

The purpose of the article is to consider the concept of disinformation as an influence on society and the consequences it leads to, methods of disinformation. Consider problems in national legislative norms, suggest

possible ways of improving legislation aimed at ensuring security in the information sphere of Ukraine. The purpose of disinformation is to attract attention, manipulate opinion, and may even be for profit. Today, disinformation is accompanied by falsified, out-of-context statements, photos or videos. The main places of dissemination of disinformation are the Internet, television, radio channels and social networks. Hundreds of fake accounts in social networks and dozens of fake news sites are used to spread disinformation about the aggressor country of the Russian Federation.

The Russian-Ukrainian information war is a set of measures constantly carried out by governmental and non-governmental organizations of Russia and Ukraine in the information space of Ukraine, Russia, other countries and international organizations, aimed at obtaining strategic and political advantages by demoralizing or misleading the opponent and countering the measures of the other party in the global confrontation between Russia and Ukraine, as well as the confrontation with Russia. Informational influence can be so powerful that with its help it is possible not only to change the mood of Ukrainians, but also to influence the societies of Europe and the USA. In March 2022, during the Russian invasion, ProPublica reported what may have been the first case of a botched disinformation operation. Video recordings were discovered that allegedly showed misinformation about the strikes created in Ukraine, which were later “debunked” as some other event outside of Ukraine. Such disinformation caused confusion and softened the impact on the Russian public of actual footage of Russian strikes in Ukraine when they eventually leaked through the Russian-controlled media.

Key words: disinformation, information aggression, information security, mass information security.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснення державної інформаційної політики та розвиток законодавчої бази у своїх наукових дослідженнях здійснювали такі українські вчені, як: О. Карпенко, О. Додонов, О. Довгань, Ю. Нестеряк, І. Арестова, В. Цимбалюк та ін. Разом із тим з урахуванням негативного розвитку подій, які відбуваються на території України під час військової агресії з боку РФ, потрібно вдосконалити та запро-

вадити адміністративну та кримінальну відповідальність за дезінформацію та внести в чинне законодавство саме термін «дезінформація».

Виклад основного матеріалу. Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови розкриває зміст визначення терміна «дезінформація». А саме зазначено, що дезінформування або дезінформація (фр. *des* – заперечення, фр. *information* – інформація) – спосіб психологічного впливу, який полягає в намірі надання об'єктові такої інформації, яка вводить його в оману стосовно справжнього стану справ та створює викривлену реальність. Поширення перекручених, неповних або свідомо неправдивих відомостей для досягнення пропагандистської, військової (введення противника в оману), комерційної або іншої мети [1].

Є різні способи проведення заходів із дезінформування, кожен з яких має власні позитивні та негативні риси. Конкретний вибір того чи іншого методу безпосередньо залежить від оперативної обстановки, яка складається на конкретній ділянці діяльності спецслужби, завдань, які перед нею поставлені тощо.

Час від часу популярні та авторитетні, на перший погляд, ЗМІ поширюють інформацію із початково неправдивих чи попередньо неперевіраних джерел або і самостійно створюють та поширюють неправдиві новини [2].

У червні 2022 року у російському виданні «Украина.ру» вийшла стаття, у якій була дезінформація населення щодо «заступника голови військово-цивільної адміністрації» тимчасово окупованої Херсонської області, колаборанта Кирила Стремоусова. Він перебуває у розшуку за звинуваченням у держзраді. Його заяву про те, що в ЄС нібито розглядають можливість депортації всіх українців-чоловіків, які перебувають на території ЄС, щоб допомогти Києву з мобілізацією до лав Збройних сил України, поширили майже всі провідні російські ЗМІ. «Зараз Європейський Союз розглядає можливість того, що депортує усіх українських чоловіків в Україну, щоб поповнити лави «могілізації». Не мобілізації, а саме «могілізації», – заявив Стремоусов. Це – неправда! Для депортації мають бути законні підстави, а також рішення суду, яке передбачає депортацію чи добровільний виїзд порушника. Причиною для депортації можуть бути такі порушення, як: неоплачені штрафи, прострочена віза, недійсне запрошення, не вказана під час оформлення візи судимість, порушення громадського порядку, нелегальне перебування у державі.

Жоден із цих пунктів не передбачає «депортацію» українців-чоловіків для мобілізації їх до лав ЗСУ. Також окремі російські ЗМІ заявляли, що в Україні заборонили російські книжки. У повідомленнях ішлося про повну заборону поширення в Україні літератури російською мовою. Російські ЗМІ стверджують, що заборону нібито передбачає ухвалений 19 червня 2022 року закон. Однак внесені до Закону «Про видавничу справу» поправки не передбачають заборони російськомовних книг [3].

В Україні наявний великий обсяг нормативно-правових актів, які регулюють інформаційну сферу, але сьогодні вимагає чіткого правового регулювання. Як зазначила Н. Аксьонова, одним із пріоритетів на державному рівні є «законодавче врегулювання механізму виявлення, фіксації, блокування та видалення з інформаційного простору держави інформації, яка загрожує життю, здоров'ю громадян України, пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну конституційного ладу [4].

Поняття інформаційної безпеки закріплене в Основному Законі держави, а саме в ч. 1 ст. 17 Конституції України. У статті 31 та статті 32 зазначені норми щодо особистої інформаційної безпеки [5]. Стратегія інформаційної безпеки зазначає, що інформаційна безпека України – складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване поширення, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом [6]. Стратегію інформаційної безпеки було затверджено Указом Президента України 28 грудня 2021 року № 685/2021. У стратегії інформаційної безпеки зазначені стратегічні цілі та напрями. Такі, наприклад, як протидія дезінформації та інформаційним операціям, насамперед держави-агресора, спрямованим, серед іншого, на ліквідацію незалежності України, повалення конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, пропаганду війни, насильства, жорстокості, роз-

палювання національної, міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини [7]. У статті 94, 299 ЦК України закріплено для юридичних і фізичних осіб право на недоторканність ділової репутації [8]. Але в чинних нормативно-правових актах не закріплено визначення понять «гідність», «честь» чи «ділову репутацію».

Потрібно зауважити, що правовий характер Стратегії не передбачає норм прямої дії та не містить конкретних заходів щодо правових наслідків. Чинне законодавство України передбачає реагування на поширення дезінформації, проте не використовує самого слова «дезінформація». У законодавстві України прописано процедури реагування на поширення неправдивої і недостовірної інформації, але відсутній сам термін «дезінформація». Стаття 278 Цивільного кодексу України надає суду право заборонити поширення такої шкідливої інформації в газеті, книзі, кінофільмі, теле-, радіопередачі тощо, заборонити (припинити) їхнє поширення до усунення цього порушення [8].

Центр протидії дезінформації Ради національної безпеки і оборони України запустив чат-боти, які будуть корисними для боротьби з дезінформацією. «StopRussia» – це чат-бот, який бореться з дезінформацією. Він одержує інформацію про фейкові ресурси, які перевіряються модераторами та відправляються на блокування небайдужим громадянам. Кіберполіція запустила чат-бот stopdrugsbot, за допомогою якого можна блокувати диверсійні ресурси, а також інформацію щодо місць дислокації ЗСУ.

Висновки. У разі поширення неправдивої, недостовірної, перекрученої інформації щодо фізичних, юридичних осіб (органів державної влади, посадових осіб, їхніх дій тощо) чинне законодавство України передбачає реагування у вигляді спростування, відповіді, відшкодування завданої шкоди, а здебільшого вилучення накладу газети, журналу тощо за рішенням суду. Необхідно запровадити в Україні адміністративну відповідальність за поширення дезінформації, порушення правил спростування, надання відповіді та вимог прозорості та кримінальну відповідаль-

ність за системне та умисне масове поширення дезінформації, визначити коло суб'єктів та механізми притягнення до відповідальності.

Література

1. Юридична енциклопедія у 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д-Й. 744 с. ISBN 966-7492-00-8. URL: <https://cyclop.com.ua/content/view/1030/58/1/5/#7809>.
2. Видання, що публікують неправдиву інформацію. *Вікіпедія*. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Видання,_що_публікують_неправдиву_інформацію#:~:text=
3. Детектор медіа. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/112545/2022-06-23-disinfochronicle-kremlivska-dezinformatsiya-shchodoviyskovogo-nastupu-na-ukrainu/.
4. Аксьонова Н. Законодавчі акти протидії поширенню дезінформації, фейкових новин в інформаційному просторі (міжнародний досвід). Репозитарій національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002950> (дата звернення: 01.12.2022).
5. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр?find=1&text=інформаційна+безпека#w1_1 (дата звернення: 01.12.2022).
6. Стратегія інформаційної безпеки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 01.12.2022).
7. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 01.12.2022).
8. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.12.2022).

*Сірко В. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ПРОФІЛАКТИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВІКТИМІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Пенькова Н. Є.

Метою статті є вивчення психологічних факторів деформації військовослужбовця Національної гвардії під впливом професійної діяльності, що підвищують рівень віктимізації особистості та обґрунтуванні механізму протидії професійній деформації військовослужбовця в сучасних умовах.

Обов'язковим компонентом особистості як суб'єкта діяльності є психологічна готовність до діяльності в цілому, окремих її різновидів, особливих (екстремальних) ситуацій.

Дане положення в повній мірі розповсюджується на військовослужбовця Національної гвардії України. Враховуючи вже існуючі підходи, психологічну готовність можна визначити як інтегральне поєднання певних якостей та характеристик особистості військовослужбовця, що забезпечує оптимальний психологічний стан для виконання службових обов'язків.

Усі війни завдають військовослужбовцям психічних травм, що можуть проявлятися під час чи після війни, мати фізичну чи психологічну симптоматику. Війна дещо подібна до стихійного лиха, утім це не тотожні події. Війна починається так само несподівано, як і будь-яка катастрофа, однак тривати вона може протягом багатьох років. На відміну від жертв стихійного лиха, військовослужбовці зазвичай готуються до бою заздалегідь. Та попри це декотрі з них можуть бути психологічно підготовленими до сцен війни, а в декотрих психіка слабка, тож вони не готові адекватно сприймати людей, які голодують, запахи і звуки. У процесі підготовки особового складу до бойових дій необхідно враховувати труднощі, що мають місце.

Одним із факторів, що підвищують рівень віктимізації особистості є професійна деформація військовослужбовця. Професійна деформація особистості - це явище, яке реально існує та наносить величезну шкоду професійної діяльності, по суті, виключаючи з виконання службових обов'язків тих військовослужбовців, які зазнали її руйнівного впливу. Відносно джерел розвитку деформації єдиної загально визнаної позиції у науковій літературі не існує. Висновки вчених, правові та соціально-психологічні наслідки цього

явища, його руйнівний характер як стосовно окремих військовослужбовців, так і для підрозділів Національної гвардії у цілому, зумовлюють необхідність створення дієвої системи попередження професійної деформації та запровадження корекційних заходів на кожному етапі її виникнення і подальшого розвитку.

Ключові слова: віктимна поведінка, професійна деформація, корекційні заходи, психологічні якості.

Penkova N. Ye. Prevention of professional deformation of the personality as a prevention of victimization of servicemen of the National Guard of Ukraine

The purpose of the article is to study the psychological factors of the deformation of the National Guard serviceman under the influence of professional activity, which increase the level of victimization of the individual and to substantiate the mechanism of combating the professional deformation of the serviceman in modern conditions.

A mandatory component of an individual as a subject of activity is psychological readiness for activity in general, its individual varieties, and special (extreme) situations.

This provision fully applies to servicemen of the National Guard of Ukraine. Taking into account already existing approaches, psychological readiness can be defined as an integral combination of certain qualities and personality characteristics of a military serviceman, which ensures an optimal psychological state for the performance of official duties.

All wars inflict mental injuries on servicemen, which can manifest themselves during or after the war, have physical or psychological symptoms. War is somewhat similar to a natural disaster, but they are not identical events. War begins as suddenly as any disaster, but it can last for many years. Unlike victims of a natural disaster, military personnel usually prepare for battle in advance. Despite this, some of them may be psychologically prepared for war scenes, and some have a weak psyche, so they are not ready to adequately perceive the smells and sounds of starving people. In the process of training personnel for combat operations, it is necessary to take into account the difficulties that occur.

One of the factors that increase the level of personal victimization is the professional deformation of a serviceman.

Professional deformation of the personality is a phenomenon that really exists and causes enormous damage to professional activity, in fact, excluding from the performance of official duties those military personnel who have experienced its destructive influence. Regarding the sources of the development of deformation, there is no single generally accepted position in the scientific literature. The conclusions of the scientists, the legal and socio-psychological consequences of this phenomenon, its destructive nature both for individual servicemen and for the units of the National Guard as a whole, make it necessary to create an effective system for the prevention of professional deformation and the introduction of corrective measures at each stage of its occurrence and further development.

Key words: *victim behavior, professional deformation, corrective measures, psychological qualities.*

Постановка проблеми та її актуальність. Національна гвардія України, охороняючи публічний порядок, захищаючи в межах своїх повноважень життя, здоров'я та свободи громадян, інтереси суспільства та держави від протиправних посягань, тим самим послідовно забезпечує законність у нашій країні. Виконання функціональних обов'язків пов'язане з підвищеною відповідальністю військовослужбовця за свої дії. Несення служби нерідко відбувається в ситуаціях з непередбачуваним результатом, а саме психічними і фізичними перевантаженнями, необхідністю спілкуватися з найрізноманітнішим контингентом громадян і вимагає від військовослужбовця Національної гвардії рішучих дій і здатності піти на ризик. Такі особливості професійної діяльності військовослужбовця впливають на особистісні характеристики і можуть привести до розвитку професійної деформації особистості. Професійна деформація являє собою когнітивну зміну, тобто дефекти пізнавальних психічних процесів (сприйняття, уваги, уяви, пам'яті, мислення), пониженою антиципацією (спроможністю прогнозувати наслідки своєї поведінки), недостатньою швидкістю та адекватністю сенсомоторних реакцій, викривленим чи ілюзорним сприйняттям небезпечних ситуацій і дій інших людей, яка веде до формування специфічно-професійного типу особистості та зумовлює віктимну поведінку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема віктимізації розглядається в різних галузях науки такими науковцями як: Л. В. Франк, Д. В. Рівман, Б. М. Головкін, О. Ю. Юрченко, А. В. Мудрик, Ю. А. Клейберг, В. І. Полубінський, М. А. Одинцова, В. Є. Христенко, О. А. Бовть та ін.

Проблемі профілактики і подолання наслідків професійної деформації серед особового складу

підрозділів Національної поліції присвятили наукові роботи вітчизняні психологи - Д. О. Александров, О. М. Бандурка, О. М. Буданов, Т. Ю. Ваврик, З. Р. Кісіль, І. В. Клименко, В. С. Медведєв, Л. М. Мороз, М. І. О. М. Цільмак, С. І. Яковенко та інші.

Проте психологічні чинники і механізми профілактики професійної деформації військовослужбовців в умовах війни як засіб попередження віктимізації особистості є недостатньо з'ясованими.

Мета статті полягає у дослідженні психологічних факторів деформації військовослужбовця Національної гвардії під впливом професійної діяльності, що підвищують рівень віктимізації особистості та обґрунтуванні механізму протидії професійній деформації військовослужбовця в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Вплив факторів професійної деформації на особистість військовослужбовця Національної гвардії робить актуальними не тільки питання діагностики даного явища, але і його профілактики та подолання.

Профілактика професійної деформації є системою попереджувальних заходів, орієнтованих на зниження ймовірності розвитку передумов і проявів даного явища. Оптимальним варіантом здійснення роботи по профілактиці професійної деформації є комплексне проведення заходів як психологічного, так і непсихологічного (аналітичного, організаційно-управлінського та виховного) характеру [5, с. 227].

Психологічна корекція професійної деформації особистості військовослужбовця Національної гвардії полягає у виробленні адекватних, стійких стереотипів поведінки, психокорекції негативних стереотипів професійної деформації і неадекватних механізмів психологічного захисту, перебувдові мотиваційних утворень і ціннісних орієнтацій, формування механізмів саморегуляції.

Коло завдань, включає:

– виявлення можливості впливу морально-психологічних чинників на моральне становище, на стійкість особистості військовослужбовця перед професійною деформацією;

– виявлення можливості психологічних механізмів корекції і самокорекції особистості військовослужбовця з метою подолання можливих проявів професійної деформації і цілеспрямованого формування продуктивних морально-психологічних якостей;

– розробити рекомендацій з надання допомоги працівникам в оволодінні прийомами саморегуляції поведінки, підвищення працездатності;

– формулюванні рекомендацій з надання допомоги у виробленні необхідних навичок і умінь психогігієни, раціональних звичок [6, с. 259].

У передовій практиці підготовки військовослужбовців Національної гвардії на основі розробок А.Р. Ратинова, А.М. Столяренко, А.В. Буданова, І.Б. Пономарьова і ін. впроваджуються прийоми використання необхідної інформації з метою створення психологічних умов для ефективного вирішення службових завдань; прийоми підготовки і проведення профілактичних бесід; прийоми встановлення психологічного контакту і довірчих відносин; прийоми вирішення конфліктних ситуацій і т.п. Деякі вчені, що освітлювали проблему профілактики професійної деформації наголошують на необхідності диференційованого підходу до вибору заходів впливу, виділяючи в якості обов'язкової умови повагу до особистості, яка піддається профілактичному впливу, прояв зацікавленості до долі людини.

Профілактика та корекція професійної деформації визначається як один з найважливіших і досить складних напрямків психолого-педагогічної діяльності в підрозділах Національної гвардії [1, с. 79].

Однією з передумов профілактично-корекційної роботи виступає виявлення наявності професійної деформації. Ця процедура повинна мати вигляд прикладної психологічної діагностики, а не тільки медико-психіатричного огляду. При необхідності вона супроводжується роз'ясненням того, що професійна деформація – це не психічне захворювання, а її наявність не дає підстав для тільки адміністративних рішень без згоди військовослужбовця.

Робота з профілактики та корекції професійної деформації особистості військовослужбовця повинні включати в себе заходи організаційно-управлінського, відновлювально-корекційного та психолого-педагогічного характеру.

Організаційно-управлінський напрямок:

В результаті опитування військовослужбовців було виявлено, що актуальними (по частотному розподілу) залишаються наступні пропозиції: підвищення грошового забезпечення особового складу; посилення вирішення житлово-побутових питань; диференціація тривалості відпустки, присвоєння спеціальних звань, обчислення вислуги років відповідно до приналежності до певної служби або підрозділу; нормативне закріплення за психологічною службою функцій профілактики і корекції професійної деформації; створення умов для службового просування, професійно-кваліфі-

каційного зростання. Ці заходи за пропозицією психолога або ініціативно повинні здійснюватися працівниками кадрової служби, керівним складом відповідного органу, установи.

Аналіз внесених пропозицій показав доцільність проведення заходів, що охоплюють не тільки діяльність, а й сферу позаслужбової активності військовослужбовця, які можна віднести до відновно-корекційного напрямку профілактики та корекції професійної деформації військовослужбовців: активний відпочинок з частковою або повною зміною соціального оточення, санаторно-курортне оздоровлення, з можливим залученням сім'ї; ефективна організація культурної роботи; дотримання добових і тижневих фізіологічних норм пасивного відпочинку, боротьба з шкідливими звичками, які супроводжують професійну діяльність; регулярні заняття бойовою, фізичною підготовкою, фізичною культурою і спортом; створення компенсуючих умов в службовий і позаслужбовий час для розширення соціальних контактів, усунення дефіциту позитивних вражень.

Важливим суб'єктом профілактики і корекції професійної деформації може виступати службовий колектив. З огляду на це, робота з колективом повинна включати: формування позитивного морально-психологічного клімату; утвердження обстановки змагальності, доброзичливо-вимогливого ставлення до кожного співробітника, критичного узагальнення індивідуального досвіду; домінування позитивних колективних та групових традицій; вироблення психологічно компетентного динамічного стилю керівництва.

Психолого-педагогічне спрямування включає наступні заходи: просвітницько-роз'яснювальні лекції і бесіди про ймовірність, сутність та наслідки професійної деформації; індивідуальне консультування, психологічну підтримку з залученням осіб позаслужбового оточення; психологічне стимулювання до професійного, особистісного розвитку з визначенням близької, середньої і далекої перспектив; сеанси регуляції і саморегуляції загального психічного стану та поведінки.

До завдань психолого-педагогічного спрямування відносяться також визначення факторів, що впливають на ступінь ризику професійної деформації – визначаються найбільш вразливі категорії військовослужбовців або ситуації в процесі службової діяльності та організація профілактичних заходів по відношенню до цих груп і ситуацій.

При розробці профілактичних заходів повинні враховуватися і згодом при здійсненні використовуватися захисні сили самої особистості, які слід

стимулювати, посилюючи морально-психологічну стійкість і опір деформуючим факторам.

У роботі з попередження професійної деформації, слід враховувати як основні детермінанти професійної деформації (в тому числі морально-психологічні чинники), так і фактори, що перешкоджають явищу професійної деформації [4, с. 133].

Згідно точки зору окремих авторів, існують групи факторів, що перешкоджають або виключають можливість професійної деформації. Серед них виділяються чинники, безпосередньо пов'язані з рівнем оволодіння відповідними «психотехніками». Не кожен може витримати тривалі інтенсивні емоційні навантаження, але кожен може навчитися регулювати свій емоційний стан, «каналізувати» агресивні реакції в безпечному напрямку. Не кожному дано талант спілкування, але кожен може опанувати «технологіями» контактної взаємодії, нейтралізації конфліктів спілкування.

При корекції негативних стереотипів буденної свідомості найбільш ефективними є методи особистісно орієнтованої (реконструктивної) психокорекції (В.Н. Мясіщев, Б.Д. Карвасарський).

Не менш ефективними є і сугестивні методи психокорекції. Причому серед їх різноманіття більш перспективними представляються аутосугестивні, зокрема, аутогенних тренування.

Військовослужбовцям з високим рівнем особистісної тривожності або тривоги, обумовленої психотравматичною ситуацією, можна рекомендувати методи, засновані на «поведінковій» (умовно-рефлекторній) психокорекції (А.М. Свядоц, І.І. Вольперт, М.С. Лебединський, А.С. Слуцький та ін.).

Клініко-психологічні форми подолання професійної деформації особистості військовослужбовця направлено, головним чином, на корекцію патохарактерологічних аномалій, надмірного психоемоційного напруження, відновлення нейродинамічних функцій, підвищення психофізіологічних механізмів саморегуляції і працездатності, профілактику психосоматичних і психічних порушень. Арсенал реабілітаційних заходів при цьому включає також психотерапевтичні заходи.

В якості корекції і профілактики професійної деформації для проведення психопрофілактичних тренувань з розвитку необхідних якостей особистості, що сприяють подоланню професійної деформації рекомендується використовувати наступні принципи [7, с. 147]:

1. Уміння відрізнити головне від другорядного. У повсякденному житті здійснюється найчастіше на інтуїтивному рівні. А між тим, перетворившись

в стійку властивість або відношення особистості, цей принцип може сприяти формуванню чіткої і ясної мотиваційної лінії її поведінки у всіх життєвих ситуаціях. Ставши свідомим психічним процесом, принцип вибору найбільш значущих і відмови від несуттєвих мотивів і спонукань, звільняє від багатьох невартих уваги проблем і приносить неоціненну користь у вирішенні різного роду кризових ситуацій.

2. Внутрішній спокій – це важлива умова збереження сформованих у людини системи особистісних цінностей, ієрархії мотивів, це ясність розуму і чіткість поведінки, це психологічний імунітет від ситуативних «перешкод», які провокують обставини. «Гасити» одні спонукання і правильно оцінювати інші найкраще вдається саме в такому стані. Він створює оптимальну психічну розкутість, сприяє кращій самоорганізації особистості.

3. Емоційна зрілість і стійкість. Добра мотиваційна саморегуляція може мати місце лише тоді, коли вона спирається на вищі емоційно-ціннісні складові, перш за все на принципи високої моралі і моральності. У цьому випадку говорять про «моральну мудрість» – здатність та готовність до гідних вчинків в будь-яких ситуаціях (в цьому виявляється, наприклад, активність життєвої позиції особистості).

4. Знання міри впливу на події. Кожна ситуація, що складається, подія має свою об'єктивну причину внутрішню логіку розгортання. На певному етапі якоїсь події людина здатна змінити його хід своїм втручанням. Обставини можуть скластися і так, що навіть максимум виявленої активності реально нічого не змінює. Зрозуміти об'єктивний хід подій і вміти відповідним чином і вчасно втручатися в них може тільки людина, яка володіє мудрістю. Посилення або стримування своєї мотивації в залежності від логіки розвитку подій робить мотиваційну саморегуляцію особистості адекватною та ефективною.

5. Уміння підходити до проблеми з різних точок зору. У багатьох випадках одна і та й сама подія, явище, проблема набувають різне значення в залежності від того, з яких позицій про них судять. Мудрість передбачає практичне володіння діалектикою полярностей, загального, одного і особливого, частини і цілого людини. Можна по-іншому поглянути на багато речей, вирішити деякі свої проблеми, реально оцінивши різні сторони предмета своїх роздумів при цьому. Прагнення уникнути однобічності міркувань не означає втрату власної позиції. Будь-яка позиція особистості тільки вирає від всебічного аналізу

того, що складає її основу. Ця якість буває особливо корисним в ситуаціях «кризи прийняття мотиву», коли людині необхідно зіставляти, оцінювати, з'єднувати і розводити різні мотиви своєї поведінки.

6. Готовність до будь-яких неочікуваних подій. Така здатність, а також відсутність упереджень і суджень про життєву реальність дають можливість швидко перебудувати мотиваційні тенденції з урахуванням об'єктивних обставин. Однак гнучкість, своєчасне і адекватне реагування на зовнішні зміни, зрозуміло, не повинні порушувати основне ядро особистісної мотивації.

7. Сприйняття дійсності такою, як вона є, а не такою, якою людині хотілося б бачити. Тісно пов'язаний з попереднім; оберігає від спотвореного сприйняття життя, відкриває можливості для активного, розумного вирішення проблеми мотиваційної саморегуляції особистості.

8. Прагнення до виходу за рамки проблемної ситуації. У ситуаціях «боротьби мотивів» нерозв'язні проблеми, як правило, виникають лише в заданих рамках обставин. Постійне прагнення до вирішення своїх суперечливих відносин зі світом, до пошуку нових, більш змістовних мотивів життєдіяльності допомагає особистості підвищувати життєву стійкість в екстремальних ситуаціях. Включення приватної проблеми в більш широкі контексти в принципі означає відкриття в ній нових зв'язків, не розпізнаних раніше відносин і можливостей її вирішення.

9. Спостережливість. Важлива умова саморегуляції особистості – розвиток спостережливості не тільки за навколишньою дійсністю, але і за самим собою. Багато непотрібних, некорисних реакцій і дій відпадуть, якщо людина зможе навчитися неупереджено спостерігати за собою. Коли людина привчає себе до оцінки своїх бажань, спонукань, мотивів як би з боку, їй набагато легше управляти ними і регулювати їх. Спостережливість перетворюється в особливо цінну властивість для саморегуляції в різних гострих критичних ситуаціях.

10. Далекоглядність – це здатність розуміти внутрішню логіку оточуючих подій і бачити перспективу їх розвитку. Далекоглядність оберігає людину від ситуативного підходу до вирішення актуальних завдань, спонукає відкидати непродуктивні з точки зору майбутнього лінії мотивації, перекидати формування і розвиток конфліктно-генних мотивів.

11. Прагнення зрозуміти інших. Розуміння помислів і вчинків людей не означає примирення

з негативними їх проявами, навпаки, створює умови для успішної боротьби з ними. Не вміємо або ж не даємо собі свідомо поставити себе на місце інших. Вироблення здатності зрозуміти мотивацію інших, встати на іншу, нехай навіть протилежну, точку зору не тільки полегшує спілкування, а й допомагає передбачити поведінку людей в тій чи іншій ситуації.

12. Уміння витягувати позитивний досвід з усього того, що відбувається. Ніякий життєвий досвід, в тому числі невдачі і помилки не повинні виявитися марними, їх потрібно враховувати в подальшому житті. Важливо врахувати причини минулих невдач і помилок і своєчасно відмовитися від сумнівних і неконструктивних мотивів.

Наступна група факторів пов'язана із спрямованістю особистості. Стійка спрямованість особистості військовослужбовця, розвинені вольові якості і комунікативні здібності є базою протидії будь-яким деформуючим умовам. Ця група чинників, пов'язана з міцністю (стійкістю) особистісних структур, а також, на наш погляд, з структурно-психологічними компонентами морально-психологічної підготовленості, серед яких важливе місце належить:

1) Морально-психологічним знанням та переконанням військовослужбовця, які він використовує в своєму житті і професійній діяльності – по суті це моральний світогляд особистості, що забезпечує глибоке і правильне розуміння питань моралі і етики професійної поведінки.

2) Морально-психологічним установкам і ціннісним орієнтаціям -компонент, що виражає перетворення моральних знань в особистісне утворення, у внутрішнє прийняття особистістю моральних норм, набуття ними особистісного сенсу (як обов'язкової норми для себе). Це перетворення означає виникнення в свідомості моральних орієнтирів-норм, що вказують шлях особистого морального вирішення повсякденних проблем і кордони, які особистість вирішує не переступати. Вони стають критеріями у вирішенні повсякденних питань справедливості, належного, допустимого і забороненого, породжують бажання і прагнення (установки) втілювати їх в своїх справах.

3) Моральним навичкам і умінням високоморальної поведінки на службі і в побуті – особливий компонент практичної вмілості військовослужбовця, який свідчить, що знання і бажання доповнені практичною можливістю надходити як треба.

4) Звичкам – окремі дії, що стали потребою даної людини. Моральні звички – продукт перетворення моральних навичок і умінь в особисту

потребу конкретного військовослужбовця, дії, які стали для нього необхідністю. Військовослужбовець починає робити не по зовнішньому примусу, а по внутрішній потребі; виконання дії стає для нього приємним, супроводжується відчуттям виконання особистого або професійного обов'язку; невиконання приносить прикрощі, незадоволення, важкі переживання, і він намагається не порушувати внутрішньо прийнятих моральних норм, щоб не відчувати муки совісті.

5) Морально-психологічні характеристики – стійкі особистісні детермінанти моральної поведінки, які проявляються всюди і завжди, в будь-якому вчинку. Вони – підсумковий результат і інтегративний продукт сформованості і взаємодії всіх розглянутих компонентів морально-психологічної підготовленості військовослужбовця Національної гвардії і основний показник її рівня [2, с. 17].

У змістовному плані всі згадані компоненти діляться на чотири групи:

Загальнотрудові. Цей вид моральних знань, переконань, навичок, умінь, установок, ціннісних орієнтацій і якостей регулює відношення особистості до праці. Вони визначають відповідальність, працьовитість сумлінність, активність, самостійність, ініціативність, підприємливість, діловитість, організованість особистості тощо.

Професійно-трудові. Цей вид змістовних компонентів виступає регулятором служби саме військовослужбовця – професіонала. Від їх сформованості залежить ступінь його загостреного ставлення до справедливості, істини і правди, відношення до закону, особистої правослужняності, принциповості, відданості обов'язку, вірності присязі, непримиренності до правопорушень і т.п.

Особливу роль має морально-психологічна стійкість. Окремі сторони професійної діяльності військовослужбовця, які притаманні їй, включають в собі передумови суперечливого впливу на особистість військовослужбовця, підштовхують до порушень законності. Так, реалізація владних повноважень, що надаються військовослужбовцю, створює можливість свого роду «душевного засліплення», прояви душевної черствості, неуважності до людей, захоплення владою, нетерпимості до думки інших. Позначається і певна суперечливість рішення службових завдань, яка сприяє односторонній захопленості обвинувальної діяльності («обвинувальний ухил»), ігнорування навіть суперечливих фактів та ін.

Людські. Ця група компонентів регулює відношення військовослужбовця до інших людей як на службі, так і поза нею. Військовослужбовець Наці-

ональної гвардії покликаний захищати головні цінності суспільства, захищаючи права громадян тому так важливі для нього повага до людей; розуміння почуття їх особистої гідності; прагнення віддавати себе цілком боротьбі за людину, його права, духовне здоров'я, збереження особистої власності; ввічливість, тактовність і етичність в спілкуванні; культура поведінки в колективі, серед людей; вимогливість, гуманність, демократичність, повага права іншої людини на свою думку, позицію і вибір рішення; чесність і ін.

Самооціночні. Ці змістовні компоненти регулюють ставлення військовослужбовця до самого себе. Від них залежать його самокритичність, самооцінка, вимогливість до себе, ставлення до самовиховання, саморозвитку та самоосвіти, особисті претензії, здорове честолюбство, совісність, скромність та ін.

Відомо, що становлення і розвиток особистості залежить від природних і соціальних факторів, ступеню залученості людини в професійну діяльність, рівня освіченості і виховання. Якщо людина усвідомлює необхідність цілеспрямованого розвитку власної особистості, то можна говорити про саморегуляцію, самоконтроль, самовиховання.

В професійному вихованні, в підвищенні культури професійного самовизначення велике значення мають ритуали. Клятва, присяга, інші ритуали, красиво і чуттєво організовані, допомагають початківцям фахівцям швидше і точніше зрозуміти сутність своєї діяльності. Ритуально-церемоніальні форми виконання професійних, посадових ролей – це форми особистісного включення людини в професійне середовище і виконання ним діяльнісно-професійних норм – виконують кілька функцій:

- забезпечують фіксацію і трансляцію значущих професійних цінностей, традицій, звичаїв, шаблонів поведінки;
- закріплюють і вдосконалюють норми трудової і професійної моралі та етикету;
- фіксують і підтримують стійкість і психологічну єдність зі своєю професійною організацією, полегшують процеси професійного самовизначення.

Отже, віктимна поведінка становить зовнішній прояв віктимності військовослужбовця. Яка формується під впливом генотипу, життєвого досвіду та середовища проживання. Суб'єкт віктимної поведінки має комплекс індивідуальних психофізіологічних особливостей та індивідуально-психологічних деформацій, що зумовлюють ілюзорне сприйняття й неадекватне реагування на небезпеку.

Таким чином, робота по запобіганню або локалізації професійній деформації передбачає:

- виявлення наявності або схильності професійної деформації, повинне відбуватися з урахуванням основних вимог до психодіагностики: доброзичлива об'єктивність, всебічність і повнота, конфіденційність, динамічність, мінімальність втручання в життєдіяльність військовослужбовця і службового колективу;
- визначення основних детермінант професійної деформації особистості військовослужбовців;
- облік морально-психологічних чинників професійної деформації військовослужбовців;
- аналіз стану службового колективу;
- проведення комплексу профілактичних заходів, що створюють перешкоду на шляху до професійної деформації.

Література

1. Жидецька С. В. Профілактика професійної деформації як чинник стабільності психологічної готовності працівника поліції. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. Вип. 1. С. 77-81.
2. Кісіль З. Р. Фактори протидії професійно-психологічної деформації працівників органів внутрішніх справ. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 13-17.
3. Кісіль Р.-В. В. Професійна деформація та морально-психологічна реаксіологізація службової особи як форми мікросоціальних наслідків корупції: деонтологічний аналіз. *Науковий вісник Львівського*

державного університету внутрішніх справ. серія психологічна. 2013. Вип. 1. С. 153-163.

4. Леженіна Л. М. Засоби профілактики професійної деформації особистості у слідчих служби безпеки України. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2015. Вип. 50. С. 131-137.

5. Марков В. В. Причини, що викликають професійну деформацію працівників органів внутрішніх справ. *Право і Безпека*. 2012. № 4. С. 226-228.

6. Медведєв В. С., Ларіонов С. О. Психологічна діагностика професійної деформації працівників органів внутрішніх справ. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. Вип. 2. С. 258-262.

7. Савчин М.В. Професійна особистісна деформація співробітників органів внутрішніх справ та деякі шляхи її профілактики / М.В. Савчин // *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. - 2005. - № 2. - С. 145-152.

8. Синявська О.Ю. Професійна етика як чинник протидії професійній деформації працівників органів внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2005. № 4`1. С. 96-99.

Пенькова Н. Є.,

orcid.org/0000-0002-2349-4918

*доцент кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін
Київського інституту
Національної гвардії України, кандидат
психологічних наук*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

Павлютін Ю. М., Биков І. О.

У статті проаналізовано практичні питання та пов'язані з цим проблемні аспекти забезпечення доказів в адміністративному судочинстві. Звернуто увагу, що нагальною проблематикою інституту забезпечення доказів в адміністративному судочинстві, в контексті питання ефективної реалізації учасниками адміністративних справ права на забезпечення доказів у судовому провадженні наряду із реалізацією процесуальних прав на витребування доказів та/або забезпечення позову. У статті підкреслюється, що зазначені інститути адміністративного судочинства не лише потрібно розмежувати теоретично, а і практичні аспекти їх реалізації породжують для сторін різні процесуальні наслідки. Інститут забезпечення доказів в адміністративному процесі на практиці учасника справ часто плутають із інститутом витребування доказів та/або забезпеченням позову.

На основі аналізу положень Кодексу адміністративного судочинства України та актуальної судової практики розглянуто особливості практичного вирішення питання забезпечення доказів в адміністративному судочинстві та проаналізовано основні типові помилки сторін провадження при практичному застосуванні даного інституту з метою забезпечення позитивного результату у справі. Внаслідок чого учасники справ в провадженнях адміністративних судів, маючи на меті отримати позитивний результат у справі, вчиняють процесуальні дії з метою забезпечення доказів, часто не отримуючи бажаного результату та очікуваного правового наслідку своїх процесуальних дій в силу того, що витребування доказів та забезпечення позову за своєю суттю, юридичною природою та правовими наслідками мають відмінні результати їх реалізації в адміністративному процесі від інституту забезпечення доказів в адміністративному процесі.

Проведене дослідження дозволяє при практичній реалізації процесуальних прав сторін конкретизувати механізм реалізації їх процесуальних прав в контексті інституту забезпечення доказів, та відокремити їх від таких інститутів адміністративного процесу як витребування доказів та забезпечення адміністративного позову в цілому. Зазначені підходи до реалізації процесуальних прав в аспекті забезпечення доказів в адміністративному процесі дозволять зацікавленим

сторонам вірно в контексті реалізації процесуальної норми реалізувати їх.

Ключові слова: доказ, доказування, дослідження доказів, забезпечення доказів, адміністративне судочинство, провадження, суд, сторони, процедура.

Pavliutin Yu. M., Bykov I. O. Current problems of providing evidence in the administrative process

The article analyzes the practical issues and related problematic aspects of securing evidence in administrative proceedings. The author draws attention to the urgent issues of the institute of securing evidence in administrative proceedings in the context of the issue of effective exercise by participants to administrative cases of the right to secure evidence in court proceedings along with the exercise of procedural rights to request evidence and/or to secure a claim. The author emphasizes that these institutes of administrative proceedings should not only be distinguished theoretically, but also the practical aspects of their implementation give rise to different procedural consequences for the parties. In practice, the institute of securing evidence in administrative proceedings is often confused by litigants with the institute of discovery of evidence and/or interim relief.

Based on the analysis of the provisions of the Code of Administrative Procedure of Ukraine and current court practice, the author examines the peculiarities of practical solution of the issue of securing evidence in administrative proceedings and analyzes the main typical mistakes made by the parties to the proceedings in the practical application of this institution with a view to ensuring a positive outcome in the case. As a result, parties to cases in administrative court proceedings, aiming to obtain a positive result in the case, take procedural actions to secure evidence, often without obtaining the desired result and the expected legal consequences of their procedural actions due to the fact that the discovery of evidence and securing a claim by their essence, legal nature and legal consequences have different results of their implementation in the administrative process from the institution of securing evidence in the administrative process.

The current research it possible to specify the mechanism for exercising the procedural rights

of the parties in the context of the institute of securing evidence and to separate them from such institutes of the administrative process as discovery of evidence and securing an administrative claim in general. These approaches to the exercise of procedural rights in the aspect of securing evidence in the administrative process will allow the interested party to exercise them correctly in the context of the implementation of the procedural norm.

Key words: *evidence, proof, examination of evidence, provision of evidence, administrative proceedings, proceedings, court, parties, procedure.*

Постановка проблеми. Ефективне адміністративне судочинство є невід'ємною частиною правової держави. Функціонування чітко налагодженої системи правових механізмів реалізації прав сторін в адміністративному провадженні не лише сприяє становленню верховенства права, а і є одним із засобів захисту особами своїх прав, свобод та інтересів від порушень з боку суб'єктів владних повноважень шляхом справедливого та неупередженого вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин.

Нагальною проблематикою інституту забезпечення доказів в адміністративному судочинстві, що має власні особливості та нюанси правозастосування є те, що окремі учасники справ в провадженнях адміністративних судів, маючи на меті отримати позитивний результат у справі, вчиняють процесуальні дії з метою забезпечення доказів плутаючи їх з інститутом витребування доказів та/або забезпеченням позову. Внаслідок чого, складається ситуація, за якої такий учасник справи адміністративного процесу часто не отримує бажаного результату та очікуваного правового наслідку своїх процесуальних дій в силу того, що витребування доказів та забезпечення позову за своєю суттю, юридичною природою та правовими наслідками мають відмінні результати їх реалізації в адміністративному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти адміністративного процесу та питання забезпечення доказів в адміністративному процесі були предметом досліджень таких вчених як: В.Б. Авер'янов, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, В.В. Гордєєв, О.Ю. Гусєв, О.М. Дубенко, Я.С. Калмикова, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, М.П. Мельник, М.К. Треушніков, інших вітчизняних науковців, праці яких присвячені різним аспектам питання забезпечення доказів в адміністративному процесі.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є проблемні питання, які виникають під

час реалізації процесуальних прав учасниками справ стосовно забезпечення доказів в адміністративному процесі в контексті витребування доказів та/або забезпечення позову.

Постановка завдання. Потребують дослідження питання ефективної реалізації учасниками адміністративних справ права на забезпечення доказів у судовому провадженні наряду із реалізацією процесуальних прав на витребування доказів та/або забезпечення позову, розмежування під час практичного застосування даних інститутів адміністративного судочинства за суттю правових наслідків їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Проблематика забезпечення доказів в адміністративному процесі пов'язана не лише з їх оцінкою, а і з конкретними процесуальними діями сторін та реалізацією ним їх процесуальних прав в рамках адміністративного провадження, що пов'язане з забезпеченням доказів.

Досліджуючи питання забезпечення доказів в адміністративному процесі, відповідно до положень КАС України, які регламентують питання не лише забезпечення доказів, а і питання витребування доказів та питання забезпечення адміністративного позову в цілому. Зазначене вище пов'язане із тим, що у судовій практиці сторони адміністративних проваджень помилково кваліфікують свої дії пов'язані із забезпеченням доказів, при цьому маючи на меті отримання правових наслідків пов'язаних із забезпеченням доказів, помилково реалізують процесуальні механізми пов'язані із витребуванням доказів, а інколи – із забезпеченням позову.

Як бачимо, сторони адміністративних проваджень, ототожнюють зазначені вище інститути адміністративного процесу, що призводить до небажаних для них результатів розгляду справи.

Корені зазначеної проблематики, на нашу думку, сягають питання доказування в правовій доктрині інституту доказів, що є відносно обособленою категорією від інших пов'язаних між собою норм адміністративного процесу і регулюють межі доказування, умови належності, допустимості, достовірності та достатності доказів, джерела їх походження і процесуальні дії сторін провадження та суду зі збору, фіксації, отримання, зберігання, оцінки доказів, а також визначення їх адміністративно-процесуального статусу.

Як підкреслює О.Ю. Гусєв, єдиними адміністративно – процесуальними формами доказів є засоби їх доказування, тобто способи їх фіксації, об'єктивізації і збереження інформації про відомості та факти і конкретні обставини, які не лише

мають суттєве значення для вирішення справи, а і використовуються під час збирання, подання, дослідження та оцінки доказів [2, с. 119].

В національній науковій доктрині існує науково обґрунтована концепція допустимості доказів, які можуть використовуватися в адміністративних провадженнях, які доцільно розглядати через призму законності джерел їх отримання, законності способу і процесуального механізму їх отримання [3, с. 7-8].

Частина 1 статті 72 КАС України встановлює поняття доказів в адміністративному судочинстві до яких входять будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Крім того, законодавець в частині 2 зазначеної статті КАС України конкретизує, що ці дані встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовими й електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків [1].

Разом із тим, законодавець в статті 80 КАС України регламентує право сторони подати клопотання про витребування доказів судом у разі неспроможності стороною самостійно надати такі докази, що проявляється в неспроможності сторони отримати такі докази для надання їх до суду.

Так, О.М. Дубенко категорію доказування в адміністративному судочинстві визначає як врегульовану процесуальним законодавством, підпорядковану законам логіки діяльності, спрямовану на встановлення об'єктивної істини в адміністративній справі та прийняття обґрунтованого і законного рішення [4, с. 12].

В зазначеному контексті, В.В. Гордєєв доходить висновку, що доказування в адміністративному судочинстві є поданням до суду для аналізу інформації про певні події, дії або стан (юридичні обставини), яку надають суб'єкти адміністративного процесу, чи витребування судом такої інформації за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, або за власною ініціативою суду [5, с. 8].

Часто, одночасно з подачею до адміністративного суду позовної заяви, або після відкриття провадження, учасник справи подає заяву про забезпечення доказів у якій просить суд вчинити певні дії (наприклад, витребувати необхідні стороні захисту документи), тобто - фактично витребувати докази.

Слід звернути увагу, що інститут витребування доказів, не є тотожним ані з інститутом забезпеченням доказів, ані з інститутом забезпеченням

позову, в є самостійним процесуальним інструментом в адміністративному процесі.

Як правило, суд, у вирішенні питань розмежування понять забезпечення доказів з питаннями їх витребування та аспектів забезпечення позову в цілому керується наступним.

Частина 1 статті 114 КАС України встановлює, що суд за заявою учасника справи (або особи, яка може набути статусу позивача), має забезпечити докази, якщо є підстави припускати, що засіб доказування може бути втрачений або збирання чи подання відповідних доказів стане згодом неможливим або утрудненим.

Суд забезпечує докази виключно у спосіб передбачений частиною 1 статті 115 КАС України, а саме: допитом свідків, призначенням експертизи, витребуванням та оглядом доказів, у тому числі за місцем їх знаходження, заборонаю вчиняти певні дії щодо доказів та зобов'язанням вчинити певні дії щодо доказів.

У визначеному контексті М.П. Мельник акцентує увагу, що змістом доказів є інформація (відомості) про фактичні обставини, на підставі яких адміністративний суд у нормативно врегульований спосіб визначає наявність або відсутність обставин чи фактів на яких ґрунтуються вимоги та/або заперечення кожного із учасників справи та будь-яких інших обставин, які мають значення для вирішення справи. [6, с. 273].

Варто звернути увагу, що при аналізі наведених положень КАС України у зіставленні з вимогами заяви про забезпечення доказів, процесуально вірною та практично ефективною вбачається позиція, що процесуальний механізм забезпечення доказів, зокрема, шляхом їх витребування призначений для того, щоб отримати (зберегти) саме ті докази, щодо яких існують достатні підстави вважати, що з часом їх може бути безповоротно втрачено назавжди.

Іншими словами, основне покликання інституту забезпечення доказів це не тільки спосіб здобути докази, які стосуються предмета доказування і мають значення (відомості та/або інформацію) потрібні для вирішення справи, але насамперед це спосіб одночасно запобігти їх можливій втраті або псуванню в майбутньому.

Варто підкреслити, що ризик втрати та/або можливе псування доказів має бути об'єктивно обґрунтованим фактами або іншою сукупністю певних умов, враховуючи які, суд може вжити заходів забезпечення доказів.

Відмітимо, що зазначений правовий висновок узгоджується з позицією Великої Палати

Верховного суду викладеною в постановках від 11.03.2020 р. по справі № 9901/608/19 [7], та від 03 липня 2019 року у справі № 9901/845/18 [8]. Крім того, зазначена позиція використовується і іншими судами, так Одеський окружний адміністративний суд в ухвалі від 02.01.2023 року по справі № 420/19333/22 при розгляді у судовому засіданні заяви про забезпечення доказів, якою позивач по справі просив суд витребувати від відповідача оскаржуваний наказ військової частини. Одеський окружний адміністративний суд в рамках розгляду справи № 420/19333/22 відмовив позивачу у забезпечення доказів, мотивуючи свою позицію зазначеною вище практикою Великої Палати Верховного суду, водночас суд роз'яснює заявнику, що витребування доказів є самостійним процесуальним інструментом, який не є тотожним ані з забезпеченням доказів, ані з забезпеченням позову [9]. Відмітимо і те, що в даному випадку, позивач не позбавлений права заявити клопотання про витребування доказів судом, у порядку встановленому КАС України.

Разом з тим, подана представником позивача заява про забезпечення доказів не містить жодних посилань на ризики чи загрози того, що докази, про забезпечення яких порушує питання заявник, можуть бути утрачені чи їх подання стане згодом неможливим або утрудненим. Тобто зазначена заява про забезпечення доказів не відповідає критеріям, визначеним статтею 114 КАС України.

Таким чином, учасник справи, що подає заяву в рамках адміністративного процесу про забезпечення доказів у якій просить суд або вчинити певні дії щодо доказів, або забезпечити позов, потрапляє в ситуацію, коли суд не в праві задовольнити зазначену заяву, адже зазначена заява про забезпечення доказів не відповідає критеріям, визначеним статтею 114 КАС України. Водночас зацікавлений учасник судового процесу має право передбачене КАС України на заявлення відповідного клопотання про витребування доказів судом, у порядку встановленому процесуальним законом.

На практиці виникає багато показових ситуацій, коли учасники справи не розуміють особливості та суть інституту забезпечення доказів, часто плутаючи їх з інститутом витребування доказів та або інститутом забезпечення позову. Сторони проваджень на практиці плутають забезпечення позову із їх витребуванням та забезпечення позовів, хоча зазначені інститути адміністративного процесу регулюються різними статтями КАС України та мають різні правові підстави їх застосування,

як наслідок – різне правове регулювання та правові наслідки реалізації.

Крім того, глава 10 КАС України визначає правовий статус інституту забезпечення позову, який покликаний на забезпечення гарантування майбутнього виконання рішення суду у разі задоволення позовних вимог. За своєю правовою природою забезпечення позову є вжиттям заходів стосовно охорони інтересів позивача з метою створення механізму реального виконання рішення суду. З огляду на що, зазначений інститут практично не може підміняти собою забезпечення доказів, однак за наслідком юридичного впливу включає його в себе.

Процесуально вірною формою забезпечення доказів в адміністративному процесі є відповідна заява складена на подана з дотриманням вимог частин 1 та 2 статті 116 КАС України. Під час розгляду даної заяви присутність сторін справи не вимагається, однак суд зобов'язаний їх повідомити про розгляд такої заяви.

Звертаємо увагу і на те, що суд в рамках розгляду адміністративної справи за клопотання сторони (заявника) може забезпечити докази без жодного повідомлення інших учасників справи та будь-яких інших осіб, що можуть отримати статус учасника справи. Процесуальним результатом такої діяльності суду є відповідна ухвала в якій суд визначає докази, що підлягають забезпеченню та зазначено роз'яснення щодо алгоритму дій, які суб'єкт має вчинити для збереження доказів і, як наслідок, виконання зазначеної ухвали суду.

Висновки. Забезпечення доказів, як правовий інститут адміністративного процесу є нормативно визначеним за своєю суттю, однак практичні аспекти судової практики дають підстави для розуміння проблематики його застосування та в цілому комплексного розуміння в рамках адміністративного провадження і розгляду справ. Правовий сенс реалізації забезпечення доказів полягає в реалізації стороною адміністративного провадження передбаченого адміністративно - процесуальним законодавством своїх прав.

Література

1. Кодекс адміністративного судочинства України. Кодекс України; Кодекс, Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
2. Гусєв О.Ю. Співвідношення понять доказів і засобів доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2016. Випуск. 37. Том 1. С. 116-120.

3. Калмикова Я.С. Докази та доказування в адміністративному судочинстві : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2013. 20 с.

4. Дубенко О.М. Доказування в адміністративному судочинстві в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2010. 23 с.

5. Гордєєв В.В. Доказування в адміністративних справах, пов'язаних з виборчим процесом: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2009. 18 с.

6. Мельник М.П. Поняття доказів в адміністративному судочинстві України. *Держава і право*. 2010. Випуск 48. С. 269-274.

7. Постанова у справі № 9901/608/19 (провадження 11-12783аі19) Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88602339>.

8. Постанова у справі № 9901/845/18 (провадження 11-3433аі19) Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. Єдиний державний

реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82998205>

9. Ухвала у справі № 420/19333/22 (провадження не визначено) Одеського окружного адміністративного суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108219071>

Павлютін Ю. М.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Биков І. О.,
orcid.org/0000-0001-8206-2202
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Науково-дослідної лабораторії з проблемних
питань кримінального аналізу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ЗЛОЧИНИ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В 1944 РОЦІ У СВІТЛІ ВОЄННОЇ КРИМІНОЛОГІЇ

Сокурєнко В. В.

З перших днів створення УПА її діяльність мала не регіональний, а всеукраїнський характер, що рельєфно видно з політичної програми боротьби за відновлення соборної, незалежної України. Правовими підставами визнання заслуг перед Україною ООН та УПА є відповідність їхньої діяльності загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права і сучасному законодавству України, які схвалюють національно-визвольний рух народів за свободу і незалежність, а також визнають невід'ємне право націй на самовизначення й утворення власних національних держав. Радянська влада усіма силами намагалася завадити діяльності УПА, знищити її учасників, позбавити український національно-визвольний рух його військового крила. З цією метою використовувалися військові операції із залученням танків, бронепотягів, артилерії та літаків, депортації населення Західної України в Сибір. Широко застосовувалися провокації, коли спецзагони НКВС під маркою УПА намагалися захопити в полон провідників УПА, рядових вояків, дезорієнтувати їх, отримати інформацію про їхню діяльність, склад та плани. При цьому здійснювалися воєнні злочини, які були безпосередньо пов'язані з оперативними діями військ стосовно населення району воєнних дій і порушували міжнародні конвенції. Це призводило до масового і серйозного порушення норм міжнародного гуманітарного права, посягань на життя населення регіону, де відбувалися бойові дії, їхні основні права та найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права. Безпосередньо придушенням національно-визвольного руху в Західній Україні керували перші секретарі обкомів компартії. Для цих людей характерними були відсутність співчуття, почуття провини, сорому, а також наявність жорстокості. Ці якості у них виробило життя та діяльність в умовах радянської тоталітарної системи, де й формувалася їхня особистість. Ними керувала також вихована роками комуністичної пропаганди ненависть до всього, що не є радянським, несприйняття та нерозуміння психології українців. Основною мотивацією їхньої злочинної поведінки було прагнення нав'язати чужий українському менталітету політичний режим,

утвердити все за допомогою насильства аж до масових убивств, а також збудувати власну кар'єру будь-якою ціною. Географія вказаних злочинів представлена, в основному, територією Західної України, де відбувалося основне протистояння між УПА та радянською владою. Головним було те, що весь радянський тоталітарний режим був злочинним по своїй суті, а тодішні керівники республіки та областей були його «гвинтиками», тому їхня політика фактично апіорі була злочинною, і наведені у статті факти повністю підтверджують це.

Ключові слова: Україна, Друга світова війна, 1944 рік, ООН, УПА, воєнні злочини, воєнна кримінологія.

Sokurenko V. V. Crimes of the soviet totalitarian regime against the Ukrainian national liberation movement in 1944, a view from the military criminology

From the first days of the creation of the UIA, its activities were not regional, but all-Ukrainian in nature, which is clearly visible from the political program of the struggle for the restoration of the cathedral, independent Ukraine. The legal grounds for recognizing the merits of the OUN and UIA to Ukraine are the compliance of their activities with the generally recognized principles and norms of international law and modern legislation of Ukraine, which approve the national liberation movement of peoples for freedom and independence, and also recognize the inalienable right of nations to self-determination and the formation of their own national of states. The Soviet authorities tried with all their might to hinder the activities of the UIA, to destroy its members, and to deprive the Ukrainian national liberation movement of its military wing. For this purpose, military operations involving tanks, armored trains, artillery and airplanes, and deportation of the population of Western Ukraine to Siberia were used. Provocations were widely used, when special forces of the PCIA under the UIA brand tried to capture UIA leaders, ordinary soldiers, disorient them, and obtain information about their activities, composition and plans. At the same time, war crimes were committed, which were directly related to the operational actions of the troops in relation to the population of the area of hostilities and violated international conventions. This led to a massive and serious violation of the norms

of international humanitarian law, encroachments on the lives of the population of the region where hostilities took place, their basic rights and the most important principles of international humanitarian law. The suppression of the national liberation movement in Western Ukraine was directly managed by the first secretaries of the regional committees of the Communist Party. These people were characterized by a lack of compassion, a sense of guilt, shame, as well as the presence of cruelty. These qualities were developed by life and activity in the conditions of the Soviet totalitarian system, where their personality was formed. They were also guided by the hatred for everything that is not Soviet, brought up by the years of communist propaganda, the lack of acceptance and misunderstanding of the psychology of Ukrainians. The main motivation of their criminal behavior was the desire to impose a political regime foreign to the Ukrainian mentality, to establish everything with the help of violence up to mass murders, as well as to build their own career at any cost. The geography of these crimes is mainly represented by the territory of Western Ukraine, where the main confrontation between the UUA and the Soviet authorities took place. The main thing was that the entire Soviet totalitarian regime was criminal in its essence, and the then leaders of the republic and regions were its "screws", so their policy was actually a priori criminal, and the facts presented in the article fully confirm this.

Key words: *Ukraine, World War II, 1944, OUN, UUA, war crimes, war criminology.*

Вступ. Національно-визвольний рух в Україні в роки Другої світової війни – одна з найгероїчніших, драматичних та трагічних сторінок історії нашого народу. У роки Другої світової війни представникам цього руху довелося боротися за незалежність України проти московського радянського імперіалізму, який скоював воєнні злочини, злочини проти людяності, намагаючись повністю придушити будь-які прояви національної свідомості та прагнення до окремої соборної України. Сьогоднішня російська агресія проти незалежної України має в абсолютній своїй більшості ту ж саму мотивацію, ті ж самі цілі і використовує у війні ті ж самі злочинні методи, що й радянський тоталітарний режим. У зв'язку з цим воєнна кримінологія стає гостроактуальною темою для наукових досліджень правників фактично усього світу, а особливо вітчизняних вчених, які змушені досліджувати цю проблематику, так би мовити, «з чистого листа», безпосередньо аналізуючи злочинні дії росії, які відбуваються саме сьогодні, щоденно і щогодинно.

Огляд літератури. На сьогоднішній день надруковано вже значну кількість наукової літе-

ратури, де висвітлюються різні аспекти діяльності українського національно-визвольного руху на завершальному етапі Другої світової війни. В них досліджуються різні аспекти військово-політичної боротьби Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) за незалежність України. Серед них слід назвати такі монографічні роботи, як: «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси» [1], «Нариси з історії політичного терору і тероризму в Україні XIX-XX ст.» [2], Перепічка Є.В. «ОУН і УПА в роки Другої світової війни» [3], В'ятрович В., Забілий Р., Дерев'яний І., Содоль П. «Українська Повстанська Армія. Історія нескорених» [4], Білас І. «Репресивно-каральна система в Україні (1917-1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз». У 2-х кн. Кн. 2. [5], «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія»: фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА [6], Патриляк І.К., Боровик М.А. «Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду» [7], Шаповал Ю. «ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.)» [8], Motyka G. «Ukrainska partyzantka 1942–1960. Dzialalnosc organizacji ukrajskich nacjonalistow i Ukrainskiej Powstanczej Armii» [9], Іщук О. «Молодіжні організації ОУН (1939–1955)» [10]. Важливі аспекти теорії та методології воєнної кримінології містяться в роботах В.М. Дрьоміна «Кримінологія війни: методологічні засади. Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів)» [11], Ю.В. Орлова «Модуси буття злочинності: матриця кримінологіко-екзистенціального аналізу» [12], Арманова М. і Котенка Є. «Військові злочини: кримінологічний аспект» [13], Колодяжного М.Г. «Кримінологічна характеристика військових злочинів в Україні» [14], Піддубної М.В. «Воєнні злочини в кримінальному праві України» [15]. Названими роботами не вичерпується перелік публікацій на цю тематику, проте у жодній з них не вивчається питання про злочини радянської влади у боротьбі з українським національно-визвольним рухом з точки зору воєнної кримінології.

Мета і завдання дослідження. Автор поставив собі за мету дослідити основні аспекти злочинної діяльності комуністично-радянської влади проти національно-визвольного руху в Україні в один із вирішальних років Другої світової війни (1944), вивчивши цю проблему через призму воєнної кримінології.

Ця мета конкретизується в таких завданнях:

– показати злочинний характер дій радянської влади проти УПА та цивільного населення Західної України як в контексті неміжнародного збройного конфлікту (воєнні злочини), так і в ситуації поза ним (злочини проти людяності – у термінології міжнародного кримінального права);

– дати кримінологічну характеристику цієї діяльності органів держбезпеки СРСР, розкрити передумови, причини, мотиви та наслідки скоєння ними воєнних злочинів й злочинів проти людяності;

– дослідити найважливіші кількісні та якісні показники, що характеризують ці злочини (рівень, динаміка, географія).

Методологія дослідження. У своєму дослідженні автор спирався на сукупність загальнонаукових та спеціально-наукових методів, зокрема порівняльно-історичний метод, що дало можливість шляхом порівняння встановити схожість і відмінність між історико-правовими явищами, що вивчаються. Використано також діяльнісний підхід, при якому злочинність радянської влади розглядається як різновид предметної діяльності, що виявляється в системі інших видів соціальної активності, зокрема політично мотивованої насильницької. Такі методологічні підходи дали можливість об'єктивно оцінити досліджувані воєнні злочини, виявити їхні детермінанти, провести кримінологічний аналіз осіб, що вчинили ці злочини.

Результати дослідження та дискусія. Говорячи про національно-визвольний рух в Україні в роки Другої світової війни та спротив московському імперіалізму, ми маємо на увазі, перш за все, діяльність Української повстанської армії (УПА) – військово-політичного формування, що діяло на теренах України упродовж 1942-1960 років. Офіційною датою створення УПА вважається 14 жовтня 1942 року, хоча деякі історики вважають цю дату умовною. Встановлено, що таку назву загони Організації українських націоналістів революційних (також самостійників – державників, бандерівців ОУН (б) отримали у травні 1943 року. До лав УПА входили добровольці з числа ідейних націоналістів, перебіжчиків з допоміжної поліції, дезертирів з Червоної армії [16, с. 3377-3380].

Правовими підставами визнання заслуг перед Україною Організації Українських Націоналістів (ОУН) та Української Повстанської Армії (УПА) є відповідність їхньої діяльності загальнонаціональним принципам і нормам міжнародного права

і сучасному законодавству України, які схвалюють національно-визвольний рух народів за свободу і незалежність, а також визнають невід'ємне право націй на самовизначення й утворення власних національних держав. Діяльність ОУН-УПА була частиною національно-визвольного руху українців ХХ століття. Національно-визвольний рух розуміється як сукупність різних (мирних і немирних, збройних) форм боротьби нації за визволення від чужоземного панування, національного і колоніального гноблення, досягнення національної незалежності й реалізацію невід'ємного права нації на самовизначення [17, с.4].

З самого початку свого існування УПА змушена була боротися на три фронти: з військами нацистської Німеччини та її союзниками, польською Армією Крайовою та Армією Людовою та загонами радянських партизанів.

Ідеологи та організатори УПА розглядали її як важливий осередок та зародок регулярної всеукраїнської армії. Утворенню та зміцненню УПА сприяло те, що вона спиралася на широкую мережу Організації українських націоналістів, яка мала істотну підтримку населення: у її формуванні брали участь учасники попередніх українських військових підрозділів. Достатньо продуманою та популярною була також і політична платформа УПА: головним було гасло самостійності України та боротьба за основні громадянські права, за демократію, за рівні права національних меншин і за співпрацю з іншими поневоленими народами проти нацизму і більшовизму.

На початку 1944 року УПА була найчисленнішою за весь час свого існування, згуртовуючи близько 40 000 осіб. У 1944 році загальна площа території, охопленої діяльністю УПА, становила до 150 тисяч км², з населенням близько 15 мільйонів осіб.

Останній і найтрагічніший етап історії УПА - це боротьба проти регулярних частин Червоної армії та спеціальних підрозділів НКВС і НКДБ.

Фактичний керівник тогочасної України М. Хрущов, доповідаючи Й. Сталіну про ситуацію на Волині, писав, що тут необхідно мобілізувати все чоловіче населення призовного віку, всіх мобілізованих відправити у тиллові округи, провести їхню фільтрацію (тобто виявити тих, хто допомагав чи співчував українському національно-визвольному руху з подальшими репресіями щодо них).

У Луцьку міський відділ торгівлі не видавав хлібних карток місцевим мешканцям, робітникам і службовцям, аргументуючи це тим, що вони місцеві і самі себе прогують [1, с. 316]. Випускниці курсів при ЦК КП(б)У А. Романюк, прибувши

на роботу в Тернопільську область, дізналася про те, що хто їде на операцію проти бандерівців, той добре живе, бо ці «борці» на селі відбирають курей і гусей у місцевих жителів, всі працівники мають корів. Місцева номенклатура поводити себе так, що це давало підстави місцевому населенню називати їх «окупантами» та «колонізаторами».

З початку 1944 р. почалися масштабні операції зачистки західноукраїнських областей. Осіб, яких лише підозрювали у допомозі УПА, вивозили в Сибір. Цю тактику планували повторити й нинішні російські агресори, плануючи захопити українські землі. Тіла убитих повстанців чи тих, кого такими зображали, часто виставляли у публічних місцях для залякування місцевих жителів. З цією ж метою були організовані відкриті судові процеси і публічні страти захоплених членів ОУН і УПА, на які зганяли навіть школярів.

У середині березня 1944 року в Рівному було створено оперативний штаб для боротьби з українським національно-визвольним рухом. Загальна кількість радянських сил спочатку складала понад 30 тис. вояків. Їх посилили 10 бронепотягами, кавалерійською дивізією, 20 броневантами і 8 танками [5, с. 177].

9 жовтня 1944 року НКВС і НКДБ СРСР видали спільний наказ «Про заходи боротьби з оунівським підпіллям і ліквідації озброєних банд ОУН у західних областях СРСР». Згідно з ним, західні області УРСР поділялися на 2 зони відповідальності. Перша – охоплювала Львівську, Станіславську, Дрогобицьку і Чернівецьку підзони, якою займалися наркоми НКВС УРСР Василь Рясний і НКДБ УРСР Сергій Савченко, а також начальник прикордонних військ Українського округу Петро Бурмак. Друга – Рівненську, Волинську та Тернопільську області, що були у віданні заступників наркомів Тимофія Строкача і Данила Єсипенка та начальника внутрішніх військ НКВС Українського округу Михайла Марченкова. Згідно з вищенаведеним наказом, вимагалось посилити репресивні заходи щодо родин активних учасників оунівських організацій – як заарештованих, так і загиблих, а також тих, хто перебував на нелегальному становищі [1, с. 340-342].

Важливе значення у боротьбі з українським національно-визвольним рухом повинна була відіграти оперативно-агентурна діяльність органів держбезпеки. У жовтні 1944 р. на Західну Україну з інших областей республіки прибуло близько 600 досвідчених оперативних співробітників, які почали інтенсивну роботу щодо створення розгалуженої мережі агентів. Поряд із цим, НКВС почав

організувати численні спецгрупи, які повинні були імітувати діяльність УПА (у червні 1945 р. нараховувалося вже 157 таких груп). Перед ними було поставлене завдання виявлення та ліквідації керівників націоналістичного підпілля та окремих партизанських загонів (в основному, з невеликою чисельністю), наданні військам НКВС-НКДБ розвідувальної інформації та організації різних провокацій для того, щоб створити у підпільників атмосферу взаємних підозр та недовіри, що послаблювало б координацію їхньої роботи та загальний спротив радянській владі [18, с. 224].

Всього, за даними НКВС УРСР, за період з лютого до 31 грудня 1944 року проти УПА було проведено 6495 військових операцій, в яких було знищено 57 405 партизан, 50 387 захоплено і затримано. З УРСР було вислано 4744 сімей партизан (13 320 осіб) [1, с. 357]. Разом з тим, УПА мала певні переваги у боротьбі зі своїми ворогами. До них слід віднести глибоку ідейність, переконання у своїй правоті (знали, за що борються); високий морально-психологічний стан (сміливість, ентузіазм, готовність до жертвності); загартованість і витривалість (здатність переносити холод і голод, великі фізичні і психологічні навантаження); військова хитрість, винахідливість, підприємливість; достатньо раціональне використання всіх можливих засобів.

Основною метою діяльності органів НКВС та НКДБ на західноукраїнських землях була докорінна ліквідація всього національно-визвольного руху, в першу чергу, Української повстанської армії. Для цього НКВС кинули до заходів проти УПА всі свої сили, застосовуючи два роди облав:

1. Великі облави, в яких брали участь одночасно кілька тисяч бійців НКВС, а також і Червоної армії. Така облава мала на меті охопити якомога більший масив лісів або кілька районів (але не більше двох), оточуючи цю територію кільцем і прочісуючи її крок за кроком. Тактика великої облави була такою: за декілька днів перед самою акцією на територію, де вона мала відбуватися, заходили невеликі загоны НКВС (до однієї роти), щоб спровокувати сутичку з відділами УПА і, дізнавшись місце перебування відділу УПА, відступити. Після цього енкаведисти підтягували артилерію, танки, літаки і починали з усіх сторін інтенсивний наступ. Операція тривала зазвичай один тиждень, поки частини НКВС не закінчували прочісувати крок за кроком весь оточений район.

2. Малі облави проводилися силами, як правило, однієї роти районним відділом НКВС уже після того, як певна територія була прочісана

великою облавою. Метою малих облав було подальше переслідування відділів УПА, пошук по селах поранених вояків УПА та підпільників і терор проти цивільного населення.

Серед найбільших операцій НКВС у 1944 р. були такі: у Чорному лісі 1-7 листопада 1944 р. на Станіславщині і безпосередньо після неї у Болехівському лісі 10-15 листопада 1944 р. В операції взяли участь дві повні дивізії НКВС. Операція в грудні 1944 р. на Миколаївщині, Бібреччині, Ходорівщині й Рогатинщині. В цій операції, одній з найбільших, взяли участь понад двадцять тисяч бійців НКВС. У ході цих операцій енкаведисти перевіряли буквально кожну п'ядь землі, в хатах розв'язували печі, зривали долівки, зі стодол викидали все збіжжя, розкидали стіжки сіна й соломи. Дуже часто навіть дітей та дівчат допитували й катували, щоб отримати від них яку-небудь інформацію про місцеперебування повстанців, їхню кількість, схованки, магазини, шпиталі [19].

Після певного зниження активної діяльності УПА, її переходу до дій невеликими загонами, НКВС теж змінив тактику і почав використовувати для протидії повстанцями спеціальні загопи НКВС (спецгрупи НКВС, агентурно-бойові групи АБГ НКВС, легендовані групи, псевдобойові УПА), перевдягнені НКВСівці, до складу яких входили радянські партизани, працівників НКВС [20, с. 33-34] та колишні бійці УПА, що перейшли на бік радянської влади. Спецгрупи НКВС за своїм зовнішнім виглядом і озброєнням, знаннями місцевих побутових особливостей, мови і конспіративним способом дії фактично нічим не відрізнялись від справжніх загонів підпілля УПА. Це була добре спланована та організована грандіозна провокація, яка принесла свої плоди. Такі підлі «маневри» дали можливість спецгрупам НКВС вступати в безпосередні контакти з підрозділами УПА та вводити їх в оману. Діючи під виглядом Служби безпеки ОУН, спецгрупи НКВС організовували захоплення та допитування справжніх учасників націоналістичного підпілля та їхніх прибічників, щоб отримати реальну інформацію про діяльність УПА. У своїй провокативній і мерзотній діяльності спецгрупи застосовували захоплення провідників ОУН-УПА, а якщо це було з якихось причин неможливо, ліквідували ватажків підпілля під виглядом СБ ОУН. Слід підкреслити, що з самого початку своєї організації ці спецзагопи мали протизаконний характер, оскільки їхня діяльність не була передбачена ніякими законами СРСР чи УРСР, а тільки регламентувалась відомчими розпорядчими документами та листами.

Крім того, використовуючи компромат, до їхньої діяльності залучали осіб, що раніше вчинили злочини проти населення [21, с. 343]. Зараз так само роблять «вагнерівці», залучаючи до бойових дій в Україні в'язнів, бандитів та вбивць. Якщо захоплені у полон вояки УПА погоджувалися взяти участь у спецгрупах НКВС, представники силових структур влади обіцяли їм амністію або звільнення від кримінальної відповідальності за колишню антирадянську діяльність та повернення додому депортованих раніше радянською владою у віддалені райони СРСР (в першу чергу, Сибір) родичів; їм також виплачували гроші.

Але ще мерзотнішою і протизаконною була діяльність тих спецгруп НКВС, які, маскуючись під УПА, скоювали злочини проти мирного цивільного населення. Так, 19 вересня 1944 р. органи НКВС-НКДБ репресували значну частину активних учасників націоналістичного руху у Лисецькому районі Станіславської (нині Івано-Франківської) області. Секретар Станіславського обкому комуністичної партії М. Слонь у листі на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка з жалем відзначав, що «через недисциплінованість та м'якотілість» керівних працівників НКВС-НКДБ під час зіткнень з упівцями «багато беруть в полон, а не знищують». А під час сутичок у селах «замість застосування жорстокості обходять таку необхідність» [22, с. 120-134]. 2 листопада 1944 р. бюро Станіславського обкому КП(б)У за участю голови Верховної ради УРСР М. Гречухи ухвалило рішення про посилення репресій проти родин учасників національно-визвольного руху та їхніх помічників [22, с. 170-174]. У кінці 1944 р. під час бою у с. Грабівці Станіславської області радянські війська спеціально обстрілювали його запальвальними снарядами, спаливши 66 будинків [1, с. 346]. Як бачимо, нинішні послідовники радянських гебістів – російські агресори – у війні проти України діють такими ж методами.

15 листопада 1944 р. керівник радянської України М.С. Хрущов у листі до Й. Сталіна пропонував створити в кожній області Західної України спеціальні трійки за зразком 1937 року, а засуджених до смерті не розстрілювати, а вішати. Ясно, що відновлення діяльності таких позасудових органів було явним беззаконням. Слід відзначити, що привселюдні страти на шибеницях почали здійснюватися досить часто. У Станіславській області з серпня 1944 до лютого 1945 р. було проведено 28 таких страт через повішення [23, с. 162].

Незважаючи на те, що співробітники КГБ знищили абсолютну більшість компрометуючих відомчих

документів НКВС щодо діяльності спецгруп НКВС під виглядом вояків УПА, в архівах все-таки залишилася незначна кількість документів, які красномовно свідчать про те, що спецгрупи НКВС вчиняли злочини щодо мирних жителів Західної України. Наприклад, зберігся рапорт майора НКВС Соколова, котрий був командиром однієї зі спецгруп НКВС. Тут містяться факти вчинення його спецгрупою під його керівництвом злочинів: спалення хати, вбивство голови сільради села Яблунів Станіславської області, побиття голови сільради села Комарівка Тернопільської області, грабування бойовиками спецгрупи майна, викрадання людей у ліс для допитів [24, с. 277, 284].

Попри те, що майор Соколов учинив такі злочини, йому присвоїли звання героя радянського союзу, що, безумовно, свідчить про схвалення з боку керівництва держави вчинення злочинів проти мирних цивільних громадян України. По правді, злочинний герой злочинної держави.

Але це лише вершина айсбергу, оскільки співробітники НКВС, зазвичай, не реєстрували у власних документах власні злочини, розуміючи, що діють протиправно, хоча навряд чи боялися якоїсь відповідальності.

Ще декілька фактів злочинів представників силових структур проти цивільного населення. У вересні 1944 р. військовослужбовець Кузінський згвалтував 16-річну дівчину, а двоє інших – 15-річну (Волинська обл.) [1, с. 356].

Згідно з Кримінальним кодексом УСРР 1927 р., до військових злочинів відносилися порушення вимог воєнного часу. Останні поділялися на три підгрупи: а) злочини, які безпосередньо пов'язані з оперативними діями військ; б) військові злочини стосовно населення району воєнних дій; в) військові злочини, які порушують міжнародні конвенції [25, Ст. 132]. Отже, навіть за радянськими законами діяльність НКВС – НКДБ щодо українського національно-визвольного руху була злочинною.

З точки зору міжнародного права, воєнним злочином визнається міжнародний злочин, який умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи стосовно них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права, посягає на підзахисних осіб, їхні права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права [26, с. 120-121].

Як відомо, визначення воєнного злочину включає в себе не тільки злочинне порушення норм

міжнародного гуманітарного права, але також і порушення у ході збройних конфліктів міжнародного чи внутрішнього характеру *основних принципів міжнародного права* (норм *jus cogens*). Такими принципами вважаються: принцип дотримання прав і свобод людини; принцип рівності народів і право народів розпоряджатися своїм майбутнім; принцип мирного співіснування і суверенної рівності держав; принцип незастосування сили чи погрози застосування сили в міжнародних відносинах; принцип непорушності державних кордонів та територіальної цілісності держав; принцип співробітництва між державами та інші [27, с. 99].

7 серпня 1944 р. пленум Верховного суду СРСР затвердив спеціальну постанову № 12/8/у/с «Про кваліфікацію злочинів членів антигромадської організації «ОУН». Вона передбачала, що ворожу діяльність, здійснену проти радянської держави «оунівцями» (членами антирадянської організації ОУН) серед радянських громадян, необхідно кваліфікувати за п. «а» ст. 541 або п. «б» ст. 541 та ст. 5411 КК УРСР (як зрада Батьківщини за участю військовослужбовців та організована діяльність, спрямована на готування або вчинення контрреволюційних злочинів) [28, с. 49]. Це говорить про те, що всі злочинні дії силових структур щодо цивільного населення Західної України до цього часу (7 серпня 1944 р.) апріорі були порушенням закону, нехай і того, який репрезентує ядро так званої соціалістичної законності – квазі-правового режиму. Прийняття ж постанови вищезгаданого пленуму легалізувало державне політично мотивоване насильство, спричинило масові репресії щодо учасників національно-визвольного руху і, насамперед, УПА, яких стали засуджувати до страти та позбавлення волі у радянських концтаборах. Основним мотивом цього рішення було прагнення знищити навіть саму думку про незалежність України, відірвати лідерів національно-визвольної боротьби від того територіального, національного та соціального середовища, в якому вона виникла і мала своїх прихильників. Йшлося про устремління до знищення коріння української ідентичності, злам духу опору та прагнення до самостійної державності.

Важливим аспектом воєнної кримінології є питання: як оцінювати історичних діячів, таких як Й. Сталін, Л. Берія та їхніх поплічників рангами нижче – секретарів ЦК КП(б)У, секретарів обкомів компартії, що працювали в ті роки в Україні та пролили ріки крові, – як осіб, які виявилися велінням часу на роздоріжжі доленосних рішень,

або як безжалісних злочинців, які відрізняються від звичайних злочинців тільки тим, що їх судить не звичайний суд, а суд історії? Звісно, історія не терпить умовностей. Але ж йдеться не стільки про нестерпну легкість буття (М. Кундера) та ухвалення рішень у невіданні майбутнього їх значення, скільки про цілком усвідомлені дискримінаційні політико-кримінальні практики. Вони не порушували радянські закони, але вони порушували принципи права, відомі цивілізованим народам світу. І оскільки радянський союз опинився на стороні обвинувачення на Нюрнберзькому трибуналі, то можна констатувати, що радянському народу, правничим і політологічним школам, хоча б на певних ранніх етапах його становлення і розвитку, згадані принципи були відомі. Але згодом, як і в нацистській Німеччині, відбулось виродження права під впливом злочинно-політичної корпорації – націонал-соціалістичної чи комуно-соціалістичної – не суть важливо. Тому переконані, що скільки-небудь серйозної наукової дискусії щодо злочинності чи незлочинності діяльності зазначених вище політичних діячів і відповідного функціоналу, створеного та підтримуваного ними політичного режиму, бути не може. Водночас із кримінологічної точки зору доцільно поставити питання про особистісний зріз цих злочинних практик, про їх мотивацію.

Тож, якщо говорити про особливості особистостей цих злочинців, що керували «республікою» в цей час, то загальною соціально-демографічною їхньою ознакою є перебування більшості з них у досить активному віці – близько 40 років. Наприклад, уже вище згадуваному секретареві Станіславському обкому КП(б)У Михайлу Слоню було в той час всього 38 років, першому секретареві Волинського обкому КП(б)У Іллі Профатілову – теж 38 років, Львівського обкому КП(б)У Івану Грушецькому – 40 років, Тернопільського обкому КП(б) Івану Компанцю – теж 40 років. До речі, майбутній генеральний секретар ЦК КПРС і багаторічний керівник СРСР Леонід Брежнєв у період активної боротьби з українським національно-визвольним рухом з липня 1945 р. по червень 1946 р. працював начальником Політуправління Прикарпатського військового округу та брав участь у злочинних діях радянської влади проти борців за незалежність України. Йому у цей час теж було 39 років. Саме у названому віці викристалізуються такі чинники, як можливість управління своєю поведінкою, інстинктами, потягами та пристрастями, те, якою мірою людина засвоїла соціальні, моральні норми, чи стали вони регу-

лювати поведінку. Щодо вказаних вище людей характерними були відсутність співчуття, почуття провини, сорому, а також наявність жорстокості. Ці якості у них виробило життя та діяльність в умовах радянської тоталітарної системи, де й формувалася їхня особистість. А вже коли в Україну прийшла радянська влада, їм було 15-16 років. А потім – співпраця з дещо старшим поколінням «професійних революціонерів» остаточно сформувала з них людей, які сліпо навчилися виконувати розпорядження та накази, не цінували чуже життя, засвоїли «класовий підхід» до оцінки будь-яких явищ, зневажали право, вважали інтереси держави (а фактично – своєї номенклатурної групи) вищими за все. До цього слід також додати й бездумне виконання розпоряджень вищого начальства, що і дозволило їм далі продовжити свою кар'єру в повоєнній Україні. Можна відзначити, що на той час абсолютна більшість із них не мала вищої освіти, як і Сталін, Берія, Хрущов, вони засвоїли лише ази «пролетарської» культури та психології. Відчуття безкарності, всевладдя, вищості над простими людьми ніколи не покидало їх. Вони відчували себе, залежно від посади, богами чи напівбогами – звідси також їхній стиль керівництва та поведінки. Ними керувала також вихована роками комуністичної пропаганди ненависть до всього, що не є радянським, несприйняття та нерозуміння менталітету жителів Західної України, які перебуваючи у складі Австро-Угорщини та навіть довоєнної Польщі, бачили інший рівень політичної та правової культури. Основною мотивацією їхньої злочинної поведінки було прагнення нав'язати чужий українському менталітету політичний режим, утвердити все за допомогою насильства аж до масових убивств, а також збудувати власну кар'єру навіть такою ціною, що вони вважали прийнятною та звичайною справою. У даному випадку можна говорити про груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті, оскільки це було об'єднання співучасників, яке характеризувалося стійкістю суб'єктивного зв'язку. Вони виконували в одних випадках роль виконавців злочинних розпоряджень з Москви, в інших – організаторів злочинів проти українського національного руху. До того ж, всі вони були членами злочинної організації, яка захопила владу в СРСР і організувала та вчинила такі злочини, як Голодомор 1932-1933 рр. та масові репресії 1937-1939 рр., у результаті чого загинули мільйони українців. Можна говорити про високу інтенсивність злочинної діяльності кожного з секретарів обкомів чи райкомів компартії.

До негативних інтелектуальних якостей членів цієї злочинної групи слід віднести їхній загальний невисокий рівень розвитку та обсяг знань, однобічний життєвий досвід (лише радянського життя, яке було далеким від рівня загальнолюдської цивілізації), вузькість і зашореність поглядів на життя взагалі. Якщо говорити про їхні вольові якості, то це – вміння достатньо свідомо регулювати свою діяльність та досягати поставленої мети.

Географія вказаних злочинів представлена, в основному, територією Західної України, де відбувалося основне протистояння між українським національно-визвольним рухом в особі УПА та радянським тоталітарним режимом в особі компартійних органів та підрозділів НКВС-НКДБ. Це, здебільшого, стосується таких областей, як Львівська, Тернопільська, Станіславська, Волинська.

Але знову підкреслимо, що весь радянський тоталітарний режим був злочинним по своїй суті в частині кримінальної та гуманітарної дискримінаційної політики, а названі особи були його «гвинтиками» та «шестернями», рухали його та рухалися разом з ним, тому їхня політика фактично апіорі була злочинною, а наведені факти повністю підтверджують це (їх можна було б навести ще більше, але обсяг статті не дозволяє цього).

Досить підступною була політика сталінського керівництва стосовно польсько-українських стосунків. Влітку 1944 р. М. Хрущов робить спробу приєднати до території УРСР Підляшшя, Холмщину, Надсяння. Кремль відкидає ці пропозиції і натомість пропонує свою стратегію [8, с. 3]. З санкції Сталіна 9 вересня 1944 р. в Любліні між Урядом УРСР і Польським Комітетом Національного Визволення (ПКНВ) було підписано Угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР. За уповноваженням Уряду УРСР її підписав голова Раднаркому УРСР М. Хрущов, за уповноваженням ПКНВ – голова Комітету Е. Осубка-Моравський. Угодою було передбачено переселення на територію УРСР всіх українців, які проживали в Хелмському, Грубешівському, Томашівському, Любачівському, Ярославському, Перемишльському, Лесківському, Замостівському, Красноставському, Білгорайському, Влодавському повітах. Це стосувалося також інших районів Польщі, де були українці, які б побажали переселитися з території Польщі в Україну, а також евакуації в Польщу всіх поляків і євреїв, які перебували в польському громадянстві до 17 вересня 1939 р., мешкали в УРСР і які б виявили бажання переселитися на територію Польщі.

Виникає запитання: чому цю Угоду було підписано між Польщею і Україною, а не з Радянським Союзом? На думку Ю. Сливки, це дуже дивно, «Адже в інших подібних випадках Радянський Союз не доручав Україні підписувати аналогічні договори, зокрема у 1945 р. щодо Закарпатської України, який був підписаний урядами Чехословаччини та Радянського Союзу. Власне тут і була закладена міна, яка діє ще й нині. Цим договором імітувалося усталення кордону між двома народами – українським і польським; при цьому Москва начебто залишалася осторонь. Крім того Радянський Союз резервував за собою можливість маневру: якщо б країни антигітлерівської коаліції виявилися занадто принциповими, то він мав би можливість сказати, що це ж не ми підписали договір, а Україна. Разом з тим Кремль фактично інспірував загострення польсько-українських взаємин і юридично не ніс відповідальність за розпалювання нової громадянської війни» [29, с. 11].

Висновки. З перших днів створення УПА її діяльність мала не регіональний, а всеукраїнський характер, що рельєфно видно з політичної програми боротьби за відновлення соборної, незалежної України. Ця ціль згуртувала у лавах армії, окрім членів ОУН, бійців ще доби УНР, деяких вояків Червоної армії. Під впливом військової діяльності УПА кардинально трансформувалися головні засади державотворчої концепції ОУН. УПА, згідно партійних документів ОУН, стала не армією партії, а всеукраїнськими збройними силами. Радянська влада усіма силами намагалася завадити діяльності УПА, знищити її учасників, позбавити український національно-визвольний рух його військового крила. З цією метою використовувалися військові операції із залученням танків, бронепотягів, артилерії та літаків, депортація населення Західної України в Сибір. Широко застосовувалися провокації, коли спецзагони НКВС під маркою УПА намагалися захопити в полон провідників УПА, рядових вояків, дезорієнтувати їх, увести в оману, отримати інформацію про їхню діяльність, склад та плани. При цьому скоювалися воєнні злочини, які були безпосередньо пов'язані з оперативними діями військ стосовно населення району воєнних дій і які порушували міжнародні конвенції. Це виявлялося у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права, посяганні на життя населення регіону, де відбувалися бойові дії, їхні основні права та найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права.

Література

1. Українська повстанська армія: Історичні нариси. /С.В. Кульчицький (відп. ред.). Київ: Наукова думка, 2005. 495 с.

2. Нариси з історії політичного терору і тероризму в Україні XIX-XX ст. Київ: Наукова думка, 2002. 952 с.

3. Перепічка Є.В. ОУН і УПА в роки Другої світової війни. Львів: Сполом, 2009. 740 с.

4. В'ятрович В., Забілий Р., Дерев'яний І., Содоль П. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2008. 352 с.

5. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917-1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. Кн. 2 Київ: "Либідь"-"Військо України", 1994. 688 с.

6. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Київ: Наукова думка, 2005. 53 с.

7. Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. 590 с.

8. Шаповал Ю. ОУН і УПА на терені Польщі (1944-1947 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. 240 с.

9. Motyka G. *Ukrainska partyzantka 1942–1960. Działalność organizacji ukraińskich nacjonalistów i Ukrainskiej Powstanczej Armii.* Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM, 2006. 728 s.

10. Іщук Олександр. Молодіжні організації ОУН (1939-1955). Торонто: Літопис Української Повстанської Армії, 2011. 941 с.

11. Др'омін В.М. Кримінологія війни: методологічні засади. Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / [редкол. : Вербенський М.Г., Опришко І.В., Кулик О.Г. та ін.]. Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2022. С.16-19.

12. Орлов Ю.В. Модуси буття злочинності: матриця кримінологічного-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2021. № 1(24). С. 85-105.

13. Арманов М. і Котенко Є. Військові злочини: кримінологічний аспект. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2017. № 4 (16). С. 1-11.

14. Колодяжний М.Г. Кримінологічна характеристика військових злочинів в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. 2013. Вип. 26. С. 109-117.

15. Піддубна М.В. Воєнні злочини в кримінальному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2016. Серія ПРАВО. Вип. 40. Т. 2. С. 98-101.

16. Українська повстанська армія // Енциклопедія українознавства : Словникова частина : [в 11 т.] / Нау-

кове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж – Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. Кн. 2, [т. 9] : Тимошенко – Хмельницький Богдан. С. 3377-3380.

17. Боротьба Української Повстанської Армії за незалежність України. Правда і вимисли: Матеріали круглого столу, 12 липня 2005 р. Київ: Товариство «Знання» України, Центр Українознавства, 2005.С.4.

18. Мотика Гжегож. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943-1947 рр. / Автори з пер. з пол. А. Павлишина, післям. д.і.н. І. Ільюшина. К.: Дух і літера, 2013. 360 с.

19. Мірчук Петро. Українська повстанська армія 1942-1952. Мюнхен: Книгозбірня «Промісвіти», 1953. 319 с. URL: <https://web.archive.org/web/20071014060836/http://lib.oun-upa.org.ua/mirczuk/r203.html>

20. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС -НКДБ під виглядом ОУН-УПА. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006. 184 с.

21. Веденєєв Дмитро, Биструхін Геннадій. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920-1945). Київ: Генеза, 2006. 408 с.:

22. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи та матеріали. Київ: Дніпро, 1996. 496 с.

23. Літопис нескорених. У 2-х т. Т. 2. Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. 664 с.

24. Джефрі Бурдс. Радянська агентура: Нариси історії СРСР у післявоєнні роки (1944-1948). Нью-Йорк: Сучасна Історія, 2006. 296 с.

25. Кримінальний кодекс УСРР : прийнятий 1 липня 1927 р. // Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України (ЗУ УСРР). 1927. № 26-27. Ст. 132.

26. Репецький В.М., Лисик В.М. Поняття та ознаки воєнних злочинів // Альманах міжнародного права. Вип. 1. 2009. С. 120-125.

27. Реабілітація репресованих : законодавство та судова практика : зб. докум. / під ред. В.Т. Маляренка. Київ : Юрінком, 1997. 461 с.

28. Депортації поляків та українців: кінець 1939 – початок 50-х років. До 50-річчя операції «Вісла». / Упорядник Юрій Сливка. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1998. 132 с.

Сокурєнко В. В.,

orcid.org/0000-0001-6879-7376

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців

для органів досудового

розслідування

Одеського державного університету

внутрішніх справ

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА ГРОМАДЯНСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ОКУПАЦІЇ ТЕРИТОРІЙ

Радченко О. І.

У даній науковій статті висвітлюються питання забезпечення одного з найбільш вагомих для сучасної людини конституційних прав у політичній сфері - право на громадянство. Наголошується, що зазвичай реалізація цього права належить до сфери правового регулювання національних органів публічної влади й закріплено у конституції та законах. Поряд з цим акцентовано увагу на формуванні останнім часом сталої тенденції до поступового розширення предмету міжнародно-правового регулювання за рахунок інституту громадянства.

Окрему увагу зосереджено на низці аспектів міжнародно-правового забезпечення права особи на громадянство в умовах, коли *де-юре* та/або *де-факто* мають місце спеціальні міжнародно-правові режими окремих територій держави - війни та воєнної окупації.

У науковій статті системно проаналізовано найбільш поширені форми порушення права особи на громадянство в умовах збройної агресії та воєнної окупації. Зазначається, що росія як держава-окупант на окупованих нею територіях цілеспрямовано порушує права громадян України, зокрема здійснює політику тотального примусового нав'язування свого громадянства шляхом погроз, шантажу, залякування, підкупу, створення нестерпних умов проживання для громадян України на окупованих територіях, які відмовляються від такого свавільного набуття громадянства держави-окупанта.

У статті проаналізовано низку положень ключових міжнародних універсальних і регіональних актів у сфері прав людини, які закріплюють право людини на громадянство та гарантії його реалізації. Детально проаналізовано зміст Європейської конвенції про громадянство 1997 р. - фундаментального регіонального міжнародного акту, що по суті запроваджує певний загальний стандарт у сфері правової регламентації інституту громадянства в країнах-членах Ради Європи. Звертається увага на неприпустимості примусового, силового навернення українських громадян у громадянство росії.

Також у статті акцентується увага на доцільності розмежування термінів «паспортизація» й «громадянська».

Ключові слова: громадянство, інститут громадянства, Європейська конвенція, «громадянська».

Radchenko O. I. The international legal aspect of ensuring a person's right to citizenship in conditions of war and occupation of territories

This scientific article highlights the issue of ensuring one of the most important constitutional rights in the political sphere - the right to citizenship. It is noted that the realization of this right usually belongs to the sphere of legal regulation of national public authorities and is enshrined in the constitution and laws. At the same time, attention has been paid to the recent development of a steady trend toward the gradual expansion of the subject of international legal regulation at the expense of the Institute of Citizenship.

Special attention is paid to a number of aspects of international legal provision of the right of a person to citizenship in conditions where special international legal regimes of separate territories of the state - war and military occupation - take place *de jure* and/or *de facto*.

In the scientific article systematically analyze the most common forms of violation of a person's right to citizenship in conditions of armed aggression and military occupation. It is noted that Russia, as a dip-state in its occupied territories, has purposefully violated the rights of citizens of Ukraine, in particular, carries out a policy of total forced imposing of its citizenship by means of threats, blackmail, intimidation, bribery, creation of unbearable living conditions for citizens of Ukraine on occupied territories, which refuse from such a swastika and citizenship.

The article analyzes a number of provisions of key international universal and regional human rights instruments that enshrine the right of a person to citizenship and guarantee its realization. The contents of the European Convention on Citizenship of 1997 are analyzed in detail - A fundamental regional international act, which essentially introduces a certain three-general standard in the field of legal regulation of the Institute of Citizenship in the member countries of the Council of Europe. Attention is drawn to the inadmissibility of forced, forcible conversion of Ukrainian citizens into the citizenship of Russia.

The article also emphasizes the expediency of the delimitation of the terms "passportization" and "citizenship".

Key words: citizenship, institution of citizenship, European Convention, "citizenship".

Інститут громадянства поруч з територією, збройними силами, адміністративним апаратом, правовою та податковою системами, державними символами тощо є невід'ємною ознакою суверенної держави. Основний ресурс будь-якої держави - це люди, а точніше певне коло людей, на яке може розраховувати держава як у мирний час, так і в умовах війни. У мирний час у переважній більшості саме громадяни формують економічний потенціал держави, а під час війни вони стають на захист держави свого громадянства в рамках конституційного обов'язку із захисту батьківщини. Розглядаючи державу як організацію осіб, Р.Б. Бедрій, цілком доречно говорить і про членство в цій організації, бо особа як член політичної спільноти - держави - завжди виступає в особливій «громадянській» формі [1, с. 9].

Особливістю нинішньої російської агресії проти України виступає її гібридний характер. Одним з засобів окупації нашої території та висунення юридичних претензій на неї стало, по суті, примусове навернення до свого громадянства громадян України, що опинилися на тимчасово окупованих територіях. У такий брутальний спосіб відбувається посягання на одне з фундаментальних прав сучасної людини - права на громадянство. Безумовно, забезпечення права особи на громадянство в умовах війни та тимчасової окупації територій, визначення правового становища громадян України, яких всупереч їхній волі країна-окупант визнала своїми громадянами, - питання, які наразі актуалізовані російською збройною агресією, новими реаліями сьогодення та певним правовим вакуумом, що за цих обставин утворився. Відтак, вони потребують якнайшвидшого наукового дослідження з наступним юридичним вирішенням.

Звичайно, право на громадянства людини, як і саме громадянство, неодноразово ставали предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників у минулому. Проте, нові обставини, мова про які йшла вище, створила «білу» пляму у розумінні змісту і значення права особи на громадянство, насамперед у контексті міжнародного права. Зазначене право хоча й не є найбільш популярним об'єктом міжнародно-правового регулювання, проте не обділене його увагою. Крім того, залишається невирішеним питання застосування норм міжнародного права у форс-мажорних умовах війни та окупації, а також ігнорування країною-агресором багатьох приписів міжнародного права, з яких випливають зобов'язання держави перед світовим співтовариством. Нарешті, потребує уточнення правова пози-

ція нашої держави щодо реалізації права особи на громадянства в умовах нав'язування громадянам України росією свого громадянства у контексті необхідності дотримання регіональних (європейських) норм міжнародного права, що становлять правову основу для подальшої успішної європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Науково-теоретичне підґрунтя даної статті склав науковий доробок Н.Б. Кінаш, К.Л. Бугайчука, О.М. Садовської, Р.Б. Бедрія та низки інших дослідників. Проте, їхні наукові праці здебільшого характеризуються фрагментарним, вузькоспрямованим характером та ґрунтуються на реаліях мирного, а не воєнного часу.

Метою даної наукової статті є з'ясування ролі міжнародного права у забезпеченні, гарантуванні права особи на громадянство в умовах військової агресії та окупації з урахуванням європейських та євроатлантичних прагнень України та її зобов'язань перед Європейським Союзом, Радою Європи та іншими міжнародними регіональними організаціями й окремими державами.

За усталеними юридичними канонами питання громадянства прийнято відносити до об'єктів внутрішньодержавного (або національного) правового регулювання. Держави приділяють неабияку увагу нормативному врегулюванню максимально можливого кола аспектів громадянства. Це відбувається на конституційному, законодавчому та підзаконному рівнях.

Саме право особи на громадянство у теорії держави й права та конституційному (державному) праві традиційно відносять до категорії основних (конституційних) прав. Змістом права людини на громадянство є право на придбання громадянства, збереження громадянства або на відмову від нього, а також право на полегшений варіант відновлення громадянства [2, с. 63]. Проте, аналіз змістів основних законів засвідчує, що у конституціях фіксується не стільки власне право як таке, скільки окремі, найважливіші з точки зору держави, аспекти громадянства, наприклад його набуття чи припинення. Так, у ст. 16 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччини зазначається, що «нікого не можна позбавляти німецького громадянства. Втрата громадянства може мати місце лише на підставі закону, а проти волі зацікавленої особи - лише в тому випадку, якщо вона після цього не стає особою без громадянства. Жоден німець не може бути виданий іноземній державі» [3]. Схожою за змістом є положення статті 34 Конституції Республіки Польща. Відповідно до нього «Польське Громадянство

набувається за народженням від батьків, що є польськими громадянами. Інші випадки набуття польського громадянства визначаються законом. Польський громадянин не може втратити польське громадянство, якщо він сам не відмовиться від нього» [4]. Як бачимо, у наведених прикладах мова йде скоріше не про право на громадянство як таке, а про окремі його складові - набуття й припинення.

Громадянство є невід'ємним атрибутом сучасної людини. Воно визначає її юридичний статус, обсяг і зміст конституційних прав й свобод, а також взаємні обов'язки держави перед громадянином і громадянина перед своєю державою. Особливої актуальності інститут громадянства набуває в умовах війни, відбиття збройної агресії іншої держави, адже саме на своїх громадян як людський ресурс для збройних сил може розраховувати держава. Іноземці та особи без громадянства не можуть нести перед державою, де вони постійно мешкають, конституційний обов'язок її захисту.

Наділення людини максимально можливим набором і обсягом основних прав і обов'язків відбувається саме завдяки наявності у особи громадянства. Не дарма в Конституції України, так само як і в основних законах багатьох інших держав світу, у розділах, присвячених правам і обов'язкам особи, має місце цілком виправдане розділення норм на дві групи: 1) ті, які регламентують основні права і свободи людини; 2) ті, що встановлюють перелік і обсяг прав і свобод громадянина. Такий поділ є прямим свідченням нетотожності правового статусу людини й громадянина.

У юридичній науці усталеною є думка про те, що інститут громадянства є прерогативою саме внутрішнього (національного) права. І дійсно, проаналізувавши зміст конституцій багатьох держав світу, насамперед, новітніх, тобто прийнятих після Другої світової війни, можна помітити цікаву тенденцію стосовно нормативного закріплення інституту громадянства саме в тілі основного закону, а не на рівні конституційних, органічних чи звичайних (ординарних) законів. Це можуть бути як окремі норми, що містяться у розділах, які регламентують, наприклад, конституційний лад та його засади, або розділах, що закріплюють статус людини і громадянина, або навіть окремі конституційні акти, які є невід'ємною складовою некодифікованих конституцій. Вони регламентують деякі засадничі аспекти громадянства, як наприклад, невидання своїх громадян іноземним державам. Так, відповідно до п. 11 статті 5 Консти-

туції Федеративної Республіки Бразилія «Жоден бразилець не може бути екстрадований, крім тих, хто отримав громадянство з натуралізації у разі скоєння ними загальнокримінального злочину до натуралізації, або доведеної причетності до незаконного перевезення наркотиків або подібних речовин відповідно до приписів закону» [5, с. 434]. Британський Акт про громадянство 1981 року, який є однією з декількох складових унікальної за формою і змістом конституції Сполученого Королівства, зокрема, детально регулює питання набуття громадянства, а також деякі інші його аспекти. Стаття 34 Конституції Республіки Польща закріплює дві базові засади польського громадянства, а саме: набуття громадянства за народженням та неможливості позбавлення польського громадянства [4].

Натомість, як вже зазначалося, міжнародне право також не обходить своєю увагою інститут громадянства. Так, громадянство дійсно наразі не є його базовим предметом правового регулювання, проте знаходить свій прояв у положеннях деяких міжнародних актів. Відповідні положення містяться, зокрема, у Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенції про скорочення безгромадянства 1961 р., Європейській конвенції про громадянство 1997 р., Конвенції про громадянство заміжньої жінки 1957 р. та Конвенції про запобігання безгромадянства при правонаступництві держав 2006 р та низці інших. Україна не стоїть осторонь міжнародних процесів і є учасницею двох перших міжнародних угод (ратифіковані у 2013 та 2006 рр. відповідно). Обидві містять принцип, відповідно до якого кожна держава повинна боротися з таким явищем, коли особа не визнається громадянином жодної з держав. Отже, можна зробити висновок про основний напрям міжнародно-правового регулювання інституту громадянства - це мінімізація, а в ідеальному плані - уникнення випадків без громадянства. Такий вибір напряму впливу норм міжнародного права не є випадковим. Особа, яку жодна держава у світі не визнає своїм громадянином, вкрай вразлива до порушення її основних прав і свобод, адже вона об'єктивно не може розраховувати на захист з боку жодної країни світу. Таку категорію осіб часто називають апатридами, тобто особами безгромадянства.

Ще одним поширеним предметом міжнародно-правового регулювання є питання множинного громадянства, адже носії множинного громадянства у повсякденному житті також час від часу

стикаються з деякими проблемами юридичного характеру, наприклад юрисдикцією кількох держав над собою та пов'язаними із цим проблемами, зокрема виконанням деяких конституційних обов'язків, як-то захист батьківщини.

Фундаментальна норма міжнародного права щодо права особи на громадянство, на нашу думку, міститься у ст. 15 Загальної декларації прав людини. У частині першій згаданої статті зазначається наступне: «Кожна людина має право на громадянство». Натомість у її другій частині наголошується на тому, що ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство [6]. І хоча дане право людини закріплене у порядку черговості лише у п'ятнадцятій статті, проте його все рівно доречно вважати основним правом сучасної людини, враховуючи власне статус Загальної декларації прав людини як універсального, загально визнаного джерела міжнародних стандартів прав людини.

Більш вузькоспрямованим є положення міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. Питання права особи на громадянство там зустрічається лише у п. 3 ст. 24, де, зокрема, наголошується: «Кожна дитина має право на набуття громадянства» [7]. Як бачимо зі змісту даної норми можна констатувати, що вона врегульовує питання права на громадянство лише однієї категорії людей, а саме дітей.

Найбільш комплексний підхід у питанні міжнародно-правового регулювання права особи на громадянство демонструє Європейська конвенція про громадянство 1997 р. Для нашої держави вона має першочергове значення, оскільки є своєрідним дороговказом у контексті закріпленого у Конституції України стратегічного курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Вона, за аналогією з Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., встановлює міжнародні регіональні стандарти щодо права людини на громадянство, його реалізації та меж втручання держав у регулювання цього питання. Ключовими для розуміння філософії Ради Європи, що прийняло згадану декларацію, у питанні права особи на громадянства, можна вважати дві її статті, а саме третю й вісімнадцяту.

Стаття 3 вищезгаданої конвенції, яка називається «Юрисдикція держави», закріплює наступне: «Кожна держава визначає у своєму законодавстві, хто є її громадянами. Це законодавство визнається іншими державами тільки за умови його відповідності чинним міжнародним конвенціям,

міжнародному звичаєвому праву та принципам права, які є загально визнаними стосовно громадянства» [8]. Саме друга частина цієї норми набуває особливого значення в умовах російсько-української війни. Справа в тому, що росія наразі використовує для здійснення агресії в Україні низку гібридних засобів ведення війни, зокрема намагається створити передумову для обґрунтування з позиції міжнародного права легітимності захоплення та подальшої інкорпорації окупованих українських територій разом з громадянами України, що мешкають на ній, до свого складу. Більше того, початок нової агресії чи розширення масштабів чинної, у такому випадку, якраз обґрунтовується росією конституційним обов'язком держави захищати своїх громадян як на своїй території, так і поза міжнародно визнаними її межами. В основу такого плану захоплення чужих територій покладено добровільно-примусова російська громадянська мобілізація мешканців захоплених українських територій. Сам термін «громадянська мобілізація» можна визначити як сукупність дій країни-агресора, спрямованих на тотальну примусову зміну (заміну) громадянства осіб, що постійно проживають на окупованих (анексованих) територіях, всупереч національному законодавству країни, яка піддалася збройній агресії, що регламентує порядок зміни громадянства та загально визнаним нормам міжнародного права. Цей термін необхідно відмежовувати від дефініції «паспортизація». Остання передбачає процес документування (формалізації, підтвердження) приналежності до громадянства іншої держави. Натомість, громадянська мобілізація передбачає конкретні юридичні дії держави-окупанта, що впливають з наданого нею особі статусу свого громадянина. Насамперед, в умовах повномасштабної війни мова йде про залучення таких «новоспечених» громадян держави-окупанта до процесу мобілізації в лави її офіційних збройних формувань. Саме це надзвичайно широко наразі практикується на захоплених росією українських територіях.

Варто зауважити, що механізм громадянської мобілізації практикується російською федерацією вже досить давно. Перші спроби його застосування мали місце ще на початку 90-х років минулого століття під час придністровського конфлікту у Республіці Молдова, де одним з його активних учасників була саме росія. Далі були Абхазія і Південна Осетія (Цхінвальський регіон) у Грузії (Сакартвело). І, врешті-решт, аналогічну тактику обґрунтування окупації наразі можемо спостерігати в Україні. Можемо констатувати, що протягом кількох

десятиліть росія відпрацювала зазначену тактику майже до автоматизму.

Квінтесенцією вищезгаданого злочинного процесу можна вважати прийняття російським парламентом закону, яким автоматично, всупереч волі переважної більшості громадян України, що опинилися в окупації, було юридично нав'язано громадянство росії. Саме так сталося у 2014 році в анексованій Автономній Республіці Крим, а згодом на окупованих частинах Донецької і Луганської областей (у так званих окремих районах Донецької і Луганської областей). Аналогічну ситуацію наразі можемо спостерігати на територіях Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей, захоплених російською федерацією внаслідок повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року.

Хотілося б привернути увагу військових злочинців і псевдоюристів сусідньої держави на положенні, що міститься у п. «с» ч. 2 ст. 18 Європейської конвенції про громадянство 1997 р., де зазначається, що «приймаючи рішення про надання чи збереження громадянства у випадках державонаступництва, кожна відповідна держава-учасниця, зокрема, враховує... волевиявлення відповідної особи» [8]. Якщо припустити ситуацію, коли росія вважає сама себе правонаступницею України на її окупованих територіях, то навіть у такому випадку вона не мала б жодного формального права вирішувати питання надання свого громадянства громадянам України, що опинилися в окупації, в односторонньому, внутрішньодержавному порядку, а мала б домовлятися з Україною шляхом укладання міжнародної угоди. Однак, у даному випадку проблема полягає не стільки в цьому, скільки в тому, що країна-агресор зазначену конвенцію підписала, проте так і не спромоглася чи скоріше не захотіла/побоялася ратифікувати [9]. Як наслідок, формально наразі вона не є чинною для росії, а відтак й обов'язковою до виконання нею. У зв'язку з цим, не можемо не погодитися з переконанням Н.Б. Кінаш, яка запропонувала загальні принципи, що стосуються громадянства фізичних осіб, визначені у главі II Європейської конвенції про громадянство, вважати «загальноєвропейськими принципами громадянства», оскільки, як зазначається у положеннях цієї Конвенції, правила кожної держави - учасниці Ради Європи, що стосуються громадянства, повинні ґрунтуватися на цих загальних принципах. Крім того, вона наголошує, що загальноєвропейські принципи громадянства є відповідними міжнародними стандартами у сфері громадянства [10, с. 213].

Ключовою ознакою права особи на громадянство є добровільний характер його реалізації. Саме свобода вибору особою свого громадянства є запорукою неможливості зловживань в цій сфері з боку окремих держав, насамперед в умовах військової агресії. Так зване «Женевське право», яке є основою міжнародного гуманітарного права, забороняє застосування примусу у будь-якій формі стосовно підзахисних осіб, що опинилися на окупованій території, що безпосередньо зафіксовано у ст. 31 Конвенції про захист цивільного населення під час війни: «Жодний примус фізичного чи морального порядку не може застосовуватися до осіб, які перебувають під захистом, зокрема з метою отримання від них або від третіх осіб якихось відомостей». Під категорію підзахисних, відповідно до ст. 15 цієї самої конвенції, підпадають цивільні особи, які не беруть участі в бойових діях та, перебуваючи в зонах, не виконують жодної роботи воєнного характеру [11]. Таким чином, мова йде про всіх мешканців окупованих територій, які не належать до комбатантів.

У вищесформульованому розумінні варто сприймати, на нашу думку, положення вже згадуваної раніше Європейської конвенції про громадянство 1997 р. у частині визнання законодавства іншими державами тільки за умови його відповідності чинним міжнародним конвенціям, міжнародному звичаєвому праву та принципам права, які є загальновизнаними стосовно громадянства. Україна, вочевидь, не може собі дозволити ігнорувати ці норми міжнародного права, публічно висловивши прагнення стати у найближчій перспективі повноправним членом Європейського Союзу та НАТО на відміну від російської федерації, яка не тільки не намагається дотримуватися норм міжнародного права, причому не лише в питаннях визначення громадянства людей на окупованих нею територіях України, а й в інших сегментах гуманітарної сфери. Більше того, протягом кількох останніх років вона впроваджує послідовну політику, спрямовану на припинення участі у міжнародних договорах, що встановлюють міжнародні стандарти у сфері прав людини. Яскравим прикладом реалізації такої цілеспрямованої державної стратегії є нещодавній вихід росії з кола учасників Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року.

Як зазначалося вище, ще одне значиме у питанні реалізації особою права на громадянство, є положення ст. 18 Європейської конвенції про громадянство 1997 р., де закріплено принципи державонаступництва та громадянства. Зокрема, «у

випадках державонаступництва кожна відповідна держава-учасниця дотримується у питаннях громадянства принципів верховенства права, норм захисту прав людини та принципів, що викладені у статтях 4 і 5 цієї Конвенції та у пункті 2 цієї статті, зокрема з метою запобігання безгромадянству» [8]. Рада Європи, приймаючи цю конвенцію, цілком слушно наголошує на необхідності дотримання принципів, на яких базується інститут громадянства у сучасних демократичних країнах світу і які вже давно застосовуються там за замовчуванням. Зокрема, мова йде про те, що кожна особа має право на громадянство та може розраховувати на неможливість, а по суті заборону, безпідставного позбавлення її громадянства. Але ще більшу зацікавленість в нинішніх реаліях України становить положення ч. 2 ст. 5 цієї конвенції. Згідно з ним «кожна держава-учасниця керується принципом заборони дискримінації своїх громадян незалежно від того, чи вони є громадянами за народженням, чи набули свого громадянства пізніше» [8]. Починаючи з 2014 року, тобто з моменту початку прихованої гібридної агресії російської федерації проти України, як серед високопосадовців, так у суспільстві та науково-експертному середовищі тривають запеклі дискусії щодо доцільності та необхідності запровадження на законодавчому рівні інституту позбавлення громадянства України на певних підставах. Можемо припустити, що насамперед під об'єктами його застосування маються на увазі одна з категорій громадян України - натуралізовані громадяни України, тобто громадяни, що набули українського громадянства внаслідок прийняття до нього. Так, народні депутати України зареєстрували законопроект «Про внесення змін до статті 111 Кримінального кодексу України щодо позбавлення громадянства України за державну зраду» (реєстр. № 7452 від 09.06.2022). У ньому пропонується, зокрема, позбавлення українського громадянства деяких громадян, що вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини про основ національної безпеки. При цьому варто наголосити, що автори законопроекту розглядають саме варіант позбавлення громадянства у кримінально-правовому, а не конституційно-правовому порядку. У зв'язку з цим не можемо не погодитися з логічними й цілком обґрунтованими висновками К.Л. Бугайчука, який, проаналізувавши зміст вищезгаданого законопроекту у діалектичному зв'язку з чинними Кримінальним кодексом України та Конституцією України, зазначає наступне: «...враховуючи те, що позбавлення громадянина України громадянства протирічить положенням статей 4, 8, 19,

25 Конституції України, то запровадження такого покарання є протиправним. У якості висновку слід наголосити на тім, що аналізований законопроект слід відхилити, як такий, що протирічить як положенням науки кримінального права, так і Основному закону нашої держави. Ухвалення вказаного законопроекту може негативно відобразитися на іміджі держави та його судової і правоохоронної системи, і може бути перешкодою для забезпечення виконання Україною критеріїв для надання їй статусу кандидата на членство в Європейському Союзі» [12, с. 110]. Від себе додамо, що запровадження інституту позбавлення громадянства також потягне за собою появу ще однієї проблеми юридичного характеру - потенційне збільшення кількості випадків безгромадянства серед громадян України, що скоїли злочини проти основ національної безпеки України, та щодо яких наслідок цього згодом було застосовано процедуру позбавлення українського громадянства. Це, у свою чергу, прямо суперечить приписам п. «b» ч.1 ст. 4 згадуваної вище Європейської конвенції про громадянство 1997 р. Крім того, запровадження інституту позбавлення громадянства України за аналогією зі Сполученими Штатами Америки чи Ізраїлю, де, нагадаємо, ця процедура застосовується виключно до натуралізованих громадян, спричинить порушення ще одного фундаментального положення, що міститься у ч. 2 ст. 5: «Кожна держава-учасниця керується принципом заборони дискримінації своїх громадян незалежно від того, чи вони є громадянами за народженням, чи набули свого громадянства пізніше» [8]. У разі запровадження інституту позбавлення громадянства саме у такому форматі де-юре буде легалізовано розділення громадян України на дві нерівноправні категорії - тих, кого наша держава вважає недоторканим (а це, скоріше за все будуть особи, що набули громадянства України за народженням) та тих, кого держава за певних обставин може будь-якої миті позбавити свого громадянства (до цієї категорії, можемо припустити, будуть належати натуралізовані громадяни України). Вочевидь, такий ймовірний підхід законодавця заздалегідь можна вважати визнати несправедливим і таким, що суперечить Конституції України та ставить під велике сумнів європейські та євроатлантичні перспективи нашої держави.

Проте, заради дотримання принципів справедливості та об'єктивності наукового дослідження, зазначимо, що все таки Європейська конвенція про громадянство 1997 р. у ст. 7 допускає, на

нашу думку, скоріше як виняток, можливість встановлення в національному законодавстві країн-учасниць процедур позбавлення на певних підставах, зокрема в разі поведінки (особи - О.Р.), яка серйозно зашкоджує життєво важливим інтересам держави-учасниці [8].

Наостанок, хотілося б згадати про ще один важливий, навіть фундаментальний у контексті європейської інтеграції нашої держави міжнародний регіональний договір, а саме Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, підписану у 2014 році. Безпосередньо вона не регулює відносини між нашою державою і Європейським Союзом у частині громадянства. Проте концептуальні засади, що передбачені її положеннями, все таки опосередковано впливають на національний механізм регулювання права особи на громадянство, встановлюючи відповідні рамки внутрішньодержавної діяльності, насамперед у межах законотворчого процесу, та співпраці з Європейським Союзом. Зокрема, у ст. 1, де йдеться про цілі Угоди, зазначається, що цілями асоціації є «...сприяти поступовому зближенню Сторін, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС та її участь у програмах та агентствах»; у ст. 2 одним з загальних принципів визначається «повага до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, як визначено, зокрема, в Гельсінському заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року та Паризькій хартії для нової Європи 1990 року, а також в інших відповідних документах щодо захисту прав людини, серед них Загальна декларація прав людини ООН 1948 року і Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а також повага до принципу верховенства права повинні формувати основу внутрішньої та зовнішньої політики Сторін і є основними елементами цієї Угоди», а у ст. 4 серед цілей політичного діалогу закріплюється «зміцнення поваги до демократичних принципів, верховенства права та доброго врядування, прав людини та основоположних свобод...» [13].

Очевидно, реалізація особою свого права на громадянство завжди є балансом інтересів, своєрідним компромісом між задоволенням ключових потреб сучасної людини й забезпеченням національної безпеки держави. Міжнародне право хоча й не детально, проте все таки пев-

ним чином регламентує окремі аспекти реалізації людиною права на громадянство через встановлення загальновизнаних засад громадянства. Свідоме порушення та/або ігнорування державою, що вчиняє агресивні дії проти іншої суверенної держави, зазначених норм міжнародного права значно ускладнює їх імплементацію та дотримання на територіях, які знаходяться під окупацією.

З одного боку, попри екстраординарні умови війни, Україна намагається дотримуватися європейських стандартів у питанні законодавчого регулювання різних аспектів реалізації громадянами України свого невід'ємного права на громадянство. А з іншого, вона змушена активно протидіяти, зокрема на законодавчому рівні, наполегливим спробам росії нав'язати своє псевдогромадянство громадянам нашої держави всупереч їхній волі та брутально нехтуючи загальновизнаними нормами-стандартами міжнародного права у цій сфері.

Обмежений обсяг даної наукової статті не дозволяє повною мірою розкрити всі аспекти забезпечення права особи на громадянство, а тому порушена проблематика, вочевидь, є чудовим підґрунтям для проведення подальших наукових досліджень у цій важливій для кожної сучасної людини сфері.

Література

1. Бедрій Р. Б. Конституційно-правові основи громадянства України : монографія. Київ : ЛДУВС, 2006. 164 с.
2. Садовська О. М. Європейські стандарти права на громадянство. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Перші юридичні читання* : матеріали Всеукр. дистанційної конф., присвяч. 20-річчю створення екон.- правового ф-ту (27 квіт., 2018 р., м. Одеса) : [зб. тез доп.] / ОНУ ім. І.І. Мечникова, ЕПФ ; уклад.: А. В. Левенець, О. В. Нарожна ; за заг. ред.: Л. О. Корчевна, І. А. Дришлюк . Одеса : Фенікс, 2018.
3. Основной закон Федеративной Республики Германии, 23 мая 1949 г. URL : https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&t=ru&object=translation
4. Конституция Республики Польша. URL : <https://wipo.int/en/text/195330>
5. Конституції зарубіжних країн: навч. посіб. / авт.-упоряд. В. О. Серьогін, Ю.М. Коломієць, О. В. Марцеляк; за заг. Ред. В. О. Серьогіна. Х.: ФІНН, 2009. 664 с.

6. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?find=1&text=громадян#w1_1

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 груд. 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

8. Європейська конвенція про громадянство від 06.11.1997 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text

9. Європейська конвенція про громадянство. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Європейська_конвенція_про_громадянство

10. Кінаш Н.Б. Реалізація загальноєвропейських принципів громадянства в Україні: конституційно-порівняльне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. акад. внутр. справ. Київ. 2020. 281 с.

11. Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154?find=1&text=громадянств#n120

12. Бугайчук К. Л. Деякі питання щодо позбавлення громадянства України в умовах воєнного стану / К. Л. Бугайчук // Problems of science and practice, tasks and ways to solve them: The XXVI International Scientific and Practical Conference (Helsinki, Finland, 05-08 July 2022). Helsinki, 2022. P. 107-110.

13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 2014 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?find=1&text=громадянств#n78

*Радченко О. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
і міжнародного права
факультету № 4
Харківського національного університету
внутрішніх справ*

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ВІКТОРІЇ БАБАНІНОЇ «ТРАНСФОРМАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ»

Чернявський С. С.

Занепад усталених поглядів на державний суверенітет та послаблення контролюючої ролі права призвели до зміни в житті суспільства, зокрема в певній мірі це породило занепад моральних принципів, збільшення росту злочинності. Ми дійшли до такого етапу, коли є необхідним аналізувати правові доктрини не з формально-юридичних, психологічних чи соціологічних засад, а висвітлювати це через призму національно-історичного, культурно-типологічного розуміння природи законодавства, об'єднавши це в єдину систему, яка буде приносити свої позитивні результати, як для суспільства в цілому так і для побудови цілісної, неподільної правової держави з високим розвитком як моральної так культурної свідомості.

Демократична правова держава ставить перед правовою наукою завдання щодо необхідності вирішення нових завдань, що виникають у зв'язку з розвитком суспільства. Саме точне і неухильне виконання нормативно-правових актів є гарантією реалізації інтересів особи та суспільства. На сьогоднішній день надзвичайно актуально постала проблема щодо захисту основних прав і свобод людини й громадянина. Так, ст. 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Одним із засобів забезпечення охорони цих цінностей є встановлення державою кримінальної відповідальності за вчинення діянь, які на них посягають.

В останні роки в Україні відбувається різке зростання кількості кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи. Це пояснюється не лише психологічною схильністю особи до насильства, але й зменшенням уваги членів суспільства до моральності. Зокрема, останній фактор суттєво впливає на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України -

«Залишення в небезпеці», адже люди стають все більш байдужими та безсердечними щодо інших людей, особливо коли це стосується малолітніх дітей, літніх батьків, інвалідів та інших осіб, залишених без допомоги та підтримки. У зв'язку з цим особливої уваги потребує розробка пропозицій з удосконалення ст. 135 КК України, теоретичне та практичне їх обґрунтування. Це обумовлює доцільність вивчення питань трансформації кримінального законодавства України щодо відповідальності за залишення в небезпеці.

Тема дослідження видається актуальною в аспекті подальшого реформування й вдосконалення положень кримінального законодавства та практики його застосування. Аналіз монографії свідчить, що робота Бабаніної Вікторії Вікторівни присвячена проблемам, які є актуальними і витребуваними як у теоретичному значенні, так і в правозастосовній практиці.

Слід акцентувати увагу, що авторка ґрунтовано проаналізувала форми прояву об'єктивної сторони залишення в небезпеці. Крім того, аргументовано необхідність розширити межі покарання у ч. 1 і 2 ст. 135 КК України та встановити їх верхню межу відповідно у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років у ч. 1 та до п'яти років - у ч. 2, визнавши тим самим залишення в небезпеці, вчинене без обтяжуючих обставин - нетяжким злочином.

Заслуговує на увагу позиція авторки, що на основі аналізу практики застосування судами ст. 135 КК України доведено необхідність передбачення спеціальної норми про звільнення від кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці при наявності чітко визначених у КК України підстав та умов, що вирішується шляхом внесення пропозицій про доцільність доповнення цієї статті частиною четвертою відповідного змісту.

Достовірність авторських висновків та пропозицій підтверджується значною кількістю емпіричного матеріалу, зокрема, прикладами судової практики, за допомогою яких чітко ілюструються

особливості кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці, практичні проблеми застосування покарання та існуючі шляхи їх розв'язання.

Під час роботи над монографічним дослідженням авторкою було опрацьовано широкий спектр наукових джерел, значний масив нормативно-правових актів. Систематизація такої кількості наукових поглядів збагатило роботу і підкреслило її значущість і комплексний глибинний підхід.

Трансформація кримінального законодавства України щодо відповідальності за залишення в небезпеці є однією і досі актуальною проблемою кримінально-правової науки та правозастосовної практики. Про це, зокрема, свідчить статистичні дані, які наводяться автором у роботі, що чітко вказують на значну розповсюдженість випадків вчинення досліджуваного кримінально-правового діяння.

У цьому зв'язку особливого значення набувають комплексні наукові розробки теоретико-прикладного характеру, які дозволяють проаналізувати правові приписи та узагальнити результати правозастосовної практики і на цій основі сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства в частині відповідальності за залишення в небезпеці. Саме до таких праць і відноситься монографічне дослідження Вікторії Бабаніної «Трансформація кримінального законодавства України щодо відповідальності за залишення в небезпеці».

Практичне значення результатів і висновків роботи полягає у тому, що вони можуть бути використані як для подальших досліджень загальнотеоретичних проблем, так і у практичній діяльності,

у правотворчій та правозастосовній діяльності. Монографія виконана на належному науковому рівні, має чітку обґрунтовану структуру, матеріал викладено системно та послідовно. Робота буде цікавою для широкого кола читачів, особливо фахівців, які розробляють наукові засади забезпечення як реалізації кримінального законодавства в цілому так і його аспектів, що стосуються трансформації кримінального законодавства України щодо відповідальності за залишення в небезпеці.

Автор ставить собі за мету: «комплексно вирішити найбільш складні теоретико-прикладні питання кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці, сформулювати на цій основі пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства та правозастосовної практики», яку успішно досягає у своєму дослідженні.

Загалом позитивно оцінюючи монографію Вікторії Бабаніної «Трансформація кримінального законодавства України щодо відповідальності за залишення в небезпеці», ґрунтовність дослідження, слід констатувати сформульовані авторкою висновки та пропозиції мають важливе значення як для науки кримінального права, так і для правозастосовної практики. Вони мають науково-прикладний характер, а окремі дискусійні питання тільки черговий раз підтверджують актуальність монографії та підвищують цікавість до авторського доробку Вікторії Бабаніної.

*Чернявський С. С.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
проректор
Національної академії внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

КОНЦЕПЦІЯ «НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ»: СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ТА СТАН ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ.....3	
Павлов Н. С.	
ПИТАННЯ АКТУАЛЬНОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОДНОГО З ВАРІАНТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ УСПІШНОГО ЮРИСТА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ..... 8	
Пальона А. В., Петрик О. Л.	
КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ ЄС ЩОДО ВИДІВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ.....13	
Перелигіна Р. В., Семенюк І. М.	
УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ПРАВ ЛЮДИНИ – БЕЗУМОВНА ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ЦІННІСТЬ 19	
Словська І. Є.	
РЕАЛІЗАЦІЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ У ПРИЗМІ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ..... 25	
Уварова Н. В., Логвиненко Б. О.	
ПРИНЦИПИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....29	
Шопіна І. М.	

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПРОТИДІЯ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ ЯК ЄВРОПЕЙСЬКА ЦІННІСТЬ.....35	
Політова А. С.	
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНУ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ..... 42	
Сироїд Т. Л.	
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ ГРОМАДЯН, ПЕРЕЛІК «ЗАХИЩЕНИХ ОЗНАК», ЗА ЯКИХ НАСТАЄ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ).....48	
Смірнова І. С.	
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....56	
Стукаліна О. В.	
ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЙНИМ ПРАКТИКАМ У ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОМУ КОНТЕКСТІ.....63	
Тімофєєва Л. Ю.	
ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ОБМЕЖЕНО ОСУДНИМ ОСОБАМ.....70	
Шинкарєв Ю. В.	
ОСНОВНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....76	
Яцковина В. В.	

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В КОНТЕКСТІ НАБУТТЯ УКРАЇНОЮ СТАТУСУ КАНДИДАТА В ЧЛЕНИ ЄС: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 81	
Тимошук О. Г.	
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ МІГРАНТІВ У ЄС: СУЧАСНИЙ СТАН.....87	
Харитонов Р. Ф., Шишименко О. І.	
ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ЙОГО МІСЦЕ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.....91	
Хрідочкін А. В.	

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

МІСЦЕ ТА ОЗНАКИ ІНСТИТУТУ БІЗНЕС-ОМБУДСМЕНА В СИСТЕМІ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ.....	97
Петренко Н. О.	
ПОЗАСУДОВІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ: АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	102
Плотнікова М. В., Швагер О. А.	
СВАВІЛЬНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ЖИТТЯ ЯК СПОСІБ ПРИПИНЕННЯ СВОБОДИ ВОЛІ.....	111
Савченко В. О.	
ПОБУТОВІ ПОСЛУГИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	120
Трохименко А. Р.	
СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ІННОВАЦІЙНІЙ СФЕРІ.....	126
Турченко Є. І.	
ЛЕГАЛІЗАЦІЯ КОНОПЛІ (CANNABIS) В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	134
Шаталова Л. М.	
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ.....	140
Швець М. О., Журавель А. В.	

ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТРУДОВОГО ПРАВА.....	148
Тименко С. І.	
ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ТА ЗАВДАНЬ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ОРГАНАХ ТА ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	152
Швець Д. В., Кісіль З. Р., Католик Г. В.	

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ.....	158
Позігун І. О.	
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЯКІ РЕГУЛЮЮТЬ ГЕНДЕРНУ ПОЛІТИКУ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНО-ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ.....	164
Стрельченко О. Г., Бухтіярова І. Г., Бухтіяров О. А.	
ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	169
Токарева В. О.	
ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В АСПЕКТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ НАУКИ.....	175
Турецький В. В.	

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

ДОКТРИНА «ПЛОДІВ ОТРУЙНОГО ДЕРЕВА» ТА ЇЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ.....	180
Степанян Р. Е.	

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	185
Сластьоненко О. О., Тістечок А. К.	

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА МОРСЬКЕ ПРАВО КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	191
Пальченко А. А.	
ГЕНЕЗА СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН, ЯКІ ОХОРОНЯЮТЬ СТАТЕВУ СВОБОДУ ТА НЕДОТОРКАНИСТЬ.....	197
Собко Г. М., Мох Т. П.	
ПРАВОВІ ОСНОВИ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	205
Шамраєва В. М.	

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ УКРАЇНИ НА ВІДОМЧОМУ РІВНІ.....	212
Пащенко Є. М., Чалий М. Г.	
ІНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ.....	217
Пікуля Т. О.	
ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОЧИХ ТРЕНУВАНЬ ІЗ ГИРЯМИ В КОНТЕКСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЖІНОК-ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ.....	225
Проскурня Є. Є.	
КІБЕРБЕЗПЕКА КРИТИЧНИХ ІНФРАСТРУКТУР: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ.....	229
Пядишев В. Г.	
ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	235
Сірко В. С.	
ПРОФІЛАКТИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВІКТИМІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ.....	238
Пенькова Н. Є.	
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ.....	245
Павлютін Ю. М., Биков І. О.	
ЗЛОЧИНИ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В 1944 РОЦІ У СВІТЛІ ВОЄННОЇ КРИМІНОЛОГІЇ.....	250
Сокурєнко В. В.	
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА ГРОМАДЯНСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ОКУПАЦІЇ ТЕРИТОРІЙ.....	259
Радченко О. І.	

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ВІКТОРІЇ БАБАНИНОЇ «ТРАНСФОРМАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ».....	267
Чернявський С. С.	

ISSUES OF THE FORMATION OF THE RULE-OF-LAW STATE

CONCEPT OF “GOOD GOVERNANCE”: CURRENT UNDERSTANDING AND THE STATE OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....3
 Pavlov N. S.

THE ISSUE OF THE RELEVANCE OF ADVOCACY AS ONE OF THE PROFESSIONAL SELF-FULFILLMENT OPTIONS OF A SUCCESSFUL LAWYER IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE.....8
 Palona A. V., Petryk O. L.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE AND THE EU STATES ON THE TYPES OF EXEMPTION FROM PUNISHMENT.....13
 Perelyhina R. V., Semeniuk I. M.

THE UNIVERSALITY OF HUMAN RIGHTS IS AN UNCONDITIONAL CIVILIZATIONAL VALUE.....19
 Slovka I. E.

REALIZATION OF EUROPEAN INTEGRATION ASPIRATIONS OF UKRAINE IN THE PRISM OF THE SOCIAL SPHERE.....25
 Uvarova N. V., Lohvynenko B. O.

PRINCIPLES OF DIGITAL TRANSFORMATION OF UKRAINE THROUGH THE PRISM OF THE EXPERIENCE OF THE EUROPEAN UNION.....29
 Shopina I. M.

**CRIME PREVENTION:
 PRACTICAL CHALLENGES AND SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL SUPPORT**

COUNTERACTION TO GENDER-BASED VIOLENCE AS THE EUROPEAN VALUE.....35
 Politova A. S.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM FOR COMBATING THE CRIME OF HUMAN TRAFFICKING IN THE EUROPEAN UNION.....42
 Syroid T. L.

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR VIOLATING THE EQUALITY OF CITIZENS, THE LIST OF “PROTECTED FEATURES” FOR WHICH LIABILITY ARISES (COMPARATIVE ASPECT).....48
 Smirnova I. S.

PRIORITY DIRECTIONS FOR IMPROVING UKRAINE’S ANTI-TERRORIST ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION.....56
 Stukalina O. V.

ANTI-CORRUPTION PRACTICES IN THE EUROPEAN INTEGRATION CONTEXT.....63
 Timofeieva L. Ju.

REGARDING THE IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION, PUNISHMENT IS LIMITED TO CULPABLE PERSONS.....70
 Shinkarov Yu. V.

BASIC PRINCIPLES OF ACTIVITY CRIMINAL POLICE IN UKRAINE: FOREIGN EXPERIENCE 76
 Yatskovina V. V.

LEGAL SYSTEM: THEORY AND PRACTICE

THE IMPACT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR ON EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES IN THE CONTEXT OF UKRAINE IS GOING THE WAY TO BECOME EU MEMBER: INTERNATIONAL AND LEGAL ASPECTS.....81
 Tymoshchuk O. G.

INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF MIGRANTS’ RIGHTS IN THE EU: CURRENT STATE.....87
 Kharytonov R. F., Shishimenko O. I.

THE LEGAL NATURE OF THE EUROPEAN UNION LAW AND ITS PLACE IN THE INTERNATIONAL LAW SYSTEM...91
 Khidochkin A. V.

ISSUES OF CIVIL AND COMMERCIAL LAW

PLACE AND CHARACTERS OF THE BUSINESS OMBUDSMAN INSTITUTE IN THE SYSTEM
 OF ALTERNATIVE SOLUTIONS ECONOMIC DISPUTES.....97
 Petrenko N. O.

EXTRAJUDICIAL WAYS OF PROTECTING THE RIGHTS OF CONSUMERS OF FINANCIAL SERVICES:
 ADAPTATION OF UKRAINIAN LEGISLATION TO THE LAW OF THE EUROPEAN UNION.....102
 Plotnikova M. V., Shvaheer O. A.

ARBITRARY DEPRIVATION OF LIFE AS A WAY TO TERMINATE FREEDOM OF WILL.....111
 Savchenko V. O.

HOUSEHOLD SERVICES IN UKRAINE: CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION.....120
 Trokhymenko A. R.

COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION IN THE INNOVATION FIELD 126
 Turchenko Ye. I.

LEGALIZATION OF HEMP (CANNABIS) IN UKRAINE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES.....134
 Shatalova L. M.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF INVESTMENT LEGISLATION IN UKRAINE.....140
 Shvets M. O., Zhuravel A. V.

ISSUES OF LABOR AND SOCIAL WELFARE LAW

THE CONCEPT AND ESSENCE OF EUROPEAN LABOR LAW.....148
 Tyimenko S. I.

TO THE PROBLEM OF DETERMINING DIRECTIONS AND TASKS OF PERSONNEL POLICY
 IN BODIES AND UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....152
 Shvets D. V., Kisil Z. R., Katolyk H. V.

LEGAL SUPPORT OF THE ADMINISTRATIVE REFORM

INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS.....158
 Pozigun I. O.

ADMINISTRATIVE-LEGAL CHARACTERISTICS OF INTERNATIONAL LEGAL ACTS THAT REGULATE GENDER
 POLICY DURING THE EXERCISE OF PUBLIC-AUTHORITY POWERS.....164
 Strelchenko O. H., Bukhtiyarova I. G., Bukhtiyarov O. A.

CONCERNING THE DEFINITION OF PERSONAL DATA IN THE TERMS OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES.....169
 Tokareva V. O.

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS PRACTICE IN ADMINISTRATIVE AND LEGAL SCIENCE ASPECT.....175
 Turetskyi V. V.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

“FRUITS OF THE POISONOUS TREE” DOCTRINE AND ITS IMPLEMENTATION IN CRIMINAL
 AND PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE.....180
 Stepanian R. E.

STATE ECONOMIC SECURITY: THEORY AND PRACTICE

IMPLEMENTATION OF FOREIGN EXPERIENCE IN IMPROVING THE LEGAL REGULATION OF INDIRECT TAXATION IN UKRAINE AT THE CURRENT STAGE.....	185
Slastonenko O. O., Tistechok A. K.	

TOPICAL ISSUES OF HISTORICAL-LEGAL SCIENCE

EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE AND MARITIME LAW OF THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION.....	191
Palchenko A. A.	
THE GENESIS OF SOCIAL RELATIONS THAT PROTECT SEXUAL FREEDOM.....	197
Sobko G. M., Mokh T. P.	
LEGAL FOUNDATIONS OF THE SANCTIONS POLICY OF THE EUROPEAN UNION.....	205
Shamrayeva V. M.	

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ENSURING NATIONAL SECURITY

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF COMBATING CORRUPTION IN THE SECTOR SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE AT THE DEPARTMENTAL LEVEL.....	212
Pashchenko E. M., Chaly M. G.	
INSTITUTIONAL GUARANTEES OF NATIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION ASPIRATIONS.....	217
Pikulia T. O.	
PECULIARITIES OF WOMEN'S TRAINING WITH KETTLEBELLS IN THE CONTEXT OF IMPROVING THE PHYSICAL TRAINING OF FEMALE POLICE OFFICERS IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION WITH SPECIFIC TRAINING CONDITIONS.....	225
Proskurnya E. E.	
CYBER SECURITY OF CRITICAL INFRASTRUCTURES: FOREIGN EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES.....	229
Piadyshev V. H.	
DISINFORMATION DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	235
Sirko V. S.	
PREVENTION OF PROFESSIONAL DEFORMATION OF THE PERSONALITY AS A PREVENTION OF VICTIMIZATION OF SERVICEMEN OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE.....	238
Penkova N. Ye.	
CURRENT PROBLEMS OF PROVIDING EVIDENCE IN THE ADMINISTRATIVE PROCESS.....	245
Pavliutin Yu. M., Bykov I. O.	
CRIMES OF THE SOVIET TOTALITARIAN REGIME AGAINST THE UKRAINIAN NATIONAL LIBERATION MOVEMENT IN 1944, A VIEW FROM THE MILITARY CRIMINOLOGY.....	250
Sokurenko V. V.	
THE INTERNATIONAL LEGAL ASPECT OF ENSURING A PERSON'S RIGHT TO CITIZENSHIP IN CONDITIONS OF WAR AND OCCUPATION OF TERRITORIES.....	259
Radchenko O. I.	

REVIEWS

REVIEW OF VICTORIYA BABANINA'S MONOGRAPH "TRANSFORMATION OF CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE AS FOR RESPONSIBILITY FOR LEAVING IN DANGER".....	267
Cherniavskiy S. S.	

НОТАТКИ

Наукове видання

**Південноукраїнський правничий часопис
4'2022, Ч. 3**

Науковий журнал

Комп'ютерне верстання Кузнєцова Н. С.

Формат 60×90/8. Гарнітура «Trebuchet MS».

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 27,20. Ум. друк. арк. 32,09. Зам. № 0123/054
Підписано до друку 27.12.2022. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.